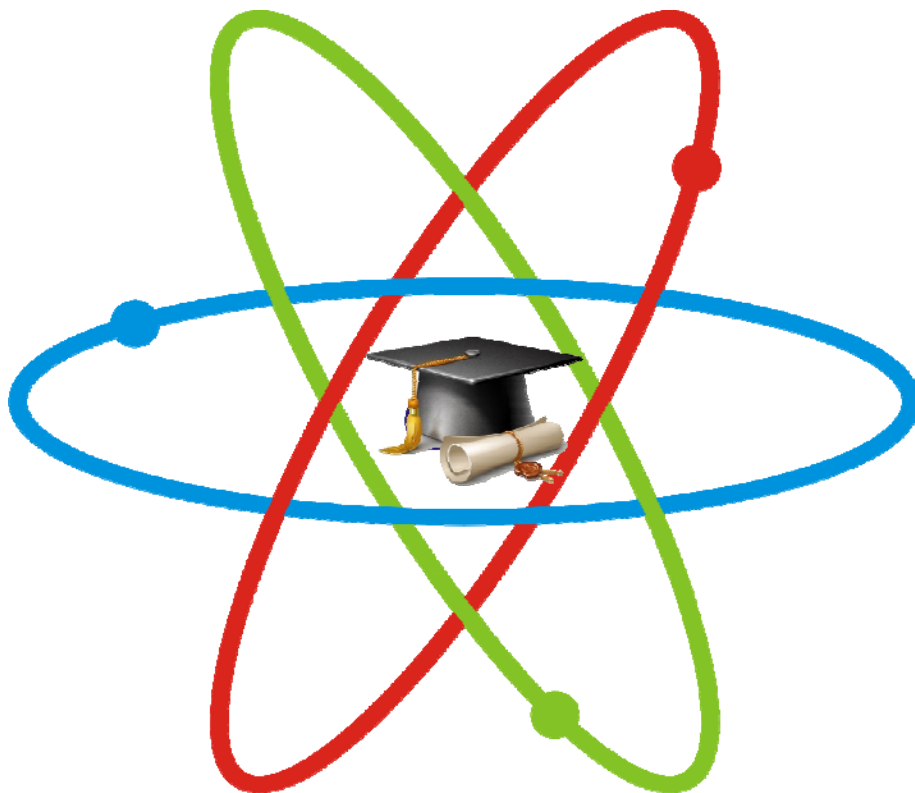

ВІСНИК

СТУДЕНТСЬКОГО
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА

ВИПУСК 29

2023

Міністерство освіти і науки України
Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя

ВІСНИК

*студентського
наукового товариства*

Випуск 29

**Збірник наукових праць
студентів, магістрантів і аспірантів**

Ніжин
2023

ВІСНИК
студентського наукового товариства

Рекомендовано до друку Вченою радою
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
(НДУ ім. М. Гоголя)
Протокол № 6 від 30.11.2023 р.

Редакційна колегія:

доктор фізико-математичних наук, професор Мельничук О. В.,
доктор філологічних наук, професор Самойленко Г. В.,
доктор біологічних наук, професор Кучменко О. Б.,
доктор психологічних наук, професор Папуча М. В.,
доктор педагогічних наук, професор Лосєва Н. М.,
кандидат історичних наук, доцент Мартиненко В. В.,
кандидат психологічних наук, доцент Тимошенко О. А.,
кандидат географічних наук, доцент Філоненко Ю. М.

Відповідальний редактор: доктор фізико-математичних наук, профе-сор, в.о. проректора з наукової роботи та міжнародних зв'язків Мельничук О. В.

Упорядник: Іваницька О. І.

Комп'ютерна верстка, макетування: Косяк В. М.

В53 **Вісник** студентського наукового товариства [електронне видання]: збірник наукових праць студентів, магістрантів і аспірантів / за заг. ред. О. В. Мельничука. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2023. Вип. 29. 328 с.

Матеріали надруковані в авторській редакції. За достовірність фактів, цитат, власних назв, посилань на джерела та інших відомостей відповідають автори публікацій.

Адреса редакційної колегії: вул. Графська, 2,
м. Ніжин Чернігівської обл.
Україна, 16600

Підписано до друку 12.12.23
Гарнітура Arial
Замовлення №

Формат 60x84/8
Обл.-вид. арк. 23,05
Ум друк. арк. 30,69

Папір офсетний
Електронне видання

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя.
м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3-А
(04631)7-19-72
E-mail: vidavn_ndu@ukr.net
www.ndu.edu.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2137 від 29.03.05 р.

УДК 502:338.48(477.51-751.2)

СУЧАСНИЙ СТАН НАЦІОНАЛЬНИХ ПАРКІВ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ, ЇХ ВПЛИВ НА ПРИРОДОХОРОННУ ТА ТУРИСТИЧНУ СФЕРУ РЕГІОНУ

Виниченко Катерина, магістрантка ННІ природничо-математичних, медико-біологічних наук та інформаційних технологій.

Науковий керівник – канд. географ. наук, доц. **Остапчук В. В.**, кафедра географії, туризму та спорту

У статті викладені результати дослідження стану національних природних парків у Чернігівській області. Оцінений їхній вплив на природоохоронну та туристичну сферу регіону.

Ключові слова: національний природний парк, Чернігівська область, природоохоронна діяльність, рекреація, туризм.

Постановка проблеми. Зарубіжний досвід свідчить, що розвиток рекреації та туризму в національних природних парках (НПП) здатен значно стимулювати природоохоронну та туристичну сферу країни чи регіону. Нажаль, у Чернігівській області, навіть до початку повномасштабної війни, даному питанню приділялося досить мало уваги, що вплинуло на недостатній розвиток місцевих національних природних парків та їх туристичну непривабливість, а це в свою чергу не дозволяло залучати фінанси на подальший розвиток і вдосконалення функціонування НПП. Саме тому є необхідність у детальному висвітленні проблем і перспектив впливу національних природних парків на розвиток природоохоронної та туристичної сфери регіону [6, с. 102].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченню об'єктів природно-заповідного фонду, в тому числі і національних природних парків, присвятили праці Андрієнко Т.Л. [1], Андронов В.А., Варивода Є.О., Тітенко Г.В. [2]. Увага авторів зосереджена більшою мірою на природоохоронній меті функціонування НПП. Вивченням рекреаційно-туристичних можливостей НПП займалися Брусак В.П. [3], Кошелюк Т.В. [6], Коротун С., Яковишина М. [7]; увага дослідників зосереджена переважно на розвитку рекреації в НПП України.

Метою дослідження є детальний аналіз стану національних природних парків, що розташовані на території Чернігівської області, з'ясування їх впливу на природоохоронну та туристичну сфери регіону, характеристика перспектив та проблем, з котрими стикаються національні природні парки Чернігівщини.

Виклад основного матеріалу дослідження

Чернігівська область має площу близько 32 тис км². По її території пролягає межа між мішанолісовою та лісостеповою природними зонами, що зумовлює унікальну флору та фауну, різноманітні природні особливості. Завдяки низинному рельєфу та достатній кількості опадів, у межах 550-600 мм, регіону притаманна густа гідрологічна мережа, значна кількість боліт [2, с. 120].

Чернігівщина має не достатньо розвинену мережу природоохоронних територій. За даними Департаменту екології та природних ресурсів Чернігівської обласної державної адміністрації, в регіоні розташовано 678 об'єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ). Площа, зайнята під ПЗФ, 2101,42 км², що становить 6,6% від загальної території області [4].

Така ситуація є негативною, адже не дозволяє повною мірою забезпечити збереження природних об'єктів Чернігівщини. Ще одним вагомим недоліком сучасного стану НПП є недостатній розвиток на їхніх територіях екотуризму, який останніми роками набирає обертів популярності у багатьох країнах. Одним із вагомих напрямків розбудови туризму та рекреації можуть бути національні природні парки (НПП). Їх особливістю є те, що поряд із заповідною зоною в них виокремлюють зону господарську, а також регульованої та стаціонарної рекреації. Тобто, на їх

території є можливість розвитку рекреації та туризму, ознайомлення відвідувачів з унікальною флорою і фауною, без шкоди для дикої природи [3, с. 27].

У Чернігівській області розташовані два НПП, це Мезинський та Ічнянський (рис. 1).

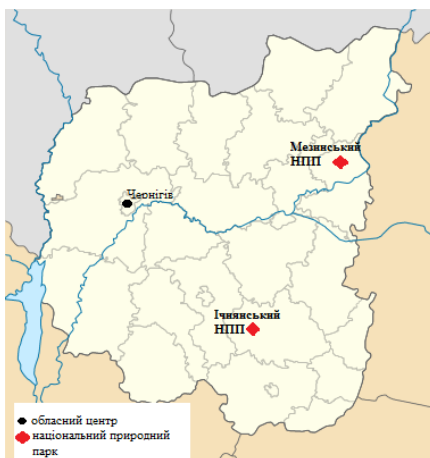

Рис.1 Розміщення національних природних парків у Чернігівській області [4]

Мезинський НПП створений 10 лютого 2006 року. Його відмінною особливістю є розміщення поряд з унікальною природою, заплавою річки Десна, поселень доби верхнього палеоліту. Науковцями було знайдено багато археологічних артефактів світового значення: статуетки, браслети з унікальним орнаментом, фігурки. Також було віднайдено музичні інструменти, що засвідчувало виникнення первинної культури у кроманьйонців [8].

Крім того, значна кількість видів фауни та флори, що представлені в НПП Мезинський, занесена до Червоної книги України, це наприклад, тхір лісовий (*Mustela putorius* L.), горностай (*Mustela erminea* L.), видра річкова (*Lutra lutra* L.), глевчак однолистий (*Malaxis monophyllos* L.), лілія лісова (*Lilium martagon* L.) тощо [1, с. 185].

З метою розвитку екотуризму в НПП розроблені автомобільний туристичний маршрут «Від історії до сьогодення», екологічна стежка «Рихлівські дачі» та багато екологічних пішохідних стежок.

Зусилля співробітників парку вплинули на зростання популярності НПП Мезинський, тому протягом 2011-2023 років парк щорічно приймав значну кількість відвідувачів. В середньому, кількість відвідувачів складала 2533 осіб, а прибуток від рекреації становив у середньому 36995,85 грн на рік. Найсприятливішим роком став 2021. Натомість, 2022 рік мав найменші показники (рис. 2).

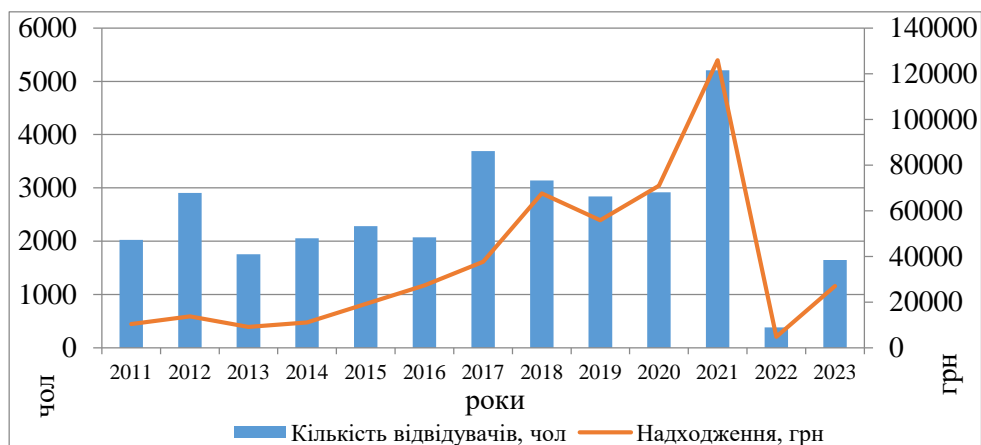

Рис. 2. Кількість відвідувачів та фінансові надходження від рекреації Мезинського національного природного парку протягом 2011-2023 років [8]

Ічнянський НПП створений 21 квітня 2004 року. Він цікавий унікальними природними комплексами у верхів'ї річки Удай, де зростають рослини, занесені до Червоної книги України: пальчатокорінник м'ясочервоний та травневий (*Dactylorhiza incarnata* L.), коручка чемерникоподібна (*Epipactis helleborine* L.), лілія лісова (*Lilium martagon* L.) тощо [5].

На території Ічнянського НПП створені еколого-пізнавальні стежки «Садове», «В долині Іченьки», «Весняна» [7, с. 165].

Даний парк має меншу популярність, ніж Мезинський, що впливає на кількість відвідувачів та фінансові надходження від рекреації. Протягом 2015-2022 років у середньому кількість відвідувачів Ічнянського НПП становила 236 осіб, дохід становив в середньому 5272 грн. Найбільша кількість відвідувачів, як і у Мезинському НПП, притаманна для 2021 року, тоді як найменша для 2022 року (рис. 3).

Рис. 3. Кількість відвідувачів та фінансові надходження від рекреації Ічнянського національного природного парку протягом 2015-2022 років [5]

Як помітно з рис. 2 та рис. 3 найбільша кількість рекреантів, а значить і фінансових надходжень, в обох НПП характерна для 2021 року, що можна пояснити послабленням карантинних обмежень пов'язаних з SARS-CoV-2. Натомість найнижчі показники фіксувалися в 2022 році, що можна пояснити початком бойових дій та частковою окупацією території області.

Дохід від рекреації та туризму є важливою складовою успішної роботи НПП. Оскільки за законодавством України національні природні парки звільнені від сплати податків, вони можуть направляти зароблені кошти на проведення природоохоронних заходів, благоустрій території, розвиток рекреаційної зони [6, с. 128]. Функціонування Мезинського та Ічнянського НПП стимулювало розвиток екологічного туризму та рекреації в Чернігівській області протягом 2011-2023 років, хоча його масштаби не є значними.

Висновки. Чернігівська область має лише два національні природні парки, що повністю розташовані на її території, Мезинський та Ічнянський. Дані НПП проводять природоохоронну діяльність та удосконалення власних рекреаційних зон. Завдяки їх діяльності під захистом знаходяться червонокнижні тварини і рослини, а також стимулюється розвиток туризму та рекреації в регіоні. Для поліпшення їх роботи необхідне удосконалення інфраструктури, реклама послуг та особливостей НПП, налаштування менеджменту. В перспективі поживлення туристичних потоків до НПП Чернігівщини могло б надати стабільний фінансовий дохід, який можна буде використати на проведення якісних природоохоронних заходів і подальший розвиток НПП.

Список використаних джерел та літератури

1. Андрієнко Т.Л. Наукові дослідження територій та об'єктів природно-заповідного фонду. Літопис природи. Заповідна справа України.. К.: Географіка, 2003. С. 183-188.
2. Андронов В.А., Варивода Є.О., Тітенко Г.В. Заповідна справа: навч. посіб. Харків: НУЦЗУ, 2013. 204.

3. Брусак В.П. Географічні дослідження природно-заповідних територій: структура, сучасний стан і перспективи реалізації. Львів: Фізична географія та геоморфологія. Випуск 2(86), 2017. С. 25-35.

4. Департамент екології та природних ресурсів Чернігівської обласної державної адміністрації. URL: <https://eco.cg.gov.ua/index.php?id=16893&tp=1&pg> (дата звернення: 08.10.2023)

5. Ічнянського НПП URL:<http://ichn-park.in.ua/> (дата звернення: 12.06.2023)

6. Кошелюк Т.В. Організаційно-правовий механізм функціонування національних природних парків. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право. ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», Івано-Франківськ, 2021. 226 с.

7. Коротун С., Яковишина М. Особливості використання природоохоронних територій у туристичній діяльності України і Республіки Польща. Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Серія: Сільськогосподарські науки, № 2 (74), 2016. С. 163-170

8. Мезинський НПП URL:<https://mezinpark.com.ua/> (дата звернення: 12.06.2023)

УДК 616.379-008.64(477)

СУЧАСНИЙ СТАН ЗАХВОРЮВАНOSTI НА ЦУКРОВИЙ ДІАБЕТ В УКРАЇНІ

Гніда Наталія, магістрантка ННІ природничо-математичних, медико-біологічних наук та інформаційних технологій.

Науковий керівник – канд. біол. наук, доц. **Пасічник С. В.**, кафедра біології.

Ключові слова: цукровий діабет, захворюваність, сучасний стан.

Діабет – це хронічне захворювання, при якому підшлункова залоза не виробляє достатньої кількості інсуліну або ж організм не може ефективно використовувати вироблений інсулін. Хвороба й досі залишається однією з найбільш актуальних медико-соціальних проблем суспільства та є однією з провідних причин передчасної захворюваності і смертності, оскільки часто призводить до ампутації кінцівок, втрати зору, ниркової недостатності і провокує серцево-судинні захворювання. В результаті неконтрольованого діабету виникає гіперглікемія (підвищення рівня глюкози в сироватці крові), що призводить до ураження багатьох систем організму, особливо нервів та кровоносних судин. При цукровому діабеті спостерігаються основні симптоми хвороби: надмірне сечовиділення, спрага, постійне відчуття голоду, втрата ваги, стомленість, погіршення зору. [1]

Матеріал і методика. Для більш точного розкриття та дослідження теми ми звернулися до декількох профільних установ, а також скористалися статистичними даними. Отримавши історії хворих на цукровий діабет у вибірку ми взяли дані з історій хворих на цукровий діабет за 2021-2023 роки. За 2021 рік досліджували 54 історії з яких I типу 19 історія, II типу 35.

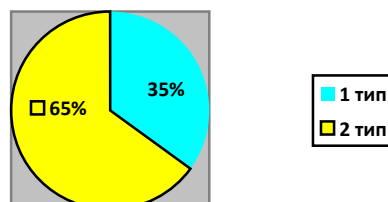

Рис. 1 Відсоткове відношення історій хворих на цукровий діабет за типами за 2021 рік

За 2022 рік досліджували 62 історії з яких I типу 23 історія, II типу 38 та 1 історія з гестаційною формою.

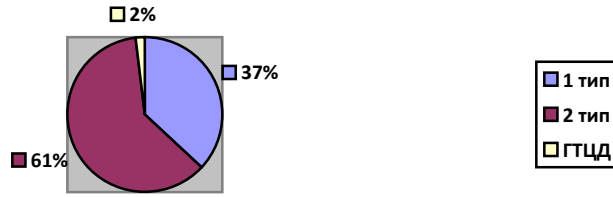

Рис. 2 Відсоткове відношення історій хворих на цукровий діабет за типами за 2022 рік

За 2023 рік досліджували 39 історій з яких I типу 11 історій, II типу 28

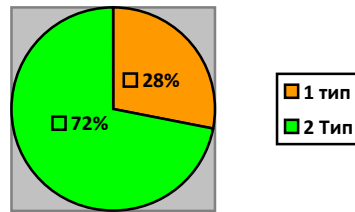

Рис. 3 Відсоткове відношення історій хворих на цукровий діабет за типами за 2023 рік

Отримавши результати підрахунку, можемо зробити висновки, що хворих на цукровий діабет більше на II тип більше ніж на I тип, це свідчить про те що особливості сучасного життя впливають на захворюваність ЦД це: нераціональне харчування, зниження фізичного навантаження, стреси, негативний вплив навколишнього середовища.

Також підвели підрахунки по хворим на цукровий діабет по статі. За 2021 рік з 54 історій було 38 жінок, чоловіків 16. За 2022 рік з 62 історій 43 жінки, 19 чоловіків. За 2023 рік з 39 історій 29 жінок і 10 чоловіків.

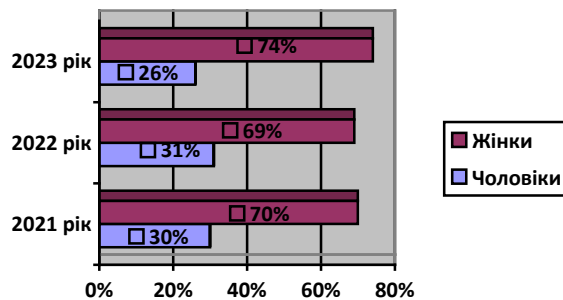

Рис. 4. Відсоток хворих на цукровий діабет в Україні за статтю 2021-2023р.

Отримали розрахунки в яких переважають жінки, це пов'язано з тим, що жінки мають додаткові ризики захворюваності на ЦД такі як : гормональні збої, вагітність і т.д.

Загострення хворих на ЦД найбільш спостерігається навесні, тому в цей період спостерігається зниження імунітету та фізичних сил організму. Найменш звертаються за допомогою хворі в період осені, тому що в цей період у раціоні харчування переважає рослинна їжа, яка допомагає швидкому піднятті глікемії після їжі та блокує швидке всмоктування вуглеводів.

Проаналізувавши статистичні дані дійшли до висновку, що в Україні збільшується відсоток хворих на цукровий діабет а також хворих з супутніми хворобами. Також в нашій країні не ведуться

підрахунки смертності до якої призвів цукровий діабет. Відповідно до досліджень можемо сказати, що тема цукрового діабету в Україні актуальна та потребує більш глибокого вивчення, так як його лікування стає способом життя. Хворий отримує інформацію тільки від свого лікаря, тому потрібно більше приділяти увагу інформаційним джерелам, для того щоб люди були обізнані.

Список використаних джерел та літератури

1. Цукровий діабет. Б.Г.Скачко, Г.О. Орещук. – 2019 -5с. - 49с. – 52с.
2. Статистичні дані Української діабетичної федерації. Дані МОЗ України. Атлас діабету в Україні. Тронько М.Д. Клініка « Омега Київ»
3. Енциклопедія медичних знань. Фадєєв П.О. -20с./ Головне управління статистики в м. Києві.
4. Цукровий діабет в Україні. О. Ф. Пономаренко – 36 с.,49 ст.,52 ст.
5. Науково-практична конференція на тему « Цукровий діабет» Н.Ю. Ткаченко
6. Медичні бланки «Клініки Mediland»
7. «Велика Енциклопедія діабетика» Ахманов С.М.
8. Наочна статистика в медицині. Себін К. Петрі А.

УДК 811.161.2'373.21: 908(477.42)

ОЙКОНИМИ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ: ВІДОБРАЖЕННЯ МИНУЛИХ ПОДІЙ У НАЗВАХ ПОСЕЛЕНЬ

Мельник Максим, магістрант ННІ природничо-математичних, медико-біологічних наук та інформаційних технологій.

Науковий керівник – канд. географ. наук, доц. **Барановська О. В.**, кафедра географії, туризму та спорту.

Анотація. Стаття присвячена аналізу ойконімів Київської області, в основі яких лежить історична складова. Була проведена класифікація подієвих ойконімів. З'ясовано, що найбільшу поширеність мають ойконіми, в основі яких лежать місцеві легенди чи народні перекази, а найменшу поширеність – ті ойконіми, які отримали свою назву від місцевих традицій та особливостей місцевих жителів. Складена карта «Поширення подієвих ойконімів на Київщині». Встановлено, що подієві ойконіми найбільш поширені в лісостеповій правобережній частині Київської області.

Ключові слова: ойконіми, топоніми, топоніміка, Київська область.

Постановка проблеми: Ойконіми є невіддільною частиною топоніміки. Вивчення їхнього походження дозволить дослідити особливості місцевої географії та її історії, народності та традиції місцевих жителів певної території [1]. На жаль, подієві ойконіми Київської області недостатньо досліджені. Тому їхнє дослідження є важливим складником вивчення топонімів Київщини та України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі розвитку топоніміки особливо актуальними є дослідження ойконімії різних регіонів України. Низка праць таких вчених, як Д. Бучка, с. Вербича, О. Голінатія, Ю. Карпенка, В. Лучка, М. Торчина, Є. Черняхівської, О. Шулганя, М. Янка та інших, займає важливе місце в дослідженні ойконімікону конкретних територій України. Вивчення топоніміки Київщини представлено в роботах таких вчених, як І. Железняк, В. Гудима, К. Цілуйка, Л. Масенка, П. Масляка, В. Німчука, А. Непокуана А. Корепанова, О. Стрижака тощо.

Виокремлення недосліджених частин загальної проблеми. Актуальність теми даної статті зумовлена недостатньо глибокою вивченістю історичних, насамперед подієвих, ойконімів Київщини.

Мета дослідження: комплексний аналіз подієвих ойконімів Київщини.

Виклад основного матеріалу. Топоніміка – це наука, що вивчає походження назв географічних об'єктів. Вона може розкрити природу, історію, культуру, побут, звичаї та традиції, які

на річці), *Опачичі* (від монахів, які опочивали в селі), *Перевіз* (від перевезення людей через річку), *Півці* (від відповіді приїжджим на питання, від куди спів - «від співців»), *Пії* (від старослов'янського слова «Знаючі»), *Помоклі* (від татарського слова «Згарище»), *Пороскотень* (від розбійників, які могли «пороскотати» ребра), *Пристроми* (від того, що приїжджих купців, які погано поставились до жителів села, було піймано за селом біля річки і побиті - «пристромлені» до дна річки), *Путрівки* (від того, щоб доставити вантаж по болотистій місцевості, потрібно було «потроїти» силу, тобто додати ще пару коней до воза), *Ржищів* (від польського слова «торговище»), *Сорокотяга* (від фрази «Сорока тягне пугло»), *Сотниківка* (від посадки козака засновника села), *Стопне*, *Стрїтівка* (від ченця, який стрів загін гайдамаків), *Тайниця* (від того, що в густому непрохідному лісі ховалися люди від ворогів), *Уляники* (від слова «гуляти»), *Чепилівка* (від «зчеплення» між жителями села та татарами) (рис. 1) [3, 6, 7, 9];

3) ойконіми, які були названі за історичною приналежністю території (13 поселень): *Боярка* (належала боярам), *Велика Офірна* (Польський магнат офірував, тобто «пожертвував», територію монастирю), *Мала Офірна*, *Великополовецьке* (володів половецький хан Тугоркан), *Малополовецьке*, *Половецьке*, *Кагарлик* (означає «каганова земля»), *Княжичі* (землі князя), *Королівка* (землі належали Польській Короні), *Рихта* (ця назва – нащадок від Польського володіння), *Торчицький* (від племені торків), *Торчиця*, *Трушки* (від польського прізвища герба Боньчи, яка пишеться: «З Трушок Трушківські») (рис. 1), [3];

4) ойконіми, в основі яких лежать особливості місцевих жителів (5 поселень): *Бендюх* (означає «пузо, низька пузата людина»), *Вінинці* (від старої назви поселення «Войнинці», що значить воїни), *Здорівка* (від здорових людей), *Потіївка* (можливо, від того що мешканці часто потіли, й від цього отримали дану назву), *Саварка* (від «Савами» - воїни-дозорці, що вартували на валах) (рис. 1) [3];

5) ойконіми, які отримали назву від місця виникнення поселення чи відомої будови (8 поселень): *Вабля* (від корчми Вабленської), *Віта-Поштова* (від назви поштового відділення), *Лишні* (від маєтності Лишні), *Осовець* (від фортеці, оточеної ровом), *Середівка* (від того, що поселення виросло з хутора Середівський), *Стайки* (від слова «стойки» - місця стоянки торгових кораблів на великому водному шляху), *Халеп'я* (від слова «холоп»), *Черкас* (від слів «черкати между», бо розташовувалися біля змінних валів, чи територіальних меж), *Черкасівка* (рис. 1) [3, 5];

6) ойконіми, які були названі за статусом осілих мешканців (11 поселень): *Великі Гуляки* (що означає «голі бідняки, голяки»), *Варівськ* (від селян втікачів, яких місцеві називали «ворами»), *Голодьки* (від слова «голота»), *Кавказ* (від жителів з Кавказу, які тут оселилися), *Музичі* (від того, що здавна переважали бідні жителі, тобто «мужики»), *Перегонівка* (від першопоселенців, яких перегналі з іншої місцевості), *Пустовіти* (від колишніх в'їтів чи суддів, які заселили це село), *Тужилів* (від слова «тужити», «туга», «журба», що значить місцеві жителі були пригнічені панами), *Черняхів* (від переховування черні), *Черняхівка*, *Чорногородка* (рис. 1) [2, 3, 4];

7) ойконіми, які несуть в собі традиції мешканців (1 поселення): *Переяславське* (за часів Київської Русі було заведено називати нові, як правило, далекі поселення слов'ян в честь великих міст) (рис. 1) [3].

Аналіз карти «Поширення подієвих ойконімів на Київщині» (рис. 1) дозволив зробити такі висновки, що цей тип ойконімів поширений по всій області, але більшість з них поширена в лісостеповій правобережній частині Київщини.

Висновки і перспектива подальших досліджень: Отже, серед подієвих ойконімів Київщини найбільшу поширеність мають ойконіми, в основі яких лежать місцеві легенда чи народні перекази. Значне поширення мають назви населених пунктів, які походять від визначної історичної події, історичної приналежності території, статусу осілих мешканців, місця виникнення поселення чи відомої будови. Менш поширеними є ойконіми, в основі яких лежать традиції та характерні риси місцевих жителів.

У результаті проведеного дослідження було виявлено, що подієві ойконіми більш поширені в лісостеповій зоні, особливо на правобережжі Київщини.

Топоніміка Київщини потребує подальшого поглибленого вивчення. Дане дослідження стане у пригоді і при вивченні інших регіонів України.

Список використаних джерел та літератури

1. Бучко Д. Г. Класифікація ойконімів України (словотвірно-мотиваційний аспект). Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету. Серія: Філологічні науки (мовознавство). Кіровоград, 2000. Вип. 37. С.10-13
2. Виникнення населеного пункту Тужилів. URL: <https://studfile.net/preview/9251058/>
3. Лучик В. В. Етимологічний словник топонімів України: 3700 географічних назв / відп. ред. В. Г. Склярєнко. Київ: ВЦ Академія, 2014. 544 с
4. Музичі / Порхун К. Г. Енциклопедія Сучасної України / Редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2020. URL: <https://esu.com.ua/article-70401>
5. Осовець. Древня історія заснування і походження назви. URL: http://zemlyaivolya.net/articles/osovets_drevnya_istoriya_zasnuvannya_pohodzhennya_nazvi.html 5
6. Пісківська громада. с. Мигалки. URL: <https://piskivska-gromada.gov.ua/s-migalki-23-21-53-23-06-2016/> 3
7. Туристична карта Немішаївської громади. Про село Пороскотень. URL: <http://nemishmap.tilda.ws/poroskoten>
8. Фастів. Історія міста. URL: <http://fastiv-rada.gov.ua/istoriia-mista/>
9. Філія «Сотниківський НВК». З історії школи. URL: http://www.sotnykivka-nvk.edukit.kiev.ua/informaciya_pro_zaklad/istoriya/

УДК 338.48-6:2(477.51)

СПАСО-ПРЕОБРАЖЕНСЬКИЙ І БОРИСОГЛІБСЬКИЙ СОБОРИ МІСТА ЧЕРНІГОВА ЯК ВАЖЛИВІ ОБ'ЄКТИ РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ

Ходаш Станіслав, магістрант ННІ природничо-математичних, медико-біологічних наук та інформаційних технологій.

Науковий керівник – канд. географ. наук, доц. **Філоненко Ю. М.**, кафедра географії, туризму та спорту.

У статті досліджено роль Спасо-Преображенського та Борисоглібського соборів міста Чернігова у розвитку релігійного туризму в Чернігівській області. Коротко описана історія їх спорудження та функціонування і важливість як культових та туристичних об'єктів. Проаналізовано кількісні показники відвідувань прихожан і туристів з 2012 по 2022 роки.

Ключові слова: релігійний туризм, паломництво, собори, Спасо-Преображенський собор, Борисоглібському собор, віряни.

Постановка проблеми. В умовах сучасного світу зростає значущість релігійного туризму як важливого елемента соціально-економічного розвитку регіонів. Для стабільного існування потоку релігійних туристів та паломників до міста чи регіону необхідно забезпечити їх якісне та диференційоване обслуговування, створити комфортні умови для проживання та відпочинку, мати необхідні об'єкти туристичної інфраструктури й повноцінну співпрацю бізнесу та місцевої влади для популяризації, реставрації і утримання історико-культурних об'єктів релігійного значення у належному стані.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сутність і структура релігійного туризму в Чернігівській області, основи віровчення найбільш поширених релігій в Чернігові охаракте-

ризовані в роботах: Г. Александрової, С. Кузик, О. Любицевої, Є. Харьковщенко, Т. Христового. Проблеми розвитку релігійного туризму в Чернігівській області розглядається у працях Н. Костомарова, І. Огієнка, М. Шлемкевича [7].

Виклад основного матеріалу дослідження. Релігійний туризм передбачає відвідування зацікавленими людьми релігійних центрів, монастирів, культових споруд, святих місць історичної, архітектурної, духовної значимості, а також музеїв та виставок подібної тематики, релігійних свят тощо. Цей вид туризму існує порівняно недавно. На відміну від релігійного туризму, паломництво зародилося разом з формуванням основних релігійних течій у світі. Це були мандрівки по так званих святих місцях. Паломництво є внутрішнє (у межах однієї країни) і міжнародне.

Необхідно відзначити, що релігійний туризм є складовою індустрії туризму, а його вплив на економіку деяких країн та регіонів світу, зокрема на самі релігійні центри, є значним. Це пояснюється тим, що паломники залишають великі суми грошей в країнах, які вони відвідують.

Важливими об'єктами, які сприяють стабільному функціонуванню потоків релігійних туристів та прихожан до Чернігова є культові споруди міста і, зокрема, Спасо-Преображенський та Борисоглібський собори [2, 4].

Згадані собори мають велику цінність і є привабливими для релігійних туристів через духовну та історико-культурну значимість.

Паломники можуть тут помолитися самотійно, відвідати богослужіння та побути в оточенні релігійної аури. У цих храмах люди можуть знайти внутрішню гармонію, відновити своє духовне благополуччя та спокій [3].

Більшість релігійних туристів сприймають культові споруди, як визначні пам'ятки історії, архітектури та мистецтва, які є свідками давніх епох і культурних традицій. Візит до таких об'єктів дозволяє туристам ознайомитися з унікальними архітектурними рішеннями, розписами, мозаїками та іншими мистецькими шедеврами. Це надає можливість зануритися в історію та культуру певної епохи чи регіону, розширити свій світогляд, поглибити знання та відчути унікальну атмосферу цих святих місць [3].

Відвідування паломниками та релігійними туристами культових споруд Чернігова має й важливу економічну складову. Воно сприяє розвитку ресторанного та готельного господарства, торгівлі, впливає на зайнятість населення тощо [2].

Спаський (Спасо-Преображенського) собор у Чернігові є цінною пам'яткою давньої архітектури і однією з найстаріших збережених монументальних кам'яних будівель в Україні. Він має багату історію і важливе релігійне значення для чернігівської громади. Свого часу, цей собор був головною християнською культовою спорудою Чернігівського князівства [6].

Його будівництво було розпочато приблизно у 1033–1034 роках за розпорядженням першого відомого за літописами чернігівського князя Мстислава Володимировича. Цей факт згадується в літописі, який описує смерть Мстислава у 1036 році: «Мстислав пішов на полювання. Розхворівся і помер. Його поховали в церкві Спаса, яку він сам заснував, і за його часу стіни собору були побудовані на висоту вершника, що сидить на коні з піднятою рукою». Згідно з припущеннями дослідників, тіло Мстислава було поховане в склепі, що знаходився в лівому притворі собору. Будівництво цієї культової споруди було завершено сином Ярослава Мудрого, Святославом, який став Чернігівським князем після смерті Мстислава.

Протягом своєї понад тисячолітньої історії Спасо-Преображенський собор зазнавав численних руйнувань і пошкоджень. Під час монголо-татарської навали в 1239 році, а також під час пожежі 1750 року, він був серйозно пошкоджений. Внутрішній розпис стін собору виконав художник Я. Юринов у 1818 році, а в 1872-1873 роках він був поновлений майстрами Михайлом і Олексієм Кияшками. Наприкінці XIX століття в соборі встановлено новий бароковий іконостас. На сьогоднішній час храм є об'єктом розвитку релігійного туризму Чернігова [4,6].

Важливо зазначити, що значна частина колись багаті колекції золотих і срібних церковних речей з цього храму зараз зберігається у Чернігівському історичному музеї. З 1967 року собор

Спасо-Преображенського монастиря включений до складу Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній» [6].

Аналізуючи статистику відвідувань Спасо-Преображенського Собору з 2012 по 2018 рік можна побачити тенденцію до зростання. У цей період кількість осіб, які відвідували храм, збільшилась із 8405 до 9891. Проте у 2019 році кількість прихожан зменшилась на 130 осіб, а в 2020 та 2021 роках, через ковідні обмеження, вона не перевищувала 10 тисяч (відповідно 9840 та 9935 осіб). У рік повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну кількість віруючих, що відвідали собор, становила 8426 осіб. Ця цифра близька до показників початку 2012-2013 років (табл. 1).

Таблиця 1.

**Відвідуваність Спасо-Преображенського Собору прихожанами
(складено автором за даними [6])**

Роки	Кількість прихожан
2012	8405
2013	8934
2014	9245
2015	9707
2016	10124
2017	10189
2018	10560
2019	9891
2020	9840
2021	9935
2022	8426

За останні 10 років спостерігається тенденція до зростання кількості туристів, які відвідують Спасо-Преображенський Собор. Упродовж досліджуваного періоду кількість туристів, які річно відвідують собор, зросла із 2450 до 2824. Поточна динаміка показує позитивний тренд до 2019 року, але коли були введені ковідні обмеження, це призвело до суттєвого скорочення кількості туристів. Так, у 2019 році їх кількість становила 1545 осіб, а в 2020 та 2021 роках вона скоротилася до 1249 та 1148 осіб відповідно. У 2022 році, не дивлячись на повномасштабне вторгнення російської армії, кількість туристів зросла до 1254 осіб.

Таблиця 2.

**Відвідуваність Спасо-Преображенського Соборі туристами
(складено автором за даними [6])**

Роки	Кількість туристів
2012	2450
2013	2480
2014	2535
2015	2593
2016	2612
2017	2692
2018	2784
2019	1545
2020	1249
2021	1148
2022	1254

Борисоглібський собор також є архітектурним пам'ятником княжої доби і знаковою спорудою історико-археологічного заповідника «Чернігів стародавній». Крім того, цей храм має потенціал для визнання та включення до престижного списку ЮНЕСКО. Споруджений у період з 1120 по 1123 роки, Борисоглібський собор почав свою історію як унікальна усипальниця для князів роду Давидовичів, а згодом став головним храмом кафедрального монастиря. Ця споруда є типовим прикладом роботи майстрів чернігівської архітектурної школи XII століття. Вражають

міцність мурування цього собору, витонченість білокам'яних капітелів та орнаментика звіриного стилю, яка прикрашає його архітектурний образ [5].

Під час другої світової війни Борисоглібський собор зазнав значних пошкоджень. Його склепіння було руйноване, а всі дерев'яні перекриття вигоріли. Наприкінці 40-х років XX ст. розпочалися реставраційні роботи під керівництвом Миколи Холостенка. Згідно з його проектом, з метою відтворення архітектури домонгольського періоду, всі нашарування на стінах, які наносилися в період з XVII по XIX ст. були видалені. Крім того, вежу, зведену у стилі українського бароко, також було розібрано. Однак, багато відомих архітекторів та істориків вважали такий підхід до реставрації неправильним. На думку дослідників оригінальна архітектура барокового стилю XVII століття мала більшу цінність, ніж відтворена архітектура домонгольського періоду. Багато храмових фрагментів було відновлено за допомогою сучасних матеріалів. Варто відзначити, що протягом історії свого існування Борисоглібський собор неодноразово зазнавав пошкоджень і перебудовувався, але в 1950-х роках він був відновлений до свого первісного вигляду. Багато фрескових композицій та порталів, на жаль, не збереглися, а їх залишки експонуються в музеї [5].

Під час археологічних досліджень біля стін цього храму виявили частини галерей. Через відсутність інформації про їхні форми, галереї не були реставровані. Сучасною місією храму Бориса і Гліба є його перетворення на музей, який входить до складу Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній». Крім того, собор також служить Будинком хорової спадщини, де відбуваються концерти духовної музики [1].

Усередині Борисоглібського собору розташовані надзвичайно цінні срібні Царські ворота, які є головним елементом іконостасу. Цей шедевр мистецтва був створений завдяки щедрості гетьмана Івана Мазепи, який за власні кошти замовив їх у майстра Філіпа Якоба IV Дрентветта з німецького міста Аугсбург [5].

Відвідування Борисоглібського собору прихожанами протягом 2012- 2018 років має схожі особливості зі Спасо-Преображенським собором. Тут також спостерігалось поступове збільшення кількості відвідувань храму вірянами з 2450 до 2784 осіб за цей період.

Через пандемію COVID-19, у 2019 році цей показник зменшився майже на тисячу осіб. У 2020 та 2021 роках, через ковідні обмеження кількість прихожан продовжувала скорочуватись, а у рік широкомасштабного вторгнення рф становила лише 1469 осіб (табл. 3).

Таблиця 3.

**Відвідуваність Борисоглібського Соборі прихожанами
(складено автором за даними [1,3])**

Роки	Кількість прихожанів
2012	2450
2013	2480
2014	2535
2015	2593
2016	2612
2017	2692
2018	2784
2019	1795
2020	1642
2021	1556
2022	1469

Кількість туристів які відвідували Борисоглібський Собор, як і прихожан, з 2012 до 2018 року стабільно зростала (з 1845 до 2125 осіб). Починаючи з 2019 року має місце зменшення кількості відвідувачів через пандемію COVID-19 та військові дії (табл. 4).

Таблиця 4.

**Відвідуваність Борисоглібського Соборі туристами
(складено автором за даними [1,3])**

Роки	Кількість туристів
2012	1845
2013	1890
2014	1924
2015	1960
2016	1955
2017	1988
2018	2125
2019	1658
2020	1491
2021	1554
2022	1468

Висновки:

1. Спасо-Преображенський та Борисоглібський собори у Чернігові є ключовими об'єктами релігійного туризму та сприяють стабільному потоку відвідувачів до Чернігова.

2. Пандемія COVID-19 та військова агресія росії мали значний вплив на активність пр=ихожан, паломників і туристів та стали причиною суттєвого скорочення кількості відвідувачів цих храмів.

3. Для забезпечення сталого розвитку релігійного туризму в регіоні важливо створити комфортні умови для паломників та туристів, розвивати туристичну інфраструктуру і сприяти співпраці між бізнесом та владою.

Список використаних джерел та літератури

1. 1.Борисоглібський собор URL: https://md-ukraine.com/ua/object/detail/8138_borisoglibskij-sobor.html (дата звернення: 10.06.2023).

2. Валентюк І. Туризм як галузь господарського комплексу України // Управління сучасним містом. 2001. №10. С 60

3. Релігійний туризм у християнстві на сучасному етапі. URL: https://www.google.com.ua/url?sa=t&source=web&rct=j&url=https://periodicals.karazin.ua/irtb/article/view/10029/9552&ved=2ahUKEwjm_OLAgbb_AhUUn4sKHVMZBxAQFnoECACQAQ&usq=AOvVaw3h3jWqg29WUuyWgR1WSHea (дата звернення: 10.06.2023).

4. Храм. Церква. Собор. Каплиця. URL: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine60-57.pdf> (дата звернення: 10.06.2023).

5. Чернігів стародавній. Борисоглібський собор URL: <https://oldchernihiv.com/borisoglibskiy-sobor/> (дата звернення: 10.06.2023).

6. Спасо-Преображенський собор (Чернігів) URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Спасо-Преображенський_собор_\(Чернігів\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Спасо-Преображенський_собор_(Чернігів)) (дата звернення: 10.06.2023).

7. Релігійний туризм у християнстві на сучасному етапі [URL]: <https://periodicals.karazin.ua/irtb/article/view/10029/9552> (дата звернення: 10.06.2023).

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ЕКОТУРИЗМУ В ЧЕРНІГІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Хомиченко Михайло, магістрант ННІ природничо-математичних, медико-біологічних наук та інформаційних технологій.

Науковий керівник – канд. географ. наук, доц. **Філоненко І. М.**, кафедра географії, туризму та спорту.

Стаття присвячена вивченню проблем розвитку екотуризму в Чернігівській області. Виявлено причини, проблеми та можливі варіанти їх подолання.

Ключові слова: екотуризм, природо-заповідний фонд, навколишнє середовище.

Постановка проблеми. Проблема екології постає майже у будь-якій інноваційній розробці не важливо чи то технологічна новинка, чи новий теоретичний напрям. Також це стосується і туризму. На відміну від світу, в Україні екологічний туризм, за виключенням окремих регіонів, почав розвиватися відносно недавно. Одним із таких є Чернігівська область, тому завданням даної статті є аналіз проблем екотуризму в цьому регіоні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами екологічного туризму (екотуризму) займалися А. Блэкберн, В. Бойко, Л. Безугла, В. Васил'єв, Ю. Зінько, П. Горішевський, К. Кудряшова, А. Охріменко, В. Кравців, В. Трилiс, М. Рутинський, В. Храбовченко та інші.

Виклад основного матеріалу.

Екологічний туризм, або екотуризм - це форма туризму, яка включає в себе подорожі до природних територій, які не зазнали значного впливу людини та де туристи стараються уникати негативного впливу на навколишнє середовище.

Дане поняття по різному трактували вчені та міжнародні організації (табл. 1).

Таблиця 1

Тлумачення поняття «екологічний туризм»

В. І. Гетьман	Екологічний туризм охоплює усі форми туризму, які спрямовані на збереження природи, встановлення взаємовідносин з місцевими жителями та покращення економічного стану регіонів.
В. В. Храбовченко	Це вид туризму, яка враховує попит туристів і спрямована на дослідження природи і збереження природних екосистем, при цьому враховуючи інтереси місцевого населення.
Г. Цебаллос-Ласкурейн	Екологічний туризм об'єднує подорожі з відданістю природі, дозволяючи сполучити вивчення рослин та тварин, сприяючи їхньому збереженню та отриманням задоволення від взаємодії з природою.
Всесвітній фонд дикої природи WWF	Це осмислені подорожі до природних регіонів з метою поглибленого знайомства з місцевою культурою та природним середовищем, які не завдають шкоди екологічній цілісності та роблять її охорону вигідною для місцевого населення.
Міжнародний союз охорони природи IUCN	Це усвідомлені подорожі до практично неторканих природних областей з відповідальністю перед природою. Вони спрямовані на вивчення та насолоду природними і культурними атракціями, при цьому сприяють збереженню навколишнього середовища, мають обмежений вплив на нього, залучають місцеву спільноту і приносять їй користь.

Узагальнене автором за [1, 3, 5]

Екотуризм привертає увагу людей, які цікавляться екологічними питаннями. Цей вид туризму зазвичай включає в себе можливість для волонтерської роботи, активних заходів для збереження природи та освітніх програм, спрямованих на зменшення негативного впливу людей на природу. Основна причина, яка виводить екологічний туризм на передовий план, полягає в тому, що відносини між суспільством та природою не завжди регулюються належним чином, і люди відчують потребу в контакті з природою. Зміни в умовах міського життя призводять до віддалення від природи та викликають психологічне напруження та стреси. Це робить екологічний туризм бажаним для відновлення емоційного та фізичного здоров'я. Крім того, екологічний

туризм сприяє формуванню свідомості щодо охорони природи та раціонального використання її ресурсів. Екологічний туризм підкреслює важливість позитивного ставлення до природи та включає в себе активну участь у збереженні довкілля [2].

Розвиток екологічного туризму в Чернігівській області зіштовхується з низкою проблем:

- Невигідне розташування: межування Чернігівської області з країною-агресором та її союзниками негативно впливає на кількість туристів через небезпеку для життя.

- Недостатній рівень розвитку інфраструктури: брак інфраструктури для туристичних подорожей, включаючи готелі, кемпінги, ресторани та інші послуги, робить складним відвідування об'єктів природи. Туристи, які бажають відвідати Чернігівську область, можуть зіштовхнутися з обмеженими можливостями перебування та харчування під час своєї подорожі.

- Забруднення природних об'єктів: деякі з найцінніших природних об'єктів та природних резерватів в області потерпають від забруднення та незаконних дій, таких як незаконна рубка лісу. Це може вплинути на цінність цих територій для екологічного туризму та погіршити стан природи.

- Бюрократичні перешкоди: складність та тривалість процесу отримання дозволів та ліцензій для розробки туристичних маршрутів та послуг може відлякувати інвесторів і підприємців, які бажають розвивати екологічний туризм в області.

- Недостатнє фінансування: бюджетні обмеження у розвитку туристичної інфраструктури та просуванні туристичних маршрутів обмежують розвиток галузі. Недостатнє фінансування також може вплинути на якість послуг та інфраструктури для туристів.

- Популяризація: відсутність належної реклами та популяризації екологічних маршрутів та природних резерватів призводить до низького рівня попиту на ці послуги. Ініціативи щодо просування екологічного туризму повинні бути підсилені для залучення більшої уваги до області.

- Посилення екологічної освіти: освіта та підвищення екологічної свідомості серед місцевого населення та туристів є ключовим елементом розвитку екологічного туризму. Недостатня кількість освітніх програм та ініціатив може бути проблемою.

- Збереження природи: збереження природних резерватів та природних об'єктів вимагає посиленої уваги та дій. Проблеми з охороною довкілля та боротьбою з забрудненням можуть загрожувати екологічному туризму.

Ці проблеми можуть бути вирішені за допомогою спільних зусиль уряду, місцевих органів влади, підприємців і громадськості. Розвиток екологічного туризму, який базується на принципах сталості, сприятиме покращенню екологічного стану області та підвищенню її привабливості для туристів [4].

Висновки

Серед основних проблеми розвитку екологічного туризму в Чернігівській області можна назвати відсутність чіткого законодавчого регулювання екологічного туризму, відсутність інфраструктури та фінансування, недостатню свідомість населення про важливість охорони навколишнього середовища та відсутність інвестицій у розвиток екотуризму. Корупція у владних органах також є серйозною проблемою, яка заважає сталому розвитку галузі.

З метою вирішення зазначених проблем необхідно звернути увагу на розвиток інфраструктури, популяризацію екологічних цінностей серед населення та створення сприятливих умов для інвестицій у розвиток екологічного туризму, впровадження чіткого законодавчого регулювання цієї галузі.

З урахуванням всіх цих аспектів, розвиток екологічного туризму в Чернігівській області може стати дієвим інструментом сприяння охороні природи та розвитку місцевої економіки.

Список використаних джерел та літератури

1. A world without nature. URL: <https://www.worldwildlife.org> (дата звернення 10.10.2023 р.)
2. Honey, Martha (2008). Ecotourism and Sustainable Development: Who Owns Paradise? (вид. друге). Washington, DC: Island Press. с. 33 URL: <https://archive.org/details/ecotourismsustai0000hone/mode/2up> (дата звернення 10.10.2023 р.)

3. IUCN, International Union for Conservation of Nature. URL: <https://www.iucn.org> (дата звернення 10.10.2023 р.)

4. Білокур, І. В. Стан та перспективи розвитку екологічного туризму в Чернігівській області. Вісник Чернігівського державного університету, 2018 р., с. 31-35.

5. Гетьман В. І. Основні завдання і проблеми розвитку екотуризму в національних парках і біосферних заповідниках України. *Гори і люди (у контексті сталого розвитку)*: матеріали присвячені Міжн. конф. присвяченої Міжн. року гір (м. Рахів, 14-18 жовтня 2002 р.). Рахів, 2002. Т. 1. С. 304-313.

УДК 338.48:904:725(477.46)

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНІ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНІ РЕСУРСИ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Юценко Тетяна, магістрантка ННІ природничо-математичних, медико-біологічних наук та інформаційних технологій

Науковий керівник – канд. географ. наук, доц. **Шовкун Т. М.**, кафедра географії, туризму та спорту

У статті виокремлено сутність поняття «історико-культурні туристично-рекреаційні ресурси». Проаналізовано структуру історико-культурних ресурсів Черкаської області. Охарактеризовано найвизначніші пам'ятки матеріальної та духовної культури області.

Ключові слова: історико-культурні ресурси туристично-рекреаційні ресурси, пам'ятки археології, пам'ятки історії, пам'ятки архітектури, пам'ятки монументального мистецтва, Черкаська область.

Постановка проблеми. Культурно-пізнавальний туризм набув широкої популярності серед різних верств населення, оскільки задовольняє їх попит у пізнанні навколишнього світу та сприяє змістовному проведенню вільного часу. Черкаська область має багату та різноманітну історико-культурну спадщину і відповідно достатній потенціал для розвитку даного напрямку туризму. Тому актуальним є аналіз історико-культурних туристично-рекреаційних ресурсів Черкаської області.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням туристично-рекреаційних ресурсів, у тому числі й історико-культурних, присвячені роботи таких авторів: О. Бейдика [2], І. Смаля [10], М. Мальської, Н. Паньків [5] та ін. Теоретико-методичні положення, сформульовані науковцями, були покладені в основу даного дослідження.

Метою дослідження є аналіз структури історико-культурних ресурсів Черкаської області та визначення їх ролі у подальшій популяризації культурно-пізнавального туризму області.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Історико-культурні ресурси – це сукупність пам'яток матеріальної та духовної культури, які створені у процесі історичного розвитку суспільства на певній території, мають пізнавальну цінність і можуть бути використані для туристичної діяльності [6].

Серед історико-культурних туристично-рекреаційних ресурсів чільне місце займають пам'ятки історії й культури, які залежно від основних ознак поділяються на археологічні, історичні, мистецькі, містобудівні й архітектурні пам'ятки. У структурі історико-культурних туристично-рекреаційних ресурсів Черкаської області переважають пам'ятки археології – 3326 (64 % від загальної кількості) (рис.1). Серед них: 7203 – кургани, 1259 – поселення, 137 – городища, 50 – ґрунтові могильники, 180 – інші пам'ятки (печери, підземні ходи, льохи, вали, святилища, замчища, майдани, зольники, скарби та ін.). Двадцять вісім пам'яток археології мають загальнодержавне значення. Найдавнішою є Межиріцька пізньопалеолітична стоянка мисливців на мамонтів, яка розташована в селі Межиріч [1]. Саме тут була знайдена найдавніша карта: зображення на

кістці мамонта. Багатство та різноманіття археологічних об'єктів на території області сприяє розвитку археологічного туризму.

Друге місце у структурі історико-культурних туристично-рекреаційних ресурсів області належить пам'яткам історії, яких нараховується 1552 (30 % від загальної кількості) (рис.1). Водночас лише чотири з них мають загальнодержавне значення. До пам'яток історії належать будинки, споруди, які пов'язані з відомими історичними постатями та важливими історичними подіями, а також пам'ятники, пам'ятні місця, які пов'язані з боротьбою українського народу проти завойовників.

Рис. 1. Структура історико-культурних туристично-рекреаційних ресурсів Черкаської області, шт

Джерело: побудовано за автором за [1, 3]

Найціннішими у туристичному відношенні є пам'ятки архітектури, частка яких у структурі історико-культурних туристично-рекреаційних ресурсів області незначна, але вони кількісно переважають серед ресурсів загальнодержавного значення (рис. 2). Визначні пам'ятки архітектури Черкаської області є основою розвитку екскурсійного туризму.

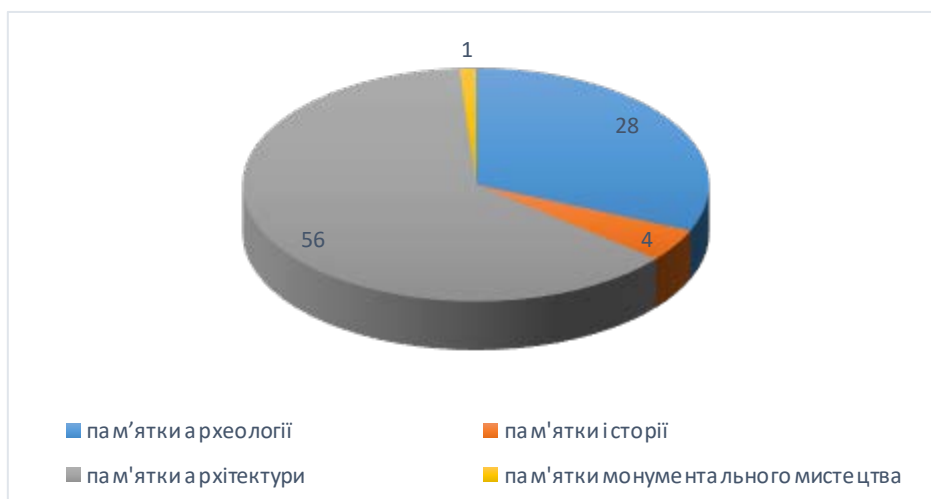

Рис. 2. Структура історико-культурних туристично-рекреаційних ресурсів Черкаської області загальнодержавного значення, шт

Джерело: побудовано за автором за [1, 3]

Цікавим у туристичному відношенні є обласний центр – місто Черкаси, де сконцентровані цікаві архітектурні споруди: Блакитний палац (кінець XIX ст.), Палац одружень (XIX ст.), Черкаська обласна філармонія (XX ст.), Михайлівський кафедральний собор (кінець XX ст.), Черкаська гіперболоїдна вежа (початок XX ст.) та інші [7]. Корсунь-Шевченківський палац (м.

Рис. 3. Корсунь-Шевченківський палац [8]

Корсунь-Шевченківський), який був спроектований архітектором Жан Анрі Мюнц у 1782 році, входить до вісімки найкрасивіших архітектурних пам'яток України. Це одна із перших неоготичних споруд в нашій країні [4].

У Черкаській області є багато пам'ятників класикам української та інших національних культур – 173. Ці об'єкти підсилюють історико-інформаційне навантаження екскурсійних програм. Черкащину називають Шевченковим краєм: тут народився Т. Г. Шевченко (с. Моринці), тут він і похований (Чернеча гора, м. Канів). Тому багато пам'ятників присвячено Великому Кобзарю (рис. 4). Одна пам'ятка монументального мистецтва має національне значення і внесена до Державного реєстру нерухомих пам'яток України – Меморіал Вічної Слави (1977 рік). Це меморіальний комплекс в місті Черкаси, який

збудований у пам'ять про загиблих містян в роки німецько-радянської війни. Автори: скульптори Галина Кальченко, Едвард Кунцевич, Борис Микитенко; архітектори Анатолій Ігнащенко та Олександр Ренькас. Загальна висота земляного пагорба – 10 м, діаметр основи – 60 м [9].

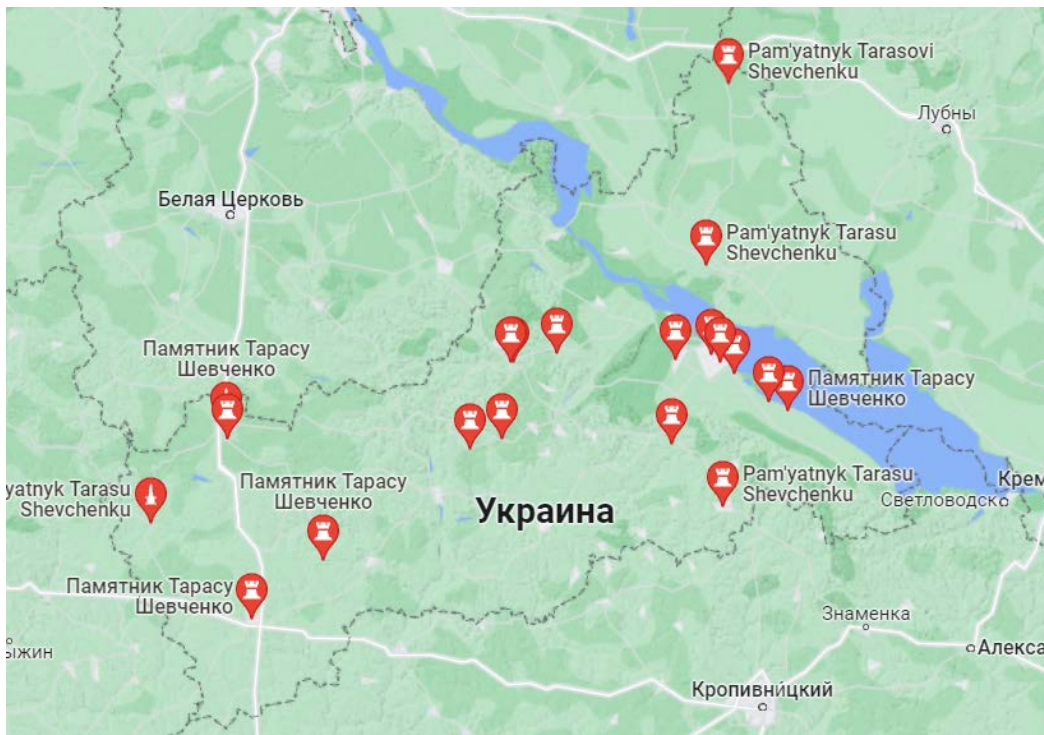

Рис. 4. Пам'ятники Т. Г. Шевченку, Черкаська область.

Важливою складовою туристичного потенціалу області є вісім історико-культурних заповідників: Шевченківський національний заповідник (м. Канів), національний заповідник

«Батьківщина Тараса Шевченка» (села Шевченкове, Моринці, Будище), національний заповідник «Чигирин» (м. Чигирин, села Стецівка, Суботове, Медведівка), заповідник «Трипільська культура» (с. Легедзине), заповідник «Трахтемирів» (села Трахтемирів, Григорівка), Кам'янський історико-культурний заповідник (м. Кам'янка), Корсунь-Шевченківський державний історико-культурний заповідник (м. Корсунь-Шевченківський), історико-архітектурний заповідник «Стара Умань» (м. Умань).

Висновки. Багата культурно-історична спадщина Черкаської області формує передумови для розвитку археологічного, екскурсійного та інших видів та форм культурно-пізнавального туризму. Це сприятиме розвитку туристичної галузі області та створенню нових робочих місць.

Список використаних джерел та літератури

1. Археологічні пам'ятки Черкащини. URL: <https://arttemenos.wordpress.com/2013/07/24/%D0%B0%D1%80%D1%85%D0%B5%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D1%96-%D0%BF%D0%B0%D0%BC%D1%8F%D1%82%D0%BA%D0%B8-%D1%87%D0%B5%D1%80%D0%BA%D0%B0%D1%89%D0%B8%D0%BD%D0%B8/> (дата звернення: 05.07.2023).
2. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. Київ: ВПЦ «Київ. ун-т», 2001. 395 с.
3. Історичні та культурні об'єкти. URL: <https://www.oblrada.gov.ua/istorychni-ta-kulturni-obekty> (дата звернення: 05.07.2023).
4. Від замків до театрів: вісім найкрасивіших архітектурних пам'яток України. URL: <https://vikna.tv/styl-zhyttya/podorozhi/vsesvitnij-den-arhitektora-8-vyznachnyh-miscz-ta-pamyatok-arhitektury/> (дата звернення: 05.08.2023).
5. Мальська М., Паньків Н. Туристично-ресурсний потенціал території : підручник. Київ : Видавець ФОП Піча Ю. В., 2022. 534 с.
6. Мацола В. І. Рекреаційно-туристський комплекс України: Монографія. Львів: ІРД НАН України, 1997. 259 с.
7. Місто, яке вражає! Найкрасивіші архітектурні споруди Черкас. URL: <https://vychepno.ck.ua/najkrasivishi-arhitekturni-sporudi-mista/> (дата звернення: 05.08.2023).
8. Пам'ятники Т. Г. Шевченку. Черкаська область. URL: <https://www.google.com/maps/search/%D0%BF%D0%B0%D0%BC%D1%8F%D1%82%D0%BD%D0%B8%D0%BA+%D1%88%D0%B5%D0%B2%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D1%83+%D1%87%D0%B5%D1%80%D0%BA%D0%B0%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0+%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%8C/@48.9239522,29.1725933,7.78z/data=!4m2!2m1!6e1!5m1!1e4?hl=ru&entry=ttu> (дата звернення: 25.08.2023).
9. Пам'ятки монументального мистецтва України національного значення. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D0%BC%27%D1%8F%D1%82%D0%BA%D0%B8%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%BC%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%86%D1%82%D0%B2%D0%B0_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8_%D0%BD%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F#%D0%A7%D0%B5%D1%80%D0%BA%D0%B0%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%8C (дата звернення: 25.08.2023).
10. Смаль І. В. Основи географії рекреації і туризму: Навч. пос. Ніжин: Вид-во НДПУ імені Миколи Гоголя, 2004. 264 с.

УДК 004.8

ЗАСОБИ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДЛЯ ГЕНЕРАЦІЇ ТА СТВОРЕННЯ ПРЕЗЕНТАЦІЙ

Борисенко Марина, студентка 2 курсу ННІ природничо-математичних, медико-біологічних наук та інформаційних технологій.

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Бугаєць Н. О.**, кафедра інформаційних технологій, фізико-математичних та економічних наук.

У статті розглядаються засоби штучного інтелекту для створення презентацій: Tome, Gamma та Magic Slide; описується робота в кожній з них та виконано порівняння можливостей зручності використання сервісів для полегшення створення презентацій на будь-які теми.

Ключові слова: штучний інтелект, нейромережа, генерація презентацій, автоматичне створення, макет слайдів.

Нейромережа (штучна нейронна мережа) – це математична модель, яка імітує структуру та функціонування біологічних нейронних мереж з метою вирішення різноманітних задач, таких як класифікація, регресія, прогнозування та генерація. В основі нейромереж лежать штучні нейрони, які об'єднуються в графові структури і передають сигнали один одному через ваги зв'язків. Завдяки процесу навчання, під час якого ваги та зміщення між нейронами оптимізуються, нейромережі стають здатними до виявлення закономірностей та залежностей у вхідних даних.

Нейромережі активно використовуються в таких галузях, як комп'ютерний зір, машинний переклад, розпізнавання мови та інше.

Також нейромережа розглядається як комп'ютерна система, що призначена для відтворення роботи людського мозку, зокрема, сприйняття інформації та навчання.

Нейромережі використовуються в різних галузях та сферах діяльності:

- медицина: діагностика захворювань, аналіз медичних зображень, передбачення ефективності лікування;
- фінанси: виявлення шахрайства, прогнозування цін на акції, оптимізація портфелів інвестицій;
- маркетинг: прогнозування уподобань клієнтів, автоматичне створення рекламних матеріалів, аналіз споживчої поведінки;
- автоматичний переклад: нейромережі можуть навчатися перекладати тексти між різними мовами, забезпечуючи швидкий та точний переклад;
- безпека: аналіз відео та зображень для виявлення підозрілої діяльності, захист від кібератак або виявлення шахрайства;
- **обробка мови та переклад:** у сфері обробки природної мови нейромережі допомагають в розпізнаванні мови, аналізі емоцій, генерації тексту та автоматичному перекладі; прикладом може служити програма Google Translate, в якій використовуються нейромережі для перекладу текстів на різні мови з високою точністю.
- **розпізнавання образів та комп'ютерний зір:** нейромережі широко використовуються для розпізнавання образів, від класифікації зображень до виявлення об'єктів на відео; такі системи використовуються в засобах безпеки, автономних автомобілях та медичній діагностиці.

- **рекомендаційні системи:** нейромережі допомагають рекомендаційним системам пропонувати користувачам товари та послуги на основі їх інтересів та взаємодії з платформами;
- **геологія та кліматологія:** прогнозування землетрусів, повеней та інших природних катаклізмів. Це допомагає науковцям та організаціям планувати заходи безпеки та зменшувати наслідки стихійних лих.
- **відеоігри та віртуальна реальність:** у відеоіграх та віртуальній реальності нейромережі використовуються для створення реалістичних штучних інтелектів, які контролюють персонажів, ворогів та інші аспекти ігрового середовища; це забезпечує глибше занурення та вищу якість ігрового процесу [1].

Наведені приклади нейромереж демонструють їх застосування у різних сферах людської діяльності. Таким чином, нейромережі відіграють важливу роль у вирішенні проблем, виконуючи різноманітні типи завдань у багатьох галузях промисловості та сферах життя. Завдяки своїй здатності навчатися і адаптуватися до різних даних, вирішувати складні проблеми нейромережі стають все більш популярними та корисними інструментами на даний час, продовжують знаходити нові застосування в різних галузях науки, промисловості та повсякденного життя.

Нейромережі відіграють важливу роль у розвитку сучасних технологій, оскільки вони дають можливість моделювати складні процеси та вирішувати задачі, які раніше були не під силу класичним алгоритмам:

- розв'язування складних задач: за допомогою нейромережі розглядають та аналізують велику кількість даних, враховуючи їх нестандартність та нелінійність; це сприяє розв'язуванню складних проблем, які важко розв'язати традиційними методами;
- адаптація та навчання: однією з ключових переваг нейромереж є можливість навчання та адаптації до нових даних, що дає змогу системам з нейромережами покращувати свої рішення та пристосовуватися до змін у середовищі;
- багатогранність застосувань: нейромережі використовуються у різних галузях, оскільки вони легко адаптуються до різних задач і можуть працювати з різними типами даних. Це робить їх універсальним засобом для розв'язання широкого кола завдань [2].

У даній статті розглянемо засоби, на основі нейронних мереж, які призначені для генерації слайдів і автоматичного створення презентацій. Зокрема сервіси Tome, Gamma, Magic Slide. Порівняємо їх засоби та особливості використання.

Один з найвідоміших онлайн-додатків для автоматичного створення презентацій – програма Tome (<https://beta.tome.app>).

На початку створення презентації в Tome пропонується план презентації, також генерується текст для слайдів та ілюстрації. Текст на слайдах можна відредагувати за допомогою штучного інтелекту – змінити тон мови, скоротити чи збільшити кількість тексту.

Щоб експортувати презентацію до PDF-файлу, доведеться оформити передплату за \$10 на місяць. У принципі, весь текст з презентацій можна скопіювати, картинку зберегти – і просто перенести в той же PowerPoint.

Кількість взаємодій з програмою обмежена – 500 кредитів на створення презентацій безкоштовно. Наприклад, на створення однієї презентації йде близько 50 кредитів [3].

Презентація Tome створюється із запиту. Користувач вводить запит з побажаннями на тему презентації та її наповнення. Після надсилання запиту нейромережі починається створення презентації. Її створення займає трохи більше хвилини. Готові презентації складаються з тексту та згенерованих у DALL E 2 зображень. Презентація надалі може бути змінена в редакторі: змінюється положення елементів, стилі сторінок, додаються заголовки. Згенерований текст редагується самим користувачем або можна виділяти його частини та заново генерувати (рис. 1).

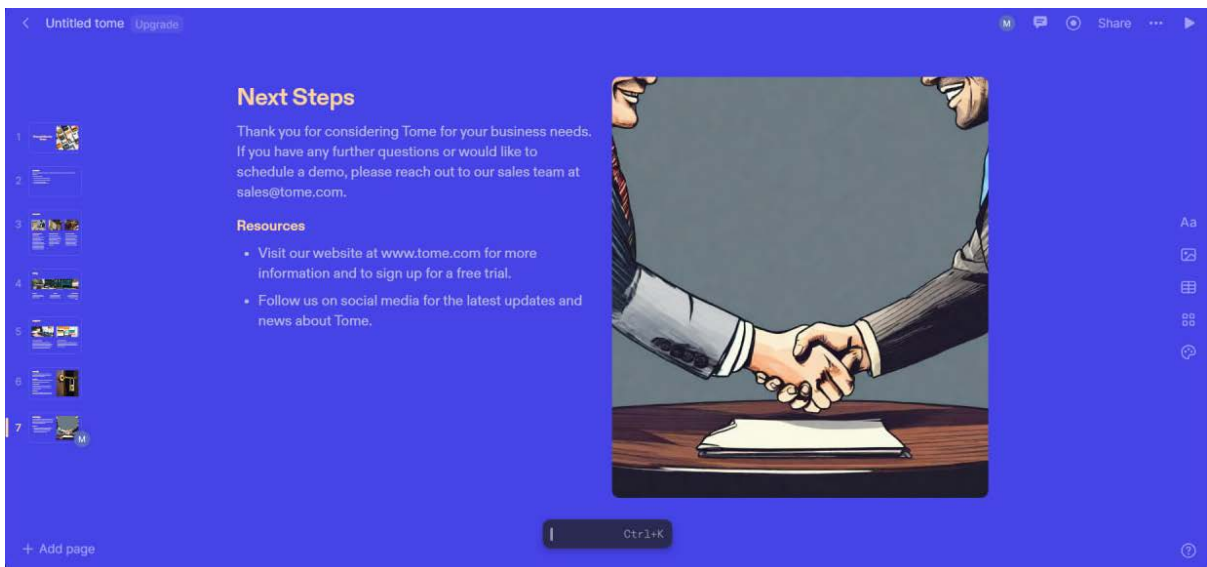

Рис. 1 Створення презентацій в Tome

Зазвичай презентація складається з 8 сторінок, але можна видалити зайві або додати нові. Крім зображень, до презентації можна додати 3D-моделі, відео або елементи з інших веб-застосунків, наприклад, таблиці з Airtable або дошки Miro. Створеними презентаціями можна поділитися з іншими за посиланням, є можливість спільної роботи, введені зміни будуть доступні членам команди у реальному часі. На жаль, скачати презентацію з нейромережі Tome неможливо, її можна показувати безпосередньо в інтерфейсі сервісу. Також є можливість запису показу презентації з коментарями користувача.

Gamma App (<https://gamma.app>) – сервіс для створення презентацій нейромережею на запит. За допомогою Gamma App команди зможуть налагодити процес створення документів, презентацій та вебсайтів для презентації ідей, продуктів та просування нових товарів. Нейромережа підійде для роботи маркетологам, SMM-фахівцям, дизайнерам та керівникам малого бізнесу [4].

Для створення презентації в Gamma користувачеві необхідно ввести запит і чим детальнішим буде, тим якісніше на виході вийде результат. Нейромережа у презентації додає відео, зображення, списки та таблиці за запитаною тематикою. Після генерації презентації дизайн, що не сподобався, або її елементи також можна змінити за допомогою текстового запиту. Якщо користувача влаштує дизайн, що вийшов, то він перейде в редактор презентації. У ньому користувачеві доступна зміна тексту, його шрифтів та кольорів, зміна елементів, блоків, додавання медіа-файлів та графіків. Редагувати створені документи можна як одному, так і в команді: внесені зміни відобразатимуться в реальному часі. Готові до публікації презентації розміщуються на власному домені або їх можна завантажити у форматі Word та PowerPoint, або зберегти в Google Документах. Створені презентації також доступні за посиланням, яким можна поділитися з іншими користувачами. Наприклад, <https://gamma.app/docs/-Gamma-dma1tmpijcz2ztk?mode=doc>.

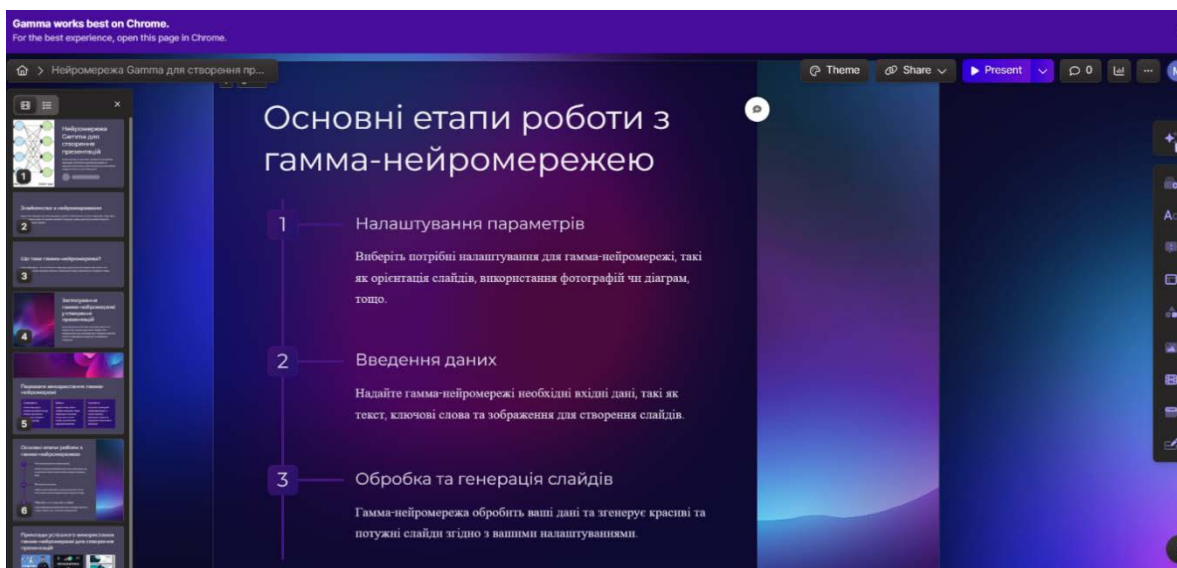

Рис. 2. Створення презентації засобами сервісу Gamma

MagicSlides App (https://workspace.google.com/marketplace/app/magicslides_app_gpt_for_slides/371894645570?hl=uk) – ідеальний засіб для швидкого створення вишуканих інтерактивних презентацій (рис. 3). Просте натискання перетворює частину тексту на яскраві слайди, які підходять для презентації продажів, академічної лекції чи виступу на конференції. Але для цього спочатку потрібно вказати, до якої категорії належить презентація.

Далі слід визначити кількість слайдів і механізму штучного інтелекту генерує презентацію. MagicSlides AI розглядають як засіб підвищення ефективності, завдяки автоматизації створення слайдів.

Почати роботу з програмою MagicSlides просто:

1. Установіть програму MagicSlides із Google Workspace™, натиснувши кнопку «Установити».
2. Створіть новий слайд на slide.new і запустіть MagicSlides у меню «Додатки».
3. Введіть тему презентації, кількість слайдів, і будь-який довідковий текст, який ви бажаєте включити.
4. Натисніть «Створити» та подивіться, як відбувається магія, коли AI створює ваші слайди за лічені секунди.
5. Експортуйте свою презентацію, і все готово!

MagicSlides ідеально підходить для професіоналів, студентів, викладачів, і будь-кому, кому потрібно створювати захоплюючі презентації на льоту. Ось кілька випадків використання:

1. Зайняті керівники можуть заощадити дорогоцінний час, створюючи вражаючі презентації для зустрічей або конференцій.
2. Студенти можуть створювати інформативні слайди для класних проєктів або презентацій дипломних робіт.
3. Викладачі можуть створювати візуально привабливі лекційні матеріали, щоб зацікавити студентів і покращити навчання.

MagicSlides прагне стати основним рішенням для презентацій на основі ШІ на Google Workspace Marketplace.

Завдяки інноваційним функціям і простоті у використанні MagicSlides є зручним вибором для користувачів, яким потрібні найсучасніші інструменти для презентацій [6]. Приклад презентації, згенерованої за допомогою MagicSlides можна переглянути за покликанням https://docs.google.com/presentation/d/1DpDDE0bcF_eDHu9ceHHbMGbu1IZ6NK_rCrcL2RiMzp8/edit?usp=sharing.

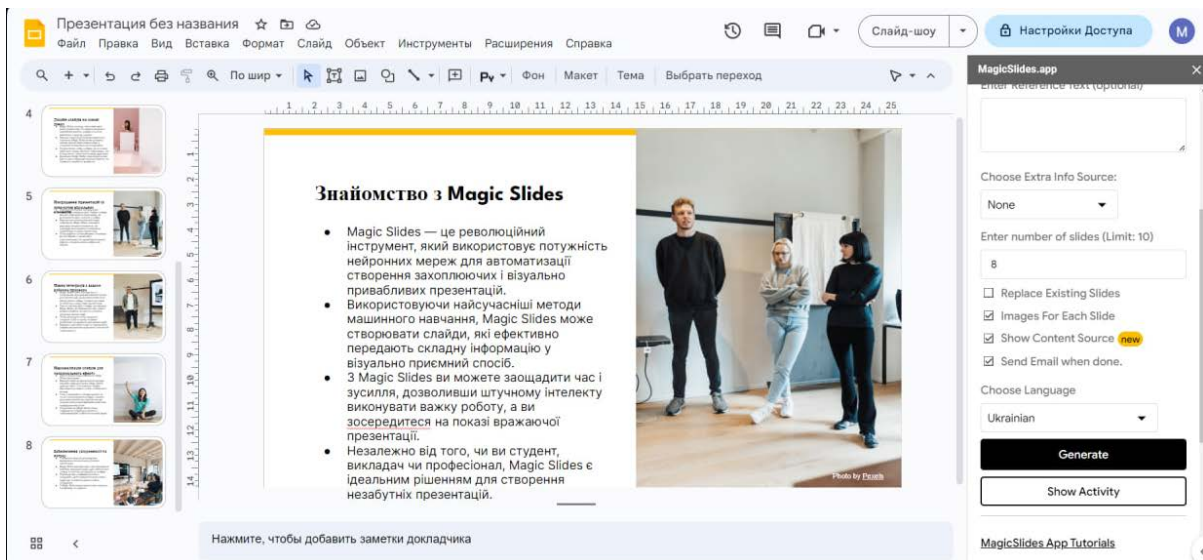

Рис. 3. Створення презентації з використанням Magic Slides

У процесі створення презентацій за допомогою розглянутих засобів виконано порівняння можливостей використання сервісів Tome, Gamma, MagicSlides (Таблиця 1).

Таблиця 1

Порівняльна характеристика сервісів Tome, Gamma, MagicSlides

	Tome	Gamma	MagicSlides
Створення презентацій за допомогою нейромережі	+	+	+
Генерація зображень та тексту на запит	+	+	+
Брендування презентації логотипом	+	+	
Вставка 3D-анімацій та відеороликів	+		
Спільне редагування	+	+	
Відкриття доступу за посиланням	+	+	+
Запис презентації	+		
Готові шаблони	+	+	
Відкриття доступу до презентації за посиланням	+	+	+
Збереження в Google Документах		+	+
Редагування презентації у візуальному редакторі		+	+
Створення презентації з відео			+
Збереження презентації як PDF-файл або файл PowerPoint		+	
Безкоштовний сервіс			+
Ліміт слайдів		+	

Таким чином кожен сервіс для генерації презентацій має свої особливості, переваги та недоліки, сильні і слабкі сторони, та є засобом, за допомогою якого можливо виконувати створення презентації легко і швидко. Дані засоби допомагають автоматизувати процес розробки макету слайдів, виконати добір зображень на слайдах, пропонують ідеї наповнення змісту презентації, але остаточне наповнення презентації змістовним і корисним контентом залишається за користувачем.

Список використаних джерел та літератури

1. Мусієнко О. 6 сервісів на основі нейромереж для створення презентацій [Електронний ресурс] / Олена Мусієнко. – 2023. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.imena.ua/blog/services-based-on-ai-for-creating-presentations/>.

2. Нейромережа – що це таке, як працює та навіщо потрібна. [Електронний ресурс]. – 2023. – Режим доступу до ресурсу: https://termin.in.ua/neyromerezha/#google_vignette.
3. Tome AI – штучний інтелект для створення презентацій [Електронний ресурс]. – 2023. Режим доступу до ресурсу: <https://www.komarov.design/ai-platforma-dlya-stvorennya-prezentatsij-z-nalashtovuvalnim-vmistom/>.
4. Озарчук А. GAMMA.APP – Новітня платформа для презентацій з використанням штучного інтелекту [Електронний ресурс] / Андрій Озарчук. – 2023. – Режим доступу до ресурсу: <https://it-science.com.ua/posts/898/>.
5. МакФарланд А. 10 найкращих генераторів презентацій ШІ [Електронний ресурс] / Алекс МакФарланд. – 2023. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.unite.ai/uk/найкращі-генератори-презентацій-штучного-інтелекту/>.
6. MagicSlides App - GPT [Електронний ресурс]. – 2023. – Режим доступу до ресурсу: https://workspace.google.com/marketplace/app/magicslides_app_gpt_for_slides/371894645570?hl.

УДК 51 (075.3)

ФОРМУВАННЯ ЦИФРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ ПРИ ВИВЧЕННІ ІНТЕГРАЛЬНОГО ЧИСЛЕННЯ НА УРОЦІ КОНТРОЛЮ, ОЦІНЮВАННЯ ТА КОРЕКЦІЇ ЗНАТЬ, УМІНЬ І НАВИЧОК

Пилипчук Марина, магістрантка ННІ природничо-математичних, медико-біологічних наук та інформаційних технологій.

Науковий керівник – канд. фіз.-мат. наук, доц. **Віра М. Б.**, кафедра інформаційних технологій, фізико-математичних та економічних наук.

У статті досліджено методичні прийоми здійснення контролю, оцінювання та корекції знань, умінь і навичок на уроках математики при вивченні основ інтегрального числення. Визначено методи викладання та наведено приклади методичного застосування веб-додатків на уроках математики з вказаної теми.

Ключові слова: методика навчання математики, компетентісний підхід, цифрова компетентність, урок контролю, оцінювання та корекції знань, інтеграл.

Постановка проблеми. Математична компетентність означає здатність і бажання використовувати математичні моделі для вираження ідей (як логічного, так і просторового мислення) та представляти їх у вигляді формул, моделей, графіків та схем.

Поняття «інтеграл» відіграє важливу роль у моделюванні та аналізі різних явищ, і це має безпосереднє відношення до цифрової компетентності. Розуміння суттєвих ознак цього поняття дозволяє ефективно застосовувати математичні методи у вирішенні проблем, пов'язаних з обробкою даних, аналізом і моделюванням складних процесів, що є необхідними навичками для сучасних професій у багатьох галузях, включаючи науку, інженерію, фінанси, технології та багато інших. Цим і обумовлюється актуальність теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Даною проблематикою щодо методичних прийомів навчання інтегрального числення та формування математичної та цифрової компетентності учнів на уроках алгебри старшої школи займалися такі дослідники як Овчарук О. [1], Бурда М. О. [3], Бевз Г. П., Бевз В. Г. [2], Богданович М. В., Сахно С.В. [4] та інші.

Мета дослідження: розглянути методичні особливості навчання інтегралу на уроках математики в 11 класі в умовах розвитку цифрової компетентності.

Виклад основного матеріалу. Концепція нової української школи визначила ключові принципи для професійного розвитку вчителів, що включають акцент на активному учнівському включенні, підтримку досвіду та знань, використання доброзичливого оцінювання з можливістю

отримання зворотного зв'язку. Важливе місце в цьому контексті відводиться цифровій компетентності вчителів і учнів [5].

Цифрові компетентності є необхідними для сучасного вчителя, оскільки вони дозволяють забезпечити неперервність навчання навіть під час локдаунів і карантинів. Цифрову компетентність учні розглядають як здатність особи мати знання, навички і вміння, які можна успішно застосовувати в професійній діяльності. Це включає вміння аналізувати, класифікувати і систематизувати інформацію, а також вміння використовувати програмне забезпечення [6].

Варто зазначити, що в країнах ЄС інформаційно-цифровою компетентністю вважається здатність впевнено, критично та творчо використовувати інформаційно-комунікаційні технології для досягнення цілей, пов'язаних з роботою, працевлаштуванням, освітою, дозвіллям та участю в житті суспільства [5].

Компоненти цифрової компетентності включають: інформаційну та медіаграмотність (обробка, пошук, зберігання інформації, розробка матеріалів з використанням цифрових ресурсів), комунікаційний компонент (різні форми онлайн-спілкування: соціальні мережі, блоги, чати, електронні листи тощо), технологічний компонент (використання комп'ютерів і програмного забезпечення для вирішення різноманітних проблем); споживчі компоненти (вирішення щоденних проблем).

Схема 1. Структура цифрової компетентності педагогів.

Схему створено автором за Європейською структурою цифрової компетентності педагогів (DigCompEdu) [7]

Європейська рамка цифрової компетентності для освітян (DigCompEdu) об'єднує 22 компетентності вчителів у шість сфер [7]:

Професійне залучення - використання цифрових технологій для професійного розвитку та спілкування. Цифрові ресурси - навички пошуку, створення та обміну цифровими ресурсами. Викладання та навчання - організація навчального процесу за допомогою цифрових технологій. Оцінювання - використання цифрових інструментів для оцінювання успішності учнів. Розширення можливостей учнів - створення інклюзивних умов та залучення учнів до активного навчання за допомогою цифрових засобів. Сприяння цифровій компетентності учнів - надання учням можливостей для використання цифрових технологій у їхньому освітньому процесі.

Ця рамка визначає не лише технічні навички, але і розуміння того, як цифрові технології можуть бути використані в освіті та навчанні. Отже, інформаційні техноогії змінюють звичні методи навчання матетики.

Розглянемо методичні особливості викладання теми «Інтеграл і його застосування» в умовах дистанційного навчання під час війни.

Вивчення теми «Інтеграл і його застосування» варто розподілити на чотири блоки (модулі):

1. Поняття первісної.
2. Правила знаходження первісної.
3. Визначений інтеграл.
4. Обчислення об'ємів тіл.

Після кожного модуля варто проводити тестовий або графічний контроль, а після вивчення теми – підсумковий контроль.

1. На уроці контролю, оцінювання та корекції знань, умінь і навичок при вивченні поняття похідної найзручніше використовувати онлайн-сервіс LearningApps [9]. За допомогою даного ресурсу можна розробити комплекс вправ, що допомагають учням засвоїти матеріал у процесі гри. На уроці діти виконують завдання, які потім оцінюються (рис. 1).

Тут варто особливу увагу приділити тому, щоб учні точно, швидко, майже автоматично проводили інтегрування, тобто відшліфувати основні формули інтегрування. Посилання на вправу «Знайди пару»: <https://learningapps.org/display?v=p8m4vqena23>. Посилання на вправу «Перегони»: <https://learningapps.org/display?v=p2sfyzah523>. Після успішного проходження контролю учень може переходити до іншого модулю.

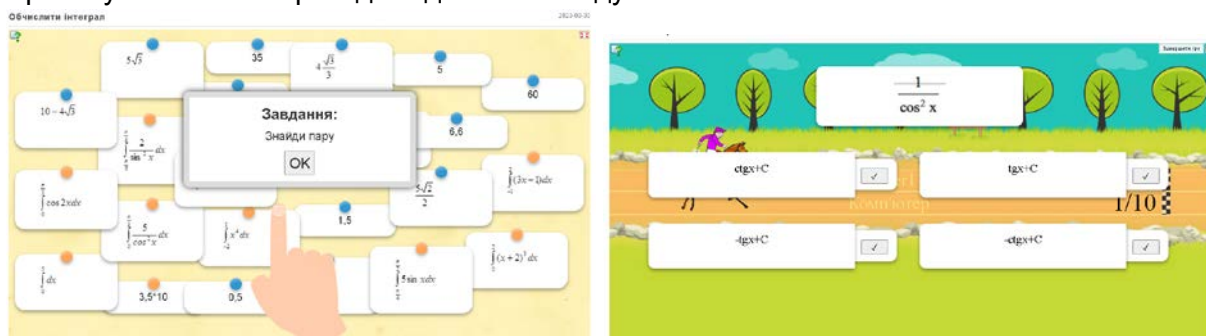

Рис. 1. Завдання «Знайди пару» та «Перегони» при вивченні теми «Інтеграл»

2. Після вивчення другого модулю, який включає в себе правила знаходження первісної варто провести тестування учнів уже із завданнями, що потребують відкритої відповіді. Тобто учні не тільки повинні вибирати один із варіантів, а обчислити та записати відповідь. Такі тестові завдання можна розробляти у Classtime [10] та на учительських порталах, таких як Всеосвіта [11]. Посилання та тестування у Classtime: <https://www.classtime.com/share/e59009fb-831d-4b25-b4e1-26bc357a0aca?token=a4ad87fd3ac280a891b81e81130ceaab9c97dd8f190f0df21bbaa2e5a97f6ff4>. Посилання на тест на порталі Всеосвіта: <https://vseosvita.ua/test/pravylya-znakhodzhennia-pervisnykh-3454025.html>

Позитивним є те, що при здійсненні такого контролю діти вчаться глибше розуміти матеріал. Завдання з відкритими відповідями дозволяють учням продемонструвати глибше розуміння матеріалу, оскільки вони повинні не просто вибрати правильний варіант, але і ретельно обчислити відповідь. Відбувається розвиток критичного мислення. Відкриті завдання сприяють розвитку як критичного мислення так і аналітичних навичок учнів. Вони змушені обґрунтовувати свої відповіді та застосовувати логіку. Таким чином, вчителі можуть краще оцінити індивідуальний рівень кожного учня, оскільки відкриті завдання дають більше інформації про їхні навички та знання.

Недоліком є те, що оцінювання завдань з відкритими відповідями може займати більше часу, як учителю для перевірки, так і учням для виконання. Це може бути проблемою на уроках з

обмеженим часом. Оцінювання відкритих відповідей може бути суб'єктивним, оскільки воно залежить від інтерпретації вчителя. Для уникнення цього потрібно використовувати чіткі критерії оцінювання. Деякі учні можуть відчувати труднощі при виконанні завдань з відкритими відповідями, особливо якщо вони вимагають докладного обґрунтування і використання формальних методів.

3. Третій модуль передбачає вивчення визначеного інтегралу. На уроці контролю, оцінювання та корекції знань, умінь і навичок також доцільно використовувати Classtime, створення тестів у Google-формах та освітні портали для вчителів.

Моя Бібліотека > Визначений інтеграл та його геометричний зміст

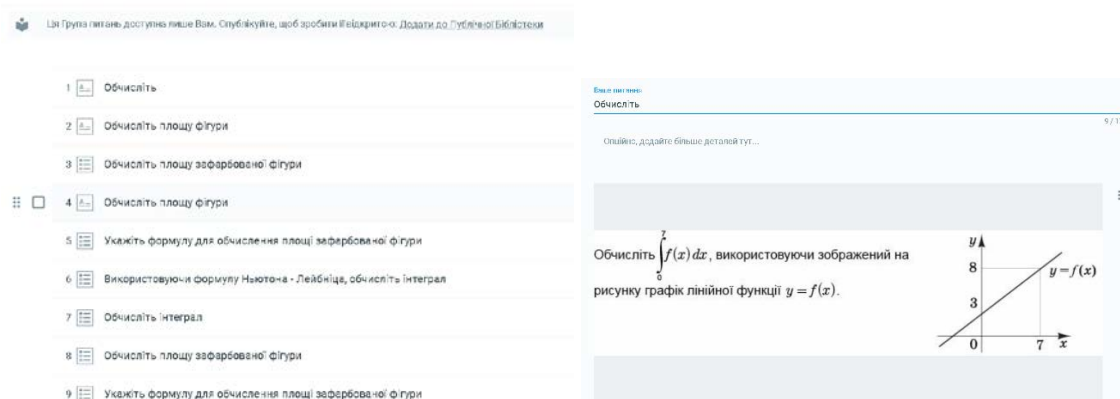

Рис. 2. Контрольна робота на тему «Визначений інтеграл»

Посилання на контрольну роботу на тему «Визначений інтеграл» у Classtime: <https://www.classtime.com/share/ac61e645-c8c1-4578-b5ec-6102f88a287f?token=b6f71c28deee5171b698eb2732e9e2dbaf0db051b20714c1b0735bc77afe3bbb>.

При оцінюванні цієї теми можуть виникати певні проблеми, і ось декілька з них та можливі шляхи їх вирішення:

Суб'єктивність оцінювання. Щоб уникнути даної проблеми варто використовувати чіткі критерії оцінювання і надавати приклади оцінок для різних рівнів виконання завдань.

Складність завдань. Завдання на обчислення визначеного інтеграла можуть бути досить складними, і учні можуть відчувати труднощі при їх вирішенні. Потрібно проводити практику та відкриті обговорення, де учні можуть обговорювати розв'язування завдань та задавати питання. Також доцільно надавати їм можливість розв'язувати завдання крок за кроком.

Велика кількість обчислень. Обчислення визначених інтегралів можуть займати певний час і бути ресурсозатратними. Доцільно надавати учням можливість використовувати обчислювальні інструменти та програми, такі як математичні пакети або калькулятори, щоб спростити обчислення та показати, як вони виконуються.

Завдання можуть бути неоднорідними за складністю і обсягом. Слід визначити чіткі очікувані результати для кожного завдання та надати старшокласникам можливість вибирати завдання відповідно до свого рівня зручності.

Відсутність зворотного зв'язку. Учні у період локдауну та війни можуть не отримувати достатньо зворотного зв'язку щодо своїх оцінок і помилок. Тому слід *забезпечити* можливість обговорення результатів, проведення індивідуальних консультацій та надання учням можливості перегляду своїх робіт.

4. Модуль обчислення об'ємів тіл. На думку вчителів та учнів, це найскладніший матеріал при вивченні теми «Інтеграл», тому повинен бути опрацьований і вивчений тільки тоді, коли учні успішно пройшли контроль знань перший трьох модулів. Проте, на нашу думку, цей матеріал найцікавіший.

Після вивчення цього модуля учням пропонується обрати певний проєкт. Кожен учень (або група учнів із 2-3 учнів) обирають певну професію: військовий, агроном, економіст, біолог, хімік, перукар. Після цього отримуються відповідну задачу, де основним завданням є обчислення об'єму тіла за допомогою інтегралу. Учні досліджують дане питання, проводять розрахунки, створюють малюнки у GeoGebra [12], а потім представляють та захищають свої проєкти.

Наприклад, потрібно знайти площу фігури, що утворилася на полі пшениці після аварійного приземлення літака, щоб розрахувати збитки підприємства або знаходження площ лекал деталей одягу.

Оцінювання проєкту модуля обчислення об'ємів тіл, який включає в себе роботу з інтегралами, може мати свої переваги та недоліки.

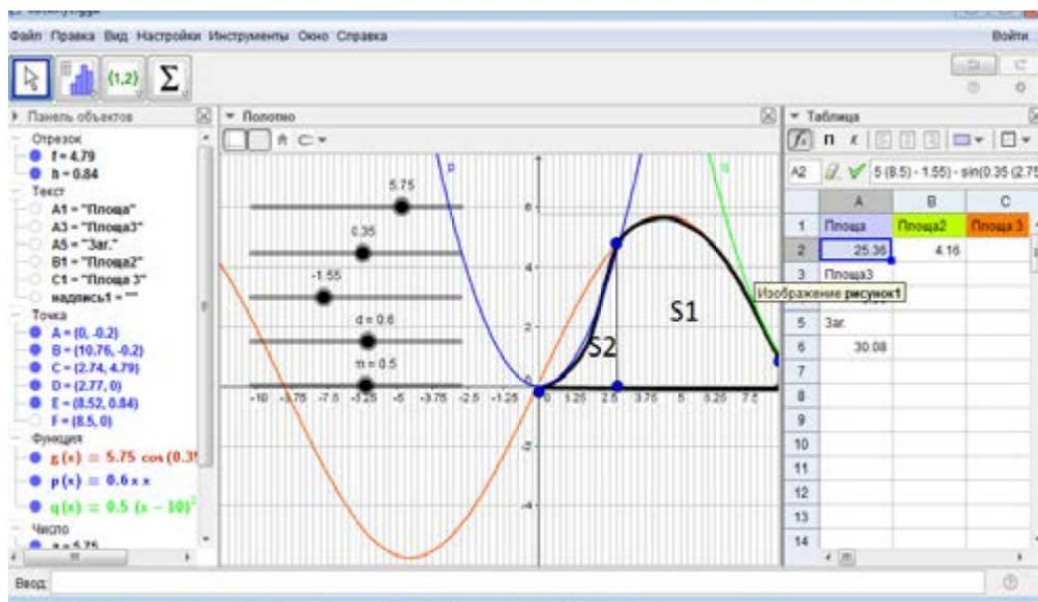

Рис. 3. Фрагмент проєкту «Визначення площі лекала»

Перевагами є можливість застосування на практиці. Зокрема, учні мають можливість застосувати теоретичні знання з інтегралів до реальних життєвих ситуацій та практичних задач. Це може підвищити їх мотивацію та розуміння важливості вивченого матеріалу. Крім того, учні мають можливість розвивати творчість та самостійність у вирішенні задач, виборі методів обчислень та використанні інструментів, таких як GeoGebra. Це сприяє розвитку критичного мислення.

Групова робота: Проєкти можуть бути виконані в групах, що сприяє розвитку комунікативних навичок та співпраці між учнями.

Недоліками є складність завдань. Оскільки, робота з інтегралами для обчислення об'ємів тіл може бути дуже громіздкою, і деякі учні можуть відчувати труднощі при її виконанні. Не всі учні можуть бути готові до цього рівня складності, тому для цього можна учнів розбивати по групам.

Неоднорідність завдань: завдання можуть бути неоднорідними за складністю та обсягом, і це може призвести до різних рівнів успішності між групами учнів.

Час обмежений: розробка та виконання проєктів може займати багато часу, що може вплинути на інші аспекти навчального процесу.

Проєкти, пов'язані з обчисленням об'ємів тіл за допомогою інтегралів, є цікавим і корисним способом навчання, який сприяє практичному застосуванню математичних знань. Однак їх слід використовувати з розумінням складності завдань та готовності учнів до такого виду активності.

Також важливо забезпечити час для ретельної підготовки та обговорення проєктів разом із учнями для досягнення найкращих результатів.

Висновки.

Формування цифрової компетентності при вивченні інтегрального числення, особливо в умовах військового стану та дистанційного навчання є досить важливим. Серед запропонованих методичних рекомендацій для вчителів варто відзначити доцільність використання онлайн-сервісу LearningApps для розробки комплексу вправ, які допомагають учням засвоїти матеріал через гру. Також важливим є тестування в Classtime та використання інших інструментів для створення графічного зображення як GeoGebra.

Проблем, що виникають під час оцінювання, такі як суб'єктивність оцінювання та складність завдань, потрібно всіляко уникати. Рекомендаціями для вирішення цих проблем є використання чітких критеріїв оцінювання, надання можливості обговорення результатів та використання обчислювальних інструментів для спрощення обчислень.

Список використаних джерел та літератури

1. Овчарук Оксана. Підтримка розвитку цифрової компетентності вчителів та учнів в умовах війни в Україні. V Всеукраїнська науково-практична конференція за міжнародної участі. *Педагогічна наука і освіта у сучасному вимірі: проблеми та перспективи розвитку*. Науково-методичний центр ВФПО, 2022. С.107-109. URL: <https://lib.iitta.gov.ua> (дата звернення 12.09.23).
2. Бевз Г. П., Бевз В. Г. Математика: Алгебра і початки аналізу та геометрія. Рівень стандарту: підруч. для 11 кл. закладів загальної середньої освіти. К.: Видавничий дім «Освіта», 2019. 272 с.
3. Навчання математики в старшій школі на профільному рівні: методичні рекомендації. М. І. Бурда та ін. URL: https://undip.org.ua/65_library/navchannia-matematyky-v-starshiy-shkoli-na-profilynomu-rivni-metodychni-recomendatsii/. (дата звернення 12.09.23).
4. Сахно С. В. Використання інформаційно-комунікаційних технологій та можливостей мережі інтернет на уроках математики. URL: <https://naurok.com.ua/stattya-vikoristannya-ikt-na-urokah-matematiki-19886.html>. (дата звернення 24.09.23).
5. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої освіти. Міністерство освіти і науки України. 2016. С. 11–12 URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення 7.09.23)
6. Ковчин Н. Інформаційно-цифрова компетентність учня в контексті економічної шкільної освіти. Цифрова компетентність сучасного вчителя нової української школи: зб. тез доповідей учасників всеукр. наук.-практ. семінару (Київ, 12 березня 2019 р.) / за заг. ред., О. В. Овчарук. Київ.: Інститут інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України: Київ, 2019. 108 с.
7. Рамка цифрових компетенцій для освітян (DigCompEdu). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://joint-research-centre.ec.europa.eu/digcompedu_en (дата звернення 26.09.23).
8. Мерзляк А. Г. Алгебра і початки аналізу: проф. рівень : підруч. для 11 кл. закладів загальної середньої освіти. А. Г. Мерзляк, Д. А. Номіровський, В. Б. Полонський та ін. Х. : Гімназія, 2019. 352 с.
9. Learningapps URL:: <https://learningapps.org>
10. Classtime URL:: <https://www.classtime.com>
11. Всеосвіта - Національна освітня платформа URL:: <https://vseosvita.ua>
12. Geogebra URL:: <https://www.geogebra.org>

ВИКОРИСТАННЯ ООП ДЛЯ РОЗРОБКИ КОМП'ЮТЕРНОЇ ГРИ SNAKE НА МОВІ PYTHON

Резнік Максим, студент 2 курсу ННІ природничо-математичних, медико-біологічних наук та інформаційних технологій

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Бугаєць Н. О.**, кафедра інформаційних технологій, фізико-математичних та економічних наук

У статті розглядаються етапи створення гри Snake мовою Python на основі об'єктно-орієнтованого програмування. На прикладах створення класів Snake і Apple, демонструється як об'єктно-орієнтоване програмування допомагає спростити структуру коду, зробивши її більш організованою та легкою для розуміння. Приклад написання гри Snake може використовуватися для пояснення суті об'єктно-орієнтованого програмування.

Ключові слова: об'єктно-орієнтоване програмування (ООП), класи, методи, перевикористання коду, структура коду, ругаме.

Сфера розробки комп'ютерних ігор завжди відображала уміння та креативність програмістів. Сьогодні створення ігор – це набагато більше, ніж просто написання коду. Це мистецтво, що поєднане з технологіями, яке вимагає винахідливості, стратегії та технічної експертизи.

У розробці ігор може виникнути кілька проблем, які роблять процес складним. Наприклад, створення гри потребує багато різних складових, від графіки до звуку і механіки гри. Код гри може стати великим і складним, що робить його важким для внесення змін та вдосконалення. Важливо розробляти гру так, щоб її можна було легко модифікувати без втрати якості.

Крім цього, керування різними станами гри, такими як початок, пауза, завершення, може бути складним завданням. І важливо знайти баланс між створенням чогось нового та знайомого, щоб привернути увагу гравців.

Використання об'єктно-орієнтованого програмування є дуже ефективним підходом для розв'язання цих проблем. Це підходить для створення гри, оскільки дозволяє організувати код у формі об'єктів з окремими властивостями та діями, що робить його більш зрозумілим та легше змінювати. Об'єктно-орієнтоване програмування (ООП) є ключовим інструментом для розробки ігор. Ця парадигма програмування надає структурований підхід до розробки, що дає можливість створювати більш складні та функціональні ігри.

Однією з найпопулярніших бібліотек Python для розробки ігор є бібліотека Rpygame, яка надає широкий спектр функціональних можливостей для створення графіки, обробки подій і взаємодії з користувачами.

У цій статті опишемо сучасні підходи та методи використання об'єктно-орієнтованого програмування у створенні комп'ютерних ігор, розглянемо процес створення комп'ютерної гри на прикладі класичної Snake («Змійка») з використанням мови програмування Python та принципів об'єктно-орієнтованого програмування (рис. 1). Розкриємо, як ООП спрощує розробку ігор та допомагає покращити їх структуру, розбиваючи код на окремі компоненти, які взаємодіють один з одним.

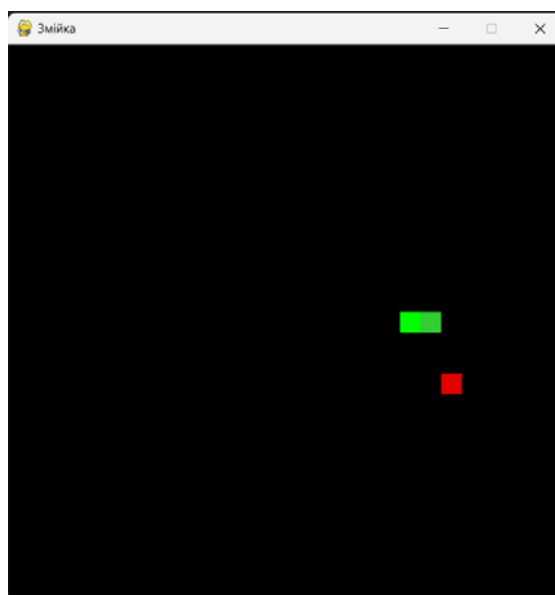

Рис. 1. Вікно гри «Змійка»

Об'єктно-орієнтоване програмування (ООП) – одна з парадигм програмування, яка розглядає програму як множину «об'єктів», що взаємодіють між собою. У ООП об'єкти є основними будівельними блоками програмного коду і представляють собою комбінацію даних та функцій, які можуть обмінюватися відомостями між собою [1].

Гру можна уявити як світ, у якому кожен персонаж чи об'єкт має свою унікальну індивідуальність і здібності. Об'єктно-орієнтоване програмування в іграх схоже на створення маленьких «командних центрів» для кожного персонажа чи елемента гри. Наприклад, якщо у вас є змія, вона має свої особливості (швидкість руху, як виглядає) і може взаємодіяти з іншими об'єктами (наприклад, яблуками), змінюючи свою форму, коли з'їдає яблуко. ООП допомагає розділити ці характеристики та функції кожного об'єкта, що робить гру більш організованою та легшою для розуміння [2].

Коли розробник створює гру, він створює класи, які схожі на шаблони, з яких можна створити багато екземплярів або об'єктів. Ці об'єкти можуть взаємодіяти один з одним, виконувати різні дії або реагувати на події в грі. Наприклад, коли ваша змія стикається з яблуком, код може викликати функцію, яка збільшує довжину змії або збільшує рахунок гравця.

Розглянемо етапи розробки комп'ютерної гри «Snake» з використанням ООП.

1. Імпорт бібліотек та налаштування властивостей вікна програми. Імпортуємо бібліотеки `pygame` та `random`. Задаємо константи для налаштування вікна, такі як розміри `WIDTH` і `HEIGHT`, частота оновлення `FPS`, та розмір блоку `SIZE_BLOCK`.

```
import pygame
import random
# Налаштування властивостей вікна та гри
WIDTH = 540
HEIGHT = 540
FPS = 6
SIZE_BLOCK = 20
# Кольори
WHITE = (255, 255, 255)
BLACK = (0, 0, 0)
RED = (224, 0, 0)
GREEN = (0, 255, 0)
LIMEGREEN = (50, 205, 50)
# Ініціалізація Pygame
pygame.init()
pygame.mixer.init()
screen = pygame.display.set_mode((WIDTH, HEIGHT))
pygame.display.set_caption(«Змійка»)
clock = pygame.time.Clock()
```

2. Створюємо класи для об'єктів Snake (Змійка) та Apple (Яблуко). Клас Snake створюємо як клас, що успадковує `pygame.sprite.Sprite`. В методі `__init__`, створюємо блок для зображення змійки, встановлюємо його розмір та колір. Також задаємо початкове положення та швидкість змійки. Метод `update()` оновлює положення змійки, а метод `tail()` малює її хвіст на екрані. У функції `__init__` згенеруємо блок для подання змії та встановлюємо її розмір і колір. Додатково встановлюємо вихідне положення і темп змійки. Функція `update()` змінює положення змії, тоді як функція `tail()` малює її хвіст на дисплеї.

```
class Snake(pygame.sprite.Sprite):
    def __init__(self):
        pygame.sprite.Sprite.__init__(self)
        self.image = pygame.Surface((SIZE_BLOCK, SIZE_BLOCK))
        self.image.fill(LIMEGREEN)
```

```

self.rect = self.image.get_rect()
self.rect.center = [WIDTH/2, HEIGHT/2]
self.speedx = 20
self.speedy = 0
def update(self):
self.rect.x += self.speedx
self.rect.y += self.speedy
def tail(self, size_block, snake_list):
for x in snake_list:
pygame.draw.rect(screen, GREEN, [x[0], x[1], size_block, size_block])

```

Створюємо клас Apple, що також успадковує `pygame.sprite.Sprite`. В методі `__init__`, створюємо блок для зображення яблука, встановлюємо його розмір та колір. Задаємо випадкове положення яблука на екрані. Метод `update()` відповідає за оновлення положення яблука.

```

class Apple(pygame.sprite.Sprite):
def __init__(self):
pygame.sprite.Sprite.__init__(self)
self.image = pygame.Surface((SIZE_BLOCK, SIZE_BLOCK))
self.image.fill(RED)
self.rect = self.image.get_rect()
self.foodx = round(random.randrange(0, WIDTH - SIZE_BLOCK) / 20.0) * 20.0
self.foody = round(random.randrange(0, HEIGHT - SIZE_BLOCK) / 20.0) * 20.0
def update(self):
self.rect.x = self.foodx
self.rect.y = self.foody

```

3. Проєктуємо основний цикл гри. Спочатку налаштовуємо основний цикл («час виконання»). У циклі відбуваються такі дії:

- `clock.tick(FPS)`: обмеження кадрів за секунду. Гра не буде рендеритися швидше, ніж швидкість, встановлена в змінній `FPS`;
- обробка подій: `for event in pygame.event.get():` – цей блок коду перевіряє всі події, що відбуваються під час гри, такі як натискання клавіш, взаємодії миші тощо;
- оновлення екрана: `screen.fill(BLACK)` – це очищає екран, потім `all_sprites.update()` і `all_sprites.draw(screen)` – це оновлює та відображає всі спрайти на екрані;
- керуємо рухом змії: вкаємо у рядку коду перевірку натискання клавіш, що визначають напрямок руху змії (вліво, вправо, вгору, вниз);
- перевіряємо зіткнення з межею вікна: якщо змія залишає вікно, гру закінчено;
- додаємо та видаляємо координати: додаємо координати голови змії до списку координат змії (`snake_list`). Це допомагає відстежувати рух змії та контролювати її довжину;
- тест на зіткнення яблука: ця умова передбачає, що якщо змія стикається з яблуком, довжина змії збільшиться, яблуко зникне, а нове яблуко з'явиться випадковим чином.
- `pygame.display.flip()`: ця команда оновлює вміст екрана, щоб відобразити останні зміни;
- гра закінчена: якщо гравець вирішує вийти з гри або змія залишає екран, цикл «під час роботи» зупиняється (`running = False`) і гра завершується (`pygame.quit()`).

В наступному програмному коді подано основний ігровий цикл, який забезпечує реагування на дії користувача та оновлює стан гри на екрані.

```

# Створення груп спрайтів
all_sprites = pygame.sprite.Group()
apples = pygame.sprite.Group()
apple = Apple()
snake = Snake()

```

```

all_sprites.add(snake)
all_sprites.add(apple)
apples.add(apple)
snake_list = []
len_of_snake = 1
running = True

```

Дамо деякі пояснення до описаного коду.

`all_sprites = pygame.sprite.Group():` створюємо групу `all_sprites`, яка міститиме всі спрайти (графічні об'єкти) у грі.

`apples = pygame.sprite.Group():` Створюється ще одна група `apples`, призначена спеціально для спрайтів, які є яблуками в грі.

`apple = Apple():` створюємо екземпляр (об'єкт) класу `Apple`. Це графічний об'єкт – яблуко в грі.

`Snake = Snake():` створюємо екземпляр класу `Snake`. Це предмет, який представляє головного героя гри, змію.

`all_sprites.add(snake):` додаємо створений об'єкт змії до групи `all_sprites`, щоб його можна було оновити та відобразити на екрані.

`all_sprites.add(apple):` додаємо об'єкт `apple` до групи `all_sprites` для подальшого керування.

`apples.add(apple):` додаємо яблуко до окремого набору яблук, що полегшує обробку та взаємодію з іншими яблуками в грі.

```

while running:
    clock.tick(FPS)
    # Обробка подій
    for event in pygame.event.get():
        if event.type == pygame.QUIT:
            running = False
        if event.type == pygame.KEYDOWN:
            if event.key == pygame.K_a and snake.speedy != 0:
                snake.speedx = -SIZE_BLOCK
                snake.speedy = 0
            if event.key == pygame.K_d and snake.speedy != 0:
                snake.speedx = SIZE_BLOCK
                snake.speedy = 0
            if event.key == pygame.K_w and snake.speedx != 0:
                snake.speedx = 0
                snake.speedy = -SIZE_BLOCK
            if event.key == pygame.K_s and snake.speedx != 0:
                snake.speedx = 0
                snake.speedy = SIZE_BLOCK
    # Оновлення екрану
    screen.fill(BLACK)
    # Оновлення та відображення всіх об'єктів
    all_sprites.update()
    all_sprites.draw(screen)
    # Відображення обриску для змійки
    snake.tail(SIZE_BLOCK, snake_list)
    # Обмеження для змійки, щоб при виході за межі вікна гра закривалась
    if snake.rect.left < 0 or snake.rect.right > WIDTH or snake.rect.top < 0 or snake.rect.bottom >
HEIGHT:
        running = False

```

```

# Додавання координат голови змійки до списку
snake_head = [snake.rect.x, snake.rect.y]
snake_list.append(snake_head)
# Збільшення змійки та видалення зайвих елементів зі списку
if len(snake_list) > len_of_snake:
del snake_list[0]
# Перевірка на зіткнення з яблуком
collide = pygame.sprite.spritecollide(snake, apples, True)
if collide:
apple = Apple()
all_sprites.add(apple)
apples.add(apple)
len_of_snake += 1
pygame.display.flip()
# Завершення гри
pygame.quit()

```

Наведений вище код відповідає за основний цикл гри. Під час розробки гри важливо контролювати події, які відбуваються під час гри, і те, як ці події відображаються на екрані.

Таким чином, ідеї наведені у програмному коді для розробки гри Snake можна використовувати для розробки більш складних ігор. Дану гру також можна ускладнювати, видозмінювати, тобто процес створення гри творчий і цікавий.

Список використаних джерел та літератури

1. Об'єктно-орієнтоване програмування. URL: <https://disted.edu.vn.ua/courses/learn/4461> (Дата звернення 20.11.2023).
2. Тітова О. Створення комп'ютерної гри «Змійка» засобами програми SCRATCH. URL: http://visnikkrmu.kdu.edu.ua/statti/2022_2_8.pdf (Дата звернення 20.11.2023).

УДК 371.32:51

ФОРМУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЧНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ У ЕВРИСТИЧНОМУ НАВЧАННІ МАТЕМАТИКИ

Сенченко Світлана, магістрантка ННІ природничо-математичних, медико-біологічних наук та інформаційних технологій

Науковий керівник – канд. фіз.-мат. наук, доц. **Віра М. Б.**, кафедра інформаційних технологій, фізико-математичних та економічних наук.

На сучасному етапі розвитку математичної освіти провідним стає надбання різностороннього досвіду діяльності, націленість суб'єкта на оцінку її результатів, рефлексію своїх можливостей, усвідомлення меж своєї компетентності й некомпетентності. Компетентнісна освіта зорієнтована на практичні результати, досвід особистісної діяльності, вироблення ставлень.

Питанням впровадження компетентнісного підходу в математичну освіту присвячені роботи Ачкана В. В. [1], Зіненко І. М. [2], Ракова С. А. [4], Тарасенкової Н. А. [6], Шавальнової О. В. [8] та ін. Важливим стає не обсяг математичних знань, який отримує випускник, а вміння його практично застосовувати.

У даний час залишаються не усунутими протиріччя між цілями й завданнями математичної освіти, спрямованими на формування системних знань, інтелектуальний розвиток, активізацію пізнавальної діяльності учнів, та формування в них ключових і математичних компетентностей

та недостатнім методичним забезпеченням, відсутністю конкретних методичних рекомендацій необхідних для розв'язання цих завдань. Все це зумовлює необхідність наукового обґрунтування засобів реалізації вище зазначених змін у математичній освіті, конкретизації розроблених загальних підходів на рівні навчального предмету та кожної змістової лінії шкільного курсу математики

Інформатизаційна інтеграція передбачає оволодіння знаннями й технологічними вміннями за допомогою сучасних інформаційних технологій, які створюють принципово нове пізнавальне середовище в навчальному процесі (інформаційне). Нині жодна професія не може обійтися без використання інформаційно-комунікаційних технологій.

Технологічна компетентність – це володіння сучасними математичними пакетами.

Напрями набуття: розв'язувати типові задачі з використанням основних типів професійного математичного програмного забезпечення (пакети символічних перетворень (наприклад, Dervice), динамічної геометрії (наприклад, Gran-2D, Gran-3D), електронні таблиці (наприклад, Excel); оцінювати похибки при використанні наближених значень; будувати комп'ютерні моделі для предметної області задачі з метою її евристичного, наближеного або точного розв'язання.

Досліджувати комп'ютерні моделі за допомогою комп'ютерних експериментів.

Інформаційно-технологічна компетентність (ІТК) – це результат освіти та життєвої діяльності особистості поза освітнім закладом, що системно поєднує в собі знання, уміння, навички, досвід інформаційної діяльності та використання технічних засобів, інформаційний світогляд та особистісні якості, що дозволяють здійснювати інформаційну діяльність.

У школі, як правило, формуються базові ІТК, на які потім «нанизується» професійна складова. Так, для всіх фахівців необхідним є знання основ роботи з ОС Windows, пакетом Microsoft Office, антивірусними програмами, Інтернет браузерями тощо. Проте існує також програмне забезпечення спеціального призначення, розраховане на вузьких фахівців.

Звичайно, такі види завдань висувають нові вимоги до компетентності вчителя математики у сфері інформаційно-комунікаційних технологій [3].

У даній статті розкривається роль електронних навчальних посібників у навчанні математики, як засобів евристичного діалогу та евристичної діяльності, що сприяє формуванню інформаційно-технологічної компетентності старшокласників.

Електронний посібник є однією з нових інформаційних технологій, які використовують в навчальному процесі. Це універсальний методичний посібник, який містить широке коло питань з навчальних дисциплін, викладених в стислій формі та призначений для використання в навчанні.

Аналіз літературних джерел показав, що більшість перших електронних навчальних видань були електронними копіями друкованих видань і, здебільшого, не враховували комп'ютерних можливостей викладання матеріалу. Однак останнім часом значна увага приділяється розробці комп'ютерних підручників нового покоління.

Концепція електронного підручника певною мірою перебуває у стадії формування. Пропонуються різноманітні спроби означення цього поняття та окреслюються межі його застосування. Загалом, спільною рисою означень комп'ютерного підручника є те, що під ним розуміють дві частини: навчальний матеріал, що міститься на електронних носіях у вигляді малюнків, таблиць, мультиплікаційних та відеофрагментів, іншого типу графічних зображень та методичних матеріалів до них на друкованих носіях. Одним з можливих варіантів означення є наступне: «Програмно-методичний комплекс, що забезпечує можливість самостійно засвоїти навчальний курс або його великий розділ» [7].

Розроблений електронний посібник до теми «Первісна та інтеграл» можна використовувати з метою:

- а) самоосвіти;
- б) розширення знань учнів, формування наукового світогляду;

в) актуалізації опорних знань та оволодіння методами розв'язування вправ з теми «Первісна та інтеграл».

Даний електронний посібник містить теоретичний матеріал з теми «Первісна та інтеграл», зразки розв'язування типових вправ з теми, питання для самоперевірки, вправи для самостійного розв'язання та список рекомендованої літератури.

Перед тим, як вивчати теоретичний матеріал, учень має можливість переглянути історію виникнення та розвитку інтегрального числення, що сприяє розширенню знань учнів та формуванню його наукового світогляду.

Після цього учень безпосередньо переходить до вивчення теоретичного матеріалу. Матеріал у посібнику викладений згідно принципу послідовності.

Після того, як учень вивчив відповідне питання, з метою самоконтролю, він переходить на сторінку «Питання для самоконтролю» й відповідає на питання, що стосуються даного матеріалу. Якщо учень, не знає відповідь, то він натискає на дане питання й автоматично повертається на сторінку, де може знайти на нього відповідь, яка не подається у готовому вигляді. Тобто робота з даним посібником не передбачає механічного відтворення матеріалу.

Коли робота з теоретичним матеріалом закінчена, то учень переходить до етапу застосування отриманих знань. З цією метою у підручнику запропоновані типові вправи з розв'язанням. Після їх опрацювання, учень переходить на сторінку «Вправи для самостійного розв'язання», де запропоновані аналогічні завдання. Щоб перевірити правильність їх розв'язання, школяр має змогу перейти на сторінку «Відповіді», де вказані відповіді до всіх запропонованих прикладів. Мають місце вказівки до розв'язання.

Даний посібник має зручну систему переходу з однієї сторінки на іншу, від одного питання до іншого, від теоретичного матеріалу до його практичного застосування й самоконтролю виконаних дій.

Якщо обґрунтування того чи іншого питання спирається на матеріал, що стосується теми «Первісна та інтеграл», але учень його вивчав раніше, то він може перейти на сторінку, що присвячена даному питанню, для актуалізації необхідних знань. Наприклад, доведення основної властивості первісної спирається на означення первісної. Тому учень може перейти на сторінку «Первісна. Таблиця первісних», щоб повторити необхідне означення. Або, наприклад, для вивчення питання, що присвячене формулі Ньютона-Лейбніца, актуалізації потребують знання означення первісної, основної властивості первісної та задачі про площу криволінійної трапеції.

Й на кінець вивчення теми, учень може почитати додаткову літературу, що стосується даної теми й зазначена в даному електронному посібнику.

Наведемо приклади застосування евристичного діалогу при вивченні теми «Первісна» у класах з поглибленим вивченням математики.

Учитель. Як ви знаєте, до кожної операції існує обернена: додавання – віднімання, множення – ділення, піднесення до квадрату – добування квадратного кореня. А яка операція називається операцією диференціювання?

Учень. **Диференціювання** – це операція знаходження функції $f'(x)$ за заданою функцією $f(x)$. Очевидно, існує також і до неї обернена операція?

Учитель. Дійсно, обернена операція існує. Її називають інтегруванням. **Інтегрування функції $f(x)$** – це операція знаходження (для даної функції $f(x)$) так званої первісної функції.

Первісною називають таку функцію $F(x)$, для якої початкова функція $f(x)$ є похідною:

$$f(x) = F'(x).$$

Учень. Розумію. Якщо раніше ми знаходили за заданою функцією $f(x)$ похідну функцію $f'(x)$, то тепер ми розглядаємо ситуацію, коли задана функція $f(x)$ сама є похідною для деякої функції $F(x)$.

Учитель. Цілком правильно. Візьмемо як приклад функцію

$$f(x) = 2x^2 - 3x.$$

В результаті диференціювання цієї функції отримуємо похідну:

$$f'(x) = 4x - 3,$$

а в результаті інтегрування - первісну:

$$F(x) = \frac{2}{3}x^3 - \frac{3}{2}x^2.$$

Учень. Але як саме ви одержали первісну?

Учитель. Дуже просто. Ми скористалися відомими правилами диференціювання, але, так сказати, у зворотній послідовності. Інакше кажучи, ми просто припустили, який вигляд повинна мати функція, щоб при її диференціюванні вийшла саме функція $f(x) = 2x^2 - 3x$. Легко переконатися, що

$$F'(x) = \frac{2}{3} \cdot 3x^2 - \frac{3}{2} \cdot 2x = 2x^2 - 3x.$$

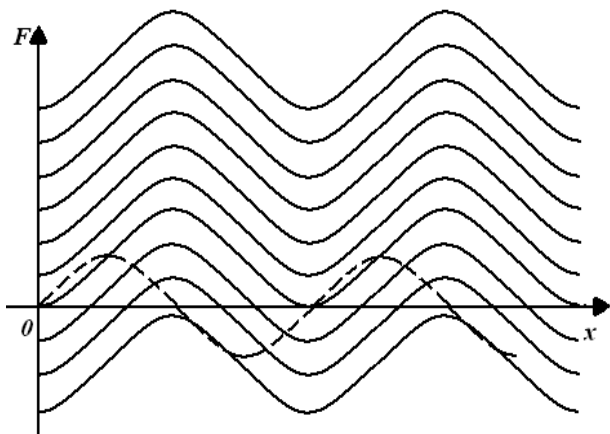
Учень. Але чому б тоді не взяти в якості первісної, наприклад, функцію $F(x) = \frac{2}{3}x^3 - \frac{3}{2}x^2 + 2$? Адже й у цьому випадку $F'(x) = 2x^2 - 3x$.

Учитель. Ви підмітили дуже важливу властивість. Дійсно, первісна визначається за заданою функцією не однозначно. Якщо $F(x)$ – деяка первісна для функції $f(x)$, то функція $F(x) + C$, де C – довільна стала, також є первісною, оскільки

$$(F(x) + C)' = F'(x) + C' = F'(x)$$

Учень. Виходить, даній функції $f(x)$ відповідає ціле сімейство первісних $F(x) + C$?

Учитель. Саме так. Візьміть графік однієї з первісних, і, виконуючи його паралельне перенесення уздовж осі Oy , ви одержите сімейство графіків первісних для даної функції $f(x)$.

Нехай, наприклад, $f(x) = \sin x$. Тоді первісною для цієї функції будуть функції $F(x) = -\cos x + C$. Графіки цих функцій зображені на малюнку. Сталі C вибиралися з різницею $0,5$. Зменшуючи цю різницю, можна, мабуть, одержати як завгодно «густу» картину кривих $F(x)$.

Приналежність різних первісних тому самому сімейству добре спостерігається на графіку. У випадку ж аналітичного завдання функції ця приналежність не завжди цілком очевидна. Візьмемо, наприклад, функції

$F_1 = -\cos x$ і $F_2 = 3 - 2 \cos^2 \frac{x}{2}$. З першого погляду важко сказати, що обидві ці функції – первісні однієї й тієї ж функції (функції $f(x) = \sin x$). Однак оскільки $2 \cos^2 \frac{x}{2} = 1 + \cos x$, то

$$F_2(x) = 3 - 1 - \cos x = -\cos x + 2.$$

Учень. А як можна переконатися, що $F_1'(x) = F_2'(x)$?

Учитель. Це можна зробити так:

$$F_2'(x) = -2 \left(\cos^2 \frac{x}{2} \right)' = 4 \cos \frac{x}{2} \sin \frac{x}{2} \cdot \frac{1}{2} = \sin x;$$

$$F_1'(x) = (-\cos x)' = \sin x.$$

Однак простіше зрозуміти, що $F_2 - F_1 = C$ [5].

Подібних прикладів можна привести багато. Неважко переконатися, наприклад, що тому самому сімейству первісних належать наступні пари функцій (кожна пара – своєму сімейству первісних):

1. $F_1 = x^2 - 2x + 3; F_2 = (x - 1)^2$.
2. $F_1 = \operatorname{tg} x \cdot \sin x + \cos x; F_2 = (2 \cos x + 1) \frac{1}{\cos x}$.

Переконаєтеся в цьому самостійно.

Науково доведено, що здібності до певного виду діяльності формуються й проявляються лише за умови залучення особистості в діяльність саме такого виду. Загальними ознаками технологічних компетенцій – досвіду особистості з конкретного виду діяльності є його практична зорієнтованість і творча спрямованість. Тому перевагу слід віддати: діяльності у формі парної, групової колективної творчої праці, актуалізації мотиваційного фактора, діалогових форм навчання із застосуванням СКТ.

Список використаних джерел та літератури

1. Ачкан В. В. Формування математичних компетентностей старшокласників у процесі вивчення рівнянь та нерівностей : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 «Теорія та методика навчання (математика)». Київ, 2009. 20 с.
2. Зіненко І. М. Методика навчання алгебри та початків аналізу учнів гуманітарного ліцею на засадах компетентнісного підходу : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 «Теорія і методика навчання (математика)». Ялта, 2011. 254 с.
3. Крамаренко Т. Г. Уроки математики з комп'ютером. Посібник для вчителів і студентів / За ред. М. І. Жалдака. Кривий Ріг : Видавничий дім, 2008. 272 с.
4. Раков С. А. Математична освіта: компетентнісний підхід з використанням ІКТ : монографія. Харків : Факт, 2005. 360 с.
5. Старун І. І. Математичний аналіз. Курс лекцій: Ч. I-IV. Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2009. 242 с.
6. Тарасенкова Н. А., Глобін О. І., Богатирьова І. М., Коломієць О. М., Сердюк З. О. Перевірка предметних компетентностей. Алгебра, 7 кл. Збірник завдань для оцінювання навчальних досягнень учнів : навч.-метод. посіб. Київ : Орion, 2015. 32 с.
7. Фіголь Н. Електронний навчальний посібник чи підручник: до проблеми визначення. *Вісник національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». 2012. № 733. С. 53-56.
8. Шавальова О. В. Реалізація компетентнісного підходу у математичній підготовці студентів медичних коледжів в умовах комп'ютеризації навчання : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 «Теорія і методика навчання математики». Київ, 2007. 20 с.

УДК 004.43:004.4'42

ЗАСТОСУВАННЯ БАЙТ-КОДУ ПРИ РОЗРОБЦІ МОВИ ПРОГРАМУВАННЯ

Циганков Андрій, магістрант ННІ природничо-математичних, медико-біологічних наук та інформаційних технологій.

Науковий керівник – канд. економ. наук, доц. **Фетісов В. С.**, кафедра інформаційних технологій, фізико-математичних та економічних наук.

У статті розкрито відмінність компілятора та інтерпретатора, особливості машинного коду та байт-коду. В даному дослідженні було наведено етапи перетворення коду: створення граматики, сканування граматики, побудова синтаксичного дерева та подальше перетворення в байт-код. Наведено приклади реалізації проміжних етапів компіляції коду.

Ключові слова: мова програмування, компілятор, інтерпретатор, байт-код, машинний код.

На сьогодні існує велика кількість мов програмування, які є або універсальними, або вузькоспецифічними. Наприклад, до універсальних мов програмування відносять C++, Python, Java, Golang тощо. А мови для спеціальних задач – R, Haskell тощо. Але ці мови використовують кілька можливих способів виконання коду: машинний або байт-код – створений або компілятором або інтерпретатором. Надалі цей код може бути виконаний або у віртуальній машині, або процесором.

Для розуміння різниці між машинним кодом та байт-кодом наведемо приклад, який покаже відмінність між мовами програмування C++ та Java. Для цього створимо функцію `ChangeSymbolInText`, яка буде замінювати символ у рядку на той, який буде переданий у функцію.

На рис. 1 зображено скомпільований код мовою C++. Кожен рядок має свій код операції, але для спрощеного розуміння цей код був переведений на мову асемблера. Цей код напряму використовує пам'ять комп'ютера та регістри для виконання певної логіки. Для процесора немає ніяких функцій – є тільки мітки, які надалі будуть замінені адресами у виконуваному файлі [1].

```
ChangeSymbolInText(char*, char, int):
    push    rbp
    mov     rbp, rsp
    mov     al, sil
    mov     qword ptr [rbp - 8], rdi
    mov     byte ptr [rbp - 9], al
    mov     dword ptr [rbp - 16], edx
    mov     dl, byte ptr [rbp - 9]
    mov     rax, qword ptr [rbp - 8]
    movsxd rcx, dword ptr [rbp - 16]
    mov     byte ptr [rax + rcx], dl
    pop     rbp
    ret

main:
    push    rbp
    mov     rbp, rsp
    sub     rsp, 16
    mov     rax, qword ptr [rip + .L__const.main.TextToChange]
    mov     qword ptr [rbp - 16], rax
    mov     rax, qword ptr [rip + .L__const.main.TextToChange+8]
    mov     qword ptr [rbp - 8], rax
    lea    rdi, [rbp - 16]
    mov     esi, 105
    mov     edx, 1
    call   ChangeSymbolInText(char*, char, int)
    xor     eax, eax
    add     rsp, 16
    pop     rbp
    ret

.L__const.main.TextToChange:
    .asciz "M1stake in text"
```

Рис. 1. Машинний код мови C++

Для мови програмування Java аналогічна функція буде мати інший вигляд, з урахуванням специфіки мови програмування. В даному випадку код описаний як набір команд для віртуальної машини. Цей код ніяк не вирішує адресацію пам'яті, текстові рядки. Операції виклику функції `invokestatic` звертається до поля 21, яке збережено у віртуальній машині [1].

```

class TestFunction {
    TestFunction();
    Code:
        0: aload_0
        1: invokespecial #1          // Method java/lang/Object."<init>":()V
        4: return

    static java.lang.StringBuilder ChangeSymbolInText(java.lang.String, char, int);
    Code:
        0: new          #7          // class java/lang/StringBuilder
        3: dup
        4: aload_0
        5: invokespecial #9          // Method java/lang/StringBuilder."<init>":(Ljava/lang/String;)V
        8: astore_3
        9: aload_3
       10: iload_2
       11: iload_1
       12: invokevirtual #12         // Method java/lang/StringBuilder.setCharAt:(IC)V
       15: aload_3
       16: areturn

    public static void main(java.lang.String[]);
    Code:
        0: new          #16         // class java/lang/String
        3: dup
        4: ldc          #18         // String M1stake in text
        6: invokespecial #20        // Method java/lang/String."<init>":(Ljava/lang/String;)V
        9: astore_1
       10: aload_1
       11: bipush       105
       13: iconst_1
       14: invokestatic #21         // Method ChangeSymbolInText:(Ljava/lang/String;CI)Ljava/lang/StringBuilder;
       17: pop
       18: return
}

```

Рис. 2. Байт-код мови Java

Проаналізувавши наведені приклади можна зробити висновки, що байт-код є більш простішим до реалізації, оскільки він описує лише певний алгоритм дій, а виклик функцій, пошук змінних залишається на віртуальній машині. Тоді як машинний код напряму взаємодіє з процесором і не є простим для генерації. Байт код більш характерний для простих інтерпретованих мов програмування, таких як Lua, Python, хоча є винятки – Java [1].

Для розуміння того, як створено мови програмування та відповідно як генерується байт-код, необхідно звернутися до математики. Для МП необхідно визначити формальну граматику. Формальна граматику описує те, як треба формувати переходи з алфавіту формальної мови, які є дійсними відповідно до синтаксису мови [2].

Для створення граматики необхідно визначити конкретні термінали, які надалі будуть використані у вигляді токенів формальної мови. У свою чергу, токени створює Tokenizer (або Lexer) на основі сканування текстового файлу. Наприклад, в граматиці є дійсні токени «var», «fn», «for», «class», «!=» тощо. Недостатньо визначити лише токени. Фахівці створюють код не лише з цих токенів. Вони створюють змінні, функції та викликають їх. На рис. 3 наведено спрощений приклад функції яка формує токен [3].

```

IFToken FScanner::GetNextToken()
{
    SkipWhitespace();

    if (IsAtTheEnd())
    {
        return CreateToken(ETokenType::TOKEN_EOF);
    }

    char Char = Advance();

    if (IsAlpha(Char))
    {
        return MakeIdentifier();
    }

    if (IsDigit(Char))
    {
        return MakeNumber();
    }

    return ParseSymbol(Char);
}

```

Рис. 3. Функція для створення токену

На основі цих токенив, нам необхідно створити правила переходів від нетерміналів до терміналів. Кожне правило визначає заміну певного рядку іншим [4]. На рис. 4 зображено кілька прикладів цих правил.

```

Number → Digit + ( "." Digit + )?
String → "\"" <any char except "\"">* "\""
Identifier → Alpha (Alpha | Digit)*
Alpha → "a" ... "z" | "A" ... "Z" | "_"
Digit → "0" ... "9"
ifStmt → "if" "(" expression ")" statement ( "else" statement )?
printStmt → "print" expression ";"
returnStmt → "return" expression? ";"
whileStmt → "while" "(" expression ")" statement

```

Рис. 4. Правила граматики

Найпершим етапом підготовки коду для наступної обробки – є препроцесор [5]. Препроцесор найбільш характерний для мов програмування C та C++. Для інтерпретаторів препроцесор не є характерним. Препроцесор виконує найпростіші операції над текстовими файлами, а саме:

1. Підстановка макросів. Наприклад, макрос M_PI буде підставлений числом 3.14152.
2. Виконання команди #include. Ця команда скопіює текст з хедеру файлу в об'єктний файл.
3. Видалення непотрібного коду за певної умови. Для цього код обгортають в #if (condition) #endif.

Після сканування тексту та створення масиву токенив формальної мови необхідно проаналізувати ці токени та побудувати абстрактне синтаксичне дерево [6]. Залежно від реалізації дерево може бути побудоване повністю та передаватися для обробки наступними етапами компіляції або інтерпретатор сканує створює під дерево для синтаксичної одиниці (наприклад функцію) та згенерує для неї байт код. Перший підхід характерний для мов програмування C та

C++. Такі компілятори називають багатопрохідними. А другий підхід характерний для скриптових мов програмування. Спрощений аналіз коду та побудова піддерев спрощує та пришвидшує процес інтерпретації коду, але він має свої недоліки. Прикладом таких недоліків можуть бути:

1. Більша складність пошуку помилок у коді, оскільки відсутня можливість перевірити весь код. Ці помилки можуть бути знайдені лише під час виконання коду.

2. Обмежена оптимізація коду. Інтерпретатор може оптимізувати лише поточну інтерпретовану частину коду і не може враховувати всю кодову базу. Також байт код, який генерується в результаті інтерпретації, не підлягає оптимізації, які можливі для мов C та C++.

На рис. 5 зображено приклад функції яка виконує генерацію дерева та його конвертацію в байт-код.

```
FScriptFunction* FScriptCompiler::Compile(const char* Source)
{
    Scanner.Init(Source);

    FCompiledFunction CompiledFunction;
    InitCompiledFunction(&CompiledFunction, EFunctionType::TYPE_SCRIPT);

    Advance();

    while (!MatchTokenType(ETokenType::TOKEN_EOF))
    {
        ApplyDeclaration();
    }

    return FinalizeCompiler();
}
```

Рис. 5. Функція генерації дерева та його конвертації в байт-код

На цьому моменті починається основна відмінність компілятора на інтерпретатора. Компілятор C та C++ генерує машинний код, який може виконувати процесор [7]. Генерація подібного коду є дуже складним завданням. На відміну від компіляторів, інтерпретатор генерує байт код, який надалі буде використаний у віртуальній машині. Подібна віртуальна машина спрощує виконання коду та бере на себе певні завдання пов'язані зі збереженням змінних, менеджментом пам'яті, викликом функцій тощо [8].

В інтерпретованих мовах програмування, байт код можуть задавати у вигляді перелічення або певних заданих значень.

Для виконання цих інструкцій віртуальна машина зчитує байт за байтом та виконує код який виконує певну логіку віртуальної машини [9]. Основна функція віртуальної машини наведена на рис. 6.


```

EInterpretResult FEngineScriptVM::RunVM()
{
    FEngineScriptVM::FVMCallFrame* CallFrame = &Frames[FrameCount - 1];

    for (;;)
    {
        uint8_t Instruction;
        switch (Instruction = READ_BYTE())
        {
            case OP_CONSTANT:
                { ... }
            case OP_NIL:
                { ... }
            case OP_TRUE:
                { ... }
            case OP_FALSE:
                { ... }
            case OP_EQUAL:
                { ... }
            case OP_GREATER:
                { ... }
            case OP_LESS:
                { ... }
            case OP_ADD:
                { ... }
            case OP_SUBTRACT:
                { ... }
            case OP_MULTIPLY:
                { ... }
            case OP_DIVIDE:
                { ... }
            case OP_PRINT:
                { ... }
            case OP_RETURN:
                { ... }
        }
    }
}

```

Рис. 6. Основна функція віртуальної машини

Отже, нами показана відмінність компілятора та інтерпретатора, особливості машинного коду та байт-коду. В даному дослідженні було наведено етапи перетворення коду: створення граматики, сканування граматики, побудова синтаксичного дерева та подальше перетворення в байт-код. Наведено приклади реалізації проміжних етапів компіляції коду.

Список використаних джерел та літератури

1. Difference between Byte Code and Machine Code [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.geeksforgeeks.org/difference-between-byte-code-and-machine-code/>
2. Formal grammar [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://en.wikipedia.org/wiki/Formal_grammar
3. Lexical analysis [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://en.wikipedia.org/wiki/Lexical_analysis
4. Formal Grammar [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://academic-accelerator.com/encyclopedia/formal-grammar>
5. Preprocessor [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://en.wikipedia.org/wiki/Preprocessor>
6. ASTs - What are they and how to use them [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.twilio.com/blog/abstract-syntax-trees>
7. Machine code [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://en.wikipedia.org/wiki/Machine_code
8. Bytecode [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://en.wikipedia.org/wiki/Bytecode>
9. Virtual machine [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://en.wikipedia.org/wiki/Virtual_machine

ОСВІТНІ ЦІЛІ ВИВЧЕННЯ МАТЕМАТИКИ НА ПРИКЛАДІ ТЕМИ «ПОКАЗНИКОВА І ЛОГАРИФМІЧНА ФУНКЦІЇ» У СТАРШІЙ ШКОЛІ

Чернишов Максим, магістрант ННІ природничо-математичних, медико-біологічних наук та інформаційних технологій.

Науковий керівник – канд. фіз-мат. наук, доц. **Тарасенко О. В.**, кафедра інформаційних технологій, фізико-математичних та економічних наук.

У роботі розкрито освітні цілі, які мають бути реалізовані при вивченні математики учнями закладів загальної середньої освіти. Зазначено шляхи формування особистості учня на прикладі вивчення теми «Показникова та логарифмічна функції».

Ключові слова: навальна ціль, показникова та логарифмічна функції

Постановка проблеми. Зміни в українському суспільстві вимагають переосмислення цілей та завдань освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти, оскільки основним орієнтиром є не просто опрацювання великого об'єму теоретичного матеріалу без можливості його застосування на практиці, а розставлено наголоси на формування практичних навичок для подальшого їх застосування в реальному житті.

Переосмислення загальної мети освітнього процесу вимагає переформування тих цілей, які ставить перед собою педагог на кожен окремий урок. Тому вивчення питання цілепокладання у педагогічній діяльності та розвитку вміння формувати у майбутніх вчителів математики загальнонавчальні цілі є актуальним, оскільки дасть їм можливість у подальшому планувати та проєктувати свою професійну діяльність.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зміст та структура освіти визначаються метою та цілями.

Мета навчання математики на профільному рівні [1] полягає у забезпеченні свідомого і міцного оволодіння системою математичних знань, навичок і умінь, які потрібні у повсякденному житті і майбутній трудовій діяльності, достатні для вивчення інших шкільних дисциплін та продовження навчання у закладах вищої освіти за спеціальностями із значною математичною складовою.

На рівні програми стандарту [2] ця мета полягає у розвитку особистості, яка поєднує в собі творчий потенціал до навчання, ініціативність до саморозвитку та самонавчання в сучасних умовах, здатності ідентифікувати себе як важливу і відповідальну складову українського суспільства, яка готова змінювати і відстоювати національні цінності українського народу. Важливим чинником розвитку такої особистості є формування в учнів умінь застосовувати набуті знання у реальних життєвих ситуаціях, під час розв'язання практичних завдань та здатності визначати і обґрунтовувати власну життєву позицію.

Ці цілі завжди виражаються у формі переліку конкретних вимог, компетентностей, що характеризують кінцевий результат освітнього процесу.

В основу побудови змісту та організації процесу навчання математики покладено *компетентнісний підхід*, відповідно до якого кінцевим результатом навчання математики є сформовані певні компетентності, які сприятимуть здатності учня застосовувати свої знання в реальних життєвих ситуаціях, нести відповідальність за свої дії, брати повноцінну участь в житті суспільства.

Структуру навчальної програми з математики подано у формі таблиці, що містить дві колонки: очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів та зміст навчального матеріалу. Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів орієнтують на результати навчання, які є об'єктом контролю й оцінювання. У змісті вказано навчальний матеріал, який підлягає вивченню з метою досягнення відповідних результатів.

У програмах з математики для старшої школи у 2000-х роках, як зазначено у [3], зокрема в розділі «Тематичне планування навчального матеріалу», зміст освіти поділено на навчальні теми. Під час вивчення кожної з них вчителі та учні ставлять перед собою конкретні цілі, які ми будемо називати навчальними.

Як зазначено у [4], навчальні цілі – це ідеальне уявлення результату, який має бути досягнутий під час вивчення конкретної навчальної теми. Важливо відзначити, що навчальна ціль, як ідеальний результат, проєктується при вивченні математики за п'ятьма напрямками:

- 1) формування світогляду та особистості учня;
- 2) формування мислення та мовної культури учня;
- 3) розвиток прикладних та політехнічних вмінь;
- 4) розвиток загальнонавчальних та навчальних вмінь;
- 5) вимоги до математичної підготовки учнів.

Формування творчої особистості учня в процесі навчання математики [5] є важливою задачею, яка сприяє розвитку критичного мислення, проблемного та творчого підходу до вирішення завдань. Нижче наведено кілька підходів та стратегій, які можуть сприяти цьому процесу:

1) Стимулювання цікавості: покажіть учням застосування математики у реальному житті, висвітліть приклади використання математичних знань у різних галузях.

2) Розвиток творчого мислення: запроваджуйте завдання, які вимагають нестандартного підходу та розвивають творчі навички. Дозволяйте учням самостійно обирати методи розв'язання задач та аргументувати свій вибір.

3) Групова робота та обговорення: створюйте умови для групової роботи, що сприяє об'єднанню різноманітних підходів та розвитку творчих ідей.

4) Використання ігор та головоломок: ігри та головоломки можуть стати ефективним інструментом для розвитку логічного мислення та творчості.

5) Залучення до позакласних заходів: організуйте математичні гуртки, конкурси, екскурсії та інші заходи, які сприяють поглибленню інтересу до математики. Зв'язок з реальним життям: пояснюйте, як математика використовується у різних сферах життя та професій. Залучайте гостей, які успішно використовують математичні знання в своїй роботі.

6) Позитивне ставлення вчителя: важливо, щоб вчитель виявляв зацікавленість та позитивне ставлення до предмету, стимулюючи таким чином інтерес учнів.

Загалом, ключовим елементом є створення стимулюючого навчального середовища, де учні відчують свою важливість, можливість власного вибору та можливість застосування своїх знань у творчий спосіб [6].

На сьогоднішній день у [2] зазначено, що формування навичок застосування математики є однією із головних цілей навчання математики. Радикальним засобом реалізації прикладної спрямованості шкільного курсу математики є широке систематичне застосування методу математичного моделювання протягом усього курсу. Це стосується введення понять, виявлення зв'язків між ними, характеру ілюстрацій, системи вправ і, нарешті, системи контролю. Одним із найважливіших засобів забезпечення практичної спрямованості навчання математики є встановлення міжпредметних зв'язків математики з іншими предметами, у першу чергу з природничими.

У 2023/2024 навчальному році МОН України рекомендує [7] приділити більше уваги прикладній спрямованості математики за допомогою такої навчальної діяльності учнів:

- виконання завдань, що розвивають уміння бачити математику в реальному світі;
- застосування вивчених формул і способів розв'язування математичних задач для досягнення особистих (повсякденних, життєвих) цілей і потреб;
- розв'язування задач, у яких необхідно пояснити або обґрунтувати власну думку, спираючись на результати виконаних розрахунків, довести або спростувати твердження на підставі отриманих результатів обчислень;

- проведення аналізу графіків і діаграм, розшифрування та пояснення представлених даних;
- побудова та дослідження найпростіших математичних моделей реальних об'єктів, процесів і явищ, інтерпретація та оцінка результатів;
- прогнозування в контексті навчальних та практичних задач;
- використання математичних методів у життєвих ситуаціях.

Крім того, навчання математики має зробити певний внесок у формування таких ключових компетентностей, як [2]:

- ✓ Спілкування державною (і рідною у разі відмінності) мовам.
- ✓ Спілкування іноземними мовами.
- ✓ Математична компетентність.
- ✓ Основні компетентності у природничих науках і технологіях.
- ✓ Інформаційно-цифрова компетентність.
- ✓ Уміння вчитися впродовж життя.
- ✓ Ініціативність і підприємливість.
- ✓ Соціальна та громадянська компетентності.
- ✓ Обізнаність та самовираження у сфері культури.
- ✓ Екологічна грамотність і здорове життя.

Зазначені вище компетентності формуються, зокрема, і при вивченні теми «Показникова та логарифмічна функції», яка передбачає опанування учнями питань:

- 1) узагальнення поняття про степінь;
- 2) поняття про степінь з ірраціональним показником;
- 3) показникова функція, її властивості і графік;
- 4) розв'язання показникових рівнянь та нерівностей;
- 5) логарифмічна функція, її властивості і графік;
- 6) розв'язання логарифмічних рівнянь та нерівностей.

Основна мета – систематизувати і узагальнити наявні знання учнів про степінь; ознайомити здобувачів освіти з показниковою та логарифмічною функціями та їх властивостями; навчити розв'язувати нескладні показникові та логарифмічні рівняння та нерівності.

Розглядаються властивості і графіки двох елементарних функцій: показникової та логарифмічної. Наведено короткий огляд властивостей степеневих функцій $y = a^x$ в залежності від різних значень показника a .

Особлива увага приділяється показниковій функції як тій математичній моделі, яка знаходить найбільш широке застосування при вивченні процесів і явищ навколишньої природи. Розглядаються приклади різних процесів, наприклад, радіоактивний розпад, зміна температури тіла, тощо.

У ході вивчення властивостей показникової та логарифмічної функцій учні розв'язують найпростіші показникові та логарифмічні рівняння і нерівності. У міру закріплення відповідних умінь та навичок – доцільно також пропонувати їм рівняння і нерівності, що зводяться до найпростіших в результаті нескладних тотожних перетворень.

Висновки. Одним із показників ефективності уроку незалежно від аносованих у навчальних програмах з математики є чітко сформовані цілі уроку, а також досягнення їх вчителем під час професійної діяльності. А це можливо, якщо на попередньому етапі чітко структурувати за ієрархією освітні цілі, визначити, які з них є пріоритетними. Для цього слід на початку проаналізувати програму, підручники, провести діагностування учнів стосовно питання, яке вивчається та спрогнозувати подальшу діяльність, одночасно проводячи рефлексію на кожному з цих етапів.

Список використаних джерел та літератури

1. Навчальна програма з математики (алгебра і початки аналізу та геометрія) для учнів 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів. Профільний рівень.

URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2018-2019/matematika-profilnij-rivenfinal.docx> (дата звернення: 09.11.2023)

2. Навчальна програма з математики (алгебра і початки аналізу та геометрія) для учнів 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів. Рівень стандарту.

URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2018-2019/matematika.-riven-standartu.docx> (дата звернення: 09.11.2023)

3. Слєпкань З. І. Методика навчання математики: підручник для студентів математичних спеціальностей вищих педагогічних навчальних закладів. 2-ге вид. Київ : Вища шк., 2006. 582 с.

4. Слєпкань З. І. Психолого-педагогічні та методичні основи розвивального навчання математики. Тернопіль : Підруч. і посіб., 2006. 239 с.

5. Слєпкань З. І. Формування творчої особистості учня в процесі навчання математики. Математика в школі. 2003. №. 1. С. 6–9.

6. Слєпкань З. І. Формування творчої особистості учня в процесі навчання математики. Математика в школі. 2003. №. 3. С. 7–13.

7. Лист МОН № 1/13749-23 від 12.09.23 року «Про інструктивно-методичні рекомендації щодо викладання навчальних предметів/інтегрованих курсів у закладах загальної середньої освіти у 2023/2024 навчальному році» URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/89974/ (дата звернення: 09.11.2023)

УДК 373.5.016:519.87

МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕНЬ ПРО МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ В УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ

Ярошевська Надія, магістрантка ННІ природничо-математичних, медико-біологічних наук та інформаційних технологій

Науковий керівник – канд. фіз.-мат. наук, доц. **Віра М. Б.**, кафедра інформаційних технологій, фізико-математичних та економічних наук.

У даній статті описано актуальність використання методу математичного моделювання у навчанні школярів при вирішенні практичних завдань. Розглянуто різні підходи до тлумачення поняття математичного моделювання та використання даного методу під час вирішення задач з практичної спрямованості. Виявлено доцільність додаткового навчання математичному моделюванню під час вирішення практико-орієнтованих завдань у межах курсу з математики. Подано методичні рекомендації щодо використання математичного моделювання.

Метою роботи є дослідження розробки методики формування уявлень про математичне моделювання в учнів старшої школи.

Об'єктом роботи є дослідження процесу навчання математики в старшій школі.

Предметом роботи є дослідження методики формування уявлень про математичне моделювання.

Ключові слова: практична спрямованість, завдання, розв'язання, методика, задача, математика, модель, математичне моделювання, задачі з практичним змістом, рівняння, учень, учитель, шкільний курс.

Актуальність. Математика є універсальною мовою науки та практики. Вона знаходить застосування у багатьох сферах людської діяльності, і школярам важливо бути підготовленими до вступу в доросле життя, вміти справлятися з проблемами, які ставитиме перед ними навколишня дійсність. Тому вчителю важливо підготувати учнів знаходити варіанти та способи вирішення практико-орієнтованих завдань.

У науковій літературі приділяється увага розкриттю сутності практико-орієнтованого підходу у навчанні. Так, Апанасов П. Т. визначає особливості зазначеного навчання, вказуючи, що воно передбачає єдність логічної та образно-емоційної складових змісту навчального процесу. [1]

Існують дослідження, присвячені методичній підготовці вчителя математики, що стосуються реалізації практико-орієнтованого навчання в старшій школі, наприклад, Терьшин Н. О., Слєпкань З. І. [3, 4]

О. І. Чикунова, А. В. Бобровська у статті «Навчання методу математичного моделювання під час вирішення завдань із практичним змістом» наводять аналіз причин низького рівня математичної грамотності у сфері застосування математики до вирішення практичних завдань. [7]

Проте роботи зазначених авторів не вичерпують поставленої проблеми. Таким чином, для реалізації практико-орієнтованого навчання доцільно поєднати навчання математики з новітніми способами викладання на базі загального принципу профільної спрямованості.

Виклад основного матеріалу дослідження.

До основних цілей навчання математики відноситься формування умінь будувати математичні моделі найпростіших реальних явищ, досліджувати явища за заданими моделями, конструювати програми моделей; залучення учнів до творчої діяльності та формування у них вміння застосовувати її. У зв'язку з цим важливо познайомити їх із деякими найпростішими методами математики, і з головним методом – математичним моделюванням.

Даний метод особливо ефективний при вирішенні практико-орієнтованих завдань, оскільки учень навчається застосовувати математичні знання до практичних потреб, готується до практичної діяльності в майбутньому, вирішення завдань, що висувуються практикою, повсякденним життям. Рішення практико-орієнтованих завдань методом математичного моделювання привчає виділяти дані та невідомі, знаходити загальне та особливе у даних, зіставляти та протиставляти факти, робити висновки. [5]

Метод математичного моделювання є потужним інструментом для дослідження різних процесів та систем. Поняття математичної моделі та деякі загальні положення, пов'язані з ним, мають у тій чи іншій формі ілюструватися протягом усього курсу математики, а розділи шкільної програми, присвячені завданням на роботу, рух, відсотки, прогресії та, нарешті, завдання на застосування похідних та інтегралів можуть розглядатися як введення в метод математичного моделювання.

Математичне моделювання (англ. mathematical simulation, нім. mathematische Modellierung f) – метод дослідження процесів або явищ шляхом створення їхніх математичних моделей і дослідження моделей. [2]

В основу методу покладено ідентичність форми рівнянь і однозначність співвідношень між змінними в рівняннях оригіналу і моделі, тобто, їхню аналогію. Отримання моделі дозволяє пояснити властивості процесу, а також забезпечити подальшу роботу, яка полягає у знаходженні найкращого результату або режиму.

Математична модель – система математичних співвідношень, які описують досліджуваний процес або явище. Математична модель має важливе значення для таких наук, як: економіка, екологія, соціологія, фізика, хімія, механіка, інформатика, біологія та ін. [2]

Для створення математичних моделей можна застосовувати будь-які математичні засоби – диференціальні або інтегральні рівняння, теорію множин, абстрактну алгебру, математичну логіку, теорію ймовірностей, графи та ін. Процес створення математичної моделі називається математичним моделюванням.

Великі можливості пропедевтики математичного моделювання надаються у старших класах. Старшокласникам слід повідомити триетапну схему математичного моделювання, розкрити особливості реалізації кожного етапу. [8]

У першому етапі – етапі формалізації – здійснюється перехід від практичного завдання до його математичної моделі. Розкриваючи сутність першого етапу важливо звернути увагу на необхідність виділення істотних факторів, що впливають на явище, що вивчається, або виробничий процес.

На другому етапі – етапі дослідження побудованої моделі – вирішується математичне завдання, сформульоване на першому етапі. На цьому етапі важливе вміння перейти від однієї математичної моделі до іншої, знайти найбільш раціональний метод розв'язання.

На третьому етапі – етапі інтерпретації – отримане рішення математичного завдання перекладається на мову вихідної практичної задачі. Сутність третього етапу математичного моделювання полягає у вмінні дати правильне тлумачення математичного розв'язання задачі, виявити сутність часткових рішень, знайти практичні прийоми перевірки одержаного рішення, провести дослідження знайденого результату. [9]

Приклад 1. Снаряд пущений із Землі з початковою швидкістю $v_0 = 30 \text{ м/с}$ під кутом $\alpha = 45^\circ$ до її поверхні. Знайдіть траєкторію його руху та відстань S між початковою та кінцевою точкою траєкторії.

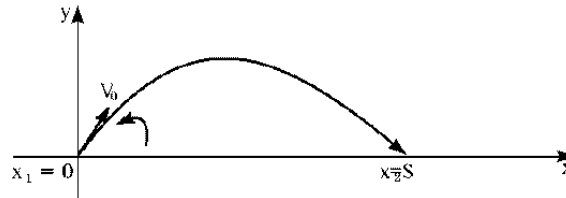

Рис. 1

Розв'язання:

Перш ніж приступити до складання математичної моделі даного завдання з учнями необхідно обговорити, що в процесі розв'язання задачі снаряд слід вважати матеріальною точкою, нехтуючи його розмірами.

Етап формалізації. Введемо систему координат xOy , поєднавши її початок з вихідною точкою, з якої пущений снаряд. Вісь x направимо горизонтально, а вісь y вертикально (рис. 1). Зі шкільного курсу фізики відомо, що снаряд описується формулами: $x = tv_0 \cos \alpha$,

$y = tv_0 \sin \alpha - \frac{gt^2}{2}$, де t – час, $g = 10 \text{ м/с}^2$ – прискорення вільного падіння. Виражаючи t через x з першого рівняння, і підставляючи в друге, отримаємо: $y = x \tan \alpha - \frac{x^2 g}{2v_0^2 (\cos \alpha)^2}$ (1).

Рівняння (1) є математичною моделлю вихідного завдання механіки.

Етап дослідження збудованої моделі. Побудована крива (парабола) перетинає вісь x у двох точках $x_1 = 0$ (початок траєкторії) та $x_2 = S = \frac{v_0^2 \sin 2\alpha}{g}$ (місце падіння снаряда). Підставляючи в отримані формули значення v_0 і α , отримаємо $y = x - 90x^2$, звідси $x = 0$ і $x = 90$.

Етап інтерпретації результатів. За умовою завдання необхідно було знайти відстань між початковою та кінцевою точкою траєкторії руху снаряда, тобто $S = 90 \text{ м}$, а траєкторія руху снаряда описується рівнянням $y = x - 90x^2$.

Для наведеної задачі можна запропонувати учням дослідити залежність зміни траєкторії руху снаряда від початкової швидкості та кута під яким він буде пущений із Землі.

Приклад 2. Знайдіть висоту конуса найбільшого об'єму, який можна вписати в кулю радіусу R (рис. 2).

Розв'язання:

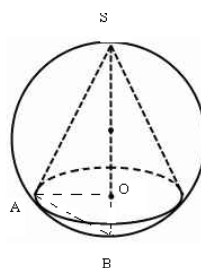

Рис. 2

Етап формалізації. Позначимо через r – радіус основи конуса, а через h – висоту конуса, тоді $V = \frac{1}{3}\pi r^2 h$. Продовжимо SO до перетину з поверхнею кулі в точці B і з'єднаємо її з A . Отримаємо $\triangle SAB$ – прямокутний, тому що $\angle SAB$ – спирається на SB , отже $AO^2 = SO \cdot OB$. Звідси $r^2 = h(2R - h)$, тоді $V = \frac{1}{3}\pi h^2(2R - h)$ (2). Вираз (2) є математичною моделлю наведеної геометричної задачі. [6]

Етап дослідження збудованої моделі. Область визначення функції V , $D(V)$: $h < 2R$. Знайдемо похідну функції V :

$$V' = \left(\frac{1}{3}\pi h^2(2R - h)\right)' = \frac{1}{3}(4Rh - 3h^2) = \frac{1}{3}\pi h(4R - 3h);$$

$$V' = 0; \frac{1}{3}\pi h = 0 \text{ або } 4R - 3h = 0; h = 0 \text{ або } h = \frac{4R}{3}$$

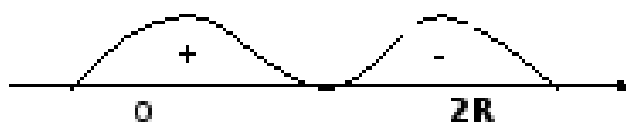

Рис. 3

Оскільки на заданому проміжку функція безперервна і має один екстремум $\frac{4R}{3}$ – точка максимуму, то в цій точці вона приймає найбільше значення.

Етап інтерпретації результатів. Виходячи зі знайденого рішення, робимо висновок, що висота конуса найбільшого об'єму дорівнює $\frac{4R}{3}$.

При навчанні математики в старшій школі слід розглядати виробничі завдання і застосовувати для їх вирішення математичні методи. Для ознайомлення учнів із сутністю таких методів доцільно використовувати елективні курси та позаурочні заняття з математики. [9]

Найбільш поширеним методом, особливо в економіці, є метод лінійного програмування. Суть цього методу полягає у знаходженні екстремальних значень деякої функції, яка називається цільовою, при дотриманні низки умов, що являють собою систему лінійних рівнянь чи нерівностей, кількість яких перевищує кількість змінних. Розв'язувати задачі із застосуванням методу лінійного програмування можна як аналітично, так і графічно.

Приклад 3. Сільськогосподарське товариство займається вирощуванням двох культур – зернових і картоплі і має такі ресурси: рілля – 5 000 га, ручна праця – 300 000 людино-годин і можливий обсяг тракторних робіт – 28 000 умовних га. Мета виробництва – отримання найбільшого обсягу валової продукції (у вартісному вираженні). Слід знайти оптимальне поєднання посівних площ культур, які вирощуються товариством.

Розв'язання:

Етап формалізації: для складання математичної моделі скористаємося нормативами витрат цього товариства.

Таблиця 1

Культура	Витрати на 1 га посіву		Вартість валової продукції 1 га, ум. од.
	Ручної праці, людино-годин	Тракторних робіт, умовних га	
Зернові	30	4	400
Картопля	150	12	1000

Критерієм оптимальності є найбільше значення вартості валової продукції. Для пошуку оптимального рішення позначимо через x_1 га площу, що відводиться під зернові, а через x_2 га площу, що відводиться під картоплю.

Тоді вартість зернових становитиме $400x_1$ умовних одиниць, а вартість картоплі – $1000x_2$ умовних одиниць. Отже, загальна вартість валової продукції становитиме $(400x_1 + 1000x_2)$ умовних одиниць. Позначимо цю суму через y та назвемо отриманий вираз $y = 400x_1 + 1000x_2$ (3) цільовою функцією. Необхідно знайти найбільше значень цієї функції за дотримання таких умов:

а. Загальна площа зернових і картоплі не має перевищувати 5 000 га, тобто $x_1 + x_2 \leq 5000$; (4)

б. Загальні витрати ручної праці не повинні перевищувати 300 000 людино-годин, тобто $30x_1 + 150x_2 \leq 300\,000$; (5)

в. Загальний обсяг механізованих робіт не має перевищувати 28 000 умовних га, тобто $4x_1 + 12x_2 \leq 28\,000$; (6)

г. Площі, що відводяться під зернові і картоплю, можуть набувати лише невід'ємних значень, тобто $x_1 \geq 0, x_2 \geq 0$.

Таким чином, умова завдання виражається наступною системою нерівностей:

$$\begin{cases} x_1 + x_2 \leq 5000 \\ 30x_1 + 150x_2 \leq 300\,000 \\ 4x_1 + 12x_2 \leq 28\,000 \\ x_1 \geq 0 \\ x_2 \geq 0 \end{cases} \quad (7).$$

Потрібно знайти такі значення, при яких цільова функція $y = 400x_1 + 1000x_2$ (3) набуває найбільшого значення, що задовольняє системі нерівностей (7). Рівняння (3) – математична модель наведеної задачі, яку слід досліджувати на оптимальність.

На даному етапі слід звернути увагу школярів на те, що кількість нерівностей у системі (7) перевищує кількість змінних. Така ситуація для учнів практично нова.

Етап дослідження збудованої моделі. Розв'яжемо завдання графічно.

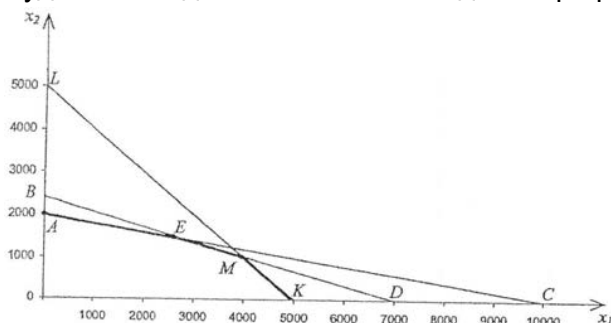

Рис. 4

Побудуємо пряму $x_1 + x_2 = 5000$. Координати всіх точок трикутника LOK задовольняють нерівність $x_1 + x_2 \leq 5000$. Збудуємо пряму $30x_1 + 150x_2 = 300\,000$. Координати всіх точок трикутника AOC задовольняють нерівності $30x_1 + 150x_2 \leq 300\,000$. Побудуємо пряму $4x_1 + 12x_2 = 28\,000$. Координати всіх точок трикутника BOD задовольняють нерівність $4x_1 + 12x_2 \leq 28\,000$.

Нерівностям $x_1 \geq 0, x_2 \geq 0$ задовольняють усі точки першої чверті координатної площини $x_1 O x_2$. Будь-яка точка багатокутника АЕМКО відповідає системі нерівностей (7).

Для знаходження найбільшого значення цільової функції знайдемо значення у вершинах багатокутника АЕМКО.

Таблиця 2

Вершина	Координати вершини	Значення цільової функції, ум. од.
А	(0; 2 000)	2 000 000
Е	(250; 1 500)	2 500 000
М	(4 000; 1 000)	2 600 000
К	(5 000; 0)	2 000 000
О	(0; 0)	0

Таким чином, найбільше значення цільової функції досягається у вершині М, що відповідає варіанту плану, по якому під зернові відводиться 4 000 га, а під картоплю 1 000 га.

Етап інтерпретації результатів. Оптимальне поєднання посівних площ культур, що забезпечує отримання найбільшого обсягу валової продукції: зернові – 4 000 га, картопля – 1 000 га.

Крім методу лінійного програмування в класах природничого напрямку та економічного профілю доцільно знайомити учнів із застосуванням методу найменших квадратів для вирішення нематематичних завдань, що застосовуються для прогнозування процесів, що протікають у різних галузях виробничої діяльності. [8]

Приклад 4. Визначити перспективну врожайності сільськогосподарської культури.

Таке завдання вирішується у зв'язку з перспективним плануванням виробництва сільськогосподарської продукції. В основу вирішення цього завдання покладено математико-статистичні методи.

Етап формалізації. Перспективна врожайності визначається за формулою $y = a + bx$, (8) де a – вільний член рівняння, b – середнє щорічне збільшення врожайності, x – число років з початку відліку. Числові значення параметрів a та b знаходяться методом найменших квадратів з системи рівнянь

$$\begin{cases} a \sum_{i=1}^n x_i^2 + bn = \sum_{i=1}^n y_i \\ a \sum_{i=1}^n x_i^2 + b \sum_{i=1}^n x_i = \sum_{i=1}^n x_i y_i \end{cases} \quad (9)$$

Найбільша методична складність – розкриття сутності методу найменших квадратів. [8] Він полягає в наступному: з формули (8) випливає, що перспективна врожайність є лінійною функцією натурального аргументу x . Її графік – множина дискретних точок прямої, що мають натуральні абсциси (рис. 5).

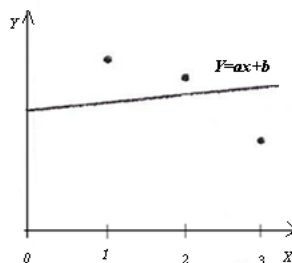

Рис. 5

Метод найменших квадратів може бути використаний для вирішення практичних завдань, пов'язаних із плануванням виробництва продукції, прогнозуванням її собівартості.

Включення математичного моделювання у освітній процес дозволяє активізувати пізнавальну діяльність школярів, формувати науковий світогляд та обчислювальні вміння і навички.

Вивчення математичної, навчально-методичної та психолого-педагогічної літератури, аналіз роботи вчителів та результати дослідної роботи дозволяють зробити такі висновки:

1. Реалізація прикладної спрямованості навчання математики сприяє формуванню уявлень про роль і місце математики в суспільстві, розвитку практичних умінь і навичок учнів.

2. Посилення прикладної спрямованості навчання математики полягає у наповненні абстрактних понять практичним змістом, демонстрації математичних методів як засобу пізнання навколишньої дійсності.

3. Одним із основних моментів у реалізації прикладної спрямованості навчання математики є відбір змісту навчального матеріалу, що сприяє формуванню наукового світогляду учнів. У зв'язку з цим необхідно:

- знайомити школярів з новими відомостями та фактами через практичні завдання, які показують рівень розвитку науки та техніки;

- розкривати перед учнями практичну значущість математичних фактів, методів та застосування їх у житті і професійній діяльності.

Результати проведеної дослідної роботи підтвердили, що розроблена методика реалізації прикладної спрямованості навчання математики в освітньому процесі дозволяє підвищувати якість знань учнів та рівень сформованості практичних умінь і навичок.

Список використаних джерел та літератури

1. Апанасов П. Т., Апанасов Н. П. Збірник математичних завдань із практичним змістом. – Кн. Для учителя. – М: Просвітництво, 1987. – 110 с.

2. Математичне моделювання. Вікіпедія: веб-сайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B0_%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%B0 (дата звернення 12.09.2023).

3. Слєпкань З. І. Методика навчання математики / З. І. Слєпкань. – К.: Вища школа, 2006. – 582 с.

4. Фрідман Л. М. Психолого-педагогічні засади навчання математики у школі / Л. М. Фрідман. – М.: Просвітництво, 1983. – 159 с.

5. Терьошин Н. О. Прикладна спрямованість шкільного курсу математики. – М.: Просвітництво, 1990. – 96 с.

6. Фоміних Ю. Ф. Прикладні завдання з алгебри. – М.: Просвітництво, 1999. – 136 с.

7. Чикунова О. І., Бобровська О.В. Навчання методу математичного моделювання під час вирішення завдань із практичним змістом. *Міжнародний журнал експериментального освіти*. 2016. № 1. С. 131 – 134.

8. Шапіро І. М. Використання завдань із практичним змістом у викладанні математики. – М.: Просвітництво, 1990. – 196 с.

9. Шапіро І. М. Прикладна спрямованість навчання математики. – М.: Просвітництво, 2003. – 86 с.

УДК 373.5.016:53]:574

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПРИ ВИВЧЕННІ ФІЗИКИ В СТАРШІЙ ШКОЛІ

Щербина Анатолій, магістрант ННІ природничо-математичних, медико-біологічних наук та інформаційних технологій

Науковий керівник – д-р фіз.-мат. наук, проф. **Мельничук О. В.**, кафедра інформаційних технологій, фізико-математичних та економічних наук

Людина все активніше втручається в природні процеси, і охорона навколишнього середовища є однією з найважливіших і актуальних проблем. У даній статті запропоновані

елементи методики формування екологічної компетентності на уроках фізики в старшій школі зважаючи на визначальну світоглядну роль цієї навчальної дисципліни.

Ключові слова: методика навчання фізики, формування екологічної компетентності.

Нинішня екологічна ситуація у багатьох країнах світу та Україні зокрема, характеризується як критична. Людина все активніше втручається в природні процеси, і охорона навколишнього середовища є однією з найважливіших і найактуальніших проблем. Провідна і найважливіша роль в екологічній освіті і вихованні молоді відводиться школі. Актуальність нашого дослідження визначено суперечністю, що винила між вимогами до випускників школи на сучасному етапі та проблемою сформованості екологічної компетентності для розвитку особистості.

Теоретичні засади екологічної компетентності розглядаються в працях С. Бондар, Г. Бордовського, А. Гагаріна, с. Глазачова, с. Головіна, К. Корсака, А. Маркової, Г. Папуткової, В. Стрельнікова, Л. Хоружої, І. Ящук та ін. Основні підходи до формування екологічної компетентності, з'ясування її сутності та структури визначено в працях О. Гуренкової, О. Колонькової, В. Маршицької, О. Пруцакової, Н. Пустовіт, Л. Руденко, Л. Титаренко, с. Шмалей та ін. Проблемою екологічної освіти та виховання учнів при викладанні шкільного курсу фізики займалися Є. Турдикулова, А. Риженкова, В. Шарко та ін., які довели важливість курсу фізики у засвоєнні учнями основ екології; розробили принципи відбору екологічного матеріалу для уроків фізики; запропонували методи здійснення екологічного виховання у процесі вивчення цієї навчальної дисципліни. На думку Н.В. Куриленко, конструкція екологічної компетентності – це інтегративне поєднання знань, умінь, навичок, установок та досвіду [5, с. 36].

Фізика є однією з ключових наук, яка відіграє важливу роль у формуванні екологічної компетентності учнів. Вивчення фізичних явищ та процесів у природі допомагає учням зрозуміти основні принципи функціонування природних систем та взаємозв'язків між живими організмами та неживою природою, що є необхідною передумовою для формування екологічної компетентності.

На наш погляд, ефективною технологією формування екологічної компетентності, як фундаментальної основи екологічної культури старшокласників слід вважати саме розв'язування і постановку навчальних завдань і задач екологічного спрямування. Така технологія безпосередньо ґрунтується і пов'язана з узагальненою освітньою технологією проблемного навчання, «задачною» технологією, проектною технологією та технологією розвитку креативного (творчого) мислення учнів на прикладі екологізації змісту предметів природничо-наукового циклу старшої школи.

Вивчення екологічних зв'язків відіграє велику роль в розвитку логічного мислення, уяви учнів. Постійна увага вчителя на розкритті екологічних зв'язків значно підвищує інтерес учня до фізики. Якщо під час вивчення предмета розкриваються різноманітні взаємовідносини, що існують у природі, то й теоретичний рівень засвоєння матеріалу підвищується. А пізнавальні завдання, поставлені перед учнями, відповідно ускладнюються. Це сприяє розвитку інтересу.

Також у навчальній діяльності важливе місце посідає самостійна робота учнів. Самостійність є показником нахилів до пізнання нового, його осмислення, виділення головного. Уміння самостійно працювати з літературою формує здатність учнів самостійно здобувати знання, проводити спостереження, формувати висновки й будувати гіпотезу, ставити експерименти і на їх основі здобувати знання, пояснювати явища тощо. Якщо учень володітиме такими навичками, то він зможе реально оцінювати стан довкілля.

Екологічна освіта й виховання вимагають від учителя шукати такі підходи, які стимулюють формування в учнів практичних навичок, розвивають уяву та інтуїцію. Формування екологічної компетентності розширює простір навчальної діяльності, у процесі якої вони готуються розв'язувати життєво важливі екологічні проблеми й долати реальні труднощі. Такі прийоми організації навчального процесу забезпечують активність усіх його учасників, дають можливість висловлювати свою точку зору, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, оцінювати

ефективність та реалістичність екологічних ситуацій, заходів щодо подолання кризових ситуацій. Розглянемо детальніше на прикладах в окремих розділах фізики.

Молекулярна фізика. Важливим етапом у процесі формування цілісного уявлення про природу є вивчення розділу «Теплові явища. Молекулярна фізика». Його екологічна значимість полягає в тому, що на основі наукових знань і кількісних співвідношень можуть бути: доведені існуючі зв'язки між різними факторами і явищами в природі; розглянуті питання раціонального витрачання природних ресурсів і охорони повітря, води і ґрунту; висвітлені екологічні аспекти теплових двигунів; розширені знання про антропогенні фактори і характер їх впливу на природу.

Основні положення молекулярно-кінетичної теорії. Броунівський рух. Під час вивчення броунівського руху можна докладніше розкрити зміст підручника, додавши, що запиленість повітряного простору затримує значну частину сонячної радіації, перешкоджає самоочищенню атмосфери, сприяє розмноженню мікробів, знижує опірність організмів різним захворюванням, зменшує освітленість вулиць, житлових будинків, заводських приміщень, викликаючи перевитрати електроенергії. Розглядаємо з учнями такі запитання:

1. Чому частинки пилу так довго тримаються в атмосфері?
2. Як пояснити, що викиди ТЕС і сучасних комплексів чорної металургії забруднюють повітря пилом у радіусі 10...15 км?
3. Чому частинки пилу, розміром менші за 1 мкм, можуть залишатися у стратосфері від одного до трьох років?

Відповіді на ці запитання дають змогу учням зрозуміти одну з причин утворення забруднень у повітряному океані планети. Доцільно також залучити учнів до домашніх спостережень на зразок таких: «Проведіть спостереження за заводськими і фабричними трубами. Поясніть «зникнення» диму в повітрі. На якій приблизно висоті він зникає? Від яких факторів це залежить? Які фізичні явища сприяють зникненню диму? Навіщо заводські труби будують відносно високими? Зробіть узагальнюючі висновки».

У процесі обговорення результатів спостережень доповнюємо відповідь такою інформацією, що димова труба висотою 100 м дає змогу розсіювати найдрібніші частинки шкідливих речовин в окрузі радіусом 20 км. При цьому концентрація викидів зменшується до рівня, безпечного для людини. Труба висотою 250 м збільшує радіус розсіювання викидів до 75 км.

Температура. Нагадуємо, що температура визначає видову різноманітність життя на Землі. Зміна температури одних тіл спричиняє порушення теплової рівноваги всієї системи тіл, що беруть участь у теплообміні. Так, теплове забруднення водоймищ викликає зміни у перебігу процесів теплообміну між водою і рослинами, водою і тваринами, що в деяких випадках супроводжується летальними наслідками.

Щоб з'ясувати характер теплообміну людського організму з середовищем, пропонуємо учням відповісти на такі запитання: «Як проявляється реакція людського організму на температурні зміни в середовищі (холод, спека)? Чому людині за одних умов жарко, а за інших – холодно? Чи можуть ці відчуття свідчити про різні температури середовища? Як температура середовища впливає на самопочуття людини?».

У ході обговорення підкреслюємо роль температури у протіканні процесів обміну речовин в організмах і зауважуємо, що зміни температурного режиму середовища спричиняють відповідні зміни в живих організмах.

Застосування рівняння стану ідеального газу для різних процесів. Знання закону Гей-Люссака необхідне для розуміння процесу «дихання ґрунту», що являє собою обмін повітря між землею і атмосферою. Враховуючи важливість даного процесу у взаємозв'язку елементів біосфери, пропонуємо учням пояснити, як він відбувається. У ході обговорення з'ясуємо, що при нагріванні ґрунту повітря в його порах розширюється і потрапляє в атмосферу. Зниження температури призводить до того, що об'єм повітря в ґрунті зменшується і спостерігається перехід атмосферного повітря в землю. Кількісно цей процес можна охарактеризувати законом Гей-Люссака.

Кількість теплоти. Нагода продовжити ознайомлення учнів з температурою, як абіотичним фактором, і небезпекою, що може виникнути у зв'язку зі зміною температурного режиму в природі, з'являється під час розв'язування задач на рівняння теплового балансу. Необхідність цієї виховної роботи викликана тим, що в недалекому майбутньому тепло, яке потрапляє в навколишнє середовище, стане одним з найнебезпечніших забруднювачів. Враховуючи дані про ступінь забруднення атмосфери вуглекислим газом, група вчених висловлює думку, що тільки з цієї причини температура атмосфери може підвищитись на 2 °С. А це призведе до танення льодових шапок планети.

Принцип дії теплових двигунів. ККД теплових двигунів. Завдання підвищення ККД теплових двигунів тісно пов'язане з охороною природи, а саме: з раціональним використанням природних ресурсів. Тому на уроці слід звернути увагу учнів на можливі шляхи підвищення ККД теплових двигунів. У реальних умовах він рідко перевищує 40...42%. Аналіз формули для визначення ККД, записаної через температури нагрівника і холодильника, дає змогу учням побачити основні напрями підвищення ефективності теплових машин. Щоб учні розуміли реальні шляхи удосконалення ТЕС, доцільно зупинитися на схемі роботи. Воду, яка надходить до котла, випаровують, а утворену пару перегрівають до температури T_1 і спрямовують на парову турбіну. Відпрацьована пара надходить у конденсатор, де знову перетворюється у воду при температурі T_2 . Тепло, яке було витрачене на пароутворення води, пара віддає охолодженій воді, а та виносить його в річку. Коли ж поблизу немає річки, то воду, яка нагрілася в конденсаторі, спрямовують у бризкальний басейн, де розбризкана на міріади крапель вода випаровується і охолоджується (за рахунок теплового забруднення атмосфери). ККД використання енергії палива на ТЕС з комплексним виробництвом енергії тепла становить 62 %, в той час як на станціях, де виробляється тільки електрична енергія, він дорівнює 40...41 %.

Теплові двигуни і охорона природи. Навчальними програмами з фізики та астрономії для учнів 10-11 класів рівня стандарту (авторський колектив під керівництвом Ляшенка О.І. [1] та авторський колектив під керівництвом Локтева В.М. [2]), затвердженими наказом Міністерства освіти і науки України від 24.11.2017 р. № 1539 не передбачено вивчення впливу теплових двигунів на навколишнє середовище. Проте робочою програмою Комунального закладу «Ніжинський фаховий медичний коледж» Чернігівської обласної ради, де автор статті викладав фізику в 2022/23 навчальному році, передбачено заняття на тему «Екологічні проблеми, пов'язані з використанням теплових машин» в обсязі 2 години [3]. Пропонуємо студентам коледжу підготувати доповіді за такими темами:

1. Які міжнародні програми щодо захисту навколишнього середовища реалізуються зараз?
2. Порівняння економічної доцільності використання автомобілів із двигунами внутрішнього згоряння і електромобілів.
3. Ваші поради прем'єр-міністру: чи доцільно розвивати альтернативну енергетику в Україні.
4. Еволюція автомобільних двигунів.
5. Глобальне потепління: чи є загроза?
6. Парниковий ефект, причини та наслідки.

З точки зору охорони навколишнього середовища дизельний двигун має переваги перед карбюраторним двигуном. Він економніший за карбюраторний на 20-30 %. Для виробництва дизельного палива потрібно в 2,5 рази менше енергії, ніж для виробництва бензину. У вихлопних газах дизельного двигуна майже немає шкідливих газів, оскільки паливо згорає майже повністю. Крім того, при згорянні дизельне паливо виділяє на 11 % більше енергії, ніж бензин. Тому доцільно розширити виробництво автомобілів, що працюють на стиснутому і зрідженому газі.

Учням можна задати запитання: «Як вплине на ККД двигуна підвищення максимального тиску газу в циліндрі перед запалюванням пального? (ККД підвищиться). Чи зможе працювати багаточиліндровий двигун, якщо у ньому припинити подачу пального у частину циліндрів?» У

відповіді з'ясуємо, що зможе, і що малі навантаження на двигун – це найдоцільніший засіб збереження високого ККД.

Поверхневий натяг. Теоретичні відомості з цієї теми дають змогу розглянути з учнями питання утворення нафтових плівок на поверхні води, їх вплив на умови життя мешканців водної стихії. З цією метою пропонуємо розв'язати учням таку задачу: Одна тонна нафти утворює на морській поверхні плівку площею 12 км². Визначити силу поверхневого натягу такої плями, вважаючи, що вона має форму кола. Коефіцієнт поверхневого натягу для нафти дорівнює 30 мН/м.

Щорічно до океану потрапляє 5... 10 млн. т нафти. Один літр цієї розлитої рідини позбавляє кисню 40000 л води, тому під нафтовою плівкою гинуть усі види зоопланктону [4, с. 139].

Електричний струм у різних середовищах. «Електричний струм у різних середовищах» сприятливий для розв'язання завдань екологічного виховання. У логічному взаємозв'язку з вивченням передбаченого програмою фізичного матеріалу вчитель дістає можливість розглянути проблеми забруднення атмосфери і раціонального використання енергетичних і природних ресурсів, зупинитися на проблемі харчових ресурсів тощо. Розглянемо докладніше ці можливості. Електричний струм у напівпровідниках. Теплове забруднення води відходами виробництва є однією з головних причин зменшення кількості представників живої природи, що мешкають у воді. Тому контроль за температурою води повинен бути швидким і надійним. Для вимірювання температури стічних вод використовують фотодіоди, які дають змогу фіксувати зміни температури на відстані з точністю до 0,1°C.

Аналогічно може бути використана властивість напівпровідників змінювати свій опір залежно від освітленості. Саме ця залежність дає змогу визначити запиленість повітря за допомогою фоторезистора.

Пропонуємо учням вдома поміркувати над проектом можливої установки для контролю за станом повітря на залізобетонних та цегельних заводах. На наступному уроці під час обговорення проектів звертаємо увагу на важливість здійснення контролю за станом води й повітря.

Електричний струм у рідинах. Приступаючи до вивчення цієї теми, вчитель повинен передбачити можливість включення до уроків матеріалу екологічної спрямованості. Прикладів для цього в додатковій літературі можна знайти багато. Так, вирішення питання корозії металевих конструкцій тісно пов'язане з проблемою економії природних ресурсів. Щоб ознайомити учнів з деякими способами боротьби з корозією, пропонуємо їм розглянути такі запитання:

1. До якого полюса джерела струму треба приєднати труби залізного трубопроводу, щоб запобігти їх корозії в ґрунті? Відповідь. До негативного, щоб негативні іони ОН⁻, які окисляють залізо, не могли досягти поверхні труб. 2. З якої причини рейці трамваю надають негативного заряду? Відповідь. У цьому випадку з ґрунтової води, в якій розчинено багато різних солей, на поверхню рейки потрапляють позитивні іони, які не вступають у хімічну реакцію із залізом.

Ще одна галузь застосування іонної провідності в рідині має безпосереднє відношення до охорони природи. Під час будівництва великих водосховищ завжди трапляються мілководні ділянки. У них швидко розвиваються синьо-зелені водорості, які шкідливо впливають на водоймища. Проте виявилось, що водорості поведуться в рідині подібно до іонів і осідають на позитивному електроді гальванічної пари.

Поляризація світла. Яскравим прикладом поляризації світла в природних умовах є поляризація денного світла неба. Стан поляризації в різних точках неба залежить від часу дня. Світло неба частково (від 0 до 80 %) лінійно поляризоване. Перешкоди на шляху поширення світла впливають на його поляризацію. Це дає змогу визначити ступінь забруднення атмосфери. Дим не поляризує розсіяне світло, що можна використати для вияву на фоні неба лісових пожеж з великих відстаней. Поляризація може бути одним з методів визначення чистоти атмосфери, оскільки вона значно залежить від розмірів і природи частинок, розміщених на шляху поширення світла.

При вивченні розділу «Атомна та ядерна фізика» особливу увагу учнів звертаємо на наслідки аварії на Чорнобильській АЕС та шкідливий вплив радіоактивного випромінювання на живі організми.

Отже, вивчення фізики сприяє формуванню екологічної свідомості учнів, розвиває їхнє бажання берегти природу та відповідальне ставлення до довкілля. Розуміння фізичних принципів допомагає учням зрозуміти вплив людської діяльності на природу і переконатися в необхідності діяти в інтересах збереження природних ресурсів. Екологічна компетентність формується і розвивається на міжпредметному рівні. Так як екологічна компетентність формується у процесі вивчення фізики, то важливо продемонструвати учням можливості використання знань з цього предмету для розв'язання екологічних проблем, особистісно значущих для учнів (застосування фізичних законів у побуті, техніці, оцінка впливу різних абіотичних факторів на організм тощо).

Список використаних джерел та літератури

1. Фізика і астрономія: навчальні програми для 10-11 класів закладів загальної середньої освіти (рівень стандарту, профільний рівень). Авторський колектив під керівництвом Ляшенка О.І. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2018-2019/fizika-i-astronomiya-10-11-avtorskij-kolektiv-pid-kerivnicztvom-lyashenka-o-i.doc> (дата звернення: 15.11.2023).

2. Фізика: навчальні програми для 10-11 класів закладів загальної середньої освіти (рівень стандарту, профільний рівень). Авторський колектив під керівництвом Локтева В.М.) URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2018-2019/fizika-10-11-avtorskij-kolektiv-pid-kerivnicztvom-lokteva-vm.pdf> (дата звернення: 15.11.2023).

3. Робоча програма з навчальної дисципліни «Фізика і астрономія» для спеціальності: 223 Медсестринство. Комунальний заклад «Ніжинський фаховий медичний коледж» Чернігівської обласної ради

4. Шарко В.Д. Екологічне виховання учнів під час вивчення фізики: посібник для вчителя. Київ: Радянська школа, 1990. 207 с.

5. Куриленко Н.В. Поняття про екологічну компетентність, її структуру та умови формування у процесі навчання фізики учнів основної школи. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 3: Фізика і математика у вищій і середній школі. 2013. Вип. 12. С. 30-38.

УДК 004.8

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СИСТЕМ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ CHATGPT ТА PERPLEXITY

Щербина Наталія та Бондаренко Єлизавета, студентки 2 курсу ННІ природничо-математичних, медико-біологічних наук та інформаційних технологій

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Бугаєць Н.О.**, кафедра інформаційних технологій, фізико-математичних та економічних наук.

У статті розглядаються особливості використання програм ChatGPT та Perplexity. У ній висвітлюються переваги та недоліки обох неймереж і виконано порівняльну характеристику зазначених систем штучного інтелекту. Також досліджено деякі особливості написання промтів та виконання задач. У цій статті розглядаються приклади формулювання запитів та наведені рекомендації використання моделей штучного інтелекту, таких як ChatGPT і Perplexity.

Ключові слова: неймережа, ШІ, промт, ChatGPT, Perplexity.

У 21 столітті існує багато різноманітних нейромереж на основі штучного інтелекту. Bard, ChatGPT, Meet Claude, Perplexity, Poe, Writesonic – це найпопулярніші мережі на даний час. Кожна з них має свої переваги та надає інформацію на певний запит. У даній роботі розглядаються дві нейромережі з найбільшою кількістю користувачів, а саме ChatGPT та Perplexity.

Для того щоб зрозуміти різницю між ними, дамо визначення:

– GPT (Generative Pre-trained Transformer) – це серія моделей мови, які використовують машинне навчання для створення відповідей або тексту на основі введеного користувачем запиту.[4]

– Perplexity – це швидше пошукова система, яка надає пропозиції та джерела у відповідь на ваші запити. Він призначений для пошуку в Інтернеті в режимі реального часу для надання актуальної інформації на різні теми.

Обидва вони є корисними інструментами ШІ для абсолютно різних цілей. Perplexity – чудовий безкоштовний інструмент для проведення огляду публікацій в інтернеті, а ChatGPT може згенерувати відповідь під певний запит.

Хоча обидва чат-боти є корисними, давайте допоможемо вам розібратися, який із цих інструментів вам підійде краще. Розглянемо переваги та недоліки цих нейромереж.

ChatGPT :

– оскільки він постійно вдосконалюється, з часом він може адаптуватися до мінливих тенденцій та вподобань;

– цей чат-бот не завжди є точним і може згенерувати неправильну відповідь;

– щоб отримати більше можливостей можна придбати ChatGPT Plus, але він може бути дорогим;

– бот може бути налаштований відповідно до різних випадків використання, від обслуговування клієнтів до створення вмісту і є дуже гнучким;

– ChatGPT перевершує інших завдяки великим навчальним даним

– не має доступу до інтернету;[3]

Perplexity:

– Perplexity AI має доступу до інтернету;

– він може надати швидкі та вичерпні відповіді на складні запитання;

– Perplexity може бути не в змозі відповідати на суб'єктивні чи неоднозначні запитання дуже добре, оскільки він покладається на об'єктивні факти та дані;

– може не вловити нюанси й тонкощі людської мови та спілкування, оскільки базується на математичній моделі;

– може відповісти на складні запитання, на які традиційні пошукові системи не можуть;

– простий у використанні та навігації;

– може покращити критичне мислення та дослідницькі навички користувачів, показуючи їм джерела інформації.[3]

Відповідь даних систем штучного інтелекту значно залежить від сформульованого питання (промту). В [1] розглядаються такі поради для формулювання промтів:

– надавайте контекстні деталі (додайте таку інформацію, як довідкова інформація, конкретні факти або вподобання користувача);

– подайте вміст або довідковий матеріал (якщо ви хочете, щоб він посилався на конкретну інформацію, ви повинні час від часу надавати вміст);

– чітко сформулюйте бажану тему чи завдання (чітко вкажіть завдання чи тему, яку ChatGPT має розглянути. Це допомагає зосередити відповідь і уникнути відхилень або неоднозначних результатів);

– установіть параметри (вкажіть обмеження, щоб направляти відповідь у визначених межах. Скільки слів, символів і речень ви хочете? Скільки виходів ви хочете?);

– вкажіть формат (якщо вам потрібен певний формат, як-от коротке оповідання чи мета-опис, чітко вкажіть це);

– уточніть підказки (додайте нову підказку з більш конкретними інструкціями).

Розглянемо приклади використання ChatGPT та Perplexity для пошуку відповіді на логічну задачу.

Задача. У середньовічних замках усі гвинтові сходи побудовані таким чином, що під час підйому людина йде за стрілкою годинника, а коли вниз – то рухається проти годинникової стрілки. Чому так? [2]

Розглянемо відповіді які надали ці нейромережі.

ChatGPT надав таку відповідь: «Такий спосіб побудови гвинтових сходів в середньовічних замках був використаний з метою обмеження можливості нападу на замок. Людина, яка заходила вгору по сходах, мала перевагу у випадку нападу, оскільки могла вільно використовувати свою праву (сильнішу) руку для боротьби. З іншого боку, нападники, які спускалися вниз, були у невідгідному положенні, оскільки їм доводилося боротися з противником, використовуючи свою слабшу ліву руку. Таким чином, побудова гвинтових сходів з урахуванням цього фактора забезпечувала перевагу оборони над нападом».

Відповідь Perplexity є подібною: «Гвинтові сходи у вежах середньовічних замків будувалися у такий спосіб, щоб підійматися по них за годинниковою стрілкою, а спуск - проти годинникової стрілки. Це було зроблено з наданням забезпечення безпеки захисників замку. Якщо нападник потрапив на сходи, то він не міг застосувати свою праву руку, якою він традиційно тримав меч, для того, щоб відбитися від захисників. Також, якщо захисники замку спускалися по сходах, то вони могли використати свою праву руку для того, щоб у разі потреби відбитися від нападників».

Обидві системи штучного інтелекту дали правильну відповідь. Дійсно, гвинтові сходи будували так для ефективної оборони: більшість людей правші. Дуже незручно використовувати зброю, коли під час підйому твоя права рука залишається позаду. Тим, хто оборонявся згори, було зручніше атакувати правою рукою.

А тепер розглянемо задачу з програмування. Застосовуючи новий метод для запиту в ChatGPT. В першому методі ми відразу надали умову задачі, а в другому ми спочатку привіталися та ввічливо попросили допомогти із створенням програми.

Умова задачі: створіть програму, після виконання якої, на полотні Python Turtle Graphics за допомогою модуля Черепашка буде побудовано восьмикутну зірку (кут повороту 135 градусів).

Відповіді які надав ChatGPT:

1. Коли відразу дали умову задачі він надав таку відповідь:

```
import turtle
# Створення вікна для малювання
screen = turtle.Screen()
screen.title(«Восьмикутна зірка»)
screen.setup(width=600, height=600)
# Створення черепашки
star = turtle.Turtle()
star.speed(2) # Швидкість малювання
# Кількість вершин восьмикутної зірки
num_sides = 8
angle = 360 / num_sides
# Малювання восьмикутної зірки
for _ in range(num_sides):
    star.forward(100)
    star.right(135)
# Закриття вікна при кліку
screen.exitonclick()
```

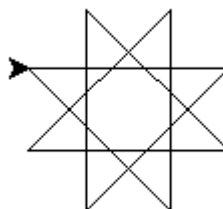

Рисунок 1. Результат виконання коду 1.

2. Коли привіталися та ввічливо попросили допомогу він надав таку відповідь:

```
import turtle
# Створення вікна для малювання
wn = turtle.Screen()
wn.title(«Восьмикутна зірка»)
wn.bgcolor(«white»)
# Створення черепашки
star = turtle.Turtle()
star.color(«blue»)
star.shape(«turtle»)
star.speed(2)
# Малювання восьмикутної зірки
for i in range(8):
    star.forward(100) # Довжина сторони
    star.right(135) # Кут повороту
# Зупинити вікно при кліку
wn.mainloop()
```

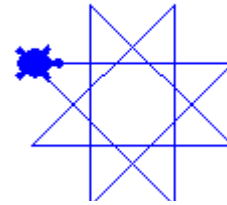
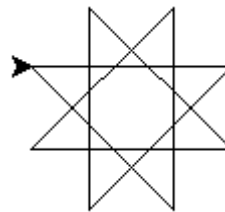

Рисунок 2.
Результат
виконання коду 2.

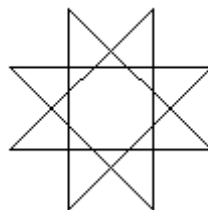
Відповідь Perplexity:

```
import turtle
# Create a turtle object
star = turtle.Turtle()
# Set the rotation angle
angle = 135
# Draw the star
for i in range(8):
    star.forward(100)
    star.right(angle)
# Exit the window
turtle.done()
```


Правильна відповідь:

```
import turtle
star = turtle.Turtle()
star.hideturtle()
for i in range(8):
    star.forward(100)
    star.right(135)
turtle.exitonclick()
```


Отже, ChatGPT та Perplexity дали різні коди, але вони працюють правильно. Але цікаво, що коли ми перед запитом для створення програми в ChatGPT привіталися та ввічливо запитали про створення програми, то він сам додав колір фігури та форму черепашки. Але коли ми просто дали запит для створення програми, то він нічого не додав.

Висновок дослідження: Хоча ChatGPT перевершує інших завдяки великим навчальним даним, він не має доступу до інтернету, а Perplexity AI може похвалитися навичками доступу до інтернету, але йому бракує мовної моделі та здатності вести розмови, схожі на людські. Отже, якщо ви віддаєте пріоритет дослідницьким можливостям, вдосконаленням обробки природної

мови і точності, Perplexity AI є кращим варіантом. Однак, якщо швидкість і легкість інтеграції важливіші, ChatGPT може стати правильним вибором.

Список використаних джерел та літератури

1. What Are ChatGPT Prompts?
URL: <https://www.semrush.com/blog/chatgpt-prompts/>. (дата звернення: 20.11.2023)
2. 10 цікавих задач на логіку
URL: <https://2plus2.ua/novyny/10-cikavih-zadach-na-logiku>. (дата звернення: 20.11.2023)
3. ChatGPT Plus vs. Perplexity: Which Is the Better
URL: <https://medium.com/@nickjoseph163/the-debate-of-which-ai-chatbot-is-the-best-for-natural-language-processing-nlp-is-ever-ongoing-15bccffbbb8b>. (дата звернення: 20.11.2023)
4. Що таке GPT chat?
URL: <https://gptchat.in.ua/shho-take-gpt-chat/>. (дата звернення: 20.11.2023)
5. «Черепашня графика» при помощи turtle, рисование при помощи алгоритма
URL: <https://gvard.github.io/py/turtle/>. (дата звернення: 20.11.2023)
6. ChatGPT
URL: <https://chat.openai.com/c/3bb4539a-f3bf-402d-9beb-8d83810235c8>. (дата звернення: 20.11.2023)
7. Where knowledge begins
URL: <https://www.perplexity.ai/>. (дата звернення: 20.11.2023)

УДК 94(100):008(=1:73-82)

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ КОРИННИХ НАРОДІВ США

Гордієнко Тимур, учень другого курсу історичного класу Ніжинського ліцею Ніжинської міської ради при НДУ імені Миколи Гоголя

Науковий керівник – канд. іст. наук **Мицик Л. М.**, кафедра всесвітньої історії та міжнародних відносин.

Анотація. У статті досліджено і систематизовано інформацію з теми сучасної культури та побуту корінних народів Сполучених Штатів Америки. Досліджено термінологію з теми та з'ясовано, що слово «індіанець» не є політкоректним, а є штучним науковим терміном, який насправді принижує людину, до якої це слово застосоване, бо воно передає расові стереотипи. Представники ж корінних народів у Північній Америці погоджуються з узагальнювальним терміном «Native Americans» (корінні американці), а для їх позначення в офіційному діловодстві зараз використовується термін «суверенний народ такого-то племені».

Ключові слова: індіанці, корінні американці, американські індіанці, суверенний народ племені.

Корінні індіанці Північної Америки приваблюють яскравістю своєї культури, свободолюбністю та героїчним пригодницьким життям, тому питання культури індіанців та їх вірувань, життєвого укладу та бойового мистецтва, тобто всього того, що є колективною та індивідуальною сутністю культури корінних мешканців Північної Америки є актуальним і дуже цікавим. Також викликає повагу той факт, що племена індіанців США висловили свою підтримку і повагу Україні в боротьбі за її цілісність, порівнявши героїчних українців зі своїми предками, які свого часу боролись із могутніми захоплювачами територій. Індіанці і зараз створюють фонди підтримки, збирають пожертви і предмети першої необхідності для українців.

Мета статті – дослідити і систематизувати інформацію щодо особливостей сучасної культури та побуту корінних народів Сполучених Штатів Америки.

Термін «індіанці» є загальною назвою корінного населення Америки, цю назву тубільцям дав мореплавець Христофор Колумб, бо вважав, що відкрив Індію [1]. Сучасні представники корінних народів США правильним вважають називати їх «американськими індіанцями», а не частовживаним визначенням «корінні американці», бо, на їх думку, останній термін може бути застосовано стосовно будь-кого, хто народився на території США, проте все ж погоджуються з узагальнювальним терміном «Native Americans» (корінні американці), а для їх позначення в офіційному діловодстві зараз використовується термін «суверенний народ такого-то племені» [9].

Індіанські племена зазнали поразки в багаточисельних індіанських війнах, і з XIX ст. уряд США переселяє індіанців в резервації з багатого Південного Сходу США на дикі землі Великих рівнин. Примусово переселялись індіанці, які бажали зберегти племінне самоврядування, а які були згодні прийняти громадянство США, могли залишитися, але вони зазнавали дискримінації і жорсткого тиску з боку місцевого білого населення. Переселення індіанців отримало назву дороги сліз, адже дуже багато людей загинуло в дорозі від холоду, голоду і хвороб. Процес видавлювання індіанців зі Сходу США тривав аж до початку XX століття [2, с.96].

В США налічується близько 300 резервацій, проте не кожне з 550 офіційно визнаних племен має власну резервацію, деякі племена мають декілька резервацій, деякі не мають жодної. Уряд США визнає право племен на самоврядування, закони штату здебільшого не мають сили на території резервації, кожна резервація де-факто є окремою державою [2, с.97].

На території індіанських резервацій в ряді штатів дозволено гральний бізнес. В той час, як деякі резервації мають доходи від казино, більшість з них продовжують стикатися з економічними труднощами та з катастрофою охорони здоров'я, у важкому випадку необхідне перевезення постраждалого на «землі бідолиць», де є нормальна лікарня. Частіше, ніж від хронічних захворювань, індіанці гинуть в ДТП під колесами вантажівок, що їздять через територію резервацій. Єдиний спосіб вижити для племені - триматися разом і створювати громадські фонди підтримки [11].

Матеріальна культура корінних народів США сильно, а подекуди і повністю витіснена європейським впливом, проте деякі її елементи зберігаються у більшості індіанських народів.

І зараз поширені традиційні переносні типи житла - це тіпі і вігвам, які тепер використовуються сезоно під час полювання, риболовлі, збирання диких плодів і кленового соку, лісозаготівельниками. Їх конструкція не зазнала змін, проте вже для покриття використовуються сучасні матеріали [10].

Традиційне житло в основному продовжує існувати завдяки своїм культовим функціям. Так подовжені будинки ірокезів давно вже не використовуються як житло, та існують і зараз у зв'язку з культом Прекрасного Озера. Більшість сучасних резервацій мало відрізняється від звичайної американської глушини з малоповерховими цегляними будиночками і дорожніми покажчиками [8].

Традиційним транспортним засобом у резерваціях є автомобіль, їх мають майже половина індіанських сімей, бо резервації як правило віддалені та не мають мережі громадського транспорту, отже авто є предметом першої необхідності, для того щоб їздити на роботу, робити закупи тощо. Індіанці не завжди можуть придбати гідне житло, живуть не заможнo, та автомобіль їм просто необхідний [6].

Традиційна культура харчування займає важливе місце в святкових обрядах і церемоніях та стала одним з символів індіанізму: так страви із жолудів, кукурудзи, бобів обов'язково готуються під час календарних та інших суспільних свят або фестивалів. Також ритуальний зміст має роздавання тютюну учасникам таких свят і фестивалів, адже тютюн здавна наділений сакральними властивостями [8].

Швидко змінюється одяг корінних американців, традиційний одяг вже не носять щоденно, можуть зберігатись деякі елементи обробки і декору, опушки, бахрома, прикраси. З власне індіанських предметів одягу індіанці носять ковдри-накидки та мокасини, які в сукупності з європейським одягом створюють своєрідні образи. Ритуальний та святковий одяг зберігається через комерціалізацію індіанських культурних традицій та організацію показових костюмованих вистав індіанців для туристів, котрі відвідують резервації, та гастролі виїзних театральних труп індіанських артистів перед глядачами в різних містах країни та за кордоном. Сучасні костюми вже суттєво стилізуються, щоб справити більший ефект на глядача. Індіанці на таких «шоу» максимально оперені та розфарбовані, мають величні головні убіри з пір'я, не зважаючи на те, що їх носили лише вожді у надзвичайно важливих випадках [6].

У західних народів навахо, пуебло, апачів, сіу досі зберігається мода на традиційні зачіски, старші чоловіки носять довге, яке зачесують назад або посередині розділяють пробором, або ж заплітають волосся у дві косички.

Матеріальна культура сучасних корінних індіанців включає різні предмети домашнього вжитку, таких як кошики, керамічний посуд, ступи для жолудів та ін. Також використовуються традиційні колиски, в яких дитя прив'язують і носять за спиною у вертикально.

У деяких американських народів США зараз відбувається відродження народних промислів завдяки племінним радам, керівним органам індіанських общин, які здійснюють цілеспрямовані програми професійного навчання дітей і молоді [11].

В певній мірі також продовжує зберігатися регіональна спеціалізація індіанських промислів: Північний Схід і Північний Захід є центрами художньої різьби по дереву; індіанці Південного Заходу славляться орнаментованими плетеними виробами із соломи, керамікою, срібними

прикрасами; у народів північних і центральних областей Великих рівнин розвиваються традиції шкіряного виробництва, виготовлення одягу і сувенірів з використанням пташиного пір'я. В розписах керамічного посуду пуебло і досі переважають геометричні орнаменти, стилізовані зображення тварин і птахів. Ковдри навахо тчуться на примітивних вертикальних ткацьких верстатах. У юроків традиційне мистецтво плетіння кошиків нині розвивається на основі нових форм [10].

У гончарстві в пуебло, папаго, марікопа продовжує застосовуватися досить архаїчна техніка джгутового наліплювання, але вже використовують гончарний круг, а готову продукцію обпалюють в електропечах і глазурують.

До традиційних розваг індіанців відносяться різноманітні ігри і спортивні змагання. У пекьоріс і інших груп пуебло з давніх часів існує звичай влаштовувати на великі свята змагання з бігу, в яких беруть участь як дорослі, так і діти. Збереглися популярні в минулому майже у всіх індіанських народів спортивні ігри типу літнього хокею, де використовуються довгі ключки загнутим гаком і дерев'яний «м'яч» [7].

Образотворче мистецтво індіанців традиційно служило для прикрашання предметів матеріальної культури і культових атрибутів. Один із своєрідних видів образотворчого мистецтва корінних американців є мандали *Ojo de dios* (Охо-де-Діос) і ловці снів, які вважаються оберегами від злих духів і предметами культу і є популярними сувенірами. Сьогодні ловці снів роблять з кольорових ниток і розфарбованого пір'я, їх також декорують намистинами. У вигляді талісмана роблять не тільки інтер'єрні прикраси, а і кулони та сережки. Така біжутерія дуже добре вписується в стилі хіпі, етно, бохо, досить популярні протягом останніх років [5, с.4].

Новим у образотворчому мистецтві корінних американців є перехід від традиційних схематизованих форм з використанням рослинних фарб, кольорового піску, бісеру, пташиного пір'я, черепашок молюсків та ін. до класичних форм живопису і скульптури. Все частіше американські музеї експонують роботи професійних індіанських художників і скульпторів. Як і інші види народної творчості індіанців США, образотворче мистецтво відчуває вплив ринку.

З взаємодією традицій і інновацій розвивається і музична культура корінного населення США, обрядові пісні і танці виконуються під акомпанемент традиційних музичних інструментів, усякого роду ударних, духових і тріскачок [7].

Сучасна культура індіанців США досить багатоманітна. Вона розвивається на основі взаємодії індіанських традицій і традицій євроамериканських, і результат цієї взаємодії у різних індіанських народів виходить різний: у одних випадках індіанські традиції поступаються місцем інноваціям, а в інших випадках утворюють з ними своєрідні культурні комплекси. При цьому індіанські традиції не завжди являють собою щось застигле і таке, що віджило. Багато з них наповнюється новим змістом, набувають нових функцій і форм. Загальним в цьому процесі у всіх індіанських народів країни є підвищення етносимволічної ролі доєвропейських культурних традицій при одночасному зменшенні їх значення в повсякденному житті індіанців [7].

Туризм в резерваціях - один з популярних напрямків. В резерваціях пропонують цікаве та унікальне уявлення про культуру корінних американців, можна дізнатися про їхню історію, поспостерігати за їх традиційним способом життя, познайомитися з їхнім мистецтвом та музикою. Та деякі племена не бажають відвідувачів і не дозволяють відвідувати їх священні місця, тому треба заздалегідь телефонувати до державної установи, щоб дізнатися, чи дозволені там туристи. Також в деяких племенах зберігаються традиційні індіанські імена-прізвиська, які мають схвалити старійшини племені [6].

Фестивальне життя теж не відстає, це справжня подія, щоб заробити на туристах. Щороку влаштовуються меморіальні виставки, церемонії трауру, або плачу, щоб згадати всіх, хто помер і загинув, правда, білі на них в основному не приходять.

Правозахисники індіанського походження зазначають, що корінні народи живуть з відчуттям травми від того, що вони «завойовані» народи, та постійним відчуттям провини «тих, хто вижив». Чоловіки відчувають сором за те, що походять від тих, хто не зміг захистити своїх

жінок і дітей від насилля перед демонічною машиною вбивств, «якої просто не можна було уявити в культурних межах наших традиційних культур». Для жінок соромно визнавати, що вони є правнучками тих жінок, яких ґвалтували, хто був вимушений вийти заміж за європейців заради того, щоб просто вижити. Унаслідок такої травмованої самосвідомості, в спільнотах корінних народів значно вищий рівень суспільних негараздів, ніж він є у середньому по США. Американські індіанці мають найвищий рівень безробіття, найвищий рівень відрахувань із вищої школи, найвищий відсоток самогубств, найвищий рівень споживання наркотиків та алкоголю, найвищий рівень підліткової вагітності, найвищий рівень дитячої смертності. Та самі індіанці несвідомо проєктують на себе стереотип - я не можу досягти успіху, я ж індіанець. Я маю бути або мертвим, або мертвоцецьки п'яним [5, с.6].

В 2010 р. Конгрес США вибачився перед індіанцями за жорстку політику, за пограбування та насильство. а в 2016 р. за президентства Барака Обами було прийнято закон, відповідно якого федеральним органам влади було заборонено послуговуватись деякими термінами для позначення меншин, ці терміни були визнані образливими і застарілими. Відтоді у федеральних законах афроамериканців заборонено називати «неграми» (Negroes), а корінних американців – «індіанцями» (Indians). Навіть Державний музей в Амстердамі на фоні таких тенденцій змінив назви деяких картин, котрі можуть здатися образливими і містять слова «негр», «ескімос», «індіанець», «пігмей» [9].

Отже, контакти між індіанськими народами здавна призводили до запозичення окремих культурних рис і поширенню деяких з них в межах великих територій. У деяких випадках ступінь запозичення був настільки великим, що можна говорити про «первісну аккультурацію», так навахо перейняли від пуєбло прийоми зрошувального землеробства, гончарне мистецтво і ткацтво, а в степових народів конярство і верхове полювання, і так утворилася сама культура навахо. Культурні запозичення у сучасний період відбуваються переважно в кордонах обмежених територій – в Каліфорнії, Оклахомі та на Північному Заході завдяки контактам з корінними американцями. Також європейці завдяки індіанцям навчилися вирощувати кукурудзу, деякі види овочів, тютюн. У їх харчову культуру ввійшли продукти переробки кленового соку. Європейці запозичали переносні види житла, прийоми полювання на пушних звірів. Запозичені елементи військового мистецтва індіанських народів - розсипний стрій, методи партизанської війни, ведення розвідки, різні військові хитрощі. Часто індіанський вплив важкопомітний, бо американська культура являє собою сплав культур багатьох народів Старого і Нового Світу.

Список використаних джерел та літератури

1. Англійські колонії у Північній Америці. URL: <https://disted.edu.vn.ua/courses/learn/762> (дата звернення: 12.09.2023).
2. Базова В.І. Резервація і резерваційні індіанці як вияв національної ідентичності у творчості Шермана Алексі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія: Збірник наукових праць*. Одеса, МГУ, 2018. Вип.37 том1. С.95-97
3. Великі географічні відкриття та їх вплив на економічний розвиток країн європейської цивілізації. URL: <http://naukam.triada.in.ua/index.php/konferentsiji/59-dvadtsyat-vosma-vseukrajinska-praktichno-piznavalna-internet-konferentsiya/733-veliki-geografichni-vidkrittya-ta-jikh-vpliv-na-ekonomichnij-rozvitok-krajin-evropejskoji-tsvivilizatsiji> (дата звернення: 18.08.2023).
4. Від досліджень до імперій: наслідки Великих географічних відкриттів. URL: <https://futurenow.com.ua/vid-doslidzhen-do-imperij-naslidky-velykyh-geografichnyh-vidkryttiv/> (дата звернення: 20.08.2023).
5. Губарева М. В. Повсякденне життя індіанців Нової Англії за даними Д. Гукіна (1674 р.) *Наука. Релігія. Суспільство*. 2014. № 1. С. 3-7.
6. Резервації корінних американців: куди поїхати, щоб познайомитися з культурою індіанців у США. URL: <https://www.forumdaily.com/uk/rezervacii-korenyx-amerikancev-kuda-poexat-chtoby-poznakomitsya-s-kulturoj-indejcev-v-ssha/> (дата звернення: 23.05.2023).

7. Їхня музика зачаровує... Індіанці вражають світ. URL: https://radar.in.ua/yihnya-muzyka-zacharovuye-indiantsi-vrazhayut-svit/?fbclid=IwAR0m7Q00q_rCSUydJV5dyFYt-63rljxhbD65uZ4KIUG3qBtaac_F8eMpEkq (дата звернення: 23.05.2023).

8. Культура корінних народів Сполучених Штатів Америки. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/culture/11518/> (дата звернення: 24.05.2023).

9. Національний конгрес американських індіанців. URL: <https://www.ncai.org/> (дата звернення: 18.10.2022).

10. Самобутність південного заходу Сполучених Штатів. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/1aac6e0-33f0-4899-ba3d-115059e0f64c/content> (дата звернення: 7.07.2023).

11. Своя влада і закони: як живуть індіанці в США. URL: https://www.forumdaily.com/uk/svoya-vlast-i-zakony-kak-zhivut-indeicy-v-ssha/?fbclid=IwAR3AarU6vzbdFkjk3eZiQyQxclIXIT2Uzkxs98nWEglzxt_gVmkE4-3aF0s (дата звернення: 7.07.2023).

УДК 94(100):355.01-027.541

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛОКАЛЬНИХ ВІЙН

Калитка Сергій, магістрант факультету філології, історії та політико-юридичних наук.

Науковий керівник – канд. іст. наук, доц. **Бровко А. Г.**, кафедра всесвітньої історії та міжнародних відносин.

Аналізується та уточнюється поняття «локальна війна», «збройний конфлікт», «регіональний конфлікт». Зазначено, що локальна війна, визначається як збройний конфлікт між державами, що зачіпає їх національні, політичні, територіальні, економічні та інші інтереси, і обмежений за політичними цілями і масштабами ведення військових дій. Збройний (воєнний) конфлікт розуміємо як гостру форму зіткнення сторін при розв'язанні суттєвих протиріч в процесі соціальної взаємодії із застосуванням збройного насильства, який характеризується особливим станом збройних сил учасників.

Ключові слова: Локальні війни, воєнний конфлікт, регіональні конфлікти, система міжнародної безпеки.

Термін "локальна війна" з'явився наприкінці 1950-х років. В США Г. Кіссінджер та його однодумці виступили з "концепцією обмеженої війни" та визначили її як міжнародний збройний конфлікт, що розгортається відносно невеликими силами двох-трьох держав, ведеться з обмеженими політичними і воєнними цілями, внаслідок чого вона може бути лімітована за територією, бойовими силами і засобами, що застосовуються, та часом [37, с. 7, 10].

У словнику-довіднику з військово-історичної термінології локальна війна визначається як збройний конфлікт, якому притаманний характер прикордонного зіткнення або зіткнення в суперечці за оволодіння конкретною територією, міжетнічного (міжобщинного, міжплемінного) або міжконфесійного зіткнення, боротьби за сфери економічного впливу. Локальна війна є обмеженим за політичними цілями і розмахом ведення воєнних дій, збройним зіткненням між двома чи кількома державами, що зачіпає їхні політичні, економічні, національні, територіальні, етноконфесійні та інші інтереси.

Характерними її рисами є обмежений просторовий розмах ведення воєнних дій, участь у ній незначних за чисельністю військ (сил), застосування звичайної зброї. До локальних війн відносять також внутрішньодержавні та громадянські війни.

За визначенням В. Насіновського локальна війна – це поширений вид макрогрупових соціальних конфліктів, які переходять в насильницькі форми боротьби, самоствердження, покарання або придушення протилежної сторони.

"Воєнний конфлікт" – досить поширене поняття, яке використовується як у повсякденні, так і в офіційних документах, наукових працях, публіцистичній літературі. Воно вживається разом з різними предикатами: "обмежений", "локальний", "регіональний", "етнічний", "територіальний",

"релігійний", "ракетно-ядерний" тощо. На думку вітчизняних вчених, суттєвою ознакою воєнного конфлікту слід вважати масштабність. Згідно з пропонованою ними базовою типологією воєнних конфліктів, локальна війна є їх складовою – на відміну від світової практики, де збройний конфлікт розглядається як стадія воєнного конфлікту.

В широкому розумінні воєнний конфлікт є гострою формою зіткнення сторін щодо розв'язання суттєвих протиріч в процесі соціальної взаємодії із застосуванням збройної сили. У вузькому розумінні – це одна з форм збройних сутичок із застосуванням регулярних та іррегулярних збройних формувань, які не переходять у війну. "Воєнний конфлікт – сутичка, протиставлення, форма вирішення протиріч між державами, соціальними групами із застосуванням збройної сили". А. Клименко воєнний конфлікт визначає як будь-яке збройне зіткнення, форму вирішення протиріч між державами, різними соціальними групами із застосуванням воєнної сили.

У Воєнній доктрині України (редакція 2004 року) воєнний конфлікт визначається як спосіб розв'язання суперечностей між державами з двостороннім застосуванням зброї або у разі збройного зіткнення всередині держави. Він може відбуватися у формі:

- регіональної війни (конфлікт середньої інтенсивності);
- війни між державами (коаліціями держав), які для досягнення своїх політичних цілей використовують усі наявні сили та засоби, не виключаючи застосування зброї масового ураження;
- локальної війни (конфлікт середньої інтенсивності) – війни між державами, що ведеться з обмеженими цілями, для досягнення яких використовуються звичайні засоби збройної боротьби з обмеженням масштабу і району їх застосування;
- збройного конфлікту (конфлікт низької інтенсивності) – обмеженого збройного зіткнення між двома державами чи збройного зіткнення всередині держави, яке є сукупністю воєнних (бойових) дій і не переходить у війну (коли немає правового акта про оголошення стану війни) [1, с. 6].

Г. Перепелиця пропонує ввести поняття "воєнно-політичний конфлікт", обґрунтовуючи це тим, що, на відміну від воєнного конфлікту, у воєнно-політичному конфлікті розвиваються і розв'язуються тільки політичні суперечності. Воєнно-політичний конфлікт і війна мають загальну сутнісну ознаку – політичну суперечність, яка розв'язується у формі збройної боротьби за допомогою воєнної сили. Водночас, на його думку, ці поняття не тотожні. Війна не включає всього розмаїття процесів, форм і способів розв'язання суперечності [3, с.66].

Політичні суперечності у війні, як правило, розв'язуються тільки у формі збройної боротьби. Без збройної боротьби немає війни. А воєнно-політичний конфлікт – це боротьба у різних формах, де, безумовно, превалує збройна боротьба, але остання не є обов'язковим моментом виникнення конфлікту.. Обов'язковим моментом воєнно-політичного конфлікту, його необхідною ознакою є саме застосування або загроза застосування військової сили.

Воєнно-політичний конфлікт – це вид соціальної взаємодії, що являє собою вищу стадію розвитку антагоністичного протиріччя, яке складається стосовно політичної влади і вирішення якого досягається завданням шкоди кожній із сторін за допомогою воєнної сили. Г. Перепелиця зазначає що найбільш типовою формою воєнно-політичного конфлікту є війна.

В міжнародній юридичній практиці термін "війна" поступово замінюється відносно новим поняттям – "збройний конфлікт". Термін "міжнародний збройний конфлікт" вперше був застосований в Женевській конвенції 1949 року і, як відзначає К. Клаузевич, ознака "збройний" характеризується застосуванням зброї проти іншої воюючої сторони, тому конфлікт неможливо назвати "збройним", якщо не застосовується зброя; без цієї ознаки поняття "збройний конфлікт" втрачає свою специфіку.

В. Дяченко, М. Цюрупа, П. Шумський вважають, що термін "воєнний конфлікт" значно ширший, ніж поняття "війна"; він охоплює "...всі види організованих форм збройних сутичок соціальних сил як всередині держави, так і на міждержавному рівні, або між коаліціями держав, які характеризуються достатнім рівнем керованого насильства, переходом від мирних до мілітарних способів життєдіяльності з неминуче широким порушенням прав та свобод населення" [2, с. 30]. Автори відносять поняття "війна" до різновиду воєнного конфлікту і зазначають, що за своєю формою вона є видом збройного конфлікту [2, с. 25].

Звертає на себе увагу те, що переважна більшість науковців лише у загальних рисах позначає межу між локальними війнами і воєнними конфліктами, зближуючи ці нетотожні форми збройного насильства.

За своїм соціально-політичним і стратегічним змістом будь-яка війна є воєнним конфліктом, але не кожен конфлікт є війною. Різницю між ними можна визначити, використовуючи критерії якісного аналізу. Йдеться, перш за все, про "ступінь залучення армії і суспільства до воєнного зіткнення". Для воєнного конфлікту характерне виникнення особливого стану тільки збройних сил (чи певної їх частини) і, можливо, "незначної частини економіки держави".

Безумовно, якісні критерії рівневого поділу локальних війн і воєнних конфліктів повинні бути доповнені кількісними (просторовий розмах військових дій, кількість сил, тривалість, інтенсивність, діапазон застосованої зброї, форми і способи бойових дій тощо). Воєнні конфлікти характеризуються порівняно невеликими просторовими межами (окремих географічних районів).

Збройне протиборство ведеться, як правило, в прикордонних зонах, в окремих районах, на острівних територіях тощо. В них беруть участь тактичні, оперативно-тактичні, оперативні (в окремих випадках оперативно-стратегічні) з'єднання збройних сил, як правило, без проведення мобілізаційних заходів.

Крім того, якщо локальні війни мають переважно коаліційний характер, то у воєнних конфліктах союзники двох протиборчих сторін, як правило, участі не беруть, а якщо й беруть, то не в прямій, а в опосередкованій формі, часом таємно. У воєнних конфліктах регіонально-ситуаційні політичні цілі і порівняно невеликі масштаби протиборства обумовлюють координаційний зв'язок між збройною боротьбою та іншими сферами суспільного життя. Застосування збройної сили висувається на перший план, визначає стан воєнного конфлікту в цілому, поєднується з економічною, ідеологічною, науково-технічною, дипломатичною боротьбою. Тому в цілому воєнний конфлікт не призводить до якісної зміни стану суспільства.

Чим локальна війна напруженіша, інтенсивніша, тим більші перетворення відбуваються у всіх елементах надбудови держави і у сферах суспільного життя. З початком такої війни державні органи управління наділяються значно більшими повноваженнями, посилюється централізація влади. Ідеологічний апарат держави в значній мірі обслуговує цілі війни. Економіка перебудовується на воєнні потреби. Відбувається поступова концентрація матеріальних і духовних сил держави.

Як зазначалося, важливо підкреслити міжнародно-правовий аспект, який відрізняє воєнний конфлікт від війни. Локальне збройне протиборство рідко супроводжується офіційним оголошенням війни між державами-учасницями. В цьому випадку далеко не завжди або ж не в повному обсязі вступають в силу певні правові наслідки, такі як розрив дипломатичних і консульських відносин, відкликання їх персоналу, припинення чинності політичних договорів між країнами (про ненапад, про нейтралітет, про військовий союз). Припиняються також торговельні, фінансові операції, проводиться реквізиція торговельних суден, конфіскація власності і застосування спеціального режиму до громадян іншої сторони тощо. Тобто, при воєнному конфлікті загального стану війни немає.

Війна в Україні є одним із прикладів сучасної локальної війни. У той же час, зважаючи за масштаби бойових дій та коло у тій чи іншій мірі залучених до неї учасників, конфлікт має всі шанси стати регіональним, якщо вчасно не вдасться досягти його вирішення в межах чинного міжнародного права. Разом з цим, ситуація в Україні є не більше ніж вершиною айсбергу локальних воєнних конфліктів в усьому світі і нерозривно з ними пов'язана, адже за більшістю локальних війн XXI століття стоять одні і ті ж дійові особи, держави, які у той чи інший спосіб, нехтуючи нормами міжнародного права, намагаються посилити свій вплив на міжнародній арені у постбіполярному світі.

У середині – другій половині 2010-х років саме цей тип загроз став найбільш небезпечним для країн – учасниць Європейського Союзу. Так, розростання локальних воєнних конфліктів у Сирії та Іраку призвело до виникнення та проектування на територію ЄС двох тісно пов'язаних масштабних викликів безпеки, а саме – нелегальної міграції та активізації на території об'єднання сил міжнародного тероризму. Ще більш помітними, але поки що потенційними осередками для проектування даних загроз на територію Європейського союзу є охоплені збройними конфліктами країни Північної Африки (особливо Лівія), Малі та Сомалі.

Визнання небезпеки зростання кількості збройних конфліктів відбилося як на доктринальному рівні політики ООН, як і провідних країн – учасниць ЄС і НАТО, зокрема ФРН. Так, у чинній концепції політики ООН під час розгляду групи загроз безпеці військово-політичного характеру відзначається значне зниження ризику початку великомасштабного конфлікту із застосуванням зброї масового ураження (обмеженого чи загального), так само як і з використанням виключно конвенційного озброєння. Водночас у доктринальному документі звертається увага на зростання

кількості збройних конфліктів та тісно пов'язану з цим активізацію структур міжнародного тероризму, незаконне (переважно транскордонне) переміщення бойовиків, різних видів озброєнь та вибухових речовин.

Крім того, наголошується на небезпеці неконтрольованого поширення технологій виробництва засобів масового ураження та його носіїв. Одночасно зростає гострота та значимість загроз соціально-економічного характеру, до яких належать, зокрема, брак життєво важливих ресурсів (особливо продовольства та питної води) та низький рівень соціального забезпечення (у тому числі медичної допомоги).

Насправді виникнення зазначених невійськових викликів часто зумовлено збройними конфліктами. У Білих книгах, що характеризують політику Німеччини в галузі безпеки та майбутній розвиток бундесверу Німеччина також визнає тісний взаємозв'язок спалахів організованого насильства та виникнення невійськових викликів, у тому числі загрози «обвалення» інституту держави [6, S. 38–39].

На Заході вивченням збройних та військових конфліктів займається ціла низка наукових шкіл. Найбільш значущими є розробки спеціалістів наступних наукових організацій:

- Упсальський університет (Швеція), співробітники якого у складі Стокгольмського міжнародного інституту досліджень проблем світу вивчають динаміку, детермінованість, якісні та кількісні параметри збройних та військових конфліктів;

- Гамбурзький університет (Німеччина), що здійснює програму AKUF, у рамках якої ведуться розробки з визначення географії та конструювання війн;

- Університет штату Мічиган (США), що реалізує програму збору та аналізу інформації про всі конфлікти із застосуванням сили після 1816 р., відому як програма COW).

Дослідники даних наукових шкіл визнають близькість термінів «війна» («військовий конфлікт») і «збройний конфлікт», а основою їхнього поділу використовують, переважно, кількісні параметри.

Відповідно до цього, пропонуємо прийняти такі визначення. Війна – це форма силового протистояння, у якому воюючі сторони мають офіційне міжнародне визнання і протягом року чи протягом періоду бойових дій, якщо він менше 12 місяців, гине понад 1 тис. його збройних учасників (комбатантів).

Збройний конфлікт – це форма організованого насильства, при якому частина сторін не має міжнародного визнання та (або) за рік або за весь період бойових дій, якщо він менший 12 місяців, гине до 1 тис. комбатантів [7, р.59].

Як впливає з наведених визначень, переважна більшість спалахів організованого насильства в сучасному світі, у тому числі в Сирії та Лівії (з 2011 р.), слід зараховувати до категорії збройних конфліктів і лише небагато – наприклад, повномасштабну збройну агресію Росії проти України у 2022 році чи кампанію на чолі зі США та Великобританією проти Іраку (1991 та 2003 рр.) – до війн.

Необхідно також визначити поняття «учасник (сторона) збройного конфлікту». На думку групи західних дослідників на чолі з Т. Мат'єоком і Дж. Сенехі, сторонами збройних конфліктів можуть бути як держави, так і окремі релігійні та етнічні групи (меншості), а також неурядові структури різної спрямованості.

У західній історіографії, як зазначалося, відсутнє визначення поняття «військово-політична криза». Заповнити цю прогалину можна, звернувшись до праць дослідників холодної війни. Так наприклад, С.Я. Лавренов та І.М. Попов, які запропонували дефініцію даного терміну стосовно реалій холодної війни: «Криза виникає внаслідок попереднього розвитку міждержавного конфлікту як його найгостріша фаза, що означає, що у своєму розвитку конфлікт набув небезпечного характеру, а використання широкого спектру економічних, політико-дипломатичних, політико-психологічних, ідеологічних, міжнародно-правових засобів для вирішення протиріч не призвело до успіху».

Беручи до уваги вищесказане, на нашу думку основною ознакою виникнення військово-політичної кризи є загроза широкомасштабного застосування військової сили щодо одного з акторів (групи акторів) світової політики, причому до реалізації її практично. Це, однак, не виключає потреби внесення коригувань у подане визначення з урахуванням сучасних реалій.

По-перше, військово-політична криза може бути ініційована не тільки країнами (насправді вона може бути ініційована лише найбільш потужними з них – державами), а й впливовими недержавними акторами. До таких насамперед належать структури міжнародного тероризму,

здатні створювати серйозні загрози безпеці навіть найвпливовіших держав. Але слід визнати, що з початку 1990-х років більшість військово-політичних криз (75%) ініціювалася саме державами.

По-друге, у роботі С.Я. Лавренова та І.М. Попова не співвіднесено поняття «військово-політична криза» та «збройний конфлікт»; лише уточнюється, що перший може бути результатом розвитку міждержавного конфлікту – як із застосуванням сили, так і виключно політичного. Так, іракській кризі (5 лютого – 19 березня 2003 р.) передувало виникнення політичних протиріч, що не супроводжувалися навіть обмеженим застосуванням сили. Навпаки, косовська військово-політична криза стала результатом затягування збройного конфлікту між албанськими повстанцями та сербською (югославською) стороною: при цьому збройний конфлікт та військово-політична криза протікали паралельно.

Для усунення виниклої суперечності, слід розуміти, що у будь-якого військово-політичного кризи, ініційованого державами, можливі лише два види закінчення: примирення сторін або початок війни (військового конфлікту), яка по своїм кількісним характеристикам перевершує збройний конфлікт. Відповідно, криза як гостра фаза передвоєнних відносин сторін може супроводжуватися організованим насильством у обмежених формах.

Необхідно також виділити ще ряд відмінностей військово-політичної кризи від збройного конфлікту:

- Військово-політична криза має певну тривалість (від кількох днів і навіть годин до двох місяців), тому що збройний конфлікт може тривати (особливо в тліючому стані) роками та десятиліттями;

- Військово-політична криза відрізняє стрімку зміну обстановки (зазвичай у бік погіршення), що далеко не завжди характерно у розвиток збройного конфлікту.

Необхідно звернути увагу, що швидкоплинність – риса, яка далеко не обов'язково притаманна іншим типам криз (наприклад, економічній). Тому при вивченні військово-політичних криз особливу увагу необхідно приділяти психологічним портретам осіб, що приймають рішення, оскільки на них чиниться колосальний тиск унаслідок високого динамізму розвитку подій.

З урахуванням внесених коригувань пропонуємо прийняти наступну дефініцію поняття «військово-політична криза»: це найгостріша фаза збройного та (або) політичного конфлікту між державами чи державами недаржавними утвореннями, що характеризується наявністю масштабної загрози застосування військової сили (початку війни) в умовах вичерпання широкого спектру несилкових засобів для вирішення протиріч.

Підсумовуючи вищезазначене, визначаємо локальну війну як збройний конфлікт між державами, що зачіпає їх національні, політичні, територіальні, економічні та інші інтереси, і обмежений за політичними цілями і масштабами ведення військових дій. Збройний (воєнний) конфлікт розуміємо як гостру форму зіткнення сторін при розв'язанні суттєвих протиріч в процесі соціальної взаємодії із застосуванням збройного насильства, який характеризується особливим станом збройних сил учасників.

Список використаних джерел та літератури

1. Воєнна доктрина України // Вартові неба. – 2004. – №№61 - 62.
2. Дяченко В. І., Цюрупа М. В., Шумський П. В. Міжнародне гуманітарне право: філософсько-правова доктрина регулювання збройних конфліктів: Ч. І. Історія становлення. – К.: Сфера, 1999. – 128 с.
3. Перепелиця Г. М. Генезис конфліктів на посткомуністичному просторі Європи – К.: Стило, 2003. – 254 с.
4. Сірий С.О. Особливості локальних війн і воєнних конфліктів в умовах глобалізації/ С.О. Сірий // Політичний менеджмент, 2007, №2. – С.144-154
5. Тенденції розвитку форм і способів збройної боротьби в сучасних локальних війнах і збройних конфліктах: монографія / П.П. Ткачук, С.П. Мосов, О.П. Красюк та ін.; за ред. к.і.н. Г.П. Воробйова. – Львів: НАСВ, 2015. – 90 с.
6. Weissbuch zur Sicherheitspolitik und zur Zukunft der Bundeswehr / Bundesregierung. – Berlin, 2016. – 144 S.
7. Burton J.W. Conflict resolution as a political philosophy // Conflict resolution, theory and practice: Integration and application / D.J. Sandole, H. van der Merwe (Eds.). – Manchester: Manchester univ. press, 1993. – P. 55–64.

СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ ТА ЄС В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

Каштанов Федір, магістрант факультету філології, історії та політико-юридичних наук.

Науковий керівник – канд. іст. наук, доц. **Бровко А. Г.**, кафедра всесвітньої історії та міжнародних відносин

Статтю присвячено дослідженню особливостей відносин України та Євросоюзу в період російсько-українського конфлікту 2014-23. Автор аналізує політичні, економічні та соціальні взаємодії між сторонами конфлікту, зосереджуючись на ключових подіях та розвитку відносин протягом цього періоду. Стаття розглядає початок конфлікту, включаючи анексію Криму росією та виникнення збройного конфлікту на сході України. Автор аналізує реакцію Європейського союзу на ці події, зокрема запровадження санкцій проти рф та підтримку України на дипломатичному та економічному рівнях. Також проводиться аналіз поступового зближення України та ЄС, включаючи підписання Угоди про асоціацію та поглиблення економічного співробітництва, зокрема вплив конфлікту на процес євроінтеграції України та відносини між Євросоюзом та росією.

Ключові слова: Санкції, Допомога, ЄС, Україна, росія, анексія, Донбас, імпорт, експорт, Євромайдан.

Keywords: Sanctions, Aid, EU, Ukraine, russia, annexation, Donbas, import, export, Euromaidan.

Постановка проблеми. Анексія Криму, окупація території Донецької та Луганської областей, конфлікт на Сході України, а згодом і повномасштабне вторгнення росії на територію України, стало основними темами для висвітлення та обговорення як з боку ЗМІ України так і Європейського Союзу. Така увага до подій, що відбуваються в нашій державі, є показником загрози безпеці з боку російської федерації не лише для України, а й для світової глобальної системи в цілому. Виходячи з цього, дана тема є однією з провідних тем, яка турбує світову спільноту, безперечним доказом чого є активна увага до конфлікту між росією та Україною на численних самітах, які проводяться за участю країн ЄС.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням даної проблеми займалися у своїх виданнях та публікаціях Ситник Н. С. [8], Юркевич Г. І. [8], Фещенко Б. О. [10], Гнатюк М. М. [10], Пікулик О. [9], Рибачок Д. О [10].

Результати дослідження. Реакція Європейського Союзу (ЄС) на Євромайдан, масові протести, що відбувалися в Україні у 2013-2014 роках, була складною та еволюційною. З початку протестів Союз висловив підтримку основним принципам Євромайдану, таким як захист демократії, прав людини і правової держави. Він закликав українську владу до діалогу з протестувальниками та мирного вирішення конфлікту. Унаслідок насильницького придушення протестів у лютому 2014 року, ЄС ввів санкції проти окремих українських посадовців, які відповідали за порушення прав людини. Серед них були: Микола Азаров, Сергій Арбузов, Сергій Ключев, Олександр Якименко, Раїса Богатирьова, Віктор Янукович та інші [1]. Також було обмежено видачу віз та майнові та фінансові обмеження щодо керівників колишнього режиму Віктора Януковича. Євросоюз виступив у ролі посередника у політичній кризі, допомагаючи домовитися про компроміси між урядом та опозицією. Це включало укладення угоди про врегулювання кризи, відновлення конституційного ладу та проведення президентських виборів.

ЄС є одним із найважливіших джерел інвестицій та фінансової підтримки для України, що сприяє економічному зростанню та розвитку країни. ЄС надає Україні фінансову допомогу та позикові кошти через різноманітні фонди та програми, такі як Європейський інвестиційний банк, Європейський фонд для зближення та інші.

Ці інвестиції допомагають зміцнити економіку України та стимулюють інновації, створення робочих місць та розвиток бізнесу. Крім того, ЄС також надає технічну допомогу Україні для сприяння проведенню необхідних реформ у різних сферах, таких як уряд, судова система, боротьба з корупцією та інші. Таким чином, фінансова та технічна підтримка з боку ЄС відіграють важливу роль у сприянні економічному зростанню та розвитку України. Макрофінансова допомога: ЄС надає позикові кошти Україні для підтримки її економіки у перехідний період. Фонд зближення: ЄС створив фонд зближення, який надає фінансову підтримку країнам, які зазнають труднощів у реалізації стандартів ЄС.

Після Євромайдану, ЄС надав значну фінансову допомогу Україні для підтримки реформ, економічного відновлення та підтримки бюджету. Загальна сума фінансової допомоги від Союзу залежить від різних факторів, таких як програми та ініціативи, обсяги допомоги та період аналізу. Одним з найбільших пакетів фінансової допомоги був Макрофінансовий допомоги (МФД) від ЄС. Загалом, з 2014 по 2020 рік, Україна отримала понад 3,8 мільярда євро в рамках МФД від ЄС. Від лютого Україна отримала близько 19,4 млрд доларів фінансової допомоги від іноземних партнерів. До кінця року Україна може отримати ще 5 млрд євро від ЄС, 4,5 млрд доларів від Сполучених Штатів та 1,3 млрд доларів від МВФ. Ці кошти були спрямовані на підтримку української економіки, фінансову стабільність та реформи [3].

Враховуючи динаміку фінансової допомоги та обсяги різних програм, загальна сума фінансової допомоги ЄС для України після Євромайдану є значною, що свідчить про підтримку та співпрацю між ЄС та Україною.

У 2016 році – повністю відмовилася від російського газу [2].

Починаючи з 2014 року обсяг імпорту газу суттєво скоротився у порівнянні з попередніми роками. У довоєнному 2021 році Україна імпортувала всього 2,6 млрд кубометрів «блакитного палива».

Впродовж цього опалювального сезону Нафтогаз імпортував до 1 млрд кубометрів. І на відміну від попередніх років, під час імпорту не було використано жодної гривні платників податків.

Різне скорочення імпорту пов'язане з наслідками війни – скороченням промисловості, виїздом людей за кордон. Також зіграла роль порівняно тепла зима. Разом з тим, з огляду на скорочення споживання, шанси України стати повністю незалежною від імпорту газу виглядають найбільш реально за всі роки незалежності. «Ми хочемо відмовитись від імпорту та повністю забезпечувати споживачів газом, що видобувається в Україні. Це основа нашої енергетичної безпеки. Попри те, що газовидобувна інфраструктура Нафтогазу неодноразово ставала мішенню під час ворожих обстрілів, ми не відмовляємося від планів зі збільшення видобутку. Тому, що це шлях для досягнення енергетичної незалежності України. Війна тільки підкреслила, наскільки важливим є це питання» - зазначає очільник НАК «Нафтогаз України» Олексій Чернишов [4].

За даними Державної служби статистики протягом 2015-2017 рр. торговельно-економічне співробітництва між Україною та ЄС зміцнювало свої позиції. Євросоюз за результатами I півріччя 2017 року залишається одним із основних торговельних партнерів України з питомою вагою торгівлі товарами та послугами 39,9% від загального обсягу торгівлі України (у порівнянні з аналогічним періодом 2016 р. зменшилась на 0,6%). У звітному періоді 2017 р. обсяги експорту до ЄС збільшились на 22,8% (або на 1737 млн дол. США) та становили 9365,5 млн дол. США. Питома вага експорту товарів та послуг до країн ЄС у 2016 р. збільшилась на 4,8%, у 2017 р. на 0,6% і становила 36,9% та 37,5% від загального обсягу експорту товарів та послуг України відповідно [8, С.2]

Санкції ЄС проти росії були введені у відповідь на анексію Криму та підтримку Росією сепаратистських рухів на сході України. Вони були спрямовані на обмеження доступу РФ до фінансових та технологічних ресурсів, а також на скасування та заморожування угод у різних секторах економіки [5].

Ці санкції негативно вплинули на російську економіку, викликавши різке скорочення обсягів експорту та іноземних інвестицій. Вони також призвели до знецінення рубля та погіршення соціально-економічної ситуації в країні.

Однак санкції також мали негативний вплив на економіку деяких країн ЄС, особливо тих, що тісно пов'язані з РФ. Деякі експерти також зазначають, що санкції можуть призвести до подальшої ескалації конфлікту, в той час як інші стверджують, що вони були потрібні для захисту територіальної цілісності України та підтримки її суверенітету.

Санкції також чинили значний тиск на Росію, змусивши її переглянути свою політику щодо України. Крім того, санкції стимулювали диверсифікацію економіки України та зміцнення її відносин з іншими країнами, такими як Китай та Туреччина.

З 2014 року ЄС надає військову допомогу Україні в рамках своєї політики підтримки її суверенітету та територіальної цілісності. Військова допомога включає надання деякого військового обладнання, такого як бронезилети, медичне обладнання, радіостанції і деякі види озброєнь. Крім того, ЄС надає допомогу у навчанні українських військових та надає фінансову допомогу для підтримки української армії [10].

Реакція Європи нам запам'яталася більше як висловлювання глибокого занепокоєння з приводу ситуації на Донбасі. Але зараз вже стали відомі конкретні списки нелетальної допомоги з країн ЄС. З Франції надійшла 1 тисяча бронезилетів. Велика Британія протягом 2014-2015 років передала в Україну 1 тисячу бронезилетів, 2 тисячі шоломів, 1 тисячу комплектів форми, 200 GPS-навігаторів, 220 захищених ноутбуків, 500 спальних мішків і 90 автомобільних аптечок майже на 2 мільйони доларів, а також 75 тисяч тонн дизельного палива.

В рамках виконання Угоди про асоціацію важливими напрямами оборонної співпраці між Україною та ЄС визначено: поглиблення та розширення діалогу між сторонами у військово-політичній та військово-технічній сферах; посилення практичної співпраці у рамках реалізації Спільної політики безпеки та оборони ЄС; залучення до співробітництва з Європейським оборонним агентством та програми Постійного структурованого співробітництва в сфері безпеки і оборони (PESCO); співпраця в рамках «Східного партнерства». Глобальна стратегія ЄС із зовнішньої і безпекової політики (2016 р.) також визначає важливий напрям співпраці країн-членів – «працювати з ключовими партнерами, державами і регіональними об'єднаннями, які поділяють погляди ЄС». Україна є важливим партнером для безпеки ЄС в контексті протидії російській агресії, що відзначено у розділі «Європейська система безпеки» [9].

Польща підключилася дуже швидко, адже розуміла, що може стати наступним суб'єктом російської агресії. В 2014-2015 роках допомога від поляків становила близько 6,5 мільйонів доларів. Перш за все це були сухпайки, матраци, ковдри. Згодом – необхідні запчастини до техніки радянського зразка.

Литва, як і Польща, також почала активно підтримувати Україну восени 2014 року медикаментами та медичним обладнанням. Але маленька Литва не зупинилася на цьому й у 2016 році перша та єдина в Європі почала постачати летальне озброєння. Саме Литва безоплатно поставила Україні 60 великокаліберних кулеметів КПВТ і 86 великокаліберних кулеметів ДШКМ, а також 150 тонн боєприпасів. І вже наприкінці 2017 року Вашингтон ухвалив рішення про постачання оборонного озброєння Україні.

Потужна допомога від західних країн була щодо підготовки наших військовослужбовців. За роки війни за різними програмами були перепідготовлені за стандартами НАТО щонайменше 9 тисяч військовослужбовців. Із нашими бійцями працювали інструктори з 20 країн. Як у стройових частинах, так і, наприклад, у Генеральному штабі ЗСУ діє цілий корпус радників, зокрема й стратегічного рівня [7].

Крім допомоги військовим, Захід надавав гуманітарну допомогу переселенцям та людям, що залишилися в зоні війни. Німеччина протягом чотирьох років виділила на підтримку гуманітарних заходів Міжнародного комітету Червоного Хреста на Донбасі 14,5 мільйонів євро.

Висновки.

Європейський Союз (ЄС) взяв на себе складний підхід до протестів Євромайдану в Україні, які розпочалися у 2013 році і переросли у насильство у 2014 році. ЄС висловив підтримку основним принципам Євромайдану, таким як захист демократії, прав людини та верховенства права, а також закликав до діалогу між урядом України та опозиційними силами для знаходження мирного вирішення кризи.

У відповідь на насильство у лютому 2014 року ЄС ввів санкції проти певних українських посадовців, включаючи колишнього президента Віктора Януковича, прем'єр-міністра Миколу Азарова та інших осіб, відповідальних за порушення прав людини або верховенства права. Ці санкції включали обмеження на подорожі та заморожування активів. Також ЄС надавав фінансову допомогу Україні через різні фонди та програми, такі як Європейський інвестиційний банк, Європейський фонд для сталих інвестицій та програма макрофінансової допомоги. Ця допомога мала сприяти стабілізації української економіки та підтримці реформ, проте вона не обійшлася без суперечок, оскільки деякі критики стверджували, що вона може бути використана для підтримки авторитарного режиму, а не для сприяння справжніх політичних змін.

Відповідь ЄС на кризу в Україні відображає його подвійну роль як регіонального учасника у рамках Східного партнерства та глобального гравця з ширшою геополітичною повагою. Хоча ЄС намагався зберегти делікатний баланс між сприянням реформ та униканням втручання во внутрішні справи України, його також критикували за недостатність рішучих дій у вирішенні кризи. Однак ЄС залишається ключовим джерелом економічної та політичної підтримки для України, і його подальше взаємодію ймовірно вплине на траєкторію української політики у наступні роки.

Список використаних джерел та літератури

1. «Чорні списки» Євросоюзу коротшають. Хто і навіщо знімає санкції із соратників Януковича» З. Степаненко. 2021 URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/chorni-spysky-evrosoyuzu-korotshaut/31571050.html>
2. «Як змінювалася ціна російського газу для України протягом 24 років?». 2016. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2016/02/12/infografika/ekonomika/yak-zminyvalasya-czina-rosijskohohazu-dlya-ukrayiny-protyahom-24-rokiv>
3. «Скільки грошей отримала Україна від початку повномасштабної війни – відповідь міністра фінансів» О.Зінченко. 2022. URL: <https://tsn.ua/groshi/skilki-groshey-otrimala-ukrayina-vid-pochatku-povnomasshtabnoyi-viyini-vidpovid-ministra-finansiv-2178130.html>
4. «Ставка на власний газ. Чи зможе Україна відмовитись від імпорту «блакитного палива». 2023. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/05/10/699954/>
5. «Санкції США і ЄС. Чим Росія поплатилася за агресію на Донбасі й анексію Криму». 2018. URL: <https://tsn.ua/politika/yak-rozvalisya-sankciyi-ssha-i-yevrosoyuzu-proti-rosiyi-1197615.html>
6. «ЄС готовий виділити ще 54 млн євро на Фонд енергоефективності». 2018. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/09/18/7087083/>
7. «Військова допомога з-за кордону: хто й чим допомагав Україні в 2014-2018 роках» 2018. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2018/05/14/infografika/bezpeka/vijskova-dopomoha-kordonu-xto-chym-dopomahav-ukrayini-2014-2018-rokax>
8. Ситник Н.С. Сучасний стан розвитку торговельно-економічних відносин України з Європейським Союзом: Н.С. Ситник, Г.І. Юркевич: Молодий вчений. 2018. №2. С. 417- 420.
9. Пікулик О. Безпекова та обонна співпраця між Україною та ЄС. 2023
10. Рибачок Д. О., Феценко Б. О., Гнатюк М. М. Санкції в політиці ЄС: приклад рф 2014-2015 рр. 2018.

ВИКОРИСТАННЯ ГРИ HEARTS OF IRON В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ

Кривуца Артем, магістрант факультету філології, історії та політико-юридичних наук.

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Желіба О. В.**, кафедра всесвітньої історії та міжнародних відносин.

У статті розглядається використання гри Hearts of Iron у шкільному курсі історії та його вплив на навчальний процес. Вона зосереджується на розвитку стратегічного мислення учнів та їх здатності аналізувати геополітичні ситуації, приймати рішення щодо економіки, дипломатії та військової стратегії. Досліджується також, як гра Hearts of Iron сприяє розвитку критичного мислення, умінню прогнозувати наслідки своїх дій та розумінню складності прийняття рішень.

Ключові слова: Hearts of Iron, шкільний курс історії, використання ігор у навчанні, стратегічне мислення, Друга світова війна, геополітичні ситуації, економіка, дипломатія, військова стратегія, критичне мислення, культурне розуміння, навчальні цілі, вчителі, історична точність, вплив гри на учнів, навчання через ігри.

У сучасному світі комп'ютерні ігри активно розповсюджуються та охоплюють велику кількість гравців. Ігри на стільки сильно вкорінилися в наше життя, що вони часто використовуються і в освітніх процесах. Це робиться для того, щоб підвищити зацікавленість учнів і сприяти їх активному навчанню. Одним з потенційно цікавих інструментів для використання у шкільному курсі історії є стратегічна воєнна гра Hearts of Iron. Ця гра розроблена студією Paradox Interactive і дає можливість гравцям керувати країною протягом періоду Другої світової війни. Дана гра буде корисною та цікавою не тільки для здобувачів історичних знань, але й стане корисним джерелом інформації для інших здобувачів, якщо правильно використовувати цей ресурс.

Зараз, на етапі розвитку, коли технології охоплюють всі сфери нашого життя, з'являється один з найбільших і найскладніших викликів в сучасній освіті, що полягає в залученні учнів до активного навчання. Адже сучасні учні та діти надають більшу перевагу комп'ютерним іграм, які відволікають їх від навчання. Саме тому, з'явилася історична гра, використання якої, може стимулювати зацікавленість учнів, оскільки вона надає їм можливість відчувати себе в ролі керівника країни та приймати стратегічні рішення, що впливають на події Другої світової війни. Даний ігровий контекст може зробити навчання цікавішим та захоплюючим для учнів, а це в свою чергу посприяє глибшому розумінню подій історії. Комп'ютерні ігри завжди мали властивість затягувати у свій світ, а якщо це в поєднанні з історією, де все зроблено на реальних подіях, то це може стати не просто час, де гравці будуть отримувати емоції, але й знання.

Однією з переваг такої гри є активізація стратегічного мислення у гравців. Адже граючи в гру, гравці повинні аналізувати історичні контексти та події, оцінювати різні стратегічні можливості і прогнозувати наслідки своїх дій. Учні навчаються оцінювати інформацію, робити висновки та впливати на хід подій у межах гри, що сприяє їхньому розвитку як активних учасників навчального процесу.

Гра Hearts of Iron також допомагає учням усвідомити складність прийняття рішень в політичному, економічному та військовому контекстах, що є дуже важливим для здобувачів історичних знань. Вони стикаються з обмеженими ресурсами, конкуренцією з іншими країнами, складними міжнародними відносинами та необхідністю урахувати багато факторів при формулюванні своєї стратегії. Це розвиває в учнів навички аналізу, вагання альтернатив, орієнтацію на довгострокові цілі та здатність робити рішення в умовах невизначеності.

Тому, використання гри Hearts of Iron у шкільному курсі історії сприяє розвитку стратегічного мислення, критичного мислення та вміння приймати обґрунтовані рішення учнів. Це дозволяє їм отримати більш глибоке розуміння історичних подій, а також виявити свої таланти в аналізі, прогнозуванні та стратегічному плануванні. Використання комп'ютерних ігор, зокрема Hearts of Iron, в навчальному процесі є актуальним та перспективним напрямком, який доповнює традиційні методи навчання та сприяє залученню учнів до активного навчання.

Також, дана гра сприятиме на культурне розуміння гравця, адже однією з важливих переваг гри Hearts of Iron є можливість гравця обрати будь-яку країну, що брала участь у Другій світовій війні. Це робить гру потенційно корисною для вивчення різних культур та національних характеристик. Учні, вибираючи конкретну країну, можуть поглибитися в контекст її історії, політики, економіки та культури.

Використання гри Hearts of Iron дозволяє учням проникнути в особливості кожної країни і вивчити її роль у Другій світовій війні з перспективи управління цією державою. Вони мають можливість дослідити історичні події, які вплинули на цю країну, і розуміти її національну ідентичність та особливості. Наприклад, учень, який обрав Японію, може дослідити його колоніальні амбіції в Азії та взаємини з іншими країнами у регіоні. В той же час, учень, який обрав Радянський Союз, зможе вивчити його комуністичну ідеологію, колективістські цінності та велику військову машину. Це сприяє глибокому пізнанню історичних подій.

Також, враховуючи різноманітність країн, представлених у грі, вчитель може стимулювати учнів до додаткового самостійного дослідження, досліджуючи культурні особливості, вплив країн на світову історію та їхній внесок у розвиток людства. Такий підхід допомагає збагатити навчальний процес, розширити світогляд учнів та поглибити їхнє розуміння світової історії.

Важливим є те, що вчитель відіграє ключову роль у забезпеченні належної організації та направлення навчального процесу з використанням цієї гри.

По-перше, вчителю слід ознайомитися з самою грою Hearts of Iron та матеріалами, пов'язаними з Другою світовою війною. Він повинен бути добре орієнтованим у механіках гри, розуміти її основні принципи та можливості. Це дозволить вчителю керувати навчальним процесом, враховуючи можливості гри та структуру курсу історії.

По-друге, вчителю слід ретельно планувати навчальні завдання та вправи, які відповідають навчальним цілям курсу історії. Враховуючи рівень складності гри, вчитель може призначати завдання, що вимагають від учнів аналізу геополітичних ситуацій, прийняття стратегічних рішень та розвитку дипломатичної та військової стратегії своєї країни. Важливо забезпечити, щоб завдання були належним чином структуровані, спрямовані на досягнення певних навчальних результатів та забезпечували активну участь учнів у навчальному процесі.

По-третє, вчителю слід забезпечити адекватну підтримку та спрямування учнів під час гри. Він може проводити обговорення, стимулювати критичне мислення учнів, аналізувати прийняті рішення та їх наслідки. Вчителю варто враховувати, що гра Hearts of Iron може бути складною для деяких учнів, тому важливо надати додаткову підтримку, пояснення та вказівки для тих, хто має труднощі.

Одним з важливих аспектів використання гри Hearts of Iron у шкільному курсі історії є забезпечення високої точності історичних подій, фактів та контексту. Незважаючи на те, що гра базується на реальних історичних подіях, варто зрозуміти, що вона все ж розроблена як продукт розважальної індустрії, а це означає тільки те, що вона може містити спрощення, упущення або відхилення від історичної реальності. Саме тому для вчителя важливо вивчати історичні матеріали та дослідження, пов'язані з Другою світовою війною, і порівнювати їх з ігровими подіями та сценаріями. Це допоможе відстежувати різницю між реальними історичними подіями та їх інтерпретацією, які розроблені у грі. Вчителю слід удосконалювати свої знання, перевіряти достовірність історичних фактів та робити додаткові дослідження для забезпечення точності навчального матеріалу.

Окрім того, варто відмітити, що вчителю слід враховувати те, що гра Hearts of Iron має складний і глибокий геймплей, який може вимагати більше часу та уваги для його вивчення. Важливо ретельно планувати використання гри в межах ширшого навчального плану, включати її відповідно до конкретних навчальних цілей та контексту курсу. Вчитель повинен забезпечити належну організацію та структуру використання гри, щоб максимально використати її потенціал у навчальному процесі.

Hearts of Iron, як складна та глибока гра, дійсно вимагає значного часу для повного проходження. У шкільному контексті, де доступний час може бути обмеженим, важливо, щоб вчителі були свідомі цього обмеження та грамотно планували використання гри, щоб ефективно використати час, який вони мають. Саме тому, при плануванні використання Hearts of Iron в шкільному курсі історії, вчителі повинні враховувати часові рамки, які вони мають для проведення уроків та досліджень. Це означає, що вони повинні обирати конкретні сценарії гри, які відповідають навчальним цілям та можуть бути виконані протягом обмеженого часу. Також варто уточнити, що для досягнення найкращих результатів, гра може бути розбита на кілька сесій, а не намагатися пройти її за один урок.

Крім того, вчителям слід враховувати, що дана гра може бути використана не тільки для повного проходження гри, але й для окремих модулів або завдань, які дозволяють учням досліджувати конкретні аспекти історії або приймати ключові стратегічні рішення. Такий підхід дозволяє вчителю більш гнучко використовувати гру, вибираючи конкретні елементи, які найкраще підходять для навчальних цілей та доступного часу.

Отже, проаналізувавши деякі аспекти, можемо зробити висновки, що гра Hearts of Iron може бути цікавим та пізнавальним інструментом у шкільному курсі історії, який сприяє активному залученню учнів та розвитку їх стратегічного мислення, якщо правильно використовувати цей ресурс. Ця гра створює можливість для учнів досліджувати історичні події та переживати геополітичні ситуації, змушуючи їх приймати стратегічні рішення щодо економіки, дипломатії та військової стратегії країни, яку вони представляють.

Ми вирішили, що однією з головних переваг гри Hearts of Iron є її здатність стимулювати зацікавленість учнів у вивченні історії. Гра пропонує інтерактивне середовище, яке захоплює учнів та дозволяє їм взаємодіяти з історичними подіями. Вони можуть вибирати будь-яку країну, досліджувати її історію, політику, економіку та культуру. Це сприяє культурному розумінню та допомагає учням збагатити свої знання про різні країни та їхні ролі в історичних подіях.

Загалом, використання гри Hearts of Iron у шкільному курсі історії може бути цінним інструментом, але вимагає уважного підходу вчителя. Він повинен бути готовим підтримувати учнів у їх дослідженнях, викладати правила гри та надавати вказівки, а також слідкувати за точністю історичних подій у грі. При належній організації та розумному використанні обмеженого часу, гра Hearts of Iron може стати цікавим та пізнавальним доповненням до шкільного курсу історії. Вона сприяє розвитку стратегічного мислення, критичного мислення та культурного розуміння, поглиблюючи учнівське розуміння історичних подій та їхніх наслідків.

Список використаних джерел та літератури

1. Clark, D. B., Tanner-Smith, E. E., & Killingsworth, S. S. (2016). Digital games, design, and learning: A systematic review and meta-analysis. *Review of Educational Research*, 86(1), 79-122.
2. Squire, K. (2008). *Video games and learning: Teaching and participatory culture in the digital age*. Teachers College Press.
3. Gee, J. P. (2007). *Good video games + good learning: Collected essays on video games, learning, and literacy*. Peter Lang Publishing.
4. https://uk.wikipedia.org/wiki/Hearts_of_Iron_IV
5. https://hoi4.fandom.com/uk/wiki/Посібник_для_початківців
6. https://ua.gecid.com/games/hearts_of_iron_iv/
- 7.

ДОБА НЕЗАЛЕЖНОСТІ: УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ В КОНТЕКСТІ ВИКЛАДАННЯ УРОКІВ ІСТОРІЇ

Кудрявець Дар'я, магістрантка факультету філології, історії та політико-юридичних наук.

Науковий керівник – канд. іст. наук, доц. **Желіба О. В.**, кафедра політології, права та філософії.

У статті проаналізовано відносини, які склалися у новітній час між Україною та Польщею в період становлення першої країни і підтримка другої держави в історичному контексті та перспективи діяльності цих двох країн на міжнародній арені в контексті проведення уроків історії.

Ключові слова: відносини; суспільні політичні, культурні, економічні, війна, НАТО, ЄС, президент.

Україна та Польща є сусідніми країнами. Розуміння історії відносин між цими двома країнами допомагає учням розуміти сучасні геополітичні події та перспективи розвитку відносин між ними.

Завданням нашого дослідження є вивчення змісту історичного матеріалу, який можна використати в освітньому процесі 11 класу ЗЗСО, та сучасних методик його засвоєння.

Сучасні шкільні підручники з історії України зачіпають основні моменти українсько-польських взаємин.

Розглядаючи питання співпраці України та Польщі як незалежних держав сучасності, слід коротко зазначити основні вектори спрямування співпраці цих двох країн починаючи з 1991 року та закінчуючи нашим часом. Останні події в історії відкрили нові можливості для розвитку взаємовідносин, які базуються на взаємній довірі і приносять вигоду обом сторонам. Польща та Україна успішно скористалися цими можливостями. Вони мають спільну стратегічну візію стосовно проблем безпеки в Східній Європі, взаємно підтримують одна одну в різних питаннях і вважають одна одну стратегічними партнерами.

Ще 1992 року Польща та Україна уклали Угоду про добросусідство, дружбу та співробітництво. Через два роки було укладено декларацію, яка визначила основні принципи їхніх відносин і підкреслила важливість цих країн одна для одної. Упродовж 1990-х років основна увага в їхніх двосторонніх відносинах була приділена економічним питанням, торгівлі та історичним питанням. Сторонам вдалося досягти значного примирення, яке ґрунтувалося на принципі «пам'ятаємо минуле, але думаємо про майбутнє». У цей період і Варшава, і Київ активно займалися реформами та розвитком своїх країн. Україна працювала над реформами та будівництвом держави, а Польща готувалася до вступу в НАТО та ЄС. Виглядало так, ніби питання історії могли бути відкладені на другий план.

Україна та Польща відіграли важливу роль у подіях, відомих як «Помаранчева революція» у 2004 році. Тодішні президенти обох країн мали дружні відносини та активно спілкувалися один з одним. Наприклад, співпраця між Александром Квасневським і Леонідом Кучмою виявилася особливо важливою під час політичної кризи в Україні у 2004-2005 роках. Ця революція призвела до приходу у владу прозахідних політичних сил, які виступали за зміцнення стосунків з Польщею. У той час «прозахідність» означала підтримку тісної дружби з Польщею, яка вважалася одним із головних партнерів України в Європі. Польща активно виступала в якості захисника українських інтересів в ЄС, і це було дуже популярно серед українців [2, с. 14-15].

Підтримка Польщі для України залишилася незмінною, навіть коли Київ змінив свою зовнішню політику на користь Росії за президента Януковича. Варшава активно підтримувала ініціативу Східного партнерства ЄС загалом та Угоду про асоціацію між ЄС та Україною зокрема.

Місія Кокса-Квасневського була започаткована в 2012 році для врегулювання складних наслідків «вибіркового правосуддя», яке негативно впливало на відносини між Україною та ЄС після ув'язнення Юлії Тимошенко. Після подій Євромайдану відносини між Польщею та Україною знову набули позитивного настрою. Однак ситуація ускладнилася після окупації Криму Росією, і наслідки дій Кремля в Україні відчувалися як у Києві, так і у Варшаві. Це вимагало перегляду стратегічного партнерства між двома країнами.

Крім вище перерахованого слід зазначити про участь України на міжнародній арені в цей час. Після отримання незалежності, Сполучені Штати Америки демонстрували обережний підхід до України. Вони розглядали Україну як країну, яка раптово стала власником третього за потужністю ядерного арсеналу в світі. Цей арсенал включав 176 міжконтинентальних балістичних ракет з 1200 боєголовками, 41 стратегічний бомбардувальник, здатний переносити 650 ядерних боєприпасів, і понад 2,5 тисяч тактичних ядерних ракет. Загальний ядерний потенціал, розміщений в Україні лише в одній з 43-х ракетних армій, перевершував потенціал Великої Британії, Франції або Китаю.

Напередодні Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 року Верховна Рада України урочисто заявила про без'ядерний статус країни. У травні 1992 року в Лісабоні Україна, разом з делегаціями Росії, Білорусі та Казахстану, нових держав, що успадкували ядерну зброю від колишнього СРСР, підписала протокол до договору між СРСР і США від 31 липня 1991 року про скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь (СНО-1).

Розглядаючи дане питання в контексті даної теми, учитель повинен зосередити увагу учнів на тому, що проведення референдуму було важливою історичною подією для України. Можна навіть провести дискусію, щодо цього питання в межах одного уроку.

Після обрання Леоніда Кучми президентом, він переконав народних депутатів прийняти остаточне рішення про перетворення України на неядерну державу, приєднавшись до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. У листопаді 1994 року парламент ухвалив закон України «Про приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року».

5 грудня 1994 року в Будапешті відбулася зустріч між главами держав і урядами, що брали участь у Нараді з безпеки та співробітництва в Європі. Президенти США і Російської Федерації, а також прем'єр-міністр Великої Британії надали Україні гарантії безпеки. Зокрема, вони зобов'язалися поважати незалежність, суверенітет й існуючі кордони України. Також вони обіцяли утримуватися від будь-якого економічного тиску, спрямованого на те, щоб підкорити Україну та використовувати її ресурси у власних інтересах, порушуючи її суверенітет.

Учні повинні розібрати наступний текст та виділити в ньому ті особливості, які є важливими на їх думку. Також наприкінці уроку записати їх до своїх зошитів.

Будапештський меморандум (Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї)

1. Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки підтверджують Україні їх зобов'язання згідно з принципами Заключного акта НБСЄ поважати незалежність, суверенітет та існуючі кордони України.

2....підтверджують їх зобов'язання утримуватися від загрози силою або її застосування проти територіальної цілісності або політичної незалежності України, і що ніяка їхня зброя ніколи не буде використовуватися проти України, крім цілей самооборони або яким іншим чином згідно зі Статутом Організації Об'єднаних Націй.

3....підтверджують Україні їх зобов'язання згідно з принципами Заключного акта НБСЄ утримуватись від економічного тиску, спрямованого на те, щоб підкорити своїм власним інтересам здійснення Україною прав, притаманних її суверенітету, і таким чином забезпечити собі переваги будь-якого роду.

4....підтверджують їх зобов'язання домагатися негайних дій Ради Безпеки ООН з надання допомоги Україні як державі-учасниці Договору про нерозповсюдження ядерної зброї,

що не володіє ядерною зброєю, в разі якщо Україна стане жертвою акту агресії або об'єктом погрози агресією з використанням ядерної зброї.

5...підтверджують щодо України їх зобов'язання не застосовувати ядерну зброю проти будь-якої держави-учасника Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, що не володіє ядерною зброєю, крім випадку нападу на них, їх території або залежні території, їх збройні сили або їх союзників з боку такої держави разом з державою, яка володіє ядерною зброєю або пов'язана з нею союзною угодою.

6. Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії, Сполучені Штати Америки і Україна будуть проводити консультації у випадку виникнення ситуації, внаслідок якої постає питання стосовно цих зобов'язань...».

У концепції зовнішньої політики незалежної Української держави, яка була прийнята 2 липня 1993 року під назвою «Основні напрями зовнішньої політики України», визначено, що Україна розвиває свої відносини з іншими країнами та народами на основі взаємної поваги. Ця політика передбачає взаєморозуміння, партнерство, довіру, захист політичних і економічних інтересів, відповідність міжнародним правовим актам, укладеним у міжнародних угодах та конвенціях. Також вона передбачає невтручання у внутрішні справи інших країн, визнання недоторканості та непорушності їх кордонів, а також повагу до гідності та честі народів і громадян інших країн у світовому співтоваристві.

У Декларації про державний суверенітет України від 1990 року було зазначено, що Україна висловлює свій намір стати постійно нейтральною державою у майбутньому. Ця нейтральність передбачає, що Україна не буде входити до військових блоків і буде дотримуватися трьох неядерних принципів: не приймати, не виробляти і не набувати ядерну зброю.

Що стосується питання вступу України до НАТО та ЄС, то не відразу українське керівництво виявило зацікавленість у співробітництві з НАТО. Проте, коли ця організація започаткувала програму «Партнерство заради миру» в січні 1994 року, Україна стала першою серед країн СНД, яка приєдналася до неї. Протягом 1995-1996 років українські військовослужбовці брали участь у багатьох міжнародних навчаннях миротворчих сил як на власних територіях, так і за кордоном. У липні 1997 року під час саміту країн-членів НАТО в Мадриді була укладена Хартія про особливе партнерство між Україною і Організацією Північноатлантичного договору. Українські та російські миротворчі контингенти прийняли участь у припиненні збройного протистояння в Боснії та Герцеговині. У травні 1997 року Альянс відкрив у Києві Центр інформації та документації, а Україна відкрила своє представництво у штаб-квартирі НАТО. Київський центр активно проводив роботу з підвищення обізнаності серед українських громадян, спрямовану на розірвання радянських стереотипів.

Однак у червні 2004 року на саміті НАТО в Стамбулі Л. Кучма визнав, що Україна не відповідає критеріям для членства в Альянсі, а 15 липня вніс зміни до Воєнної доктрини України, виключивши пункт про майбутній вступ до Північноатлантичного альянсу. Це рішення пішло на користь Росії, яка сприймала членство посткомуністичних і пострадянських країн у НАТО як загрозу близького розташування ворожих військ біля своїх кордонів.

Першим значущим кроком у співпраці України з Європейським Союзом став вступ України до Ради Європи 9 листопада 1995 року. Це відкрило можливість до подальших прагнень, таких як асоціація з Євросоюзом та, у кінцевому підсумку, повне членство в ньому [3, с. 26-27].

Основні політико-правові принципи співпраці між Європейським Союзом і Україною були визначені у Договорі про партнерство і співробітництво, який був підписаний у червні 1994 року в Люксембурзі та набув чинності з 1 березня 1998 року. Згодом, у 2007 році, були розпочаті переговори щодо укладення нового договору, який мав замінити попередній Договір про партнерство та співробітництво. Представники ЄС наполягали на встановленні стратегічних відносин з Україною, розглядаючи її як сусідню країну.

Під час Паризького саміту Україна – ЄС у вересні 2008 року було досягнуте компромісне рішення щодо назви цього нового договору – Угоди про асоціацію України з ЄС. Ця угода

передбачала перехід від простого партнерства і співробітництва до більш глибокої політичної асоціації та економічної інтеграції між Україною та Європейським Союзом.

Міцність стратегічного партнерства між Польщею та Україною базується на їх спільному розумінні безпеки у Східній Європі, незважаючи на те, що ці дві країни мають різні стратегічні позиції – Польща є членом ЄС та НАТО, тоді як Україна ні – але обидві вони вважають російський ревізіонізм за серйозну загрозу. Це частково пояснюється їхнім спільним історичним досвідом.

Питання безпеки відіграють ключову роль у їхніх відносинах, і вже з 2014 року стало очевидним, що надійна, стабільна та передбачувана співпраця важлива. Польща була однією з ініціаторів проєкту Східного партнерства в 2008 році, який націлювався на вдосконалення безпеки східних кордонів ЄС та на наближення шести цільових країн до європейських стандартів. Але з того часу багато змінилося: у 2008 році м'яка безпека була більш пріоритетною, і ЄС був головним інструментом для її забезпечення. Сьогодні жорстка сила та армія стали важливішими в роботі системи регіональної безпеки, і нормативна сила ЄС вже недостатня для контролю над ситуацією.

Польща також підтримує активну участь ЄС у справах безпеки Східної Європи і розраховує на рішення НАТО. Під час саміту НАТО у 2016 році у Варшаві було прийнято рішення надати Україні комплексну допомогу. Також було вирішено розмістити багатонаціональні батальйони НАТО у Польщі, Естонії, Латвії та Литві, й Україна це привітала.

Польща продовжує підтримувати ідею відкритих дверей НАТО для України і залишається ключовим постачальником військової допомоги для України, беручи участь у спільних навчаннях та тренуваннях. Наприклад, у 2016 році була створена литовсько-польсько-українська бригада.

Для більш цікавого вивчення даного питання, можна використати метод складання **лепбуку** на одному із уроків історії. Це інтерактивна папка для дітей та особлива організація навчального матеріалу на певну тему.

Щоб його створити, потрібно обрати тему, Потім скласти план. Тому що лепбук - це не лише сторінки з ілюстраціями. Він повинен бути ретельно спланованим, щоб ефективно організувати інформацію та представити її у захопливому та креативному форматі. Та, врешті-решт, намалювати макет. Необхідно чітко уявити, де і яким чином розмістяться малюнки, кишеньки, вкладки, книжечки та інші складові елементи.

Крах підтримуваного Кремлем режиму В. Януковича призвів до того, що російська владна верхівка взяла курс на пряму агресію проти України. Це стало очевидним наприкінці лютого та на початку березня 2014 року, коли Російська Федерація вивела свої війська на Крим, приховуючи їх ідентифікаційні знаки, і окупувала півострів.

Подальші етапи цієї «гібридної війни», яку так називають через відмову РФ визнати свою пряму участь у конфлікті, включали активне використання невійськових методів проти України. Це включало в себе дестабілізацію ситуації в східних і південних областях України, а також воєнні дії на Донбасі. Почалася ця агресія з захоплення адміністративних будівель у Луганській та Донецькій областях, що дозволило терористам отримати контроль над багатьма містами в регіоні. Незважаючи на спроби українських військ повернути контроль над частиною східного російсько-українського кордону, цього не вдалося досягти (протягом майже 400 кілометрів).

Під час проведення антитерористичної операції був відновлений контроль над більшістю окупованих територій. Проте в серпні 2014 року, під час спроби звільнення Іловайська, українським військам довелося стикнутися з регулярними підрозділами російської армії. Зусиллями світових лідерів конфлікт на Донбасі було стабілізовано, але воєнні дії різної інтенсивності продовжуються.

Події 24 лютого 2022 року та сьогодення зблизили два народи краще, ніж останні тридцять років. Спільний досвід та надзвичайно людяна реакція польського суспільства на українських жінок, дітей і старших людей, які змушені були шукати притулок в Польщі, а також сильна військова та дипломатична підтримка польської держави, вразили українців.

Український героїзм вразив поляків і, незважаючи на внутрішні політичні розбіжності, в Польщі склалася національна єдність стосовно допомоги Україні. Вдячність мільйонів українців, які отримали підтримку в цей важкий час, виражається у щирих жестах особистого спілкування і соціальних мережах, у догляді за польськими цвинтарями, у масових маршах та концертах подяки. Московський нарратив про «суцільні безпросвітні страждання малоросів від гноблення польських панів» залишається в минулому.

Зрозуміло, що історична політика, колективна пам'ять і трагічні сторінки минулого становлять складні питання, але нова історія спільної боротьби набирає сили, і нові герої, мужні захисники Маріуполя, викликають повагу та захват обох народів [21, с. 12-13].

Отже, в Україні та Польщі є значний потенціал для спільного впливу на політичні процеси у своєму регіоні та формування нового порядку денного у сфері безпеки. Цей порядок має бути заснований на реалізмі та враховувати сучасні політичні та геополітичні реалії. Захист від російської загрози, більша увага ЄС та НАТО до Східної Європи, розвиток інфраструктури та зменшення недовіри й історичних конфліктів разом можуть зробити цей регіон більш безпечним.

Список використаних джерел та літератури

1. Власов В. С. Історія України (профільний рівень): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти / В. С. Власов, с. В. Кульчицький. – Київ: Літера ЛТД, 2019. – 288 с.
2. Гісем О. В. Історія України (рівень стандарту): підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти / О. В. Гісем, О. О. Мартинюк. – Харків: Вид-во «Ранок», 2019. – 288 с.
3. О. Знахоренко. Польсько-радянський договір про обмін ділянками державних територій 1951 // Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. /Редкол.: Л. В. Губерський (голова) та ін. – К.: Знання України, 2004 – Т.2 – 812 с.
4. Польська «Солідарність» і провал реформ Горбачова. Роль України під час розпаду Радянського Союзу. Лекція 19 від Тімоті Снайдера [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://forbes.ua/lifestyle/leksiya-19-polshcha-gorbachov-i-rozpad-radyanskogo-soyuzu-27012023-11367>
5. Хлібовська Г. М. Історія України. Рівень стандарту: підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти / Г. М. Хлібовська, О. В. Наумчук, М. Є. Крижановська, І. Б. Гирич, І. О. Бурнейко. – Тернопіль : Астон, 2019. – 256 с.

УДК 373.5.016:94(100)

АНТИЧНА ЗБРОЯ НА СТОРІНКАХ ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКІВ ТА ПОСІБНИКІВ

Кухар Максим, магістрант факультету філології, історії та політико-юридичних наук

Науковий керівник – канд. іст. наук, доц. **Дудка Р. А.**, кафедра всесвітньої історії та міжнародних відносин

У статті розглядається питання висвітлення теми античного озброєння на сторінках шкільних підручників за 6 клас. Водночас порушується проблема їх ефективності при актуалізації опорних знань в межах роботи учнів старшої профільної школи над спецкурсом «Антична зброя». Обґрунтовується теза про те, що в тексті шкільних підручників тема персонального озброєння воїна часів давньої Греції та Риму висвітлена побіжно і є другорядної по відношенню до теми стратегії і тактики бою. Водночас ці підручники мають багатий і невідкоментований ілюстративний матеріал, який можна використати як основу для актуалізації опорних знань.

Ключові слова: античність, підручник, голліт, легіонер, фаланга, легіон.

В проекті «Нової української школи», який зараз реалізується в системі шкільної освіти важливу роль відведено реалізації індивідуального підходу в навчанні [5, с.23]. В старшій

(профільній) школі під час вивчення в майбутньому інтегрованого курсу історії він реалізується через запровадження профілюючих предметів – спецкурсів та факультативів [3]. У пропонованій статті ми порушуємо один із важливих аспектів пропонованого нами спецкурсу під назвою «Антична зброя». Зокрема ж йдеться про перспективу використання шкільних підручників з історії за 6 клас при актуалізації опорних знань із вказаного спецкурсу.

Добі Античності в шкільній програмі відведено важливе місце. Антична традиція, тобто історія стародавньої Греції та Риму, є основою сучасної європейської культури і не лише мистецької, але і політичної (уявлення про громадянські свободи, державу тощо). Саме тому понад половина навчального матеріалу у шкільних підручниках з історії в 6 класі відведено саме історії стародавньої Греції та Риму. Відзначимо, що саме в цьому класі реалізовано проект інтегрованого вивчення всесвітньої історії та історії України. При вивченні історії Європи в його основу покладено протиставлення «цивілізації» (Греція та Рим) та «варварства» (частково Україна). Таким собі містком між цими двома ворогуючими світами були грецькі держави Північного Причорномор'я. Відтак Україна в цьому шкільному курсі постає не як місток між Європою та Азією, а як важлива частина Європи – її кордон і цивілізаційне порубіжжя.

Спробуємо проаналізувати яким чином на сторінках шкільних підручників за 6 клас представлена зброя доби античності, адже тодішня Європа була ареною різних воєн – загарбницьких, імперських, на виснаження тощо. Більше того, в той час війна, протистояння чи змагання були невід'ємною частиною світогляду більшості тогочасного суспільства.

Від початку маємо наголосити, що в жодному із використовуваних нині в школах підручників з історії (видання 2019 та 2023 років) темі античної зброї не відведено окремої уваги. Зазвичай вона розглядається у контексті більш широкої теми розвитку військової справи. Останній у деяких підручниках відведено навіть окремі фрагменти тексту, або в поодиноких – навіть самостійні параграфи. Тексти про військову справу давніх греків та римлян зазвичай передують розповідям про вирішальні війни – наприклад, греко-перську, пунічні тощо. Отож такі вступи ніби пояснюють причини військових успіхів античного світу.

Найбільше уваги військовій справі греків та римлян приділено у підручнику, написаному авторським колективом під керівництвом О. Бандровського [1], в якому є окремий параграф 31 під назвою «Військова справа в Давній Греції» та параграф 44 «Військова справа та завойовницькі війни в Давньому Римі». Обидва ці параграфи мають однакову логіку побудови тексту – пояснення причин військової міці античних Греції та Риму.

Головною причиною військової потужності давніх греків був високий рівень організованості армії. Втіленням цієї організованості була фаланга (афінська, спартанська чи македонська), джерелом якої був поліс і обов'язок всіх громадян нести військову службу. Бідні і середні громадяни служили у піхоті, основу якої становили важкі піхотинці – голпліти. Заможні громадяни формували кінноту, яка мала захищати фланги фаланги, адже її оточення було найбільшою загрозою для цього бойового порядку. Така майнова диференціація у грецькому війську зумовлювалася тим, що кожен воїн мав самостійно із власного господарства утримувати свою амуніцію і зброю, а також зберігати її вдома. Далі перераховуються головні її складові – шолом, наголінники, щит, меч та спис.

Головною ж причиною військового потенціалу давнього Риму був високий рівень військової організації (легіон), підсилений чисельністю – лише Рим в античному світі міг виставити армію чисельністю до 800 тис. чол. Так само як і в давній Греції організація трималася на громадянському принципі – абсолютно всі римські громадяни могли бути залучені до військової служби. Навіть найбідніші й безмаєткові громадяни могли до неї залучатися в якості санітарів, музикантів тощо. Усі громадяни мали утримувати обладунок власним коштом й зберігати його у себе вдома. Загалом текст параграфу про військову справу у давньому Римі перегукується із текстом параграфу про військову справу давньої Греції не лише в плані логіки викладу матеріалу й структури, але також в плані порівняльного аналізу. Наприклад, окремого фрагменту тексту про особливості зброї давніх римлян немає. Натомість на самому початку параграфу є творче

завдання по ілюстративному матеріалу. В ньому наведені зображення списа, меча, кинджалу з піхвами, взуття, кирки з лопатою та плащем, панциру та шолому. Відтак учні мають змогу порівняти ці зразки зброї із тими, які були наведені в ілюстраціях про грецьке військо.

Ще одним підручником, який містить окремі параграфи (33 і 44) про військову справу в давніх Греції та Риму є підручник В. Могорита [4]. Проте, в цих фрагментах тексту мова йде не стільки про військову справу, скільки про найбільш значимі військові кампанії. Наприклад, у підпункті, який називається «Яким було озброєння війська в Стародавній Греції?» не названо жодного виду озброєння, а основна увага зосереджена на поясненні бойового порядку фаланги. Із озброєння згадується лише щит в контексті згадки вислову спартанських матерів, які проводжали своїх чоловіків та синів на війну: «Повертайтеся зі щитом, або на щиті». Структура розділу про військову справу в давньому Римі є більш досконалою, але теж має обмаль інформації про озброєння. Зокрема, жодним словом не згадано про озброєння піхотинця, який становив основну бойову одиницю римської армії, натомість вміщено інформацію про катапульти та ручні балісти. Основна ж увага присвячена бойовому порядку (в першу чергу легіону) та військовим реформам консула Гая Марія

У інших підручниках ми не зустрінемо більш структурованого і вичерпного матеріалу про військову справу загалом і зброю зокрема в давніх Греції та Римі. Хоча в окремих підручниках трапляються доволі цікаві дотичні епізоди. Заслугує на увагу перш за все підручник, написаний авторським колективом під керівництвом О. Гісема [2]. Перш за все відзначимо, що це один із найбільш якісно ілюстрованих підручників. Вміщені ілюстрації великі, кольорові, значна їх частина створена художниками спеціально для підручника. Відтак ілюстративний матеріал максимально органічно співвідноситься із текстом підручника. Зброї ні давніх греків, ні давніх римлян не присвячено окремої уваги. Зате вона дуже добре представлена на ілюстраціях. Наприклад, озброєння давніх греків проілюстроване зображенням-схемою гопліта. На ньому намальовані і підписані спис, шолом, панцир, щит, меч, поножі, сандалі. Окремі елементи озброєння мають детальні характеристики. Наприклад, зазначена довжина меча у 60 см. Вказано, що щит був дерев'яним із бронзовими накладками, а шолом мав гребінь з кінського волосу. Також у цьому підручнику є авторські парні зображення римських легіонерів I ст. до н.е. та II ст. н.е. Їх порівняння дозволяє встановити яким чином за три століття змінилися основні види зброї та персонального обладунку легіонера. Ще однією цікавинкою цього підручника в плані висвітлення античного озброєння є ілюстрація про «марієвих мулів» - легіонерів часів консульства Гая Марія. З огляду на постійні військові кампанії легіонери часто мали долати по 50 кілометрів із всією необхідною амуніцією, яка важила понад 30 кг. Відповідно на ілюстрації представлено елементи цієї амуніції та спосіб її перенесення.

Всі інші підручники не мають фрагментів текстів про військову справу давніх греків і римлян, хоча при цьому детально зупиняються на описі численних військових кампаній. Очевидно, що це ускладнює та викривлює розуміння учнями перебігу цих війн, створює умови для перенесення на минуле практики сучасної війни. Спільним для більшості підручників є те, що вони детальну увагу приділяють висвітленню бойового строю давніх греків та римлян – відповідно фаланзі та легіону. В деяких підручниках навіть роз'яснюються деякі деталі, наприклад, різниця між афінською, спартанською та македонською фалангами, також наводяться доволі великі і академічні визначення.

В справі висвітлення історії античної зброї на сторінках всіх аналізованих шкільних підручників ключове місце відводиться ілюстративному матеріалу. Чисельність ілюстрацій з цього приводу коливається від 20 до майже 50. Найбільшою вона є на сторінках вже згаданого підручника, написаного авторським колективом під керівництвом О. Гісема (49 ілюстрацій). Характер цих ілюстрацій є різним і розмаїтим – фотографії музейних експонатів, давні та сучасні малюнки, фрески, скульптури, фрагменти картин, малюнки-схеми та навіть кадри із сучасних фільмів (наприклад, кадр із фільму «300 спартанців») чи новітні українські марки. В більшості підручників поширеним є представлення комплексного зображення воїна, а не окремих

елементів його озброєння. В цьому плані унікальним є підхід, який реалізував авторський колектив на чолі з О. Гісемом [2]. У пропонованому ним підручнику наведено багато фото зразків античного озброєння із різноманітних музейних колекцій, в тому числі мечів та піхов до них, шоломів, щитів. Також у цьому підручнику є малюнки, виконані сучасними авторами, які зображують різні моменти використання зброї – навчання, бій, марш тощо. Загалом в сукупності цих ілюстрацій найбільш вживаними є фрагменти Троянської колони, бюст Перікла, зображення грецької фаланги та легіонера, вони представлені в кожному другому підручнику.

Цікавий підхід підбору ілюстрацій представлений у підручнику, написаному авторським колективом під керівництвом І. Щупака [7]. В ньому ілюстративний ряд античного озброєння побудований на порівнянні і протиставленні із озброєнням воїна-варвара. в такий спосіб наголос робиться на наступних особливостях організації військової справи у варварів – відсутність бойового порядку, відсутність елементів захисту тіла (панцир та шолом), важлива роль кінноти тощо. В інших підручниках такі елементи порівняння із перським, скіфським чи сарматським воїном теж не є поодинокими. Але все ж у справі організації з ілюстративним матеріалом є підхід, запропонований у підручнику, написаному групою авторів на чолі з О. Пометун [6]. Із серії 4–6 зображень утворюються блоки під назвою «досліди», які супроводжуються кількома запитаннями. Відповідь на них вимагає порівняльного аналізу зображень і формулювання власного висновку, який певним чином співвідноситься із текстом параграфу.

Підсумовуючи виклад матеріалу, маємо зазначити, що в більшості підручників з інтегрованого курсу всесвітньої історії та історії України для 6 класу не відведено окремої уваги питанням озброєння воїнів давньої Греції та Риму. Це питання зазвичай між іншим і українофрагментарно висвітлюється в межах питання про військову справу доби античності. Водночас вказані підручники мають багато ілюстративного матеріалу, який гарно ілюструє це озброєння. Лише в деяких підручниках цей ілюстративний матеріал добре коментований або має супровідні творчі завдання. Відтак можемо стверджувати, що підручники з історії для 6 класу можуть бути використані для актуалізації опорних знань при розробці профілюючого навчального курсу для учнів старшої школи, присвяченого античній зброї.

Список використаних джерел та літератури

1. Бандровський О., Власов В. Історія України. Всесвітня історія. 6 клас. – К., 2023. – 256 с.
2. Гісем О., Гісем О. Історія України. Всесвітня історія. 6 клас. – К., 2023. – 192 с.
3. Концептуальні засади реформування історичної освіти в системі загальної середньої освіти [електронний ресурс]: <https://nus.org.ua/news/kontseptualni-zasady-reformuvannya-istorych-pouyi-osvity-v-shkolah-mon-zaproshuye-do-gromadskogoobgovorennya-proyektu/>
4. Могорита В. Історія України. Всесвітня історія. Підручник для 6 класів закладів загальної середньої освіти. – К., 2023. – 256 с.
5. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. – К., 2016. – 40 с.
6. Пометун О., Ремех Т. Досліджуємо історію і суспільство. -
7. Щупак І., Бурлака О. Історія України. Всесвітня історія. 6 клас. – К., 2023. – 256 с.

КАХОВСЬКА ГЕС. ЧИ ДОЦІЛЬНО ЇЇ ВІДНОВЛЮВАТИ?

Свістула Олексій, магістрант факультету філології, історії та політико-юридичних наук

Науковий керівник – д-р. іст. наук, проф. **Лепявко С. А.**, кафедра історії України

У статті розповідається про актуальне питання відновлення Каховської ГЕС. Різні науковці схиляються до різних ідей або виходу із ситуації за допомогою сучасних технологій, щоб розвиток південного регіону продовжився після перемоги.

Ключові слова: Каховська ГЕС, гідроелектростанція, російсько-українська війна, знищення Каховської ГЕС, підрив Каховської ГЕС, відновлення Каховської ГЕС, водосховище, Каховське водосховище.

Постановка проблеми. Каховська гідроелектростанція була найважливішою спорудою для економічного розвитку Херсонської області, та Автономної Республіки Крим. Вода, яка подавалась Північно-Кримським каналом повністю забезпечувала водою Крим, сільське господарство області та покривала проблему з водою Запорізьку та Дніпропетровську області. Руйнація гідроелектростанції призвела до багатьох проблем та загибелі людей. Уряд України планує відновлення гідроспоруди, але науковці заперечують такі дії у зв'язку з тим, що це зашкодить унікальній природі, яка вже сформувалась на колишньому місці водосховища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для написання статті розглядалися інтерв'ю Укргідроенерго, Міністерства економіки України, урбаніста Віталія Селика, доктора біологічних наук Анни Кузьменко а також дослідження української природоохоронної групи – UNCG.

Метою дослідження є шляхи пошуку рішень наслідків руйнування Каховської ГЕС.

Захоплення стратегічного об'єкту з енергетики російськими військами відбулося в перший день війни і через деякий час почалося активне мінування даної території, про що повідомили в українській розвідці. Вони наголосили про всі можливі ризики, котрі стануться після підриву і розуміючи всю небезпеку, влада вже почала готувати підрозділи ДСНС до можливого підриву гідроспоруди [1]. Але катастрофи уникнути не вдалося.

Вночі шостого червня близько третьої години ночі пролунали два потужні вибухи, котрі зафіксували сейсмічні датчики України та сусідньої країни Румунії. Це були вибухи вже на колишній Каховській ГЕС, яка проіснувала 67 років [2]. Після вибухів почалось руйнування першої частини дамби і цьому активно допомагала вода. Вона своїм натиском зруйнувала всю іншу конструкцію. Підрив призвів до масового потоку води, який затоплював і вбивав все живе на своєю шляху. Були затоплені міста та села.

Всесвітньо відома програма ООН зі збереження навколишнього середовища надала експрес-екологічний висновок руйнування Каховської дамби. Згідно цього висновку знищення дамби є екологічною катастрофою та її наслідки будуть відомі через десятиліття і за межами України. Речник Генерального секретаря ООН заявив, що «хоча повинь нижче за течією спричинила значні екологічні втрати та шкоду, ситуація вище за течією від дамби є ще більш важливою» [3].

В організації найбільше стурбовані викидами хімічних речовин, до яких входить машинне масло та інші рідкі добрива. Значна частина цих речовин знаходиться на затоплених територіях та потрапила у Чорне море.

Уряд вирішив відбудувувати Каховську ГЕС. На відбудування планується використати один мільярд євро. Кабінет міністрів затверджує постанову 18 липня щодо початку реставрації дамби протягом наступних двох років. Головними причинами відбудови вважають:

1. Додаткові потужності для виготовлення електроенергії. ГЕС виготовляла зелену енергію, яка є пріоритетом в Європейському Союзі. Така енергія також є дешевшою за інші види генерації.

2. Дамба є головним чинником стабільної роботи Запорізької теплоелектростанції.

3. Водосховище є головним елементом економічного господарювання для Херсонської, Запорізької, Дніпропетровської областей та Автономної Республіки Крим. Недоотримані прибутки будуть складати 230 мільйони доларів кожного року.

4. Втрата річкового судноплавства з портами Чорного моря [4].

Рішення про відновлення призвело до масової дискусії, чи потрібно відновлювати дану споруду чи можна знайти інші шляхи вирішення проблеми. Науковці розділились на дві частини.

До підриву дамби 45 тисяч гектарів землі на Правобережжі Херсонщини зрошувались Північно-Кримським каналом. Директор Департаменту сільського господарства та зрошення Херсонської обласної державної адміністрації Дмитро Юнусов наголошує, що можна не відбудувати греблю, але тоді можна буде відновити полив тільки до 25 тисяч гектар землі. Зрошення можна буде відновити через річку Інгулець та нижньої частини Дніпра. Якщо нічого не відновити, втратимо врожайність у фруктах, овочах, ягодах та інших культурах. Це в перспективі може призвести до міграції населення та великих економічних втрат, як для регіону, так і України в цілому. Можна замінити культури на ті, яким вода не потрібна в такому обсязі, але і врожайність все одно буде менша [5].

Доктор біологічних наук Анна Кузьменко повідомила, що на дні Каховського водосховища формуються зарослі верб. На жовтень місяць до 40-50 відсотків заросло водосховище. До створення водосховища ліси з верби та тополі склали основу екосистеми. Такі ліси охороняються на рівні Європи. Українська природоохоронна група – UNCG помітила, що починає відновлюватись не тільки унікальна рослинність, але й річка Кам'янка, що була затоплена у 1956 році при будівництві ГЕС. Група стверджує, що пустелі на цьому місці точно не буде. Вже зараз ростуть біотопи Бернської конвенції, а вони перебувають під охороною.

Академік Національної академії наук України Яків Дідух вважає, що вербу можна використовувати як біопаливо. Площа під орними землями в Херсонській області – 95 %. Якщо все залишити як є, ми втратимо степ в перспективі. Для формування лісу необхідно від 45 років, а це дуже довгий термін [6].

Як можемо помітити, думки науковців різні. Поглядів на цю ситуацію багато. Науковці природоохоронної групи вважають, що таке біорозмаїття чіпляти не можна і землі необхідно повернути природі. Тим паче, що зараз ми можемо знаходити багато унікальних речей, про які ми раніше не знали і досліджувати регіон історично. Біля Хортиці було знайдено тисячі історичних артефактів, які необхідно дослідити. Датуються деякі предмети від сьомого тисячоліття до нашої ери. Найбільш цікавим експонатом вважається срібна монета римського часу. Вона виготовлялась після 141 року нашої ери. Всі ці речі будуть передані до музею запорозького козацтва. Але ж із позитивною стороною є і негативна сторона. Так, генеральна директорка Світла Охріменко наголосила про те, що було втрачено цінні природні об'єкти у вигляді водноболотних угідь. Ця катастрофа забрала тисячі рослин. Можливо, назавжди зміниться баланс птахів та тварин у регіоні.

Європейський союз тільки за те, щоб відновлювати старі річки. Більше 25-ти тисяч кілометрів річок хочуть відновити у найближчий час. А, оскільки ми йдемо до Євросоюзу, ми повинні дотримуватись їхніх ідей. Голова української природоохоронної групи Олексій Василюк зазначив ідею про відновлення ГЕСу не найкращою ідеєю. Це, як «фактично відновити пам'ятник Сталіну» [7]. Необхідно використовувати сучасні ідеї та технології. Гідрологи відносяться до іншої думки. Як вони зазначають, що такий об'єм води, який знаходиться на нинішньому рівні не вистачить для життя. Потреби у воді на сьогодні більше тисячі кубів метрів на одну секунду. Зараз маємо тільки п'ятсот. Директор Українського гідрометеорологічного інституту Володимир Осадчий додає інформацію про те, що на планеті Земля активно змінюється клімат і як ми

будемо виходити із ситуації потім у майбутньому невідомо, якщо зараз не почнемо відновлювати дамбу.

Професор інституту радіоактивності навколишнього середовища університету Фукусіми Марк Железняк бачить перспективу у відрізання мілководної частини водосховища і повернути цю територію людям та природі, а це приблизно 30% території, а все інше наповнити водою. Сучасні технології дозволяють побудувати дамбу вздовж старого русла Дніпра [7].

Висновки. Існує багато теорій виходу з такої важкої ситуації. Найбільш перспективним виходом з цієї ситуації можна вважати думку Марка Железняка про спеціальне будівництво каналу по старому руслу річки. Зараз сучасні технології дозволяють робити зелену енергетику. На пустих ділянках водосховища можна розмістити або вітряки або сонячні панелі, які будуть виготовляти так само електроенергію. Сучасні насоси зможуть перекачувати воду у Північно-Кримський канал, забезпечуючи водою південну сторону. Для Запорізького та Дніпропетровського регіону можна збудувати новий водогін, який будуть для Кривого Рогу.

Список використаних джерел та літератури

1. Росія має понести кримінальну відповідальність за наслідки підриву конструкцій Каховської ГЕС – Президент. URL: <https://www.president.gov.ua/news/rosiya-maye-ponesti-kriminalnu-vidpovidalnist-za-naslidki-pi-83433> (дата звернення 29.10.2023).

2. З'ясувалось, як Росія зруйнувала дамбу Каховської ГЕС – розслідування The New York Times. URL: <https://investigator.org.ua/ua/news-2/255779/> (дата звернення 29.10.2023).

3. Екологічна катастрофа великого масштабу: ООН надала експрес-оцінку теракту на Каховській ГЕС. URL: <https://grivna.ua/publikatsii/ekologichna-katastrofa-velikogo-masshtabu:-oon-nadala-ekspres-ocinku-teraktu-na-кахovskiy-ges> (дата звернення 30.10.2023).

4. На частині правобережжя Херсонщини можна відновити зрошення без відбудови Каховської ГЕС. URL: <https://suspihne.media/529309-na-castini-pravoberezza-hersonsini-mozna-vidnoviti-zrosenna-bez-vidbudovi-кахovskoi-ges/> (дата звернення 30.10.2023).

5. На дні Каховського водосховища формується заплашний вербово-тополевий ліс – науковці. URL: <https://suspihne.media/605751-na-dni-кахovskogo-vodoshovisa-formuetsa-zaplavnij-verbovo-topolevij-lis-naukovci/> (дата звернення 31.10.2023).

6. «Херсонські кавуни і помідори лишаться у спогадах»: науковці назвали варіанти, що робити з Каховським водосховищем. URL: <https://tsn.ua/exclusive/hersonski-kavuni-i-pomidori-lishatsya-u-spogadah-naukovci-nazvali-varianti-scho-robiti-z-кахovskim-vodoshovischem-2438557.html> (дата звернення 31.10.2023).

7. Чи доцільно витратити 1 млрд доларів на відбудову Каховської ГЕС. Чотири економічні «за» від аналітика KSE Institute Максима Федосєєнка. URL: <https://forbes.ua/money/1-mlrd-na-kakhovsku-ges-chi-dotsilno-ii-vidbudovuvati-15082023-15421> (дата звернення 01.11.2023).

УДК94:305(477)»1918/1991»

ПОЛІТИКА ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В УКРАЇНІ 1919-1991 РР.

Сіренко Карина, магістрантка факультету філології, історії та політико-юридичних наук.

Науковий керівник – канд. іст. наук, доц. **Дудка Л. О.**, кафедра політології, права та філософії.

У статті розглянуто ключові етапи та події в історії гендерної рівності в УРСР, проаналізовано вплив радянського режиму на права та статус жінок, а також описано фактори, що сприяли чи гальмували процес досягнення гендерної рівності в цьому контексті. Українська історія ХХ століття відрізняється своєю складністю та унікальними викликами.

Вона об'єднує в собі не лише боротьбу за соціальні та політичні права жінок, але й світові історичні події, які вплинули на динаміку гендерних відносин.

Ключові слова: УРСР, гендерний паритет, «жіноче питання», радянська влада, гендерна рівність.

Постановка проблеми. Актуальність публікації визначається сучасними глобальними та національними тенденціями, що вказують на зростаючий інтерес до гендерних питань і підвищення важливості гендерної рівності. Дослідження історії гендерних відносин в Україні ХХ століття, зокрема в контексті радянського періоду, залишається недостатньо вивченим і потребує подальшого дослідження. Існують вагомі причини для цього, оскільки розуміння впливу історичного спадку на сучасний стан гендерної рівності може надати цінний інсайт у сучасні гендерні питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що тематика гендерного паритету стає все більш актуальною в останнє десятиріччя. Зокрема, статті Н. Залеток, Л. Непіпенко та М. Смолінської присвячені аналізу ролі та статусу жінок в різні періоди радянської історії. Дослідження І. Вавриш допомагає зрозуміти, як змінювалося сприйняття ролі жінок в суспільстві, а також як радянська ідеологія та політика впливали на життя жінок. У праці Г. Стародубець контекстуалізується роль жінок в рамках політичних та соціокультурних процесів в Україні під час становлення радянського періоду. Н. Олійник та Л. Непіпенко розглядають різні етапи радянської історії та їх вплив на гендерні відносини в Україні, що дозволяє визначити зміни та тенденції в цій області.

Метою дослідження є аналіз та характеристика радянської політики гендерної рівності в УРСР та особливості її практичної реалізації.

Виклад основного матеріалу. Із становленням радянської влади в Україні починається новий етап у боротьбі за рівні соціально-політичні права жінок та чоловіків. Радянськими діями були розроблені ідеї повної фактичної та юридичної рівності жінок та надання їм можливості брати участь у різних сферах суспільного життя. Свідченням цього є перша радянська конституція 1918 р., та перші законодавчі акти радянської влади.

Перш за все жінки отримали право голосувати і бути обраними депутатами рад, а також задекларувалися рівні права на освіту. V Всеукраїнським з'їздом Рад 16 березня 1921 року було прийнято Резолюцію про народну освіту задля забезпечення жінок вищою освітою [3].

Задекларована рівність була також і у центрі сталінської конституції 1936-го року, зміст якої вважали на той час найдемократичнішим в світі, на відміну від режиму який її створив [2]. Згідно зі статтею 102 Конституції УРСР 1937 року, жінкам формально була надана можливість бути активними в усіх сферах суспільного життя. Однак на тлі прогресивних на той час правових норм, що захищали права жінок, радянська держава в умовах тоталітарної системи та всебічного розвитку суспільства перетворила законодавчо закріплені права жінок на декларації та використовувала жінок переважно як додаткову робочу силу [5].

Також радянська влада активно заохочувала всіх жінок проходити парамілітарну підготовку, зокрема, під егідою комсомолу, Товариства сприяння обороні, хімічному і авіаційному будівництву, і за кожної нагоди наголошувала на тому, що в СРСР «жіноче питання» вирішене [2]. Оскільки жінки становили більше половини населення, зрозуміло, що вони не могли не враховуватися як фактор соціалістичного будівництва [5].

У міжвоєнний період вступ жінок до партії та їхнє висування на керівні посади, що супроводжувалося риторикою повної гендерної рівності, відбувалося за низки дискримінаційних практик з боку влади на ринку праці, у приватному житті та в інших сферах життя, а також загалом негативного ставлення суспільства до жінок на керівних посадах [2].

«Емансипація» жінок та їхня участь у партійній роботі означала, що в майбутньому вони стануть однією з найбільш лояльних верств населення, а їхня робоча сила може бути використана для реалізації партійних планів в економічному житті. Тому в громадській думці

завжди підкреслювалося, що радянська влада «розкріпачила» жінок і дала їм все, що вони хотіли, на відміну від «буржуазних» режимів. Однак радянська «гендерна рівність» не означала свободи самовираження, свободи вибору чи навіть реальної рівності жінок з чоловіками. Жінки продовжували стикатися з низкою труднощів у всіх сферах життя - вони мали слабкий авторитет у партійних структурах, несприятливе становище на ринку праці, обмежені репродуктивні права тощо [2].

Із приходом більшовицької влади були ліквідовані і визнані буржуазними всі того часу активні самостійні жіночі об'єднання. Замість них були створені товариства, які не мали майже нічого спільного з жіночими рухами. Новоутворені об'єднання були частиною політичної тоталітарної системи. Так звані жіночі відділи діяли у структурі обкомів партії і їх діяльність зосереджувалася насамперед на мобілізації жінок як ресурсу для вирішення побутових та виробничих проблем [7].

Перший в УРСР жінвідділ було створено при Харківському губкомі КП(б)У у 1920 році, а вже через 5 років до жінвідділів входило 1,5 млн. українських жінок. Фактично жінвідділи, що існували у 1920 - 1930-х рр., були єдиною можливістю для прояву жіночої активності у легальній формі. Основні напрями діяльності жінвідділів були зосереджені на вирішенні соціальних проблем – материнства, суспільного виховання дітей, підвищення культурного рівня жінок, організації побуту, та найголовніше - виконання партійних директив.

На початку 1930-го року були ліквідовані жінвідділи та на їх заміну створили жіночі сектори у відділах агітацій та масових кампаній ЦК ВКП(б), які також були ліквідовані в 1934, тому що було оголошено, що «жіноче питання» в СРСР вирішено [5]. Проте в західних областях УРСР жіночі відділи існували і у 1945-1956 рр., це пов'язано з пізнішим приєднанням західних територій до СРСР [5].

У вересні 1941 року було створено Антифашистський комітет радянських жінок, назва якого у 1956 році була змінена на Комітет радянських жінок. Даний комітет виконував перш за все репрезентативну функцію на партійних з'їздах та міжнародних конференціях. Всі дії жінок в даному комітеті чітко регламентувались та спрямовувались партійними комітетами [5].

В 1950-1960-х роках відродились об'єднання жінок за інтересами, які мали назву - жіночі ради. Вони також спрямовувались більше на вирішення соціальних проблем: створення кращих умов праці, створення дитячих садків, підвищення кваліфікації для жінок тощо [5]. Існуючі в 1970-1980-х роках жіночі організації, разом з профспілками та комсомолами входили в нечисленний список громадських організацій, які діяли лише за сприяння статті 7 Конституції СРСР та під наглядом КПРС в межах офіційної ідеології про рівність статей [5].

Відносно автономною формою громадсько-політичної активності українських жінок в СРСР була їхня участь у кооперативній діяльності, особливо в сільській місцевості. На відміну від жіночих об'єднань, які були партійними організаціями, кооперативи намагалися зберегти певну автономію. Вони часто організували дитячі заклади, громадські їдальні, лікарні, освітні центри, санітарну освіту, курси з ліквідації неписьменності тощо [5].

Варто зазначити, що жінки стали найважливішою частиною і рушійною силою селянського опору радянській та колективізації. Радянська влада нерозголошувала про участь жінок у протестах але в архівних документах того періоду неодноразово згадуються випадки «жіночих повстань», «жіночих демонстрацій», «жіночих бунтів» тощо. ГПУ встановило, що кожен третій масовий селянський виступ був жіночим протестом. Особлива хвиля таких «бунтів» відбулась навесні 1928 року. Та справа була не в тому, що жінки були радикальними противниками колективізації, а в тому, що селянки очікували м'якшого ставлення з боку влади [3].

Роль жінки у Радянському Союзі чітко регулювалась у всіх сферах, в тому числі й в сімейному житті. Ставши «вільними товаришами у пролетарському шлюбі», вони мали повне матеріальне та сексуальне самовизначення. Вони мали право обирати місце проживання, свій громадянський статус і прізвище. Завдяки можливості працювати в будь-яких установах і підприємствах, жінки могли стати економічно незалежними від чоловіків. Вони також мали право

на оплачувану чотиримісячну відпустку у зв'язку з вагітністю і право на оплачувані перерви для годування дітей для матерів, які працювали [4].

В УРСР навіть існував так званий гендерний договір, який був санкціонований державою і отримав назву «контракт працюючої матері». За цим «контрактом», жінки формально мали рівні права з чоловіками: вони мали можливість отримувати будь-яку освіту і працювати на будь-яких посадах. Однак при цьому сім'я продовжувала залишатися основою їхньої діяльності. Держава номінально не втручалася в приватне життя людей, але фактично підтримувала погляд, що буття і сімейні справи жінок є їхньою особистою справою, на яку вони повинні розраховувати самостійно. Цей «контракт» визначав ролі жінки як працівниці і матері в її гендерних відносинах [6]. Проте, такий «устрій» ще більше обтяжував життя жінок.

Більш того, постанова Народного комісаріату охорони здоров'я від 18 листопада 1920 року, яка дозволяла штучне переривання вагітності, була скасована в 1936 році новою постановою ЦВК і РНК «Про заборону абортів, підвищення матеріальної допомоги породіллям, надання державної допомоги багатодітним сім'ям, розширення мережі пологових будинків, ясел і дитячих садків». Таким чином, закон, який у певному сенсі мав заохочувати жінок народжувати по факту обмежував їх репродуктивні права [1].

Радянська влада наголошувала на рівності статей і важливій ролі жінок у політичному житті та інших раніше недоступних сферах, лише тоді, коли це відповідало її політичним інтересам і коли жіночі ресурси могли бути використані для досягнення конкретних політичних цілей [2].

Для виконання партійних завдань створювалися окремі компіляції про досягнення жінок в УРСР. Вони висвітлювали роль жінок у досягненні п'ятирічних планів, їх діяльність в органах влади і жіночих радах, а також надавали статистичні дані щодо присутності жінок у різних галузях, серед депутатів Верховних Рад, орденоносців, Героїв Соціалістичної Праці, лауреатів Сталінських премій і матерів-героїнь[6].

Одним із найпоширеніших показників, що використовувалися для підтвердження активної ролі жінок у радянській владі, була кількість жінок, представлених у законодавчих органах. (табл.1)

Проте, як зазначає В. Кларк, жінки, які займали посади в вищих органах влади, ілюстрували феномен «токенізму» (від англійського «token» - знак, «tokenism» - видимість), де їх присутність була лише символічною та декоративною [5].

Таблиця 1

Склад депутатів Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки I- XI скликання

Верховна Рада	Питома вага, %	
	жінки	чоловіки
I скликання (1938-1947 рр.)	24,8	75,2
II скликання (1947-1951 рр.)	27,0	73,0
III скликання (1951-1955 рр.)	31,4	68,6
IV скликання (1955- 1959 рр.)	34,5	65,5
V скликання (1959-1963 рр.)	33,9	66,1
VI скликання (1963-1967 рр.)	34,1	65,9
VII скликання (1967-1971 рр.)	34,1	65,9
VIII скликання (1971-1975 рр.)	34,7	65,3
IX скликання (1975-1980 рр.)	35,3	64,7
X скликання (1980-1985 рр.)	36,0	64,0
XI скликання (1985-1990 рр.)	36,0	64,0

З таблиці видно, що протягом всіх скликань Верховної Ради УРСР кількість жінок-депутатів була досить значною. Особливо високим був їх представницький вплив в місцевих радах УРСР, де в 1970 році жінки становили 41%, у 1977 році - 47%, а в 1987 році - навіть 49,2% від загальної кількості депутатів [5].

Проте навіть за таких показників важко говорити про гендерну рівність та гендерний паритет в політичній сфері в УРСР. Західні дослідники, проводячи статистичний аналіз, вказують на те, що представленість жінок у Верховній Раді СРСР (і можна припустити, що схожа ситуація була і у Верховній Раді УРСР) була природжено декоративною і не служила відображенням реального доступу жінок до політичної влади. Як доказ можна навести декілька причин:

1. У радянські часи всі депутати, незалежно від статі, призначалися компетентними органами влади, і ні воля кандидата, ні побажання виборців не були вирішальними при виборі.

2. Переважна більшість жінок складала 72% непартійних депутатів.

3. Виступи жінок на сесіях Верховної Ради СРСР між 1966-1973 роками становили всього 10,5% від загальної кількості виступів. При цьому вони частіше виступали на питаннях освіти, охорони здоров'я та соціального забезпечення (31%), але практично не виступали на питаннях державного планування, міжнародних відносин і федеральних фінансів.

4. Жінки були молодшими від середнього віку та рідко переобиралися на другий або третій термін при ротації.

5. Законодавчі органи влади Радянського Союзу майже не брали активну участь у прийнятті політичних рішень, оскільки вони фактично мали лише символічне значення, і всі важливі рішення приймалися партійними органами.

Ця ситуація призводила до того, що представництво жінок в політичних структурах було обмеженим, і протягом всієї історії Радянського Союзу вони були менш представленими в партійних органах влади. (табл. 2) [5].

Таблиця 2

Відсоток жінок серед членів КПУ [5]

Роки	1923	1925	1958	1970
Відсоток членства жінок	9,2	11,2	17,5	19,8

Комуністична партія була єдиною організацією, яка фактично та практично контролювала всю владу в радянській державі, і низький рівень представництва жінок у її рядах свідчив про існування гендерної нерівності у радянському суспільстві. Протягом усього періоду існування Політбюро Центрального Комітету Комуністичної Партії Радянського Союзу (КПРС) були лише дві жінки, які стали його членами - К. Фурцева і Г. Семенова. Уряди Української Радянської Соціалістичної Республіки мали лише одну жінку на посаді голови - Євгенію Бош. Вона очолювала уряд впродовж короткого періоду з грудня 1917 року до березня 1918 року. Після цього жодна жінка не обіймала посаду голови уряду в УРСР[5].

У судовій системі було достатньо широке представництво жінок. Однак це можна пояснити тим, що судова влада була залежною від виконавчої влади і не мала реальної впливової ролі у прийнятті ключових рішень. Крім того, інститут народних засідателів, який налічував більше жінок, функціонував у радянській судовій системі на волонтерських засадах і не відривався від сфери виробництва [5] (табл.3)

Таблиця 3

Частка жінок серед народних суддів і народних засідателів у районних (міських) народних судах УРСР[5]

Роки	На початок 1975 р.	На початок 1979 р.	На початок 1984 р.
Відсоток жінок в загальній чисельності народних суддів	26	28,4	30,1
Відсоток жінок в загальній чисельності народних засідателів	50,1	52,2	53,4

У СРСР наголошували, що «жіноче питання» вже вирішено, але реальна рівність між жінками і чоловіками була лише міражем. Вона була спрямована на показ «досягнень соціалізму» і підтримувалася за допомогою різних квот, зокрема в органах псевдодемократії, таких як

ради на різних рівнях і профспілки. З попередніх даних ми бачимо, що фактично чим вищий орган влади тим менше було представництво жінок в ньому. Крім цього, формальний характер виборів, мав не сприятливий вплив для створенню активної політичної участі жінок [5].

У висновку, можна відзначити, що радянська влада не впроваджувала активну гендерну політику, а здебільшого використовувала жінок для власних потреб у вирішенні економічних та ідеологічних завдань, але при цьому старалась зберегти існуючі гендерні ролі без змін.

За часів радянської влади склалася своєрідна форма «радянського патріархату», де основним механізмом дискримінації жінок були не чоловіки, а сама тоталітарна держава зі своєю агресивною ідеологією, яка домінувала і не враховувала інтереси індивідів [5].

Проте, у цьому процесі був один позитивний аспект - значне зростання освічених жінок, які отримували професійну підготовку на курсах, в технікумах і університетах та набували професійних навичок [3]. Не можна знецінювати досягнуті радянською політикою кроки на шляху до гендерної рівності в суспільстві. Однак виявляється, що у багатьох випадках ці заходи були формальними і залишалися здебільшого на папері, не маючи реального впливу.

Список використаних джерел та літератури

1. Вавриш І. Аналіз образу жінки у культурі суспільства Радянської України. *Київський національний університет імені Т. Г. Шевченка*. 2012. С. 1-6.

2. Залеток Н. Емансипація по-радянськи: Місце та роль жінок у суспільстві у публічному дискурсі Й. Сталіна у 1920–1940-х рр. *Літопис Волині*. 2022. № 26. С. 205-210

3. Лапченко А. Правовий статус жінки-селянки в 1920–1930-ті роки в УСРР. *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис*. 2021. № 24. С.108-112

4. Непіпенко Л.П. Гендерна ідеологія та гендерна політика в радянській політичній культурі України періоду непу. *Гілея: науковий вісник*. Історичні науки. 2019. Вип. 145. С. 116–123.

5. Олійник Н. Громадсько-політична активність жінок в радянській Україні (1922-1991 рр.). *Гендерні теорії, гендерні практики: налагоджуючи мости*, Харків. 2008. С.31-40

6. Смольницька М. Жінка в радянському суспільстві: офіційний образ і реальна практика. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*. 2011. № 16. С. 162-174

7. Стародубець Г. Гендерні стратегії більшовицької влади в умовах радянзації західних областей України та Білорусії в 1944-1946 рр. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Історичні науки». 2018. Вип. 27. С. 270-275.

УДК 94:398](477)»1932/1933»

ВИСВІТЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ ГОЛОДОМОРУ 1932-1933 РР. У ФОЛЬКЛОРИ ТА НАРОДНІЙ ТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Стець Даніел, студент 1 курсу ННІ природничо-математичних, медико-біологічних наук та інформаційних технологій.

Науковий керівник – ст. викл. **Лейберов О. О.**, кафедра всесвітньої історії та міжнародних відносин.

Стаття присвячена висвітленню проблеми голоду 1932-1933 рр. на Україні у творах усної народної творчості. Автор розглянув причини, зміст та наслідки антиукраїнської аграрної політики, що проводилася радянською владою для боротьби із заможним українським селянством та призвела до трагедії Голодомору. Народна творчість цього періоду, виступала, як один із засобів супротиву та боротьби з політикою більшовицької влади на Україні.

У цьому році український народ відзначає 90-у річницю національної трагедії України, яка визнана більшою частиною країн світу, як акту геноциду, сумнозвісного Голодомору 1932-1933 рр.

Трагедія, що забрала життя понад 4 млн. осіб, переважно українців, а загальна цифра людських втрат сягає більше 6 млн. осіб [1]. Не дивлячись на сотні наукових публікацій присвячених даній проблемі, вона залишається до сих пір до кінця не дослідженою [2-6]. Однією з причин такого стану речей є те, що не всі архівні документи розсекречені тому історики не мають до них широкого доступу.

З моменту здобуття Україною державної незалежності, при вивченні даної проблеми дослідники все частіше почали користуватися матеріалами т. з. «усної історії». До цієї групи джерел належать розповіді очевидців, усні свідчення учасників тих подій, пам'ятки народної творчості та фольклору. Відомо, що фольклор є виразником народної самосвідомості і відтворює за допомогою слова мрії. Надії та сподівання народу, його біль та переживання. Таким чином, народна творчість виступає як колективна біографія всього народу, його історії, трудового життя, боротьби за волю та незалежність. Народна творчість ніби віддзеркалює саму душу народу. Тому тема Голодомору знайшла своє широке відображення в українському фольклорі. Не дивлячись на те, що фольклорні твори становлять значну групу історичних джерел, на сьогодні при вивченні цього питання та у історіографії проблеми вони використовуються недостатньо. У виданнях радянського часу проблема колективізації та голоду 1932-1933 рр. з ідеологічних позицій висвітлювались однобоко або взагалі не висвітлювались. Тільки останнім часом світ побачили збірки, у яких дане питання розглядається не з комуністично-партійних позицій, а національно-державних [7-8].

До літературних жанрів, у яких народ виступав проти політики радянського керівництва варто віднести кобзарські народні думи, селянські пісні, анекдоти та сатиричні оповідання, дражнилки, частівки або припівки. Останні були дуже популярними у народі ще з часів громадянської війни 1917-1922 рр. Невеличкі, сатиричні твори які часто співалися під акомпанемент музичних інструментів на мотив пісні «Яблучко». Їх складали і виконували всі – дорослі та діти, тому народну творчість варто оцінювати не як індивідуальний витвір, а колективне свідоме. Ще однією особливістю народної творчості є те, що вона не піднімає у своїх творах глибокі філософські питання, а орієнтується на «виклики часу». Ці твори – приклади миттєвої, влучної реакції на злободенні теми.

Аналізуючи народні фольклорні твори пов'язані з проблемою Голодомору не слід забувати, що вони були тісно пов'язані з тими історичними подіями, що йому передували або відбувалися одночасно з ним.

Перше на, що звернув увагу народ на зміну позиції радянської влади у продовольчому питанні після згорання політики НЕПу. Погіршення загального майнового становища одразу знайшло своє відображення у народній творчості.

Із бульби хліб
Із бульби каша
Пропади ти
Доля наша [10, с. 23-24].

* * *

Україна, Україна
На що ж хліб віддаєш?
Незабаром. Ненька рідна
З торбою сама підеш [11, с. 26].

Зміна політичного вектору асоціювалась у українських селян з новою радянською владою. До політичного антагонізму додавався ще й національний.

Гей яблучко
Наливається
Москаль всіх знуздав
Та й катається []

* * *

*А московська власть
До всього добралася
До корів, і до биків*

І до бабських сундуків [9, с. 89]

Зрозуміло, що народ як завжди шукав винних. Першими організаторами політики продовольчого геноциду на Україні цілком закономірно вважаються В. Ленін та Л. Троцький.

Ленін Троцькому сказав:

«Я мішок муки дістав»

Мені куліч, тобі маца

Ламца-дрінца гоп-ца-ца [10, с. 27]

** * **

Сидить Ленін за столом

І жере картошку

А селянин під столом

Збирає крошки [8, с. 334].

** * **

Коли Ленін помирав

Сталіну наказував

Хліба зовсім не давай.

М'яса не показуй [7, с. 69]

Але сам Голодомор став результатом тієї політики, яку проводила радянська влада на Україні. Осмислюючи причини цього жакливого явища, народ не міг не звернути увагу на політику колективізації, яка прийшла на зміну НЕПу. Це комплекс репресивно-політичних заходів, які силою впроваджувалися на селі і були спрямовані на ліквідацію верстви заможного селянства, яких називали «куркулями».

Сталін хліба захотів

Та придумав куркулів.

Всюди плач. Всюди крики

Селян учать, як їм жити.

Буксир хліб увесь забрав,

Щоб мужик скоріш здихав [8, с. 72].

Як правило «розкуркулення» проводилося органами ГПУ або місцевими активістами-комнезамовцями (членами комітетів незаможних селян - органів Радянської влади на селі в Україні в 1920–1933 роках) з реквізицією всього майна, передачею його у колгоспи та засланням «куркулів».

Ода хата – два кулі.

Записали в куркулі,

Описали всі горшки,

Та й забрали в Соловки [9, с. 112].

Процес ліквідації «куркулів» як класу індивідуальних власників, супроводжувався організацією господарств нового типу, де замість індивідуальної праці перевага віддавалась колективній. Такі об'єднання – колгоспи, не спіймалися українським селянством і їх критика також знайшла своє місце у народній творчості. Причому критика колгоспів, які на довгі роки стануть єдиною формою організації сільськогосподарських виробників (з усупільненням, праці, частковим усупільненням майна та головне усупільненням результатів праці та їх розподілом «порівну», а не від затраченої праці та зусиль) була найбільш гострою.

По завіту Леніна,

По завіту Сталіна,

Будували ми колгоспи,

Що б зеубить селянина [6, с. 562].

* * *

Я читаю у Леніна

Я читаю у Сталіна

Що частина із селян

У тайгу відправлена [4, с. 65].

Як висновок, народ підсумував своє гірке становище наступними рядками:

Не дадуть землі селянам,

А дадуть - не будеш рад.

Ти, як був завжди у неволі,

Так і далі будеш раб [4, с. 65].

У частини населення почало складатися враження, що повернулися старі, царські часи, проти яких боролась революція:

Дід із бабой все життя,

На пана батрачили,

Дали землю комісари,

Потім розкулачили [4, с. 67].

Ще однією темою, яка на початку 30-х рр. міцно увійшла у народну творчість стала проблема антихристиянської та антицерковної політики, яку проводила радянська влада в українському селі. Закриття та руйнування храмів, репресії проти представників культу викликали величезне незадоволення українців. Політика державної «дехристиянізації» викликала несприйняття, відторгнення та супротив. І хоча ці події не були напряду пов'язані із Великим Голодом, але у свідомості людей сприймалися, як «кара Господня» за владу Антихриста, під яким розуміли Й.В. Сталіна.

Сталін з Леніном у двох,

Церкву (віру) заборонили,

Всіх попів порозганяли (по розстріляли).

Та безлад вчинили [6, с. 807].

Події самого Голодомору також знайшли своє відбиття у фольклорі. Це переважно сумні народні пісні, що передають відчуття трагедії кожної людини, кого зачепив голод.

У 33-му году їли люди лободу,

Пухли люди з голоду,

Помирали на ходу,

Отощали усі люди

Падали як мухи

Кропивою-лободою не наповниш брюки [7, с. 79].

Не менш емоційними були народні прислів'я, що народилися того часу. «Всі видали, як голодували», «не милий світ, як пустий живіт», «мертві не голодують», «при комуні пусто в клуні», «кулак у нас той, хто на кулаку спить». Народ вірно підсумував, що «Серп і молот принесли голод» [8, с. 332].

На цю трагедію народ відповів глузуванням з самого Сталіна та його оточення. З'являється величезна маса творів усної народної творчості, де «батько всіх народів» виступає у ролі «недалекої, жорстокої» людини. Іншими «героями», були ті особи, які також несли особисту відповідальність за проведення Голодомору. Є кумедно-глузливі вірші які присвячені В. Молотову, П. Постишеву, М. Хатаєвичу, Л. Кагановичу, В. Чубарю та С. Косіору, М. Хрущову (дуже часто у цих творах використовувалася лайливо-ненормативна лексика).

Чубар їде на коняці,

А позаду – Косіор,

Відібрали хліб селянський,

Буде скоро всім нам мор (смерть) [4, с. 68].

Відчуваючи тогочасну власну безсилість, український народ звертається навіть до В. Леніні, при якому все ж таки жилося дещо краще:

Постань Ленін, подивися

До чого ми дожилися.

Клуна раком, хата боком, і коняка з одним оком,

І корова без хвоста.

І комора вся пуста,

Ні овечки, ні свині,

Тільки Сталін на стіні [4, с. 67].

Підсумовуючи, варто наголосити, що дослідження усної народної творчості українського народу залишається маловивченою проблемою. Використання її у дослідженнях з краєзнавства, історії, джерелознавства відкриє та дозволить дослідникам не лише віднайти нові, недосліджувані ще проблеми, а й дозволить по новому поглянути на вже вивчені. Фольклор продовжує залишатися величезним, але недостатньо дослідженим джерелом вітчизняної історії та чекає на своїх дослідників.

Список використаних джерел та літератури

1. Марочко В. Територія Голодомору 1932-1933 рр. - К., 2014. - 64 с.
2. Василенко В. Голодомор 1932-1933 років в Україні як злочин геноциду: правова оцінка. - К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2009. - 48 с.
3. Воля О. Мор: Книга буття України. - К.: Кобза, 2002. - 1152 с.
4. Голодомор на Чернігівщині 1932-1933 рр. мовою документів: Тематичний перелік / Упорядн.: Л. П. Коноваленко, А. В. Морозова, Н. М. Полетун. Ред. А. І. Неділя. - Чернігів: КП «Видавництво «Чернігівські береги», 2003. - 72 с.
5. Голодомор (1932-1933) - невідома українська трагедія. - 2013. - 280 с.
6. Голодомор 1932-1933 років в Україні: документи і матеріали / Упоряд. Р. Я. Пиріг; НАН України. Ін-т історії України. - К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. - 1128 с.
7. Бугаєвич І.В. «Дожилася Україна...». К., 1993. – 88 с.
8. Лановик М.Б. Українська усна народна творчість: підручник - Київ: Знання-Прес, 2005. – 591 с.
9. Веселий А. Частівки колгоспних сіл. К., 1936. - 125 с.
10. Ієропольський І. Революція у частівках. Нове життя. К., 1922, № 4.
11. Князев В. Сучасна частіка. 1917-1922. К.: Дервидат, 1924, 75 с.

УДК: 930:327.55]:165.12(=161.2)

ВПЛИВ ІСТОРІОГРАФІЇ «ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ» НА ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ СВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ

Татаренко Богдан, учень II курсу історичного класу Ніжинського ліцею Ніжинської міської ради при НДУ імені Миколи Гоголя.

Науковий керівник – канд. іст. наук, доц. **Мицик Л. М.**, кафедра всесвітньої історії та міжнародних відносин.

Анотація: Стаття присвячена аналізу ключових концепцій та напрямків марксистської та немарксистської історіографії Холодної війни. Автор дійшов висновку, що марксистську історіографію характеризує уніфіковане трактування холодної війни як феномену зовнішньої політики Заходу, спрямованої проти СРСР та його союзників - країн соціалістичного блоку, а також цілковите ігнорування «другої хвилі» холодної війни та альтернатив розвитку міжнародних відносин. Західна історіографія представлена кількома школами (ортоксальною,

ревізіоністською та постревізіоністською), відмінності між якими полягають у визначенні «винуватців» «холодної війни», її сутнісних ознак та альтернатив. На думку автора, західна історіографія впливає на розвиток сучасної української історіографії «холодної війни», а також на концептуальні основи її викладання в Україні.

Ключові слова: «холодна війна», концепція, історіографія, пропаганда, ортодоксальна школа, ревізіоністська школа, постревізіоністська школа, історична свідомість.

Постановка проблеми. Конфронтаційне протистояння часів «холодної війни» стало передумовою для виникнення багатьох міжнародних проблем, наслідки яких спостерігаються й дотепер. Пригадаймо лише сучасний конфлікт між Росією та Україною, який можна вважати черговим проявом «холодної війни». Як відомо, щоб уникнути подібних ескалацій, необхідно уважніше вивчати історіографію як Заходу, так і Сходу, шукаючи консенсус розв'язання сьогоднішніх конфліктів. Можна стверджувати, що до розпаду Радянського Союзу вітчизняні науковці не могли об'єктивно досліджувати історію протистояння США та СРСР. Лише після переломного 1991 року доступ до раніше закритих джерел інформації, в тому числі іноземних, став відкритим. Це стає умовою більш об'єктивного вивчення цього питання. Також, з наукової точки зору, важливим є дослідження впливу західної та радянської історіографій на об'єктивність знань та уявлень сучасних українців.

Мета дослідження: проаналізувати концепції «холодної війни» в науковому дискурсі СРСР та США, з'ясувати їх вплив на суспільну думку українців.

Виклад основного матеріалу. «Холодна війна» – це період історії ХХ століття, коли напружені протистояння відбувалися, головним чином, на політичному, економічному та військовому рівнях між західними країнами на чолі зі Сполученими Штатами та східними країнами на чолі з Радянським Союзом. Цей період почався з ухвалення доктрини Трумена в 1947 році і закінчився розпадом Радянського Союзу в 1991 році.

Сучасні наукові погляди на холодну війну досить різноманітні та складні. Деякі дослідники підкреслюють, що «холодна війна» була боротьбою між двома світовими ідеологіями, капіталізмом і комунізмом, або відображенням конкуренції двох наддержав на світовій арені. Деякі ж дослідники вважають, що «холодна війна» стала результатом глибоких історичних і культурних відмінностей між Сполученими Штатами і Радянським Союзом (Росією), які відобразилися в різних поглядах на політику, економіку, культуру та суспільство. Також деякі дослідники зосереджуються на глобальному вимірі «холодної війни» і підкреслюють її вплив на розвиток світової історії, включаючи зміну балансу сил у світовій політиці, розвиток нових технологій, збільшення чисельності військових союзів та міжнародних організацій, зростання геополітичних та економічних викликів.

Загалом, сучасні наукові погляди на «холодну війну» можуть відрізнятися в залежності від перспективи дослідження і підходу. Історик А. В. Тумашов зазначав: «Кожна з ворогуючих сторін намагалася скористатися мінімально сприятливою геополітичною ситуацією для зміни світового балансу на свою користь, для всебічного нарощування військової могутності, переконання народів світу в «агресивності», «завойовницьких намірах» протилежної сторони. Нечуваної гостроти набула «психологічна війна». Її натхненники та організатори робили все, щоб «одурити» населення своїх країн і завоювати симпатії і підтримку населення в країнах за «залізною завісою [9, с.119]».

Радянська (марксистська) концепція «холодної війни» розглядає протистояння між комуністичним табором (СРСР та союзниками) та капіталістичним світом (головним чином, США та їх союзниками). Ця ідеологія впливала на суспільну думку, підтримуючи державний контроль, індоктринацію та застосування пропаганди для підтримки комуністичних ідей та влади.

В радянській історичній літературі протягом тривалого часу панувала думка, що «холодна війна була інструментом ворожого курсу, який почали проводити уряди західних держав щодо СРСР і інших соціалістичних країн після завершення Другої світової війни [10, с.5]». Таким чином, «дана інформація фактично зводила всі події «холодної війни» до зовнішньої політики і

створювали враження, що Радянський Союз дотримувався виключно оборонної позиції, виступав борцем за мир, а капіталістичний Захід на чолі з США готові були розв'язати нову світову війну [10, с.5]», у що так сильно вірили громадяни Радянського Союзу.

Як не дивно, але розквіт пропаганди, зокрема й у міжнародних відносинах, припав саме на «холодну війну». Цей «інструмент» Радянський Союз вважав, здавалося б, найуспішнішим у боротьбі з капіталістичним світом та для впливу на власне населення задля контролю суспільної свідомості. Тому зважаючи на те, що пропаганда охоплювала СРСР ще з часів його утворення, громадяни охоче вірили в образ «ворога», яким стали Сполучені Штати Америки.

Справді, пропаганда була чи не єдиним і дієвим способом насадження комуністичної ідеології, наслідком яких стали тотальний контроль над суспільством й досягнення інших політично вигідних цілей. Пропаганда часів «холодної війни» у дзеркалі марксистської концепції була досить контрастною. Завдяки успішній реалізації пропагандистських ідей, люди все ж таки сприйняли наратив про те, що Радянський Союз був «країною рівноправ'я», де бідності не було місця, а кожен громадянин відігравав важливу роль у розбудові комунізму. Виходячи із заяв пропагандистів, так звані «рівність» і «соціальна справедливість» у Радянському Союзі різко контрастували зі злим, бідним життям Сполучених Штатів, де капіталісти втручалися в життя простих громадян.

Відповідно до тогочасної пропагандистської програми, заявленою метою Сполучених Штатів було повністю знищити мирний Радянський Союз і його союзників, окупувати й поневолити ці землі, встановивши там несправедливу капіталістичну систему. Не оминули й НАТО. Альянс описувався організацією, як такою, що спрямована на розв'язання конфліктів, а не на забезпечення миру. Такого висновку пропагандисти дійшли через створення військових баз поблизу Радянського Союзу.

Тому зважаючи на те, що пропаганда охоплювала СРСР ще з часів його утворення, громадяни охоче вірили в образ «ворога», яким стали Сполучені Штати Америки.

Радянський план пропаганди активно впроваджувався і в галузі науки. Історик А. В. Прокопчук у своїй праці зазначив, що «невід'ємною її складовою була добре налагоджена система ідеологічної обробки через різноманітну поліграфічну продукцію і книжки, над написанням яких працювали великі інститути та колективи, котрі поширювалися у СРСР і поза його межами [6, с. 67]».

Щоб мати об'єктивне уявлення щодо радянської історіографії «холодної війни» слід ознайомитися з роботами таких дослідників як Язьков Я.Ф. і Сивачьов М.В.[8], Севостьянов Г.М. [7] тощо, які посідають вагоме місце в ній. Саме вони користуються популярністю серед дослідників на пострадянському просторі, праці яких безпосередньо доступні до ознайомлення для населення сучасної України.

Але при цьому всьому слід притримуватися думки, що «якщо для західної історіографії ХХ століття характерними були ідейно-політичні дискусії, які виражали погляди і концепції експертних спільнот, аналітичних центрів та прогресивних течій історично-політичної науки, то в радянській історичній науці панував марксистський, класовий підхід у вивченні зовнішньої політики і історії США, що зумовило конфронтаційний характер взаємодії радянської та зарубіжної наукових шкіл та ставить під сумнів евристичну цінність напрацювань радянських вчених, які були змушені підлаштовувати результати власних досліджень під вимоги курсу партії [5, с. 43]». Дійсно, наука в СРСР фактично залежала від державного апарату управління. Тому переважна кількість напрацювань: наукових праць, статей, публікацій безпосередньо були «скориговані» державою задля власних інтересів. А це ставить під сумнів прозорість та достовірність істинних фактів про «холодну війну», які могли бути корисні у вивченні конфронтації.

Доречно зазначити, але історичні дослідження «холодної війни», її історіографії, насамперед американської, на радянському просторі зазнали кардинальної зміни методів, ідей чи інших наукових підходів наприкінці 1980-х років. Тому слід згадати А.М. Філітова, що виклав нові погляди на дослідження західних вчених у власній книзі ««Холодна війна»: історіографічні дискусії на Заході»[11]. Але це не могло кардинально вплинути на розуміння простих людей,

витіснивши такий собі «образ ворога», що його роками навязували завдяки пропагандистським інструментам, використовуючи й галузь науки.

Отже, покоління людей, представники якого народилися та зростали громадянами СРСР, котрим більше за 45 років, цілком може мати необ'єктивні знання щодо розуміння проблеми «холодної війни», враховуючи багатолітню пропагандистську кампанію, недосконалі наукові марксистські факти, обмеження до доступу іноземних напрацювань тощо.

Західна історіографія та концепція «холодної війни» як чинник формування історичної свідомості суспільства у пострадянській Україні, на нашу думку, має вирішальне значення. Дослідження міжнародних відносин ХХ століття, а саме політичного, економічного, ідеологічного та військового протистоянь конфронтаційного характеру між США і їх союзниками з одного боку та СРСР й країн соціалістичного блоку з іншого, що відомий під назвою «холодна війна», взагалі неможливе без залучення напрацювань західної історіографії холодної війни зокрема.

Передусім слід зауважити, що історіографія Заходу має декілька напрямів у наукових підходах, присвячених проблемі виникнення та розгортання «холодної війни». Таким чином, історіографію визначеного періоду можна розділити на новий та старий періоди. Відповідно існує три основні наукові школи західної історіографії: ортодоксальна, ревізійністська та постревізійністська.

Ортодоксальна школа «холодної війни» – термін, що використовується для опису підходу до вивчення та розуміння «холодної війни», який був популярний в американській науці та історіографії в 1950-1960-х роках. Основна ідея полягає в тому, щоб розглядати конфлікт між Сполученими Штатами та Радянським Союзом як глобальне ідеологічне протистояння між капіталізмом і комунізмом і досягти об'єднання Заходу для стримування радянської експансії. Суть ортодоксальної школи у тому, що політична і військова стратегія повинна базуватися на принципі стримування радянського впливу. І саме ця школа була важливою для формування політики США протягом багатьох років періоду «холодної війни».

Тому основою американської історіографії «холодної війни» стали усім відомі ортодоксальні роботи Дж. Кеннана, його легендарної статті «Витоки радянської поведінки» [2], А. Шлезінгера [3] та інших. У своїх працях науковці описали походження холодної війни та поведінку радянської системи в глобальній конфронтації, її провину в ескалації конфлікту.

Сутність російської загрози, що є справді важливим на сьогоднішній час, проблем дипломатичного фронту Росії та Америки, взаємовідносин досить змістовно висвітлював Т. Бейлі – ще один американський дослідник ортодоксальної історіографічної школи.

В свою чергу, ревізійністська школа «холодної війни» висуває альтернативну історичну концепцію, яка пропонує розглядати дії Радянського Союзу та Сполучених Штатів під час «холодної війни» з іншої точки зору. Ревізійністи вважають, що західні держави, зокрема Сполучені Штати, посилювали комуністичну загрозу та вдалися до агресивних дій, які загострили напругу. Ця історіографічна школа стверджує, що США сприяли конфліктам і війнам у різних регіонах світу. Замість того, щоб шукати мирне вирішення, ревізійністи вважають, що дії США стимулюють протилежне. Про це описував у своїй роботі В. Ла Фейбр [4].

Але не лише політичної діяльності очільників США цікавлять ревізійністи при дослідженні «холодної війни». У їх роботах простежується вивчення розвитку військово-промислового комплексу, зокрема поява потужної зброї – ядерної. Найбільш влучно про це описав у своїй статті історик Гар Альперовіц [1]. Вчений вважає, що використання атомної бомби застосовувався як «інструмент» шантажу. Історик Альперовіц вважав, що створення атомної бомби стало причиною посилення зусиль СРСР щодо забезпечення власної безпеки, натомість США розглядали це як безпосередню агресію проти них самих.

Постревізійністська школа є теж однією з основних концепцій в західній історіографії «холодної війни». Вона виникла у другій половині 20 століття й намагалась переглянути та переосмислити історію «холодної війни», визначаючи нові ідеї про взаємно однакову відповідальність СРСР і США в післявоєнній конфронтації. Поява «постревізійнізму» стала наслідком

використання нових джерел, а саме архівних матеріалів багатьох державних діячів та урядовців. Найбільш відомим представником постревізіонізму є Джон Геддіс. Загалом, постревізіоністи намагаються підійти до вивчення «холодної війни» з більш відкритого та багатогранного погляду, уникати однозначних узагальнень і докладати зусиль для розуміння цього періоду в історії більш об'єктивно.

Так, саме кінець «холодного протистояння» сприяв інтенсивному оприлюдненню джерел у післяконфронтаційні роки, що значно розширило джерельну базу. Розпад соціалістичного табору як обмежуючого фактору призвів до інтенсивного зацікавлення, з наукової точки зору, історіографією Заходу іноземними державами, зокрема новою на геополітичній арені – Україною. Мова йде про іноземну, натівсько-європейську чи американську, що була ані невідомою, ані можливою чи дозволеною для українців як громадян СРСР.

Відкритий та широкий доступ до напрацювань іноземної історіографії «холодної війни» дає можливість сучасному громадянину України розуміти сутність явища в більших масштабах, не обмежуючись лише інформацією радянських дослідників чи вітчизняних, що здебільшого використовували напрацювання попередніх.

З іншої точки зору, доступ до різноманітних історичних досліджень, аналізів і публікацій, похідних від них статей, що проводяться чи проводились західними науковцями, дозволяє українцям поглянути на період «холодної війни» з іншого ракурсу, відмінного від неправдивого марксистського, в деяких аспектах, і збагатити своє розуміння цієї епохи. Тим більш, коли доступ відбувається в онлайн форматі, що значно полегшує вивчення проблем «холодної війни», хоча цей варіант стане у нагоді тим категоріям населення, що безпосередньо мають доступ до електронної бази даних, бо саме в такому форматі є більшість джерельної інформації.

Таким чином, західна історіографія «холодної війни» грає важливу роль у формуванні історичної свідомості суспільства у пострадянській Україні. Одним із прикладів впливу може бути дослідження ролі України у глобальних процесах «холодної війни», яке зосереджується на її геополітичному становищі, внутрішніх дисидентських рухах та взаємодії з іншими країнами. Як наслідок, ці дослідження розкривають роль України як незалежного гравця в контексті світової політики та сприяти формуванню більш об'єктивного розуміння історичних подій, що є актуальним та важливим для сучасного українця.

Список використаних джерел та літератури

1. Alperovitz Gar, et al. «Marshall, Truman, and the Decision to Drop the Bomb.» International Security, vol. 16, no. 3, 1991, pp. 204–21. JSTOR.
URL: <https://doi.org/10.2307/2539092>
2. George F. Kennan. «The Sources of Soviet Conduct»/ George F. Kennan. //Foreign Affairs 1947, 25 p. URL: <https://www.foreignaffairs.com/russian-federation/george-kennan-sources-soviet-conduct>
3. Schlesinger, Arthur. «Origins of the Cold War.» Foreign Affairs, vol. 46, no. 1, 1967, pp. 22–52. JSTOR. URL: <https://doi.org/10.2307/20039280>
4. Walter LaFeber, America, Russia and the Cold War 1945-2002 New York: McGraw Hill, 2004. URL: https://www.academia.edu/837258/America_Russia_and_the_Cold_War_1945_2002
5. Масний В.О. Військова співпраця США з європейськими союзниками середини 1940-х – середини 1960-х рр.: дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.02 / Масний В'ячеслав Олександрович. - К., 2021. - 227 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Masnyi_Viacheslav/Viiskova_spivpratsia_SShA_z_ievropeiskymy_soiuznykamy_seredyny_1940-kh_seredyny_1960-kh_rr/
6. Прокопчук Андрій Олександрович. Радянська історіографія як складова радянської пропагандистської машини у боротьбі проти «другої еміграції» з СРСР після Другої світової війни / А. О. Прокопчук // Наукові записки НаУКМА : Історичні науки. - 2003. - Т. 21. - С. 67-76. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/8482>
7. Севостьянов Г. Н. История США. Том 4. М.: Наука, 1987. 744 с. URL: <https://b.eruditor.link/file/29609/>

8. Сивачев Н.В., Язьков Е.Ф. Новейшая история США (1917–1972). М., 1972. 420 с.
9. Тумашов А. В. «Холодна війна» і її негативний вплив на міжнародну атмосферу в 60–80 рр. XX ст. / А. В. Тумашов // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2000. – № 408 : Держава та армія. – С. 116–122. URL: <https://ena.lpnu.ua/handle/ntb/8816>
10. Холодна війна» (1946 - 1991 рр.). Документи і матеріали. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / О. І. Овчаренко; Черкаси : ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2013. - 536 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/0002076>
11. «Холодная война»: историографические дискуссии на Западе / Филитов Алексей Митрофанович; А. М. Филитов; АН СССР, Ин-т всеобщ. истории. М.: Наука, 1991.

УДК 904:069

МУЗЕЇ ПРОСТО НЕБА: ІСТОРІЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Шекера Олександр, магістрант факультету філології, історії та політико-юридичних наук.

Науковий керівник – канд. іст. наук, доц. **Прудько В. О.**, кафедра всесвітньої історії та міжнародних відносин.

Стаття присвячена висвітленню питань пов'язаних з виникненням та поширенням скансенів та музеїв під відкритим небом в межах країн Західної Європи та Північної Америки. Наведено класифікації музеїв під відкритим небом, вказано можливості їх комерціалізації та залучення до туристичної діяльності.

Ключові слова: скансен, музей під відкритим небом, історична реконструкція.

Вступ. В епоху динамічного та прогресивного розвитку й інформатизації сучасної архітектури та її впливу на сучасну архітектуру та її впливу на вітчизняних архітекторів, дедалі більшої актуальності набуває питання збереження, популяризації та музеєфікації архітектурної спадщини. Важливим чинником втрати архітектурної ідентичності є процеси глобалізації, стрімкої урбанізації, зміни сільського ландшафту, демографічного спаду сільських поселень і втрати культурних традицій.

На сьогоднішній день є кілька форм збереження та експонування пам'яток архітектури та побуту: етнографічні комплекси або «скансени» (музеї просто неба) національного, регіонального та локального значення, а також місцеві резервати, пам'ятки архітектурної спадщини «insitu», музеї-садиби, музеї-заповідники [2, с. 10].

Існує низка важливих проблем щодо тенденцій розвитку музеїв під відкритим небом, становлення і формування архітектурних особливостей національних «скансенів», питань їх комерціалізації та подальшого розвитку. Варто також відзначити малу вивченість цих питань протягом останніх десятиліть у вітчизняній науці в галузі теорії та історії архітектури. Одні з перших наукові дослідження принципів і критеріїв створення та розвитку «скансенів» на території України належать В.Г. Шмельову, де вчений, ще у 80-х роках детально вивчив і проаналізував досвід формування та розвитку скансенів. В наш час даною проблематикою займаються Г.Ю. Новікова [4], М.Т. Брич [3] слід також відмітити Т. Макліана та його дослідження, зокрема працю «Творення публічної історії: Порівняльне дослідження скансенів Музей під відкритим небом, Швеція; Колоніальний Вільямсбург» [1].

Основна частина. Початком становлення етнографії як наукової дисципліни прийнято вважати XIX ст. [2, с. 13]. У цей час виникають перші етнографічні виставки. Етнографічні музеї під відкритим небом тісно пов'язані з розвитком етнографії в різні історичні періоди. Формування етнографічних експозицій зародилося трохи раніше - наприкінці XVIII ст., і було пов'язане зі зростанням інтересу до народної культури, мови, творчості, пам'яток матеріальної культури та побуту [2, с. 10]. У подальший час індустріалізація та урбанізація країн Європи дедалі більше

підживлювали інтерес до народної культури, що відходить у минуле, і створення етнографічних колекцій. Прабатьківщиною музеїв просто неба вважається Швеція, яка налічує понад 800 скансенів та етнографічних експозицій різних типів [3, с. 15].

Перший «скансен» був створений завдяки величезному внеску Артура Хацеліуса, який вивчав мову, культуру, а пізніше й народне зодчество регіонів Даларі і Данмарк у Середній Швеції [4, с. 89]. Результатом його роботи стало формування експозиції на острові Дьюгарден недалеко від Північного Музею. Саме ландшафтна особливість цього майданчика дала загальну назву для музеїв подібного типу по всьому світу. Територія мала фортифікаційні укріплення та окопи, у зв'язку з чим називалася «скансеном» (skansen, що в перекладі зі шведської - окоп).

У 1881 р. Скансен було відкрито для перших відвідувачів [2, с. 14]. На початку ХХ ст. музеї під відкритим небом відкрилися і в інших країнах Західної Європи (музей Зоргенфрі в Данії, Фінський народний музей у 1913 р., музей в Арнемі, Голландія, у 1912 р. тощо). ін.). У 1914 р. у Данії відкрився перший музей міської культури та побуту - Den Gamle By (Старе місто). Ідея створення «скансенів» у Європі в другій половині ХІХ ст. - н. ХХ ст. належала приватним особам і фінансувалася з приватних джерел.

Ініціативу формування «скансенів» стали швидко переймати і в інших країнах Європи (Англія, Німеччина, Франція), а також у США. Так Грінфілд Вілідж у Мічигані, Горелл Вілідж у Пенсільванії, Вілліамбург у Вірджинії являють собою міста колоністів ХVІІ - ХVІІІ ст. Інші експозиції в США присвячені народному життю і побуту індіанців (музей-село в Сан-Дієго, Індіан Вілідж у Техасі) [4, с. 90].

Відокремленим типом експозиції під відкритим небом, що формувався в Норвегії, Данії, Фінляндії, Німеччині і США, варто виділити резервати. Об'єкти, пам'ятки народної архітектури та побуту, зазвичай перебували під захистом держави і приватного власника, розташовуючись на своєму історичному місці - *insitu*. Як правило, власник отримував дохід від управління пам'яткою архітектурної спадщини, отримуючи плату за вхід і надані послуги, але ніс повну відповідальність за збереження об'єкта.

Уже в ХІХ ст. на об'єктах *insitu* своєрідно вирішували питання комерціалізації. На основі архітектурної пам'ятки формувався об'єкт із різним набором атрактивних функцій (паб. атрактивних функцій (паб, бар, фольклорні вистави, національні свята), що приносять дохід своєму власнику. Питання інтерактивності етнографічної експозиції порушували ще на самому початку становлення музеїв-скансенів Артуром Хацеліусом. За його пропозиціями музеї просто неба «пожвавлювалися» за допомогою присутності ремісників, домашньої худоби, організації різноманітних національних урочистостей із виступами співаків, музикантів і танцюристів. Такий підхід поклав початок поділу двох основних функцій Скансена у Швеції і до наших днів - науково-просвітницьке завдання музею та розважально-рекреаційне [5, с. 67].

Бурхливий розвиток «скансенів» у Західній Європі та в інших країнах світу порушив низку питань і проблем з одного боку (відсутність перспективних планів розвитку на тривалий період при закладанні перших музеїв, а також генеральних планів забудови), з іншого боку - допомогла становленню перших принципів формування музеїв та їх типологізації. Спочатку структура забудови музеїв Данії розміщувалася з урахуванням можливостей ландшафту і середовища певних регіонів, а музейні споруди розташовувалися у відповідності до етнографічних зон. У музеях Швеції, у Данському музеї Зоргенфрі, Норвезькому народному музеї використовувалися різні принципи показу експонатів: хронологічний, функціональний, регіональний.

Після 40-х років ХХ ст. з'явилися нові прийоми і методи: формування поселень із справжніх об'єктів або їхніх копій; метод синтетичної побудови експозиції (поєднання будівель із різних регіонів для формування узагальненого образу села або містечка) [3, с. 27].

Друга світова війна поділила історію виникнення музеїв під відкритим небом на два етапи: перший з початку ХІХ ст. - по 40-ті роки ХХ ст., другий - з початку повоєнного періоду до наших днів. Змінилися кордони держав, їхні соціальні та культурні особливості, підвищилося прагнення до самовизначення, збереження і пізнання історичної спадщини [1, с. 27]. Практично відразу

після війни в 1948 р. на першій конференції ІКОМ (Міжнародної ради музеїв) прозвучали перші доповіді, присвячені розвитку музеїв просто неба. Через рік після конференції ІКОМ у 1956 р. представники 13 держав ухвалили Декларацію, яка сформулювала основні цілі музею під відкритим небом і було дано його наукову дефініцію. Так у повоєнний період активізувалася увага до відновлення та збереження архітектурної спадщини, культури та побуту [3, с. 28].

Під час другого повоєнного етапу «скансени» почали з'являтися в Австрії, Бельгії, Естонії, Болгарії. Активно розроблялися нові способи консервації пам'яток архітектури та побуту, досліджувалися нові функції музейної діяльності. В Ольстерському музеї в Північній Ірландії основу експозиції доповнили різними видами діяльності, характерними сільській місцевості: ковальська справа, ткацька майстерність, обробіток полів тощо. Завдання полягало в приверненні уваги міських жителів і створення для них інтерактивного середовища [5, с. 87].

У 1949 р. відкрився музей «Старий Лінчепінг» у Швеції. Забудова представлена міським середовищем XVII - XIX ст. Усі об'єкти архітектурної спадщини повністю виконують свою функцію: магазини, банки, торгові лавки, майстерні тощо. Збережено всі історичні технології виробництва продуктів і предметів побуту. Кожен будинок заселений своїми мешканцями [5, с. 40]. Наразі музей «Старий Лінчепінг» є найбільш відомим і основоположним музеєм, що поєднує в собі функції дослідницької та комерційної діяльності. Сучасний етап розвитку музеїв під відкритим небом пов'язаний зі зростанням їхньої кількості на всій території сучасної Європи, а також формуванням методичних і дослідницьких центрів на їхній основі.

З'явилися нові типи музеїв у Німеччині - промислові, експозиція яких представлена пам'ятками науки і техніки XIX - н. XX ст. В Берліні в 1975 р. було відкрито археологічний музей просто неба. Набув популярності підземний археологічний музей у Йорку, Велика Британія, інтерактивна експозиція якого, являє собою тунелі, що переносять відвідувачів у минуле [1, с. 22]. Формування нових етнографічних музеїв Європи тісно пов'язане із залученням туристичних потоків у регіони. Подальшого розвитку набули музеї «insitu» у Швеції, Німеччині, Угорщині, Болгарії.

На сьогоднішній день низка вчених відзначає трансформацію музейної експозиції, її переосмислення і перехід до «нової музеології». Тепер музей не є лише об'єктом для відвідування елітарної та консервативної публіки, а стає частиною процесів навколишнього соціуму і середовища. Сучасний «скансен» являє собою інститут із широким набором функцій: консервація, дослідження, просвітництво, рекреація, інтерактив, комерція. Багато сучасних етнографічних музеїв стають невід'ємною частиною конкретних поселень та їхніх жителів. Це зумовило появу нових форм музеїв: етносела, музеї-заповідники, етнографічні парки.

Залежно від виду музеєфікації об'єктів архітектурної спадщини розрізняють: ансамблеві експозиції, середовищні (ті, що зберігають або моделюють архітектурне та культурне середовище), експозиції, що відображають етапи розвитку етнографічної спадщини та екомuzeї, населені місцевими жителями [5, с. 153]. Сучасний скансен має залучати відвідувача у своє середовище і процеси, що відбуваються в музеї, позбавляючи відпочивальника ролі пасивного спостерігача.

Висновок. У розвинених країнах до кінця XX ст. підхід до музеєфікації пам'яток архітектури та побуту змінився в бік реставрації та збереження об'єктів у своєму історичному середовищі. Ідея перенесення пам'яток архітектурної спадщини на нові майданчики, як і сама форма музеєфікації у вигляді «скансенів», не стала втрачати свою актуальність. Збереження історичного середовища, екології, пам'яток промисловості, технологій, міського та сільського середовища, зростання популярності сільського туризму робить дедалі більш затребуваною форму етнографічних музеїв insitu.

Виходячи з досвіду зарубіжних «скансенів» у питаннях комерціалізації пам'яток архітектури та побуту, необхідно надавати юридичну та фінансову допомогу власником пам'яток і садіб на прикладі Англії, Німеччини, Голландії та ін. країн. Локальні етнографічні музеї та об'єкти можуть стати частиною туристичних напрямків і точок тяжіння.

Список використаних джерел та літератури

1. MACLEAN, Terry. The Making of Public History: A Comparative Study of Skansen Open Air Museum, Sweden; Colonial Williamsburg, Virginia; and the Fortress of Louisbourg National Historic Site, Nova Scotia. *Material Culture Review*, 1998. С 21 – 32

2. Башкатов Ю. Ю., Терпиловський Р. В. «До історії скансенів у Європі.» *Археологія і давня історія України* (2011). С.7-16

3. Брич Марія. «Вільний простір як елемент експозиції музеїв під відкритим небом» *Сучасні проблеми Архітектури та Містобудування* №60 (2021): С. 23-35.

4. Новікова Ганна Юріївна. «Зародження феномену середовищних музеїв в європейській музейній традиції.» *Міжнародний вісник* 1 (2018) С. 88 – 92

5. Новікова Ганна Юріївна. «Середовищний музей як феномен сучасних культурних індустрій.» (2019). С. 236.

УДК 341.238(477:061.1ЄС)»2014/2023»

ОСОБЛИВОСТІ ВІДНОСИН УКРАЇНИ ТА ЄС У ПЕРІОД РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО КОНФЛІКТУ (2014-2023)

Шовкун Павло, магістрант факультету філології, історії та політико-юридичних наук.

Науковий керівник – д-р іст. наук, проф. **Кучменко Е. М.**, кафедра всесвітньої історії та міжнародних відносин.

Анотація

Статтю присвячено дослідженню особливостям відносин України та Євросоюзу в період російсько-українського конфлікту 2014-23. Автор аналізує політичні, економічні та соціально-взаємодії між сторонами конфлікту, зосереджуючись на ключових подіях та розвитку відносин протягом цього періоду. Стаття розглядає початок конфлікту, включаючи анексію Криму Росією та виникнення збройного конфлікту на сході України. Автор аналізує реакцію Європейського союзу на ці події, зокрема запровадження санкцій проти Росії та підтримку України на дипломатичному та економічному рівнях. Також проводиться аналіз поступового зближення України та ЄС, включаючи підписання Угоди про асоціацію та поглиблення економічного співробітництва, зокрема вплив конфлікту та процес євроінтеграції України та відносини між Євросоюзом та Росією.

Ключові слова: Україна та ЄС, Євромайдан, надати військову допомогу Україні, фінансова допомога, взаємодія між ЄС та Україною.

Методологія

Збір та аналіз існуючих джерел: Для підготовки статті автор використовував широкий спектр джерел, таких як наукові статті, політичні заяви, дипломатичні документи, звіти та інші матеріали, що стосуються відносин між Україною та Євросоюзом у зазначений період. Цей етап мав на меті забезпечити широку основу знань і даних для подальшого аналізу.

Дослідження ключових, політичних та економічних подій, які пов'язані з російсько-українським конфліктом, що відбулося протягом зазначеного періоду. Автор статті оцінював реакцію ЄС на ці події, включаючи запровадження санкцій та підтримку України. Також аналізував політичні, економічні та соціальні взаємодії між Україною та ЄС протягом розглянутого періоду. Автор досліджував підписання та реалізацію Угоди про асоціацію, розвиток торговельних відносин та інші аспекти співробітництва.

Загалом, методологія статті поєднує аналіз існуючих джерел, подій та взаємодій, що допомагає розкрити особливості відносин між Україною та ЄС протягом російсько-українського конфлікту 2014-23 років.

Результат досліджень

Реакція Європейського Союзу (ЄС) на Євромайдан, масові протести, що відбулися в Україні у 2013-2014 роках, була складною та еволюційною. З початку протестів Союз висловив

підтримку основним принципам Євромайдану, таким як захист демократії, прав людини і правової держави. Він закликав українську владу до діалогу з протестувальниками та мирного вирішення конфлікту. У наслідок насильницького придушення протестів у лютому 2014 року, ЄС ввів санкції проти окремих українських посадовців, які відповідали за порушення прав людини. Серед них були: Микола Азаров, Сергій Арбузов, Сергій Ключев, Олександр Якименко, Раїса Богатирьова, Віктор Янукович та інші [1]. Також було обмежено видачу віз та майнові та фінансові обмеження щодо керівників колишнього режиму Віктора Януковича. Євросоюз виступив у ролі посередника у політичній кризі, допомагаючи домовитися про компроміси між урядом та опозицією. Це включало укладення угоди про врегулювання кризи, відновлення конституційного ладу та проведення президентських виборів.

ЄС є одним із найважливіших джерел інвестицій та фінансової підтримки для України, що сприяє економічному зростанню та розвитку країни. ЄС надає Україні фінансову допомогу та позикові кошти через різноманітні фонди та програми, такі як Європейський інвестиційний банк, Європейський фонд для зближення та інші.

Ці інвестиції допомагають зміцнити економіку України та стимулюють інновації, створення робочих місць та розвиток бізнесу. Крім того, ЄС також надає технічну допомогу Україні для сприяння проведенню необхідних реформ у різних сферах, таких як уряд, судова система, боротьба з корупцією та інші. Таким чином, фінансова та технічна підтримка з боку ЄС відіграють важливу роль у сприянні економічному зростанню та розвитку України. Макрофінансова допомога: ЄС надає позикові кошти Україні для підтримки її економіки у перехідний період. Фонд зближення: ЄС створив фонд зближення, який надає фінансову підтримку країнам, які зазнають труднощів у реалізації стандартів ЄС.

Після Євромайдану ЄС надав значну фінансову допомогу Україні для підтримки реформ, економічного відновлення та підтримки бюджету. Загальна сума фінансової допомоги від Союзу залежить від різних факторів, таких як програми та ініціативи, обсяги допомоги та період аналізу. Одним з найбільших пакетів фінансової допомоги був Макрофінансовий транш (МФД) від ЄС. Загалом, з 2014 по 2020 рік, Україна отримала понад 3,8 мільярда євро в рамках МФД від ЄС. Від лютого Україні отримала близько 19,4 млрд доларів фінансової допомоги від іноземних партнерів. До кінця року Україна може отримати ще 5 млрд євро від ЄС, 4,5 млрд доларів від Сполучених Штатів та 1,3 млрд доларів від МВФ. Ці кошти були спрямовані на підтримку української економіки, фінансову стабільність та реформи. [3]

Враховуючи динаміку фінансової допомоги та обсяги різних програм, загальна сума фінансової допомоги ЄС для України після Євромайдану є значною, що свідчить про підтримку та співпрацю між ЄС та Україною.

У 2016 році – повністю відмовилися від російського газу [2].

Починаючи з 2014 року обсяг імпорту газу суттєво скоротився у порівнянні з попередніми роками. У довоєнному 2021 році Україна імпортувала всього 2.6 млрд кубометрів «блакитного палива».

Впродовж цього опалювального сезону Нафтогаз імпортував до 1 млрд кубометрів. І на відміну від попередніх років, під час імпорту не було використано жодної гривні платників податків.

Різне скорочення імпорту пов'язане з наслідками війни - скороченням промисловості, виїздом людей за кордон. Також зіграла роль порівняно тепла зима. Разом з тим, з огляду на скорочення споживання, шанси України стати повністю незалежною від імпорту газу виглядають найбільш реально за всі роки незалежності. «Ми хочемо відмовитись від імпорту та повністю забезпечувати споживачів газом, що видобувається в Україні. Це основа нашої енергетичної безпеки. Попри те, що газовидобувна інфраструктура Нафтогазу неодноразово ставала мішенню під час ворожих обстрілів, ми не відмовляємося від планів зі збільшення видобутку. Тому, що це шлях для досягнення енергетичної незалежності України. Війна тільки підкреслила, наскільки важливим є це питання» – зазначає очільник НАК «Нафтогаз України» Олексій Чернишов [4].

Санкції ЄС проти Росії були введені у відповідь на анексію Криму та підтримку Росією сепаратистських рухів на сході України. Вони були спрямовані на обмеження доступу Росії до фінансових та технологічних ресурсів, а також на скасування та заморожування угод у різних секторах економіки. [5]

Ці санкції негативно вплинули на російську економіку, викликавши різке скорочення обсягів експорту та іноземних інвестицій. Вони також призвели до знецінення рубля та погіршення соціально-економічної ситуації в країні.

Однак санкції також мали негативний вплив на економіку деяких країн ЄС особливо тих, що пов'язані з Росією. Деякі експерти також зазначають, що санкції можуть призвести до подальшої ескалації конфлікту, в той час як інші стверджують, що вони були потрібні для захисту територіальної цілісності України та підтримки її суверенітету.

Санкції також чинили значний тиск на Росію, змусивши переглянути свою політику щодо України. Крім того, санкції стимулювали диверсифікацію економіки України та зміцнення її відносин з іншими країнами, такими як Китай та Туреччина.

З 2014 року ЄС надає військову допомогу Україні в рамках своєї політики підтримки її суверенітету та територіальної цілісності. Військова допомога включає надання деякого військового обладнання, такого як, бронезелети, медичне обладнання, радіостанції і деякі види озброєнь. Крім того, ЄС надає навчання українським військовим та надає фінансову допомогу для підтримки української армії.

Реакція Європи нам запам'яталася більше як висловлювання глибокого занепокоєння з приводу ситуації на Донбасі. Але зараз вже стали відомі конкретні списки нелетальної допомоги з країн ЄС. З Франції надійшла 1 тисяча бойових пластин. Велика Британія протягом 2014-2015 років передала в Україну 1 тисячу бронезелетів, 2 тисячі шоломів, 1 тисячу комплектів форми, 200 GPS-навігаторів, 220 захищених ноутбуків, 500 спальних мішків і 90 автомобільних аптечок майже на 2 мільйони доларів, а також 75 тисяч тонн дизельного палива.

Польща підключилася дуже швидко, адже розуміла, що може стати наступним суб'єктом російської агресії. В 2014-2015 роках допомога від поляків становила близько 6,5 мільйонів доларів. Перш за все це були сухпайки, матраци, ковдри. Згодом- необхідні запчастини до техніки.

Литва, як і Польща також почала активно підтримувати Україну восени 2014 року медикаментами та медичним обладнанням. Але маленька Литва не зупинилася на цьому й у 2016 році перша та єдина в Європі почала постачати летальне озброєння. Саме Литва безоплатно поставила Україні 60 великокаліберних кулеметів КПВТ і 86 великокаліберних кулеметів ДШКМ, а також 80 тонн боєприпасів. І вже наприкінці 2017 року Вашингтон ухвалив рішення про постачання оборонного озброєння Україні.

Потужна допомога від західних країн була щодо підготовки наших військовослужбовців. За роки війни за різними програмами були перепідготовлені за стандартами НАТО щонайменше 9 тисяч військовослужбовців. Із нашими бійцями працювали інструктори з 20 країн. Як у стройових частинах, так наприклад, і у Генеральному штабі ЗСУ діє цілий корпус радників, зокрема й стратегічного рівня.[7]

Крім допомоги військовим, Захід надав гуманітарну допомогу переселенцям та людям, що залишилися в зоні війни. Німеччина протягом чотирьох років виділила на підтримку гуманітарних заходів Міжнародного комітету Червоного Хреста на Донбасі 14,5 млн євро.

Список використаних джерел та літератури

1. <https://www.radiosvoboda.org/a/chorni-spysky-evrosoyuzu-korotshaut/31571050.html>
2. <https://www.slovoidilo.ua/2016/02/12/infografika/ekonomika/yak-zminyuvalasya-czina-rosijskoho-hazu-dlya-ukrayinu-protyahom-24-rokiv>
3. <https://tsn.ua/groshi/skilki-groshey-otrimala-ukrayina-vid-pochatku-povnomasshtabnoyi-viyni-vidpovid-ministra-finansiv-2178130.html>
4. <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/05/10/699954/>
5. <https://tsn.ua/politika/yak-rozvalisya-sankciyi-ssha-i-yevrosoyuzu-proti-rosiyi-1197615.html>
6. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/09/18/7087083>

СЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ ТА ПЕРЕКЛАД, ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.161.2.09-31(092)

«ТАНҐО СМЕРТІ» ЮРІЯ ВИННИЧУКА У РЕЦЕПЦІЇ ЛІТЕРАТУРНИХ КРИТИКІВ

Бондаренко Катерина, студентка 4 курсу факультету філології, історії та політико-юридичних наук.

Науковий керівник – канд. філол. наук, доц. **Капленко О. М.**, кафедра літератури, методики її навчання, історії культури та журналістики

У статті розглянуто витоки написання роману, досліджено різноманітні фактори, що вплинули на автора. Проаналізовано літературну критику до роману. Звернено увагу на деякі символи роману та інтертекстуальні особливості.

Ключові слова: роман, Юрій Винничук, критика, українська література.

Чорне молоко світання ми п'ємо його надвечір
ми п'ємо його опівдні і зранку ми п'ємо його вночі
ми п'ємо і п'ємо
ми копаєм могилу в повітрі де лежати не буде тісно.

Пауль Целан «Фуга смерті»

2012 року вийшов друком постмодерністський роман Юрія Винничука «Танґо смерті». Надихнув автора на написання цього твору бібліограф, історик і мовознавець Євген Наконечний, який довгий час працював завідувачем відділу україністики Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України (яка, до речі, є прототипом Оссоленіуму). Саме Євгену Петровичу автор присвячує свій твір, бо погади історика, утілені в книзі «Шоа у Львові», як він [Наконечний – К. Б.] став свідком подій, що відбувались на вулицях міста, і які докладно описав, використавши також історичні та етнологічні джерела, надихнули Ю. Винничука до художньої інтерпретації, актуалізації проблеми пригадування та забуття, визначення місця пам'яті, що протягом оповіді стягується з усього міста, стискається і формується на місці Янівського концтабору.

Роман створювався протягом восьми років. Юрій Винничук у своїй інтерв'ю ВВС Україна зауважував, що роман «Танґо смерті» намагався писати як «не якийсь поп-арт, не детектив і не книжку жахів. Я хотів написати щось серйозне» [5]. Роман складно класифікувати як історичний, оскільки поєднує в собі ще й ознаки детективного та містичного. Сам автор ідентифікує жанр не як історичний, а як «фантазмагоричний на історичному тлі» [4]. Тобто історія стає лише декорацією для розгортання сюжетів.

Узявши з естетики постмодернізму переважно бурлескно-іронічну, пародійну та ігрову складові з невеличким кавалком інтертекстуальності, Юрій Винничук сформував свій письменницький портрет – вічний містифікатор, фанат історії, запеклий антирадянщик і майстер чорного гумору. Стандартним прийомом у його творах можна вважати пошук пов'язаного з таємницею минулого манускрипту; і, звісно, багато-багато львівського колориту з обожнюваним багатьма читачами специфічним діалектом чи «батарським балаком».

Протягом останнього десятиліття Юрій Винничук пише здебільшого в жанрі історичної авантюри мелодрами, де дія відбувається в різні часи, але майже завжди у Львові: роман «Аптекарь» (2015) та його сиквел «Сестри крові» (2018) переносять читача в XVII століття; «Цензор снів» (2016), як і «Танґо смерті», – у часи Другої світової війни; «Лютеція» (2017) показує в несподіваному світлі реального історичного діяча XIX століття, учасника «Руської Трійці» Івана Вагилевича; «Нічний репортер» (2019) із продовженням «Вілла Деккера» (2021), «Агент Лилик» (2021) та новинкою «Алмази з Танжера» (2023) є цілком пристойною детективною історією

з життя Львова міжвоєнного періоду, а написані у співавторстві з Андрієм Курковим «Ключі Марії» (2020) провадять сюжет від середньовіччя до наших днів.

Події у книжці розгортаються у двох часових проміжках: довоєнний Львів і Львів часів Другої світової війни. Тут розповідається історія чотирьох друзів різних національностей – українця, єврея, поляка та німця, які, хоч і переживають різні доленосні події, завжди залишаються вірні своїй дружбі. Поруч із тим, Винничук розповідає про наші дні у Львові й загадкову мелодію «Танго смерті», яка, здається, поєднує минуле й сучасне. Проте розкриття того, як вони з'єднуються, залишається таємницею до останніх сторінок в емоційному фіналі. Письменник у своїй історії показує людську природу в умовах надзвичайних обставин і змушує нас задуматися над моральними питаннями, переосмислити цінності. Місцями книга весела (чого тільки варті історії з похоронного бюро чи випадок з учителем, який підлаштували хлопці). Але є в цій історії болюча частина, вона розбиває серце на маленькі частинки, бо згодом у Львів прийшла війна та визволителі: спочатку німці, а потім і московити, які «звільняли» Львів від Львова.

«Історична лінія» роману розгортається в 1930–1940-х роках. Львів постає містом, де мирно живуть представники різних національностей, уособлені в образах українця Ореста Барбаріки, який є оповідачем більшої частини історії, єврея Йосипа Мількера – її головної ланки, що пов'яже минуле з «сучасною лінією», поляка Біневича та німця Єгера (ці двоє тут потрібні, щоб ідея інтернаціональної дружби – або мультикультуральної картини міжвоєнного Львова – була максимально повною). Батьки всіх чотирьох персонажів «загинули за Україну» під Базаром, і так само троє з них за два десятки років загинуть разом, підірвавшись на гранаті в повстанській криївці.

Дивовижно, але у веремії Другої світової виживе тільки Йосип Мількер. Саме він грав у в'язничному оркестрі Янівського концтабору у Львові популярне танго, у мелодію якого було закодовано дванадцять нот, що уможливлювали реінкарнацію душ. Відбувши потім іще радянську каторгу, Мількер живе лише однією мрією – знайти людину, яка зможе виконати цей твір і повернути пам'ять минулого життя. Такою людиною стане Ярка, учениця Мількера. Інший центральний персонаж «сучасної» лінії – професор Мирко Ярош, дослідник старожитностей, зокрема фіктивної арканумської культури. Арканум (arcane – англ. таємний, прихований) – вигадана Юрієм Винничуком стародавня країна, у назві якої символічно використані літери, що складають назву «Україна». Арканум став своєрідним місцем утечі від реальної дійсності, говорить письменник: «У дрімучу епоху Брежнєва я пішов у внутрішню еміграцію. Я писав свої твори, зашифровуючи їх за переклади з арканумської. Я вигадав країну Арканум, вигадав авторів, які там начебто жили й творили» [9].

Розстрілом під Базаром (село на Житомирщині) завершився Другий зимовий похід Повстанської армії УНР під керівництвом Юрія Тютюнника проти більшовиків 1921 року. Існування в'язничних оркестрів у нацистських концтаборах, зокрема і в Янівському, – історичний факт. Що ж до мелодії, то Юрій Винничук називає конкретний твір: польське танго *To ostatnia niedzila* («Це остання неділя»).

Досліджуючи арканумську мову та перекладаючи тексти, він виходить на існування в цій культурі «Книги смерті», відмінної від єгипетської та тибетської, пісні з якої виконували в момент смерті людини й супроводжували танцем, що мав назву «dango march», схожим на ритуальний танець дервішів. Коли до рук Яроша потрапить щоденник Ореста Барбаріки, він зясує, що вони рухалися одним шляхом у пошуку розшифрування цієї мелодії. Навіть більше: у фіналі ми дізнаємося, що саме в професора переселилася душа львівського авантюриста (разом із коханням до його дружини – сестри Мількера Лії).

Цікавим є діалог Яроша з його ученицею, котра запитала, що ж підштовхнуло до вивчення мертвої мови. «Безсмертя. Адже воно матеріалізується у словах, слово має магічну силу. Господь творив світ за допомогою слова. І коли я починаю розмовляти арканумською, то в мені оживають тисячі арканумців. Арканум не загинув, він воскрес і живе в тих, хто вивчає його» [2, с. 96]. Ярош сприймає давню мову, що втратила своїх носіїв, як таку, що оживає, коли нею починають розмовляти, передаючи тому, хто говорить, досвід цілого народу Аркануму. Тема воскресіння як пригадування в цьому романі починається з мови й розвивається впродовж роману як головна

теза. «Танго смерті» – це і є роман про пам'ять. Зважаючи на те, що Винничук не замикається в рамках історії, і що в романі неодноразово звучить мотив реінкарнації, цей твір можна назвати романом-пригадуванням. Пригадуванням у сенсі, близькому до Платонівського анамнезису: йдеться про суб'єктивне, творче переживання досвіду, що виходить за межі досвіду тілесного», як вважає літературознавець і критик Ігор Котик [6].

Композиція роману «Танго смерті» чудова тим, що Юрій Винничук послідовно чергує розділи «сучасної» та «історичної» ліній, завдяки чому читач тримає в пам'яті перебіг подій і персонажів. Більшу частину роману становлять спогади Ореста Барбарики про прекрасний світ Львова до приходу советів і нацистської окупації. Саме за цю ідилічність письменника, здається, критикували найбільше. Один із найприскіпливіших рецензентів Андрій Дрозда у статті під назвою «Переборхес недоеко, або Повна бочка прецлів» суттєво підважив міфоконцепцію Винничукового Львова як міста «єдиного і в радості, і в горі», посилаючись на історичні факти, згідно з якими польсько-українські та українсько-польсько-єврейські відносини були дуже напруженими, що зрештою призвело до активної участі неєврейського населення міста в переслідуванні євреїв під час німецької окупації.

Оссолінеум – національна бібліотека Польщі, заснована графом Оссолінським 1817 року, а нині це бібліотека імені Василя Стефаника. Саме пригоди Ореста в бібліотеці дали підстави Андрієві Любці говорити про те, що з появою роману «Танго смерті» ми нарешті маємо «українського Умберто Еко та ще й з нотками Борхеса». Безумовно, автор постарався, щоб інтертекстуальні паралелі з «Вавилонською бібліотекою» Борхеса та образами скрипторію й бібліотеки з роману Умберто Еко «Ім'я рози» лежали на поверхні, однак на сюжет роману вони ніяк не впливають. Епізоди в бібліотеці покликані остаточно переконати нас, що «Танго смерті» не реалістичний історичний роман, адже книжки тут літають у повітрі, під підлогою хлюпоче море, між стелажів їздить поїзд-привид, на полицях зберігаються вина, а під стелею висять шинки, ковбаси та шпондерки. Блукаючи лабіринтами бібліотеки та шукаючи сторінки з манускрипту з нотами, Орест ризикує заблукати тут назавжди, як наречений, що втік від старезної працівниці пані Конопельки. У цій лінії можна знайти ознаки пікаресного (від ісп. *picaresco* – «крутій»), тобто крутійського, роману, який виник у часи бароко та розповідає про пригоди авантюриста, вихідця із соціальних низів, який ігнорує обов'язкові суспільні моральні норми.

Якщо скласти разом назви розділів книжки, то отримуємо 1A2B3C4D5E6F7G...і так далі за алфавітом. Вочевидь, цей код також має певне символічне значення, розгадка якого ще потребує свого дешифрувальника [10].

Юрій Винничук своїм «Танго смерті» провокував дискусію в колі істориків і літературознавців; роман, у якому автор одним із перших у сучасній порочній порушує проблему геноциду єврейського народу в Україні й намагається творити «львівський міф» не в координатах фантастично-історичної сміттярки, а в історико-культурних параметрах.

Літературний критик Євген Стасіневич назвав його «найкращим романом останніх років» [8, с. 240], а журі «Книги року ВВС» удруге віддало автору перемогу в конкурсі (уперше це було 2005 року за роман «Весняні ігри в осінніх садах»).

У липні 2013 року в Центрі міської історії Центрально-Східної Європи відбулася на тему «Літературні пограниччя: Як художня література може відображати й переосмислювати складне минуле?» [3]. Це допомогло обговорити та краще зрозуміти роман Юрія Винничука «Танго смерті».

«Роман Юрія Винничука – про Львів, про історичні катаклізми, злами, трагедії, які перетривало місто у круговерті революцій, воєн, змін влад та політичних режимів. І про те, що застається незнищеним за будь-яких умов, – назвімо його хоч таємничим духом міста/місця, хоч культурним ґрунтом, хоч традицією чи пам'яттю, хоч (чому ні?) самозреченою любов'ю мешканців, готових захищати свій дім від усіх зайд і окупантів» [1].

Микола Рябчук навіть зараховує Юрія Винничука до трійки найкращих сучасних українських прозаїків, поряд із Андруховичем і Жаданом. Це й не дивно, бо роман «Танго смерті» отримав схвальні рецензії в усіх провідних німецьких, австрійських та швейцарських газетах.

Дослідник також висунув своє припущення, що роман «оперує однаково близькими і для українського, і для польського читача культурними кодами, алюзіями, топосами; він мовби ухиляється від етнічного ярликування, творячи атмосферу надетнічної «львівськості» і гумористично міфологізованої Галичини» [2, с.431].

Швейцарський літературний критик Ульріх Шмідт відгукнувся про роман так: «Цей вражаючий мистецький твір безумовно гідний найвищого визнання» [2, с. 2]. Критик також наголосив на тому, що захоплюється «гротескною» комедією цього геніального роману, що нагадує Гоголя.

До речі, в Австрії роман був опублікований під назвою «В Тіні маків», оскільки видавець остерігався, щоб роман не трактували, як детектив. Переклад німецькою здійснив Александр Кратохвіл. Щоправда, шкода, що німецький переклад не зберіг назву «Танго смерті», бо в ній є інтертекстуальна алюзія на Фугу смерті Пауля Целяна, яка вперше вийшла друком румунською мовою ще як «Танго смерті». Але це лише один елемент серед багатьох літературних посилань. Винничук виразно вшановує Борхеса, чий твір присутній в мотиві навколосвітньої подорожі у нескінченній бібліотеці. У творі з'являються і друзі автора, його сучасники: відомий письменник Андрій Курков стає в пригоді протагоністові Ярошу.

Німецький професор Йоахім Мольс назвав роман «шедевром, який читається як велика притча (...) і набуває у наш час неймовіної вибухової сили» [2, с. 418]. Загалом у німецькомовній пресі зазначають, що Юрій Винничук пише літературу, яку приємно читати: у його романі бурхлива фабула переплетена з історичним просвітництвом, саркастичним гумором та глибоким трагізмом. А своїм «Танго смерті» Винничук зробив значний внесок у цей великий львівський проєкт, назвавши роман палким маніфестом української національної культури, яка протистоїть великоросійському мейнстрімові та знаходить самовизначення у різноманітності, яку важко етнічно дефініювати.

Німецька перекладачка й експерт у сфері слов'янських мов Ютта Ліндекуг'ель у німецькому онлайн-журналі про літературу та культуру «TITEL kulturmagazin» 13 жовтня 2014 року написала так: «Як контрнарратив, роман Винничука долучається до нового українського дискурсу, який ініціює реконструкцію колективної пам'яті» [2, с. 421].

Не оминули роман і в польській пресі, зокрема Даріуш Новацький у польській щоденній суспільно-політичній газеті «Gazeta Wyborcza» від 14 вересня 2018 року назвав «Танго смерті» – то незвичайним літературним коктейлем. «Маємо тут містику і мелодраму в попкультурному опрацюванні, чимало – так би мовити – сюжетного документу (інколи хронікарський опис найважливіших моментів з життя міста), безліч сюжетів з довоєнного Львова, з особливим врахуванням міського фольклору (субкультура батярів), а окрім того нагромадження метафор і символів, майже поетичну піднесеність (виразний патронат Бруно Шульца). Трагізм поєднаний з безцеремонністю, істинно Грабалівський гумор сусідить тут з пронизливим жахом (випадки з часу советської і гітлерівської окупації Львова)» [2, с. 423].

Також у польській пресі наголошують на тому, що не без причини «Танго смерті» було визнане в Україні одним з найважливіших романів останніх років. Поет і літературний критик, член журі премії «Angelus» Пйотр Кемпівський вважає, що «ця розповідь про багато-культурність Львова, яку перериває Друга світова війна, є майстерштiком, рівно як сюжетним, так як і нараційним» [2, с. 425].

Польська психологиня Агнешка Козік відзначає «Танго смерті» Юрія Винничука як книгу з дивовижною, майже чарівною атмосферою. Де минуле переплітається з сьогоденням, а реальні справи переплітаються з менш реальними. Пані Агнешка зазначила, що це одна з найкрасивіших книг, які вона взагалі читала [2, с. 426].

Відомий український громадський діяч Валерій Пекар продовжив позитивний наратив Андрія Любки, додавши, що не хоче повторювати критиків, що вказують на численні алюзії до Умберто Еко та Борхеса, бо це наскрізь український роман. «Але він сягає тих самих вершин. Схоже, у нас нарешті з'являється велика Література, що міряється лише однією мірою – їй є що сказати світові» [2, с. 426].

Літературний критик Євген Стасіневич у виданні «Літакцент» зазначив, що роман пречудовий і етапний для української літератури, свіжий, винахідливий і потрібний. А геніальних шматків у ньому стільки, що хтось не спроможеться за все життя створити схоже [2, с. 426–427].

Юрій Винничук зіштовхнувся з критикою як від українських рецензентів, так і від закордонних. Польська письменниця та журналістка Жанна Слоновьська писала кілька років тому про книжку в «Тигодніку Повшехнем»: «Роман перетворюється у збірник несмачних анекдотів про приїжджих красноармійців, що миють голову в унітазі, і місцевих євреїв, що ходять без штанів» [2, с. 424].

Проте сам Винничук відкинув звинувачення в антисемітизмі, зазначивши, що якраз євреї йому за цей роман дякували. Письменник цілком справедливо вважає, що критика надто, аж до дрібниць, прискіплива до «Танґо»: «З моїм романом, як з «Патретом» Квітки-Основ'яненка. Кожен знаходить якийсь ґандж і хоче щось порадити. Навіщо сцена в бібліотеці? Навіщо Курков? Навіщо цей гумор? До того ж чорний. Це несерйозно. А має бути серйозно? Даруйте, не знав. Забагато деталей про львівський побут, поменше б цих «шпондерків і шинок». Забагато еротики, тих сцен, виявляється, «могло б і не бути»» [2, с. 430].

«Танґо смерті» – це шлях у світ важливих та актуальних роздумів, які, безперечно, залишають слід у душі кожного, хто відкрив її сторінки.

Є твори, які подобаються. Є ті, котрі не подобаються. А є ті, котрі не залишають байдужими, викликавши значний дисонанс у нашому сприйнятті. Роман «Танґо смерті», найімовірніше, справить на вас сильне враження (хоч і не обов'язково позитивне): або романтичною історією з переселенням душ, або підходом до історичного матеріалу. Юрій Винничук має неперевершений власний стиль і багату мову.

Можливо, деякі літераторознавці чи прості читачі хотіли б спостерігати більш реалістичний і психологічний виклад, оскільки відгуки на сайтах книгарень також неоднозначні. Хтось щиро захоплюється цим романом і радить кожному ознайомитися з ним. А хтось зовсім не розуміє такого захоплення і вважає «Танґо смерті» занадто нудним. Проте висновок один – твір дійсно не залишить вас байдужим.

Якщо мене запитують, яку книгу особисто я раджу прочитати всім українцям, то це точно буде «Танґо смерті» Юрія Винничука. Без перебільшень вважаю, що цю книгу треба читати у школі, щоб зрозуміти, що війна з росіянами почалась не у 2022, і навіть не у 2014 році. Саме тому моменти опису воєнного Львова та приходу його «визволителів» у романі є занадто важкими у моральному плані та читаються зі сльозами на очах, але вони має важливе значення для розуміння нашої історії.

Список використаних джерел та літератури

1. Агеева В. Історично-містичний роман «Танґо смерті». URL: https://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2012/11/121127_book_2012_review_tango_nk.
2. Винничук Ю. Танґо смерті. 3-тє вид. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2023. 432 с.
3. Дрозда А. Фікція супроти фактів. URL: <https://zbruc.eu/node/10583>.
4. Стасіневич Є. Юрій Винничук: Реалізм в літературі – це часто страшенно нудно. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2012/11/121116_book_2012_interview_vynnychuk_ek.
5. «Танґо смерті» Юрія Винничука – вир історії і містифікації. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2012/11/121116_book_2012_interview_vynnychuk_ek.
6. «Танґо смерті» як загроза державній безпеці. URL: <http://litakcent.com/2012/11/22/tango-smerti-jak-zahroza-derzhavnij-bezpeci/>.
7. Трофименко Т. #окологітературне: усе, що ви хотіли знати про сучасну українську літературу. Харків: Віват, 2019. 288 с.
8. Трофименко Т. Усе, що ви хотіли знати про українську літературу. Романи. Харків: Віват, 2022. 304 с.
9. Юрій Винничук. Арканум. URL: <https://chytomo.com/book/arkanum/>.
10. Шутяк Л. Роман, якого нам бракувало: рецензія на книгу Юрія Винничука. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2012/12/121206_book_2012_readers_review_vynnychuk_ek.

УДК 373.5.016:811.111'373

ШЛЯХИ І ЗАСОБИ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ АНГЛОМОВНОЇ ЛЕКСИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В УЧНІВ ПРОФІЛЬНОЇ ШКОЛИ

Бихно Катерина, магістрантка факультету філології, історії та політико-юридичних наук.
Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Плотніков Є. О.**, кафедра германської філології та методики викладання іноземних мов.

Анотація. *Лексична компетентність є однією з основних компетентностей, якою має оволодіти людина, вивчаючи іноземну мову. Процес її формування в учнів профільної школи вимагає індивідуалізації, оскільки учні цього віку мають певні психологічні особливості розвитку, хочуть проявити особистість, приділяють увагу своїм здібностям, а навчальна діяльність стає основною. Використання одного лише підручника в великому класі, де навчаються багато різних школярів недостатньо. Особливо, коли попередньо старшокласники звикли виконувати також інтерактивні вправи під час онлайн чи змішаного навчання. Таким чином, вправи мають бути дещо видозмінені, процес їх виконання індивідуалізованим.*

Ключові слова: *лексична компетентність, профільна школа, індивідуалізація, вправи.*

Постановка проблеми. Індивідуалізація процесу формування англомовної лексичної компетентності є досить актуальною, оскільки традиційна модель навчання не є універсальною. Педагог має враховувати вікові зміни старшокласників, їх особистісні особливості при поданні та практиці лексичного матеріалу. Крім того, необхідно зважати на умови в яких навчалися та навчаються старшокласники у 2020-2023рр. [1]. Використання лише підручника під час уроку та слідувати тим вправам без жодних змін недостатньо, щоб у кожного учня була мотивація до формування лексичної компетентності та рівні шанси її освоїти. Учителю має індивідуалізувати інструкції та процес виконання вправ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато вчених та дослідників в галузі мовознавства, педагогіки та прикладної лінгвістики займалися дослідженням лексичної компетентності. Ця область охоплює різні аспекти словникового запасу, його використання та розуміння мовлення.

Наприклад, деякі знамениті дослідники в галузі лінгвістики та мовознавства, які можуть включати аспекти лексичної компетенції. Ноам Хомський (Noam Chomsky) вніс вагомий внесок у вивчення граматики та мовознавства. Його роботи можуть містити відомості про лексичну компетенцію. Стівен Крешен (Stephen Krashen) досліджував мовну активність та засвоєння мови, включаючи аспекти лексичної компетенції. Джеймс Пол (James Paul Gee) зосередив свої дослідження на мовленнєвому розвитку та використанні мови в контексті навчання. Дейвід Крістал (David Crystal) досліджував різні аспекти мови, включаючи лексичні питання. Бенджамін Блум - американський педагог та психолог, який розробив «Таксономію цілей освіти Блума», яка визначає різні рівні навчання та сприяє індивідуалізації навчання, а Джон Гарднер: Американський психолог та педагог, який вніс важливий внесок у розвиток теорій навчання та розвитку особистості.

Мета представленої статті полягає у теоретичному обґрунтуванні теми шляхів та засобів індивідуалізації формування англомовної лексичної компетентності учнів профільної школи.

Виклад основного матеріалу.

Викладання та вивчення іноземної мови базується на компетентісному підході, що вимагає формування певних компетентностей, наприклад: соціолінгвістична, соціальна, соціокультурна, прагматична, лінгвістична компетентності.

Лінгвістична компетентність – це оволодіння належним обсягом формальних знань і навичок пов'язаних з різноманітними. Лінгвістична компетенція стосується знання граматики та лексики [19]. Одним із компонентів лексичної компетенції є загальна мовна здатність або обізнаність, які пов'язані із взаємодією фонетики, лексики та граматики, а також мовна спостережливість учня, його вміння узагальнювати результати спостережень у вигляді схематичного та словесні правила, уміння контролювати правильне й доречне вживання слів у процесі спілкування [18]. Лінгвістичні компетенції включають лексичні, фонологічні, синтаксичні знання та навички та інші виміри мови як системи, незалежно від соціолінгвістичного значення її варіацій і прагматичних функцій її реалізацій. Цей компонент, який тут розглядається з точки зору комунікативної мовної компетенції даної особи, стосується не тільки діапазону та якості знань (наприклад, з точки зору проведених фонетичних відмінностей або обсягу та точності словникового запасу), але також і когнітивної організації та способів зберігання цих знань (наприклад, різні асоціативні мережі, в які мовець розміщує лексичний елемент) і їх доступність (активація, пригадування та доступність) [17]. Знання можуть бути усвідомленими та легко висловлюваними, а можуть і ні (наприклад, ще раз у зв'язку з опануванням фонетичної системи) [2].

Сам процес формування лексичної компетенції в студентів зводиться до трьох етапів:

1) етап подачі, презентація та пояснення лексичної одиниці, створення умов, які сприятимуть формування лексичної навички. На цьому етапі Важливо чітко зрозуміти значення пункту та переконатися, що учні правильно зрозуміли за допомогою контрольних запитань [11].

2) етап автоматизації, де учні закріплюють матеріал на рівні слова, чи навіть понад фразовому рівні. Вправи є невід'ємною частиною процесу засвоєння іноземного лексичного матеріалу. Міцність запам'ятовування лексики залежить від підготовки. Система лексичних вправ побудована за принципом «від простого до складного», тобто від рівня слова, словосполучення до рівня речення та тексту [10].

3) етап автоматизації дій у мовленні на рівні тексту та контроль засвоєння матеріалу учнями [14].

На кожному етапі необхідно застосувати інтерактивні методи навчання, щоб підвищити якість засвоєння навчального матеріалу студентами, сформувати у них пізнавальну активність та здатність самостійно здобувати нові знання [5].

Власне індивідуалізація процесу навчання іноземної мови є цілісною системою, яка має охоплювати всі сторони та етапи процесу навчання іноземної мови, а також забезпечувати комплексне врахування та цілеспрямований розвиток компонентів кожної підструктури. про психологічну структуру особистості учня, які мають значний вплив на якість вивчення іноземної мови.

Цілі індивідуалізації процесу навчання іноземної мови поділяються на основні та додаткові. Основні з них:

- надолуження прогалин у початковому рівні знань учня з іноземної мови та усунення нових прогалин, що виникають з часом;

- розвиток інтелектуального світогляду, психічних процесів, якостей особистості, які відіграють провідну роль у вивченні іноземної мови:

- вироблення індивідуального стилю вивчення іноземної мови, що включає вміння працювати самостійно.

Супутні цілі індивідуалізації наступні:

- активізація процесу іноземної освіти;

- заохочення навчальної діяльності учнів;

- створення позитивного емоційного фону навчально-виховного процесу тощо. Перелічені

цілі індивідуалізації можуть бути досягнуті лише за умови здійснення різноманітної індивідуалізації процесу навчання іноземної мови діяльності [4].

Крім того, процес індивідуалізації навчання важливий, адже старшокласники починають уже задумуватися над своєю майбутньою професією, мають власну позицію та висловлюють свою думку [6].

Індивідуалізація лексичної компетенції в аудіюванні, читанні, самостійних, парних та групових проєктах означає особливий підхід до розвитку слухових навичок та розуміння усного мовлення. Основний акцент робиться на розвитку комунікативної компетенції в повсякденних ситуаціях, таких як вітання, прохання та виступи з промовою. Учні вчать розуміти тему та мету розмови, впоратися з ускладненнями, а також виявляти інтерес та мотивацію до навчання.

Важливу роль в цьому відіграють індивідуальні особливості учнів, такі як кмітливність, здатність до швидкої реакції на вербальні сигнали та зосередженість [7]. Для успішного аудіювання важливі розвиток слухової чутливості, пам'яті та концентрації уваги. Темп і точність розуміння тексту після прослуховування, а також ефективність запам'ятовування, залежать від швидкості мовлення та внутрішнього мовлення слухача [3].

Під час навчання важливо також враховувати наявність невідомих слів, які поступово збільшуються на кожному етапі навчання. Використання аудіозаписів дозволяє учням покращити навички розуміння мовлення без підтримки позамовних засобів, таких як міміка та жести [15].

Самостійне читання відіграє важливу роль у вивченні нового словникового запасу, дозволяючи учням обирати матеріали відповідно до свого рівня розвитку та індивідуальних уподобань.

Цей підхід може бути використаний як у школі, так і поза нею, і вимагає мінімального контролю вчителя чи дорослого. Важливо забезпечити структуровану систему самостійного читання для максимізації освітніх можливостей, а також диференціювати підходи для різних учнів. Учителі виступають як фасилітатори, сприяючи розвитку читацьких навичок та стаючи наставниками і лідерами, а не просто контролерами навчання [16].

Метод навчання у співпраці відповідає особистісно орієнтованому підходу, акцентуючи увагу на рефлексії, відповідальності, автономії учня та спільній діяльності. Його діяльнісний підхід передбачає спільну діяльність студентів, спрямовану на досягнення командних цілей. Мета освіти у цьому методі полягає в розвитку компетентностей та стимулюванні саморозвитку [13].

Груповий метод навчання базується на принципах командної винагороди, індивідуальної відповідальності та рівних можливостей для досягнення успіху. Кожен учень працює над індивідуальними завданнями, але в межах команди, спільно долаючи труднощі та стимулюючи один одного. Оцінки надаються як за успіхи команди, так і за індивідуальний [12].

Метод використовується як на уроці, так і вдома, зменшуючи витрати часу на уроці та стимулюючи самостійне опанування матеріалу. Такий підхід дозволяє вчителю більше уваги приділяти індивідуальним потребам груп та окремих учнів.

Командний підхід до навчання, заснований на командних іграх, передбачає використання турнірів командних ігор. Спочатку вчитель представляє новий матеріал і організовує групову роботу для розробки основних знань і навичок [12].

Етапи самостійної роботи включають підготовчий, де вчитель розкриває мету роботи та надає підтримку, процес самостійної роботи студента на уроці, що включає розвиток інтересу, перехід від репродуктивної до творчої роботи, і підсумковий етап, де самостійна робота враховується при домашніх завданнях.

Самостійна робота включає різні рівні, від репродуктивного до творчого. Потрібно забезпечити системність в організації робіт, враховувати навчальні можливості учнів та забезпечувати індивідуальний підхід [9].

Навоколишній світ та віртуальна реальність для «цифрових» дітей становлять єдине ціле. Фізична присутність в обмеженому просторі менш важлива, ніж онлайн-спільнота. Індивідуалізація навчання стає ключовим інструментом, дозволяючи створювати індивідуальні освітні траєкторії, вибирати темп, форми та методи навчання, а також розвивати соціальну адаптацію та соціалізацію. Інновації включають елементи доповненої реальності та інтерактивні методи в ігровому форматі [8].

Проектна робота стає популярною технологією, де використовуються відео, слайд-шоу та інші інтерактивні елементи для розвитку самостійності та творчості учнів.

Проект визначається як вид навчальної діяльності, що потребує досвіду, уяви, знань і бажання поділитися ними. Використання проектної діяльності сприяє розвитку комунікативних навичок та інтеграції чотирьох мовних навичок. Завдання із проектів можна модифікувати, дозволяючи учням вибирати сфери свого інтересу та застосовувати отримані знання у практиці.

Щодо розробки вправ для підручника, важливо індивідуалізувати їх з урахуванням конкретних потреб учнів. Наприклад, модифікувати завдання, додавши елементи обговорення, групової роботи чи індивідуальних думок для покращення комунікаційних та мислительських навичок.

Висновки. Вивчення та викладання іноземної мови базується на компетентісному підході, який передбачає формування різних компетентностей. Лінгвістична компетенція включає знання граматики та лексики, а також охоплює лексичні, фонологічні, синтаксичні аспекти та інші виміри мови як системи. Формування лексичної компетенції в студентів включає три етапи: подачу та пояснення лексичних одиниць, автоматизацію на рівні слова чи фрази та автоматизацію дій у мовленні на рівні тексту, з контролем засвоєння матеріалу. Процес індивідуалізації навчання іноземної мови є цілісною системою, яка враховує психологічну структуру особистості учня та впливає на якість вивчення мови. Основні цілі індивідуалізації включають надолуження прогалин у знаннях, розвиток інтелектуального світогляду та індивідуального стилю вивчення мови. Застосування інтерактивних методів на кожному етапі навчання сприяє підвищенню якості засвоєння навчального матеріалу студентами, а також формує їхню пізнавальну активність та здатність самостійно здобувати нові знання. Різноманітність індивідуалізації навчання включає в себе групові та індивідуальні методи, використання інтерактивних ігор та технологій віртуальної реальності. Проектна робота визначається як ефективна технологія, що використовує відео, слайд-шоу та інші інтерактивні елементи для розвитку самостійності та творчості учнів. Цей метод сприяє розвитку комунікативних навичок та інтеграції всіх чотирьох мовних навичок. Проектна діяльність дозволяє учням вибирати теми, що цікавлять їх, та застосовувати отримані знання у практиці. У контексті розробки вправ для підручника важливо індивідуалізувати завдання, додавши елементи обговорення, групової роботи чи індивідуальних думок для покращення комунікаційних та мислительських навичок учнів. Для більшої ефективності завдання з підручника мають бути адаптовані.

Список використаних джерел та літератури

1. Англійська для дітей в умовах війни. Аналітика: веб-сайт. URL: <https://greencountry.com.ua/journal/read/anglijska-dlya-ditej-v-umovah-vijni-analitika> (дата звернення: 18.11.2023)
2. І. Є. Потюк МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ ЛЕКСИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ СТРАТЕГІЧНОГО ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ (КОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТ), Наукові записки Національного університету «Острозька академія», 2016 URL: <https://eprints.oa.edu.ua/5050/1/103.pdf> (дата звернення: 18.11.2023)
3. ЛЕКЦІЯ 14. Індивідуалізація процесу навчання іноземної мови URL: <https://lib.oa.edu.ua/files/14.2.doc> (дата звернення: 18.11.2023)
4. Алексеева С. Індивідуалізація навчання у закладах загальної освіти як педагогічна проблема. Scientific Collection «InterConf», (42): with the Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference «Theory and Practice of Science: Key Aspects» (February 19-20, 2021). Rome, Italy: Dana, 2021. Pp. 290- 296. URL: <https://interconf.top/documents/2021.02.19-20.pdf> (дата звернення: 18.11.2023)
5. І. Ю. Гусленко Конспект лекцій з дисципліни «Методика навчання іноземних мов» : для студентів 5 курсу ф-ту «Референт-перекладач», які навчаються за спец. 035 Філологія (Переклад) / Нар. укр. акад., [каф. теорії та практики пер. ; авт.-упор. І.Ю. Гусленко]. – Харків : Вид-во НУА, 2018. – 64 с URL:<https://nua.kharkov.ua/wp-content/uploads/2020/08/Gyslenko-metodika.pdf> (дата звернення: 18.11.2023)
6. М.В. СУРЯКОВА ОСОБИСТІСНІ ОСОБЛИВОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ ТА ЇХНІ СТРАТЕГІЇ ПОВЕДІНКИ В КОНФЛІКТИВНИХ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ

АЛЬФРЕДА НОБЕЛЯ. Серія «ПЕДАГОГІКА І ПСИХОЛОГІЯ». 2012. № 1 (3) 110 УДК 152.3 ISSN 2222-5501. URL: <https://pedpsy.duan.edu.ua/images/PDF/2012/1/21.pdf> (дата звернення: 18.11.2023)

7. Мельничук Тетяна СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ СТАРШОКЛАСНИКІВ ДО НОВИХ ЕКОНОМІЧНИХ УМОВ Іванівна м. Київ, Україна URL:

<https://lib.iitta.gov.ua/728388/1/%D0%A1%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE->

[D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D1%96%20%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%B2%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%20%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D0%BF%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%80%D1%88%D0%BE%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%81%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D1%96%D0%B2%20%D0%B4%D0%BE%20%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%85%20%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D1%83%D0%BC%D0%BE%D0%B2.pdf](https://lib.iitta.gov.ua/728388/1/%D0%A1%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE-%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D1%96%20%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%B2%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%20%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D0%BF%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%80%D1%88%D0%BE%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%81%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D1%96%D0%B2%20%D0%B4%D0%BE%20%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%85%20%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D1%83%D0%BC%D0%BE%D0%B2.pdf) 1.

(дата звернення: 18.11.2023)

8. Новосолова В. І. Методи формування в учнів лексичних умінь в умовах компетентнісного навчання. Модернізація освіти як важливий чинник розвитку суспільства : матеріали Міжнародної науковопрактичної конференції. Дніпро : Міжнародний гуманітарний дослідницький центр, 2021. С. 27 – 29. URL: https://lib.iitta.gov.ua/729339/1/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%81%D1%8C%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D0%9C%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8%20%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F.pdf (дата звернення: 18.11.2023)

9. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. пр. / [редкол.: А.В. Суценко (голов. ред.) та ін.]. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2023. Вип. 86. 292 с. URL: <http://nauksfg.wunu.edu.ua/index.php/npsgf/article/view/111/107> (дата звернення: 18.11.2023)

10. Ahmad Azman Mokhtar Vocabulary Knowledge of Adult ESL Learners English Language Teaching · February 2010 Vol.3 No.1 URL: <file:///D:/%D0%97%D0%90%D0%92%D0%90%D0%9D%D0%A2%D0%90%D0%96%D0%95%D0%9D%D0%95/4333.pdf> (дата звернення: 18.11.2023)

11. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment Cambridge University Press 2001 URL: <https://rm.coe.int/1680459f97> (дата звернення: 18.11.2023)

12. How to Use Role-Playing Games to Teach English: Practical Tips: веб-сайт. URL: <https://theinspiredclassroom.com/2017/03/how-to-use-role-playing-games-to-teach-english-practical-tips/> (дата звернення: 18.11.2023)

13. Jeff.G.Mebring Developing Vocabulary in Second Language Acquisition: From Theories to the Classroom 14 Hawaii Pacific University Working Paper Series 4 (2) 2006.URL:file:///D:/%D0%97%D0%90%D0%92%D0%90%D0%9D%D0%A2%D0%90%D0%96%D0%95%D0%9D%D0%95/Developing_Vocabulary_in_Second_Language.pdf (дата звернення: 18.11.2023)

14. Planning lessons and courses : веб-сайт. URL: <https://www.teachingenglish.org.uk/professional-development/teachers/planning-lessons-and-courses/articles/role-play>

<file:///D:/%D0%97%D0%90%D0%92%D0%90%D0%9D%D0%A2%D0%90%D0%96%D0%95%D0%9D%D0%95/3489-Article%20Text-6814-1-10-20210704.pdf>

<file:///D:/%D0%97%D0%90%D0%92%D0%90%D0%9D%D0%A2%D0%90%D0%96%D0%95%D0%9D%D0%95/1001-Article%20Text-2872-1-10-20191206.pdf> (дата звернення: 18.11.2023)

15. Presenting vocabulary : веб-сайт. URL: <https://www.teachingenglish.org.uk/professional-development/teachers/knowning-subject/articles/presenting-vocabulary> (дата звернення: 18.11.2023)

16. Rychka T.I., Lisovska R. К FORMATION OF THE FOREIGN LANGUAGE LEXICAL COMPETENCE: THEORETICAL DIMENSION ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ: зб. наук. пр. – К. : с. 97-99 URL: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2022/43/part_2/20.pdf (дата звернення: 18.11.2023)

17. Vocabulary words: An evidence-based literacy strategy : веб-сайт. URL:<https://www.understood.org/en/articles/how-to-teach-vocabulary-words> (дата звернення: 18.11.2023)

18. What is Linguistic Competency?: веб-сайт. URL: <https://www.nj.gov/njsncc/resources/what-is/> (дата звернення: 18.11.2023)

19. What is linguistic competence?: веб-сайт. URL: <https://www.edumaxi.com/blog/what-is-linguistic-competence> (дата звернення: 18.11.2023)

УДК 372.891

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ АНГЛОМОВНОЇ ЛЕКСИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ЗАКЛАДАХ НЕФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ

Богдан Іван, магістрант факультету філології, історії та політико-юридичних наук.

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Плотніков Є. О.**, кафедра германської філології та методики викладання іноземних мов.

Анотація. У статті досліджені особливості набуття англomовної лексичної компетентності у закладах неформальної освіти. Теоретично обґрунтовані такі поняття як: «компетентність», «лексична компетентність», «іншомовна лексична компетентність», «неформальна освіта».

Детально розглянутий феномен неформальної освіти, а саме: її сутність, форми, ознаки та принципи. Особливу увагу приділяється її потенціалу в процесі отримання англomовної лексичної компетентності.

Ключові слова: компетентність, компетентнісне навчання, іншомовна лексична компетентність, англomовна лексична компетентність, неформальна освіта

Постановка проблеми. Сучасні реалії життя в Україні зумовлюють пошук нових підходів до отримання знань. Дистанційне та змішане навчання стали оптимальними формами освіти, які активно та успішно використовуються у сучасних навчальних закладах.

Ще одним шляхом отримання знань у сучасному світі, зокрема й в Україні, є заклади неформальної освіти, які реалізують можливість отримувати певні знання та навички поза традиційними закладами освіти.

Формування англomовної лексичної компетентності можливе як у закладах загальної середньої освіти так й у закладах неформальної освіти в умовах змішаного навчання. В той же час, потрібно відмітити, що останнє зумовлює дотримання окремих вимог до виконання зазначеного завдання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Лексична компетентність, зокрема іншомовна, стала об'єктом вивчення у працях таких вчених як: Г. Алексєєва, Л. Горбатюк, Н. Джава, М. Коханевич, Н. Кравченко, А. Красуля, Н. Сіранчук та інші. На думку вчених, іншомовна лексична компетентність є здатністю людини розуміти та спілкуватися іноземною мовою.

Неформальна освіта та особливості формування англomовної лексичної компетентності в умовах зазначеної форми освіти були висвітлені у роботах наступних науковців: К. Галацин, О. Павленко, Н. Павлик, О. Слободян, Н. Терьохіна, А. Фещук, с. Яблоков, О. Ярошенко та інші. Дослідники переконують, що набуття англomовної лексичної компетентності під час неформальної освіти є інноваційним та дієвим засобом для дітей старшого шкільного віку, студентів та дорослих людей.

Мета і завдання статті. Метою статті є дослідити особливості набуття англomовної лексичної компетентності у закладах неформальної освіти.

Згідно з метою дослідження, були виокремлені наступні завдання:

1. Надати загальну характеристику поняттю «компетентність» у педагогічній галузі.
2. Розкрити сутність понять «лексична компетентність» та «іншомовна лексична компетентність».
3. Надати загальну характеристику неформальній формі освіти та визначити її специфічні риси.
4. Розкрити потенціал неформальної освіти в процесі набуття англомовної лексичної компетентності.

Виклад основного матеріалу. Сучасна освіта в Україні передбачає дотримання компетентного підходу до навчання, яке передбачає набуття окремих ключових компетентностей.

На думку О. Нікітіної, компетентність є складним особистісним утворенням, яке має змогу інтегрувати і знання, уміння, навички, особистісний досвід її виконання, ставлення до процесу і результату, відповідно до вимог певної діяльності [5, с. 223].

Ю. Поскрипко, в свою чергу, зазначає, що компетентність – це здатність відображати суттєві характеристики здатності особи ефективно вирішувати завдання певної сфери діяльності або завдання, що виникають у нестандартних ситуаціях, з урахуванням особистого досвіду [8, с. 118].

Таким чином, можемо зробити висновок, що компетентність являє собою окрему здатність, навичку, яка зумовлює виконання окремої дії, діяльності чи вирішувати життєву ситуацію.

Зважаючи на тему нашого дослідження, доцільно визначити сутність понять «лексична компетентність» та «іншомовна лексична компетентність».

На думку Л. Горбатюк, лексична компетентність – це «здатність індивіда, на основі лексичних знань використовувати мовний словниковий запас, миттєво викликаючи з тривалої пам'яті еталон слова залежно від конкретного мовного завдання, доречно вживаючи обрані вирази, приказки, прислів'я та фразеологічні звороти в межах професійного розвитку, а також забезпечувати підтримку функціонування зазначених навичок на необхідному рівні та здійснювати постійний контроль процесу лексичного наповнення мовлення» [2, с. 150]. Науковиця зазначає, що лексична компетентність відноситься до професійно-комунікативних компетентностей. Це пояснюється тим, що зазначена компетентність може використовуватися як професійна навичка (наприклад, у роботі філолога, педагога тощо) та як засіб комунікації під час спілкування [2, с. 151].

Н. Сіранчук, в свою чергу, вказує, що лексична компетентність є «здатністю до людини до мотиваційної, когнітивної, практичної, рефлексивної та поведінкової лексичної діяльності з опорою на наявність певного запасу слів у межах вікового періоду, адекватне використання лексем, доречне вживання образних висловів, приказок, прислів'їв, фразеологічних зворотів» [9, с. 129].

М. Коханевич дотримується думки, що лексична компетентність є наявністю певного запасу лексичних одиниць з урахуванням віку людини, здатність адекватно їх використовувати: коректно вимовляти та писати, правильно організувати граматично, розуміти на слух і в процесі читання, оперувати ними в актах комунікації у пробному темпі та в різних значеннях, доречно вживати образні вислови, прислів'я, приказки, фразеологічні звороти для досягнення відповідного комунікативно-функціонального результату [3, с. 48].

А. Красуля називає три структурні компоненти лексичної компетентності. Мова йде про:

1. Лексична навичка. Є автоматизованою навичкою, яка допомагає розуміти та вживати лексику інтуїтивно.

2. Лексичні знання. Є свідомим відтворенням результату пізнання лексичної системи мови як цілісного явища і власне правил її застосування на практиці.

3. Лексична усвідомленість. Є компонентом цілісної лінгвістичної усвідомленості, або свідомо-рефлексивного підходу до явищ мови і мовлення, а також до індивідуального оволодіння іншомовною комунікативною компетентності [4, с. 51].

Отже, лексична компетентність являє собою здатність людини виконувати лексичну діяльність, спілкуватися, за допомогою свого словникового запасу.

Щодо поняття «іншомовна лексична компетентність», А. Красуля стверджує, що це «компонент лінгвістичної компетентності, здатність людини лаконічно оформлювати свої висловлювання, виражати думки, ідеї, розуміти мовлення інших, яка базується на комплексній і динамічній взаємодії відповідних знань, навичок, умінь та лексичній обізнаності. В той же час, дослідниця акцентує увагу на тому, що іншомовна лексична компетентність є сукупним явищем та є частиною таких компетентностей як: лексична та лінгвістична» [4, с. 50]. Також А. Красуля вказує на окрему структуру іншомовної лексичної компетентності. На думку вченої, вона складається з:

- 1) мовного складника (граматичні, фонетичні, графічні, орфографічні навички);
- 2) мовленнєвий складник (здатність до застосування граматичних, фонетичних, графічних та орфографічних навичок).

Також А. Красуля стверджує, що іншомовна лексична компетентність формується у три етапи. Це:

«1) етап ознайомлення з новими словами, на якому відбувається формування теоретичних засад про лексичну систему іноземної мови, правила користування нею, семантизація лексичних одиниць, а також демонстрування особливостей їх застосування в реальному контексті;

2) етап автоматизації нових лексичних одиниць (власне формування навичок), який відбувається на рівні:

- а) словоформи, словосполучення, фрази/речення;
- б) понадфрази (діалогічної або монологічної єдності) та мінітексту;

3) етап застосування, на якому відбувається формування вміння розв'язувати комунікативні завдання, спираючись на вивчені лексичні одиниці, виконання мовленнєвих вправ та контроль рівня засвоєння слів» [4, с. 53].

Таким чином, ми дізналися, що іншомовна лексична компетентність є здатністю людини розуміти та спілкуватися іноземною мовою.

Розглянувши сутність понять: «компетентність», «лексична компетентність» та «іншомовна лексична компетентність», переходимо до розгляду наступного опорного поняття нашого дослідження: терміну «неформальна освіта».

Н. Терьохіна визначає неформальну освіту як діяльність, яка не позначається як навчання, але має запланований характер. Особливістю неформальної освіти є те, що вона не завершується сертифікацією, але в той же час, містить у собі навчальний компонент [11, с. 109].

С. Яблоков розглядає неформальну освіту у декількох аспектах. На думку вченого, вона може трактуватися як:

1) навчальна діяльність у робочий чи позаробочий час у колі фахівців, друзів, родини, що не є структурованою, організованою чи спланованою;

2) навчальний процес, що відповідає структурі цієї діяльності, набуває організованої форми, не належить до державних програм обов'язкової освіти та визначається цілеспрямованістю [12, с. 108].

К. Галацин вказує, що неформальна освіта може виступати у наступних формах: стажування, спеціалізовані конференції, семінари, тренінги, курси, майстеркласи, круглі столи, відеолекторії, створення та послуговування мережевими бібліотеками, Інтернет-сервісами та цифровими ресурсами, секції, волонтерська діяльність, культурні ініціативи, участь у громадських рухах та організаціях, дистанційне навчання тощо). Також науковець називає найпоширеніші методи, які використовуються в умовах неформальної освіти. Це: дискусії, кейс-навчання, моделювання проблемних ситуацій, портфоліо, читання, ігри, інноваційні освітні технології (open-space/ відкритий простір, майстерня майбутнього, worldcafe/всесвітнє кафе, peer-education/рівний навчає рівного і т.п.) [1, с. 259].

С. Яблоков, в свою чергу, виокремлює такі форми неформальної освіти: бінарні лекції, проблемні лекції, лекції-конференції, лекції-консультації, семінарське заняття, побудоване за результатами попередньої дослідницької роботи студентів, інтегровані, міжпредметні семінари

тощо); імітаційно-професійна діяльність (сюжетно-рольові, імітаційні та ділові ігри, тренінги та тренінгові вправи [12, с. 112].

О. Павленко виокремлює такі поширені форми неформальної освіти як: оглядові екскурсії, освітній туризм, спеціалізовані конференції, семінари, презентації, тренінги, курси, студії, майстер-класи, творчі майстер-класи, круглі столи, відеолекції, асамблея в студентських мережах / асоціації, створення та використання мережових бібліотек, Інтернет-послуг та цифрових ресурсів соціально-культурного характеру; організація спільних заходів, секцій, гуртків, клубів, волонтерська діяльність, культурні ініціативи, театри, колективи художньої самодіяльності, діалогічні групи, публічні дискурси, участь у громадських рухах та організаціях, недільні школи, дистанційне навчання, онлайн-навчання, курси нових знань та навичок, «компенсаційні програми», спрямовані на соціально-особистісний розвиток (тренінги та курси розвитку особистості, публічні виступи, ефективні спілкування, стосунки між статями тощо) [6, с. 183].

Н. Терьохіна зазначає, що неформальна освіта має окремі ознаки, які її характеризують. Мова йде про: добровільність, доступність, педагогічність, практичність, зручність, цілеспрямованість. Останнє пояснюється тим, що здобувач неформальної освіти вже є досить вмотивованим в отриманні знань та навичок, має мету до саморозвитку як професійного так й особистісного. Також дослідниця звертає увагу на інтенсивність неформальної освіти, тобто усі її форми мають за мету швидко та якісно надати певні знання та навички, які бажає отримати її суб'єкт. Зазначені знання та навички, зазвичай, мають додатковий характер. Тобто, вони їх отримують для підвищення професійної кваліфікації чи набуття окремої кваліфікації, компетентності, яка буде покращувати якість вже набутих [11, с. 112].

Н. Павлик, в свою чергу, називає наступні ознаки неформальної освіти: додатковість, громадськість, орієнтованість, суб'єктивність, децентралізованість, добровільність, індивідуальність [7, с. 31].

О. Слободян зазначає, що неформальну освіту можна охарактеризувати як: різноманітну, варіативну, гнучку, вільну, діяльну форму навчання [20, с. 147].

Н. Терьохіна стверджує, що неформальна освіта може існувати в умовах позашкільної освіти, післядипломної освіти та освіти дорослих, шкільного та студентського самоврядування, освітніх ініціатив, громадської освіти тощо [11, с. 114].

К. Галацин доповнює, що неформальна освіта здійснюється за такими принципами як:

- 1) вчитися в дії;
- 2) вчитися взаємодіяти;
- 3) учитися вчитися [1, с. 259].

Отже, зважаючи на ці принципи, можна дотримуватися думки, що неформальна освіта має діяльній характер. Також треба відмітити, що неформальна освіта побудована на самоосвіті та взаємодії з її учасниками (учасники групи, педагог).

Таким чином, розуміємо неформальну освіту як спрямовану, вмотивовану діяльність задля отримання додаткових знань та навичок, яка не підлягає державній сертифікації, але містить у собі інтенсивний навчальний компонент.

Розглянемо докладніше роль неформальної освіти в процесі набуття англійської лексичної компетентності.

К. Галацин вбачає у неформальній освіті великий потенціал в процесі отримання англійської лексичної компетентності. Головним чинником ефективності цієї форми освіти науковець вважає саме наявність мотивації у її здобувача. Якщо він вмотивований у вивченні іноземної мови, то він зможе інтенсивно її опанувати за короткий проміжок часу [1, с. 259].

О. Павленко також вказує на ефективність вивчення англійської мови, за допомогою неформальної освіти. Це можуть бути курси, семінари, тренінги, які допоможуть на практичному рівні опанувати іноземну мову [6, с. 184].

О. Слободян стверджує, що неформальна освіта може стати засобом безперервної та варіативної іншомовної освіти для дорослих людей. Вона має змогу забезпечити розвиток та

покращення компетентностей мовного, мовленнєвого та професійного характеру. На думку дослідника, неформальна освіта може виступати як самоосвіта, яка педагогічно спрямована. В той же час, неформальну форму освіти можна використовувати у комплексі з формальною. В процесі неформальної освіти, її здобувач може отримати додаткові філологічні знання, отримувати практичний досвід, тренуватися у застосуванні іншомовної лексичної компетентності. О. Слободян переконаний, що неформальна освіта виступає надзвичайно важливою формою навчання у процесі філологічної підготовки. Це пояснюється тим, що вона розширює і поглиблює такі компетентності як: філологічна, лінгвістична та комунікативна. Що є обов'язковими складниками іншомовної лексичної компетентності [10, с. 112].

К. Галацин радить використовувати в процесі набуття англomовної лексичної компетентності в умовах неформальної освіти, ігрові та діяльнісні методи навчання, коли здобувачі освіти зможуть одразу отримувати практичний досвід використання іноземної мови. Вчений зазначає, що формування англomовної лексичної компетентності в умовах неформальної освіти повинно проходити на таких етапах як: організаційний, діяльнісний та творчий [1, с. 261].

Отже, на основі аналізу наукових думок щодо проблеми використання неформальної освіти в процесі набуття англomовної лексичної компетентності, можемо зробити висновок, що у зазначеній освітній формі вбачають великий потенціал у виконанні окресленого завдання.

Висновки та перспективи подальшого розвитку. Таким чином, нами були досліджені особливості набуття англomовної лексичної компетентності у закладах неформальної освіти.

Була надана загальна характеристика поняттю «компетентність» у педагогічній галузі. Отже, розуміємо компетентність як здатність, навичку, яка зумовлює виконання окремої дії, діяльності чи вирішувати життєву ситуацію.

Розкривши сутність понять «лексична компетентність» та «іншомовна лексична компетентність», ми дізналися, що лексична компетентність являє собою здатність людини виконувати лексичну діяльність, спілкуватися, за допомогою свого словникового запасу. Іншомовна лексична компетентність, в свою чергу, є здатністю людини розуміти та спілкуватися іноземною мовою.

Ми надали загальну характеристику неформальній формі освіти та визначили її специфічні риси. Отже, неформальну освіту характеризуємо як спрямовану, вмотивовану діяльність задля отримання додаткових знань та навичок, яка не підлягає державній сертифікації, але містить у собі інтенсивний навчальний компонент. Для зазначеної форми освіти властиво використання діяльнісного, активного, творчого підходу. На результативність неформальної освіти впливає вмотивованість її здобувача. Неформальна освіта є доступною, мотивованою, зручною, цілеспрямованою та варіативною формою здобуття освіти.

Розкривши потенціал неформальної освіти в процесі набуття англomовної лексичної компетентності, ми дізналися, що вона містить у собі великий потенціал у виконанні цього завдання. Доцільно обирати для цього ігрові та діяльнісні методи, які можуть бути застосовані на таких формах неформальної освіти як: лекції, семінари, курси, тренінги тощо.

Подальші перспективи розгляду проблеми дослідження вбачаємо у розробці методики набуття англomовної лексичної компетентності у закладах неформальної освіти та перевірки її ефективності.

Список використаних джерел та літератури

1. Галацин К., Фещук А., Ярошенко О. Неформальна освіта як один із чинників формування англomовної комунікативної компетентності майбутніх інженерів. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2022. № 58. С. 256-262.
2. Горбатюк Л. В., Кравченко Н. В., Алексеєва Г. М. Мобільні додатки як засоби формування іншомовної лексичної компетентності студентів нефілологічних спеціальностей. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2019. № 6. С. 150-164.
3. Коханевич М. І., Джава Н. А. Формування лексичної компетентності на початковому етапі навчання іноземної мови. *Наукові записки РДГУ*. 2016. № 14. С. 48-51.

4. Красуля А. Застосування мобільних технологій з метою розвитку іншомовної лексичної компетентності учнів при вивченні англійської мови. *Теоретична і дидактична філологія*. 2020. № 32. С. 49-56.
5. Нікітіна О. Сучасні підходи до формування повноцінної навчальної діяльності в умовах компетентізації початкової освіти. *Наукові записки*. 2018 № 103. С. 223-230.
6. Павленко О. Формування мовленнєвої компетентності старшокласників в умовах неформальної освіти. *Витоки педагогічної майстерності*. 2022. № 29. С. 180-185.
7. Павлик Н. П. Неформальна освіта у системі освіти України. *Освітологічний дискурс*. 2016. № 2. С. 27-37.
8. Поскрипко Ю. А., Данченко О. Б. Компетенція і компетентність: консенсус. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2019. № 3. С. 117-127.
9. Сіранчук Н. М. Лексична компетентність молодшого школяра у сучасній початковій освіті. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка* 2014. № 79. С. 129-133.
10. Слободян О. В. Місце неформальної освіти у процесі філологічної підготовки. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2021. № 8. С. 146-156.
11. Терьохіна Н. Неформальна освіта як важлива складова системи освіти дорослих. *Порівняльно-педагогічні студії*. 2014. № 2. С. 109-114.
12. Яблоков С. Інтеграція формального, неформального та інформального навчання в навчанні англійської мови. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2018. № 1. С. 107-124.

УДК: 811.112.2'373

АКТУАЛІЗАЦІЯ ЛЕКСИКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (НА ПРИКЛАДІ ТЕКСТІВ НІМЕЦЬКИХ НОВИН)

Восьмушко Данило, магістрант факультету філології, історії та політико-юридичних наук
Науковий керівник – канд. філол. наук, доц. **Щербак О. М.**, кафедра прикладної лінгвістики.

Анотація: Статтю присвячено дослідженню лексики Другої світової, яка актуалізувалася в текстах німецькомовних новин в контексті російсько-української війни. Виявлено специфіку вживання актуалізованих слів та розширення або зміщення їхніх значень у сучасних контекстах.

Ключові слова: актуалізація, зміщення значення, лексика, розширення значення, семантика.

Abstract: The article is devoted to the study of the World War II vocabulary, which was actualised in the texts of German-language news in the context of the Russian-Ukrainian war. The specifics of the use of actualised words and the expansion or shift of their meanings in modern contexts are revealed.

Key words: actualisation, shift of meaning, lexicon, expansion of meaning, semantics.

Постановка проблеми. В останні роки галузь гуманітарних наук зосередилася на взаємозв'язку між мовою та культурою, мовою та менталітетом, мовою та національною свідомістю. Світогляд військової галузі у кожній культурі має свій зміст та набір понять, з-поміж яких «війна» належить до універсальних, адже це поняття трапляється у всіх культурах та мовах, а тому має широкий спектр понять, що співвідносяться. З огляду на це, поняття «війна» представляється як динамічний процес, природа та розуміння якого змінюється відповідно до кожної політичної системи.

У Словнику української мови online [8] надається таке трактування слова «війна» – «організована збройна боротьба між державами, народами або ж збройними угрупованнями

всередині країни». У переносному значенні це слово позначає «стан ворожнечі між ким-небудь; суперечка, сварка з кимсь; боротьба».

У німецькому тлумачному словнику DWDS надається таке значення слову «Krieg» / «війна» – «organisierte militärische Auseinandersetzung meist großen Ausmaßes und längerer Dauer zwischen Staaten, Militärbündnissen, ethnischen, sozialen oder anderen Interessengruppen» (Організовані військові суперечки, зазвичай широкомасштабні та довготривалі, між державами, військовими союзами, етнічними, соціальними чи іншими групами інтересів).

У переносному значенні «Krieg» / «війна» позначає «a) mit großem Aufwand geführte staatliche oder gesellschaftliche Agitation bzw. Aktion gegen etw. oder jmdn.; b) heftige, meist langwierige Auseinandersetzung» [11] (а) урядова чи соціальна агітація чи дії проти кого-небудь чи когось, які здійснюються за великі кошти; б) запеклі, переважно тривалі суперечки).

Англійський тлумачний словник Cambridge Dictionary дає такі визначення слову «war» / «війна»: «armed fighting between two or more countries or groups» [10] (збройні бої між двома чи більше країнами або групами).

Як показують дефініції словників аналізованих мов, у представників української, німецької та англійської спільнот схоже розуміння поняття «війна».

Політичні цілі вважаються головною причиною війн та воєнних конфліктів, які можуть змінюватися через історичні ворожнечі між країнами. У цьому контексті війна визначає наше життя, регулює його, формулює те, що ми сприймаємо з навколишнього світу, та те, як ми сприймаємо інформацію, яку отримуємо, зокрема з новин, під час вербалізації яких продуценти новинних повідомлень послуговують певними лексичними засобами.

У рамках дослідження лексико-семантичного поля «війна» необхідно передусім переглянути історичну етимологію та військові словники німецької та української мов, адже згідно із спостереженнями, що більшість цих лексичних одиниць або змінили своє значення на початок війни, або протягом війни, а деякі, навпаки, – актуалізувалися в сучасній мові.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вчені стверджують, що вся історія людства – це історія війн та збройних конфліктів. Номінативні одиниці, що належать до лексико-семантичного поля «війна», постають сьогодні звичайними у житті людей. Слід зазначити, що будь-яка війна – це війна не лише людей, а й слів, тому їхнє дослідження завжди є актуальним. Багато вітчизняних науковців присвятили свої розвідки відтворенню російсько-української війни у художніх творах. Образні модифікації концепту війна в текстопросторах братів Тютюнників розглядаються у роботі Н. Бондар [3]. Специфіку лексико-семантичного поля концепту «війна» в кіноповісті О. Довженка «Україна в огні» досліджувала Н. Бойко [2]. Вербалізацію концепту ВІЙНА в сучасному художньому дискурсі вивчав А. Огар [7]. Вербалізацію концепту «війна» в романі Г. Вдовиченко «Маріупольський процес» розглядали Барташук О., Ніколаєва А., Тарасюк М. [1]. Зі свого боку, О. А. Яременко та О. А. Лазебна створили тематичну класифікацію термінологічної лексики військово-політичного дискурсу на матеріалі сучасних німецькомовних часописів [9].

Попри значну кількість досліджень лексико-семантичного поля «війна» у різноманітних аспектах, не було розглянуто актуалізацію лексики Другої світової війни у сучасних медійних текстах, зокрема у текстах німецькомовних новин, що визначило тему нашого дослідження.

Мета статті полягає у виявленні особливостей лексики Другої світової війни, яка актуалізувалася в текстах німецькомовних новин в контексті російсько-української війни.

Об'єктом дослідження є актуалізована лексика Другої світової війни, а **предметом** – специфіка використання актуалізованої лексики Другої світової війни в текстах німецькомовних новин про російсько-українську війну.

Виклад основного матеріалу дослідження. Коли розв'язується війна чи воєнний конфлікт, з'являються нові слова. Безліч нових слів і фраз збагатили німецьку мову під час Другої світової війни. Так з'явилися, наприклад, слова, відомі в усьому світі – *Blitz(krieg)* («бліц(криг)»), *Nazi* («нацизм»), *Zugzwang* («цугцванг»).

Слід зазначити, що ці слова актуалізувалися в німецькій та інших мовах з початком вторгнення росії в Україну. Відомо, що актуальним відображенням змін в мові є мова новин, тому розглянемо приклади вживання зазначених одиниць у текстах новинних повідомлень німецькомовного сайту tagesschau.de.

В Енциклопедії історії України знаходимо таке тлумачення слова *Blitz(krieg)*: БЛІЦКРИГ (нім. Blitz – блискавка, Krieg – війна), «блискавична війна» – одна з теорій ведення наступальної війни, розроблена нім. ген.-фельдмаршалом А. фон Шліффеном (1905) [6, с. 95]. Актуалізація цього терміну під час повномасштабного російського вторгнення в Україну в лютому 2022 року зумовлена марними надіями російських окупантів захопити Київ за три дні. Однак, сьогодні ця номінативна одиниця вживається не лише у військовому контексті, хоча і є дотичною до нього. Наприклад, у статті під заголовком «Ukraine meldet Angriff nahe AKW» (tagesschau.de, 02.09.2022) слово «Blitzkrieg» вжито у контексті: «Russlands Präsident Wladimir Putin spricht bei den Sanktionen Europas, der USA und einiger anderer Länder von einem gescheiterten wirtschaftlichen «Blitzkrieg»» – «Президент Росії Володимир Путін назвав санкції, запроваджені Європою, США та деякими іншими країнами, невдалим економічним «бліцкригом»». У тексті аналізоване слово стоїть у лапках, тобто є цитатою. На нашу думку, продуценти новинного повідомлення хотіли підкреслити, якими словами послуговується російський керманіч. Вибір такої лексичної одиниці для позначення референта засвідчує, якими категоріями мислить російський президент. Окрім того, можна припустити, що говорячи про «невдалий економічний «бліцкриг»» з боку інших країн, президент росії намагається показати, що не лише його так званий «бліцкриг» – «Київ за три дні» – був для нього невдалим.

В Енциклопедії історії України слово НАЦИЗМ трактується як «(від нім. Nazi, скорочене від National Sozialist) ідеологія і практика нім. націонал-соціалізму. Націонал-соціалізм (від нім. Nationalsozialismus; синоніми – «нацизм», «германський фашизм»): 1) політ. тоталітарний рух, який оформився у Німеччині та Австрії після Першої світової війни і ґрунтувався на ідеях герм. експансіонізму та реваншизму, вождизму (фюрерства), екстремістського націоналізму, ксенофобії, антисемітизму та вищості «арійської раси»» [6, с. 125]. В контексті російсько-української війни слово «Nazi» в німецьких новинах вживається лише у цитатах російських політиків та їхніх прибічників, адже вони позначають цим словом український уряд та народ. Цитування знімає відповідальність журналістів за висловлювання росіян та дистанціює продуцентів німецьких новинних текстів від думки представників російських провладних кіл.

Слово «нацизм» вжито в цитаті у статті під назвою «Medwedew: Russland wird weitere Gebiete annectieren» (tagesschau.de, 30.09.2023). Його використовує Дмитро Медведєв для позначення українського уряду в абзаці: «Russlands ehemaliger Staatschef Dmitri Medwedew hat ein Jahr nach der Annexion von vier Regionen in der Ukraine die Einnahme weiterer Gebiete im Nachbarland als Ziel ausgegeben. «Die militärische Spezialoperation wird bis zur vollständigen Zerstörung des Nazi-Regimes in Kiew fortgesetzt», schrieb Medwedew im Onlinedienst Telegram» – «Колишній глава російського уряду Дмитро Медведєв поставив собі за мету захоплення додаткових територій в сусідній країні через рік після анексії чотирьох регіонів України. «Військова спецоперація триватиме до повного знищення нацистського режиму в Києві», – написав Медведєв в онлайн-сервісі Telegram».

Наступний контекст засвідчує те, що росіяни перекладають відповідальність за війну на Україну, пояснюючи те, що борються з нацизмом, як-от у статті під заголовком «Anschlag auf russische Chefredakteurin vereitelt?» (tagesschau.de, 16.07.2023): «Russlands Inlandsgeheimdienst FSB verhinderte nach eigenen Angaben einen Mordanschlag auf Simonjan und Sobtschak und nahm sieben Verdächtige fest, darunter mehrere Minderjährige. Demnach wollten russische «Neonazis» im Auftrag des Kiewer Geheimdienstes SBU Simonjan töten, die eine Unterstützerin von Moskaus Krieg gegen die Ukraine ist. Sobtschak hingegen steht dem Krieg gegen die Ukraine kritisch gegenüber» – «ФСБ Росії запобігла замаху на Симонян та Собчак і затримала сімох підозрюваних, у тому числі кількох неповнолітніх. Російські «неонацисти» хотіли вбити Симоньян, яка є прихильницею війни Москви проти України, за завданням Київської спецслужби СБУ».

Слово «нацизм» часто сполучається зі словом «фашизм», яке тлумачиться як «ідеологія і практика європ. антидемократ. націоналістичних рухів 1920–40-х рр.» [4]. Наприклад, це словосполучення вжито у заголовку статті «*Überall Nazis und Faschisten*» («*Нацисти та фашисти скрізь*») (tagesschau.de, 22.02.2023). У вступі одиниці цього словосполучення розширюються позначенням локалізації згаданих антидемократичних рухів: «*Russland rechtfertigt den Überfall auf die Ukraine als Akt der Selbstverteidigung gegen Nazis in der Ukraine und Faschisten im Westen. Diese Propaganda hat eine lange Tradition*» – «*Росія виправдовує напад на Україну як акт самооборони проти нацистів в Україні та фашистів на Заході. Ця пропаганда має давню традицію*».

В актуалізації лексичних одиниць «*Nazis*» та «*Faschismus*» спостерігаємо зміщення фокусу світоглядної призми, через яку у росіян відбувається оцінка певної країни та окремих її представників.

Німецьке слово *Zugzwang* («цугцванг») позначає «таке розташування (шахматних) фігур, коли кожний черговий хід одного з партнерів погіршує його позицію або веде до матеріальних втрат чи програшу [8].

В німецьких новинних текстах про російсько-українську війну словом «цугцванг» описується таке становище російської влади або їхньої прибічників, а також партнерів України, коли їхні дії призводять або можуть призвести до не вигідних для них наслідків.

Наприклад, у тексті новини «*Orbans leichte Kehrtwende*» («*Орбан злегка поступається*») (tagesschau.de, 15.07.2023) слово «*Zugzwang*» вжито у контексті «*Nach der dramatischen Wende von Vilnius ist Orbán aber unter Zugzwang geraten, weil die Oppositionspartei «Momentum» schon Unterschriften für eine Sondersitzung des Parlaments gesammelt hat*» – «*Після драматичного повороту у Вільнюсі Орбан потрапив під тиск, оскільки опозиційна партія «Моментум» вже збрала підписи для спеціального засідання парламенту*».

Аналізовану лексичну одиницю вжито у заголовку статті «*Scholz sieht Deutschland nicht unter Zugzwang*» («*Шольц не вважає, що Німеччина зазнає тиску*») (tagesschau.de, 17.05.2023). При розгортанні тексту новини заголовний іменник «*Zugzwang*» вжито у контексті: «*Bundeskanzler Olaf Scholz sieht in der Diskussion um die Lieferung von Kampfjets an die Ukraine Deutschland nicht unter Zugzwang. «Im Hinblick auf uns sind keine Anforderungen da», sagte Scholz nach dem Gipfeltreffen des Europarats in Reykjavik*» – «*Канцлер Олаф Шольц не бачить тиску на Німеччину щодо дій у дискусії про постачання Україні винищувачів. «До нас немає жодних вимог», – сказав Шольц після саміту Ради Європи в Рейк'явіку*».

Обидва приклада демонструють, що війна в Україні зачепила увесь світ. З одного боку, партнерам України нелегко приймати рішення щодо її підтримки, адже будь-яке рішення має бути максимально виваженим, а з іншого – нечисленні прибічники росії потрапляють до списку неблагонадійних осіб та під тиск світової демократичної спільноти. У цьому контексті німецьке слово «*Zugzwang*» якнайкраще та якнайвлучніше позначає становище, у якому опиняються країни або окремі особи.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Актуалізація лексики Другої світової війни в контексті російсько-української війни не є випадковою, адже завдяки їм дії російських загарбників імпліцитно порівнюються з діями фашистів у Другій світовій війні.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в аналізі німецьких запозичень в англомовних новинних повідомленнях про війну в Україні.

Список використаних джерел та літератури

1. Барташук О., Николаєва А., Тарасюк М. Вербалізація концепту «війна» в романі Г.Вдовиченко «Маріупольський процес». *Філологічний дискурс: зб. наук. праць* / гол. ред. Віталій Мацько. Хмельницький: ХГПА, 2020. Вип.11. С.78–91.
2. Бойко Н. Специфіка лексико-семантичного поля концепту «війна» в кіноповісті О. Довженка «Україна в огні». *Література та культура Полісся*, № 102. Серія «Філологічні науки». № 17. 2012. С. 116–130.

3. Бондар Н. Образні модифікації концепту війна в текстових просторах братів Тютюнників. *Філологічні науки*. 2016. Вип. 23. С. 111–118.
4. Галушко К.Ю. ФАШИЗМ [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 10: Т-Я / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во «Наукова думка», 2013. 688 с.
5. Галушко К. Ю. НАЦИЗМ [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2010. 728 с.
6. Енциклопедія історії України: Додатковий том. Кн. 1: А–Я / Редкол.: В. А. Смолій (голова редкол.), Г. В. Боряк (заст. голови), Я. В. Верменич, В. Ф. Верстюк, с. В. Віднянський, В. М. Даниленко, Л. О. Зашкільняк, с. В. Кульчицький (заст. голови), О. Є. Лисенко, О. П. Реєнт, О. С. Рубльов (відп. секр.), О. П. Толочко, О. А. Удод, Л. Д. Якубова, О. В. Ясь. НАН України. Інститут історії України. К.: «Наукова думка», 2021. 773 с.
7. Огар А. Вербалізація концепту ВІЙНА в сучасному художньому дискурсі. *Рідне слово в етнокультурному вимірі: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2019. С.38–47.
8. СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ONLINE. ТОМИ 1-12. URL : <https://services.ulif.org.ua/exp/Entry/index?wordid=1&page=0> (дата звернення : 10.10.2023)
9. Яременко О. А., Лазебна О. А. Тематична класифікація термінологічної лексики військово-політичного дискурсу (на матеріалі сучасних німецькомовних часописів). *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*, Том 32 (71) № 6 Ч. 1. 2021, с. 185-190.
10. Cambridge Dictionary. URL : <https://dictionary.cambridge.org/war> (дата звернення : 15.10.2023)
11. DWDS. URL : <https://www.dwds.de/wb/> (дата звернення : 03.10.2022)

УДК 551.582 (477.51)

ВИКОРИСТАННЯ ОНЛАЙН-ІГОР ДЛЯ ПОСИЛЕННЯ МОТИВАЦІЇ ТА РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНИХ НАВИЧОК УЧНІВ ПРОФІЛЬНОЇ ШКОЛИ

Євтушенко Олексій, магістрант факультету філології, історії та політико-юридичних наук
Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Плотніков Є. О.**, кафедра германської філології та методики викладання іноземних мов.

Анотація. *Мета статті - вивчити вплив використання онлайн-ігор на уроках англійської мови для досягнення конкретних навчальних цілей. Для цього дослідження було розроблено комплекс вправ з англійської мови. З цієї програмою була визначена ефективність запропонованого комплексу вправ.*

Вибірку дослідження склали 30 учнів 10-х класів профільної школи (3 підгрупи), серед яких 18 хлопців та 12 дівчат. Вік дітей становив від 16 до 17 років.

У результаті дослідження виявлено, що всі учасники були активно залучені до процесу впровадження використання онлайн-ігор на уроках англійської мови. Крім того, було зроблено висновок, що використання онлайн-ігор підвищило інтерес учнів до предмету, зробило різноманітним позашкільне життя, полегшило управління класом, підтримало спільну роботу та розвинуло креативність

Завершуючи, можна узагальнити виявлені аргументи, які підтримують користь науковців і практиків вищої освіти, зацікавлених в ефективному використанні онлайн-ігор у педагогічних цілях. Ці аргументи також розглядаються як потенційні можливості та шляхи для майбутніх досліджень.

В результаті цього дослідження було визначено, що програма з використанням онлайн-ігор може впроваджуватися з метою позитивно вплинути на мотивацію учнів до вивчення англійської мови.

Практичне значення роботи полягає у тому, що результати дослідження можуть бути використанні при викладанні англійської мови, удосконаленні методів набуття соціальних навичок учня і що такий спосіб навчання надасть змогу конкурувати з традиційними формами вивчення іноземної мови.

Ключові слова: гейміфікація; онлайн-ігри; англійська мова; мотивація; соціальні навички.

Вступ. Гейміфікація – це підхід, який використовує ігрові елементи для стимулювання мотивації та залучення учнів до навчання. Він включає використання ігрових елементів (наприклад, таблиці лідерів), котрі роблять навчання цікавим та захоплюючим. Гейміфікація може бути використана на заняттях для підвищення мотивації учнів, створення здорової конкуренції та забезпечення більш активної участі.

Для вирішення проблем сучасної освіти ефективно використовувати нові стратегії в основі яких використовується новітні, насамперед цифрові технології, та нові методичні підходи, у тому числі ігрові до організації та змісту освітнього процесу. Сучасність пропонує низку інноваційних підходів до організації та змісту освітнього процесу.

Огляд наявних досліджень з теми. Наразі в провідних світових наукових центрах та корпораціях, що розвивають ІТ-індустрію з'являються дослідження, безпосередньо спрямовані на включення відеоігор в стратегії формування інноваційного освітнього середовища.

Існує чимало досліджень і публікацій з означеної проблематики. Серед них праці М.Ласковські, Д.Кларка, Л.Шелдона, Д.Макгонігел тощо.

У дослідженнях М.Ласковські [7] та О. Ткаченко [2] встановлено, що разом зі збільшенням ролі соціальних медіа з'явився новий тренд – гейміфікація, основною метою якої є підвищення активності користувачів, зроблено спробу вивчити це явище, зокрема його позитивні та негативні сторони.

С. Бай та ін. [4], К. Дічев та Д. Дічева [6], Н. Кравець [1], А. Токарева [3], Л.Шелдон [9] досліджували створення курсів для навчальних закладів за образом багатокористувацької гри, які довели свою дієвість для підвищення успішності та зацікавленості учнів. Д.Кларк [5] аналізував вплив ігор на мотивацію в навчанні іноземних мов. Д.Макгонігел [8] досліджувала питання впливу зміни реальності відеоігор на об'єктивну реальність людини.

Огляд власного дослідження. Це дослідження вивчає потенціал використання онлайн-ігор учнями на уроках англійської мови в профільній школі за допомогою системи вправ.

Мета статті – вивчити, як систематичне та методично організоване використання рольових онлайн-ігор дозволить інтенсифікувати процес формування соціальних навичок на уроках іноземної мови.

Дослідження методів ігрового навчання показують, що вони можуть підвищити мотивацію студентів та покращити їхнє навчання. Вибірку дослідження склали 30 учнів 10-х класів профільної школи (3 підгрупи), серед яких 18 хлопців та 12 дівчат. Вік дітей становив від 16 до 17 років.

Для проведення емпіричного дослідження нами було сформовано методологічний апарат, що включав психо-діагностичні методики, методи кількісного та якісного аналізу емпіричних даних.

Дослідження проводилося в кілька **етапів:**

1. Підготовчий етап - включав розробку методологічної основи дослідження, вибір методів і методик дослідження, підготовку бланків та діагностичного матеріалу для тестування учнів, а також формування вибірки дослідження.

2. Діагностичний етап - включав проведення діагностики серед учнів. Діагностика проводилася як в індивідуальній, так і в груповій формі (фронтальне опитування).

3. Аналітичний етап - включав обробку отриманих даних, їх аналіз, порівняння та формулювання висновків на підставі проведеного дослідження.

Теоретичний аналіз процесу соціальних навичок учнів як педагогічного явища дозволив нам виділити його зміст як структуру з такими взаємозалежними компонентами:

1. Комунікативний компонент, який вбирає у собі все різноманіття форм і способів оволодіння мовою та мовою.

2. Поведінковий компонент - це велика і різноманітна сфера дій, моделей поведінки, які засвоює дитина.

3. Ціннісний компонент є системою проявів мотиваційної сфери особистості.

За вищезгаданими компонентами високі показники продемонструвала лише незначна частина опитаних. Більша частина досліджуваних продемонструвала середній рівень соціальних навичок за результатами констатувального експерименту.

В межах дослідження було розроблено комплекс вправ для вдосконалення соціальних навичок учнів через проходження онлайн-гри World of Warcraft, котра базується на принципі компетентнісного навчання.

У основі методики лежить навчання у вигляді діяльності, а не засвоєння готового знання. Виконання вправ супроводжувалось додатковим заохоченням учнів до сприйняття образів, запису іншомовної лексики, розширення круга ігор та нагадування про те, що навчання – це робота та надто захоплюватися іграми не варто.

Окремо обговорювався вплив та проводилась оцінка ігрової та навчальної діяльності кожного учня по результатам запровадженої методики.

Реалізація системи вправ на уроках відбувалась в межах компетентнісного підходу, що висуває серйозні вимоги до методики навчання, яка має з «навчання робити щось» трансформуватися в «надання допомоги дитині навчитися щось робити». Специфіка компетентнісного навчання у тому, що засвоюється не «готове знання», кимось запропоноване до засвоєння, а «простежуються умови походження цього знання». У основі передбачуваної методики лежить навчання у вигляді діяльності.

При використанні запропонованої системи вправ учнів додатково навчали:

б) намагатись сприймати образи, а не лише перекладати іншомовну лексику, це сприяє формуванню іншомовної комунікативної компетенції;

в) записувати нову лексику в окремий зошит, щоб краще запам'ятати, вузькоспеціалізовані терміни (наприклад, світу fantasy);

г) пробувати різні жанри комп'ютерних ігор і обирати для себе найбільш бажані, оскільки гра через силу не принесе значних позитивних освітніх результатів;

д) Пам'ятати про принцип міри у досягненні позитивних результатів: не варто надто захоплюватися комп'ютерними іграми навіть з освітньою метою; оптимальним часом проведення за комп'ютерною грою є година на день, цього цілком достатньо, щоб відпочити і в той же час покращити мовні навички та вміння, оскільки зловживання іграми може, навпаки, знизити результативність навчання.

Важливо, що використання комп'ютерних ігор у процесі навчання іноземних мов має доповнювати традиційні методи навчання, а не замінювати їх. Таке «комбіноване» навчання дозволило сформувати сприятливі психолого-педагогічні умови для інтенсифікації процесу формування іншомовної комунікативної компетенції в сукупності всіх її складових, що також підвищило мотивацію учнів, розвивало їх творчі здібності та зробило освітній процес різноманітнішим.

Інтерпретація результатів. Після впровадження методики було проведено повторне оцінювання за раніше вибраними критеріями. Високий самоконтроль у спілкуванні продемонстрували 14% учнів у порівнянні з 10% при першому опитуванні. Низький рівень було відмічено у 14% у порівнянні з 37 % відповідно. Мотиваційні досягнення успіху залишились за показниками на тому самому рівні.

Також було виявлено позитивну динаміку мотиваційної структури школярів в результаті реалізації запропонованої системи ігрових вправ, а саме, збільшення кількості дітей, що виявляють мотивацію на досягнення успіху, при зменшенні учнів з недиференційованою мотивацією та мотивацією на уникнення невдач.

Опрацювавши результати, було встановлено, що після реалізації системи вправ спостерігалось збільшення числа дітей, що виявляють високий рівень комунікативних здібностей, при одночасному зменшенні учнів з низьким рівнем цих якостей.

Аналіз емпіричних результатів, а також спостереження за учнями в процесі реалізації запропонованих форм роботи, дає змогу оцінити результативність виконаної роботи наступним чином. Використання відеоігор значно збільшує мотивацію та утримує увагу учнів, оскільки вони є активними учасниками у процесі навчання, а не пасивно спостерігають за тим, що відбувається.

Вони залучені до ігрового процесу, будучи координаторами своїх дій. Кожен наступний крок у грі - це певний досвід і ще й висока стимуляція до пізнання всього нового.

Комунікація між гравцями сприяє якнайшвидшій соціальній адаптації учня, його соціальній ідентифікації.

Відеоігри також допомагають подолати мовний бар'єр, що так часто заважає повноцінному спілкуванню. Насолода від проходження гри, ентузіазм на завершальній стадії обговорення пройденого рівня сприяє підвищенню рівня мотивації до вивчення предмету.

Відеоігри позитивно впливають на мотивацію учнів та їхню залученість до навчального процесу, проте складно судити про стійкість рівня мотивації та залученості, можливо, у міру звикання до використання ігор вони будуть знижуватися.

Виходячи з отриманих результатів, можна говорити про доцільність використання комплексу вправ з використанням онлайн-ігор на заняттях з англійської мови з метою розвитку соціальних навичок учнів (soft-skills), зокрема, онлайн-гри World of Warcraft.

Безперечно, відеоігри не можуть виступати як альтернатива класичній формі навчання англійській мові, але можуть служити додатковим ресурсом у засвоєнні певних навичок та умінь учнів та стимулювати у них бажання до подальшого продовження навчання.

Учні мають можливість краще зрозуміти теоретичні концепції за умови, що ігри використовуються як доповнення до традиційних лекційних курсів.

Крім того, ігри часто сприймаються як приємні інструменти навчання, які вимагають активної спільної участі і сприяють покращенню критичного мислення і міркувань, мислення вищого порядку і метакогнітивного мислення.

Вони надають учням можливість спостерігати за результатами своїх дій і брати на себе відповідальність за прийняття рішень через компетенції вирішення проблем, що призводить до більш активного, трансформаційного та експериментального отримання знань.

Позитивні результати спостерігаються тоді, коли викладачі ставлять досяжні навчальні цілі, взаємодіють з учнями, просуюючи знання, підтримують, сприяють і мотивують їх конструювати нові знання на основі гри.

Це дослідження охоплює головним чином розвиток соціальних, емоційних навичок та навичок співпраці, що допомагає учням налагоджувати міцні стосунки з однолітками, дає їм змогу співпрацювати і працювати в групах більш ефективно, бути організованими, адаптуватися до нових завдань і вирішувати конфлікти, що виникають.

Надзвичайно цікавою може бути перспектива є використання навчальних ігор при використанні дистанційних технологій навчання.

З одного боку, для дистанційного навчання характерні нижчий рівень залучення та нестійкий інтерес до освітнього процесу.

З іншого боку, дистанційні технології надають більш широкі можливості для реалізації ігрових механізмів, що вже існують у комп'ютерних розрахованих на багато користувачів іграх.

Результати показують, що ігри мотивують, зацікавлюють і сприяють ефективному досягненню навчальних цілей, надаючи учням можливість активно пізнавати, практикувати, взаємодіяти і рефлексувати в умовах співпраці, в ігровому середовищі, орієнтованому на учня. Заходи, що оцінюють ставлення учнів до ігор, демонструють дедалі більш позитивну тенденцію, особливо після тестувань.

Висновок. Цей огляд підтверджує, що ігри сприяють підвищенню мотивації в процесі навчання, включаючи набуття знань, концептуальне застосування, розуміння змісту та навчання, спрямоване на дії.

Проілюстровано, що учні отримують користь від включення ігор у навчальний процес, якщо вони використовуються як доповнення до традиційних лекцій.

Однак на впровадження симуляцій впливають настанови та мотивація викладачів, оскільки саме ці фактори спонукають викладачів розробляти програми для досягнення результатів навчання.

Дослідницький інтерес до впровадження ігор в освіту постійно зростає. Педагогічний зсув від лекційно-центрованого до учнівсько-центрованого середовища і все більш широке використання ігор як інноваційних технологій навчання вимагають трансформації вищої освіти. У зв'язку з цим очікується, що ігри відіграватимуть значну роль у навчальному процесі.

Список використаних джерел та літератури

1. Кравець Н., Гречановська О. Ігрові технології навчання як одна з інноваційних форм навчально-виховного процесу ВНЗ. *Матеріали XLVI науково-технічної конференції підрозділів ВНТУ*, м. Вінниця, 22–24 квіт. 2017 р. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-hum/all-hum-2017/paper/view/2013/1547> (дата звернення: 24.11.2022).

2. Ткаченко О. Гейміфікація освіти: формальний і неформальний простір. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2015. 11. С. 303-309.

3. Токарева А. Використання комп'ютерних відеоігор у сучасному навчальному процесі. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Педагогіка і психологія*. 2016. 2. С. 374–378.

4. Bai S., Hew K.F., Huang B. Does gamification improve student learning outcome? Evidence from a meta-analysis and synthesis of qualitative data in educational contexts. *Educational Research Review*. 2020. 30. 100322. URL: <https://doi.org/10.1016/j.edurev.2020.100322>. (дата звернення: 14.05.2023)

5. Clark. D. Games and e-learning. *Caspian Learning*. 2006. URL: [https://www.cedma-europe.org/newsletter%20articles/misc/Games%20and%20e-Learning%20\(Nov%2006\).pdf](https://www.cedma-europe.org/newsletter%20articles/misc/Games%20and%20e-Learning%20(Nov%2006).pdf) (дата звернення: 23.10.2022)

6. Dichev K., Dicheva D. Gamifying education: what is known, what is believed and what remains uncertain: a critical review. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*. 2017. 14. 9. URL: <https://doi.org/10.1186/s41239-017-0042-5> (дата звернення: 05.02.2023)

7. Laskowski. M. Student projects as an addendum to university study path *Актуальні проблеми економіки*. 2011. 10. С. 447–451.

8. McGonigal. J. Games can make a better world. *2010 TED talk*. 6.01.14. URL: <https://janemcgonigal.com/2014/01/06/transcript-games-can-make-a-better-world/> (дата звернення: 24.11.2022)

9. Sheldon. L. The multiplayer classroom. *International Journal on Innovations in Online Education*. 2017. 1 (4). URL: <https://onlineinnovationsjournal.com/download/2589574144889286.pdf> (дата звернення: 08.08.2022)

ХАРАКТЕРИСТИКИ НОМІНАТИВНОГО ПРОСТОРУ «ЗАЛІЗНИЧНИЙ ТРАНСПОРТ» У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Коркін Ігор, магістрант факультету філології, історії та політико-юридичних наук.

Науковий керівник – д-р філол. наук, проф. **Колесник О. С.**, кафедра германської філології та методики викладання іноземних мов.

Анотація: У статті розглянуто номінативний простір «ЗАЛІЗНИЧНИЙ ТРАНСПОРТ» в сучасній англійській мові з використанням лінгвістичних методів. Представлено результати аналізу термінології, лексики, синтаксису, фразеології та семантики мови залізничного транспорту. Основні висновки роботи вказують на важливість точного мовного виразу та специфіки мови у даній галузі.

Ключові слова: номінативний простір, залізничний транспорт, мовна термінологія, лексика, синтаксис, фразеологія, семантика, лінгвістика, англійська мова.

Abstract: This article explores the nominative space «RAILWAY TRANSPORT» in contemporary English language using linguistic methods. The results of the analysis of terminology, vocabulary, syntax, phraseology, and semantics of railway transport language are presented. The main conclusions of the work emphasize the importance of precise linguistic expression and the specificity of language in this field.

Keywords: nominative space, railway transport, language terminology, vocabulary, syntax, phraseology, semantics, linguistics, English language.

Вступ. У сучасному світі транспорт є чинником глобального розвитку та підтримки світової економіки. Одним із ключових видів транспорту, який відзначається великою історією та суттєвим впливом на соціоекономічний розвиток є залізничний транспорт. Разом із розвитком та модернізацією залізничної інфраструктури активно змінюється та розширюється номінативний простір, пов'язаний із галуззю залізничного транспорту в сучасній англійській мові. Відповідно, досвід людства, закодований у змісті концептів ЗАЛІЗНИЦЯ та ЗАЛІЗНИЧНИЙ ТРАНСПОРТ, входить до енерго-інформаційних взаємодій, на основі котрих вибудовуються нові моделі реальності. Усі засоби англійської мови, що вербалізують концептосферу ЗАЛІЗНИЧНИЙ ТРАНСПОРТ, ми розглядаємо як однойменний номінативний простір. Для культури кожного народу або етносу, характерні певні елементи, які не є типовими для представників інших культурних спільнот, оскільки наявність таких реалій зумовлена специфічним умовами життя та оточення [9].

Актуальність дослідження. Актуальність вивчення номінативного простору «ЗАЛІЗНИЧНИЙ ТРАНСПОРТ» в сучасній англійській мові полягає в тому, що цей сектор постійно змінюється, впроваджуючи нові технології, структури та процеси, що призводить до трансформації старих і появи нових номінативних засобів утілення нового концептуалізованого досвіду. Розуміння специфічної лексики та граматичних особливостей цієї галузі дозволяє ефективно комунікувати в контексті, забезпечуючи безперешкодний обмін інформацією між фахівцями та широкою аудиторією. Крім того, утворення англійських залізничних термінів нерозривно пов'язано з розвитком залізничного транспорту спочатку у Великій Британії, а згодом й США. При цьому точність та адекватність перекладу професійних текстів залежить від розуміння територіальних відмінностей між британською та американською термінологією.

Об'єктом дослідження є одиниці сучасної англійської мови, що складають номінативний простір «ЗАЛІЗНИЧНИЙ ТРАНСПОРТ». Вибір залізничної термінології в якості об'єкта дослідження визначається дуже важливою роллю, яку відіграє залізничний транспорт в соціальному устрої сучасного суспільства, в тому числі, в умовах військового стану [3].

Предмет дослідження становлять лінгвокогнітивні та лінгвосеміотичні властивості зазначених одиниць.

Метою дослідження є багатоаспектний аналіз різнорівневих мовних одиниць, що вербалізують складники концептосфери «ЗАЛІЗНИЧНИЙ ТРАНСПОРТ» і становлять відповідний номінативний простір в сучасній англійській мові.

Зокрема, ми ставимо перед собою наступні **завдання**:

дослідити термінологію та спеціалізовану лексику, пов'язану із залізничним транспортом; проаналізувати морфологію та синтаксичні особливості, характерні для залізничного жаргону;

вивчити фразеологізми та ідіоми, що використовуються в контексті залізничного транспорту;

розглянути лексичне поле та семантику, яка визначає ключові концепти цієї галузі.

Аналіз останніх досліджень. Номінативний простір є одним із продуктивних способів осмислення, інтерпретації та аранжування одиниць мовної системи (Стрельченко К.С. [7], Недайнова І.В. [4], Дунаєвська О.В. [1]). У свою чергу, номінації концептосфери «ТРАНСПОРТ» досліджувались з позицій термінознавства (Чумакова К.О. [8], Смірнова Т.В. [6]). Водночас, у сучасному мовознавстві відсутні розвідки, що досліджують зміст власне номінативного простору «ЗАЛІЗНИЧНИЙ ТРАНСПОРТ» в сучасній англійській мові.

Разом з тим, на нашу думку, існують прогалини у дослідженні номінативного простору «ЗАЛІЗНИЧНИЙ ТРАНСПОРТ» в сучасній англійській мові, а саме:

обмежена увага до сучасних змін та інновацій у галузі залізничного транспорту і їхнього відображення в мові;

недостатній аналіз фразеологізмів та ідіом, що використовуються в контексті залізничного транспорту;

відсутність комплексного погляду на номінативний простір, який об'єднував би різні аспекти термінології, морфології, синтаксису та семантики.

Виклад основного матеріалу. Залізничний транспорт був винаходом ХІХ століття, і з тих пір він перетворився на важливий аспект глобальної інфраструктури. Розвиток залізничного транспорту в англійських країнах має довгу історію, яка відобразила економічний, соціальний і технологічний прогрес [15]. Залізничні є одними з найважливіших складників транспортної інфраструктури у світі і грають ключову роль у забезпеченні ефективності транспорту для масових перевезень пасажирів та вантажів [11; 14].

Попередні дослідження та публікації, пов'язані із залізничним транспортом і мовою, вже внесли значний внесок у розуміння цього номінативного простору в сучасній англійській мові.

Для проведення даного дослідження, спрямованого на аналіз номінативного простору «ЗАЛІЗНИЧНИЙ ТРАНСПОРТ», було використано комбінацію різних методів та методологій:

1. Для збору текстового матеріалу було використано академічні та наукові джерела [12; 17], спеціалізовані тексти з області залізничного транспорту. Зібраний матеріал був підданий докладному аналізу для виявлення термінології та фразеологізмів.

2. Для аналізу лексики та семантики, пов'язаної із залізничним транспортом, був використаний комп'ютерний аналіз текстів, а також методи лексико-семантичного аналізу. Це дозволило визначити ключові лексичні одиниці та їхні семантичні відтінки.

3. Аналіз синтаксису виконувався шляхом вивчення граматичних конструкцій, специфічних для даної галузі. Цей аналіз включав в себе вивчення структури речень та способів їхнього використання.

4. Для аналізу фразеологічних одиниць було використано фразеологічні словники [10; 13; 16; 18] та спеціалізовану літературу з фразеології [5; 11]. Аналізувалися типові вирази та ідіоми, які зустрічаються в мові залізничного транспорту.

Обрані методи дослідження сприяли детальному аналізу номінативного простору «ЗАЛІЗНИЧНИЙ ТРАНСПОРТ» в сучасній англійській мові та надали можливість зрозуміти

специфіку цього мовного сегмента. Комбінація кількох методів дозволила отримати комплексний погляд на лексичні, синтаксичні, та фразеологічні аспекти мови залізничного транспорту.

Номінативний простір – це термін, який використовується в лінгвістиці та семіотиці для опису простору, в якому слова, фрази і символи використовуються для позначення об'єктів, концепцій та ідей. Основні характеристики номінативного простору «ЗАЛІЗНИЧНИЙ ТРАНСПОРТ» включають таке:

- символічність – у номінативному просторі «ЗАЛІЗНИЧНИЙ ТРАНСПОРТ» символ використовується для позначення системи транспорту, що рухається залізничними коліями і використовується для перевезення пасажирів і вантажів.

- абстракція – складові номінативного простору «ЗАЛІЗНИЧНИЙ ТРАНСПОРТ» абстрагує конкретні елементи системи, такі як колії, локомотиви, вагони і станції, відмовляючись від деталей і представляючи їх як єдину систему транспорту.

- системність – номінативний простір «ЗАЛІЗНИЧНИЙ ТРАНСПОРТ» включає різні компоненти і підсистеми, такі як пасажирські та вантажні поїзди, станції, розклади руху, сигналізацію, системи безпеки руху тощо.

- можливість комунікації – номінативний простір «ЗАЛІЗНИЧНИЙ ТРАНСПОРТ» використовується для обміну інформацією та спілкування про системи залізничного транспорту, метрополітенів та інших рейкових транспортних систем, а також для опису і розуміння їх функцій і характеристик.

- контекст засобу пересування – у номінативному просторі «ЗАЛІЗНИЧНИЙ ТРАНСПОРТ» вказується на конкретний вид транспорту, який використовує залізничну інфраструктуру для переміщення людей і вантажів, і він може порівнюватися та (або) відрізнятися від інших видів транспорту, таких як автомобілі, авіатранспорт, водний транспорт тощо.

- розвиток технологій – у сучасному світі номінативний простір «ЗАЛІЗНИЧНИЙ ТРАНСПОРТ» може включати в себе відомості про нові технології, такі як швидкісні поїзди, електричні локомотиви (електровози), системи автоматизованого управління рухом, що підвищують ефективність і безпеку перевезень.

- специфікація функцій – у номінативному просторі «ЗАЛІЗНИЧНИЙ ТРАНСПОРТ» специфічна термінологія може вказувати на різні аспекти, включаючи пасажирський і вантажний транспорт, міські та міжміські маршрути, регіональний та міжнародний залізничний транспорт.

Систему залізничних термінів в англійській мові із самого початку їх формування можемо розділити на британську та американську. Аналізуючи основні залізничні терміни, що використовувались в Америці та Англії в період будівництва перших залізниць, можемо бачити, як спільні, так і характерні для кожної нації терміни. В першу чергу, це вказує на єдність мовної свідомості і сприйняття навколишнього світу носіїв англійської мови, в другу чергу – це є виявленням національних особливостей сприйняття світу в процесі формування термінології.

На прикладі деяких термінів, з нижченаведеного списку, можна показати як спільність, так і відмінність між американською та британською терміносистемами. Цей список складено на основі матеріалів інтернет-видання *Railway Gazette International* [17], що містить тексти як британських, так і американських авторів, та представлено у кількості 20 термінів у таблиці 1. Наведені одиниці віддзеркалюють етнонаціональну специфіку категоризації та вербалізації явищ професійної сфери.

Для ілюстрації зазначеного явища, здійснивши порівняльний аналіз основних термінів залізничної лексики, які з'явилися на початку зародження галузі у Великій Британії (далі – Британія) та США ми можемо побачити, що такі поняття, як *рейка*, *поїзд*, *колія* отримали однакову вербалізацію в обох країнах: **rail**, **train**, **track** відповідно. Разом з тим, були виявлені значні відмінності у номінації таких основних понять, як залізниця, паровоз, метро.

Так наприклад, терміни **railway** та **railroad**, які з'явилися у Британії в кінці XVIII століття не тільки змінили своє семантичне навантаження: від позначення звичайної рейкової колії до номінації поняття «ЗАЛІЗНИЧНИЙ ТРАНСПОРТ», але дещо розійшлися у вживанні. Спочатку

англійці в однаковій мірі вживалися **railway** та **railroad**, але при вводі в експлуатацію перших залізниць загального користування термін **railway** став домінуючим у Британії. Коли у США почалося будівництво залізниць, американці віддали перевагу терміну **railroad**. Таким чином, ці терміни поширилися у вжитку в різних територіальних різновидах англійської мови.

Таблица 1

UK	US	Укр.
Railway	Railroad	Залізниця
Railwayman	Railroader	Залізничник
Shunting locomotive	Switcher	Маневровий локомотив
Driver	Engineer	Машиніст
Covered wagon	Boxcar	Критий вагон
Open wagon	Open wagon	Напіввагон
Tanker tank wagon	Tank car	Вагон-цистерна
Goods wagon	Freight car	Товарний вагон
Refrigerator van	Refrigerator car	Рефрижераторний вагон
Hopper wagon	Hopper car	Вагон-хопер
Attendant	Conductor	Провідник
Luggage	Baggage	Багаж
Booking-office	Ticket office	Каса
Commuter train	Suburban train	Приміський поїзд
Inquiry office	Information bureau	Довідкове бюро
Restaurant carriage	Dining car	Вагон-ресторан
Controller	Dispatcher	Диспетчер
Point blade	Switch rail	Стрілочний перевід
Steam locomotive	Steam engine	Паровоз
Signalbox	Signaltower	Диспетчерська

Для позначення поняття «паровоз», спочатку, у Британії з'явилося найменування **locomotive engine**, яке за своєю внутрішньою формою вказувало на те, що парова машина переміщується самостійно. Пізніше англійці прибрали із словосполучення іменник **engine**, що призвело до субстантивзації прикметника **locomotive**. На противагу цьому, американці відмовилися у найменуванні від складової **locomotive**, залишивши тільки **engine**. Таким чином, поняття паровоз в англійській залізничній термінології стало позначатися терміном **steam locomotive**, а в американській залізничній термінології – **steam engine**. Наслідком цього явища є і різне найменування машиніста (у Британії – **locomotive driver**, а США – **engine driver, engineer**) як похідні лексичні одиниці.

Наприклад, поняття «метрополітен» вербалізується різноманітними мовними одиницями, при чому не лише засобами різних мов, але й у межах територіальних діалектів однієї мови [2], наприклад: **underground, subway, metro, tube**.

У ході нашого дослідження було отримано наступні результати:

1. Ідентифіковано та систематизовано значущу термінологію залізничного транспорту в сучасній англійській мові. Однією з ключових рис номінативного простору «ЗАЛІЗНИЧНИЙ ТРАНСПОРТ» є спеціалізована лексика, яка використовується для опису технічних аспектів цієї галузі. Терміни, такі як **railway track** (залізнична колія), **locomotive** (локомотив), **railroad switch** (стрілочний перевід), відіграють важливу роль у комунікації про залізничний транспорт.

2. Виявлено, шляхом аналізу морфології та синтаксису, специфічні граматичні конструкції, що використовуються в контексті залізничного транспорту. У філологічному аспекті номінативний простір «ЗАЛІЗНИЧНИЙ ТРАНСПОРТ» характеризується специфічними граматичними конструкціями. Наприклад, граматики дозволяє використовувати технічні терміни у формах

однини та множини, такі як **trains** (поїзди), **railway cars** (залізничні вагони), **railway stations** (залізничні вокзали/станції).

3. Фразеологія та ідіоми в сфері залізничного транспорту показали, що ці вирази часто мають власну, специфічну інтерпретацію, відмінну від загальнономовного вживання слів. Досліджуваний номінативний простір має свої власні фразеологізми та ідіоми, що стосуються галузі залізничного транспорту. Прикладами можуть бути **off the rails** (від рейок), що може вказувати на втрату контролю або нормального руху, та **on track** (у правильному напрямку), що може виражати позитивний розвиток подій.

4. Лексичне поле залізничного транспорту включає в себе багато термінів, які описують різні аспекти галузі, такі як типи поїздів, вагони, різновиди залізничних трас, технічні поняття та багато інших. Наприклад, типи поїздів (**passenger train** – пасажирський поїзд, **freight train** – вантажний поїзд), типи вагонів (**boxcar** – вагон-контейнер, **dining car** – вагон-ресторан) тощо.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отримані результати в багатьох випадках підтверджують результати попередніх досліджень у цій галузі. Однак, наш дослідницький підхід дозволив розглянути цю тему з різних лінгвістичних аспектів та врахувати сучасні зміни в галузі.

Таким чином, можемо зробити висновок, що номінативний простір «ЗАЛІЗНИЧНИЙ ТРАНСПОРТ» в англійській мові формувався протягом кількох століть, утворюючи лексичний пласт із цілого ряду номінативних одиниць, що виникали та входили в англійську картину світу в різний час, в залежності від найбільш актуального семантичного значення імені-концепту у визначений період.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо в аналізі номінативних одиниць зазначеного номінативного простору в австралійській та канадській лінгвокультурах, так і в глобальній англійській мові.

Список використаних джерел та літератури

1. Дунаєвська О.В. Центральний компонент номінативного простору «Хрещення дитини» (на матеріалі англійського релігійного дискурсу). *Нова філологія*. 2014. № 60. С. 56–62.
2. Коркін І.А. Метрополітен – вид громадського транспорту, як частина номінативного простору «ЗАЛІЗНИЧНИЙ ТРАНСПОРТ» в англійській картині світу. *СУЧАСНА ОСВІТА: ДОСВІД І НОВАТОРСТВО* // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих науковців та студентів (28 березня 2023 рр.). – Чернівці: НУЧК імені Т.Г. Шевченка, 2023. С. 46-47.
3. Марценюк Л.В. Євроінтеграція залізничного транспорту України. *Розвиток громадянського суспільства як необхідна складова європейської інтеграції України*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 06 жовтня 2022 р.). Львів-Торунь: Liha-Press, 2022. С. 211–215. URL: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-271-8-55> (дата звернення: 22.09.2023).
4. Недайнова І.В. Функціонально-семантичні основи польової організації одиниць номінації ігрових видів спорту в сучасній англійській мові. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2005. № 23. С. 180-181.
5. Словник ключових слів за темою «Залізничний транспорт» за відомостями міжнародних баз даних науково-технічної інформації / [уклад.: Т.О. Колесникова, В.В. Юнаковська]; Дніпропетр. нац. ун-т залізн. трансп. ім. акад. В.Лазаряна. – Дніпро: ДНУЗТ, 2018. 214 с.
6. Смірнова Т.В. Моделювання текстів міжнародної комунікації (на прикладі рекламних текстів). *Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини*. 1997. Вип. 6. С. 119–126.
7. Стрельченко К.С. Номінативний простір MYSTERY: лінгвокогнітивний та лінгвосоціотичний аспекти (на матеріалах англійських художніх творів XX - XXI ст.): дис.... канд.. філол. наук: 10.02.04. Київ, 2018. 234 с.

8. Чумакова К.О. Національно-специфічні засоби вербалізації концепту «ВОДНИЙ ТРАНСПОРТ» в британській лінгвокультурі. *Науковий вісник. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. 2015. № 4. С. 191–197.
9. Чумакова К.О. Лінгвокультурні параметри вербалізації концепту TRANSPORT у британському та американському варіантах англійської мови: дис.... канд.. філол. наук: 10.02.04. Запоріжжя, 2017. 247 с.
10. Connelly J.A., Curdy W.J. *The Railroaders' Dictionary*. Philadelphia: Railsearch Publishing Co, 1985. 235 p.
11. Cooper B.K. *Railway terminology*. Shepperton : Ian Allan, 1994. 96 p.
12. International Union of Railways URL: <https://uic.org/> (дата звернення: 22.09.2023).
13. Jackson A. *The Railway Dictionary*. Gloucestershire: Sutton Publishing Ltd., 2000. 368 p.
14. Jackson A. *The railway dictionary: Worldwide railway facts and terminology*. 4th. Stroud, Gloucestershire, UK: Sutton, 2006. 404 p.
15. Odlyzko A. Collective Hallucinations and Inefficient Markets: The British Railway Mania of the 1840s. *SSRN Electronic Journal*. 2010. URL: <https://doi.org/10.2139/ssrn.1537338> (date of access: 22.09.2023).
16. *Oxford Dictionary of Current English*. Oxford: Oxford University Press, 2001. 1083 p.
17. *Railway Gazette International*. URL: <https://www.railwaygazette.com/> (дата звернення: 22.09.2023).
18. *The Oxford English Dictionary*. Oxford: Oxford University Press, 1989. 730 p.

УДК 811.112.2'373

ЛІНГВІСТИЧНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ ВОЛОДИМИРА ЗЕЛЕНЬСЬКОГО У НІМЕЦЬКОМОВНОМУ МЕДІАДИСКУРСІ

Костенецький Павло, магістрант факультету філології, історії та політико-юридичних наук
Науковий керівник – канд. філол. наук, доц. **Щербак О. М.**, кафедра прикладної лінгвістики

Анотація. *Мовна ідентифікація відіграє ключову роль у формуванні суспільного сприйняття та побудові іміджу окремих осіб, особливо у сфері політики. У цій статті досліджується мовна ідентифікація шостого Президента України Володимира Зеленського в німецькомовному медійному дискурсі. Встановлено, як продуценти німецькомовних медійних текстів створювали його політичний образ під час його сходження на посаду президента, протягом перебування на посаді та з початком повномасштабного вторгнення росії в Україну.*

Ключові слова: *лінгвістична ідентифікація, дискурс, медіадискурс, німецькомовний медіадискурс.*

Abstract. *Linguistic identification plays a pivotal role in shaping public perception and building the image of individuals, especially in the field of politics. This article examines the linguistic identification of the sixth President of Ukraine, Volodymyr Zelenskyi, in the German-language media discourse. It is established how the producers of German-language media texts created his political image during his ascension to the post of president, during his tenure and with the beginning of the full-scale russian invasion of Ukraine.*

Key words: *linguistic identification, discourse, media discourse, German-language media discourse.*

Постановка проблеми. Медійний дискурс, як особлива форма масової комунікації, виступає як соціокультурне явище, що відіграє ключову роль у впливі на суспільство через

процес передачі інформації, а також формування оцінок реципієнтами за допомогою різноманітних медійних каналів [2; 7; 9]. Цей специфічний аспект масової комунікації стає своєрідним «соціальним явищем», яке має за мету впливати на широку аудиторію, посиляючись на змістовну та оціночну інформацію, що поширюється через різноманітні медійні платформи [6, с. 78]. З огляду на це, функціональна спрямованість сучасного медіадискурсу включає три основні стратегії: привернення уваги, надання інформації та вплив на аудиторію. За допомогою різних прийомів маніпулювання медійні тексти мають можливість впливати на колективну свідомість і подавати інформацію у вигідному світлі [1, с. 81].

Останніми роками зростає інтерес до аналізу німецькомовного медіадискурсу, особливо у зв'язку з такими питаннями, як політика, соціальна справедливість та глобалізація.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Медіадискурс знаходиться в полі зору багатьох лінгвістів, які вивчають цей вид дискурсу на прикладі різних мов та у різних аспектах. Фундаментальною у цьому напрямі є монографія Володимира Кулика «Дискурс українських медій» [2]. Зі свого боку, с. І. Потапенко досліджує англomовний медіадискурс [9], О. М. Щербак розглядає лінгвориторичні стратегії німецькомовного медійного дискурсу [7; 10], тактику «спрощення і наближення до народу» як засіб маніпулятивного впливу в китайських електронних ЗМІ досліджено у роботі Б. Нечипоренко [3]. Лінгвопрагматичний потенціал сучасної медіалексикографії вивчає Д. Сизонов [5]. Попри значну кількість розвідок, невирішеним залишається питання ідентифікації учасників подій, що представлені у медійних текстах. Тому видається **актуальним** виявлення способів лінгвістичної ідентифікації українського політикуму в медійних текстах, адже вони мають потужний маніпулятивний вплив на реципієнтів, формуючи їхнє ставлення до тієї або іншої особи.

Мета дослідження полягає у виокремленні лексичних одиниць, що використовуються для ідентифікації Володимира Зеленського у німецькомовному медіадискурсі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Німецькомовний медіадискурс охоплює комунікативні акти та мовні елементи, присутні на різних медіа-платформах, таких як газети, телебачення, радіо та цифровий ландшафт. Це складна взаємодія мови, зображення та звуку, яка створює значення та впливає на інтерпретацію соціально-політичних подій, культурних явищ та інших суспільних проблем. Німецькомовний медійний дискурс пропонує лінзу, крізь яку можна досліджувати мовний вибір, стратегії оформлення та методи переконання, які використовуються для передачі інформації та формування суспільного сприйняття.

У медійних текстах визначальне значення має іменування осіб. Згідно з дослідженням теоретичного матеріалу, ідентифікація є шляхом виявлення індивідуальності [8; 9] і є предметом вивчення різних наук, включаючи філософію, психологію, криміналістику та лінгвістику. Лінгвістичну ідентифікацію особи можна розглядати як використання мовних одиниць, що іменують конкретну особу, характеризуючи її, надаючи їй певних ознак, завдяки чому формується сприйняття цієї особи оточуючими.

Використання антропонімів є фундаментальним для мовної ідентифікації людини. У медійному та політичному дискурсах антропоніми служать потужним інструментом для встановлення та поширення ідентичності публічних діячів. Вибір антропонімів, їх частотність і контексти, в яких вони вживаються, значною мірою сприяють мовній ідентифікації політиків. Продуценти новинних повідомлень з особливою увагою відбирають номінативні одиниці для ідентифікації осіб, об'єктів та абстрактних понять [4, с. 243].

Перш ніж заглиблюватися у конкретний випадок мовної репрезентації Володимира Зеленського, важливо зрозуміти ширший контекст ідентифікації політиків в дискурсі німецькомовних медійних текстах. У сфері політичного дискурсу німецькі медіа часто використовують специфічні лексичні одиниці, щоб підсилити імідж політиків, яких вважають прогресивними, ефективними чи далекоглядними або навпаки – знизити авторитет тих, хто підриває довіру німецького суспільства. Наприклад, такі слова, як «Staatsmann» (державний діяч) і «Reformer» (реформатор), стратегічно підібрані, щоб підкреслити державну мудрість політика, його далекоглядну політику

та відданість позитивним змінам. Ці лексичні одиниці не лише підкреслюють компетентність, але й породжують довіру та впевненість у лідерських здібностях політика.

Зі свого боку, такі прикметники, як «kompetent» (компетентний), «visionär» (далекоглядний) і «tatkräftig» (енергійний), використовуються для створення позитивної аури навколо політика. Вони зображують людину ініціативною, здібною та далекоглядною, що сприяє створенню сприятливого іміджу в очах громадськості. І навпаки, лексика з негативною конотацією використовується, коли намір полягає у тому, щоб критикувати чи поставити під сумнів дії, рішення чи чесність політика. Такі слова, як «Skandal» (скандал), «Korruption» (корупція) і «Affäre» (справа), стратегічно використовуються, щоб висвітлити імовірні порушення або неетичну поведінку. Ці лексичні одиниці можуть заплямувати репутацію політика та створити його негативне сприйняття реципієнтами.

Варто зазначити, що такі прикметники, як «skandalös» (скандальний), «umstritten» (суперечливий) та «fragwürdig» (сумнівний), використовуються для посилення негативного позначення дій або політики діяча. Вони привертають увагу до недоліків, впливаючи на громадську думку.

Ідентифікацію Володимира Зеленського можна розділити на декілька умовних етапів, відповідно до становлення його на політичній арені України: передвиборчий та президентський. Останній, у свою чергу, можна поділити на до та після повномасштабного вторгнення росії на суверенні території України.

У медіадискурсі образ Володимира Зеленського визначається за допомогою детермінованих, недетермінованих та напівдетермінованих лінгвістичних одиниць. До детермінованих одиниць входять конструкції, які об'єднують загальні іменники із детермінативами, такими як артиклі (der, ein), вказівні (dieser, jener), присвійні (dein) та питальний (welcher) займенники, наприклад, der Komiker, der Fernsehstar, ein Politiker, dieser Präsident.

До недетермінованих одиниць відносяться антропоніми (наприклад, Selenskyj) як ключовий елемент, який пов'язує особу з реальністю, відображаючи унікальні риси референції [4]. Своєю чергою, напівдетерміновані одиниці представлені адресними іменами, що ідентифікують конкретних осіб у різних соціальних контекстах (Premierminister Trudeau, CDU-Verteidigungspolitiker Roderich Kiesewetter), завдяки поєднанню антропонімів із класифікаторами та відображенню індивідів через позначення їхнього статусу та місця діяльності.

У ході аналізу текстів німецькомовних Інтернет-новин на виявлено, що під час передвиборчого етапу Володимир Зеленський ідентифікувався у контексті частотності таким чином: напівдетерміновані одиниці становили 62% від загальної кількості проаналізованих текстів, недетерміновані – 33%, а детерміновані склали 5% від аналізованих одиниць.

З початком політичної кар'єри Володимира Зеленського, його персона привернула увагу німецькомовних ЗМІ, а його ім'я почало з'являтися у медійному дискурсі. Для ідентифікації Зеленського на початку його політичного шляху досить часто вживалися такі напівдетерміновані антропоніми, як «Schausteller Wolodymyr Selenskyj», «Komiker Wolodymyr Selenskyj» – «*Nun könnte der Komiker Wolodymyr Selenskyj zum Staatsoberhaupt seines Landes gewählt werden*» (zeit.de, 25.03.19), «Fernsehstar Selenskyj» (zeit.de, 27.03.19) та «politischer Newcomer Wolodymyr Selenskyj» – «*Im Frühjahr gewann der frühere Fernsehstar und politische Newcomer Wolodymyr Selenskyj die Präsidentschaftswahlen in der Ukraine*» (boell.de, 29.11.19). Ці ідентифікаційні одиниці підкреслювали його відносну недосвідченість у політиці, а також натякали на його досвід роботи в індустрії розваг і телевізійне минуле. Слід зазначити, що лексична ідентифікація майбутнього президента за родом його попередніх занять сприяла кращому розумінню німецькомовним реципієнтом, про кого саме йдеться у новинних повідомленнях.

У свою чергу, за допомогою детермінованих лексичних одиниць, автори німецьких новинних повідомлень вказували на молодий вік кандидата в президенти України «Der 41-jährige Selenskyj» – «*Der 41-jährige Selenskyj ist Schauspieler, Autor und Regisseur der Film- und Fernsehproduktionsfirma «Studio Quartal-95»*» (08.02.19, uacrisis.org/de), «*Der 41-Jährige gilt als erfolgreichster Selfmade-Medienunternehmer*» (ukraineverstehen.de, 28.02.19) та його популярність

серед виборців «der künftige Präsident, der Wunschkandidat der Ukrainer», що, з одного боку, могло підривати довіру до кандидата через його молодий вік та можливу недосвідченість, а з іншого – вказувало на позитивне сприйняття виборцями та підтримку українським суспільством.

Після того, як Володимир Зеленський став президентом, у німецькомовному недійному дискурсі було скориговано стратегії його мовної ідентифікації. Доказом цього може слугувати використання таких словосполучень та слів, як «Präsident der Ukraine», «Selenskyjs Regierung», «Präsident», «Staatsoberhaupt». Ці лексичні одиниці почали транслювати більш авторитетний імідж Зеленського, коли він прийняв обов'язки президента. Проте, лексичні одиниці, що позначали недосвідченість молодого президента та новизну його особи у політичному житті також використовувалися для ідентифікації Зеленського. Яскравим прикладом може слугувати вираз «Der neugebackene Präsident Selenskyj» (kas.de, 22.04.19) – «Новоспечений президент Зеленський».

Із початком повномасштабного вторгнення росії в Україну, ставлення до Володимира Зеленського у всьому світі та медіа, зокрема, змінилося. Мовна репрезентація президента Зеленського у німецьких медіа еволюціонувала у відповідь на його дії, рішучу політику та міжнародні події. Наслідки цієї еволюції прослідковуються у виборі лексичних ідентифікаторів, а саме – це відображається в ідентифікації Володимира Зеленського часто лише за допомогою імені та прізвища «Wolodymyr Selenskyj»: «**Wolodymyr Selenskyj sprach in seiner abendlichen Videobotschaft von «wichtigen Entscheidungen»**» (tageschau.de, 25.09.23) або тільки прізвища «Selenskyj»: «**Selenskyj: Ukraine hält Stellung in Awdjiwka**» (tageschau.de, 12.10.23). Особливо це стосується саме заголовків новинних повідомлень, котрі містять у собі найважливішу та найбільш сенсаційну інформацію та мають привернути увагу німецькомовного реципієнта.

Невід'ємною частиною ідентифікації Зеленського стало також використання словосполучень «Präsident Wolodymyr Selenskyj»: «*Präsident Wolodymyr Selenskyj hat bestätigt, von den USA gelieferte ATACMS-Raketen eingesetzt zu haben*» (tageschau.de, 18.10.23) та «Der ukrainische Präsident Wolodymyr Selenskyj»: «*Der ukrainische Präsident Wolodymyr Selenskyj hat angesichts des nahenden Winters vor neuen russischen Angriffen gegen die Infrastruktur seines Landes gewarnt*» (tageschau.de, 16.10.23), а також «Der Präsident der Ukraine, Wolodymyr Selenskyj»: «*Der Präsident der Ukraine, Wolodymyr Selenskyj, ist überraschend für politische Gespräche nach Brüssel gereist*» (tageschau.de, 11.10.23). Такі зміни пояснюються зростанням репутації, відомості та популярності особи нашого президента в усьому світі, зокрема і серед німецькомовних реципієнтів. Використання виокремлених антропонімів підкреслює його важливу та постійно зростаючу роль на світовій політичній арені.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аналіз лінгвістичних ідентифікаторів, використовуваних у репрезентації політичної постаті Володимира Зеленського, зокрема, під час передвиборчого етапу, початку його президентства та у контексті повномасштабного вторгнення росії в Україну, засвідчує, який значний вплив має вибір одиниць на позначення особи для її сприйняття аудиторією. Ідентифікація Зеленського в німецькомовному медіадискурсі еволюціонувала від акценту на новизну його появи як політичного гравця до більш конкретного визначення його ролі у сучасній політиці та актуальних подіях сьогодення.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у вивченні ідентифікаторів Володимира Зеленського в англо- та німецькомовних новинах у порівняльному аспекті.

Список використаних джерел та літератури

1. Король А., Волощук В. Засоби маніпулятивного впливу в сучасному німецькомовному медіа-дискурсі. *Humanities science current issues*. 2020. Т. 2, № 31. С. 80–85.
2. Кулик В. Дискурс українських медій. Критика Київ. 2010. 656 с.
3. Нечипоренко Б. Тактика «спрошення і наближення до народу» як засіб маніпулятивного впливу в китайських електронних ЗМІ. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Східні мови та літератури*. 2009. № 14. С. 22–24

4. Репех Н. В. Лінгвальне втілення семантики початку і кінця в англomовному журнальному дискурсі: когнітивно-риторичний аспект : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.04. Одеса, 2013. 243 с.
5. Сизонов Д. Сучасна медіалексикографія: лінгвопрагматичний потенціал. Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика, № 26. 2013. С. 47-56.
6. Шевченко І. С., Морозова О. І. Проблеми типології дискурсу. Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен : монографія / за заг. ред. І. С. Шевченко. Харків : Константа, 2005. 233 с.
7. Щербак О. М. Лінгвориторичні стратегії зображення російсько-української війни 2022 року (на матеріалі повідомлень німецькомовного сайту tagesschau.de). *Актуальні питання іноземної філології. Збірник наукових праць*. Луцьк : Волинський. нац. ун-т імені Лесі Українки, 2022. № 16. С. 219-225.
8. Potapenko S. I. «RESISTANCE DISCOURSE OF UKRAINIAN PRESIDENT ZELENSKY: «TOWARDS CORDIALITY». *Publishing House «Baltija Publishing»*. 2023.
9. Potapenko S., Shcherbak O. Conflict – Crisis Hierarchy in English News Discourse: Cognitive Rhetorical Perspective. *Research in Language*, 18. 2020. P. 53-67.
10. Stscherbak O. Zusammenwirken der linguistisch-rhetorischen Strategien in den deutschen Nachrichten im Internet. *Одеський лінгвістичний вісник*. 2018. Вип. 11. С. 93-100.

УДК 81'373

ЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПЕРЕКЛАДУ ДІЄСЛІВНИХ ОДИНИЦЬ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ ПРАВА

Купрій Ольга, магістрантка факультету філології, історії та політико-юридичних наук.
Науковий керівник – канд. філол. наук, доц. **Блажко М. І.**, кафедра прикладної лінгвістики

Коротка анотація: У статті розглядаються основні аспекти лінгвістичного аналізу німецьких дієслів, відібраних з тексту німецького закону про цькування та ненависть в Інтернеті з метою визначення складнощів письмового перекладу тексту закону та вивчення його мовних особливостей. Виділено мінімальні семантичні об'єднання дієслів аналізованого тексту закону, що ґрунтуються на відношеннях синонімії. Встановлено найчастотніші дієслова та проаналізовано їхні стилістичні особливості.

Ключові слова: закон про цькування та ненависть в Інтернет, мова права, німецькі дієслова, синонімія, юридичний переклад

Постановка проблеми у загальному вигляді. Зміни в житті людства в кінці ХХ початку ХХІ-го століть, що пов'язані зі збільшенням обсягу інформації, посиленням міжнародних контактів, створенням чисельних міжнародних організацій, з розвитком міжнародного туризму та розширенням культурних зв'язків між народами, призвели в цілому до зростання потреби в перекладах й в перекладачах.

Розвиток культурних та правових контактів України та країн Європейського Союзу (Далі: ЄС), обмін юридичною інформацією між людьми, що спілкуються мовами ЄС, серед яких важливе місце посідає німецька мова, представляє неабиякий інтерес для лінгвістичного аналізу. Увага до юридичного перекладу пояснюється важливістю дослідження юридичних текстів, значною кількістю правових текстів, які функціонують як у суспільно-політичному житті країни, так і в сфері міжнародних відносин. Актуальність наукового підходу до вивчення особливостей юридичного перекладу в цілому та перекладу лексичних одиниць німецької мови права зокрема пояснюється низкою чинників: курсом України на приєднання до Європейської унії, посиленням практичного співробітництва з країнами-членами Європейського Союзу, необхідністю створення правової основи між Україною та ЄС з метою розширення взаємодії з

широкого кола політичних, економічних та гуманітарних питань [2]. З огляду на ці фактори збільшується кількість різноманітних юридичних документів, зростає потреба в укладанні та перекладі низки документів: угод, законів, нормативних актів тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мовою права німецький дослідник Л. Хоффманн називає сукупність всіх засобів німецької мови, якими користуються спеціалісти та користувачі галузі права з метою досягнення порозуміння [17, с. 53]. Юридичний переклад вважають одним із найскладніших видів перекладів з огляду на специфіку передачі нормативних та законодавчих документів, міжнародних угод та інших документів. Особливості перекладу юридичного тексту досліджено на матеріалі англійської мови [3; 7; 8]. В останні десять років німецька мова права в Україні досліджується з метою встановлення контрастивних рис, з'ясування загальних основ різних правових систем Німеччини та України, вирішення термінологічних проблем [6]. Увагу українських дослідників привертають особливості юридичних текстів різних жанрів та способів їх перекладу українською мовою [4]. Українські лінгвісти-перекладознавці відзначають складність юридичного перекладу, який тлумачать як «мовно-юридичну процедуру» та звертають увагу на необхідність володіння перекладачем текстів в галузі права не тільки мовними та перекладацькими, але й юридичними знаннями [1].

Виокремлення недосліджених раніше частин загальної проблеми. Перекладачеві німецькомовних юридичних текстів потрібно мати ерудицію, знати особливості правової системи німецькомовних країн, розуміти структуру тексту з юриспруденції, враховувати розбіжності професійних картин світу, удосконалювати власну лінгвістичну компетентність. Мова права є не тільки мовою специфічної прагматики, але й мовою науки, яка виконує когнітивну функцію, що передбачає добрі знання семантики юридичної мови: специфіки сполучуваності мовних одиниць, знання стилістичних особливостей тексту, його тематики та значень лексичних одиниць.

Метою нашої наукової розвідки є аналіз складнощів письмового перекладу тексту закону Gesetz zur Bekämpfung des Rechtsextremismus und der Hasskriminalität («Закон про ненависть та цькування в Інтернеті»), який було опубліковано в Федеральному віснику законів 21 квітня 2021 року (частина I №. 13) у Бонні, та вивчення його мовних особливостей.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих результатів. Переклад юридичних документів обумовлюється специфічними особливостями мов, а також контекстуальними факторами, що визначають функцію тексту. Перекладач має розуміти оригінальний юридичний текст, щоб адекватно передати мовою перекладу терміни, мовленнєві засоби, специфічні формулювання, що використовуються в мові права тексту оригіналу. Спеціалізована мова права відрізняється від інших спеціалізованих мов відсутністю спільної міжнародної термінології, що пояснюється існуванням національних правових систем. Мова права має тісний зв'язок з культурою, традиціями народу, тому переклад юридичних текстів передбачає також і знання традицій, культурно-правових характеристик кожної країни, її історії та її суспільства.

Існування двох різних правових систем ускладнює процес перекладу, що зумовлено в першу чергу відсутністю еквівалентності між правовими концепціями. На нашу думку, вивчення лінгвістичних особливостей юридичного тексту уможливілює пізнання правової системи країни, мова якої вивчається. З іншого боку, існування унікальних правових систем і правових понять становлять проблеми юридичного перекладу.

Юридичний переклад розуміють як «багатогранний процес, який вимагає комплексного поєднання лінгвістичних, фактологічних, культурних знань з метою передачі не тільки одиниць мови права, але й правових систем, ментальних схем, що створюють основу юридичної мови» [18, с.199]. Перекладач, таким чином, має бути експертом мінімум двох галузей знань: лінгвістичної та правової, добре знати систему мови тексту оригіналу та мови перекладу. Юридичний текст, як одна з форм вираження права, що побудований відповідно до законів правової системи країни, відзначається своїми текстовими особливостями та мовною специфікою.

Ознаками мови професійної комунікації в галузі права є її регулятивний характер, міждисциплінарність, колективний адресат. Урегульований законом порядок будь-якої країни

обумовлює не тільки самобутній правовий зміст, але й власну традицію мовного вираження цього змісту. Будь-яка комунікація законодавців та інших фахівців цієї галузі з метою регуляції соціальних відносин в межах правопорядку має свої ознаки. Характерною рисою права Німеччини є його унікальний характер, що пояснюється відсутністю єдиного джерела його виникнення, формуванням в складних історичних умовах; високим рівнем абстракції норм права, ретельною розробкою законодавства, що ґрунтується на високій юридичній техніці. Для менталітету німців властивим є прагнення до юридизації галузей життя (легалізм). Німці досягають своїх цілей і розв'язують завдання виключно в межах правопорядку і за допомогою законних засобів.

Ключем до розуміння інформації юридичного тексту є знання лексики. Аналіз лексичного складу тексту закону про ненависть та цькування в Інтернеті демонструє, що більшість одиниць становлять іменники. Особливістю стилю аналізованого тексту закону є частотне використання дієслів та використання пасивних конструкцій.

Важлива роль в юридичних текстах належить дієсловам як мовним одиницям з процесуальним значенням, а також дієслівним виразам, поширеним обставинами способу та образу дії. Наприклад, дієслівний вираз *sich (D.) ausgesetzt sehen* ми переклали як «бачити себе об'єктом [мішенню] чогось; бути незахищеним від чогось». В німецькій мові є вираз *ausgesetzt sein*, відповідниками якого є «зазнавати чогось, піддаватися, підлягати чомусь; перебувати під ударом чогось, бути об'єктом [мішенню] чогось; бути незахищеним від чогось» [5]. В тексті закону дієприкметник *ausgesetzt* вживається з дієсловом *sehen*, а не з дієсловом-зв'язкою *sein* «бути», що ми врахували в перекладі. Дієслова та дієслівні конструкції становлять значний відсоток вибірки.

Розглянемо дієслова, які в тексті аналізованого закону виконують функцію присудка та вживаються в різних часових формах (*Präsens*, *Perfekt*), в активному та пасивному станах. Загальна кількість вжитих у тексті дієслів становить 64 одиниці. В тексті закону дієслова представлено синонімічними парами та групами.

Синонімічні пари утворюють дієслова з семантикою заміни *ersetzen – ändern*, оцінювання *evaluieren – auswerten*, додавання *anfügen – einfügen*. Найчисельнішою групою дієслів є дієслова тематичної групи «інформація», яка об'єднує дієслова з семантикою передачі інформації *weiterleiten – vermitteln – übermitteln – erteilen*; а також застосування, виготовлення, накопичення, заборони, видалення інформації, наприклад: *verwenden – anwenden – bieten – erkennen – erstellen – entfernen – sperren – bestehen – speichern*.

Найчастотнішим з наведених вище дієслів є дієслово *ändern* (загальна кількість слововживань – 23); друге місце посідає дієслово *einfügen* (22 слововживання), третім за частотністю є дієслово *fassen* (15 слововживань). Наприклад, у статті 1 *Änderung des Strafgesetzbuches* «Зміни кримінального закону» дієслово *ändern* використовується на початку тексту, в середині тексту в пп. 4, 5, та в кінці тексту в пп. 8, 8в, 9 та 10. На початку тексту читача інформують про зміни, які вже було застосовано до статті 1 Кримінального закону у березні 2021 та повідомляють про нові зміни [16, с. 441]. В середині та кінці тексту дієслово *ändern* вживається на початку тексту для передачі інформації про деталі змін тексту закону у відповідних параграфах та абзацах.

Дієслово *ändern* є багатозначним загальноновживаним дієсловом. В тексті закону використовуються такі значення цієї одиниці як «дбати про те, щоб окремі аспекти, деталі або властивості певної справи, речі були оновлені або стали іншими»; його синонімом є дієслово *modifizieren*. Словник вказує також на те, що в цьому значенні дієслово *ändern* вживається в реченнях з прямим додатком в *Akkusativ* [9]. Наприклад: *§ 194 Absatz 1 wird wie folgt geändert* [16, с. 442].

Його синонім дієслово *ersetzen* позначає можливість заміщувати особу або річ, яких або немає в наявності чи вже не відповідають певним вимогам [13]. Дієслово *ersetzen* вжито в тексті закону 10 разів з метою уникати повторень дієслова *ändern*. Наприклад, в п. 9 дієслово *ersetzen* використовується в реченні *In dem neuen Satz 4 werden die Wörter «Tat kann» durch die Wörter*

«*Taten nach den Sätzen 2 und 3 können*» ersetzt, а в наступному реченні на початку п. 10 маємо вживання дієслова *ändern*: § 241 wird wie folgt geändert [16, с. 442].

У семантиці дієслова *einfügen* закладено ідею вставлення, розміщення чогось (слів, цитат, розділу тощо) у щось [12]. Його синонім *anfügen* вказує на можливість додати щось до чогось [10], наприклад: *Die folgenden Absätze 4 und 5 werden angefügt...* [16, с. 442]. Полісемічна дієслівна лексема *fassen* вживається в значенні «формулювати що-небудь певним чином, виражати що-небудь» [15] та зафіксована в контекстах з додатком в *Akkusativ*, що виражається іменниками *Angabe* «вказівка, повідомлення», *Überschrift* «заголовок», *Satz* «речення», *Absatz* «абзац» [13]. У випадку слова *Absatz* ми маємо справу з омонімією. Німецько-український словник юридичних термінів пропонує такі варіанти перекладу іменника *Absatz*: 1. збут 2. підбори (взуття) [6, с. 17]; в тексті закону іменник *Absatz* та дієслівний контекст допомагають уточнити значення та перекласти цю одиницю як «абзац».

Дієслово *auswerten* із синонімічної пари *evaluieren* – *auswerten* вказує на здатність робити що-небудь корисним, аналізувати що-небудь, робити висновки на підставі чого-небудь [11] та вживається в реченнях з додатком в *Akkusativ*, яких позначається іменником *Nutzungsdaten* [16]. Стилістично марковане дієслово з семантикою оцінювання *evaluieren*, що має у словнику позначку *bildungssprachlich* «книжний», містить ідею об'єктивної, фахової оцінки чого-небудь [14]. Це дієслово вжито один раз в кінці тексту у статті 9 з підзаголовком *Evaluierung* «оцінка» [16, с. 446].

Стилістично маркованих дієслів у нашій вибірці лише два: *evaluieren* та *erbringen*; останнє має стилістичну позначку *Papierdeutsch* «канцеляризм». У німецько-українському юридичному словнику переклад цього дієслова відсутній, однак, наводиться іменник *Erbringung* «наведення (напр. доказів)» [6, с. 128]. Отже, перекладаємо це дієслово як «наводити (докази)», що відповідає першому значенню цього дієслова у двомовному німецько-українському словнику В. Мюллера [5, с. 210].

Висновки та перспективи дослідження. Лінгвістичні дослідження дозволяють визначити проблеми перекладу юридичних текстів, серед яких можемо виділити такі:

- Полісемія, яка використовується для застосування лексичних одиниць, що не знімають багатозначності слова.

- Омонімія як звуковий збіг різних за значенням слів або їх форм.

Дослідження дозволило встановити головний вид відношень між дієсловами тексту закону про цькування та ненависть в Інтернеті: синонімія, що підтверджують виділені синонімічні пари дієслів. Також дієслова можуть поєднуватися в одну групу за тематичним принципом.

Юридичний переклад вимагає від перекладача точності, для чого перекладачеві потрібно вміти користуватися перекладацькими трансформаціями, які становлять перспективу наших подальших досліджень.

Список використаних джерел та літератури

1. Везубенко М. Лексико-граматичні особливості перекладу німецькомовних текстів у галузі юриспруденції. Наукові записки. Серія: Філологічні науки. Випуск 187. Кропивницький: 2020, с. 593-600.

2. Загальний огляд відносин Україна-ЄС URL: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/zagalnij-oglyad-vidnosin-ukrayina-yes> (Дата звернення: 03.11.2023)

3. Карабан В.І., Рудь І.А. До теорії англо-українського юридичного перекладу / Мови та культури у новій Європі: контакти і самобутність: збірник наукових праць. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2009. 422 с

4. Кучеренко І.В. Особливості перекладу українською мовою німецькомовної юридичної термінології. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика. Том 32 (71). № 5. Ч. 1, 2021. С. 143-148.

5. Мюллер В. Великий німецько-український словник. К.: Чумацький шлях, 2005. 792 с.

6. Німецько-український словник юридичних термінів. – Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2016. 576 с.
7. Черноватий Л. М., Карабан В. І., Іванко Ю. П., Ліпка І. П. Переклад англомовної юридичної літератури: навч. посіб. для студ. ВНЗ юрид. спец. та спец. «Переклад». Вид. 3-тє, випр. і доп. Вінниця : Нова книга, 2006. 655с.
8. Шаблій О. Німецько-український юридичний переклад: методи, проблеми, перспективи: [монографія]. Ніжин: ПП Лисенко М.М., 2012. 320 с.
9. ändern URL: <https://www.dwds.de/wb/%C3%A4ndern> (Дата звернення: 04.11.2023)
10. anfügen URL: <https://www.dwds.de/wb/anf%C3%BCgen>
11. auswerten URL: <https://www.dwds.de/wb/auswerten> (Дата звернення: 04.11.2023)
12. einfügen URL: <https://www.dwds.de/wb/einf%C3%BCgen> (Дата звернення: 04.11.2023)
13. ersetzen URL: <https://www.dwds.de/wb/ersetzen> (Дата звернення: 04.11.2023)
14. evaluieren URL: <https://www.dwds.de/wb/evaluieren> (Дата звернення: 04.11.2023)
15. fassen URL: <https://www.dwds.de/wb/fassen> (Дата звернення: 04.11.2023)
16. Gesetz zur Bekämpfung des Rechtsextremismus und der Hasskriminalität. URL: www.bundesgesetzblatt.de (Дата звернення: 03.11.2023)
17. Hoffmann L. Kommunikationsmittel Fachsprache: Eine Einführung. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 1985. S. 53
18. Marin, Georgiana-Simona Von der Übersetzbarkeit und Unübersetzbarkeit des Rechts URL: <http://unibloga.eu/wp-content/uploads/2016/03/29.3.2.pdf> (Дата звернення: 03.11.2023)

УДК 372.881.111.1

МОБІЛЬНІ ДОДАТКИ ЯК ІНСТРУМЕНТ УДОСКОНАЛЕННЯ АНГЛОМОВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В УСНІЙ ІНТЕРАКЦІЇ УЧНІВ ПРОФІЛЬНОЇ ШКОЛИ

Петренко Олександр, магістрант факультету філології, історії та політико-юридичних наук.

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Плотников Є. О.**, кафедра германської філології та методики викладання іноземних мов.

У даній роботі досліджено можливості використання відеоматеріалів та мобільних додатків в процесі викладання англійської мови. Аналіз включає різні підходи до використання цих засобів навчання, оцінює переваги та недоліки такого підходу. Подано приклади успішного застосування відеоматеріалів на різних етапах навчання, а також розглянуто основні типи мобільних додатків, спрямованих на підвищення навичок сприйняття на слух та мотивації учнів у вивченні англійської мови. Основна увага приділяється процесу вибору відеоматеріалів та додатків, які відповідають навчальним цілям і потребам учнів. Окрема увага приділяється створенню зв'язку між навчальним процесом у класі та можливістю практичного використання мовленнєвих навичок у реальному житті. Надаються рекомендації щодо організації навчального процесу з використанням відео та мобільних додатків, а також вказуються ключові аспекти використання цих засобів під час уроків англійської мови.

Ключові слова: відеоматеріали, мобільні додатки, викладання англійської мови, навчальний процес, мотивація учнів.

Вступ. Сучасна освітня парадигма зосереджується на дослідженні та розгляді потенціалу використання відеоматеріалів і мобільних додатків для впровадження в навчальний процес англійської мови. Метою цього дослідження є підвищення мовленнєвої компетентності учнів, студентів та вихованців. Незважаючи на загальну зацікавленість в цьому напрямку, вчителі та педагоги мають різні погляди на доцільність та ефективність використання таких навчальних

інструментів. Основною трудностю є розробка науково обґрунтованих стратегій і методик для успішного впровадження відеоматеріалів і мобільних додатків у навчальний процес. Ці стратегії повинні відповідати педагогічним цілям та потребам учнів. Потрібно ретельно дослідити приклади використання відеоматеріалів та проаналізувати різні типи мобільних додатків, які спрямовані на розвиток навичок слухання та підвищення мотивації учнів у навчанні англійської мови. Ще одним аспектом який потрібно дослідити є створення зв'язку між навчанням у класі та можливістю практичного використання мовленнєвих навичок в реальному житті. Основною метою дослідження є розробка рекомендацій для належної організації навчального процесу з використанням відео та мобільних додатків, а також визначення ключових аспектів їх впровадження під час уроків англійської мови.

Аналіз попередніх досліджень та публікацій демонструє, що використання відеоматеріалів у сучасній освіті, зокрема під час занять іноземних мов, має велике значення. Відзначається, що стрімкий технологічний розвиток і цифрова трансформація в освіті призвели до наростання зацікавленості у використанні відео в навчанні.

На сучасному етапі учні витрачають більше часу в онлайн-середовищі, що робить відеоматеріали засобом, який активно використовується в навчальному процесі. Іншими словами, вони стали не тільки розважальними, але й допоміжним інструментом для сприйняття та закріплення знань. Результати попередніх досліджень свідчать про те, що успішне використання відеоматеріалів обумовлене врахуванням таких факторів, як вікові особливості учнів, мовленнєвий матеріал який вивчається, цілі уроку та індивідуальні інтереси учнів.

Особливу актуальність використання відеоматеріалів в освіті проявляє освіта молодших школярів. Це пов'язано з активізацією їхньої пізнавальної активності, покращенням комунікації між учнем і вчителем, підвищенням мотивації для навчання та розширення можливостей дистанційного навчання. Відеоматеріали допомагають учням розвивати мовленнєві навички, візуалізувати матеріал та збагачувати свій світовий погляд [1].

Ефективна інтеграція мобільних додатків у навчання передбачає, що педагоги мають чіткі цілі та глибоке розуміння того, як кожен додаток підтримує навчання учнів. Вчителі повинні оцінити, наскільки добре додаток відповідає навчальним цілям, наскільки він розвиває навички та як він сприяє покращенню практичних навичок учнів.

Вибір правильного додатка передбачає врахування таких факторів, як зручність в користуванні, доступність, підтримка розробника, сумісність з пристроями та політика конфіденційності. Педагоги повинні вибирати додатки, які найбільше відповідають їхнім навчальним цілям та переконуватися, що їх легко використовувати учням. Важливо також враховувати опції доступності для студентів із порушеннями зору чи слуху та перевіряти оновлення та підтримку розробника для забезпечення функціональності додатка [2].

На підставі попередніх досліджень слід зазначити, що використання відеоматеріалів під час занять може бути включено як обов'язковий елемент навчального процесу, сприяючи зрозумінню нового матеріалу та підвищенню мотивації учнів для навчання.

На сьогодні існує декілька проблем у контексті використання мобільних додатків з навчальною метою, що потребують вирішення. Перша проблема полягає у розробці ефективних стратегій використання відеоматеріалів у навчальному процесі. Хоча існують позитивні підтвердження щодо користі відео для навчання, необхідно докладніше вивчити, як саме використовувати відеоматеріали, щоб досягти найкращих результатів. Це може включати в себе розробку рекомендацій для вчителів щодо вибору відеоматеріалів, створення відповідного навчального контексту та оцінювання ефективності використання відео під час уроків.

Другою проблемою є розгляд впливу відеоматеріалів на різні вікові групи студентів та їхні індивідуальні особливості. Інтеграція мобільних додатків у навчання може бути потужним інструментом, але важливо визначити, які саме додатки найбільше відповідають навчальним цілям і як забезпечити їхню доступність та ефективність для учнів з різними потребами.

Метою статті є дослідження важливих аспектів використання відеоматеріалів та мобільних додатків під час уроків англійської мови та ефективності використання цих засобів для підвищення мотивації учнів, розвитку їхніх мовленнєвих навичок та сприяння активному навчанню.

Виклад основного матеріалу. У сучасній педагогіці існує розмаїтість поглядів щодо використання відео-фрагментів під час проведення занять з англійської мови. Деякі педагоги схильні вважати, що використання відеоматеріалів під час уроків призводить до розваг та відволікання уваги учнів, замість активного навчання. Однак, важливо відзначити, що відео є не лише розважальним джерелом, але й потужним засобом інформації, який може сприяти розвитку мовленнєвих навичок студентів, а також стимулювати їхню мотивацію до вивчення англійської мови. Використання відео під керівництвом вчителя під час уроків може призвести до підвищення ефективності освітнього процесу [4].

Вчитель має можливість впроваджувати відеоматеріали на різних етапах навчання. Наприклад, на етапі зацікавлення (*lead-in*), щоб привернути увагу учнів і встановити зв'язок з новою темою уроку. Також відео може використовуватися на етапах «*listening/reading for gist*» і «*listening/reading for detail*» для сприяння учням у розумінні загальної картини події та подробиць її аналізу. Подальше використання відео може бути спрямоване на активізацію навичок усного та письмового мовлення (*speaking/writing tasks*). Крім того, відео може бути корисним інструментом для демонстрації лексичних та граматичних структур на етапі «*language presentation*» та для їхнього пояснення на етапі «*language clarification*». Також відео може стимулювати застосування навчених лексичних та граматичних засобів на етапах «*Controlled/Freeer practice*». Важливо враховувати, що успішність використання відеоматеріалів під час уроків залежить від різних факторів, таких як тема уроку, рівень мовленнєвих навичок учнів, їхній вік та цілі конкретного уроку [5].

Використання додатків під час уроків англійської мови

Застосування мобільних додатків для покращення навичок сприйняття на слух учнів під час уроків англійської мови та під час самостійного навчання є актуальним питанням в сучасній освіті. Для досягнення найкращих результатів у використанні додатків в освітньому середовищі, вчителю необхідно визначити чітку мету та розуміння того, як саме ці додатки сприятимуть навчанню учнів. Важливо враховувати, що мобільні додатки можуть бути корисними під час уроків лише тоді, коли вони відповідають навчальним цілям та використовуються відповідним чином для підтримки навчання учнів [3].

Важливо, щоб інформація, яку містить додаток, була представлена в таким чином, щоб вона співпадала зі знаннями та навичками, які учні вже здобули під час вивчення мови. Це допоможе забезпечити логічний зв'язок між матеріалом та вивченими темами. Крім того, важливо створити зв'язок між використанням додатка в класі та реальним життям учнів. Чим більше учні бачать зв'язок з реальним життям, як вони використовують інформацію з додатка під час вивчення мови та тим, що їх очікує в реальному житті, тим більша їхня мотивація до активного навчання та використання додатків поза класом для самостійного навчання. Належне структурування навчальної діяльності допоможе вчителю підкреслити, як матеріал, який вивчається, має практичне застосування в реальному світі.

Переваги використання додатків

Використання мобільних додатків у навчальному процесі може істотно покращити навички сприйняття мови на слух як під час уроків англійської мови так і під час самостійного навчання. Мобільні додатки стають потужним інструментом для цієї мети завдяки своїм можливостям.

Мобільні додатки дозволяють забезпечити доступ до різноманітних навчальних ресурсів та інформації, що сприяє активному навчанню та покращенню навичок сприйняття мови на слух. Вони можуть містити завдання та вправи, спрямовані на підвищення рівня володіння цими навичками [6].

Користування мобільними додатками в навчанні допомагає розвивати цифрову грамотність серед учнів та стимулює їх до систематичного навчання. Додатки можуть включати інтерактивні завдання та можливості відстеження прогресу у навчанні.

Крім того, мобільні додатки надають можливість отримати практичний досвід реального спілкування та використання мови в різних життєвих ситуаціях. Вони можуть містити аудіо- та відеоматеріали, що дозволяють учням слухати носіїв мови та розуміти реальні розмови.

Важливо зазначити, що мобільні додатки надають доступ до цінних ресурсів та інформації, яку учні можуть використовувати на практиці, поза межами класу. Це дозволяє здобувати практичний досвід та розвивати навички, необхідні для успішної комунікації в реальному світі [7].

Недоліки використання додатків

Використання мобільних додатків у навчанні може викликати певні обговорення та негативні аспекти. Деякі фахівці та вчителі підкреслюють, що навчання в групах у класі може мати переваги перед використанням мобільних додатків. Ці застереження виходять із ряду негативних аспектів, що супроводжують використання додатків у навчальному процесі. На це є декілька причин.

По-перше, додатки можуть відволікати увагу учнів від навчального процесу. Вони надають доступ до різноманітної інформації та можливостей, що може сприяти відволіканню учнів на інші цілі, такі як ігри або розважальний контент.

По-друге, постійне користування додатками може замінити живе навчання та спілкування в класі. Це може призвести до втрати комунікативних навичок учнів та меншої можливості для співпраці в групах.

Крім того, використання мобільних додатків може призвести до збільшеного часу, проведеного перед екранами гаджетів, що може негативно вплинути на здоров'я та емоційний стан учнів. Також надмірне використання додатків може призвести до втрати аналітичних навичок учнів, оскільки вони можуть покладатися на доступну інформацію в мережі замість аналізу та розв'язання завдань.

Останнє але не менш важливе, додатки не завжди здатні надати якісний зворотний зв'язок учням. Вони можуть не можуть надати індивідуальний підхід до кожного учня та сформулювати гарний фідбек, чи дати життєві поради.

Додатки для усної взаємодії під час уроків англійської мови

Існує багато додатків для вивчення іноземних мов, проте деякі з них виділяються своєю корисністю та можливостями. Один з таких додатків - Instagram, який можна використовувати під час уроків з англійської мови для покращення розуміння англійської мови, підвищення мотивації та покращення вмінь учнів у спілкуванні на англійській мові. Використання відео матеріалів з платформи Instagram під час уроків може бути спрямоване на наступні аспекти:

Показ англійської мови у різних контекстах за допомогою відеосценаріїв з реального життя. Вивчення вимови та інтонації англійської мови через короткі відеофрагменти. Спонування до обговорення культурних аспектів англійськомовних країн через відеоматеріали про традиції та звичаї. Розвиток навичок слухового сприйняття та розуміння англійської мови за допомогою коротких відео з субтитрами. Показ граматичних аспектів та сленгових виразів через короткі відео блогерів, які вивчають англійську мову. Використання діалогів на англійській мові для розвитку навичок слухання та розуміння мови. Заохочення студентів до діалогічного взаємодії на базі відео матеріалу з *Instagram*.

Крім *Instagram*, додаток *Chatterbug* є іншим корисним інструментом для навчання іноземних мов. Цей онлайн-додаток надає можливість вивчати мову на різних рівнях та за різними темами завдяки великій кількості відеоуроків від носіїв мови. Студенти можуть самостійно вивчати мову з використанням інтерактивних завдань та тестів, оцінювати свої мовні навички та вивчати мову в контексті реальних ситуацій та розмовних обставин. *Chatterbug* також сприяє підвищенню мотивації до вивчення мови, поповненню словникового запасу та тестуванню мовленнєвих навичок [8].

Висновки та пропозиції. У даній статті проаналізовано особливості використання відео-фрагментів та мобільних додатків під час навчання англійської мови. Розглянута актуальна проблематика використання цих інструментів під час уроків англійської мови в сучасній педагогічній практиці. Зазначено, що існує різноплановий погляд серед педагогів на застосування відео-фрагментів та мобільних додатків, і водночас виділено важливий потенціал цих засобів для активізації навчального процесу та розвитку мовленнєвих компетенцій учнів.

Сучасна педагогічна спільнота стикається з різноманітними точками зору на використання відео-фрагментів та мобільних додатків під час занять англійською мовою. Для досягнення оптимальних результатів у вдосконаленні цієї системи, необхідна підтримка та інтеграція цих технологій у навчальний процес. Це передбачає розробку методики інтеграції відео-фрагментів на різних етапах уроків англійської мови, з урахуванням специфіки теми, рівня підготовки учнів та конкретних цілей кожного уроку. Також важливим є створення якісної бази даних з відео-матеріалами для вчителів англійської мови, що полегшує вибір належних ресурсів, і розробка рекомендацій щодо підготовки та обробки відео-фрагментів для досягнення максимальної ефективності під час уроків.

Список використаних джерел та літератури

1. Відеоматеріали як інструмент підвищення мотивації учнів молодшого шкільного віку. 2023. Видавництво лінгвіст. URL: <https://publishing.linguist.ua/videomaterialy-yak-instrument-pidvyshhennya-motyvacziyi-uchniv-molodshogo-shkilnogo-viku-oglyad-videopidtrymky-kursiv-super-minds-ukrainian-edition-ta-imagine-for-ukraine-1/> (дата звернення 28.04.2023)
2. Коноваленко Т.В., Осадча К.П. Мобільні технології у навчанні англійської мови майбутніх програмістів та інженер-педагогів. 2019. С.151-153 URL: http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/8133/1/zb_2019_ITON%20%281%29.pdf (дата звернення 28.04.2023)
3. Singh S. Benefits of English learning apps – are English app effective and useful. Linked in. URL: <https://www.linkedin.com/pulse/english-learning-apps-effective-useful-surbhi-singh> (дата звернення 28.04.2023)
4. Razzq A. Chatterbug review: Is it worth it. (8 Pros and Cons). All learning apps. 2023. URL: <https://alllearningapps.com/chatterbug-review/> (дата звернення 29.04.2023)
5. Wetherbee K. Chatterbug review: What you need to know first. Langoly. 2022. URL: <https://www.langoly.com/chatterbug-review/> (дата звернення 20.09.2023)
6. Pesce C. Eight awesome ways to use Instagram in your ESL classroom. Beasy teacher. URL: <https://busyteacher.org/20572-instagram-esl-classroom-8-great-ways-to-use.html> (дата звернення 29.04.2023)
7. Sturman S., Syms C., Beck C. Integrating apps into education. *Helping Apps for Practitioners and Educators – HAPPE*. University at Buffalo. 2018. URL: <https://ubwp.buffalo.edu/happe/home-page/integrating-apps-into-education/> (дата звернення 29.04.2023)
8. Gupta V. Seven major disadvantages of language apps. Study French Spanish. 2023. URL: <https://www.studyfrenchspanish.com/disadvantages-of-language-apps/> (дата звернення 29.04.2023)

THE USE OF DIGITAL APPS TO IMPROVE MOTIVATION FOR LEARNING ENGLISH GRAMMAR IN HIGH SCHOOL

Синенко Юлія магістрантка факультету історії, філології та політико-юридичних наук.

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Пономаренко О. В.**, кафедра германської філології та методики викладання іноземних мов.

Many studies have been undertaken on the issue of improving motivation to learn foreign languages, as this is regarded the most crucial part of learning. Dornyei, Gardner, Ushioda, and many more researchers have made theoretical and practical contributions to this topic. According to numerous academics, one of the most crucial aspects influencing motivation formation is age. When provided content is presented in an entertaining manner, high school students are more willing to work with teachers and educators. Digital applications are one of the strategies that might be used. This innovative technology has several advantages and impacts the outcomes of foreign language learning.

Було проведено багато досліджень з питання покращення мотивації до вивчення іноземних мов, оскільки ця частина вивчення мови вважається однією з найважливіших. Дерней, Гарднер, Ушіода та багато інших займалися дослідженням поняття мотивації. Згідно з багатьма дослідженнями, одним з важливих факторів виникнення та підтримки мотивації є вік. Учні старшої школи мають вищий рівень мотивації, коли навчальні матеріали презентуються цікавим способом. Для досягнення даної мети, широко використовують цифрові застосунки, які мають позитивний вплив на результативність вивчення іноземної мови.

Key words: *motivation, grammar, digital apps, high school learners.*

Stating the problem. The necessity to find new ways of improving students' motivation for learning foreign languages has arisen again, as many schools now need to conduct lessons remotely. This situation may pose numerous difficulties, given that not all students can easily adapt to the changing and developing educational landscape. Such challenges can result in demotivation, subsequently leading to a decline in test results. Summative and formative assessments, in this case, will reveal a stagnation in development, leaving educators with the question of how to improve the situation. With the growing demand for distance education, new apps and platforms for teachers and students are emerging. These tools are designed to create a positive environment for everyone while simultaneously fostering communication, interaction, and engagement, all of which play a vital role in motivation.

Literature review. Motivation has interested scholars for a long time, as this aspect of human psychological attitude towards learning languages is considered one of the most important [2, c. 8]. Following this idea, however, it has proven to be difficult to form a widely accepted definition of the concept of motivation. Such scholars as Dornyei defined motivation as the internal process of a learner, which should include the following questions: why does the motive to act develop, how long does this motive last, and how much effort will be put in order to achieve all the intended results [2, c. 11]. Gardner coined the following idea to define motivation as «the degree of desire and actions aimed at mastering a specific language with optimistic thoughts» [2, c. 11].

The aim of the following article is to highlight the positive influence of digital apps on high schoolers' motivation to learn English grammar.

Main body. As it has already been mentioned, the biggest amount of research was done by Dornyei and Gardner. The latter has created a testing system to detect the existing level of motivation to study foreign languages [3, c. 3]. This testing technique will be used in the following research. There are different types of motivation:

1. Internal motivation comes from within the learner. It follows the desire to become better for the sake of acquiring and using skills, meeting the motive to achieve better results for the sake of improving communication, etc.
2. External is the motivation that forms from the fear of punishment.
3. Positive motivation comes from the willingness to get positive results.
4. Negative motivation forms from the fear of negative outcomes and the consequences that follow [6].

As follows, there are many factors that influence one's motivation [6]. Age is one of these peculiarities that has an effect on willingness to learn [4, c. 58]. Teenagers, being at a sensitive age, have a lot of strengths and weaknesses that they can face in their educational process [4, c. 58]. Consequentially, pupils of that age have quicker learning mechanisms, which allow them to absorb and try new information with greater efficiency [4, c. 67]. Not to mention, teens tend to develop associative memory better as well as the usage of positive facts and materials to entrench better results [4, c. 67]. That is why it is advised to use interesting and engaging materials to improve students' willingness to participate in educational processes [5, 9].

One of the recent innovative technologies is the use of digital apps [1, c. 202]. The growth of the number of these and different societal factors influences the choice of materials available for teachers and educators [1, c. 202]. The use of digital apps has proven beneficial in connection with different factors, which include:

1. Development of students' autonomy;
2. The possibility of creating a flexible learning schedule
3. Diversity of techniques and learning materials;
4. Development of computer skills;
5. Improvement of group working skills [1, c. 203]

As follows, during this research, we studied students' motivation levels, grammatical knowledge, and the influence of digital platforms on the previously listed factors. During the initial week of our study, observations to explore the teacher's styles (precise presentation and practice of grammar, support of students' willingness to learn a foreign language, and usage of innovative technology) were conducted. As a result, it was learned that the teacher does not usually implement a diversity of methods to teach and practice grammar, as well as techniques to foster pupils' motivation. Speaking of apps, the educator applied Adobe Acrobat Reader.

During our intervention, it was necessary to implement digital apps into the usual flow of the educational process. The research participants were 15 students in high school, precisely 11 graders. The estimated level of English was A2-A2+. At the beginning of the study, the level of grammar skills and motivation were tested. Consequently, a grammatical test consisting of 30 questions on the most necessary grammatical topics showed that the range of students' knowledge of this language aspect ranged from 13 to 30, which coincides with moderate knowledge. Motivation levels were as follows: no balance between intrinsic and extrinsic motivation, the latter being the dominant one; low interest in grammar; and low satisfaction with the teacher's style.

At the flow of the intervention, the following apps were implemented: Wordwall, Genially, Quizizz, Nearpod, Mentimeter, Kahoot!, and Miro. All of them were used during lesson time and included in home assignments. During this time, according to the school programme, pupils worked with the present perfect tense, the present perfect continuous tense, the present perfect and past simple tenses, reported speech, and the participle. As follows, by the end of the intervention, their grammatical knowledge was tested again. The results of anonymous Google Forms testing showed significant improvements, ranging from 23 to 30 points.

One of the post-survey questionnaires was for motivational testing. It was again conducted anonymously on the Google Forms platform. As follows, it was shown that the balance between intrinsic and extrinsic motivations was established. Not to mention, fewer students showed reluctance

towards practicing grammar during the lesson and in their homework tasks. Moreover, pupils showed more interest in the teacher's style and were offered educational materials.

Students' favourite apps according to the criteria were studied as well. The leading three were Wordwall, Genially, and Quizizz. Pupils noted that they are easy to use, have a pleasant display, and have good feedback from the teacher, which includes explanations and corrections of mistakes.

Overall, the results of the following study have shown that teenagers who study in high school show more appreciation of educational materials when they are implemented into innovative technology. They have a greater willingness to learn and to cooperate with the teacher during classes and homework. It can be connected to psychological factors that dominate the following age group, specifically the positivity of the offered materials and exercises for grammar presentation and practice.

Список використаних джерел та літератури

1. Annamalai, N., Kabilan, M. K., & Soundrarajan, D. Smartphone apps as a motivating tool in English language learning / Nagaletchmee Annamalai, Muhammad Kamarul Kabilan, Deepa Soundrarajan. – Indonesian Journal of Applied Linguistics, 12(1), 2022. 201-211.
2. Dornyei Z. Motivational strategies in the language classroom / Zoltan Dornyei. – Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2001. – 153 с.
3. Dornyei Z. Teaching and Researching Motivation / Z. Dornyei, E. Ushioda. – Edinburgh: Parson Education Limited, 2011. – 326 с. – (2).
4. Jensen F. The Teenage Brain / Frances Jensen. – New York: HarperCollins Publishers Inc., 2015. – 280 с.
5. Lewis G. Teenagers / Gordon Lewis., 2007. – 113 с.
6. What is Motivation? A Psychologist Explains. URL: <https://positivepsychology.com/what-is-motivation/#motivation> (дата звернення 16/03/2023)

УДК 811.111'373.43

ПЕРЕКЛАД ДЖ. Р. Р. ТОЛКІНА НОВОТВОРІВ НА ОСНОВІ РОМАНУ «ВОЛОДАР ПЕРСНІВ»

Титенок Дарина, магістрантка факультету філології, історії та політико-юридичних наук
Науковий керівник – канд. філол. наук, доц. **Талавіра Н. М.**, кафедра германської філології та методики викладання іноземних мов.

Стаття присвячена дослідженню способів перекладу авторських новотворів у літературі на матеріалах роману Дж. Р. Р. Толкіна «Володар перснів». В статті розкривається суть та роль авторських новотворів, як вони сприяють розумінню і розширенню всесвіту роману. На прикладах новотвір Толкіна, показано основні методи перекладу українською мовою.

Ключові слова: авторський новотвір, переклад, калькування, описовий переклад, транскрибування

Актуальність дослідження полягає в тому, що переклад англomовної літератури українською мовою є найбільш важливим у наш час. Після початку війни в Україні, попит на художню літературу українською мовою стрімко виріс. Тому, молодим перекладачам, важливо знати методи подання авторських новотворів на українську мову, і приваблювати все більше людей до читання книг рідною мовою.

Мета дослідження – дослідити особливості та способи перекладу авторських новотворів у романі Дж. Р. Р. Толкіна «Володар Перснів».

Аналіз досліджень і публікацій: Дослідженням перекладу новотворів з англійської мови українською висвітлювалось багатьма вченими. Наприклад: Зацний Ю. А., Добрикова К. А.,

Кадуріна В., Корунець І. В., Кушнір Л. О., Вокальчук Г., Демецька В. В. та інші. В свої роботах науковці не лише підкреслюють важливість новотворів для мови, а й аналізують методи їх перекладу українською мовою.

Виклад основного матеріалу.

Новотвори дозволяють авторам відобразити унікальні та специфічні аспекти їх персонажів, обстановки чи сюжетів. Створюючи слова чи фрази, автори можуть створити мовну атмосферу, яка є ексклюзивною для їхньої роботи [4]. Ця унікальність не тільки додає глибини розповіді, але й занурює читачів у вигаданий світ, роблячи його більш зручним і таким, що запам'ятовується. Новотвір - це нове слово або вираз, які вживаються в літературі або повсякденному житті і ще не занесені до словників [5].

Серія епічних фентезі Толкіна «Володар перснів» відома не лише своїми переконливими персонажами, заплутаним світобудовою та епічними битвами, але й багатим мовним текстом. На сторінках цього літературного твору Толкін майстерно представив безліч новотворів, сконструйованих мов які залишили незгладимий слід у жанрі фентезі та світі літератури.

У романі «Володар перснів» можна виділити три основні методи утворення нових слів:

1. Лексичні - насамперед створюються за допомогою словоскладання (*Appledore, Goatleaf, Wormtongue, Threebeard, Whachwood* та інші). Саме за допомогою цього методу створено більшість новотворів у романі.

2. Фонетичні - створені за допомогою додавання дифтонгів нетипових для англійської мови (*Gilthoniel, Elbereth, Eilenach* та інші).

3. Графічні - створені за допомогою додавання літер, не типових для сучасної англійської мови (*Tinúviel, Laurelindórenan, Orofarnë, Anárion*).

Серед досліджених 214 новотворів Толкіна можна виділити три основні методи їх подання українською мовою: транскрибування, калькування та описовий переклад.

Транскрибування

Спосіб використання транскрипції для перекладу новотворів полягає у передачі звукової форми англійського слова за допомогою українських літер [1, с. 199].

Наприклад: *Gollum* - Голум, *Frodo* - Фродо, *Bilbo* - Більбо, *Sam* - Сем, *Pippin*-Піпін [3,6].

Винайдені Толкіном мови, зокрема Квенья та Сіндарін, є, мабуть, найвідомішими прикладами новотворів у «Володарі кілець». Ці мови не є просто лінгвістичними цікавинками, а є невід'ємною частиною світової міфології та культури. Новотвори Толкіна включають не лише слова, але й цілі сконструйовані мови з власними граматичними правилами.

*A Elbereth Gilthoniel,
silivren penna miriel
o menel aglar elenath!
Na-chaered palan-diriel
o galadhremmin ennorath,
Fanuilos, le linnathon
nef aear, sí nef aearon!»*[6]
«А Елберет Гілтоніель,
сіліврен пенна міріель
О менел аглар елснат!
На-гайред палан-діріель
О галадреммін еннорат,
Фануїлос, ле ліннатон
Неф аер, сі неф аерон!»[3]

Всі новотвори, які є ельфійською мовою у романі, перекладаються саме за допомогою транскрибування.

Цей метод перекладу авторських новотворів використаний найбільше, так як дозволяє залишити оригінальне звучання слова. Саме для жанру фентезі це особливо важливо, для того аби не втратити унікальності свого світу.

Калькування

Наступний розповсюджений метод перекладу новотворів Толкіна виступає калькування. Калькування як прийом створення еквівалента схожий на буквальный переклад – еквівалент цілого створюється за допомогою простого складання еквівалентів його складових [1, с. 70] Наприклад: *halfling* – *напірослик*, *Boffins* – *Мудрінси, Мудрини*, *Baggins* – *Торбинс, Торбин* *Hornblowers* – *Дударі* [3,6].

В перекладі Олександра Мокровольського переклад прізвища *Baggins* подається як *Злоткінс*, адже омонім *Bag End* можна перекласти як *Золотий куток*. Також це може бути пов'язаним зі статками Більбо, адже він був найбагатшим гобітом серед всіх. Хоча більшість інших перекладачів відають перевагу саме перекладу *Baggins* як *Торбин*. Якщо взяти до уваги українську професійну озвучку фільмів Толкіна, то перекладачі подають інший варіант перекладу прізвища головного героя. Так у фільмах *Baggins* перекладено за допомогою метода транскрибування та звучить як *Бегінс*.

Калькування є другим розповсюдженим способом перекладу новотворів Толкіна. Більшість слів приведеним саме за допомогою калькування є прізвищами гобітів. Перекладачі використовують цей метод передачі новотворів, для того аби показати українському читачеві їх характер та стиль життя, який вклав Толкін при створенні персонажів.

Описовий переклад

У випадках, коли прямий переклад неможливий, можна використовувати описові фрази, щоб передати значення. Це передбачає пояснення концепції неологізму кількома словами або коротким реченням [2]. Зазвичай описовий метод перекладу використовують тоді, коли перекладач не зміг передати новотвір завдяки іншим спробам. Прикладом описового перекладу можна назвати слово *tweens*, яке позначає людину віком від 20 до 30 років, у романі Толкіна перекладено як *парубочі літа*.

By no means all Hobbits were lettered, but those who were wrote constantly to all their friends (and a selection of their relations) who lived further off than an afternoon's walk.» [6]

«Не всі гобіти знали грамоту, але вже ті, що знали, безперестанку писали своїм друзям (і окремим родичам), котрі жили на відстані, більшій за післяобідню прогулянку.» [3]

У романі за допомогою описового перекладу подано найменше всього новотворів, так як більша частина нових слів які створив автор є власними назвами, тому не потребують такого способу перекладу.

Переклад неологізмів вимагає поєднання лінгвістичних знань, креативності та культурної чутливості. Важливо вибрати таку стратегію перекладу, яка найкраще відображає суть оригінального неологізму, забезпечуючи при цьому, щоб він був легко зрозумілий і прийнятний цільовою аудиторією в україномовній спільноті.

Підсумовуючи, новотворами є не лише захоплюючим, але й необхідним аспектом літератури. Оскільки література продовжує розвиватися разом із суспільством, неологізми залишатимуться життєво важливим інструментом для авторів, щоб охопити складність людського існування та світу навколо нас.

Список використаних джерел та літератури

1. Барановська А.М. Основні способи адекватного та еквівалентного перекладу англomовної інноваційної лексики. Збірник наукових праць з актуальних проблем економічних наук. Мелітополь: МДПУ, 2019. С. 68 – 72.
2. Кадуріна В. Жанрово-стилістичні особливості сучасного англomовного дискурсу фентезі. Перекладацькі інновації: матеріали V Всеукраїнської студентської науково-практичної конф. Суми : СумДУ, 2015. С. 95–96.

3. Толкін Дж. Р. Р. Володар Перстенів/пер. з англ. О. В. Фешовець. Львів : Астролябія, 2006. 1088 с.
4. Salich H. Authorial Neologisms in Translation: Is the Translator a Smuggler?. University of Warsaw. Między Oryginałem a Przekładem 2020, no. 1(47), pp. 59-78
5. Bednarska K. Author's neologisms in George R. R. Martin's A Game of Thrones and their polish and slovene translations. Uniwersytet Łódzki. Łódz.
6. Tolkien J. R. R. The Lord of the Rings. Parts 1–3 / J. R. R. Tolkien. New York : Ballantine Books, 2006. Part 1: 462 p.; Part 2: 402 p.; Part 3: 494 p.

УДК 811.111'276.6:005

ТИПОЛОГІЯ КОНСТРУКЦІЙ НА ПОЗНАЧЕННЯ ДІЛОВИХ ВІДНОСИН В АНГЛОМОВНИХ ТЕКСТАХ

Ющенко Ірина, магістрантка факультету філології, історії та політико-юридичних наук.

Науковий керівник – канд. філол. наук, доц. **Мищенко Т. В.**, кафедра германської філології та методики викладання іноземних мов.

У статті вивчено важливий напрямок сучасної лінгвістики – бізнес-лінгвістику. Було розглянуто сутність та функції ділового дискурсу в сучасному суспільстві. Досліджено різні типи ділового дискурсу, такі як навчально-академічний, ритуально-публічний, документальний, дискурс бізнес-медіа та професійна бізнес-комунікація. Розуміння різних типів ділового дискурсу допомагає краще орієнтуватися в сучасному бізнес-середовищі та підвищує ефективність комунікації. Ділова переписка завжди була і залишається необхідною для ефективного бізнес-спілкування.

Крім того, ми зосередились на лінгвістичних аспектах ділового писемного мовлення та його особливостях. Було підкреслено, що у сучасному бізнес-середовищі швидкість та точність комунікації є важливими факторами. Також було зазначено, що лінгвістичні особливості, такі як лаконічність та прямотинійність, допомагають уникнути непорозумінь та забезпечують ефективність комунікації в бізнесі.

Ключові слова: ділові відносини, бізнес-комунікація, діловий дискурс, бізнес-лінгвістика, ділове писемне мовлення.

The article examines an important direction of modern linguistics - business linguistics. The essence and functions of business discourse in modern society were considered. Various types of business discourse, such as educational-academic, ritual-public, documentary, business-media discourse, and professional business communication, have been studied. Understanding different types of business discourse helps to better navigate the modern business environment and increases the effectiveness of communication. Business correspondence has always been and remains necessary for effective business communication.

In addition, we focused on the linguistic aspects of business writing and its features. It was emphasized that in today's business environment, speed and accuracy of communication are important factors. It was also noted that linguistic features such as brevity and directness help to avoid misunderstandings and ensure the effectiveness of communication in business.

Keywords: business relations, business communication, business discourse, business linguistics, business writing.

Постановка проблеми. У наш час бізнес стає міжнародним. Безліч компаній співпрацюють із зарубіжними партнерами, ведуть переговори та відкривають нові філії за кордоном. Для керівників компаній та багатьох представників інших професій: юристів, маркетологів, фінан-

систів, секретарів, бухгалтерів, IT – фахівців, PR– менеджерів – стало життєво-необхідним володіння бізнес англійською мовою. Ділова англійська мова характеризується досить вузькою сферою вживання. Уміння коректно скласти діловий лист англійською мовою характеризує професійність та ділові якості співробітників усіх великих міжнародних компаній. Вивчення та детальне дослідження ділового письмового листування відкриває багато потенційних можливостей для співробітників приватних компаній та державних організацій. Володіння навичками ділового листування дає можливість підвищити рівень володіння англійською мовою, допомагає знайти спільну мову з потенційними діловими партнерами та сприяє кар'єрному росту.

Стан наукової розробки проблеми. Діловому тексту і листуванню зокрема присвячені праці багатьох лінгвістів: М. Бабинець, Н. Гончарова, Н. Долініна, А. Коваль, А. Котковець, І. Левченко, Т. Крисанова, Г. Поберезька, В. Резніченко, В. Стогній, Р. Тіллі, с. Шевчук та ін.

Метою статті є висвітлення типології конструкцій на позначення ділових відносин в англомовних текстах.

Результати дослідження. Діловий дискурс – це специфічний вид мовленнєвої комунікації, який виник на основі досліджень у галузі мови для конкретних цілей [11]. Незважаючи на те, що в сучасній лінгвістиці спостерігається відхід від прикладної та нормативної традиції, область ділового дискурсу стала досить різноманітною та значущою. Цей вид комунікації відіграє важливу роль у сучасному суспільстві, оскільки використовується в комерційних організаціях для досягнення різних робочих цілей [10, с. 3]. Це підкреслює його практичну значущість у сучасному професійному середовищі.

Л. Науменко вказує на те, що діловий дискурс актуалізується в чотирьох основних сферах: комерції, виробництві, фінансах і посередництві і підкреслює, що кожна з цих сфер має свої особливості, які визначаються тематичним і інтенціональним спрямуванням, термінологією, правилами професійної поведінки та іншими факторами, і ці особливості роблять їх різними видами ділового дискурсу [6]. Зауваження Л. Науменко важливі, оскільки вони підкреслюють необхідність враховувати контекст та специфіку мовленнєвого взаємодії в різних галузях.

Діловий текст і ділова переписка є невід'ємною частиною сучасного ділового дискурсу та є ключовими засобами комунікації в корпоративному та бізнес-середовищі. Письмове спілкування завжди відігравало важливу роль в розвитку господарських та адміністративних структур. Це підкреслює важливість правильного використання мови та тексту в бізнесі. Ділові тексти мають відображати не лише інформацію, але і професійний підхід до комунікації, який сприяє ефективному сприйняттю та взаєморозумінню між партнерами.

Лінгвістичні особливості ділового писемного мовлення визначаються як послідовність мовних одиниць, які пов'язані семантичними зв'язками і вживаються у вигляді усного або письмового тексту, що має цілісність і відповідає певним правилам спілкування. До лінгвістичних особливостей ділового писемного мовлення відносяться різні складові, такі як: фонетика; лексика; граматики; структура; стиль [12, с. 135].

Так, лексико-граматичний аспект мовлення є основною складовою успішної міжкультурної комунікації. Це важливо підкреслити, оскільки правильне вживання слів та граматичних конструкцій може впливати на зрозумілість та точність передачі інформації у діловому тексті.

Лінгвістичні особливості ділового писемного мовлення полягають у вмінні використовувати відповідну лексику, граматику та синтаксис з урахуванням стилістичних особливостей для досягнення конкретних комунікативних цілей. Однак у діловому письмі автор зазвичай має дотримуватися офіційно-ділового стилю, який обмежує індивідуальну експресію [4]. Іноді ця обмеженість стилем може призвести до втрати індивідуальності в тексті, але це вирішується за допомогою стандартизованих форматів і шаблонів, що допомагають зберегти структурну та стилістичну консистентність.

Особистісний підхід може бути допустимим при прийнятті управлінських рішень, проте під час письмового оформлення цих рішень необхідно дотримуватись етичних норм ділового стилю

та культури письмового спілкування. Це стосується як внутрішньої документації в організації, так і листування зовнішнього характеру з партнерами та іншими сторонами [8, с. 180].

Оскільки діловий дискурс використовується для ділових відносин між особами, установами та державами, він має бути особливо точним, об'єктивним, конкретним, лаконічним, та позбавленим образності та емоційності. Такий стиль вимагає використання мовних засобів, які запобігають двозначності та можливість різночитання тексту [2, с. 177].

Лінгвістичні особливості ділового писемного мовлення є важливими для ефективної комунікації в бізнесі та інших сферах. Дотримання лаконічності, структурованості, грамотності та вираження поваги до співрозмовника сприяє успішному спілкуванню та досягненню поставлених цілей в діловій взаємодії [9, с. 113].

У лінгвістичних аспектах ділового писемного мовлення особливу увагу приділяють узгодженню часу та простору [7, с. 158]. Це вкрай важливо, оскільки ділові тексти зазвичай містять жорсткі терміни, дати та конкретні місця виконання. Забезпечення точного відображення хронологічного та географічного контексту є обов'язковим для забезпечення чіткості та правильного розуміння документів.

Ділове письмове мовлення має свої особливості, однією з яких є тенденція до використання менше розділових знаків у зовнішніх та внутрішніх адресах, заголовках та інших постійних елементах листа [3, с. 104]. Це може бути зумовлено прагматичними міркуваннями, такими як збереження місця та створення більш компактного тексту. Проте, ця тенденція також вимагає від читача уважності та точності в інтерпретації інформації. Важливо враховувати, що в окремих випадках відсутність розділових знаків може призвести до непорозумінь.

Ділові листи є важливими засобами комунікації в сучасному бізнес- середовищі, і їхня ефективність значною мірою залежить від лінгвістичних особливостей, які використовуються для передачі денотативної інформації. Т. Крисанова також виділяє дві основні групи лексичних одиниць, які використовуються в ділових листах англійської мови: загальноновживані слова і спеціальна ділова лексика [5, с. 32-33].

Загальноновживані слова включають терміни, які є загальною лексикою, і вони зрозумілі для всіх без обмежень на фахову експертизу. Ці слова слугують для передачі основної інформації та формування тексту [5, с. 32- 33]. Наприклад, «*Communicate*», «*Inform*», «*Consider*».

Спеціальна ділова лексика поділяється на дві підкатегорії: однопланові та двопланові лексичні одиниці. Однопланові терміни мають тільки термінологічне значення і використовуються для точного вираження фахових понять. Наприклад, «*Profit margin*», «*Market analysis*», «*Cash flow*». Двопланові лексичні одиниці, натомість, поєднують термінологічне значення з нетермінологічним і служать для зв'язування фахової і загальноновживаної лексики в тексті [5, с. 33]. Наприклад, «*Cost-effective strategy*», «*Financial statement analysis*», «*Marketing campaign results*».

Відповідно до цього підходу, діловий текст стає більш зрозумілим і лаконічним, завдяки поєднанню загальноновживаних слів з фаховою термінологією, що робить його сприятливим для комунікативної спрямованості.

У корпоративному та діловому письмовому мовленні, використання абревіатур та скорочень може бути корисним, оскільки це дозволяє швидше писати та легше читати тексти. Однак важливо, щоб обидва співрозмовники знали, на що вказують ці абревіатури [13, с. 22]. Наприклад, абревіатура «CIF» вказує на термін у міжнародній торгівлі, а саме «*Cost, Insurance, and Freight*» (Вартість, страхування та фрахт), проте «р & р», що означає «*postage and packing*», може викликати складності у розумінні.

Однією з основних особливостей англійського ділового дискурсу є використання прецедентних метафор. Ці метафори включають прецедентні імена, висловлювання, тексти та феномени, і вони надають бізнес-мові образного та живого характеру. Важливо відзначити, що ці метафори підвищують прагматичний вплив комунікації, оскільки вони мають великий асоціативний потенціал та допомагають виразно передавати ідеї та концепції. [2, с. 186]. Наприклад:

1) «*Thinking outside the box*» – ця метафора використовується для підкреслення нестандартного та креативного підходу до вирішення проблем або завдань в бізнесі. Вона надає акцент на інновації та творчість.

2) «*Turning a blind eye*» – ця метафора вказує на навмисне ігнорування або неухважність щодо певної ситуації або проблеми в бізнесі.

3) «*Climbing the corporate ladder*» – ця метафора використовується для опису процесу професійного росту та підвищення по ієрархії в організації.

4) «*Cutting-edge technology*» – ця метафора підкреслює використання останніх досягнень у технологічній сфері та інноваційних рішень.

5) «*Hitting the ground running*» – ця метафора вказує на початок роботи чи проекту з великою енергією та впевненістю.

Ці приклади ілюструють, як прецедентні метафори додають образність та виразність бізнес-мові та допомагають краще розуміти ідеї та концепції в корпоративному середовищі.

Лінгвістичні особливості ділового писемного мовлення включають в себе фразеологічний шар, який складається з фразеологізмів англійської мови. Ці фразеологізми зустрічаються в текстах як ділового інституційного дискурсу, так і інших видів комунікації. Однак їхня специфіка полягає в тому, що вони можуть бути використані у контексті міжкультурного ділового спілкування в певних специфічних ситуаціях [2, с. 181]. Наприклад:

1) *To get down to brass tacks* (перейти до конкретних деталей або питань) – Ця фразеологічна одиниця використовується у діловому спілкуванні для підкреслення необхідності конкретизації питань або завдань у бізнесі.

2) *To keep someone in the loop* (інформувати когось про події або розвиток справ) – Ця фразеологічна одиниця вказує на важливість тримати колег або партнерів інформованими у діловому процесі.

Друга складова фразеологічного шару бізнес-лексикону – це бізнес-ідіоми, які використовуються у сфері бізнесу. Найбільш часто зустрічаються такі фразеологічні одиниці, які відображають метафоричну модель війни, включаючи вживання військових термінів. Також є фразеологічні одиниці, які використовуються для символічного вираження кольорів, зооморфні метафори, а також міфологічні аспекти, які відображають культурну специфіку англосаксонської культури [2, с. 181-182]. Наприклад:

1) *To hit the ground running* (почати діяльність дуже активно та продуктивно) – ця ідіома відображає метафору швидкого старту, який часто вимагається в бізнесі.

2) *To be in the red* (перебувати в збитку) – ця ідіома використовується для вираження фінансового стану компанії і вказує на втрати, що відображаються в червоному кольорі бухгалтерського звіту.

Це підкреслює важливість розуміння фразеологічного складу ділового мовлення для ефективної комунікації в бізнес-середовищі. Використання відповідних фразеологічних одиниць може сприяти кращому розумінню та сприйняттю текстів, а також вплинути на вразливість спілкування в різних культурних контекстах.

Отже, фразеологічний шар ділового англомовного дискурсу має свою унікальну специфіку і є важливим аспектом мовлення в бізнесі. Розуміння цього шару сприяє якісному інтернаціональному діловому спілкуванню та підвищує ефективність комунікації в різних ситуаціях та середовищах.

Іншою особливістю ділового писемного мовлення в англійській мові є використання метафор. Метафори в бізнес-лексиконі часто мають емоційні або оцінні конотації, і це може створювати труднощі під час перекладу. Перекладачам доводиться враховувати не лише словесний зміст, але й внутрішню суть метафоричних висловів, яка може бути заснована на культурних та національних особливостях [2, с. 182].

Використання метафор у бізнесі не тільки розширює можливості для ефективної комунікації, але й показує, як суб'єкти міжкультурного спілкування сприймають та розуміють економічні

процеси. Метафори можуть відображати специфічні уявлення про світ і відображати важливі концепції у сфері економіки, такі як обслуговування, гроші, продукція, інфляція, ціни, прибуток тощо [2, с. 182]. Наприклад:

1) «*Turning the corner*» – ця метафора вказує на зміну ситуації або початок поліпшень у бізнесі («*After a few challenging quarters, we are finally turning the corner and seeing positive growth*»).

2) «*Climbing the corporate ladder*» – ця метафора описує процес кар'єрного зростання та підвищення у рангу в організації («*She's been climbing the corporate ladder for years and is now a vice president of the company*»).

3) «*Thinking outside the box*» – ця метафора закликає думати творчо та незвичайно, шукаючи нестандартні рішення («*To stay competitive, we need to encourage our employees to think outside the box and come up with innovative ideas*»).

4) «*Cutting-edge technology*» – ця метафора вказує на застосування передових технологій та інновацій («*Our company is known for using cutting-edge technology to deliver high-quality products*»).

5) «*Biting the bullet*» – ця метафора описує важку рішучість прийняти непопулярне рішення або підвищити витрати для досягнення певної мети («*In order to expand our market share, we have to bite the bullet and invest in a major marketing campaign*»).

Так, метафори не лише збагачують бізнес-лексикон, але й відображають культурні та національні особливості сприйняття економічних явищ. Для перекладачів та комунікаторів важливо розуміти ці метафори, щоб забезпечити точний та ефективний обмін інформацією в міжнародному бізнес-середовищі.

Розглядаючи лінгвістичні особливості ділового писемного мовлення, О. Дубенко зосереджує увагу на ролі емпізи. Діловий дискурс, як інші типи мовлення, має свої власні особливості та стереотипи, що обумовлені характером ситуацій у бізнесовому спілкуванні. Автор наголошує, що важливою частиною ефективного ділового спілкування є здатність коротко та чітко виражати інформацію, яка має бути передана в найкоротший термін [1, с. 57]. Наприклад:

1) «*Please find attached the quarterly sales report*»;

2) «*Our meeting is scheduled for 3 PM on Tuesday*».

У цьому контексті норми ділового тексту передбачають використання стандартизованого мовного коду, який складається з обмеженої кількості лексичних одиниць, що включають штампи та готові мовні вирази. Використання такого коду сприяє економії часу та зусиль для адресата і сприяє максимальній чіткості та точності повідомлення. При цьому діловий текст характеризується нейтральним стилем, де використовуються слова, які актуалізують переважно своє денотативне значення, забезпечуючи однозначність та чіткість комунікації [1, с. 57]. Наприклад:

1) Нейтральний стиль:

a) «*We appreciate your prompt response to our request*»;

b) «*The company aims to increase efficiency in all departments*».

2) Використання спеціалізованого термінологічного коду:

a) «*The ROI for the Q3 marketing campaign exceeded expectations*»;

b) «*The project is currently in the R&D phase, and we anticipate a launch by year-end*».

3) Відсутність емоційного забарвлення:

a) «*We have reviewed your proposal and have some concerns*»;

b) «*I would like to express our gratitude for your ongoing support*».

Автор доречно відзначає, що ця особливість ділового мовлення відповідає його цілям – передачі інформації без двозначності та емоційної забарвленості, що є надзвичайно важливим у бізнес-комунікації. Усе це свідчить про те, наскільки важливими є лінгвістичні аспекти в діловому письмовому мовленні. Це не тільки сприяє зрозумілості та ефективності комунікації, але також допомагає підтримувати професійний тон та створювати довіру в бізнес-середовищі.

Лінгвістичні особливості ділового писемного мовлення в англomовному бізнес-дискурсі включають в себе важливий аспект на морфологічному рівні. Однією із основних рис є використання словотвірних моделей, які базуються на бізнес-термінології [2, с. 185]. Це означає, що мова бізнесу активно формує нові слова та вирази для вираження специфічних понять і процесів. Способи морфологічного словотвору включають [2, с. 185]:

1) Афіксацію – додавання префіксів та суфіксів до слова для утворення нових термінів або прийменників («*Employeement*»; «*Profitability*»).

2) Словоскладання – поєднання двох або більше слів для створення нових виразів, що точно виражають певну ідею або концепцію («*Market research*» (поєднання слів «*market*» і «*research*» для опису виду діяльності); «*Sales manager*» (комбінація слів «*sales*» і «*manager*» для позначення посади).

3) Конверсія – використання однієї форми слова (наприклад, іменника) в ролі іншої частини мови (наприклад, дієслова) («*Email me the report*» – тут «*email*» використовується як дієслово, що вказує на дію надсилання листа електронною поштою; «*Let's table the discussion*» – у цьому випадку «*table*» використовується як дієслово, що означає відкладання обговорення).

4) Скорочення (лексичні та графічні) – використання скорочень для позначення термінів або виразів («CEO» (Chief Executive Officer) – вищий керівник компанії; «CFO» (Chief Financial Officer) – фінансовий директор.).

5) Синонімія як семантичне явище, що використовується для надання більшої точності і багатоаспектності поняттям та ідеям у бізнес-дискурсі. («*Growth*» та «*expansion*» використовуються для позначення збільшення обсягу бізнесу; «*Client*» та «*customer*» можуть бути використані як синоніми для осіб або організацій, що користуються послугами компанії). Ця словотвірна активність в бізнес-дискурсі дозволяє точніше та конкретніше виражати ідеї та концепції, а також пристосовувати мову до змін у бізнес-середовищі та технологічних інноваціях.

Лінгвістичні особливості ділового писемного мовлення допомагають уникнути двозначностей та невдач комунікації, забезпечуючи ясність та прозорість в спілкуванні між партнерами та учасниками бізнес-процесів.

Висновки. Отже, розуміння різних типів ділового дискурсу допомагає краще орієнтуватися в сучасному бізнес-середовищі та підвищує ефективність комунікації. У сучасному бізнес-середовищі швидкість та точність комунікації є важливими факторами. Бізнес-лінгвістика є важливим напрямком прикладної лінгвістики, яка досліджує мову та комунікацію у бізнес-середовищі. Вона враховує різноманітні лінгвістичні аспекти, які впливають на ефективність та точність комунікації в сучасному бізнесі та корпоративному середовищі. Бізнес-лінгвістика враховує важливість швидкого та чіткого обміну інформацією в сучасному бізнесі та сприяє покращенню спілкування, ефективності угод та роботи підприємств.

Список використаних джерел та літератури

1. Дубенко О.Ю. Порівняльна стилістика англійської та української мов. Вінниця: Нова Книга, 2005. 224 с.
2. Зінукова Н. В. Лінгвістичні особливості змісту текстів англomовного ділового дискурсу. Вісник університету імені Альфреда Нобеля. 2021. № 1. С. 176–186.
3. Коваль А. П. Ділове спілкування. Київ : Либідь, 1992. 276 с.
4. Котковець А.Л. Композиційна структура мовленнєвого жанру «Діловий лист». Вісник НТУУ «КПІ». 2014. № 3. С. 31–36.
5. Крисанова Т. А. Лексико-граматичні особливості англійського та українського ділового листа: компаративний аспект. Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. 2009. С. 31– 35.
6. Науменко Л. П. Діловий дискурс та його функціонально-стильові характеристики. 2003.URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/74159/35-Naumenko.pdf>? Seque nce=1.

7. Поберезська Г. Г. Основні категорії офіційно-ділового тексту. Держава та регіони. 2013. № 3-4. С. 154–160.
8. Стогній І. В., Никонорова Л. І. Стилiстичні особливості написання ділових листів англійською мовою. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2017. Т. 27. С. 178–180.
9. Шульгіна Л. Бізнес-комунікації. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2023. 151 с.
10. Bargiela-Chiappini F., Nickerson C., Planken B. Business Discourse. Houndmills, Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2007. P. 3–38.
11. Insley R. Chapter Nine: Business Letters & Memos. Communicating in Business. 2nd ed. 2016. P. 291–334.
12. Liu Y. English-language Business Discourse as a Basis for Reflecting Speech Strategies. 2022. P. 131–137.
13. Nizhnikova L. V. Structure, Style and Language of Business Letters. Odesa : Feniks, 2008. 28 p.

ПСИХОЛОГІЯ, ПЕДАГОГІКА, СОЦІАЛЬНА РОБОТА

УДК 364:341.33

НАПРЯМИ РОБОТИ ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА

Батьковська Богдана, магістрантка факультету педагогіки, психології, соціальної роботи та мистецтв.

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Сватенков О. В.**, кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи.

Анотація. Організація Червоний Хрест була створена в 1863 р. громадянином Анрі Дюнаном. Основне завдання організації – це забезпечити дотримання всіх положень Женевських конвенцій 1949 р. В Женевській конвенції йде мова про захист населення, які стали жертвами насилля під час збройних конфліктів і додаткових протоколів до конвенції.

Головна мета роботи організації - це полегшення та запобігання людських страждань під час воєнних конфліктів, допомога населенню під час стихійних лих та катастроф, техногенних аварій, надання медичної допомоги медичній службі Збройних Сил та органам охорони здоров'я, сприяння органам державної влади в їхній гуманітарній діяльності.

Ключові слова: Червоний Хрест, діяльність, мета, допомога, конфлікт, напрямки роботи.

Постанова проблеми. Під час збройних конфліктів, техногенних катастроф, гуманітарних криз, які відбуваються на окупованих територіях набуває важливості робота громадських організацій.

Основну роль в таких ситуаціях відіграє організація Червоного Хреста або Червоного Півмісяця. Ці організації діють майже в усьому світі. **Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Українські та закордонні вчені досліджують напрямки роботи та специфіку роботи Червоного Хреста, а саме І. Назарчук, Т. Короткий, Еббі Зейт, Ейріні Гіоргу про вторгнення в Україну.

Мета дослідження статті. Напрямки роботи організації Червоного Хреста в сучасних умовах. Завдання, функції, напрямки діяльності Товариства Червоного Хреста України визначені Законом України «Про Товариство Червоного Хреста України».

Сьогодні Товариство Червоного Хреста здійснює діяльність у таких напрямках:

1. Протидія поширенню пандемії COVID-19.
2. Організація роботи патронажної служби.
3. Навчання надання першої невідкладної допомоги.
4. Розповсюдження знань з гуманітарного права.
5. Здійснення санітарно – просвітницької діяльності.
6. Пропаганда здачі крові.
7. Організація загонів швидкого реагування.
8. Допомога людям, які постраждали у надзвичайних ситуаціях.
9. Допомога внутрішньо переміщеним особам.
10. Допомога в пошуку зниклих безвісти.
11. Психологічна допомога.
12. Роз'яснення населення про мінну небезпеку.
13. Допомога нужденним[1].

Детально роз'яснимо кожен з напрямків роботи Червоного Хреста.

1. Під час періоду пандемії організація Червоного Хреста разом з Радою національної безпеки, оборони України та Уповноваженою Президента з волонтерської діяльності об'єдналися разами допомоги всьому світу, щоб подолати цю небезпечну хворобу. Товариство Червоного

Хреста теж активно долучилися до Державної комісії з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій.

2. Патронажна служба Червоного Хреста проводить роботу з виявлення верств населення, які потребують захисту, охорони здоров'я, пошук товариств для інвалідів, ветеранські організації. Списки підопічних патронажної служби отримуються та погоджуються з місцевими управліннями соціального захисту населення.

3. Співробітники Червоного Хреста, волонтери проводять для населення навчання по наданню першої домедичної допомоги.

4. Також займаються розповсюдженням знань з гуманітарного права, щоб населення розуміло і знало свої права, якщо вони потраплять в складну ситуацію.

5. Волонтери та працівники організації Червоного Хреста активно проводять навчання населення, щодо санітарно-освітньої роботи, яка націлена на профілактику соціально небезпечних хвороб. Головний проект в якому бере участь Червоний Хрест є соціальний проект «Соціальний супровід та формування прихильності до лікування туберкульозу». 6. Український Червоний Хрест підтримує державу у популяризації донорського руху та заохочує людей ставати донорами крові та її компонентів. У рамках популяризації донорства крові Український Червоний Хрест: - розповсюджує інформаційні матеріали про користь та особливості здачі донорської крові, рекомендації та дії перед, під час і після донації крові; - у співпраці із обласними центрами служб крові організовує донорські акції та інші заходи із популяризації донорського руху; - розвиває напрям донорства крові серед волонтерів та співробітників; - залучає та мотивує населення громад до здачі донорської крові; - підтримує та надає допомогу донорам крові. 7. Наразі у Товаристві – 28 підрозділів загонів швидкого реагування (загонів чи ланок загонів) у більшості областей України. Вони складаються з 453-х навчених членів загонів (волонтерів та, іноді, співробітників), які мають необхідне обладнання та транспорт. Також у ТЧХУ є наметовий табір на 100 постраждалих, який може за необхідності бути розширений до 250 осіб, та 2 польові кухні. 8. Організація Червоного України постійно активно працює для забезпечення миру та добробуту населення, запобігання на надзвичайні ситуації. Червоний Хрест України активний учасник програми, щодо подолання наслідків воєнних конфліктів, надзвичайних ситуацій. Дана організація є учасником переговорів, щодо обміну українських полонених, утворення зелених коридорів, надання гуманітарної допомоги. 9. Товариство Червоного Хреста України з 24 лютого 2022 року мобілізував всі сили та ресурси для оперативного реагування на гуманітарну кризу, яка виникла від розгортання збройного конфлікту в Україні. Основна задача організацій Товариства – забезпечення базових потреб, що наразі виникають у людей, які тікають від війни та розпочинають жити на новому місці. 10. В умовах міжнародного збройного конфлікту в Україні діяльність Служби розшуку Товариства Червоного Хреста України із відновлення родинних зв'язків продовжується, але із значними обмеженнями та з урахуванням поточної ситуації в країні. Опрацювання запитів щодо наслідків Другої світової війни тимчасово призупинено. Пріоритетним для Служби розшуку на сьогодні (починаючи з 24 лютого 2022 р.) є робота з запитами від членів родин щодо розшуку рідних, зв'язок з якими втрачено внаслідок міжнародного збройного конфлікту в Україні. Зважаючи на активні бойові дії та обстріли, Служба розшуку здійснює розшукові заходи або надає послуги з відновлення родинних зв'язків тільки в тих регіонах України, де дозволяє ситуація. За відсутності можливості проведення розшуку, запити реєструються та будуть розглядатися як тільки дозволить ситуація. 11. Кожен з нас у житті може зустріти людину, яка переживає стрес та потребує емоційної підтримки. На жаль, кризові події трапляються постійно, особливо питання стало актуальним в останні роки. До кризових подій відносяться стихійні лиха, нещасні випадки, аварії, катастрофи, збройні конфлікти та пандемії. Вони призводять до соціальних і психологічних наслідків, які порушують нормальний плин нашого життя та підвищують рівень повсякденного стресу. Інколи вони носять особистісний характер і стосуються лише однієї людини, а в інших випадках є масовими і мають негативний вплив на ціле суспільство. Незалежно від масштабу кризових подій, люди, які в них потрапили, можуть мати потребу в отриманні Першої психологічної допомоги. 12. Розпочата війна держави – агресора проти української нації та держави в цілому викликала багато гумані-

тарних криз, які нанесли багато негативних наслідків для українських міст та сіл. Ці наслідки Україна буде ще довго відшкодовувати. Починаючи з 2015 року організація Червоного Хреста України разом з Міжнародним Комітетом Червоного Хреста реалізує проект, який зменшує ризики від мін і вибухонебезпечних предметів, які залишає за собою війна. Зараз головні зусилля зосереджені над внутрішньо переселеними особами, які виїхали з зони конфлікту, або ще там перебувають. Головні ролі відіграють волонтери, які кожного дня ризикують своїм життям для надання допомоги населенню. На основі проведеного аналізу напрямків роботи Червоного Хреста проведемо SWOT – аналіз роботи Червоного Хреста (таб 1.).

Таблиця 1

SWOT – аналіз роботи Червоного Хреста

Сильні сторони	Слабкі сторони
1. Історія розвитку організації. 2. Надання допомоги всім хто її потребує. 3. Багато працівників. 4. Навчають населення домедичної допомоги. 5. Має великий досвід у реалізації різних проектів та програм у партнерстві з різними донорами у тому числі за рахунок державного бюджету.	1. Не ефективна система захисту символіки Червоного Хреста в Україні. 2. Законодавство потребує значного доопрацювання. 3. Структура без належного фінансування має формальний характер і багато оперативних задач виконуються «з центру». 4. Організація виявилась не стійкою і через це кілька разів починала свою діяльність заново. 5. Має велику залежність від донорів своєї діяльності основну частку надходжень займає проектна діяльність що робить організацію залежною від стороннього фінансування своєї діяльності.
Можливості	Загрози
1. Користуючись брендом Організація може комерціалізувати свій бренд. 2. Отримання більш досконалого законодавства про Організацію. 3. Формування структури відповідно до нового Адміністративно – територіального устрою. 4. Історичний досвід роботи дозволяє враховувати його при плануванні нових заходів. 5. Маючи позитивний досвід у реалізації проектів та програм для Організації відкриті широкі можливості щодо залучення нових донорів. 6. Розширення кола ефективного партнерства та покращення взаємодії з існуючими партнерами дозволить покращити якість сервісів та ефективність організації.	1. Недостатність досвіду розвитку комерційної діяльності в Організації. 2. Є можливість втратити ті преференції які зараз зафіксовані у НПА Організації. 3. Широка мережа потребує великих витрат у людському та фінансовому еквівалентах. 4. Організація за свою історію мала різний рівень довіри населення та влади тому не має права на помилкові дії.

Висновки. Можна зробити висновки, що організація Червоного Хреста працює на благо людей, вони допомагають у всіх сферах життя. Зараз в Україні йде жорстока війна і Червоний Хрест допомагає українцям вижити під час воєнних дій. Багато волонтерів видають в гарячих точках гуманітарну допомогу, щоб люди мали, що їсти. Проаналізувавши основні напрямлення якими займається Червоний Хрест, то вони працюють на благо і мир. Нажаль, в XXI столітті йде багато війн і роботи для організації буде ще багато. Тому дана тема ще потребує подальшого вивчення.

Список використаних джерел та літератури

1. Основні положення та принципи Червоного Хреста. URL: <https://redcross.org.ua/about-urcs/principles/> (дата звернення 17.11.2023)
2. Діяльність Товариства Червоного Хреста України: виклики та перемоги. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/diyalnist-tovarisstva-chervonogo-hresta-ukrayini-vikliki-ta-peremoqi-.html> (дата звернення 17.11.2023)

МЕТОДИКИ ВИЗНАЧЕННЯ ТРИВОЖНОСТІ Й СТРАТЕГІЇ ПОДОЛАННЯ КРИТИЧНИХ СИТУАЦІЙ В ДОСЛІДЖЕННІ АДАПТАЦІЇ КУРСАНТІВ ДО СКЛАДНИХ УМОВ НАВЧАННЯ

Безродна Анна, магістрантка факультету педагогіки, психології, соціальної роботи та мистецтв.

Науковий керівник – канд. психол. наук, доц. **Михайлова О. І.**, кафедра загальної та практичної психології.

Поняття «адаптації» в психології посідає одне з провідних місць, тому що від її рівня й особливостей значною мірою залежить ефективність як навчальної так і професійної діяльності.

Але, для визначення цього поняття важливо розуміти основні методики визначення тривожності й стратегії подолання критичних ситуацій в дослідженні адаптації курсантів до складних умов навчання.

Враховуючи структуру адаптаційного процесу, його труднощі, можна дійти висновку, що в адаптаційний період курсанти набувають умінь, які відповідають їхнім навичкам до навчання і завданням майбутньої службової діяльності. Саме тому, критерії адаптованості курсантів відповідали видам адаптації, а показниками адаптованості обрано вміння курсантів, які необхідні їм для навчання та оволодіння майбутньою професією за фахом.

Основна мета навчання полягала в тому, щоб курсанти, засвоїли необхідну систему знань, умінь і навичок, для того, щоб потім вони могли застосовувати їх у практичній діяльності, тому в основі розробки критеріїв адаптованості виступили такі категорії, як знання, вміння і навички. До військового ВНЗ абітурієнти вступають з певним загальноосвітнім рівнем знань. Крім того, у процесі профорієнтаційної роботи вони набувають певні знання про військовий ВНЗ, які потім доповнюється новими знаннями під час проходження первинної військової підготовки вже після вступу та зарахування до ВВНЗ.

Для діагностування рівня адаптованості чи дезадаптованості курсантів було обрано такий показник як вміння, що виступають результатом педагогічних і виховних заходів командирів і викладачів з підготовки тих, хто навчається у вищому військовому навчальному закладі. Означені вище види адаптації цілком природно сформувались у критерії адаптованості, які у свою чергу, складаються з показників адаптованості, що відповідають адаптаційним труднощам та структурі адаптації [2, с. 118].

На процес адаптації курсантів впливають різні фактори, одним у тому числі є тривожність. У науковій літературі існує безліч визначень тривожності. Під тривожністю в психології розуміється стан занепокоєння уситуації підвищеного емоційного навантаження, інтелектуальної та іншої; тривожність сприймається як властивість темпераменту, що характеризується слабкістю нервових процесів; як схильність людини дочастих переживань тривоги.

У психології розрізняють реактивну чи ситуативну тривожність та особистісну. Ситуативна тривожність характеризує стан людини в певний момент, вона пов'язана з конкретною ситуацією. Особистісна тривожність - це особистісна характеристика людини. Вона проявляється у постійному переживанні занепокоєння, у схильності сприймати будь-які події як небезпечні.

Шкала реактивної і особистісної тривожності Спілбергера є єдиною методикою, яка дозволяє диференційовано вимірювати тривожність і як властивість особистості, і як стан. У нашій країні використовують тест у модифікації Ю. Л. Ханіна (1976).

Реактивна (ситуативна) тривожність - стан суб'єкта в даний момент часу, який характеризується емоціями, які суб'єктивно переживаються особою: напругою, занепокоєнням, заклопотаністю, нервозністю у цій конкретній ситуації. Цей стан виникає як емоційна реакція на екстремальну або стресову ситуацію і може бути різним за інтенсивністю та динамікою учасі.

За результатами другої методики Ч. Спілбергера в модифікації Ю. Ханіна було з'ясовано, що 27.5 % респондентів мають високий рівень ситуативної тривожності, середній рівень – 72.5 %

респондентів і низький рівень – 0 % осіб. Превалюючим є помірний рівень ситуативної тривожності (72.5 %) серед курсантів першого року навчання.

Можна констатувати, що емоційний стан цих здобувачів характеризується відсутністю надмірної напруженості і занепокоєння під час обстеження[3, с. 62].

Наступна методика була призначена для вивчення рівня комунікативного контролю. Автор методики, М. Шнайдер, вважає, що люди з високим комунікативним контролем постійно стежать за собою, добре обізнані, де і як себе вести, управляють своїми емоційними проявами, водночас вони відчують значні труднощі в спонтанності самовираження, не люблять непрогнозованих ситуацій. Люди з низьким комунікативним контролем – безпосередні і відкриті, але можуть сприйматися оточуючими як зовсім прямолінійні і нав'язливі.

За методикою «Вивчення рівня комунікативного контролю» (М.Шнайдер) було з'ясовано, що більша частина досліджуваних має високий рівень комунікативного контролю (52.5%), що говорить про вміння постійно стежити за собою, керувати вираженням своїх емоцій. Такі люди легко входять в будь-яку роль, гнучко реагують на зміну ситуації, невимушено себе почувають та здатні передбачити враження, яке справляють на оточуючих[3, с. 64].

Підсумовуючи результати дослідження за усіма методиками можна констатувати, що у курсантів наявні проблеми із процесом соціально-психологічної адаптації.

Подолання (копінг) поведінка є сукупністю усвідомлених когнітивних, поведінкових і емоційних зусиль, направлених на зміну/розв'язання критичної ситуації, які дозволяють або звикнути до неї, терпіти її дію або відхилитися від вимог, які вона пред'являє [1, с. 4].

Для дослідження переважаючих стратегій долаючої поведінки, які використовують курсанти на етапі первинної професіоналізації та адаптації до навчання у вузі, мною використовувалася методика «Копінг поведінка у стресових ситуаціях», адаптована Т.А. Крюковою. Отже, нею представлені наступні стратегії копінг поведінки.

Стратегія «розрядка». Вважаю, що у курсантів так само виникає потреба в розрядці, але умови життя не дозволяють їм використовувати багато доступних курсантам засобів. Крім того, більшість курсантів професійно займаються спортом, що само по собі сприяє зняттю напруження.

«Відчуження» як копінг-стратегія. Ця стратегія полягає в тому, що людина психологічно відсторонюється від джерела стресу і таким чином знижує його негативний вплив, значущість. Така стратегія є успішною в тих випадках, коли джерело стресу знаходиться поза зоною особового контролю. У решті інших випадків ця стратегія не ефективна, оскільки проблема не вирішується, розв'язання відкладається на невизначений термін, стрес може набути хронічної форми. Специфіка навчання у вузах напівзакритого типу, на наш погляд, привчає людину не відкладати розв'язання ситуації, коли ситуація знаходиться в зоні контролю.

Використання такої копінг-стратегії як «фаталізм». Дана стратегія є повним протилежним негативним чинником. Людина приймає ситуацію, навіть не намагаючись змінити хоч би щось. Вибір професії курсантами в деякому розумінні міняє сприйняття життя, подій, інших людей, робить особистість більш стійкою відносно життєвих обставин, учить «тримати удар». Тому більшості курсантів складно змиритися з тим, що їх не влаштовує, і очікувати в бездіяльності, чим саме завершиться та або інша ситуація. Недоліком такого підходу може бути те, що курсанти можуть намагатися міняти навіть ті обставини, які не підлягають змінам з боку людини [1, с. 5].

Стратегія «позитивне мислення». Ця стратегія дозволяє навіть у неприємних, стресових ситуаціях побачити і оцінити позитивний компонент, стимул до подальшого розвитку. Ця стратегія рідше використовується курсантами, тому що вони менш схильні до аналізу ситуації і рефлексії, а більше – до дії. Тому курсанти не вишукують позитивні моменти в ситуації, вони почнуть активно впливати на ситуацію. У цьому, безумовно, є негативний момент – позитивне мислення дає можливість людині, аналізуючи кожну невдачу, неприємність і тому подібне, що називається «вчитися на власних помилках», швидше напрацьовувати необхідний життєвий досвід. Небажання або нездатність бачити в неприємному позитивний момент може гальмувати розвиток особистості.

Копінг-стратегія «заперечення». Суть даної стратегії полягає в тому, що людина заперечує саму наявність негативного або стресового чинника. Курсантам не властиво одурювати самих себе, «ховати голову в пісок» через специфіку особистості, яка формується у процесі первинної професіоналізації. Тобто їм властивіша активна боротьба, подолання важких ситуацій.

Така стратегія як «порівняння» часто використовується курсантами. Дана стратегія припускає порівняння власних особових особливостей з особливостями інших людей, власної поведінки з поведінкою інших людей. Дана стратегія може формуватися і у процесі первинної адаптації і професіоналізації, коли курсанти свідомо або несвідомо порівнюють власні досягнення з досягненнями інших і переносять цю стратегію в повсякденне життя. Дана стратегія не завжди є ефективною, оскільки конструктивніше порівнювати себе з самим собою оцінювати власний досвід перемог і поразок, не орієнтуючись на перемоги і поразки інших[1, с. 8].

Копінг-стратегія «контроль емоцій» значущо частіше використовується курсантами. Суть даної стратегії полягає в тому, що у складних стресових станах людина зберігає спокій, здатність тверезо оцінювати ситуацію. Ми вважаємо, що курсантам у ході первинної професіоналізації й адаптації доводиться оволодівати здатністю стримувати, в першу чергу, негативні емоції, контролювати їх прояв. Часте використання даної стратегії може привести до негативних наслідків і навіть розвитку соматичних захворювань, оскільки неотраговані емоції руйнівно діють на тіло і психічне здоров'я.

Стратегія «обережність». Суть даної стратегії полягає в тому, що людина у складній, неприємній і стресовій ситуації вважає за краще не здійснювати ніяких імпульсивних, необдуманих дій, вчинків, почекати і прийняти оптимальне рішення. Курсантам у меншій мірі властиво використання даної стратегії, оскільки, на мій погляд, вони не схильні до тривалого аналізу, обдумування ситуації, ймовірно частіше вони вважають за краще діяти швидко, ризикуючи, але виграючи. В деяких випадках дана стратегія є неефективною, оскільки імпульсивне рішення може виявитися найочевиднішим, але не конструктивним, таким, що приводить до негативного розвитку подій, загострення ситуації, а не її розв'язання.

Копінг-стратегія «набуття сили». Суть даної стратегії полягає в тому, що людина накопичує силу (м'язову, соціальну, професійну і тому подібне), вважаючи, що сила вирішує все. Курсанти йдуть за шляхом накопичення сили, маючи намір за її рахунок отримати високі позиції в різних сферах життя. Дана стратегія може бути ефективною в достатньо обмеженому крузі ситуацій, тобто там, де сила дійсно цінується і є значущою.

Стратегія «відхід». Це стратегія фізичного відходу або психологічної усунутості від стресової ситуації. Курсантам є властивою у значно меншій мірі, тому що вони вважають за краще активно діяти, а не самоусуватися. Стратегія в більшості випадків не ефективна, оскільки відхід не сприяє вирішенню ситуації, проблема залишається невирішеною, її розв'язання просто відкладається в часі[1, с. 9].

Стратегія «самозмінення». Використання даної стратегії полягає в тому, що ситуація подолання конфлікту і кризи оцінюється як джерело особистісного зростання, набуття цінного життєвого досвіду і зміни на краще. Курсанти йдуть за шляхом зміни зовнішніх обставин, а не власної особистості. В даному випадку це менш ефективно, ніж використовувати життєві обставини для ментальних змін саморозвитку.

Копінг-стратегія «подолання поза реальністю». Використання даної стратегії дозволяє досягти бажаного хоч би в уяві, а позитивні емоції, що виникають при цьому, дають сили для існування у важких життєвих ситуаціях. На мій погляд, курсанти більш схильні діяти, ніж мріяти, їх задовольняють тільки реальні досягнення, а не уявні. Хоча в деяких випадках фантазування, програвання у внутрішньому плані ситуацій успішності сприяє досягненню успіху в реальному житті.

Копінг-стратегія «віра». Дана стратегія припускає наявність віри в те, що ситуація може вирішитися сама собою, втрутаються якісь сили, допоможе хтось або щось, тобто можна вірити і самому не докладати ніяких зусиль до усунення конфліктної або стресової ситуації. Курсанти

рідше удаються до даної стратегії, оскільки вважають за краще спиратися на власні сили, задіюючи свої внутрішні резерви[1, с. 10].

Висновки. Досліджуючи особливості процесу соціально-психологічної адаптації, виявлено, що у курсантів виникають серйозні проблеми з процесом адаптації, це підтвердили результати всього комплексу діагностичних методик, які використовуються в ході дослідження.

Дослідження переважаючих копінг-стратегій показало, що вони використовують абсолютно різні стратегії подолаючої поведінки у процесі первинної професіоналізації й адаптації до навчання у вузі. У курсантів переважають: контроль емоцій, пошук допомоги, наполегливість, фантазія і накопичення сили.

Список використаних джерел та літератури

1. Афанасьєва Н. Є., Ричкова Л. В. Особливості копінгових стратегій адаптації курсантів і студентів УЦЗУ. Проблеми екстремальної та кризової психології. 2009. Вип.6. С. 3-12.
2. Горліченко М.Г. Педагогічні умови адаптації курсантів до навчання у вищих військових навчальних закладах. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. педагог. наук за спеціальністю : 13.00.04, Одеса, 2004. 231 с.
3. Перепечіна Н. М. Психологічна характеристика адаптації першокурсників до навчання у ВНЗ. Практична психологія та соціальна робота. 2013. № 8. С.61-65.

УДК 364-58

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ ПАЛІАТИВНОЇ ДОПОМОГИ

Бондар Ольга, магістрантка факультету педагогіки, психології, соціальної роботи та мистецтв.

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Конончук А. І.**, кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи.

Анотація. У статті розкрито сучасний зарубіжний досвід паліативної та хоспісної допомоги. Результати дослідження дають підстави стверджувати, що в країнах світу застосовуються різні організаційні механізми, форми і методи надання цієї допомоги. Наведено досвід таких країн як США, Канада, Великобританія, Австралія, Польща, Румунія.

Ключові слова: паліативна допомога, паліативний догляд, людина похилого віку, хоспіс.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Згідно із сучасними міжнародними підходами і концепціями, за рекомендаціями Всесвітньої організації охорони здоров'я, паліативна допомога повинна бути невід'ємною, інтегрованою складовою медичного обслуговування та соціальної опіки і входити в структуру національних систем охорони здоров'я. Це підхід, що дозволяє поліпшити якість життя пацієнтів (дітей і дорослих) та їхніх сімей, які стикнулися з проблемами, пов'язаними із захворюванням, що загрожує життю, шляхом запобігання та полегшення страждань за рахунок раннього виявлення, ретельної оцінки та лікування болю та інших фізичних симптомів, а також надання психосоціальної та духовної підтримки. Надання паліативної допомоги ґрунтується на принципі поваги до людської гідності та спрямоване на надання практичної підтримки родинам паліативних пацієнтів. Обов'язок держави забезпечити доступ до паліативної допомоги всім пацієнтам, незалежно від віку, нозологічної категорії захворювання, соціального статусу, національності, релігійних та політичних переконань, місця перебування тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед сучасних науковців, які досліджують проблему паліативної допомоги можемо виділити таких зарубіжних науковців як Дж. Білінгз, Е. Браун, О. Буллоу, Л. Кемпбелл, К. Кейпер, Б. Інгер, К. Сентіно, Д. Кларк, В. Форман, с. Коннор,

К. Гул, Д. Копчак, Ф. Мертаг, Г. Джонсон, К. Скулз і Р. Вітгінгтон, С. Юнгер, Дж. Лінн, Д. Мейер, М. Отт, Дж. Мартін-Морено, Е. Дейвіс, І. Хіггінсон, Л. Піводік, М. Потер, та ін.; серед українських – Н. Бугаєвську, Н. Величко, Ю. Вороненка, Ю. Губського, Ю. Жогно, Д. Полякову, Г. Савку, Т. Семігину та ін. У деяких вітчизняних працях приділяється увага паліативній допомозі людям похилого віку (Т. Вялих, Н. Герасименко, С. Москалюк, Н. Романова, Н. Тимошенко, В. Чайковська та ін.). Власне зарубіжний досвід вивчається у працях К. Данилюк, М. Калашлінської, І. Капчач та ін.

Мета статті: проаналізувати історію становлення та сучасний досвід організації паліативної допомоги в зарубіжних країнах.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих результатів. Як відмічають науковці, витоки сучасної паліативної допомоги та паліативної медицини необхідно шукати у перших будинках сестринського догляду, а також хоспісах (будинках для мандрівників), богадільнях та притулках, які виникали у Середньовіччі при церквах та монастирях. Це пов'язувалось з тим, що у тодішній лікарській практиці не було прийнято мати справу з проблемами вмираючих. І лише християнська церква брала на себе в ті часи турботу про вмираючих і безнадійно хворих людей, забезпечуючи їм соціальну та духовну допомогу силами сестер милосердя.

Поворот усієї європейської медицини «обличчям до вмираючих хворих» одним з перших передбачив англійський філософ Ф. Бекон у своїй праці «Про гідність та примноження наук» у 1605 р., де писав про те, що необхідний спеціальний напрямок наукової медицини з ефективного надання допомоги невиліковним, вмираючим хворим.

Проте лише у ХХ столітті ідеї створення спеціальних закладів чи послуг для безнадійно хворих людей набули професійного звучання. Датою народження хоспісів сучасного типу вважають 1967 рік, коли у Великобританії Сесилія Мері Струуд Сондерс (медсестра, соціальна працівниця, лікарка і письменниця) заснувала перший у світі спеціально побудований госпіс – Госпіс Святого Христофора (St.Christopher'sHospice) [4]. Це був і перший заклад, в якому, окрім купірування болю та інших симптомів, хворі отримували співчуття та підтримку, в якому стали проводитися і спеціальне комплексне навчання фахівців, і наукові дослідження. Вона вводить до вжитку поняття «загальний біль», яке включає біль фізичний, емоційний і духовний. С. Сондерс вважала, що якщо біль постійний, то і його контроль має бути постійним. Саме з неї починається звернення уваги на роботу хоспісів та особливу філософію надання паліативної допомоги.

Прогресивні ідеї та наукові, методичні праці С. Сондерс докорінно змінили характер допомоги, яку надають вмираючим, і внесли зміни до лікувальної практики, прийнятої у всьому світі. Вона стала натхненником для всіх людей, які займаються наданням допомоги вмираючим хворим. Також варто згадати ще і швейцарку Елізабет Кюблер-Рос, яка у 1969 р. видала першу книгу з танатології «Про смерть і вмирання», засновану на більш, ніж 500 інтерв'ю з вмираючими пацієнтами. У ній вперше було висловлено думку про те, що високотехнологічна медицина не здатна вирішити всіх проблем людського існування [6].

У 70-х роках ХХ ст. ідеї паліативної допомоги поширилися і в Північній Америці, і, зокрема в Канаді і США. Батьком паліативної допомоги у цьому регіоні вважається канадський лікар, хірург і вчений Бальфур М. Маунт. Надихнувшись ідеями С. Сондерс та Е. Кюблер-Рос, після відвідування хоспісу Святого Христофора у Лондоні, він у 1975 р. засновує подібний заклад на базі невеликого відділу паліативної допомоги в Монреалі (Канада), що включав виїзну службу, а також кілька лікарів-консультантів. А оскільки термін «хоспіс» у франкомовній Канаді мав інше значення, то саме Б. М. Маунт став ініціатором запровадження поняття «паліативна допомога». Він і став директором-засновником Служби паліативної допомоги Королівської лікарні Вікторії [5].

Поступово ідеї паліативної допомоги стали міжнародним трендом, і сприяла цьому інформаційна кампанія Всесвітньої організації охорони здоров'я. У 70-ті роки група експертів під заступництвом ВООЗ розпочинає рух за розвиток паліативної допомоги більш ніж у 40 державах, провідними серед яких були Швейцарія, США, Великобританія, Канада, Голландія, Бельгія, Франція та Австралія. Паліативна допомога набуває статусу спеціальної дисципліни зі своїми правами, академічними та клінічними позиціями, спеціалізованими науковими досліджен-

нями та літературою, комплексними програмами розвитку та стає новим напрямом суспільної охорони здоров'я. Після цілого ряду дебатів і ця тенденція була відображена та закріплена у Лісабонській декларації, прийнятій ВООЗ у 1981 р. Це міжнародне зведення прав пацієнта, серед яких окремо виділено право людини на смерть з гідністю.

У 1982 р. ВООЗ оголошує про необхідність створення нового напрямку охорони здоров'я та пропонує визначення паліативної допомоги. Відповідно до цього визначення паліативною називалася «активна всебічна допомога пацієнтам, чиї хвороби більше не піддаються лікуванню, першочергово завданням якої є купірування болю та інших патологічних симптомів, а також вирішення соціальних, психологічних та духовних проблем хворих. Метою паліативної допомоги є досягнення найліпшої якості життя хворих та їх сімей».

У 1990 р. ВООЗ публікує доповідь експертів під назвою «Знеболення при раку та паліативний рух». З цього моменту паліативна допомога як самостійний напрямок діяльності отримує офіційне міжнародне визнання. У ряді найбільш розвинених країн світу, що мали на той час значну кількість хоспісів і будинків догляду, починають створюватися перші національні об'єднання та асоціації хоспісної та паліативної допомоги: NHPCO (США), IANPC (США), EAPC (Італія), Help The Hospices (Великобританія) та ін. [3, с. 69].

У 1996 році паліативна допомога була включена в Index Medicus під терміном «паліативна допомога» на додаток до наявних термінів «термінальна допомога» (1968) та «хоспіс» (1980).

У нормативному відношенні діяльність та напрямок розвитку паліативної допомоги на міжнародному рівні були визначені документами Всесвітньої організації охорони здоров'я (1982, 1990), Барселонською (1996), Корейською (2005) та Венеціанською деклараціями (2006), а також Міжнародною програмою розвитку паліативної допомоги та Будапештськими зобов'язаннями Європейської асоціації паліативної допомоги (2007).

У повсякденній діяльності слід також використовуватися такі міжнародні документи, що регулюють надання цього виду допомоги, як:

- рекомендація N Rec (2003) 24 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Про організацію паліативного догляду»;
 - посібник «Паліативна допомога: рекомендації ВООЗ щодо здійснення ефективних програм» (2007);
 - «Біла книга стандартів та норм паліативної допомоги в Європі – Європейській Асоціації паліативної допомоги» (2009, 2010);
 - Празька хартія «Набуття паліативної допомоги – право людини» (2013);
- рекомендації Глобального атласу паліативної допомоги в кінці життя (2014) та ін.

У вищевказаних документах представлений міжнародний підхід до надання паліативної допомоги. Відповідно до нього до надання допомоги невиліковним хворим залучають як самого пацієнта, так і його рідних, і громадськість. Головна концепція паліативної допомоги – задовольнити потреби пацієнта, де б він не знаходився: вдома чи в лікарні. Забезпечення доступності паліативної допомоги є не лише етичним зобов'язанням системи охорони здоров'я; це також і зобов'язання згідно з міжнародним законодавством про права людини. Право на паліативну допомогу та полегшення болю визнається правом людини на здоров'я.

На сьогоднішній день у світі відсутній загальноприйнятий, уніфікований підхід до організації надання паліативної допомоги. У різних країнах запроваджені різні моделі та реалізуються різні організаційні механізми державного управління в цій сфері. На це впливають різні чинники: політичні, історико-культурні, економічні, соціально-демографічні та ін. Але мета надання паліативної допомоги та проблеми, які потрібно вирішувати, є в більшості країн схожими.

Лідером за розвитком паліативної і хоспісної допомоги в світі є Великобританія, де 80 % стаціонарної допомоги надається хоспісами – діють понад 220 хоспісів різних паліативних мереж (частина у складі Національної онкологічної мережі). У цій країні паліативна допомога надається, переважно, недержавними організаціями. Державне ж фінансування менше 1/3 – для дорослої мережі, менше 5 % – для дитячої (функціонують 13 спеціалізованих хоспісів). Варто відмітити,

що у Великобританії навіть запровадили Всесвітній день Хоспісу та паліативної допомоги, який є одним із головних фокусів охорони здоров'я [2, с. 81-82].

Показовим є і досвід Австралії, в якій паліативна допомога навіть виділена в самостійну галузь науки та є навчальною дисципліною. У 1998 р. на державному рівні була прийнята Стратегія паліативної допомоги, а в 2011 р. із внесенням до стратегії змін було затверджено Національну Стратегію паліативної допомоги. У ній зазначені функції громадськості, держави, органів влади штатів і територіальних громад, надавачів послуг із паліативної допомоги та місцевих ГО щодо забезпечення паліативної допомоги на всій території Австралії. Австралійськими фахівцями також розроблено та впроваджено Стандарти надання якісної паліативної допомоги. В Австралії потреба в паліативній допомозі постійно зростає. Причиною цього є збільшення середньої тривалості життя австралійців, а тому і потреби у державній підтримці збільшуються. Для забезпечення паліативної та хоспісної допомоги функціонують відділення в державних (728 заклади) та приватних лікарнях (286 заклади) [2, с. 82].

Серед країн Східної Європи лідерами у наданні паліативної допомоги є Польща, Румунія, Угорщина. Так, у Польщі паліативна допомога є окремим спеціалізованим напрямом охорони здоров'я. З 1999 р. впроваджено клінічну спеціалізацію для лікарів та медичних сестер. У 1998 р. прийнято Програму розвитку паліативної допомоги, у 1999 р. – прийнято стандарти служб паліативної допомоги, а в 2004 р. – Стандарти медичних процедур паліативної допомоги. Вагома роль належить некомерційним громадським організаціям, фондам, церковним, чернечим та іншим товариствам й приватним фірмам. Фінансування йде з місцевих бюджетів самостійною статтею як вид послуг. У Польщі поширені різні форми надання паліативної допомоги: комплексна домашня (служба «Домашній хоспіс» для дорослих, дітей); консультація з паліативного догляду; стаціонарний хоспіс; денний центр паліативного догляду; паліативна допомога у відділеннях лікарень при медичних університетах. Всього 442 заклади мають право надавати паліативну допомогу через укладання контракту з державою (95% із них отримують бюджетне фінансування).

У Румунії у 1997 р. організовано Асоціацію паліативної допомоги, яка налічує 200 учасників. Розроблено дієве законодавство щодо паліативної допомоги. Всього діє на державному рівні 25 Служб паліативної допомоги.

В Угорщині здійснюється активний розвиток паліативної медицини з 2004 р. на сьогодні створено і діють 10 стаціонарних хоспісів, 28 хоспісів вдома, 2 центри денного перебування, 4 мобільні бригади, 50 організацій спеціалізованої паліативної допомоги.

Серед важливих проблем, які виникають у країнах Східної Європи під час надання паліативної допомоги, Ю. Вороненко та Ю. Губський виділяють такі:

- ✓ недостатність визнання, оцінки і підтримки розвитку системи паліативної допомоги з боку урядів, особливо регіональних органів виконавчої влади;
- ✓ недостатність доступності опіоїдних анальгетиків для паліативних пацієнтів;
- ✓ брак фахівців, які пройшли спеціальну підготовку, і відсутність спеціалізації медичного персоналу з паліативної та хоспісної медицини;
- ✓ нестача обладнання для здійснення паліативного лікування та догляду;
- ✓ недостатні можливості для проведення наукових досліджень;
- ✓ негативні культурні стереотипи і національні традиції;
- ✓ недостатність інформованості населення з питань паліативної допомоги;
- ✓ недостатність міжсекторальної співпраці і координації зусиль з розвитку служби паліативної та хоспісної допомоги;
- ✓ обмеження фінансування з бюджету та відсутність традицій меценатства і благодійництва [1, с. 66].

Висновки і перспективи подальших досліджень у цьому напрямку. Отже, у більшості розвинених країн світу, починаючи з 1960-х років і до початку XXI ст., розвиток системи паліативної допомоги стає однією з найактуальніших медико-соціальних і гуманітарних проблем суспільства. Ці системи в різних країнах світу відрізняються між собою, зокрема за визначенням термінології, сутністю, структурою, організацією та механізмами надання цієї допомоги, а також

за ресурсним забезпеченням, за підходами до фінансування тощо. Ці відмінності у сучасних реаліях суспільного розвитку зумовлюються впливом демографічних, соціальних, глобалізаційних факторів. Світовий досвід свідчить про те, що ефективна паліативна допомога заснована на колективній роботі медиків різних спеціальностей (онколог, терапевт, психотерапевт, медичні сестри та ін.), соціальних працівників, родичів, друзів хворого, служителів церкви та на високому рівні наступності у їхній спільній діяльності.

За результатами дослідження 2011 року, що охопило 234 країни, території та райони, науковці зробили висновок про те, що послуги паліативної допомоги були успішно інтегровані лише у 20 країнах, тоді як у 42 % країн вони відсутні, і ще у 32 % країн носять лише епізодичний характер.

У зв'язку із цим виникає потреба у поглибленому пошуку нових оптимальних моделей, підходів і шляхів міжвідомчої взаємодії, раціональних форм організації системи надання паліативної допомоги, що відповідає принципам реформування системи охорони здоров'я, кращим міжнародним стандартам і практикам, концепціям гуманізму та забезпечення прав людини на гідне життя і його завершення.

Список використаних джерел та літератури

1. Вороненко Ю. В., Губський Ю. І. Створення системи паліативної і хоспісної допомоги в умовах реформування охорони здоров'я в Україні: медичні та соціальні аспекти. *Наука і практика*. 2014. № 1. С. 63-75.
2. Данилюк К. В. Сучасний зарубіжний досвід застосування організаційного механізму державного управління паліативною та хоспісною допомогою. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія : Державне управління*. 2017. № 2. С. 79-86.
3. Калашлінська М. Політико-історичні етапи формування паліативної та хоспісної допомоги в світі. *European Political and Law Discourse, 2019, Volume 6, Issue 6*. С. 66-70.
4. Сесилія Сондерс. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Сесилія_Сондерс
5. Balfour Mount. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Balfour_Mount
Elisabeth Kübler-Ross. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Elisabeth_K%C3%BCbler-Ross

УДК 364:159.922.76].061.2

ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТОВАНОСТІ ДІТЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ В УМОВАХ ГРОМАДСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

Бринявська Наталя, Ступак Сергій, Прищеп Ірина магістранти факультету педагогіки, психології, соціальної роботи та мистецтв.

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Борисюк С. О.**, кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи

Анотація. У статті представлені результати дослідження соціальної адаптованості дітей з інвалідністю в умовах громадської організації. Здійснений аналіз особливостей організації соціальної адаптації підлітків; описаний досвід роботи громадської організації з підлітками з інвалідністю та їх родинами (ГО «Бродівське районне добровільне товариство захисту дітей з інвалідністю «Надія», м. Броди, Львівська область).

Ключові слова: особи з інвалідністю, складні життєві обставини, підлітки, соціальна підтримка, соціальна адаптація, адаптованість.

Актуальність. Надання соціальних послуг в Україні традиційно є прерогативою держави. Однак, не можна залишати поза увагою існування недержавних організацій, які і здатні, і здебільшого забезпечують попит на соціальні послуги у громаді. Останнім часом в Україні важливу роль в реалізації соціальної політики відіграють громадські організації осіб з інвалідністю і ветеранів, які є незалежними, неприбутковими та благодійними і разом з тим недерж-

жавним, некомерційним сегментом соціального захисту громадян. Сферою діяльності таких громадських організацій і спілок є проведення заходів та надання різних послуг здебільшого в галузі соціального захисту і охорони здоров'я населення, освіти, культури, спорту тощо. Роль цих громадських організацій і спілок з кожним роком стає більшою і важливою у різних сферах життєдіяльності особи з інвалідністю [2].

Недержавний сектор може використовувати такі ресурси, як волонтерська праця, ініціативність та активність членів організації, психологічна підтримка на засадах принципу «рівний-рівному», альтернативні матеріальні ресурси у вигляді пожертв, грантів, членських внесків, спрямовувати доходи від власної підприємницької діяльності на розвиток соціальних послуг [2].

Недержавні організації здійснюють свою діяльність залежно від території, на яку розповсюджується діяльність таких організацій, на місцевому, загальнонаціональному та міжнародному рівні. Переважна більшість недержавних організацій в Україні здійснює свою діяльність саме на місцевому рівні, в межах якогось одного міста, так як недержавні організації, які здійснюють свою діяльність на місцевому рівні, краще знають місцеві громади, знайомі з їхніми потребами та часто можуть запропонувати найефективніший спосіб надання соціальних послуг місцевому населенню є причиною того, що такі організації здатні ефективніше, ніж державні, надавати соціальні послуги, швидше реагувати на нові потреби у соціальній сфері [2].

Виконуючи одне з завдань даного дослідження, ми вивчили досвід роботи такої місцевої громадської організації (Громадська організація «Бродівське районне добровільне товариство захисту дітей з інвалідністю «Надія» (м. Броди, Львівська область), в рамках якої здійснювалася соціальна робота з дітьми/молоддю з інвалідністю, яка проявляється у напрямку соціально-психологічної та педагогічної допомоги, соціальної адаптації та реабілітації таких дітей/молоді.

Аналіз досвіду роботи громадських організацій Бродщини Львівської області в контексті предмету нашого дослідження ми доповнили проведенням дослідженням і визначили мету його емпіричного етапу, а саме – вивчити стан соціальної та особистісної адаптованості/дезадапованості підлітків з інвалідністю – членів громадської організації. І для вирішення цієї мети ми поставили певні завдання.

Отже, *теоретичний етап нашого дослідження передбачав* теоретичний аналіз наукової літератури соціологічного, психологічно-педагогічного, соціального характеру, щоб:

- визначити зміст основних понять, на якому базується емпіричне дослідження;
- обґрунтувати адаптованість як особистісну характеристику підлітка і як результат процесу його соціально-психологічної адаптації; передусім, як взаємозв'язок проявлених комунікативних здібностей підлітків та успішність розвитку їх адаптаційного потенціалу;
- на основі даного підходу визначити зміст, критерії та показники прояву соціально-психологічної адаптованості як особистісної характеристики, коли констатується погодження домагань і очікувань особи, самооцінювання з її можливостями і соціальним середовищем.

Завданнями емпіричного етапу дослідження ми визначили такі:

- відповідно до визначених критерії та показників підібрати діагностичний матеріал;
- вивчити стан розвитку соціальної адаптованості та дезадапованості дітей з інвалідністю підліткового віку в умовах громадської організації (Громадська організація «Бродівське районне добровільне товариство захисту дітей з інвалідністю «Надія» (м. Броди, Львівська область);
- запропонувати рекомендації для організації соціальної роботи у громадських організаціях щодо якості надання ними такої послуги як соціальна адаптація для дітей з інвалідністю та їх родин.

Виконуючи завдання теоретичного етапу дослідження, ми визначаємо, що наш науково-дослідницький пошук базується на певному розумінні основних понять предмету даного дослідження (поняття «соціальна адаптація» та її видів, «адапованість» та її показники тощо).

Аналізуючи структуру соціальної адаптації варто зазначити, що вона охоплює різні сфери життєдіяльності особи: фізіологічні умови існування; загальні умови пристосування до освітнього

середовища; психологічні умови пристосування (до нового соціального оточення, особливостей конкретної діяльності тощо).

У соціально-психологічному аспекті поняття «соціальна адаптація» розглядаємо як узгодження оцінок, орієнтацій, цінностей, особистості з можливостями їх реалізації у соціальному середовищі. Якщо активне і ціннісно-вмотивоване прийняття індивідом соціальної ролі – такий елемент включається у соціальну адаптацію, то можемо розглядати її як соціально-психологічний механізм соціалізації особистості загалом. Тому при підготовці діагностичного інструментарію ми обгрунтовано вибираємо тест І Рожкової «Моніторинг соціалізації особистості».

Більшістю науковців адаптація розуміється як результат змін, які стаються при організації та підтримці взаємовідносин між людьми, і це має активний характер процесу пристосування загалом. Неуспішність процесу адаптації особистості негативно позначається на її соціальному визнанню, міжособистісних взаєминах. Тому одним з критеріїв соціальної адаптованості людини будь якого віку визначаємо – успішність побудови нею комунікативної взаємодії з оточуючими.

Загалом, у віковому аспекті формування соціально-психологічного портрету підлітка відбувається через активізацію власного досвіду спілкування в безпосередніх соціальних контактах, під впливом мікро і макросередовища, його соціальних норм і цінностей. Підліток прилучається до групи, щоб стати її частиною, досягнути відчуття «Ми» і «Я» серед «Ми» і позбутися самотності. Це дає відчуття впевненості, спонукає на соціальне життя в колективі при міжособистісній взаємодії, і таким чином, сприяє набуттю індивідуального соціального досвіду.

Але найскладніше нам було визначити поняття адаптованості особистості та її критерії і показники. Вчені багатьох напрямків (психології, соціальної роботи, соціології тощо) досліджують не тільки суть поняття «адаптованість», а й індикатори адаптаційного потенціалу і стану особистості (О. Дудченко, О. Злобіна, Ю. Левада, К. Кальницька, Ю. Коваленко). Наприклад, с. Хутка зазначає : «Рівень соціальної адаптованості особистості розглядається як рівень розвитку спрямованості та потенціалу особистості (включно з її умінням формувати умови свого життя), якому відповідає певний рівень задоволення її потреб. Виходячи з цього, в якості показника рівня соціальної адаптованості особистості можна розглядати показник рівня задоволення її потреб» [5]. Інші дослідники адаптованість особистості розглядають як фактор формування її поведінки і діяльності через формування відповідних мотиваційних комплексів або спонукальних механізмів (або утворень), які в кожному окремому випадку займають різне місце в структурі діяльності (ієрархії мотиваційних чинників)» [4].

Уцілому, адаптованість дослідники трактують як характеристику процесу адаптації у статичному стані, як певний психічний стан, який досягається за умови успішного процесу адаптації особистості на різних вікових етапах. Ознакою соціальної та психологічної дезадаптованості може бути переживання особою внутрішніх і зовнішніх конфліктів, коли не знаходяться психічні механізми і форми поведінки, необхідні для вирішення життєвих ситуацій та проблем [1].

Загалом, інтегральними критеріями адаптованості дослідники розглядають: тривалість активного життя, стан здоров'я людини, психічну рівновагу, стан працездатності, сформованість продуктивного копіngu, досягнення моральної зрілості особистості, ступінь реалізації внутрішнього особистісного потенціалу, достатній рівень задоволення актуалізованих потреб, збалансованість структури особистості, емоційну стресостійкість, рівень емоційного інтелекту [1].

Разом з тим, варто зауважити, що визначення різних рівнів та критеріїв адаптації, адаптованості певною мірою є штучним і слугує завданням наукового аналізу й опису конкретного явища. Адаптація характеризує взаємодію особи із соціальним середовищем. Тому при аналізі даної проблеми виділяються різні рівні адаптації й адаптованості: біологічний, психологічний, соціальний [1].

Соціальний рівень адаптованості проявляється в успішній соціальній адаптації людини до соціуму та характеризує якість соціальної взаємодії. Соціальний рівень адаптованості має вираження в засвоєнні комунікативних соціальних ролей у певній групі, а також поза нею [1].

Соціально-психологічна адаптованість особистості розуміється як такі взаємини особи та групи, коли вона без особливих внутрішніх та зовнішніх конфліктів задовольняє свої важливі соціальні потреби та рольові очікування референтної групи [1]. Такими теоретичними позиціями обґрунтовується та підкріплюється правомірність визначеного нами критерію соціальної адаптованості підлітка – побудова особистістю конструктивної комунікативної взаємодії.

Розуміючи соціальну адаптацію як процес, разом з дослідниками [1;4] визначаємо стадії адаптованості особи до соціального середовища:

– початкова стадія: людина знає, як себе поводити у новому середовищі, хоча може не визнавати його цінностей;

– друга стадія: стадія терпимості, коли особа і нове середовище демонструють толерантність до цінностей і зразків поведінки;

– третя: визнання і прийняття особою певних цінностей середовища і визнання цінностей особистості новим середовищем;

– четверта – це асиміляція, коли спостерігається повна відповідність системи цінностей індивіда і соціального середовища [3].

Рівнями соціальної адаптації визначаються основні три: 1) товариство (макросередовище); 2) соціальна група (мікросередовище); 3) сам індивід (особистісна адаптація). Загальними механізмами соціально-психологічної адаптації особистості вчені називають такі: когнітивний; емоційний; практичний, поведінковий, що визначає спрямованість соціальної взаємодії [3].

Отже, відповідно до результатів проведеного теоретичного етапу дослідження щодо критеріїв, показників та стадій адаптованості особи до соціального середовища, ми провели емпіричне дослідження соціальної адаптації підлітків з інвалідністю в умовах громадської організації.

Оскільки, у проаналізованій нами науковій літературі ми не знайшли подібних досліджень, то самостійно вибирали діагностичний інструментарій для вивчення стану соціально-психологічної адаптованості дитини з інвалідністю.

Зважаючи на соціально – психологічні характеристики особи з інвалідністю та особливості її розвитку саме у підлітковому віковому періоді, ми вибрали методами емпіричного дослідження – метод наукового спостереження та опитувальні методи. Обираючи тестову методіку для діагностики рівня адаптованості підлітка з інвалідністю, ми зважали на те, щоб опитувальник був нескладним змістовно і простим технічно у використанні. Таким вимогам, на наш погляд, відповідає тестова методіка І. Рожкової «Моніторинг соціалізації особистості», де респондентів потрібно оцінити 20 тверджень.

Усього дослідженням було охоплено 18 осіб з інвалідністю підліткового віку - членів громадської організації у м. Броди (Львівської обл.) «Надія».

Опитування респондентів проводилося за тестовою методикою І. Рожкової. За ключем методики ми брали до уваги відповіді на питання : 1. Прагну догодити рідним та близьким. 5. Я прагну чинити так само, як і всі мої товариші. 9. Прагну чинити так, щоб мене хвалили оточуючі. 13. Мені хочеться, щоб зі мною всі дружили. 17. Прагну не сваритися з товаришами. Суму балів за відповіді на ці питання ділили на 5 за умовами методики та визначали рівень розвитку соціальної адаптації підлітків. Результати представлені у діаграмі 1.

Отже, за результатами опитувальника І. Рожкової, як показують дані рисунку 1 виявлено, що серед

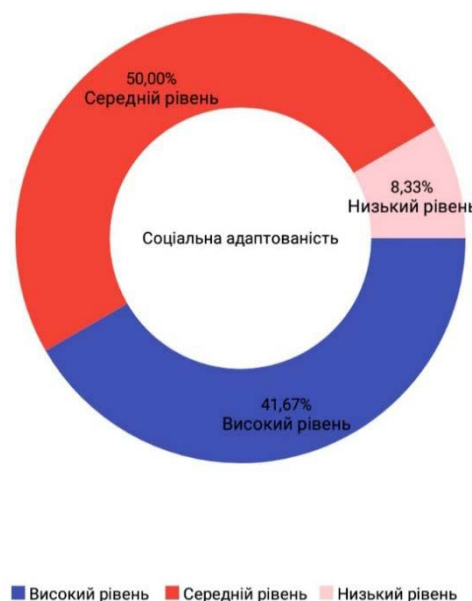

Рис.1. Рівні розвитку соціальної адаптації дітей з інвалідністю в умовах громадської організації «Надія»

досліджуваних 8% респондентів з низьким рівнем адаптованості, 50% – з середнім, 42% – з високим. Аналізуючи такі результати і сам процес тестування таких респондентів, ми припускаємо, що надані відповіді не є повністю об'єктивні, тяжіють до категоричної тенденції – «все добре, усіх люблю і хочу дружити», а тому інші показники даної методики (автономність, засвоєння моральних норм) не аналізуємо і до уваги в даному дослідженні не беремо. Разом з тим проявилася проблема дослідження опитувальними методами дітей з порушенням розумового розвитку. Тому ми вирішили скористатися методом наукового спостереження для виявлення рівня соціальної адаптації підлітків за критерієм – уміння будувати конструктивну комунікативну взаємодію з оточуючими.

Загалом, показники соціальної адаптованості досліджуваних підлітків з інвалідністю вказують на переважаючий середній та низький рівень розвитку стану адаптованості дітей.

Таким чином, загальні результати комплексного дослідження стану соціальної адаптації дітей з інвалідністю в умовах громадської організації, ми готові висловити передбачення про те, що важливу роль у вирішенні такого завдання як підтримка стану соціальної адаптованості підлітків з інвалідністю відіграє участь їх у різних інтерактивних формах діяльності в умовах самої громадської організації та робота громадськості територіальної громади щодо прийняття таких дітей у соціальне середовище міста.

Список використаних джерел та літератури

1. Адаптованість особистості в контексті різних методологічних підходів до проблеми адаптації. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/153575767>.

2. Громадські організації та спілки осіб з інвалідністю як суб'єкти надання соціальних та реабілітаційних послуг засобами інклюзивного туризму в громаді: монографія / Кравченко О.О., Скочко М. Державний та недержавний сектори у сфері соціального обслуговування сільської місцевості України. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/123456789/14066/1/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F.pdf>

3. Технології соціальної адаптації: презентаційний матеріал URL: <https://naurok.com.ua/tehnologi-socialno-adaptaci-198246.html>

4. Хміляр А. Соціальна робота з дітьми з особливими потребами в умовах інклюзивного освітнього простору. *Вісник Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих ім. Івана Зязюна НАПН*: 36. Наук. Пр. за матеріалами VII Всеукр. Науково-практ. Конф., м. Київ, 17 квіт. 2021 р. С. 157

5. Хутка С. Проблема вимірювання рівня соціальної адаптованості особистості: визначення ключового індикатора. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4e052d7e-1549-4908-88f6-331b35bf107c/content>

УДК 364.042

УМОВИ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ В ТЕРИТОРІАЛЬНОМУ ЦЕНТРІ СОЦІАЛЬНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ (НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ)

Вакулик Ольга, магістрантка факультету педагогіки, психології, соціальної роботи та мистецтв

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Конончук А. І.**, кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи

Анотація. У статті розкривається проблема соціальної адаптації людей похилого віку. Визначено особливості соціальної адаптації як соціальної послуги. Проаналізовано умови соціальної адаптації людей похилого віку в Ніжинському територіальному центрі соціального обслуговування (надання соціальних послуг) Ніжинської міської ради Чернігівської області.

Ключові слова: соціальна адаптація, соціальні послуги, людина похилого віку, територіальний центр соціального обслуговування.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Проблема соціальної адаптації людини розглядається у багатьох галузях наукових знань. І це закономірно, оскільки мінливість і динамічність життя, політичні та економічні нововведення суттєво змінюють буденність як окремих людей, так і груп, соціумів. Однією з таких груп, для якої питання соціальної адаптації є надзвичайно актуальними, є люди похилого віку. Для них адаптація в більшості випадків є необхідною умовою для покращення соціального стану та самопочуття і є одним із цілком реальних способів збереження життєздатності людини у сучасному мінливому світі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження соціальної адаптації зробили такі зарубіжні науковці як А. Шеффле, Г. Спенсер, У. Томас, Л. Гордон, Т. Парсонс, Р. Мертон Ж. Піаже, З. Фрейд, Е. Фромм та ін. В Україні способи реалізації культурних та творчих потенціалів, можливості самореалізації особистості у похилому віці розглядали О. Бень, О. Бриндзак, М. Житинська, Т. Коленіченко, О. Новікова, Н. Романова, В. Чайковська та ін.

Мета статті: проаналізувати умови соціальної адаптації людей похилого віку в Ніжинському територіальному центрі соціального обслуговування (надання соціальних послуг) Ніжинської міської ради Чернігівської області.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих результатів. У соціальній роботі термін «соціальна адаптація» має психосоціальне значення і містить ті аспекти, що стосуються безумовної самоактивізації особистості та залучення до цього процесу комплексу соціально-економічних, соціокультурних, психологічних, педагогічних, медичних і соціальних засобів. Це може бути як активна соціальна адаптація, за якої особа намагається впливати на середовище, щоб змінити його та включитися до цього зміненого середовища, змінюючи деякі цінності, форми взаємодії та діяльності. Так і пасивна соціальна адаптація, за якої суб'єкт не намагається змінити соціальне середовище, а поступово включається до того середовища, в якому він опиняється [2].

Характеризуючи особливості людей похилого віку, акцентуємо увагу, що в цьому віці людина стикається з комплексом проблем: фізіологічними (зміни в організмі, погіршення стану здоров'я); психологічними (самотність, невпевненість в собі, у власних силах, проблеми взаємовідносин з близькими, іншими віковими групами тощо); соціальними (обмеження соціальних зв'язків, нестача фінансів, неправильна організація побуту, відсутність цікавого дозвілля та ін.).

Процес соціальної адаптації різних категорій населення у практиці соціальної роботи реалізується у формі надання відповідної соціальної послуги. На сьогодні ця послуга унормована і стандартизована. З позицій нормативного підходу соціальна послуга соціальної адаптації трактується як «комплекс заходів, що здійснюються протягом строку, необхідного для процесу активного гармонійного пристосування осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі осіб похилого віку, осіб з інвалідністю, осіб, які перебували у спеціалізованих або інтернатних закладах, осіб, які відбули покарання у вигляді обмеження або позбавлення волі на певний строк, до змінених умов соціального середовища, спрямованих на усунення/пристосування обмежень життєдіяльності для підтримки соціальної незалежності, збереження та продовження їхньої соціальної активності» [1].

Для людей похилого віку ця послуга важлива в таких напрямках її реалізації: допомога в аналізі життєвої ситуації, визначенні основних проблем, шляхів їх вирішення; залучення отримувача послуги соціальної адаптації до вирішення власних проблем, складання плану виходу зі складної життєвої ситуації та допомога у його реалізації; надання інформації з питань соціального захисту населення; представництво інтересів; надання психологічної допомоги; корекція психологічного стану та поведінки в повсякденному житті; навчання, формування та розвиток соціальних навичок, умінь, соціальної компетенції; участь в організації та діяльності груп самопомоги; допомога у зміцненні / відновленні родинних і суспільно корисних зв'язків; участь

в клубах за інтересами, клубах активного довголіття, університетах третього віку, допомога в організації денної зайнятості та дозвілля; сприяння зайнятості [1].

Розглянемо детальніше одного з надавачів соціальної послуги соціальної адаптації, яким є територіальний центр соціального обслуговування та проаналізуємо умови соціальної адаптації людей похилого віку в цій установі на прикладі м. Ніжин. Структура Ніжинського територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг) Ніжинської міської ради Чернігівської області (НТЦСО) станом на 2023 рік передбачає функціонування 4 відділень: соціальної допомоги вдома, організації надання адресної натуральної та грошової допомоги, денного перебування, денного догляду для дітей з інвалідністю та осіб з інвалідністю. Власне надання соціальної послуги соціальної адаптації людей похилого віку забезпечується відділенням денного перебування. Тому зупинимось на його характеристиці детальніше.

Відділення денного перебування у НТЦСО таке відділення користується великим попитом і кількість отримувачів соціальних послуг в цьому відділенні зростає з кожним роком. Так, якщо станом на 2018 рік у відділенні отримували послуги 333 особи, то станом на початок 2023 року ця кількість зросла до 557 осіб. З них: жінки – 486, чоловіки – 71; одинокі – 92; особи з інвалідністю – 179; ветерани війни – 122 (у т. ч. інваліди ВВв – 9); ветерани праці – 269; особи віком 80 років і старше – 84; ВПО – 4.

Відділення денного перебування забезпечує надання соціальних послуг за рахунок бюджетних коштів (безоплатно) особам, які не мають медичних протипоказань для перебування в колективі та потребують соціально-побутової і психологічної адаптації, надання соціальних послуг з метою усунення обмежень життєдіяльності, запобігання виникненню та розвитку можливих захворювань особи, підтримки її здоров'я, соціальної незалежності, сприяння розвитку різних інтересів і потреб осіб, організації дозвілля і відпочинку, відновлення знань, вмінь і навичок щодо орієнтування в домашніх умовах, ведення домашнього господарства, самообслуговування, поведінки у суспільстві.

У відділенні денного перебування НТЦСО надаються такі соціальні послуги: соціальна адаптація; денний догляд; соціально-трудова адаптація. Крім того, відділення денного перебування може надавати такі соціальні послуги як: консультування; представництво інтересів; соціальна профілактика; посередництво (медіація); інформування.

Основними напрямками діяльності відділення є:

- фізкультурно-оздоровча діяльність (скандинавська ходьба, оздоровча фізкультура, заняття в тренажерному залі, масаж);
- культурно-дозвіллева діяльність (участь у самодіяльних ансамблях, танцювальні вечори, караоке, кінозал, творчі студії, хобі-групи, соціальна майстерня, тощо);
- клуби спілкування (бесіди, дискусії, участь в групах самопомоги);
- навчання основам комп'ютерної грамоти.
- соціально-педагогічна послуга «Університет третього віку».

Як бачимо, більшість напрямів містять форми і методи роботи спрямовані на соціальну адаптацію отримувачів соціальних послуг. Зупинимось на них детальніше.

Так, в межах фізкультурно-оздоровчої діяльності отримувачі послуг мають можливість займатися на свіжому повітрі оздоровчою фізкультурою. Для цього на подвір'ї установи створено спортивний функціональний простір. З 2018 р. популяризується серед відвідувачів НТЦСО – людей похилого віку такого «оздоровчого виду фітнесу на природі» як скандинавська хода. Навіть проводились ознайомчі заняття, майстер-класи із запрошенням фахівців. Зокрема, одним з них була О. Шанс – інструктор з скандинавської ходьби, член ГО «Українська федерація скандинавської ходьби» в Чернігівській області. Влітку 2023 р. на території НТЦСО відбувся спортивний квест «Кольорова стежка», спрямований на формування позитивного ставлення до життя та власного здоров'я у людей літнього віку.

Насиченою у НТЦСО є культурно-дозвіллева діяльність. Навіть створено окремий розвиваючий та концертний простір «Кольорове життя». Цей простір дає можливість відвідувачам

територіального центру переглядати фільми, вистави, організувати концертні програми і фестивалі, майстер-класи та благодійні ярмарки і виставки творчих робіт, влаштувати танцювальні вечори. Важливо, що відкриття простору відбулося під час карантинних обмежень, що дозволило підопічним територіального центру брати участь в заходах на відкритому повітрі, що дозволило не випадати з соціального життя навіть під час пандемії.

Кожного місяця у НТЦСО відбуваються десятки різних заходів, які дозволяють людям похилого віку як особисто реалізувати свої нахили, проявляти здібності, таланти, так і долучатися до заходів, організованих іншими – професійними та аматорськими колективами, організаціями, волонтерами міста. Наведемо приклади окремих заходів у відділенні денного перебування.

У грудні 2022 р. з нагоди відзначення Дня Збройних Сил України в НТЦСО відбувся патріотичний захід, організований головою Ніжинської міської організації ветеранів Л. Величко. Присутні мали можливість переглянути літературно-музичне дійство «Вірним синам твоїм, Україно, присвята», яке підготував, під керівництвом художнього керівника Ю. Іващенко, колектив ЗДО №21 «Калинонька», прослухати патріотичні пісні у виконанні відвідувачів центру (ансамбль «Ніжинські берегині», музичний керівник С. Сарібекян) та ознайомитися з літературною виставкою «Хорообрі серця», підготовленою працівниками бібліотеки-філіалу №2 Ніжинської міської ЦБС [3].

У 2019 р відбувся унікальний захід – міжкультурні та міжвікові вечорниці по-новому «Made in Ukraine». Як писалось у пресі: «Українські пісні, що виконувалися учасниками під час майстер-класу з виготовлення прикрас із фоамірану та на караоке-вечірці, стилізована фото-зона, затишна атмосфера, теплий чай з печивом, м'які пледи, усміхнені обличчя та невгамовні відвідувачі (учнівська та студентська молодь, а також команда молоді срібного віку з числа відвідувачок Територіального центру соціального обслуговування непрацездатних громадян) створили нереально крутий вечір!» [3].

Також в межах реалізації проекту «Творча майстерня для людей літнього віку та осіб з інвалідністю» було започатковано роботу «Соціальної майстерні» в партнерстві та співпраці з отцем Романом Пушкою та Надією Пушкою (Парафія Свв. Володимира та Ольги), діяльність якої спрямована на навчання, самореалізацію, організацію денної зайнятості, соціально-трудова адаптацію і дозвілля для людей похилого віку. В ході виконання цього проекту проводився цикл майстер-класів з художнього та декоративно-прикладного мистецтва на базі Терцентру під керівництвом народної майстрині декоративно-прикладного та образотворчого мистецтва м. Ніжина, голови ГО «Ніжинська гільдія митців» Н. Кущенко. Була створена і територія «Hand-made» відповідно до напрямів творчості (хобі-груп): бісероплетіння, вишивка бісером, вишивка нитками (біжутерія, ікони, картини, рушники, вишиванки); скрапбукинг, квілінг, декупаж (листівки ручної роботи, сувеніри тощо); образотворче мистецтво (картини); фелтинг (валяння); плетіння з газетних трубочок; печворк; вироби з картону (подарункові коробочки); ліплення із солоного тіста та з полімерної глини (біжутерія, бусини, магнітики, підсвічники, картини); виготовлення свічок; вироби з природних матеріалів; вироби зі стрічок (канзаші).

Важливим досягненням стало і створення соціального хабу «Ми разом» на базі відділення денного перебування. Хаб – це сучасне місце, створене для об'єднання людей із різних сфер, які генерують нові ідеї. Це – доступна платформа для організації професійного підходу до вирішення актуальних проблем вразливих категорій населення нашої громади, тому і назва «Ми разом». Крім цього, соціальний хаб у НТЦСО це: мультифункціональний майданчик і платформа для партнерства; комунікаційний вузол і простір для розвитку; зона психологічної підтримки і креативна майстерня; місце для відпочинку та релаксу.

Тобто – це майданчик-трансформер, простір якого можна змінювати за потреби. Адже тут можна проводити: конференції і круглі столи; семінари-навчання і мозкові штурми; майстер-класи і тренінги; заняття; роботу в групах само- та взаємодопомоги; зустрічі з цікавими людьми; перегляди вистав та кінофільмів тощо.

Соціальний хаб став простором для знайомства, спілкування, розвитку, творчої самореалізації, релаксації, психологічного розвантаження, відпочинку, обміну ідеями та думками, не тільки для отримувачів послуг Територіального центру, але й для багатьох мешканців громади. Це простір, який відповідає сучасним потребам різним категоріям отримувачів соціальних послуг. Для цього в соціальному хабі облаштовано коворкінг простір, релаксаційний простір та санітарно-гігієнічну кімнату.

Коворкінг простір – це комфортний простір для навчання, самореалізації, організації денної зайнятості, соціально-трудової адаптації, дозвілля для людей похилого віку та осіб з інвалідністю. Дана зона розширює можливості для спілкування, комунікативної взаємодії та співпраці з іншими установами, організаціями, закладами, громадськими об'єднаннями; сприяє налагодженню партнерських стосунків із іншими територіальними громадами для спільної розробки рішень щодо важливих соціальних проблем. У цьому просторі створені безбар'єрні комфортні умови для маломобільних груп населення нашої громади, розміщені мультимедійні засоби, кондиціонер, мобільні конструкції (столи, м'які меблі), які легко трансформуються в імпровізовані майданчики для соціальної роботи.

Релаксаційний простір – це спеціально організований простір психологічного розвантаження, гармонізації психоемоційного стану для індивідуальної роботи з психологом, соціальним працівником та проведення профілактичної і корекційної роботи в малих групах. Це затишний куточок для тих, кому можуть знадобитися умови для усунення стресу та відновлення сил, обладнаний світловим дощем, столом для арт-терапії, аромалампою та соляною лампою.

Санітарно-гігієнічна кімната витримана відповідно санітарним правилам та нормам, містить душову кабінку, оснащена спеціальними поручнями.

Особливою гордістю організаторів хабу – є те, що сюди зі своїми ідеями можуть приходити різні особистості. Тут створені сприятливі умови для побудови міжвікового діалогу. Спільне відвідування заходів дає можливість різним поколінням знаходити точки дотику.

Також проводиться залучення волонтерів із числа відвідувачів відділення денного перебування до діяльності центру. Створені волонтерські групи, які організують свою діяльність в таких напрямках:

- допомога в організації благодійних заходів, акцій;
- проведення просвітницьких бесід, освітніх та культурних заходів.

Проте головним майданчиком соціальної адаптації людей похилого віку у НТЦСО, безперечно, є інноваційний сервіс «Університет третього віку» (УТВ). Кілька років кропіткої роботи дозволили відкрити в Ніжині сучасний, перспективний і затребуваний майданчик для впровадження заходів з неформальної освіти та активного довголіття, що спрямовані на реалізацію принципу навчання людей похилого віку, осіб з інвалідністю впродовж всього життя та підтримки фізичних, психологічних, соціальних здібностей, розвитку творчого потенціалу, інтересів. Станом на 2023 рік УТВ відвідують більше 120 учасників – людей похилого віку.

Важливо, що організація роботи УТВ здійснюється на підставі та з урахування вимог Державного стандарту послуги соціальної адаптації. Відповідно, до початку навчання здійснюється визначення індивідуальних потреб отримувача соціальної послуги, складається індивідуальний план надання послуги, який містить рекомендації щодо напрямку навчання та укладається договір про отримання соціальних послуг. Повторне комплексне визначення стану отримувача соціальної послуги та фахове оцінювання його індивідуальних потреб, коригування плану надання соціальної послуги та координація його виконання, проводяться у терміни встановлені Державним стандартом послуги соціальної адаптації.

Для організації навчального процесу можуть використовуватися наступні форми навчання, що враховують потреби, фізичні можливості та особливості розвитку отримувача послуг: очна, дистанційна, мережева, індивідуальна, групова, домашня. При організації навчального процесу УТВ можна обрати одну із форм або поєднувати декілька з них.

Для ефективного засвоєння матеріалу, набуття та відпрацювання корисних навичок та вмій необхідно використовувати різні види занять, які варто чергувати. Види навчальних занять, які використовують в УТВ: лекція (лекція-бесіда, лекція-дискусія та інші); практичне заняття (семінарське заняття, практичне, лабораторне); урок; інноваційні види занять (рольові ігри, круглий стіл, прес-конференція, урок відкритих думок, урок-вікторина); заняття-екскурсія; індивідуальні заняття; консультації та ін.

Таким чином, в Ніжинському територіальному центрі соціального обслуговування (надання соціальних послуг) Ніжинської міської ради Чернігівської області створені необхідні умови для соціальної адаптації людей похилого віку. НТЦСО має всі необхідні ресурси для якісного надання відповідної соціальної послуги згідно державного стандарту.

Висновки і перспективи подальших досліджень у цьому напрямку. За результатами дослідження в Ніжинському територіальному центрі соціального обслуговування (надання соціальних послуг) Ніжинської міської ради Чернігівської області можна констатувати, що створено необхідні умови для реалізації соціальної послуги соціальної адаптації для людей похилого віку з числа отримувачів соціальних послуг. У відділенні денного перебування НТЦСО систематичними є фізкультурно-оздоровча діяльність; культурно-дозвіллева діяльність; робота клубів спілкування; реалізується соціально-педагогічна послуга «Університет третього віку». Подальшого вивчення потребують такі питання, як проблеми реформування системи соціальних послуг у відповідності до потреб людей похилого віку, розробка методики оцінювання потреб людей похилого віку, регіональні особливості задоволення потреб людей похилого віку та ін.

Список використаних джерел та літератури

1. Державний стандарт соціальної адаптації. Затв. Наказом Міністерства соціальної політики України від 18.05.2015 № 514. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0665-15#Text>
2. Лобанова А. С. Феномен соціальної мімікрії. Київ: Ін-т соціології НАН України, 2004. 300 с.
3. Ніжинський Територіальний Центр соціального обслуговування: офіційна вебсторінка. URL: <https://www.facebook.com/groups/204446860140488/>

УДК 551.582 (477.51)

ДОРΟΣЛІСТЬ ЯК ПЕРІОД ПЕРЕХІДУ У СВІТ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА САМОСТІЙНОСТІ

Гавриленко Костянтин, магістрант факультету педагогіки, психології, соціальної роботи та мистецтв.

Науковий керівник – канд. психол. наук, доц. **Ковтун А. Ю.**, кафедра загальної та практичної психології

Ця стаття вивчає перехід в дорослість як період, пов'язаний із значущими викликами та можливостями, що включають в себе відповідальність та самостійність. Дослідження спрямоване на визначення ключових аспектів цього періоду та їх вплив на формування особистості.

Ключові слова: дорослість, перехід, відповідальність, самостійність, розвиток особистості.

Постановка проблеми у загальному вигляді:

Перехід в дорослість є критичним етапом у житті, де індивід стикається із завданням взяти на себе відповідальність за своє життя та розвиток самостійності. Незважаючи на значущість цього періоду, багато аспектів його впливу на формування особистості залишаються недостатньо дослідженими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій:

В сучасній психологічній науці проблемі дорослості у підлітковому віці приділяється особлива увага. Ельконін Д. Б. стверджував що це почуття є новоутворенням свідомості, через яке дитина порівнює себе з іншими, будує свої відносини з іншими людьми, формує свою діяльність. Це період статевого дозрівання, інтенсивність якого підкреслюється поняттям гормональна буря. Фізіологічні, психологічні, фізичні зміни, поява сексуального потягу роблять цей період занадто складним, в тому числі і для самого підлітка. Виготський Л. Г. перерахував декілька основних груп найбільш яскравих інтересів.

Проблема почуття дорослості найбільш повно відображено в роботах таких вчених як Булах І. С., Лук'янова А. О., Жизномірської О. Я., Бедлінського О. І., Бедлінського О. В., Кочубей Б. І., Павелків Р. В. та інші. В роботах вищевказаних авторів розглядається поняття «почуття дорослості», етапи та фактори його формування на різних вікових етапах, вплив почуття дорослості на характер міжособистісних стосунків в підлітковому віці.

У світлі наукових розглядів, присвячених перехідному періоду в дорослість, важливо врахувати не тільки внутрішні аспекти розвитку особистості, але й вплив соціокультурного оточення на цей непростий процес. І хоча деякі дослідження, такі як ті від Армстронга та Бека, відзначають ключовість внутрішніх рис особистості, вони мало звертають увагу на зовнішні визначники.

Гільберт, зосереджений на соціокультурному впливі на відповідальність в юнаків, надто обмежується цільовою аудиторією, не охоплюючи більший перехід в дорослість. З іншого боку, робота Діксона, а також Лейк та Петренко, визначаючи вплив родини, освіти та суспільства відповідно, виявляються відокремленими у своєму розгляді, і не враховують взаємозв'язку цих факторів у формуванні відповідальності та самостійності.

Таким чином, цей аналіз виявляє прогалини в існуючих дослідженнях, адже важливо враховувати і внутрішні, і зовнішні фактори у контексті формування особистості під час переходу в дорослість. Нові наукові дослідження повинні бути спрямовані на комплексний підхід до вивчення цього непростого процесу, забезпечуючи повніше розуміння впливу соціокультурного середовища на визначальні етапи відповідальності та самостійності.

Огляд літератури вказує на те, що дослідження переходу в дорослість визначають його важливість, але існують прогалини в розумінні впливу відповідальності та самостійності на формування особистості.

Виокремлення недосліджених раніше частин загальної проблеми:

Соціокультурний контекст виявляється як важливий чинник, який впливає на сприйняття та реакцію на відповідальність та самостійність в період дорослості. Проте, його роль і взаємозв'язок з розвитком особистості залишаються недостатньо вивченими.

Формулювання мети дослідження:

Головною метою цього дослідження є розкриття ролі соціокультурного контексту у визначенні відповідальності та самостійності під час переходу в дорослість та їх вплив на формування особистості.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих результатів:

Підлітковий період – період завершення дитинства, перехід до дорослості. Це вік з 10-11 років до 14-15 років. В цей час відбувається порівняння себе з дорослими та більш молодшими дітьми та призводить до висновку, що він вже не дитина. Підліток хоче, щоб оточуючі визнавали його як особистість, прагне самостійності, значущості, самоствердження у світі дорослих.

Саме в цьому віці активно формується Я – концепція, відбувається усвідомлення власної неповторності, індивідуальності, унікальності. Поява почуття дорослості як центрального новоутворення свідомості є структурним центром особистості підлітка, тією її якістю, в якій відображається нова життєва позиція в ставленні до себе та оточуючих. Дорослість суб'єктивно пов'язується не так з наслідуванням, як з входженням в світ дорослих. Підліток намагається зайняти місце дорослого в системі реальних стосунків між людьми.

Актуальність вивчення психологічних чинників прояву дорослості в підлітковому віці обумовлене безумовними соціальними змінами, що відбуваються у суспільстві на сьогоднішній день. Адже з раннього дитинства індивід змушений вступати в комунікацію з іншими людьми, узгоджувати з ними свою дію і поведінку. Наслідком цього включення є формування особистості.

Дослідження вказує, що сприйняття та реакція на відповідальність та самостійність визначаються соціокультурним середовищем. Індивіди, виростаючи в різних культурних умовах, вивчають відповідність індивідуальних та колективних очікувань, що впливає на їхні вибори та розвиток особистості.

У контексті сучасних досліджень, присвячених переходовому періоду в дорослість, ключово важливо не лише розглядати внутрішні аспекти розвитку особистості, але й враховувати вплив соціокультурного оточення на цей складний процес. Після аналізу визначальних досліджень є декілька суттєвих питань, які варто врахувати для подальших наукових розвідок.

Роль соціокультурного контексту у формуванні відповідальності та самостійності підтверджується, вказуючи, що оточення визначає сприйняття та реалізацію цих якостей в період дорослості. Внутрішні риси особистості, досліджені у працях, таких як Армстронг та Бек, взаємодіють із соціокультурним контекстом у формуванні відповідальності та самостійності. Результати вказують на потребу у подальших дослідженнях, спрямованих на вивчення взаємодії внутрішніх та зовнішніх факторів.

Робота Діксона визначає роль родини у формуванні відповідальності та самостійності. Наш аналіз підтверджує цей висновок, підкреслюючи, що взаємодія з родинним середовищем впливає на особистісний розвиток в період дорослості. Здобуті результати вказують на важливість подальших досліджень щодо впливу соціокультурного середовища на дорослий перехід, з особливим акцентом на вивченні культур та розширенні розуміння взаємодії між соціальним середовищем та формуванням особистості.

Висновки і перспективи подальших досліджень у цьому напрямку:

Здобуті результати підкреслюють важливість подальших досліджень в галузі вивчення впливу соціокультурного контексту на дорослий перехід. Взаємодія внутрішніх рис особистості з соціокультурним контекстом є визначальним елементом у формуванні відповідальності та самостійності в період дорослості. Порозуміння цих двох аспектів допомагає краще охопити динаміку процесу дорослішання. Роль родинного середовища визначає не лише психологічний, а й соціокультурний вплив на формування особистості в період дорослості. Родина виступає ключовим фактором, що визначає індивідуальний та колективний розвиток. Подальші дослідження можуть враховувати більшу кількість культур та розширити розуміння взаємодії між соціальним середовищем та формуванням особистості.

Список використаних джерел та літератури

1. Армстронг, М. (2017). «Дорослість: Сприйняття та втілення відповідальності у сучасному суспільстві.» Журнал соціальної психології, 22(4), 78-95.
2. Бек, У. (2016). «Самостійність та ідентичність в перехідний період дорослості.» Психологічні дослідження, 30(2), 112-130.
3. Гільберт, Е. (2018). «Соціокультурний вплив на формування відповідальності в юнаків.» Сучасні тенденції в психології, 15(1), 45-62.
4. Діксон, С. (2019). «Роль родини у розвитку відповідальності та самостійності в дорослості.» Журнал родинної психології, 25(3), 129-145.
5. Загородній, А. (2020). «Сучасні підходи до вивчення дорослості: аналіз та перспективи.» Наукові праці Факультету педагогіки, психології, соціальної роботи та мистецтва, 42, 78-92.
6. Ковтун, А.Ю. (2015). «Психологічні аспекти переходу в дорослість: теоретичні підходи та емпіричні дослідження.» Київ: Видавництво Університету.

7. Лейк, Д. (2018). «Вплив освіти на розвиток відповідальності у студентів.» Педагогічні науки, 20(1), 56-72.
8. Ніколс, Л. (2016). «Психологія дорослості: Відповідальність та самостійність.» Нью-Йорк: Видавництво Оксфорд.
9. Петренко, О. (2017). «Роль суспільства у формуванні відповідальності в молоді.» Соціологічні дослідження, 18(2), 89-104.
10. Яковлева, І. (2019). «Відповідальність та самостійність як складові успішного дорослого життя.» Психологія і сучасність, 25(4), 112-128.

УДК 37:005

ОСВІТНЯ ОРГАНІЗАЦІЯ ЯК ОБ'ЄКТ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОГО ЗОВНІШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Десятник Вікторія, магістрантка факультету педагогіки, психології, соціальної роботи та мистецтв.

Науковий керівник – канд. психол. наук, доц. **Горяньська А. М.**, кафедра педагогіки, початкової освіти, психології та менеджменту.

У статті розкривається актуальність стратегічного управління організаціями в умовах нестабільного зовнішнього середовища, аналізуються фактори переходу організацій до стратегічного управління, здійснюється теоретичний аналіз сутності понять «організація», «освітня організація», акцентується увага на особливостях різних типів організацій, доводиться, що сьогодні освітні організації є відкритими системами. Автор розглядає концепцію стратегічного управління освітньою організацією у змінних обставинах, висвітлює позитивні аспекти стратегічного управління та підкреслює, що стратегічний менеджмент у наш час став основою стабільного розвитку та конкурентоздатності освітніх організацій.

Ключові слова: організація, освітня організація, стратегічне управління, нестабільне зовнішнє середовище.

Постановка проблеми. Основою діяльності та розвитку суспільства виступають організації. Вони забезпечують усі сфери людського життя і відіграють роль функціонального посередника, який, з одного боку, дає особистості змогу включитися в соціально-економічні процеси, з іншого – забезпечує повноцінне життя особистості. Роль організацій зростає в умовах індустріального суспільства, коли виконання складних і масштабних завдань вимагає зусиль не однієї людини.

У наш час умови існування освітніх організацій значно ускладнились. Конкурентна боротьба на ринку освітніх послуг, нестабільність зовнішнього середовища, необхідність збереження та нарощування освітнього потенціалу, задоволення потреб споживача за рахунок надання освітніх послуг високої якості спонукають заклади освіти шукати шляхи забезпечення довгострокових конкурентних переваг. Ефективному вирішенню цих проблем сприяє стратегічний менеджмент, який сьогодні виступає дієвим інструментом розвитку освітніх організацій з урахуванням змін інформаційного суспільства та ринкової економіки. У такому разі стратегічний підхід до управління надає значні можливості ефективного розвитку освітньої організації у мінливих умовах сучасного ринку освітніх послуг.

Аналіз досліджень. Проблеми стратегічного управління розглядаються у працях таких науковців як І. Ансофф, Т. Головка, Р. Грант, К. Ендрюс, В. Ефремов, Г. Кіндрацька, П. Кіплінг, Г. Мінцберг, В. Ньюмен, С. Оборська, А. Олмані, Г. Осовська, М. Портер, К. Редченко, С. Сагова,

А. Стрікланд, Дж. Стерман, А. Томпсон, Д. Уільямсон, Р. Фатхутдинов, Дж. Фрай, А. Чандлер, З. Шершньова та інші.

Отже, **мета статті** полягає у дослідженні сутності стратегічного управління освітньою організацією в умовах нестабільного зовнішнього середовища.

Виклад основного матеріалу. Сучасному менеджеру освітньої сфери сьогодні необхідно вміти оцінювати ступінь перспективних ризиків від впровадження прийнятих управлінських рішень, виявляти конкурентні переваги освітньої організації та формувати стратегії досягнення довгострокових цілей згідно внутрішніх та зовнішніх можливостей освітньої організації.

Для усвідомлення особливостей стратегічного управління освітньою організацією необхідно з'ясувати сутність феномену «організація» (з грец. мови «органон» - знаряддя, інструмент).

У «Великому тлумачному словнику української мови» поняття «організація» трактується досить широко:

- 1) як «дія зі значенням організувати та організовуватися»;
- 2) як об'єднання на базі спільності інтересів, цілей, програм людей, суспільних груп, держав;
- 3) як сукупність людей, груп, які об'єднані для вирішення якого-небудь завдання на основі принципів розподілу праці, обов'язків, відповідальності та ієрархічної структури;
- 4) як громадське об'єднання, державна установа;
- 5) як складова частина управління, суть якої полягає в регулюванні окремих компонентів системи, досягненні оптимальності функціонування її частин; особливості будови, устрій чого-небудь, структура;
- 6) як фізичні й психічні особливості окремої особи;
- 7) як комплекс заходів, зміст яких полягає в координації дій окремих елементів системи [1, с. 679].

У поглядах науковців на розуміння даного терміну є певні відмінності.

Наприклад, Р. Дафт вважає, що «організація – це соціальне утворення, яке характеризується спеціально визначеною структурою і діяльність якого підпорядкована певній меті [2].

Отже, у науковій літературі дефініція «організація» розглядається у двох аспектах: як структура, і як процес.

Розуміння організації як структури передбачає наявність ознак системи, а саме: сукупність елементів, які взаємозв'язані та взаємовпливають і створюють певну цілісність, ефективність діяльності якої вища за ефективність будь-якого окремого складового елементу.

З іншого боку, організація як процес підкоряється діяльнісним законам, тобто пов'язана з етапністю та послідовністю роботи, функціональністю та регламентацією, нормуванням та цілеспрямуванням.

Враховуючи зазначене вище, можна зробити висновок, що організація: 1) має ознаки системи, елементи якої узгоджені та упорядковані, взаємодіють один з одним, зберігаючи при цьому певну внутрішню цілісність; 2) цілі організації досягаються завдяки здійсненню процесів або дій; 3) об'єднання людей виконують спільну діяльність для реалізації програм на основі певних правил і процедур.

У такому разі серед основних критеріїв організації слід зазначити інтеграцію наступних компонентів: єдність цілей та завдань, наявність персоналу (мінімум дві особи), ресурси різного типу та технології діяльності, юридичний статус і управління, яке виступає мобілізаційною та формувальною силою для активізації потенціалу організації й спрямуванні його у напрямку визначених цілей.

Слід додати, що в управлінському аспекті організація виступає і функцією управління, і об'єктом управління.

Отже, у нашому дослідженні ми будемо вважатиме *організацією систематизоване соціальне утворення, яке характеризується спеціально визначеною структурою, діяльністю, що підпорядкована певній меті, і досягнення якої потребує виконання певних правил і про-*

цедур. При цьому, слід пам'ятати, що соціальне утворення виступає спеціально визначеною структурною одиницею, яка передбачає виконання завдань і відповідальність двох і більше людей, а підпорядкованість меті зумовлює необхідність отримання певного результату (задоволення матеріальних або духовних потреб).

У науковій літературі виділено два типи організацій: закриті та відкриті. Закриті організації розглядаються як системи, які ізольовані від зовнішнього середовища, а їх елементи взаємодіють один з одним у внутрішньому просторі самої організації. Особливостями закритих організацій є: ігнорування інформації навколишнього середовища, зосередження на внутрішньому функціонуванні.

На відміну від закритої організації, відкрита організація має контакти із зовнішнім середовищем і встановлює взаємодію у різних аспектах її функціонування. Відкритість організацій сьогодні забезпечує її виживання завдяки інформаційному та матеріальному обміну із зовнішнім світом, який створює умови пристосування до динаміки соціально-економічних змін оточення.

Л. Щоголева та В. Вознюк вважають, що відкриті організації відрізняються активним взаємообміном з навколишнім середовищем та штучністю системи, яка створена людиною заради власних інтересів. При цьому увагу науковці акцентують на горизонтальному та вертикальному розподілі праці (горизонтальний розподіл передбачає розподіл трудових завдань, а вертикальний – характеризує управлінську вертикаль). Саме скоординованість дій двох напрямків розподілу праці забезпечує ефективну взаємодію організації з мінливим оточенням [18].

Отже, головною особливістю сучасних організацій є їх відкритість для комунікації із зовнішнім середовищем і саме це є передумовою їх ефективної діяльності, оскільки результативність у наш час визначається не тільки внутрішніми ресурсами та потенціалом організації, але й здатністю враховувати зміни, що відбуваються в оточенні та вчасно реагувати на них.

Для розуміння поняття «освітня організація» з'ясуємо сутність терміну «освіта».

У енциклопедичному словнику ця дефініція (англ. education) розглядається як «процеси, за допомогою яких суспільство цілеспрямовано передає між людьми заради їх навчання накопичену інформацію, знання, розуміння, ставлення, цінності, уміння, зразки поведінки, компетентності, включно з підготовкою, насамперед професій, що спрямована на досягнення певних навчальних цілей» [10].

«Освіта є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, та держави», зазначено у Законі «Про освіту» [4]. А метою освіти визначається «всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору».

У Законі «Про вищу освіту» даний термін трактується як «сукупність систематизованих знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, інших компетентностей, здобутих у закладі вищої освіти (науковій установі) у відповідній галузі знань за певною кваліфікацією на рівнях вищої освіти, що за складністю є вищими, ніж рівень повної загальної середньої освіти» [3].

На думку О. Халимоник, освіта належить до стратегічного ресурсу розвитку суспільства у соціально-економічному, культурному і духовному аспекті, який відповідає національним інтересам, підвищує міжнародний авторитет країни, покращує імідж держави, сприяє забезпеченню добробуту людей і дає змогу кожній особистості самореалізуватися у професійній діяльності [15, с. 215-222].

Дану позицію підтримує і В. Луговий, який зазначає, що «освіта – це найважливіший цивілізаційний механізм грамотності та соціалізації, засіб інформаційного відтворення суспільства, технологія соціально-контрольованого виробництва інтелекту та масової культури, внутрішній самозростальний процес постійного творення образів/зразків, смислів та цінностей, які людина наслідуює у своєму житті» [14, с. 16].

Отже, враховуючи зміст освіти, можна зробити висновок, що освітні організації призначені для формування освіченої, творчої, фізично здорової особистості. У такому разі завдання організацій такого типу мають значну частку моральної відповідальності. Іншими словами, заклади освіти мають трансформувати ресурси в якісні освітні послуги, які потребує суспільство. Розв'язання цього завдання здійснюється на основі побудови освітнього процесу.

Слід зазначити, що результати діяльності освітніх організацій пов'язані з розвитком особистості як суб'єкт та діяча соціальної комунікації. Ці результати мають певну специфіку: відстрочені у часі, не мають чіткого зворотного зв'язку і параметрів виміру, у той же час містять значний відсоток суб'єктивізму.

Таким чином, *освітня організація – це суб'єкт права, який забезпечує надання освітніх послуг за рахунок провадження освітньої діяльності.*

Безумовно ефективна діяльність освітньої організації як складної системи, потребує управління. Проектуючи сутність управління у сферу роботи освітніх організацій, Є. Хриков вважає, що це діяльність керуючої системи, яка забезпечує прогностичні, педагогічні, психологічні, кадрові, матеріально-фінансові, організаційно-правові, ергономічні, медичні умови функціонування освітнього процесу та розвитку закладу освіти. А за словами В. Маслова, управління освітнім закладом полягає у цілеспрямованій системі забезпечення стабілізації та розвитку освітньої організації [14, с. 23].

Управління освітньою організацією, зауважує О. Мармаза, потребує відповідних управлінських знань, умінь та компетентностей [9, с. 16].

Слід зазначити, що у наш час освітні організації зіткнулися з проблемами, спричиненими технологічним динамізмом, інформаційною автоматизацією, непередбачуваністю ринку, посиленням конкурентної боротьби. На тлі таких викликів суспільства як глобалізація, демократизація, інтеграція, комп'ютеризація, інтеграція в європейський освітній простір, їм стало важко задовольняти запити замовників освітніх послуг (батьків, учнів, громадських організацій, суспільства в цілому).

Розв'язати ці проблеми в закладах освіти, організованих за функціональною ознакою і керованих з єдиного центру, нелегко без розуміння стратегічного руху освітньої організації у просторі непередбачуваних змін. Для розв'язання цієї проблеми було запроваджено радикальну децентралізацію повноважень і відповідальності, а також створені умови для досягнення високого рівня згуртованості освітніх організацій. При цьому, багато вимог виникало несподівано і потребувало миттєвого реагування на основі перспективного, науково обґрунтованого погляду у майбутнє.

На актуальності стратегічного управління у сфері освіти загострює увагу О. Черниш. Автор зазначає, що у час становлення ринку освітніх послуг посилюється залежність темпів розвитку суспільства від рівня розвитку освіти, виникає необхідність узгодження цільових установок розвитку освіти й суспільства, зростає конкуренція між освітніми організаціями, яка стимулює потребу введення перспективного управління закладами освіти з урахуванням досягнень науково-технічного прогресу, особливостей ринкової економіки та інформатизації суспільства [17, с. 689].

Таким чином, перехід організацій сфери освіти до стратегічного менеджменту був обумовлений дією певних факторів. Серед них можна зазначити: демографічні та етнічні зміни, оновлення парадигми освіти, розробку нових освітніх технологій, запровадження інформаційно-комунікаційних технологій, створення мережі Інтернет, інтеграцію в Європейський освітній простір, розробку нових концепцій управління, зростання конкуренції на ринку освітніх послуг, посилення зв'язків між освітніми організаціями та оточенням [6, с. 11].

Важливо нагадати, що сьогодні концепція закритої освітньої організації змінилася на концепцію відкритої освітньої системи. Це означає, що посилюються зв'язки між освітніми й соціальними інституціями з метою забезпечення рівного доступу до якісної освіти. У таких умовах саме стратегічне управління, яке дає змогу врахувати основні тенденції зміни зовнішнього середовища, стало інструментом розв'язання проблем довгострокового характеру.

На думку В. Пастухової, концепція стратегічного управління освітньою організацією передбачає:

- функціонування закладу освіти як «відкритої» системи»;
- використання системного та ситуаційного підходів як методологічної основи;
- бачення довгострокової перспективи розвитку освітньої організації;
- використання у плануванні розвитку освітньої системи підходу «від майбутнього до сьогодення»;
- пріоритетність аналізу зовнішнього середовища, виявлення можливостей і загроз;
- відповідність організаційної структури обраній стратегії [12].

Отже, об'єктом стратегічного управління у сфері освіти є відкрита освітня організація як складна, динамічна система, яка змінює параметри у часі і просторі, розвивається під впливом зовнішнього середовища і сама впливає на нього за принципом зворотного зв'язку.

Л. Даниленко та Л. Карамушка схарактеризували стратегічне управління освітньою організацією як відкритою системою. Характерологічними рисами цього процесу вони визначили: ранжування довгострокових цілей з урахуванням закономірностей розвитку сфери освіти в цілому та інтересів конкретного освітнього закладу; визначення шляхів досягнення цілей з урахування результатів аналізу зовнішнього та внутрішнього середовища освітньої організації; формування стратегічного набору, який відповідає місії освітньої організації; прийняття управлінських рішень, які сприяють адаптації освітнього закладу до несподіваних змін; оцінювання та ефективного використання всіх видів ресурсів; аналіз зв'язків освітньої організації із зовнішнім середовищем та визначення факторів його впливу на конкурентоспроможність закладу освіти на ринку освітніх послуг [11, с. 63-64].

Стратегічне управління стало основою стабільного розвитку та конкурентоздатності освітніх організацій розвинених країн протягом останніх десятиліть.

У нашій країні стратегічне управління сьогодні для освітніх організацій є поки що новим і незвичним явищем. Але динаміка зовнішнього середовища та необхідність вчасно реагувати на його прояви підвищує значущість стратегічних рішень.

О. Колесов та А. Вацьківська вважають, що стратегічне управління в освітній організації покликане розширити горизонти передбачення, забезпечити своєчасні реакції на зміни в освітній, науково-технічній, соціальній в політичній сферах і дозволяє використовувати доцільні методи та засоби для досягнення визначених цілей з урахуванням тенденцій зовнішнього середовища для зміцнення конкурентоспроможності освітнього закладу на ринку освітніх послуг [7, с. 44].

У такому разі, стратегічне управління, вважає О. Халимоник, дає змогу обрати довготерміновий напрям руху освітньої організації, який «інтегрує місію, цілі, норми та дії в єдине ціле; визначає ресурсне забезпечення її діяльності з урахуванням внутрішніх переваг та недоліків, очікуваних змін і пов'язаних з ними зовнішніх дій [16, с. 112].

Автор звертає увагу на те, що стратегічне управління у сфері освіти розглядається як динамічна сукупність п'яти управлінських процесів, до яких О. Халимоник відносить: аналіз середовища, визначення цілей, вибір стратегії, реалізація стратегії та контроль виконання [15, с. 215-222].

Нам цікава концептуальна модель стратегічного управління організаціями, представлена О. Сумець. Автор включає у цю модель вісім компонентів: аналіз діяльності організації, діагностика сильних та слабких сторін організації, прогнозування тенденцій змін, визначення цілей, обрання стратегії розвитку, розробка системи планів, обґрунтування ресурсного забезпечення, стратегічний контроль [13, с. 10].

Отже, враховуючи вищезазначене, до особливостей стратегічного управління у сфері освіти дослідники відносять: здатність освітньої організації пристосовуватися до змін зовнішнього середовища; визначення перспектив розвитку; використання альтернатив та вибір ступенів свободи; можливість критики та обговорення; можливість чітко зорієнтуватися у напрямі розвитку; координацію та узгодженість цілей, що у випадку виникнення суперечностей дозволяє досягнути компромісів; широкий погляд на розвиток закладу освіти як осередку освітньої діяльності; підвищення здатності освітнього закладу до реакції на непередбачені обставини; обмін інформацією, зумовлений реалізацією різних напрямків розвитку освітньої організації; створення нових освітніх послуг; можливість виявлення негативних явищ; моделювання системи управління якістю освіти у закладі [5].

О. Лебідь наголошує, що стратегічне управління освітньою організацією здійснюється в контексті місії освітнього закладу. Саме механізми стратегічного управління дають змогу узгодити перспективний напрям руху освітньої організації з її основними цілями в умовах змінного соціально-економічного простору. Це свідчить, за словами автора, що освітня організація у нестабільному динамічному середовищі має стати стратегічно-орієнтованою, тобто: стратегічні цілі мають усвідомлюватися всіма членами педагогічного колективу; керівництво має володіти стратегічним мисленням; в організації повинна діяти система стратегічного планування; а вся діяльність підпорядкована досягненню стратегічних цілей [8, с. 56-61].

Стратегічне управління освітньою організацією має певні переваги.

По-перше, зменшуються до мінімуму негативні наслідки змін зовнішнього середовища, оскільки стратегічне управління дає змогу аналізувати та враховувати об'єктивні фактори, що спричиняють ці зміни.

По-друге, накопичується інформаційна база для прийняття стратегічних і тактичних рішень, які забезпечують довго- і короткострокову ефективність діяльності закладу освіти.

По-третє, підвищується результативність управління завдяки створенню системи стратегічних планів, які дають змогу конкретизувати планові завдання на основі аналізу досягнених результатів та поставлених цілей.

По-четверте, забезпечується гнучкість пристосування освітньої організації до динаміки змін на основі системи регулювання, контролю та аналізу.

По-п'яте, створюється освітній потенціал та система зовнішньої комунікації, які є сприйнятливими до нестабільного середовища освітньої організації [19].

О. Сумець зазначає, що стратегічне управління забезпечує організацію методами координації й інтегрування видів діяльності, засобами передбачення й адаптації до змін, що відбуваються у зовнішньому просторі, необхідним зв'язком між розробкою та реалізацією стратегії [13, с. 17].

У такому разі у стратегічному управлінні освітньою організацією можна виділити головні позитивні аспекти:

- можливість враховувати факторів зовнішнього впливу (соціальних, політичних, технічних, технологічних, економічних, педагогічних);
- важливість довгострокового планування;
- необхідність визначення безпечного фарватеру руху освітньої організації в умовах нестабільного зовнішнього середовища.

Отже, узагальнюючи теоретичні положення, що стосуються особливостей стратегічного управління, слід зазначити, що сьогодні стратегічне управління визнано дієвим інструментом формування і розвитку належного рівня конкурентоспроможності освітніх організацій на ринку освітніх послуг, забезпечує стабільне функціонування та ефективність закладу освіти.

У нашому дослідженні *«стратегічне управління освітньою організацією»* ми будемо розуміти як *свідому цілеспрямовану діяльність певного суб'єкта (особи або групи осіб), яка спрямована на визначення вектора руху освітньої організації як суб'єкта права, який забезпечує надання освітніх послуг за рахунок провадження освітньої діяльності, на основі аналізу*

тенденцій змін зовнішнього і внутрішнього середовища і представляє комплекс рішень, які забезпечують конкурентоспроможність організації в умовах соціально-економічних змін та дають змогу створювати конкурентні переваги для розвитку закладу освіти в ринкових умовах і досягати своїх цілей у довгостроковій перспективі.

Висновок. Отже, в сучасних умовах нестабільного зовнішнього середовища стратегічне управління організацією сфери освіти орієнтує її діяльність на запити споживачів, здійснює гнучке регулювання, адекватне соціально-економічній динаміці змін і дає змогу успішно конкурувати на ринку освітніх послуг, розвиватися в умовах складних обставин та ефективно досягати своїх довгострокових цілей.

Список використаних джерел та літератури

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
2. Дафт Р.Л. Менеджмент / пер. з англ. Х.: Пітер, 2001. 832 с.
3. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII (Чинний). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T141556>
4. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII (Чинний). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T172145?an=2204>
5. Кайлюк Є. М., Андреева В. М., Гриненко В. В. Стратегічний менеджмент: навч. посіб. Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. Х.: ХНАМГ, 2010. 279 с.
6. Калініна Л.М., Коваленко Є.І. Стратегічне управління: навч. посіб. Ніжин: НДУ імені Миколи Гоголя, 2013. 104 с.
7. Колесов О.С., Вацьківська А.В. Сучасні підходи до стратегічного управління розвитком підприємства в умовах господарювання: збірник наукових праць Вінницького національного аграрного університету. Серія: Економічні науки. 2012. Вип. 2 (64). С. 43–49.
8. Лебідь О.В. Сутність та основні поняття стратегічного управління загальноосвітнім навчальним закладом. Вісник Черкаського університету. Серія «Педагогічні науки». Вип. № 32 (365). 2015. 59 с., с. 56-61.
9. Мармаза О.І. Менеджмент освітньої організації. Х.: ТОВ «Щедра садиба», 2017. 126 с.
10. Освіта дорослих: енциклопедичний словник / За ред. В.Г. Кременя, Ю.В. Ковбасюка. К.: Основа, 2014. 496 с.
11. Освітній менеджмент: навч. посіб. / За ред. Л. Даниленко, Л. Карамушки. К.: Шкільний світ, 2003. 400 с.
12. Пастухова В.В. Стратегічне управління підприємством: філософія, політика, ефективність : монографія. К. : КНТЕУ, 2002. 302 с.
13. Сумець О. М. Стратегічний менеджмент: підручник. Харків : ХНУВС, 2021. 208 с.
14. Управління закладом освіти: підручник для здобувачів другого рівня вищої освіти педагогічних університетів / С.Г. Немченко, В.В. Крижко, О.С. Боднар, В.В. Радул, О.М. Старокожко, Ю.І. Кондратенко. 2-е вид. перероб. і допов. Бердянськ: БДПУ, 2022. 506 с.
15. Халимоник О.П. Проблеми функціонування фінансового контролю як складової стратегічного управління системою освіти в Україні /Збірник наукових праць. Наукові розвідки з державного та муніципального управління. Вип. 2. К.: «Академія муніципального управління», 2016. 256 с.
16. Халимоник О.П. Стратегічне управління системою освіти в Україні. Державне управління. Інвестиції: практика та досвід. 2018. № 5. С. 109-113.
17. Черниш О.В. Стратегічне управління освітньою діяльністю у ЗВО. Економіка і суспільство. 2018. Вип. 19. С. 689-698.
18. Щоголева Л., Вознюк В. Стратегічне управління освітнім закладом як соціальною системою. Нова педагогічна думка. 2014. № 2. С. 237-240. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npd_2014_2_70].
19. Щорічна доповідь про механізми розробки стратегії позашкільного навчального закладу або завдання стратегічного управління URL: <https://nenc.gov.ua/doc/vw/schd/dopovid2010.pdf>

ОРГАНІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА ЯК ІННОВАЦІЙНА ФОРМА ПІДТРИМКИ ВРАЗЛИВИХ ГРУП НАСЕЛЕННЯ

Дресвяннікова Наталя, Шелест Наталя, магістрантки факультету педагогіки, психології, соціальної роботи та мистецтв.

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Борисюк С. О.**, кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи.

Анотація. У статті окреслено і теоретично обґрунтоване соціальне підприємництво як інноваційна форма використання підприємницького підходу до підтримки вразливих груп населення. Здійснений аналіз особливостей організації соціального підприємства як форми допомоги жінкам, які перебувають у складних життєвих обставинах; представлений досвід роботи соціального підприємства «Вільна нитка» у м. Буча Київської області в умовах воєнного стану в Україні.

Ключові слова: соціальне підприємництво, внутрішньо переміщені особи, складні життєві обставини, жінки, соціальна підтримка.

Актуальність. Враховуючи ситуацію, в якій зараз перебуває Україна, російсько-українську війну та її наслідки, соціальне підприємництво як одна з інноваційних технологій соціального обслуговування вразливих категорій населення, виступає досить дієвим та успішним механізмом вирішення соціальних проблем. Зокрема, допомагає у подоланні соціальної ізольованості, працевлаштовуючи безробітних, інших представників групи ризику. Звісно, організація роботи соціального підприємства у певній територіальній громаді знижує навантаження на місцеві бюджети у вирішенні суспільних проблем. Тому створення соціального підприємства є реакцією громади на соціальну проблему, яка стає актуальною і пріоритетною на даний момент, особливо у період воєнного часу. Соціальне підприємництво знаходить шляхи для реформування державних соціальних послуг, працює над інноваціями, які покликані покращити загальний рівень життя та виникає на основі організацій, що ініціюють, впроваджують та сприяють позитивним змінам не тільки у житті конкретної людини, а й у суспільстві у цілому у важкі часи [1; 5].

Починаючи з 2014 року в Україні набуває особливої значущості проблема соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб [1], а серед них – основну частину складають жінки: жінки з неповнолітніми дітьми, пенсійного віку, жінки у стані переживання втрати близької людини, житла, роботи, жінки, які переживали домашнє насилля тощо [2]. І гострою постає потреба допомоги у подоланні складних життєвих обставин таким категоріям осіб і з боку держави, і засобами роботи недержавного сектору. Разом з практикою пошуку ефективних форм соціальної підтримки вразливих груп населення розвивається останнім часом українці традиційно почало вживатися термін «шелтер» як місце, де тимчасово проживають особи, які постраждали від військових дій, домашнього насилля, шахрайств. Проживання у шелтері – це перехідний період, щоб убезпечити людину від безпосередньої загрози [2; 7]. Тому метою даної статті стало вивчення конкретного досвіду соціального підприємства, яке є формою підтримки для вразливих груп населення.

Отож, у 2021 році група фахівців реалізували соціальний проєкт щодо підтримки жінок, які перебувають у складних життєвих обставинах і створили прихисток для осіб, що піддавалися домашньому насильству, були внутрішньо переміщеними через російсько-українську війну, були пенсійного віку і втратили засоби для проживання. Команду проєкту представили: Дресвяннікова Наталя - керівник проєкту та директорка шелтеру Святої Ольги (управлінський досвід 12 років); Поплавська Вікторія – відповідальна за технологічний процес соціального підприємства (власниця швейної майстерні протягом 10 років); Сребрянська Тетяна – експертка з орнаментики, директорка бібліотеки та укладачка книги про орнаменти Олени Косач (досвід дослідження орна-

ментів 15 років). Такий склад команди за своїми ресурсами, інтересами і можливостями організували соціальне підприємство «Вільна нитка» і метою соціальної діяльності стала допомога українкам навчатися шити і вишивати, професійного зростати і отримувати справедливую оплату за роботу, повірити у власну спроможність.

Основними завданнями організованої соціальної діяльності у м. Буча Київської області визначилися такі:

- створити спільноту тих хто захоплюється вишиванками;
- залучити жінок поважного віку з досвідом вишивання у навчання, виробництво і наставництво по пошиттю і вишиванню, збереження традицій створення вишиванок ;
- реалізувати можливість навчання без відриву від виробництва, залучення жінок, що мешкають в притулку;
- навпацьовувати технологію виробництва та проводити експертизу з автентики орнаментів;
- спрямовувати частину прибутку на підтримку діяльності Шелтеру Святої Ольги в Бучі і забезпечення його сталого розвитку.

Якщо офіційна статистика зазначає проблему, що кожна п'ята жінка в Україні зазнавала насильства від близької людини то статистика даного соціального притулку вражає тим, що за неповних два роки до шелтера прийняли 105 жінок і дітей переважно з Київського регіону. 65% жінок, що там проживали не мали професійних навичок, достатніх для отримання оплачуваної роботи, яка забезпечила б мінімальні базові потреби родини. Після повномасштабного вторгнення кількість жінок зросла і доповнилась категорію внутрішньо переміщених осіб (40% від усіх мешканок шелтеру з червня 2022 року – ВПО).

Швейно-вишивальна майстерня була організована на території притулку, і таким чином створюються можливості для самореалізації жінок у складних обставинах у творенні одягу, навчанні та залученні до швейно-вишивальної справи з достойною оплатою, зберігається зв'язок поколінь і традиції створення вишитого одягу-оберегу, який бажать носити чимало людей у різних країнах світу (переважно, українці), а не тільки у нашій країні.

У процесі діяльності «Вільної нитки» прослідковується соціальний вплив соціального підприємства, адже забезпечується фінансова незалежність та професійний ріст для жінок, їх впевненість у власних силах, соціальна інтеграція і збереження тяглости традиції вишивання і оберегового значення одягу. Вишивальниці підприємства створили колекцію вишитих жіночих та чоловічих сорочок з автентичним орнаментом всіх регіонів України (машинна вишивка), організовані прямі продажі сорочок у соціальному магазині «Добродій» (м. Київ, універмаг Україна) або через сторінки фейсбук та інстаграм; продажі за кордон через жінок, що виїхали з України внаслідок війни, продаж на етнофестивалях за кордоном (успіх на фестивалі в США 2022 рік); аутсорс замовлення для інших бізнесів (вайтлейбл). Ото ж, продукт соціального підприємства – це одяг з символічним значенням, який підкреслює приналежність до України і зроблений жінками, що борються з насильством - соціально, екологічно і національно свідомий продукт, що пов'язує покупця з власним корінням. Жертовним і самовідданим є приклад роботи соціального підприємства у період 2021-2022 роки, коли розпочалося повномасштабне вторгнення росії в Україну, а шелтер жив і підприємство працювало, про що свідчить звіт про його роботу за цей період, а саме:

- жовтень 2021р. – створення ідеї розпочати проект «Віднови вишиванку свої бабусі» через залучення до вишивання сорочок жінок, які мешкають у притулку та соціальних працівників; розробка візії і формування команди з ролями;
- грудень 2021р. - перше замовлення на ручну вишивку;
- січень – квітень 2022р. – збір коштів на краудфандинговій платформі Спільнокошт (<https://biggggidea.com/project/sotsialne-pidpriemnitstvo-vilna-nitka/>) з метою придбання вишивальної машинки для СП «Вільна нитка». Таку ідею було відібрано до партнерства в конкурсі «Краудфандінг для соціального підприємництва» Фонду Відродження. Відповідно до умов конкурсу, для отримання дофінансування від фонду «Відродження» потрібно було зібрати кошти шляхом

краудфандінгу. Кошти були зібрані вчасно, а, отже, Фонд Відродження подвоїв суму, яка спрямовується на оплату навчання жінок, які бажають вишивати/шити з тих, що проживають у притулку;

- січень 2022р. – спроби навчання основам ручної вишивки 2-х жінок, що мешкали у притулку, розробка плану по облаштуванню майстерні на території притулку;

- лютий-березень 2022 р. – вимушений простій у виробництві через евакуацію жінок і персоналу, так як притулок перебував в зоні окупації та інтенсивних бойових дій (Бучанський район);

- березень-травень 2022р. – пошук фінансування на план розвитку соціального підприємства на будівництво майстерні; на облаштування майстерні і купівлю обладнання; на навчання жінок для подальшого залучення до оплачуваної роботи в майстерні;

- червень 2022р. – завершення збору на краудфандинговій платформі, купівля першої вишивальної машини;

- травень-серпень 2022р. – побудовано і облаштовано майстерню СП «Вільна нитка» на території притулку в окремій модульній споруді завдяки фінансуванню Urgent Action Fund;

- липень 2022р. – придбано за допомоги Сестринства Св. Ольги на united help професійну вишивальну машину, 2 швейні машини та 1 оверлок;

- червень-вересень 2022 р.– виконання замовлення на 49 вишитих сорочок (по 2 з кожного регіону України) та 1 – з кримським орнаментом для виставки на українському фестивалі у Вашингтоні;

- вересень-жовтень 2022р. – виконання замовлень, отриманих через соціальні мережі;

- жовтень 2022р. – випуск нового продукту: вишиті новорічні прикраси з ниток, що світяться в темряві (флуорисцентні);

- жовтень 2022р. – початок співпраці з інтернет-магазином УкрМода: отримали замовлення на виготовлення вишиванок невеликими партіями. Розробляється технологія для співпраці з Творчою Майстернею «Гуня» - вишивка рішельє.

3 червня 2022 року СП «Вільна нитка» виробила на замовлення 57 вишитих сорочок, з них 2 – вишиті вручну та кілька наборів новорічних прикрас, не враховуючи дослідні зразки, розвивається продаж еко-торбинок.

За час існування навчання шиттю і вишиванню на машинках пройшли 7 жінок, з них 1 – співробітник притулку, 1 – місцева жінка, що потребує підтримки і 5 жінок, що мешкали в притулку.

Якщо представити роботу соціального підприємства «Вільна нитка» за річний період, то варто зазначити, що з вересня 2022 року запущена майстерня на території притулку, яка обладнана 2 вишивальними, 2 швейними машинами і іншим обладнанням, виготовила 96 сорочок, кілька десятків сувенірної продукції і замовлень на аутсорсі.

Соціальне підприємство «Вільна нитка» має перспективний план, напрямки якого відображені у таблиці:

Показник на кінець 2022 року	Очікуваний показник на кінець 2023 року	2024 р.	2025 р.
Кількість проданих виробів: 65 сорочки, 40 новорічних прикрас	План по продажу 192 сорочки, запуск нового продукту (худі з вишивкою)	Запуск 1 нової майстерні	Відкриття центру навчання жінок швейно-вишивальній справі
Кількість жінок, що пройшли навчання в майстерні - 5	План по кількості жінок, що пройдуть навчання в майстерні 10	Запуск нової лінійки продуктів (тематичні колекції)	Оформлення франшизи майстерні для притулків і соціальних центрів
Кількість точок продажу 1	План по кількості точок продажу 5		

На сьогоднішній день командою соціального підприємства «Вільна нитка» шукається фінансування на здійснюється розширення виробництва з метою залучення жінок ВПО у м. Києві у партнерстві з київськими соціальними службами.

Висновки. Отже, соціальне підприємництво виступає одним з перспективних напрямків розвитку для соціальної політики будь-якої держави через реалізацію функцій, які йому притаманні, а саме:

- соціальна функція (полягає у вирішенні соціальних проблем);
- економічна функція (полягає у розвитку економіки, створенні нових робочих місць та підвищенні фінансової спроможності неприбуткових організацій);
- новаторська функція (полягає у впровадженні інноваційних форм підприємницької діяльності, генеруванні і реалізації нових комерційних ідей, знаходженні нових шляхів вирішення соціальних проблем);
- мобілізуюча функція (полягає залучення громадян до участі у соціальних ініціативах, підвищення активності громадян з метою вирішення власних соціальних проблем);
- мотиваційна функція (полягає у формуванні стимулюючого механізму для неприбуткових організацій з метою підвищення фінансової незалежності їх діяльності) [5].

Підтвердженням цього є досвід організації та діяльності соціального підприємства «Вільна нитка», яке було створене у м. Буча Київської області на базі притулку для жінок, що постраждали від домашнього насильства або війни, для яких створюються можливості щодо самореалізації жінок у складних життєвих обставинах у творенні вишитого одягу, організовується навчання із залученням до швейно-вишивальної справи з достойною оплатою, таким чином, у жінок повертається віра у власні сили.

Подальшого дослідження потребують питання розробки системи координації роботи соціальних підприємств у державному масштабі з метою забезпечення всебічною підтримкою соціально вразливих категорій населення у нашій державі; розробки інноваційних форм їм допомоги засобами підприємницького підходу та поширення у практиці сучасної соціальної роботи.

Список використаних джерел та літератури

1. Балакірева О. Спектр проблем вимушених переселенців в Україні: швидка оцінка ситуації та потреб [Електронний ресурс]. Вимушені переселенці в Україні: питання термінового та середньострокового реагування: мат. круглого столу (9 липня 2014 р.). Режим доступу : <http://www.uisr.org.ua/news/36/83.html>
2. Войтовська А. І., Кравченко О. О. Актуальні проблеми соціальної роботи з жінками. Умань: Візаві, 2018. 229 с.
3. Закон України Про внесення змін до деяких законів України щодо надання соціальних послуг у разі введення надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2193-20#n8>
4. Міністерство освіти і науки України – Статистичні дані. Головна | Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/inklyuzivne-navchannya/statistichni-dani> (дата звернення: 19.05.2023).
5. Овсянюк-Бердадіна О. Ф., Крисько Ж. Л. Соціальне підприємництво як інноваційний інструмент вирішення суспільних проблем: передумови становлення та активізації. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2016. Вип. 6, Ч. 2. С. 129-132.
6. Про соціальні послуги: Закон України від 17.01. 2019 р. № 2671-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19.#Text>
7. Створення успішного соціального підприємства: навч. посіб. / Українська соціальна академія. 2021. URL: https://siplatform-live.s3.eu-central-1.amazonaws.com/files/posibnyk_usa.pdf

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ З ООП

Дяков Ольга, магістрантка факультету педагогіки, психології, соціальної роботи та мистецтв.

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Качалова Т. В.**, керівник ННЦ розвитку інклюзивної освіти, кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи.

Анотація. *Стаття містить результати наукових досліджень про процес виховання підростаючого покоління. Проведено дефінітивний аналіз термінів «національно-патріотичне виховання», «національної самоідентичності та патріотизму». Проаналізовано передумови та напрямки національно – патріотичного виховання. Охарактеризовано роль суспільства у формуванні патріотичних цінностей складової системи національно-патріотичного виховання.*

Ключові слова: *національно-патріотичне виховання, самоідентичність, патріотизм, підростаюче покоління, діти з особливими освітніми потребами.*

Актуальність проблеми. Під час військових конфліктів однією з найуразливіших та незахищених категорій цивільного населення є діти та підлітки. На їхніх очах відбуваються жахливі події, і більшість дітей перебувають у стресі. Більшість з них не можуть прийняти нову реальність, у яку вони потрапили.

Діти з особливими освітніми потребами є особливо вразливими до цих страшних подій. Вони здригаються від вибухів, не розуміють нове переміщення у безпечне місце (бомбосховище), опиняються в ступорі або виявляють істерики під час сирен повітряної тривоги, відчують постійний страх, розгубленість, тривогу та мають інші негативні психічні прояви.

Важливо зазначити, що діти з особливими освітніми потребами мають обмежені можливості пізнавальної діяльності, не можуть швидко та правильно реагувати та обробляти інформацію з навколишнього середовища. Через це, важливим є застосування необхідної підтримки та допомоги таким дітям під час війни, враховуючи максимально їхні інтелектуальні можливості з метою мінімізувати у них наслідки психологічної травми.

Основною метою національно-патріотичного виховання дітей з особливими освітніми потребами на сучасному етапі розвитку суспільства є передання вихованцям соціального досвіду, успадкування ними духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнародних взаємин, формування незалежно від національної приналежності особистісних рис громадянина Української держави, духовності, трудової, моральної, розумової, естетичної, правової, фізичної та екологічної культури. Тому забезпечення ефективних умов національно-патріотичного виховання дітей з ООП і є одним із завдань психолого-педагогічного супроводу цієї категорії дітей.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Проблема патріотичного виховання молоді завжди посідала значне місце в історичній, філософській і педагогічній літературі. Про це свідчить велика кількість науковців, які висвітлюють дану тематику. Серед них праці: Г. Ващенко, І. Огієнка, с. Русової, Г. Сковороди, В. Сухомлинського та ін.

Вивчення нових підходів щодо здійснення патріотичного виховання молоді в сучасних умовах висвітлюють педагоги: О. Вишневецького, П. Ігнатенка, Т. Завгородньої, П. Кононенка, Н. Косаревої, Л. Крицької, В. Кузя, Ю. Руденка, М. Стельмаховича, Б. Ступарика, К. Чорної, П. Щербаня та ін. Проблеми і окремі аспекти проблеми навчання і виховання дітей з особливими потребами висвітлені в роботах педагогів сучасного і минулого: Ж.-Ж. Руссо, Й. Песталоцці, М. Монтесорі, с. Френе, С.Ф. Русової, О.В. Проскура. Тему виховання патріотизму в дітей з особливими освітніми потребами не обійшли стороною педагоги і психологи: А. Колупаєва, Ж. Піаже, І. Бех та ін [3]. Сучасні дослідники та педагоги, зокрема, В. Андрущенко, В. Гуменко, М. Дробноход, А. Погрібний вивчають питання патріотичного виховання, його впровадження в освітній процес.

Мета статті – дослідити процес виховання підростаючого покоління та охарактеризувати роль суспільства у патріотичних цінностях складової системи національно-патріотичного виховання.

Виклад основного матеріалу.

Міністерство освіти і науки затвердило Заходи щодо реалізації Концепції національно – патріотичного виховання в системі освіти України до 2025 року. Про це йдеться в наказі МОН від 06.06. 2022 року № 527[3]. Серед основних складових національно-патріотичного виховання в концепції виокремленні громадянсько-патріотичне, духовно-моральне, військово-патріотичне та екологічне виховання. Метою національно-патріотичного виховання визначено становлення самодостатнього громадянина-патріота України, гуманіста і демократа, готового до виконання громадянських і конституційних обов'язків, до успадкування духовних і культурних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин, формування активної громадянської позиції, утвердження національної ідентичності громадян на основі духовно-моральних цінностей Українського народу, національної самобутності. Також у документі докладно прописані заходи до 2025 року для:

- удосконалення нормативно-правової бази щодо національно-патріотичного виховання (зокрема, розроблення законопроекту «Про національно-патріотичне виховання»);
- створення соціально-педагогічних умов для реалізації національно-патріотичного виховання;
- зміни змісту й форми національно-патріотичного виховання;
- організації інформаційно-просвітницької роботи у сфері національно-патріотичного виховання;
- розвитку військово-патріотичного виховання.

Потреба у вихованні дітей з особливими освітніми потребами почуття патріотизму необхідно в сучасних умовах. Патріотичне виховання в українському суспільстві має особливе значення з ряду таких причин:

- соціально – економічні зміни;
- кризові явища, які притаманні українському суспільству, вплинули на ціннісні орієнтації молодих людей і деформації;
- демократизація суспільства;
- плюралізм і зміни в партійній системі викликали труднощі в соціальному розумінні суті патріотизму.

В аспекті нашого дослідження ми з'ясували, що основу національної інклюзивної освіти покладена ідеологія, яка виключає будь-яку дискримінацію дітей; забезпечує рівноцінне ставлення до всіх людей, але створює спеціальні умови для дітей з особливими потребами. Отримані поза соціумом знання і вміння не можуть допомогти дітям з особливими освітніми потребами цілковито адаптуватися в суспільстві, підготуватися до подолання неминучих життєвих труднощів, а, отже, реалізуватися повною мірою як рівноправні і повноцінні члени суспільства [1].

Результати нашого дослідження дозволяють зробити висновок, що національно-патріотичне виховання дітей з особливими освітніми потребами не повинно спиратись на нестандартність самої дитини, адже вона не просто менш розвинена, ніж її однолітки, але просто розвинена інакше, тобто кожна дитина з особливими освітніми потребами потребує і спроможна (і це варто підкреслити) до національно-патріотичного виховання, але за особистісними потребами і можливостями.

Також у результаті нашого дослідження ми констатуємо, що саме ж національно-патріотичне виховання дітей з особливими освітніми потребами прямо залежить від позитивного ставлення до них, їх розуміння та прийняття педагогами, батьками і здоровими дітьми. Сприятливе соціальне та розвивальне середовище є однією з вихідних умов розв'язання як проблем інклюзивної освітнєвзагалі, так і національно-патріотичного виховання зокрема.

У результаті теоретичного аналізу ми констатуємо, що національно-патріотичне виховання учнів з особливими освітніми потребами (ООП) здійснюється у процесі навчально-пізнавальної діяльності вчителів шляхом внесення ціннісних складових у зміст навчальних предметів, відведення належного місця спільно-взаємодіючій діяльності як на уроках, так і в позаурочний час.

У процесі дослідження ми також можемо констатувати систему завдань з національно-патріотичного виховання дітей з особливими освітніми потребами:

- утвердження в свідомості і почуттях дитини з ООП патріотичних цінностей, переконань і поваги до культурного та історичного минулого України;
- виховання поваги до Конституції України, Законів України, державної символіки;
- культивування ставлення до солдата як до захисника Вітчизни, героя;
- усвідомлення взаємозв'язку між індивідуальною свободою, правами людини та її патріотичною відповідальністю;
- формування толерантного ставлення до інших народів, культур і традицій;
- утвердження гуманістичної моральності як базової основи громадянського суспільства;
- культивування кращих рис української ментальності: працелюбності, свободи, справедливості, доброти, чесності, бережного ставлення до природи;
- формування мовленнєвої культури двома мовами: українською словесною та українською жестовою;
- спонукання зростаючої особистості до активної протидії українофобству, аморальності, сепаратизму, що вінізму;
- системне виховання в учнів громадянської позиції; вивчення та популяризація історії українського козацтва, пропаганда історико-культурної спадщини українського народу;
- військово-патріотичне виховання.

Ми переконані, що вирішення означених завдань національно-патріотичного виховання учнів з особливими освітніми потребами спрямоване на національну культуру і духовність, формування у дітей національних світоглядних позицій, ідей, поглядів і переконань. Все це здійснюється на всіх етапах навчання в школі, забезпечується всебічний розвиток, гармонійність і цілісність особистості, розвиток її здібностей та обдарованість, збагачення на цій основі інтелектуального потенціалу народу, його духовності і культури, виховання громадянина України, здатного до самостійного мислення, суспільного вибору і діяльності, спрямованої на процвітання України[4].

Основна ідея і мета національно-патріотичного виховання – набуття учнями соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування громадянина Української держави, розвиненої духовності, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури.

Національно – патріотичне виховання покликане сформувати в учнів такі якості як національна самоідентифікація, усвідомлення своєї приналежності до Нації Героїв – модерного українства, недекларативний патріотизм, дієва любов до України, готовність до подвигу та самопожертви в ім'я Батьківщини, до виконання, відваги [2, с.9].

В рамках національно–патріотичного виховання в школі проводяться виховні години, бесіди, темами яких є: відзначення знаменних та пам'ятних дат, ознайомлення з історією рідного краю, звичаями і традиціями українського народу, видатними людьми України тощо.

На сьогодні вже є великий досвід роботи з дітьми з особливими освітніми потребами в школі з іншими дітьми. Традиційним стало відзначення Дня Захисника України, Дня Збройних Сил України, Дня Соборності, День пам'яті та примирення.

Сприяють вихованню почуття патріотизму, глибокої любові до рідного краю, рідної мови відзначення Дня української писемності та мови та проведення вечорниць.

До визначних подій в житті країни в школі проходять уроки мужності, години пам'яті, виховні години. Проведена загальношкільна тематична лінійка «Голодомор і діти... Пам'ятаємо» та бесіди з учнями щодо участі у Всеукраїнській акції «Запали свічку».

Висновки. Національно-патріотичне виховання в системі інклюзивної освіти здійснюється з урахуванням вікових та індивідуальних потреб і можливостей дітей з особливими освітніми потребами.

Основними педагогічними умовами, які забезпечують ефективність національно-патріотичного виховання дітей з особливими освітніми потребами визначаються: зв'язок виховання учнів засобами національних традицій із життям; врахування вікових та індивідуальних особливостей дітей; емоційність виховання; комплексний підхід до використання українських традицій у виховання школярів; доступність національних традицій.

Отже, інклюзивна освіта – перший крок до визнання ціннісної значимості і поваги до особистості кожної дитини, прийняття її індивідуальності й неповторності, забезпечення її подальшого повноцінного та гідного життя в суспільстві, а отже і національно-патріотичного виховання.

Розуміючи всю складність питання національно-патріотичного виховання дітей з особливими освітніми потребами, школа повинна прийняти на себе основне навантаження з патріотичного виховання молоді і залучати дітей з особливими освітніми потребами, адже саме тут базується наше майбутнє, майбутнє Батьківщини. Саме тому виховання громадянина-патріота було, є й надалі буде стратегічною метою кожної школи. Патріотична свідомість наших громадян залишається найважливішою цінністю, однією з основ духовно-моральної єдності суспільства.

Список використаних джерел та літератури

1. Войтко В.В. Національно-патріотичне виховання учнів з особливими освітніми потребами в умовах інклюзії. <https://sno.udpu.edu.ua/index.php/naukovo-metodychna-robota/87-natsionalno-patriotychne-vykhovannia-ditei-ta-uchnivskoi-molodi-v-umovakh-modernizatsiinykh-suspilnykh-zmin-15-travnia-2018-r/104-natsionalno-patriotichne-vikhovannya-uchniv-z-osoblivimi-osvitnimi-potrebami-v-umovakh-inklyuziji>

2. Гонський В. Патріотизм як основа сучасного виховання та ідеології держави / В.Гонський //Початкова школа. 2013. № 2. 9-14 с.

3. Заходи щодо реалізації Концепції національно – патріотичного виховання в системі освіти України до 2025 року. Наказ МОН від 06.06. 2022 року № 527. URL:<https://imzo.gov.ua/2022/06/08/nakaz-mon-vid-06-06-2022-527-pro-deiaki-pytannia-natsional-no-patriotichnoho-vykhovannia-v-zakladakh-osvity-ukrainy-ta-vyznannia-takym-shcho-vtratyv-chynnist-nakazu-ministerstva-osvity-i-nauky-ukrainy/>

4. Колупаєва А.А., Данілавичюте Е.А., Литовченко С.В. Професійне співробітництво в інклюзивному навчальному закладі. – К.: Видавнича група «А.С.К.», 2012. – С.7-20. (Серія «Інклюзивна освіта») (Схвалено комісією із спеціальної педагогіки Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України (протокол №3 від 13.04.2012 р.)

5. Колупаєва А., Таранченко О. Діти з особливими потребами в загальноосвітньому просторі. В: Літера ЛТД. 2019. 86 с.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЖІНОК З НОВОНАРОДЖЕНИМИ ДІТЬМИ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ

Загорулько Тетяна, магістрантка факультету педагогіки, психології, соціальної роботи та мистецтв.

Науковий керівник – канд. пед. наук., доц. **Конончук А. І.**, кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи.

У статті розкриваються причини потрапляння жінок з новонародженими дітьми в складні життєві обставини. Охарактеризовано соціально-психологічні особливості даної категорії отримувачів соціальних послуг.

Ключові слова: складні життєві обставини, соціальні послуги, девіантна материнська поведінка, жінки з новонародженими дітьми у складних життєвих обставинах

Законодавством України визначено, що соціальні послуги - це комплекс заходів з надання допомоги особам, окремим соціальним групам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати, з метою розв'язання їхніх життєвих проблем [6].

Найбільш поширеними цільовими користувачами соціальних послуг є: матері з дітьми, коли існує ризик залишення дитини в установі (одинокі матері, неповнолітні, матері із складним соціальним становищем, мати з дитиною, які постраждали від насилля); жінки на останніх місяцях вагітності, коли існує ризик, що вони залишать дитину після народження (неповнолітні, вагітні із складним матеріальним становищем, не готові до ролі матері); матері і вагітні жінки, які зростали в інтернатних закладах (відсутні життєві навички, не готові до материнства, складний матеріальний стан) [4]. У таких випадках жінка, яка стає матір'ю, потрапляє в ситуацію, яка має всі ознаки складних життєвих обставин (далі СЖО) з моменту зачаття та до моменту пологів, і потребує допомоги з боку законодавства і суспільства.

Почавши вивчати інформацію з різноманітних джерел про пов'язаність між собою характеру життєвих обставин, у яких перебуває жінка-матір, та особливостей її материнської сфери, ми з'ясували, що дана проблема є дуже актуальною і почала цікавити вчених ще в 40-50 рр.. ХХ ст. Одним із наслідків такої проблеми виявляється феномен соціального сирітства, який притаманний і нашому суспільству. За даними Державного комітету статистики в Україні, в 1995 році кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, становила 52,4 тис. осіб, на початок 2007 року - 97,8 тис., на 1 січня 2010 року - 100,8 тис. Станом на перше січня 2014 року кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, становила 90 772 особи [7]. Загальна кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування у 2022 році становила 66 552 дитини [5].

Цей зв'язок не є однозначним, оскільки опосередковується чинниками, які спричиняють СЖО. Не всі жінки у СЖО відрізняються відхиленнями в материнській сфері. Але вивчаючи життєві ускладнення в якості головних причин, наприклад, відмови від новонароджених дітей, можна назвати спільні ризики, а саме: важке економічне становище населення, наслідки світових воєн, переселення та ін. Наразі, найпоширенішими причинами відмови від немовлят є: бідність, нестабільний шлюб, дитина народилася з вадами здоров'я, батьки вже відмовлялися від дітей або утримують їх в інтернатних закладах, батьки не готові взяти на себе відповідальність за дитину, майбутня мама не має позитивної фіксації на дитині під час вагітності чи вбачає в малечі тягар, вагітність позашлюбна чи небажана, своєю поведінкою жінка ігнорує вагітність, веде не прийнятний спосіб життя, вагітна юна й особисто незріла, потреба в дитині суперечить сімейним установам батьківської родини. Причинами відмови від дитини також можуть бути: психологічні розлади жінки; несприятлива сімейна ситуація; неналагоджене особисте життя; важкі матеріально-

побутові умови; після пологова депресія; зґвалтування; алкогольна або наркотична залежність; хвороба або потворність немовляти та ін..

Причини та психологічні механізми феномену відмови матері від новонародженої дитини вивчалися науковцями, які ввели поняття девіантного материнства (девіантної материнської поведінки). Девіантна материнська поведінка – відхилена від загальноприйнятих і соціально – схвалюваних норм репродуктивної і батьківської поведінки матері. « Синдром засвоєної безпорадності в поєднанні з низьким соціальним статусом, освітнім, загальнокультурним рівнем, поганим матеріальним становищем і обмеженістю перспектив його покращення, спосіб життя як самої жінки, так і її близького оточення можуть вплинути на формування рішення щодо відмови від дитини, аж до фізичного позбавлення від неї»[1].

Жінки з новонародженими дітьми у СЖО частіше демонструють девіантну материнську поведінку. Їм властива залежність від алкоголю, наркотична залежність, вони малоосвічені або зовсім без освіти, безробітні або працюють за малу платню чи то на низько кваліфікованій роботі, рано починають своє статеve життя, ведуть його безладно і мало цікавляться питанням контрацепції і планування сім'ї.

Характеризуючи жінок з новонародженими дітьми в СЖО як отримувачів соціальних послуг ми проаналізували дані про вагітних жінок та молодих матерів, які були клієнтками центрів матері та дитини. Особливість проблеми полягає у тому, що одночасно мова йде про здоров'я, життя, долю як дітей, так і тих жінок, для яких материнство стає чинником багатьох ризиків. Саме жінки з новонародженими дітьми у СЖО – одна з найвразливіших в економічному, соціальному, психологічному, педагогічному аспектах підгрупа. СЖО обумовлюються, передусім, бідністю, відсутністю житла, засобів для існування, низькою загальною культурою, обмеженістю можливостей для подальшого продовження освіти. «Освіта надає один з найбільш перспективних шансів на висхідну соціальну мобільність і досягнення більш високого соціального статусу, незалежно від поточного соціального становища. Однак розшарування на соціальні класи і висока нерівність в добробуті безпосередньо впливає на можливості отримання освіти і результати. Іншими словами, соціальний клас і соціально-економічний статус сім'ї безпосередньо впливають на шанси дитини отримати якісну освіту і досягти успіху в житті. До п'яти років спостерігаються значні відмінності в розвитку когнітивних і некогнітивних навичок дітей з нижчих, середніх і вищих класів [1].

Також СЖО обумовлюються обмеженістю в отриманні професії, доступу до медичних та соціальних послуг, відсутністю підтримки з боку сім'ї, чоловіка, який є батьком дитини. Негативними наслідками цього стають неспроможність жінок самостійно забезпечувати безпеку та якість життя собі й своїй дитині, починаючи зі здоров'я та життя дитини, ризик відмови від виконання материнських обов'язків на новому не простому життєвому етапі, ризики повторної вагітності, сексуальної експлуатації, соціальної ізоляції, дискримінації таких сімей, чисельних психологічних проблем її членів.

Як правило, серед жінок, які опиняються в СЖО під час вагітності і пологів, є юнки та жінки, які походять з малозабезпечених сімей, були вихованками інтернатних закладів; які у батьківській сім'ї зазнавали чи зазнають емоційної депривації; мали чи мають проблеми у стосунках з матір'ю, батьком чи вітчимом; рано починали статеve життя з 12-15 років, не зорієнтовані на безпечну сексуальну поведінку; нерідко вживають наркотичні речовини та алкоголь. Життєва ситуація, у якій опинилися молоді жінки, часто є наслідком сімейних негараздів, низького рівня культури, соціального статусу батьківської сім'ї, а також рівня соціального розвитку та зрілості самої молодшої мами [2].

Дослідниця Борисова Ю. виходячи з гіпотези про вплив несприятливих життєвих обставин на материнську сферу, поставила за мету встановити особливості установок на материнство жінок у СЖО та притаманних їм стратегій подолання життєвих труднощів. З означеною метою було проведене соціально-психологічне дослідження, що базувалося на аналітичній вибірці (відбір за експериментальним типом) і охоплювало дві групи респонденток. До першої ввійшли

підопічні Центру захисту життя та сімейних цінностей «За життя» та Центру соціальної підтримки дітей та сімей «Добре вдома» м. Дніпро (загальна кількість опитаних – 5), до другої – «звичайні» жінки, які не перебувають у СЖО (загальна кількість опитаних – 5). Факт відсутності в потенційних респонденток другої групи ознак СЖО встановлювався через включене спостереження й неформалізоване інтерв'ю [1].

При опитуванні жінки у СЖО вибрали для характеристики своєї материнської сфери такі судження: дитина – це джерело фінансових проблем, напруження в родині, необхідність залишити роботу, проблеми із житлом, діти забирають кращу частину життя, спричиняють великі фізичні навантаження, складності у вихованні, безсонні ночі, клопіт із пелюшками.

На думку жінок у СЖО, реалізація будь-яких життєвих планів ускладнюється у зв'язку з наявністю дитини («буде заважати у спробах налагодити особисте життя», «унеможливити влаштування на роботу» тощо). Дитина розглядається як перешкода на шляху самореалізації, суб'єктивно сприймається як об'єкт проєкції особистих психологічних і соціальних проблем.

За критерієм «пошук соціальної підтримки» жінки у СЖО, долаючи життєві негаразди, практично не сподіваються отримати соціальну підтримку. Відсутність або обмеженість у їхньому житті досвіду одержання допомоги в розв'язанні проблем веде до не сформованості конструктивних очікувань щодо соціального оточення. За наявності утриманських настроїв у них практично немає компетенцій щодо продуктивної взаємодії із соціальним середовищем, формування щодо нього запитів, на які вони потенційно можуть відреагувати.

За хронічної відсутності в жінки стійких конструктивних зв'язків із соціальним середовищем сподівання виключно на власні сили створює ризик соціальної ексклюзії, на який наражається як вона сама, так і її діти. Поєднання низької здатності до вирішення проблем із ледве вираженим запитом на соціальну підтримку може бути індикатором недовіри суспільству. Часто це є закономірним наслідком не сформованості відносин прив'язаності, відсутності схвального ставлення з боку батьків, інших референтних осіб. Такі жінки, як правило, живуть із позицією «жертви», а тому мають недостатньо внутрішніх ресурсів для вирішення проблем.

Спроможність жінок долати життєві ускладнення багато в чому визначається їхніми власними установками щодо поточної життєвої ситуації. Їх негативне сприйняття, соціальна пасивність знижують ефективність зусиль щодо виходу зі стану кризи. Одним із виявів такої пасивності є споживацьке ставлення до послуг і допомоги, що надаються жінкам у СЖО соціальними службами, благодійними організаціями, церквою.[1].

Дослідження системи цінностей жінок в СЖО показують, що, незалежно від обставин, які спричинили життєві ускладнення (неблагополучна родина, втрата батьків, виховання в умовах інституційного закладу або ж хвороба, переїзд, розрив родинних зв'язків), їх ціннісній свідомості притаманні спільні риси: зовнішня орієнтованість, недооцінка значимих подій і явищ дійсності. На периферії ціннісної ієрархії опиняються цінності самоактуалізації – пізнання, розвиток, життєва мудрість.

Як було зазначено вище, однією з важливих передумов не потрапляння жінки з новонародженою дитиною в СЖО і в зв'язку з цим не отождолення себе з «жертвою» слід вважати уміння жінки брати на себе відповідальність і виступати суб'єктом прийняття життєво важливих рішень. Представниками практично всіх психологічних шкіл і терапевтичних підходів дана риса підкреслюється як принципова у портреті соціально зрілої і психологічно здорової особистості. Особливо важлива вона для жінки-матері, завдання якої у перші роки життя дитини – бути для неї надійним відправним пунктом в спробах освоєння дійсності.

Отже, можна підвести підсумок щодо характеристики жінок з новонародженими дітьми, які перебувають у СЖО і є отримувачами соціальних послуг. Мова йде про дівчат віком 14–18 років, але найбільшою віковою групою є молоді жінки 20–21 років. Лише 5% від загальної кількості жінок мають вік 23–26 років. Можливо, це пов'язано з тим, що жінка вже має освіту, роботу та підходить до питання народження дитини більш відповідально. Породіллі віком від 28 до 32 років – це, як правило, жінки що народжують другу дитину. Ще менший відсоток складають жінки

віком від 33 до 36 років (5%). З двох останніх вікових категорій найчастіше потрапляють в СЖО жінки з другою чи третьою дитиною, що мають післяпологову депресію, чоловіка чи співмешканця, який не приймає саме цю дитину, або такі, що не мають власного житла через розлучення з партнером. Рівень освіти жінок у більшості випадків низький. Так, тільки 40% жінок мають професію і лише 5% - незакінчену або повну вищу освіту[4].

Попередній досвід проживання в сім'ї, взаємостосунків між її членами залежить від попереднього досвіду виховання та отриманої моделі поведінки від цієї сім'ї. Вочевидь, модель проживання у інтернатному закладі та відсутність моделі побудови стосунків у сім'ї часто повертає випускниць інтернатів до звичного для них середовища. Більшість неповнолітніх мам є випускницями інтернатних закладів, тому їм властиві особливості саме цієї категорії. Діти, які виростили поза сім'єю, неспроможні до багатих емоційних переживань; здатність дитини любити оточуючих тісно пов'язана з тим, скільки любові та в якій формі цього почуття отримала вона сама. Вони не мають знань щодо основ здорового способу життя, репродуктивного здоров'я, захворювань, що передаються статевим шляхом, попередження небажаної вагітності, контрацепції. Багато хто - вихідці з неповних сімей, де, як правило, вихованням займалася мати. Разом з тим, 12% жінок виховувались у повній сім'ї біологічних батьків чи родичів, а 5% мали мачуху чи вітчима [1,4, 7].

Жінки, які потребують допомоги, частіше недбайливо ставляться до власного здоров'я. Більшість з них не перебуває на обліку у жіночих консультаціях ні з приводу вагітності, ні з приводу профілактичного обслуговування. Тільки кожна десята жінка перебувала на обліку в жіночій консультації з приводу вагітності, але на облік ставала не раніше 24–26 тижня вагітності.

Окрім того, спостереження, наприклад, в центрах матері і дитини виявили, що близько 60% клієнтів соціальних центрів матері та дитини палять. А лише 20% мам зберегли грудне вигодовування.

Як правило, жінки, які потрапляють у СЖО, не мають постійної роботи, працюють на стихійно сформованих робочих місцях без офіційного працевлаштування. У більшості випадків це пов'язано з відсутністю спеціальної освіти чи з тим, що отримана раніше професія не має попиту на ринку праці. Як наслідок – низький матеріальний рівень, відсутність можливості найму житла, якісного рівня проживання та харчування сім'ї.

Таким чином, загальна соціальна характеристика жінок з новонародженими дітьми, які опинились в СЖО і потребують соціальної допомоги, наступна: це молоді жінки-одиначки, які мають середню освіту, часто є випускницями інтернатів, які недостатньо володіють знаннями та навичками піклування про власне здоров'я та здоров'я своєї дитини, жінки які не вміють брати на себе відповідальність і приймати життєво важливі рішення, у більшості випадків мають споживацькі настрої щодо допомоги, порушені комунікативні зв'язки з близькими, низький матеріальний стан, некваліфіковану роботу, незадовільні побутові умови.

Надання комплексних соціальних послуг таким жінкам з маленькими дітьми, які опинилися в СЖО, стає важливим напрямом соціальної допомоги з боку держави, оскільки пов'язане із захистом прав дітей. Більшого визнання отримують принципи превентивності, врахування соціокультурних і психофізіологічних особливостей жінок у процесі проведення соціальної роботи. Для ефективних результатів потрібно на рівні громад проводити профілактику раннього соціального сирітства, поширювати засади відповідального, усвідомленого батьківства, здійснювати соціально-педагогічну діяльність, спрямовану на запобігання відмовам від новонароджених дітей, втілювати забезпечення психологічною та соціальною підтримкою вагітних жінок та жінок, які народили дитину і опинилися в СЖО, попереджувати факти раннього соціального сирітства, співпрацювати з жіночою консультацією для попередження відмов від новонароджених дітей та забезпечення соціальною підтримкою вагітних жінок, які народили дитину, зокрема неповнолітніх матерів. Але оскільки соціальні проблеми жінок невід'ємні від проблем їхніх сімей, тісно переплетені з соціальними проблемами інших соціально-демографічних категорій населення, всього суспільства в цілому, вони не можуть бути вирішені у відриві від них.

Список використаних джерел та літератури

1. Борисова Ю.В. Особливості материнської сфери жінок, які перебувають у складних життєвих обставинах. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. Херсон: Вид. дім Гельветика. 2015 № 8. С. 18-21.
2. Братусь І. В. Соціально-педагогічна робота з юними матерями у США та Великій Британії: Автореферат дисерт. на здоб. наук. ступ. канд. пед.н. Луганськ. 2007. 21 с.
3. Грінстоун М., Луні А., Паташник Дж., Ю.М. Тринадцять економічних фактів про соціальну мобільність та роль освіти. Брукінгський інститут. (Архівовано з оригіналу 8 квітня 2017 року. Перевірено 5 квітня 2017 рік) URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.
4. Запобігання інституціалізації дітей раннього віку. Інноваційні технології соціальної роботи з профілактики відмов від новонароджених дітей: методичний посібник / за заг. ред. Зверевої І.Д., Петрочко Ж.В. Київ: Київ: Століття. 2008. 224 с.
5. [Комітет Верховної Ради України з питань гуманітарної та інформаційної політики](https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/235378.html). URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/235378.html (опубліковано :12 квітня 2023).
6. Про соціальні послуги: Закон України від 17 січня 2019 року №2671-VIII. Верховна Рада України URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
7. Солодчук А.В. Соціальне виховання дітей, позбавлених батьківського піклування в США: монографія. Умань: ФОП Жовтий О.О. 2015. 158 с.

УДК 342.7-053.2

ПРОБЛЕМА ПОРУШЕННЯ ПРАВ ДІТЕЙ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Інджарабян Самвел, магістрант факультету педагогіки, психології, соціальної роботи та мистецтв.

Науковий керівник – д-р пед. наук, проф. **Лісовець О. В.**, кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи

Анотація. У статті розкрито проблеми порушення, захисту і забезпечення прав дітей під час збройних конфліктів. Охарактеризовано негативні наслідки збройних конфліктів для дитини. Проаналізовано прояви порушення прав дитини під час військових дій на території України.

Ключові слова: права дитини, збройний конфлікт, міжнародне гуманітарне право.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Війна має жахливий вплив на окремих людей і спільноти в усьому світі. Все більше і більше мирних жителів, у тому числі дітей, зазнають насильства війни, гинуть і тяжко поранені, не кажучи вже про довгострокові шрами психічного здоров'я, які викликають конфлікти. Збройні конфлікти можуть занапастити населення, припиняючи доступ до медичної допомоги та іншої життєво важливої інфраструктури, не даючи дітям ходити до школи та розділяти сім'ї. Діти є одними з найбільш уразливих серед жертв збройних конфліктів або їх наслідків. Так, внаслідок війни в Україні тисячі дітей залишилися сиротами, відірвані від своїх рідних і живуть у скрутному становищі. Під час війни порушуються численні права дітей: на життя, бути з сім'єю та громадою, на здоров'я, на особистий розвиток, на піклування та захист та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним підґрунтям нашого дослідження виступатимуть наукові дослідження проблеми захисту прав дитини таких зарубіжних вчених як Р. Альберт, К. Белл, с. Брайє та ін., та українських – І. Бандурка, Л. Волинець, І. Зверева, П. Зеленьак, Я. Кічук, О. Лісовець, О. Петришин, Ж. Петрочко та ін. Окремі питання захисту дітей під

час ведення бойових дій були предметом вивчення таких науковців: М. Антонович, М. Гнатовський, І. Лукашук, М. Дутлі, Н. Опольська, В. Репецький, Ю. Скрипнюк, Ю. Шемшученко та ін.

Мета статті: проаналізувати проблему порушення та захисту прав дитини під час збройного конфлікту на прикладі військових дій на території України.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих результатів. Технічний прогрес та поява нових видів зброї та методів ведення бойових дій у минулому столітті докорінно змінили хід сучасних збройних конфліктів. Це призвело не лише до різкого зростання кількості жертв, але й розмило межі між воєнною і цивільною сферами. Частка жертв серед цивільного населення збільшилася від 5 % на початку ХХ століття до 90 % наприкінці. Близько половини жертв – діти. За даними ЮНІСЕФ, у світі понад мільярд дівчаток і хлопчиків живуть у країнах чи на територіях, що зазнають впливу збройних конфліктів; близько 300 мільйонам цих дітей ще не виповнилося 5 років.

Експерти зазначають, що існують 3 основні види загрози для дітей, що опинилися безпосередньо в зоні воєнного конфлікту:

- 1) суто військові – ризик безпосереднього залучення дітей до воєнних дій. Тобто, коли діти беруть участь у вогневих контактах і боях;
- 2) ураження боєприпасами – коли існує ризик потрапляння під обстріли, снайперський вогонь, руйнування будинків і промислових конструкцій, травмування або загибель унаслідок підриву вибухонебезпечних пристроїв та потрапляння на мінні поля.
- 3) залучення до воєнних дій – як комбатантів, медичного чи персоналу обслуги.

У нових умовах ведення бойових дій діти є найвразливішою групою. За межами безпечного середовища, де захист дітей є пріоритетом, їм загрожують усі негативні наслідки збройних конфліктів. Переміщення, втрата дому й членів родини, а також розлука з батьками, від яких залежить їхнє виживання, мають довготривалий вплив на процес розвитку та дорослішання, відчутний навіть у дорослому віці. Оскільки дитячий організм усе ще розвивається, війна становить серйозну загрозу як для фізичного, так і для психічного здоров'я дітей. Серед головних негативних наслідків для дитини:

1. У зоні бойових дій діти гинуть, зазнають катувань і отримують серйозні травми, що можуть призвести до інвалідності.
2. Нерідко дітей змушують стати солдатами, що збільшує ризик травмування та завдання шкоди іншим.
3. Брак їжі, особливо серед збіднілого населення, призводить до недоїдання та ослаблення імунної системи.
4. Погані житлові та санітарні умови сприяють розповсюдженню інфекційних захворювань.
5. Нестача медикаментів, медичного персоналу й якісних медичних послуг збільшують рівень смертності та показник захворюваності у воєнний час.
6. Багато дітей втрачають батьків, братів і сестер, друзів і родичів. Діти, які стали сиротами, часто змушені жити на вулиці, де ризик опинитися в рабстві, почати вживати наркотичні засоби чи алкоголь значно вищий.
7. Під час війни батьки зазвичай зосереджені на виживанні, тому приділяють менше уваги дітям, яким доводиться самотійно шукати сенс у тому, що відбувається.

Руйнування, бідність і насильство утворюють замкнене коло. Зруйнована інфраструктура створює перешкоди для освітнього процесу й нерідко зовсім його зупиняє. Закриття шкіл не лише закриває доступ до освіти та потенційних кар'єрних можливостей, але й позбавляє дітей одного з найважливіших захисних чинників.

Численних порушень зазнає право дитини на сімейне виховання. В умовах збройного конфлікту підвищується ризик зростання сирітства, у тому числі і соціального. Прямим порушенням права дитини на сімейне виховання є людські втрати у зоні військового конфлікту, оскільки гинуть в основному люди, які мали сім'ї та виховували дітей.

Багато є випадків, коли батьки залишаються на окупованих територіях з надією, що завтра все мине, припиняться обстріли, а дітей тимчасово відправляють на безпечну відстань до інтернатів, санаторіїв тощо. Це суперечить принципам сімейного виховання дитини. Тісно пов'язане із правом на сімейне виховання право вибору місця проживання дитини. Звичайно, тимчасове переміщення є найбільш прийнятним для захисту життя та здоров'я дитини. Але діти зазнають психологічних страждань через те, що втратили своє звичне оточення, друзів і живуть сьогодні в зовсім іншому середовищі [3].

Приклад порушення прав українських дітей під час військових дій на території нашої держави яскраво ілюструє всі жахи війни. З 2014 року українці потерпають від російської агресії, а з 24 лютого 2022 р. – від повномасштабного вторгнення на територію України. Діти, які є найбільш вразливою категорією населення, яка страждає від бойових дій та політики окупаційної влади, стають у XXI столітті свідками насильства, голоду та евакуації зі своїх домівок, смертей своїх рідних і близьких. Через блокаду та обмеження на переміщення в районах, які контролюються ворожою стороною, багато дітей залишилися без достатнього харчування, втратили можливість отримати повноцінну освіту та медичну допомогу. За словами повноваженої Президента України з прав дитини та дитячої реабілітації Д. Герасимчук постраждали понад 7,5 млн українських дітей, які проживали на території України до початку повномасштабного вторгнення РФ [4]. За даними ЮНІСЕФ, війна перервала освіту для понад 5 млн маленьких українців, а близько 1,5 млн дітей нині відчувають наслідки війни. Вони стали жертвами психологічного насильства, переживають стресові ситуації та мають складнощі зі здоров'ям [4]. Від жаків війни – повсюдних вбивств, каліцтв, викрадень, сексуального насильства, вербування окупантами до збройних угруповань, ударів по школах і лікарнях, – продовжують потерпати діти, які перебувають в зоні бойових дій та на окупованих територіях. За офіційними даними (станом на 01.10.2023 р.) від початку повномасштабної війни в Україні загинуло 504 дітей і 1125 – поранені, 1123 дитини вважаються зниклими [1]. Систематичний характер має і процес вивезення українських дітей на територію окупантів. Так, у перші два місяці повномасштабного вторгнення росіяни вивезли з окупованих районів Донецької та Луганської областей 2389 дітей, а станом на 1 жовтня 2023 р. на території РФ перебуває 19546 незаконно вивезених дитини, які пройшли процес депортації, з них більше 4 тис. дітей-сиріт [1]. Точну кількість постраждалих дітей встановити неможливо через активні бойові дії та тимчасову окупацію частини території України.

Війна не тільки вплинула на можливості та повноту кожного права дитини, а й викрила маловрегульовані механізми їх забезпечення та слабку практику застосування. Звісно, глибина та характер порушень залежить від місця перебування дитини (в Україні подалі від зони бойових дій, в Україні близько до зони бойових дій, на тимчасово окупованих територіях, за кордоном у ЄС та в інших дружніх країнах, у російській федерації внаслідок депортацій та з інших причин). Сьогодні вкрай важливо встановити чіткі критерії та визначити, які діти мають отримати статус постраждалих від війни, а також забезпечити ефективну координацію між державними органами у справах підтримки та супроводу дітей.

За даними Офісу Президента, в Україні кожна з 7,5 млн українських дітей, навіть якщо не має тілесних ушкоджень, стикається з порушеннями своїх прав. Діти обмежені в праві на участь, захист і забезпечення.

Окрім прямого впливу війни на право дітей на життя та виживання, однією з найважливіших проблем є порушення їх права на здоров'я. Воєнні дії призводять до прямих атак на заклади медичної допомоги та лікарів, обмеженого доступу до ліків та медичних послуг. Умови, в яких діти народжуються під час війни, не сприяють веденню безпечних пологів та належному догляду за новонародженими. Тривале перебування в укриттях, зокрема для важкохворих дітей, також має негативний вплив на їх здоров'я. Війна сильно впливає на психічне здоров'я, викликаючи травматичний досвід, що має наслідки для їхнього психічного добробуту. Всі ці фактори обмежують можливості та здатність дітей до навчання.

Та й загалом доступ до освіти також серйозно обмежений під час війни. Зруйновані будівлі шкіл, переміщення населення, авіаційні атаки та відключення електрики переривають навчальний процес. Є невизначеність стосовно визнання результатів освіти учнів, які перейшли на закордонну програму. У цей час діти, які перебувають у евакуації, намагаються поєднати українську та закордонну програми, що призводить до їх перевантаження. У 2022-23 н.р. **майже 70 % учнів навчалися дистанційно або за змішаною формою навчання. Окремої статистики щодо кількості учнів, які проживають на безпечних територіях, не змінивши місце проживання, немає.**

За офіційними даними МОН, станом на кінець 2022 року за кордоном перебувало півмільйона українських дітей. Участь дітей в громадах за кордоном обмежена або навіть не практикується взагалі, що стосується дітей-біженців, які не мають можливості брати участь у програмах підтримки за кордоном.

Наведені факти показують жахливі наслідки війни для дитини. Їх важко узагальнити та систематизувати, оскільки воєнні дії ще тривають. Але навіть цієї інформації достатньо, щоб зробити висновки про численні порушення прав дитини.

В. Джуган підкреслює, що РФ систематично та зухвало порушує міжнародні договори, а є їх державою-учасницею, не дотримується міжнародних норм міжнародного гуманітарного права. Російські збройні сили також постійно порушують Конвенцію ООН про права дитини. А саме:

- використовують заборонені засоби та методи ведення війни (недозволена зброя, обстріли цивільної інфраструктури), в тому числі щодо дітей;
- створюють гуманітарну кризу в окупованих населених пунктах (не пропускали гуманітарну допомогу, перешкоджали виїзду мешканців під час облоги, розкрадали і знищували магазини та склади з продуктами та ін.);
- порушують право на життя і захист від жорстокого ставлення;
- порушують право дітей на охорону здоров'я, обстрілюючи лікарні та створюючи інфраструктурні медичні проблеми.
- військові вчиняють злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи;
- порушують право дитини на захист від вербування і участі у війні;
- руйнуванням закладів освіти, порушують право на освіту;
- нищать інфраструктуру для позашкільного розвитку дітей, тобто порушують право на дозвілля і культурний розвиток;
- блокують евакуацію та обстрілюють евакуаційний транспорт з дітьми, тобто порушують норми про захист цивільного населення під час війни;
- порушують право на фізичне і психічне відновлення дітей через катування, приниження, експлуатацію чи будь-яке насильство;
- викрадають і примусово вивозять дітей [2].

Все це міжнародні злочини проти українських дітей, які не мають строків давності. Національним та міжнародним законодавством передбачено механізми захисту прав дітей під час воєнних дій.

Висновки і перспективи подальших досліджень у цьому напрямку. Аналіз ситуації в Україні внаслідок повномасштабного вторгнення окупантів у 2022 році, показує, що кожна з 7,5 млн українських дітей, навіть якщо не має тілесних ушкоджень, стикається з порушеннями своїх прав. Діти обмежені в праві на участь, захист і забезпечення. Російські збройні сили також постійно порушують положення Конвенції ООН про права дитини.

Наша держава гідно реалізує виконання покладених на неї функцій щодо забезпечення захисту прав дитини. Разом із тим це вкрай важко, тому у ці тяжкі та важливі для нашої держави часи кожен небайдужий громадянин України має допомагати захистити та реалізувати права найбільш незахищеної категорії осіб – дітей.

Список використаних джерел та літератури

1. Державний портал «Діти війни». URL: <https://childrenofwar.gov.ua/>
2. Джуган В.О. Проблеми захисту прав дітей під час воєнних дій в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 63–67.
3. Опольська Н. Права дітей, які постраждали внаслідок збройного конфлікту в Україні. *Економіка і право*. 2015. № 27. С. 278–283.
4. Потіха О. Долі українських дітей на тимчасово окупованих територіях України. *Воєнні конфлікти та техногенні катастрофи: історичні та психологічні наслідки: II Міжн. наук. конф., 20–21 квіт. 2023 р. Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя*. С. 27–30.

УДК 37.013.43-053.6:[375.5.015.3:172.15

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Калініченко Олександр, магістрант факультету педагогіки, психології, соціальної роботи та мистецтв.

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Хлєбїк С. Р.**, кафедра педагогіки та соціальної роботи.

У статті розглянуто сутність поняття національно-патріотичне виховання, розкрито значення патріотизму на основі аналізу наукових праць сучасних дослідників та педагогів. Розглянуто зміст патріотичного виховання в умовах воєнного стану, визначено особливості виховання патріотичних почуттів громадян підліткового віку.

Ключові слова: національно-патріотичне виховання, патріотичне виховання, патріотизм.

Постановка проблеми: У сучасний період питання функціонування українського суспільства в умовах воєнного стану, набирає все більшої актуальності, оскільки надзвичайно важливим стає потреба в повноцінному національно-патріотичному вихованні громадянина, а особливо виховання дітей підліткового віку, та включення їх в активні суспільно-громадські процеси. Патріотичне виховання підростаючого покоління забезпечить цілісність народу України, його національне відродження, соціально-економічний і демократичний розвиток, та сприятиме вдосконаленню суверенної правової держави.

Підлітковий вік є одним з найважливіших та найскладніших періодів у процесі становлення особистості. Діти в цьому віці не завжди знають свої права та обов'язки, не вміють правильно будувати відносини з іншими, конструктивно вирішувати конфліктні ситуації. Військовий стан, соціально-економічні та політичні проблеми в суспільстві, стають чинниками виникнення в підлітків різних переживань, проблем та особливо стресу. Через це велика кількість підлітків не беруть активної участі в житті школи або громади. Тому потреба в національно-патріотичному вихованні підлітків в останні роки стає все більш актуальною.

Важливість формування громадянина-патріота, виховання його активної громадянської позиції розглядаються як пріоритетні у Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття»), «Діти України» законах України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Національній доктрині розвитку освіти України у XXI ст.», «Концепції громадянського виховання в умовах розвитку української державності», Вищезгадані документи ставлять перед українським суспільством завдання виховання у старшого підлітка любові до Батьківщини, формування якостей громадянина-патріота України.

Визнаючи необхідність розробки суттєво нової моделі освіти XXI століття, яка б відповідала на виклики сьогодення, у документах всесвітньої організації ЮНЕСКО основними напрямами реформування освітніх систем визначені такі: глобалізація суспільних процесів, гуманізація і демократизація освіти; її орієнтація на безперервний розвиток особистості, а також формування її національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, бажання працювати задля розквіту держави, готовності її захищати. За таких умов пріоритетним завданням сучасного педагогічного процесу є виховання патріотизму дітей підліткового віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні вимоги до виховання патріотизму зростаючої особистості знайшли відображення у Державній цільовій соціальній програмі національно-патріотичного виховання на період до 2025 року, Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020-2025 роки та ін.

Теоретичні аспекти виховання патріотизму як однієї із пріоритетних якостей особистості висвітлені у працях таких науковців і педагогів як: Г. Ващенко, А. Волошин, О. Духнович, М. Костомаров, П. Куліш, І. Огієнко, с. Русова, К. Ушинський, які велику увагу приділяли проблемі виховання любові до своєї землі, рідної мови, формування національної свідомості та самосвідомості особистості, поваги до історичного минулого свого народу та країни. Значна увага питанню виховання патріотизму дітей та молоді приділяється у сучасних наукових дослідженнях. Зокрема, розробляються теоретико-методологічні засади та методика виховання цього феномену в умовах модернізаційних суспільних змін (І. Бех, К. Журба, В. Киричок, К. Чорна), висвітлюється сучасний зміст патріотичного виховання (Г. Агапова, Д. Арабаджієв, О. Вишневський, О. Духовна-Кравченко, О. Киричук, Г. Корж та інші); розглядаються педагогічні засади формування патріотичних почуттів учнів різних типів навчальних закладів (О. Абрамчук, Т. Гавлітіна, В. Датський, В. Дроговоз, В. Мірошніченко, П. Онищук, та інші).

Мета дослідження: на основі аналізу наукової літератури дослідити сутність та особливості національно-патріотичного виховання особистості в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Сьогодні враховуючи нові суспільно-політичні реалії в Україні пов'язані з введенням воєнного стану, усе більшої актуальності набуває питання виховання в молодого покоління почуття патріотизму, відданості загальнодержавній справі зміцнення країни, активної громадянської позиції тощо. Адже саме патріотизм породжує впевненість у собі, волю в перемогу, віру в свою націю, свій народ, всилає у звичайну людину силу, яка дає міць йти впевнено та безстрашно до мети в єдності зі своїм народом [3].

Інтерпретація наукових праць провідних вчених сучасності І. Бега, О.Киричука, М.Красовицького, О.Коберника, Н.Мойсеюк, Л.Новікової, Н.Селіванової, К.Чорної та інших у контексті досліджуваної проблеми дає змогу трактувати патріотичне виховання не як вплив суб'єкта-вихователя на об'єкт-вихованця, а як цілеспрямовану динамічну взаємодію вихователя і вихованця на засадах співробітництва і партнерства, у ході якої у спілкуванні та різноманітних видах патріотично спрямованої діяльності здійснюється самовизначення, самореалізація, розвиток і саморозвиток особистості вихованця як зростаючого патріота України. Це призводить до зміни ролей і функцій учасників патріотичного виховання: позиція педагога по відношенню до учня з авторитарної перетворюється на особистісно-розвивальну, яка вибудовується на засадах діалогічної взаємодії та співробітництва.

Аналіз історико-педагогічної літератури свідчить, що основи виховання патріотизму були закладені в народній педагогіці, вплив якої подається в роботах О.Любара, В.Мацюка, В.Пугача, М.Стельмаховича, Д.Федоренка. Серед класиків педагогічної науки до проблем патріотизму зверталися Г.Ващенко, О.Духнович, А.Макаренко, О.Огієнко, С.Русова, Г.Сковорода, В.Сухомлинський, К.Ушинський, Я.Чепіга та ін. У своїх наукових працях вони висвітлювали актуальні проблеми розвитку патріотичних почуттів школярів як невід'ємної частини національної системи виховання, висували ідею виховання «свідомого» громадянина-патріота своєї рідної Батьківщини [2].

Визначення патріотизму походить з латини patria (батьківщина) і трактується, як відданість Батьківщині, прагнення своїми діями служити її інтересам. Історичне джерело патріотизму – це формування зв'язків з рідною землею, рідною мовою, народними традиціями, звичаями та культурою.

Я. Коменський, який першим у педагогіці найбільш послідовно висвітлив проблему виховання у дітей патріотизму, визначив це поняття як любов до рідної землі, місцевості, де народилася людина. Пізніше сутність цього феномену розширив К. Д. Ушинський, який до основних засад формування патріотизму відніс вивчення середовища, де дитина народилася, рідної мови та народного фольклору, звичаїв і традицій.

Сучасні вчені В. Вугрич, Н. Мойсеюк, П. Онищук, К. Циганчук., І. Бех висвітлюють сутність поняття «патріотизм» як інтегровану єдність почуттів, переконань і діяльності, у яких відбивається ставлення особистості до себе, людей, Батьківщини, її минулого, майбутнього і сьогодення [1].

Аналіз змісту патріотизму як почуття, особистісної цінності дозволив визначити патріотичне виховання як цілісний, цілеспрямований, свідомо організований процес становлення та розвитку особистості активного громадянина-патріота України, якому притаманне ціннісне ставлення до Батьківщини, рідної природи, українського народу, історії, матеріальних та духовних надбань суспільства. Аналіз праць вище зазначених сучасних науковців та дослідників дають можливість визначити мету національно-патріотичного виховання – створення умов для становлення громадянина-патріота України, носія патріотичних цінностей, готового самовіддано розбудувати Батьківщину як суверену, незалежну, демократичну, правову, соціальну державу.

Організація національно-патріотичного виховання підлітків в умовах позакласної роботи характеризується як цілеспрямований і свідомо здійснюваний процес стимулювання активної творчої діяльності означеної категорії учнів, які оволодівають знаннями про культурно-історичний досвід українського народу, формують ціннісне ставлення до Батьківщини, суспільства, самих до себе, до своєї родини. Основні положення організації патріотичного виховання враховують історичні й культурні традиції, цінності, українського народу, значущість яких зростає в сучасних умовах і поступових процесах євроінтеграції нашої країни. Зважаючи на це, організація патріотичного виховання є важливим державним завданням кожного освітянського закладу.

Яцій О. вважає, що мета національно-патріотичного виховання спрямована на вирішення таких виховних завдань:

- виховання любові до рідної землі, держави, родини, народу;
- визнання духовної єдності населення усіх регіонів України, спільності його культурної спадщини та майбутнього;
- утвердження у свідомості і почуттях особистості патріотичних цінностей, поваги до культури та історичного минулого України;
- виховання поваги до Конституції України, Законів України, державної символіки, державної мови; сприяння усвідомленню прав дитини та прав людини як найвищої цінності держави і суспільства;
- утвердження у свідомості особистості взаємозв'язку між індивідуальною свободою, правами людини та її патріотичною відповідальністю;
- сприяння набуттю дітьми та учнівською молоддю патріотичного досвіду на основі готовності до участі у патріотично спрямованій діяльності [4].

Для реалізації кожного із зазначених вище завдань у процесі патріотичного виховання відбувається опанування вихованцями патріотично спрямованими знаннями, принципами і правилами патріотичної поведінки; розвиток патріотичних почуттів; формування системи патріотичних цінностей і переконань, які будуть, з одного боку, своєрідним мотивом патріотично спрямованої діяльності, а з іншого – «стрижнем» поведінки особистості як патріота своєї країни; розвиток у старшокласників умінь і навичок патріотично спрямованої поведінки, які є

передумовою активної діяльності особистості у сфері реальних життєвих ситуацій; накопичення досвіду патріотично спрямованої діяльності.

Висновок. Таким чином, можна зробити висновок, що на сучасному етапі розвитку України, важливо, щоб кожен заклад освіти став для підлітків осередком становлення громадянина-патріота України, готового брати на себе відповідальність, самовіддано розбудовувати країну як суверенну, незалежну, демократичну, правову, соціальну державу, забезпечувати її національну безпеку, сприяти єдності української політичної нації та встановленню громадянського миру й злагоді в суспільстві. У контексті зазначених положень виникає нагальна необхідність переосмислення і здійснення системних заходів, спрямованих на посилення патріотичного виховання дітей та молоді – формування нового українця, що діє на основі національних та європейських цінностей: повага до національних символів; участь у громадсько-політичному житті країни; повага до прав людини; верховенство права; толерантне ставлення до цінностей і переконань представників іншої культури, а також до регіональних та національно-мовних особливостей; рівність усіх перед законом; готовність захищати суверенітет та територіальну цілісність України.

Список використаних джерел та літератури

1. Бех І., Чорна К. Програма патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. Київ, 2014. 29 с.
2. Виховання громадянина-патріота в умовах реалізації завдань концепції «Нова українська школа» : зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конференції, присвяченої 145-й річниці від дня народження Г. Ващенка, 15.03.2023. Кропивницький : КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 2023. 286 с.
3. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України. URL:<https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/5d5/279/7ca/5d52797ca746c359374718.pdf>
4. Яцій О. Національно-патріотичне виховання учнів: метод. рек. Одеса: Букаєв, 2019. 32 с.

УДК 374:[373.3.017:17

ВПЛИВ ГУРТКОВОЇ РОБОТИ НА РОЗВИТОК МОРАЛЬНИХ НОРМ І ЦІННОСТЕЙ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Катруха Крістіна, магістрантка факультету педагогіки, психології, соціальної роботи та мистецтв.

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Хлебик С. Р.**, кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи.

Анотація

У даній статті досліджено вплив гурткової роботи у закладах позашкільної освіти на розвиток моральних норм і цінностей у молодших школярів. Представлені і проаналізовані результати емпіричного дослідження вивчення рівня розвитку етичної культури дітей молодшого віку, які є вихованцями гуртка образотворчого мистецтва.

Ключові слова: моральні норми, цінності, гурткова робота, дитина молодшого шкільного віку, образотворче мистецтво.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сьогодні, в умовах суттєвих змін у політиці, економіці та соціальному житті України, на передній план виходить проблема перебування системи виховання. Концепція позашкільної освіти, спрямована на підвищення ролі національно-патріотичного виховання, має на меті формування в гуртківців високого рівня свідомості,

пов'язаного зі своєю країною, культурою, історією та цінностями. Основною метою цього процесу є формування особистісних якостей громадян України з високою етичною культурою та моральними цінностями, що включають в себе моральну свідомість, духовність, художньо-естетичну сприйнятливність, працелюбність та екологічну освіченість, а також розвиток індивідуальних здібностей, таланту та моральних норм [5, с. 2].

Актуальність етичного виховання молодших школярів у закладах позашкільної освіти обумовлена кількома ключовими чинниками: потребою у високоморальних громадянах, важливістю моральних якостей та роллю етичних знань у дітей відповідного віку, здатність демонструвати етичні навички в поведінці. Гуртки художньо-естетичного напрямку («Образотворче мистецтво») є одним із важливих інструментів формування етичної культури гуртківців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язування проблеми і на які спирається автор.

Образотворче мистецтво здійснює найбільший вплив на людину завдяки своїй універсальності. Воно продуктивно розвиває емоційно-чутливу сферу, поглиблює знання, інтенсифікує візуальний та сенсорний досвід, а також сприяє формуванню загальної, естетичної та етичної культури особистості.

Педагогічні аспекти використання образотворчого мистецтва з метою цілеспрямованого впливу на особистість дітей молодшого шкільного віку були предметом дослідницької уваги практиків (Г. Кершенштейнер, В. А. Лай, В. О. Сухомлинський та ін.) [1, с.1]. Художньо-естетичний напрямок впливає на формування естетичного ставлення дитини до світу. Багато письменників, педагогів, діячів культури (Р. Арнхейм, О. Савченко, Л. Любарська, с. Коновець, В. Сухомлинський, та інші) констатують особливе значення щодо цього в молодшому шкільному віці [4, с. 66]. У процесі навчання образотворчому мистецтву у молодших школярів розвиваються мислення, зорова пам'ять, творча уява, художні здібності, моральні та естетичні почуття, що є необхідною умовою успішного формування світогляду [3]. Важливу роль в цьому відведено гурткам образотворчого мистецтва.

Цілеспрямована робота керівника гуртка щодо формування моральних цінностей вихованців створює умови для успішної взаємодії між ними, спільному вирішенні творчих завдань, навички обговорення сюжетів для малюнків в атмосфері взаємоповаги і взаєморозуміння.

Однак, питання підбору найбільш оптимальних форм і методів впливу на вихованців молодшого шкільного віку у формуванні їх моральних норм і цінностей в художньо-естетичному просторі гуртків образотворчого мистецтва вимагає подальшого розгляду з урахуванням особливостей сучасних дітей.

Вивчення рівня сформованості моральних компетенцій учасників образотворчих гуртків цієї вікової групи є важливим показником ефективності роботи керівника гуртка у формуванні етичної культури вихованців і стимулом для пошуку шляхів удосконалення форм і методів роботи.

Мета дослідження: вивчення впливу гурткової роботи на розвиток знань етичних норм і правил поведінки, емоційного ставлення, ціннісні орієнтації, етичні навички в поведінці у дітей молодшого шкільного віку.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих результатів. Система моральних цінностей і норм в українців сформувалася здавна, у сім'ї, родині, під впливом формування національної ідентичності, природного демократизму, звичаїв та традицій. Впродовж віків у нашого народу культивувалися гуманізм і любов до рідної землі, патріотизм і громадянський обов'язок, волелюбність і самовідданість, високе людське сумління, шанобливе ставлення до батьків та старших, повага до традицій і національної спадщини [2]. Ці цінності стали невід'ємною частиною культури та ментальності українського народу. Особливу роль в їх формуванні відіграє гурткова робота художньо-естетичного напрямку в системі позашкільної освіти.

У рамках гуртка «Образотворче мистецтво», під керівництвом Коросько Руслани Вікторівни, було проведено анкетування серед дітей молодшого шкільного віку (9 -10 років; з 10

дітьми), які відвідують Ніжинський будинок дітей та юнацтва в місті Ніжині, Чернігівської області. Для проведення дослідження було використано методи опитування – анкетування, яке передбачало відповіді на 14 питань. Вони були сформульовані таким чином, щоб можна було визначити рівень розуміння моральних та етичних норм і правил серед цих дітей, їхніх навичок та вмінь у сфері моральної поведінки. Головна мета даної анкети: вивчення цінностей та поглядів дітей (це допомагає дізнатися, що є найважливішим для дітей, які їхні погляди на стосунки з іншими, власні дії і відношення до інших); виявити ставлення до інших культур та національностей (дозволяє зрозуміти, як діти сприймають інших, різних від них за національністю, і які прагнення вони мають щодо побудови стосунків з такими дітьми); оцінка важливості певних цінностей (допомагає визначити, які цінності для дітей є найважливішими і на яких з них можливо зосередитися під час етичного виховання); оцінка готовності дітей відповідати за свої вчинки і дбати про інших (на ступінь готовності дітей взяти відповідальність за свої дії та розвивати етичні якості); оцінка стосунків з однокласниками та їхнього ставлення до певних вчинків і якостей (допомагає виявити, як діти сприймають один одного, які вчинки вони схвалюють та які несвідомо не схвалюють); вивчення інтересів та попереднього досвіду дітей (визначає, що цікавить дітей у кіно, книгах та телепередачах, і чому ці інтереси важливі для них); аналіз важливості дружніх стосунків та кількості друзів для дітей (дозволяють визначити, на скільки важливими для дітей є стосунки з гуртківцями і як багато у них є друзів). Анкета включає в себе питання та відповіді, що стосуються дітей молодшого шкільного віку і спрямовані на вивчення їхніх поглядів, інтересів та ставлення до різних аспектів життя та взаємодії з оточуючими.

Що для дітей найважливіше в житті (що б ти хотів досягти найбільше)? Можна виділити наступні важливі аспекти життя: дружні стосунки з однолітками (80%); бажання допомагати іншим дітям (20%); фізичне здоров'я та активність (70%); можливість разом грати та вчитися з іншими (20%); гармонія у родині та їхній добробут (60%); моральні якості (любов до інших, чесність, ввічливість, доброта - 50%); розвиток навичок та досягнень у власних інтересах у грі та хобі (50%) та інші. Ці результати свідчать про потребу в комплексному етичному вихованні, спрямованому на розвиток моральних цінностей і соціальних навичок.

Як учасники гуртка ставляться до дітей інших країн та національностей? Діти молодшого шкільного віку виявили толерантне та позитивне ставлення до дітей інших країн і культур (57.5%), але є випадки негативного ставлення, зокрема до росії (10%), що вимагає уваги та втручання. Етична культура має формувати у них розуміння та повагу до різноманітності. Для корекції негативних стереотипів і поглиблення розуміння культурного різноманіття можна використовувати додаткові заняття та педагогічні заходи. Такі заходи сприятимуть вирощуванню толерантних та відкритих дітей, які розуміють та поважають інших, незалежно від національності чи походження.

Які судження щодо відповідальності у дітей молодшого шкільного віку ? Думки про турботу і відповідальність (50.42%) в дітей свідчать про їхнє бажання бути чесними, відповідальними та добрими, а також готовими допомагати та брати участь у важливих рішеннях. Більшість дітей розуміють важливість турботи про інших, свою сім'ю та рідних, а також виявляють готовність допомагати один одному. Такий підхід сприяє формуванню позитивних цінностей та навичок співпраці та допомоги один одному, що розвиває етичну культуру у дітей. Вони стають свідомими та морально відповідальними громадянами, які розуміють важливість своїх дій у впливі на навколишнє середовище та суспільство в цілому. Такий підхід сприяє розвитку етичних цінностей та активної громадянської позиції в молодшому віці, сприяючи створенню гармонійного соціального середовища, де діти вчать бути етично відповідальними та турботливими у відношенні до інших та своєї сім'ї.

Які в дітей судження про повагу до інших? Діти розуміють та підтримують ідею поваги до кожної людини як загальноприйнятого принципу (60%). Це сприяє створенню позитивного етичного середовища та розвитку толерантності, розуміння та прийняття інших. Виховання дітей у дусі поваги до всіх сприяє формуванню етичної поведінки, яка враховує потреби та права інших людей і навчає ефективному спілкуванню для створення позитивного навчального

оточення. Усе це сприяє формуванню позитивного морального клімату та розвитку різних аспектів соціальної та моральної свідомості дітей.

Що дітей найбільше цікавить у кінофільмах, книжках та телепередачах, інше? Діти виявили інтерес до різних жанрів, таких як спорт, музика, комедії, детективи, історії про тварин, жахи та фантастика. Ці інтереси можуть слугувати основою для розвитку додаткових програм та заходів для задоволення потреб і інтересів дітей. Важливо враховувати вік та інтереси кожної дитини, а також спрямовувати їхні зацікавлення в конструктивне русло. Зокрема, спортивні ігри можуть бути використані для розгляду питань справедливості, взаємодопомоги та дотримання правил (10%). Музика та її тексти можуть послужити для обговорення моральних цінностей (40%). Детективи можуть вчити об'єктивності та справедливості (20%), а історії про тварин - відповідальності та турботи (30%). Жахи та фантастика можуть сприяти обговоренню моральних виборів та понять добра і зла (40%). Важливо надавати можливість дітям обговорювати ці питання та розвивати їх критичне мислення, співчуття та емоційний інтелект.

Хто є у дітей улюблені герої ? Діти вказали таких героїв і героїнь: Губка Боб Квадратні Штани, Мавка, Супер Кот, Леді Баг, Гаррі Поттер, Ремі (Рататуй), Emden Lumen (Стихії) та інші. Ці улюблені герої можуть використовуватися для стимулювання дітей розвиватися.

За яких обставин дитина може пропустити заняття в гуртку? Більшість дітей регулярно відвідують заняття в гуртку (60%), що свідчить про їхню внутрішню мотивацію до освіти та готовність до вивчення нових знань. Важливо надавати можливість дітям розвивати етичні цінності, такі як дисципліна, відповідальність та пунктуальність, через їхню участь в навчальних заняттях. Деякі діти можуть пропускати заняття зі соціальних причин (32%), але це може викликати обговорення етичних аспектів щодо балансу між особистими та соціальними зобов'язаннями. Важливо наголошувати на значущості розвитку моральних якостей, таких як відповідальність та пунктуальність, в контексті навчання та соціальних відносинах. Відсутність на заняттях і обставини пропуску можуть спричинятися різними факторами, які включають в себе питання етики та моральних цінностей. Запізнювання на заняття може виникати через недостатній сон або бажання розслабитися вранці (50%), але це може суперечити етичним нормам відповідальності та поваги до навчання та вчителів. Також, запізнювання через бажання провести час з друзями (10%). Тому важливо виховувати у дітей етичні риси, які допоможуть їм бути більш відповідальними та поважними щодо свого навчання та стосунків з іншими.

Кількість друзів у дітей ? Більшість дітей висловилися, що у них є друзі в гуртку (30%), і лише кілька дітей повідомили, що у них немає друзів (10%). У контексті етики це підкреслює важливість підтримки та спілкування у відносинах між дітьми та можливість висловлювання соціальної підтримки від однолітків. Аналіз опитування дітей молодшого шкільного віку дозволив виділити показники та рівні сформованості етичної культури учасників опитування. Такими показниками визначено: знання етичних норм і правил поведінки, емоційне ставлення до інших, ціннісні орієнтації, здатність демонструвати етичні навички в поведінці.

Високий рівень продемонстрували діти, які орієнтуються в етичних нормах і правилах поведінки, розуміють їх зміст і застосовують необхідні знання у відповідях на питаннях при обговоренні ситуацій. Виявляють позитивне ставлення до інших дітей, готовності до спільної діяльності та дружби, визнають важливість турботи про інших та свою роль у стосунках з гуртківцями та в суспільстві загалом. Це свідчить про їхню готовність до відповідальної та морально свідомої поведінки

Середній рівень було визначено у дітей, які орієнтуються в етичних нормах і правилах поведінки, розуміють їх зміст, але не завжди спираються на відомі їм правила при обговоренні морально – етичних ситуацій, не вміють чітко пояснити їх використання у конкретному випадку. Виявляють в цілому позитивне ставлення до інших учасників гуртка, готовності до спільної діяльності та дружби з іншими виявляють за наявності сприятливих для них умов, визнають важливість турботи про інших та свою роль у стосунках з гуртківцями та в суспільстві загалом, але скоріше на теоретичному рівні.

Низький рівень демонстрували діти, які не дуже чітко орієнтуються в етичних нормах і правилах поведінки, частково розуміють їх зміст і необхідність дотримуватися у повсякденному

житті, не вміють пояснити їх використання у конкретному випадку. Виявляють в цілому позитивне ставлення до інших учасників гуртка, але в організації спільної діяльності демонструють невисокий рівень розвитку комунікативних навичок, міжособистісні стосунки формують скоріше на засадах отримання власної користі, ніж внаслідок особистих моральних переконань, визнають важливість турботи про інших та свою роль у стосунках з гуртківцями, але за умови дотримання особистого пріоритету.

За результатами анкетування було зроблено наступні висновки: гурткова робота сприяє формуванню моральних норм і цінностей у дітей молодшого шкільного віку, проте, важливо більшу увагу варто приділяти формуванню етичних цінностей, соціальних навичок та толерантності серед дітей; виховувати турботливе ставлення до оточуючих, відповідальне ставлення та повагу у взаємодії з іншими; здатність розуміти і прагнути до позитивних моральних цінностей та стосунків.

Висновки і перспективи подальших досліджень у цьому напрямку. Вивчення впливу гурткової роботи на розвиток моральних норм і цінностей у дітей молодшого шкільного віку є актуальним питанням виховання. Окремої уваги потребують подальші дослідження наступних питань: позитивні аспекти гурткової роботи, які сприяють розвитку етичної культури, знань етичних норм і правил поведінки, емоційного ставлення, ціннісні орієнтації, етичні навички в поведінці у дітей молодшого шкільного віку. Результати дослідження можуть бути корисні для вчителів, батьків, та інших фахівців, які займаються вихованням та навчанням дітей молодшого шкільного віку.

Список використаних джерел та літератури

1. Демченко І.І. Роль мистецтва у творчому розвитку молодшого школяра. С.1 – 5. URI: https://library.udpu.edu.ua/library_files/psuh_pedagog_probl_siisk_shkolu/3/vupysk_13.pdf (дата звернення : 10.11.2023).
2. КЗ «Донецький Палац молоді «Юність». Формування загальнолюдських моральних норм через залучення молоді до масових заходів. URI: <https://yunist.org.ua/metodichniy-viddil/metodichna-skarbnichka/formuvannya-zagalnolyudskykh-moralnykh-norm-cherez-zaluchennya-molodi-do-masovykh-zakhodiv.php> (дата звернення : 02.11.2023).
3. Калініченко О. В. Мистецтво: підруч. інтегрованого курсу для 1 кл. закладів загальної середньої освіти. Київ. Видавничий дім Освіта, 2018. 128 с.
4. Ковбасюк Тетяна. Форми та методи естетичного виховання молодших школярів / Тетяна Ковбасюк // Креативність особистості як фактор інноваційного розвитку суспільства : збірн. наук. праць. Вип. 2 / за ред. доц. В.В. Павленко. Житомир : ФО-П Левковець Н.М., 2020. 188 с. С. 66-71.
5. Тумаш А.В. Виховний потенціал гурткової роботи: навч. метод. посіб. Коростень, 2019. 32 с.

УДК 159.922.6:364.624.4

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗГЛЯДУ ПЕРЕЖИВАННЯ САМОТНОСТІ

Коваль Олександр, магістрант факультету педагогіки, психології, соціальної роботи та мистецтв.

Науковий керівник – д-р психол. наук, проф. **Папуча М. В.**, кафедра загальної та практичної психології.

Дана стаття являє психологічний аналіз особистості, як суб'єкта власного життя, через необхідність розкриття життєвого шляху, стратегій, життєвих програм особистості, процесу самореалізації.

Ключові слова: юнацький вік, самотність, особистість, «Я»-реальне, «Я»-ідеальне.

Постановка проблеми у загальному вигляді:

Самотність - це переживання, яке викликає комплексне і гостре почуття, яке виражає певну форму самосвідомості та показує розходження основної реальної сітки відносин і зв'язків

внутрішнього світу особистості. В перші роки свого життя дитина оточена материнською турботою, вона грається з іншими дітьми і не відчуває почуття самотності. Вона злита з оточуючим середовищем і себе називає від третьої особи. І тільки тоді, коли дитина називає себе «Я», вона починає розуміти, що вона не така, як інші, у неї формується система відносин, характер. І саме в цей момент виникає самотність. При правильному вихованні, коли дитина може вільно розвиватись, почуття самотності не так виражене. Але при формуванні невротичного характеру, коли батьки стримують дитину у напрямі її здібностей і змушують робити те, що не відповідає її внутрішній природі, виникає стан емоційної напруги, який пов'язаний з тим, що вона любить батьків за те, що вони дають їй все необхідне, з іншого боку, дитина відчуває до них почуття ворожості за те, що вони не дають можливості реалізації своїх бажань. Ворожість до батьків не допускається в свідомість дитини і виникає тривога, але і тривога витісняється в безсвідоме. Починають формуватися різні психологічні захисти, однією з яких є соціально прийнятна роль. В свідомості залишається почуття самотності, непотрібності і нерозуміння, які потім можуть супроводжувати дитину на протязі всього життя, навіть, якщо навкруги багато людей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій:

В літературі по проблемі самотності висловлено багато думок про типологію цього стану. Різниця між типологіями проводиться по трьом основним показникам, що стосуються оцінки індивідом його соціального положення, типу дефіциту соціальних відносин і часової перспективи, що пов'язана з самотністю.

Болгарський вчений Л. Симеонова зробила спробу згрупувати типи поведінки людей, що призводять до самотності:

1. ненаситна потреба людини у самоствердженні;
2. одноманітність у поведінці;
3. сконцентрованість на своїх відчуттях;
4. нестандартність поведінки;
5. недооцінка себе як особистості.

Соціологи Дж. Янг і Бек розрізняли такі три типи самотності як: хронічна самотність, ситуативна самотність, тимчасова самотність, [6, с. 145].

В німецькій філософії традиційно обговорювались відмінності між позитивними і негативними переживаннями самотності. Автори більш ранніх робіт підкреслювали позитивні аспекти усамітнення- коли воно забезпечує можливість для рефлексії спілкування з Богом і самим собою. Негативні аспекти самотності були вивчені в більш пізніх роботах. Кьовель розрізняв чотири типи самотності:

1. Позитивний внутрішній тип переживання;
2. Негативний внутрішній тип, який переживається;
3. Позитивний зовнішній тип;
4. Негативний зовнішній тип.

Цікаву класифікацію типів самотності запропонував Садлер. Він виділив елементарний феномен, який лежить в основі всіх переживань, і назвав його особовим світом. Він має чотири основні напрями у відповідності з якими людина реалізує свої можливості:

1. унікальність долі індивіда актуалізація внутрішнього «Я» у всій його багатозначності;
2. традиція і культура особистості (тобто особисті цінності та ідеали);
3. соціальне оточення. Реалізація соціальних ролей;
4. сприйняття інших людей.

Р.Вейс зосередився на двох типах самотності:

- емоційна, що розуміється, як відсутність тісного зв'язку, нездатність знайти душевний відгук і розуміння з боку інших людей.

- соціальна самотність, що розуміється, як відсутність привабливих соціальних зв'язків і проявляється у формах вигнання остракізму, несприйняття і навіть вимушеного звільнення.

Домінуючими симптомами такого типу самотності є нудьга, бездіяльність, почуття навмисного відторгнення.

Дженні де Джонг-Гірвельд та Джоз Раадшелдерс представили різноманітні типології самотності, підкреслюючи три основних аспекти:

- негативну оцінку ситуації;
- почуття відчуженості, що обумовлене відсутністю певних соціальних взаємовідносин індивіда;
- тимчасову перспективу, що пов'язана з самотністю.

В більшості із цих типологій акцентується один із перелічених аспектів як домінуючий принцип. Таким чином, деякі дослідники головну увагу приділяють розрізненню ролі ситуації та індивідуальних рис характеру у виникненні самотності, а інші підкреслюють відмінності у часовій перспективі самотності. Ні одна із типологій, за виключенням ідей Вейса, не отримала широкого визнання і примінення.

Виокремлення недосліджених раніше частин загальної проблеми:

Актуальність даної роботи виходить з того, що теоретичних та емпіричних даних феномена самотності, як проблеми соціального середовища в нашій країні зовсім недостатньо, тому існує нагальна потреба в подальших серйозних дослідженнях.

Формулювання мети дослідження: виявлення психологічної специфіки переживання самотності.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих результатів:

Кожний тип самотності-це форма самосвідомості, яка свідчить про розрив основної сітки відносин та зв'язків, які складають життєвий світ особистості. Самотність викликає стрес в головних сферах внутрішнього світу людини. Відчуття загрози найбільш повному розкриттю цілісних якостей особистості породжує страждання особистості. Гостра форма самотності означає крах глибинних очікувань людини відносно реалізації основних можливостей, які являються основною складовою людського буття. Відчуваючи самотність, людина усвідомлює, що втрачає щось дуже важливе.

Дж.Коен, продовжуючи лінію досліджень А.Маслоу, відмічає, що самотність є ніщо інше як незадоволеність суб'єкта своїми відносинами з важливими іншими: «Немовля є самотним, коли не відчуває контакту з мамою, ... підліток - якщо відсторонюється однолітками».

Акцентуючи момент переживання самотності в юнацькому віці, Коен зазначає: «Найбільш гостро відчувається самотність в юнацькому віці з настанням потреби в інтимному спілкуванні з іншою людиною»[5].

Слід зауважити, що навіть при самому правильному вихованні почуття самотності може не залишати людину. Таким чином, самотність стає якістю особистості. Можна провести аналогію з китами: вони живуть у воді, але зв'язку з сушею не порвали. Кожні 10-15 хвилин вони повинні винирувати з воді, щоб подихати киснем. Так і людина: з одного боку не може жити сама і вимушена спілкуватися; а з іншого боку-самотність їй необхідна.

Самотність-багатогранна і комплексна проблема, що має загальнолюдський характер і існує стільки, скільки люди пам'ятають себе. Вона «вічна, тому що не залежить від суспільно економічних формацій, вона є властивою їм усім».

Самотність є складовою всіх світових релігій. Необхідно зазначити, що проблема самотності висвітлюється в релігійних текстах через призму самотності. Відхід від мирських справ, самотність, що вимагає внутрішньої зосередженості та подолання в собі негідних начал, стають першочерговими атрибутами самотницького способу життя.

Самотність-надзвичайно сильний мотиваційний чинник, що полегшує людині шлях до тієї чи іншої релігійної віри, відкриття сенсів межової космічної та соціальної цілісності.

Суспільність і самотність є основними видами людського досвіду, де самотність розуміється, як негативне явище та протиставлялось суспільності. Самотність виступає як необхідна

умова для індивідуального самовизначення і одночасно передумовою для формування соціальних навиків. [1, 118-119].

Самотні люди почувають себе покинутими, відірваними, забутими, обділеними, непотрібними. Самотність передбачає розрив зв'язків або їхню повну відсутність, тоді коли наші надії зорієнтовані на узгодженість, зв'язок. Тяжка форма самотності може означати безлад і пустоту, викликаючи індивідуальне почуття непотрібності, відчуття того, що людина завжди «не на своєму місці». Точки зору особистісного відчуття часу самотність створює перехідні зв'язки, виражаючи цим відірваність від минулого та глибокий провал в майбутньому. Зламуючи тимчасові характеристики та роблячи майбутнє ще більш невизначеним самотність породжує тривогу і страх [2].

Оскільки, самотність-це дуже цікаве для вивчення почуття і торкається всіх людей, то вона розглядалась в багатьох психологічних теоріях.

Узагальнюючи положення деяких психоаналітичних теорій можна сказати, що самотність розцінюється в цій психологічній парадигмі як негативний стан, який зароджується ще в дитинстві. Один із представників психоаналізу Зілбург розрізняв самотність та усамітненість. Усамітненість він вважав суттю нормального та перехідного умонастрою, який виникає в результаті відсутності конкретної людини. Самотність-неподоланне, неприємне, константне почуття. Зілбург вважає, що причинами самотності є такі риси особистості як нарцисизм, ворожість, манія величі, а також прагнення зберегти інфантильне почуття власної всемогутності. Така нарцисична орієнтація починає формуватися в дитячому віці, коли дитина разом з відчуттям радості бути любимим відчуває потрясіння, яке викликане тим, що вона маленька, слабка істота, яка змушена чекати задоволення своїх потреб від інших.

Про етіологію писав Г.Салліван. Розглядаючи потребу в людській близькості він вважав що вона, починаючись в немовлячому, в підлітковому віці набуває форму потреби в приятелі, з яким можна обмінятися потаємними думками. Якщо підліток не може задовольнити цю потребу, то у нього може розвинути глибока самотність.

Підхід К. Роджерса до самотності відрізняється від психоаналітичного тим, що він мало звертає уваги на ранні дитячі спогади, вважаючи, що самотність викликана певними впливами, які відчуває людина. Самотність- це прояв слабкої пристосованості особистості, а причина її- феноменологічна невідповідність уявлень індивіда про власне «Я». Можна розділити процес виникнення самотності на три етапи:

1. Суспільство впливає на людину, змушуючи вести себе у відповідності соціально виправданими, обмежувачими свободу дій зразками.

2. Через це виникають протиріччя між внутрішнім істинним «Я» індивіда та проявами його «Я» у відносинах з іншими людьми, що приводить до втрати смислу існування.

3. Індивід стає самотнім, коли, подолавши певні бар'єри на шляху до власного «Я», він думає, що йому буде відмовлено в контексті з боку інших.

Виходить так, що людина вірить в те, що її істинне «Я» відторгнуте іншими, закривається в своїй самотності і щоб не бути відторгнутим продовжує притримуватись своїх соціальних стереотипів, що призводить до спустошеності. Тобто відбувається невідповідність між дійсним та ідеалізованим «Я».

На відміну від психоаналіза та роджеріанського підходу, де причиною самотності тама людина, деякі представники соціальної психології вважають, що причиною самотності є суспільство. Боуен виділив декілька факторів, які сприяють підсиленню самотності в сучасному суспільстві:

- послаблення зв'язків в первинній групі;
- збільшення сімейної та соціальної мобільності.

Рісмен зауважує, що однією з головних причин самотності є орієнтація на інших. Люди з такою орієнтацією прагнуть всім подобатись, постійно пристосовуються до обставин, а також відособлені від свого істинного «Я», своїх почуттів та очікувань. Це призводить до того, що така особистість може набути «синдрому стурбованості» і залежності від уваги оточуючих до себе з боку інших людей. Причому ця потреба ніколи не може бути задоволена. Характеризуючи

американське суспільство як направлене всередину, він пише, що його члени утворюють «самотній натовп».

Інтеракціоністський підхід Вейса до самотності відрізняється від розглянутих вище по двом причинам:

- він вважає, що самотність це результат впливу двох факторів- особистості та ситуації;
- розглядав самотність маючи на увазі такі соціальні відносини як прив'язаність, керівництво та оцінка. Тобто причиною може бути недолік соціальної взаємодії індивіда.

Вейс виділив два типи самотності:

1.емоційна-характеризується відсутністю тісної інтимної прив'язаності (любовна або подружня);

2.соціальна-відсутність значимих дружніх зв'язків або відчуття приналежності.

Представники когнітивного підходу акцентують увагу на роль пізнання як фактора, який опосередковує зв'язок між недоліком соціальності та почуттям самотності. Л.Е.Пепло вважає, що самотність виникає у випадку усвідомлення дисонансу між бажаним та досягнутим рівнем власних соціальних контактів.

Дерлега та Маргуліс вживають поняття «інтимність» та «саморозкриття» для визначення самотності. Самотність обумовлена відсутністю соціального партнера, який може сприяти досягненню певних намічених цілей. Це почуття виникає тоді, коли міжособистісним відносинам індивіда не вистачає інтимності, яка необхідна для довірливих відносин. Представники інтимного підходу вважають, що як внутрішньо індивідуальні, так і фактори середовища здатні привести до самотності.

Один із представників екзистенційного напрямку І.Ялом розглядає ізолюваність як одну із даностей існування, відмічає, що це не ізолюваність від людей і не внутрішня ізоляція. Це фундаментальна ізоляція - і від інших і від світу. Таким чином, він виділяє два види ізоляції: екзистенційну і фундаментальну.

В своїй роботі «Екзистенційна психотерапія» він розглядає декілька шляхів, які ведуть до усвідомлення екзистенційної ізоляції-конфронтація зі смертю і свободою. Знання про скінченність власного буття змушує людину зрозуміти, що ніхто не може померти разом з нею або за когось. Свобода розуміється як прийняття відповідальності за своє життя, передбачає власне авторство життя. У людини, пише Ялом, існує два способу позбавлення себе «жаху кінцевої ізоляції» - часткове прийняття цієї даності і відношення. Не дивлячись на те, що відносини не можуть знищити ізоляцію, вони допомагають розділити самотність з іншими людьми і тоді любов компенсує біль ізоляції.

К. Мустакас розділяє «суету самотності» та істинну самотність. Першу він визначає як комплекс захисних механізмів, який віддаляє людину від вирішення суттєвих життєвих питань, шляхом здійснення «активності заради активності» разом з іншими людьми. Істинна самотність виходить із усвідомлення «реальності самотнього існування». Як і І.Ялом він вважає, що цьому усвідомленню можуть сприяти зіткнення з певними життєвими ситуаціями (народження, смерть, трагедія), які людина переживає сама.

Висновки і перспективи подальших досліджень у цьому напрямку:

На сьогоднішній день більшість типологій представляють собою скоріше теоретичні роздуми, ніж емпірично встановлені та емпірично перевірені моделі.

На основі вище сказаного, можна зробити такий висновок, що виникнення почуття самотності залежить від багатьох факторів. І у відповідності з ними, людині притаманний той чи інший тип самотності.

Список використаних джерел та літератури

1. Максименко С. Генеза буття особистості.: К: Видав. «КММ», 2006. 240 С.
2. Мовчан М. Ця багатогранна самотність...філософський аспект. Мандрівець. 2005. № 1. - с 76 - 78.

3. Особистість в психологічних дослідженнях. Тексти / Упорядники С. Д. Максименко, М. В. Папуча; За заг. ред. Максименка. Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя. 197 с.
4. Психологія самотності // Психолог 2007, травень №17, 18-19,20.
5. Савчин М. В., Василенко Л. П. Вікова психологія: Навчальний посібник. К. : Академвидав, 2005. 360 с.
6. Швалб Ю.М. Данчева О.В. Одиночество: социально психологические проблемы. - К. : Изд - во « Украина », 1991. - 270 с.

УДК 316.613

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ В ДОСЛІДЖЕННІ АГРЕСІЇ

Коломійченко Вікторія, магістрантка факультету педагогіки, психології соціальної роботи та мистецтв.

Науковий керівник – д-р пед. наук, проф. **Криловець М. Г.**, кафедра соціальної педагогіки та соціальної роботи.

У статті досліджено концептуальні проблеми під час виявлення шляхів подолання агресії. Зібрано та проаналізовано статистичний матеріал з даної теми.

Виділяють чотири основних детермінанти агресії: соціальні, зовнішні, індивідуальні й біологічні.

У виникненні агресії важливу роль відіграють особистісні, соціальні й ситуаційні детермінанти. У дитячому та підлітковому віці роль індивідуальних детермінантів агресії надзвичайно велика.

Наявні на сьогодні теорії агресії по-різному пояснюють причини й механізми агресивної поведінки людини. Вчені пов'язують агресію з інстинктивними нахилами, у Дж. Долларда, Л. Берковіца поведінка трактується як безпосередня реакція на фрустрацію, у А. Бандури агресія розглядається як результат соціального навчання. Існує також велика кількість модифікацій та різновидів цих підходів [4].

На думку К. Лоренца, Homo Sapiens як один із багатьох видів тваринного світу має інстинкт агресії. Для прикладу Лоренц вказує на підлітка, який під час першого знайомства з ровесником одразу починає з ним битися, вчиняючи так само, як в аналогічному випадку роблять мавпи, щури та ящірки [5].

К. Міллер, один з перших, хто сформулював теорію фрустрації – агресії, негайно вніс зміни: фрустрація породжує різні моделі поведінки, і агресія є тільки однією з них [7].

Про те, що ті чи інші прояви агресивності тісно пов'язані не з біологією, а з типами людської культури, наочно свідчать антропологічні дослідження. Вони показують, що переживання та емоції, породжені як зовнішніми, так і внутрішніми причинами, виражаються в людини зазвичай у формі, прийнятній до цієї культури, якій вона належить. Іншими словами, виникнення і розвиток агресивності залежить у першу чергу від суспільних умов, котрим належить як суспільний устрій, так і найближче суспільне середовище, мала група.

А. Маслоу у своїй монографії «Мотивація та особистість» дав ґрунтовний аналіз проблеми: «Чи є деструктивність (руйнівність) інстинктоїдною?» До потреби руйнувати цей психолог відніс і агресивність. Під інстинктоїдними він розуміє властивості особистості, що не зводяться до інстинктів, але мають деяку природну основу [6].

Важливо підкреслити, що не тільки психологи, філософи, юристи, але й біологи, генетики на сьогодні глибоко розкрили безпідставність ствердження про агресивну природу людини, про генетичну зумовленість агресії. Ще Ч. Дарвін, визнаючи, що певні реакції та вчинки людей базуються на природжених механізмах.

Соціалізація агресії – процес і результат засвоєння навичок агресивної поведінки та розвитку агресивної готовності особистості під час набуття індивідом соціального досвіду. Соціоонтогенетична детермінація агресивності підтверджується численними результатами досліджень процесу соціалізації, соціального навчання і онтогенетичного розвитку особистості. Нерідко агресивність у відкритій замаскованій формі культивується в суспільстві як знаряддя в боротьбі за процвітання і успіх. Проявам агресивності сприяють недоліки виховання, яке здійснюється різними інститутами соціалізації, в тому числі не лише сім'єю, школою, але й засобами масової інформації та ін.

Під час регулярних переглядів телепередач дитина бачить, як герої з'ясовують стосунки з допомогою агресивної поведінки. Ототожнюючи себе з ними, дитина згадує агресивні дії, обрані телеперсонажами для вирішення своїх проблем. Ці сцени насильства стимулюють появу агресивних фантазій, допомагаючи від репетирувати дитині можливі агресивні дії. Якщо сімейні стосунки або спілкування з ровесниками зміцнюють цю агресію, вона стає звичкою. Звичка до агресивної поведінки стає бар'єром на шляху до успішної соціалізації дитини. Система виховання, яка склалася нині в суспільстві, вимоги до дітей, ставлення дорослих до підростаючого покоління не враховують особливостей їх особистісного становлення, приводячи до конфлікту з підлітками, у яких розвивається потреба в самостійності, самореалізації, звільнення від спілкування.

Список використаних джерел

1. Агресивна поведінка підлітків. Теоретичні засади, соціальна профілактика та стратегії корекційної роботи / авт. тексту Т. Наумович. Київ, 2005. 112 с.
2. Безпалько О. В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді: теоретико-методологічні основи : монографія. Київ : Наук. світ, 2006. 363 с.
3. Важковихованість сутність, причини, реабілітація : метод. посіб. для соц. пед. та практ. психол. освітн. закладів / за ред. О. М. Полякової. Суми : Сум. ДПУ ім. А. С. Макаренка, 2007. 344 с.
4. Доллард Дж., Берковіц Л. Соціальна робота: деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю : навч.-метод. посіб. Київ : УДЦССМ, 2001. С. 220.
5. Лоренц К.. Аналіз феномена агресії в психологічних дослідженнях. Вісник. Серія: Психологія / Харківський держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2001. Вип. 7. С. 126–130.
6. Маслоу А. Проблема агресії в західній психологічній науці. Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Вісник. Серія: Військово-спеціальні науки. Київ, 2001. Вип. 4. С. 76–80.
7. Міллер К. Аналіз специфіки стосунків підлітків з агресивною поведінкою з однолітками. Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. Київ: Главник, 2005. Вип. 26 : у 4 т. Т. 3. С. 273–282.
8. Павелків В. Р. Динаміка стосунків підлітків з агресивною поведінкою з однолітками в умовах продуктивного розвивального середовища. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ, 2005. Т. 7. Вип. 6. С. 236–244.
9. Щербак Н. Д. Соціально-педагогічна профілактика жорстокого ставлення до дітей у сім'ї : автореф. дис. ... канд. пед. наук / Харківська державна академія культури. Харків, 2004. С. 21.
10. Яценко Т.С. Психологічні основи групової корекції : навч. посіб. Київ : Либідь, 1996.

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В УКРАЇНІ

Коровай Тетяна, магістрантка спеціальності 016 Спеціальна освіта (016.02 Олігофренопедагогіка) Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка
Науковий керівник – д-р. пед. наук, проф. **Дегтяренко Т. М.**, кафедра спеціальної та інклюзивної освіти СумДПУ імені А.С.Макаренка

Анотація. У статті теоретично узагальнено шляхи удосконалення державної підтримки дітей з особливими освітніми потребами в Україні. Здійснено аналіз наукових досліджень щодо розвитку інклюзивної освіти. Досліджено процес імплементації інклюзивної освіти у вітчизняну систему освіти. Зі збільшенням кількості дітей з особливими потребами в Україні виникає проблема, яка потребує вирішення. Передбачено два шляхи вирішення проблеми навчання дітей з порушеннями розвитку: один – створення окремих груп, другий – навчання за індивідуальним планом загальної маси однолітків. Але є право на рівний доступ до якісної освіти та навчання за місцем проживання в умовах загальноосвітнього навчального закладу – це право всіх дітей.

Ключові слова: державна підтримка, інклюзія, інклюзивна освіта, діти з обмеженими можливостями, освітні заклади.

Abstract. The article theoretically summarizes ways of improving state support for children with special educational needs in Ukraine. An analysis of scientific research on the development of inclusive education was carried out. The foreign experience of the implementation of inclusive education was studied. The process of implementation of inclusive education in the national education system has been studied. With the increase in the number of children with special needs in Ukraine, a problem arises that needs to be solved. Two ways of solving the problem of education of children with developmental disabilities are foreseen: one is the creation of separate groups, the second is education according to an individual plan of the general mass of peers. But there is a right to equal access to quality education and study at the place of residence in the conditions of a comprehensive educational institution - this is the right of all children.

Keywords: state support, inclusion, inclusive education, children with disabilities, educational institutions.

Постановка проблеми. Розуміння потенційних можливостей людей з обмеженими можливостями здоров'я (ОМЗ) ініціювало появу різних концепцій включення в нормальне життя суспільства. Йдеться, таким чином, про усунення бар'єрів між корекційними та звичайними класами в масовій школі, а також між спеціальними установами і тією ж масовою школою, куди доступ деяким категоріям дітей-інвалідів раніше був закритий.

Інклюзивна освіта – ширший процес інтеграції, що передбачає однакову доступність освіти для всіх дітей та розвиток загальної освіти в плані пристосування до різних потреб усіх дітей. Це реформування шкіл, перепланування навчальних приміщень так, щоб вони відповідали потребам усіх без винятку дітей. Тобто, процес навчання підлаштовується під потреби розвитку дитини.

В даний час наша країна знаходиться лише на початку шляху до справді інклюзивної освіти. І на цьому шляху питання організації та реалізації інклюзивного навчання вимагають подальшого вирішення не лише в організаційно-правовому відношенні, а й у науково-методичному. Враховуючи актуальність проблеми інклюзивної освіти в Україні, було організовано та проведено теоретичне дослідження зазначеної проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останнього десятиліття вітчизняні науковці, зокрема, В. Копейчиков, О. Малько, М. Вітрук у своїх роботах висвітлили нормативно-правову базу та зміст конституційного права на освіту; К. Волинка, В. Погорілко та М. Гуренко – окремі аспекти суб'єктивного права на освіту; О. Кареліна – приділяє увагу впровадженню дистанційного навчання для учнів з функціональними обмеженнями здоров'я; Т. Скорик, В. Бондар, А. Колупаєва – проблемам інклюзивної освіти; В. Журавський, І. Зязюн – проблемам інтеграції людей (дітей) з особливими потребами у всі сфери життя.

Мета статті: дослідити шляхи удосконалення державної підтримки дітей з особливими освітніми потребами в Україні.

Виклад основного матеріалу. Питання соціального захисту дітей з особливими освітніми потребами (ООП) залишається актуальним, незважаючи на те, що це питання постійно вирішується як на законодавчому рівні шляхом встановлення прав, пільг і компенсацій дітям з особливими потребами, так і на державному рівні шляхом надання державних гарантій їхні економічні та моральні потреби» [2]. Слід зазначити, що до дев'яностих років ХХ ст. соціальна політика щодо дітей з особливими потребами мала насамперед компенсаційний характер, при цьому вся увага була зосереджена на грошових виплатах. За роки незалежності України принципово змінилася державна політика щодо соціально незахищених категорій населення. Якщо в радянські часи основні зусилля держави були спрямовані на соціальне забезпечення, то сьогодні в основі державної політики лежить соціальний захист громадян. Принцип соціального захисту ґрунтується не на забезпеченні як пасивній функції соціального захисту, а на захисті через створення належних умов і рівних можливостей для реалізації життєвих потреб, здібностей і творчого потенціалу кожного [4].

Сьогодні існує чотири концепції державної політики щодо громадян з інвалідністю. Таким чином, «медична концепція» визначає інвалідність як патологію. Вона є найпоширенішою в нашій країні, що призвело до медикалізації соціальних програм, спрямованих на надання допомоги людям з обмеженими можливостями. Це, в свою чергу, сприяє тому, що людина ізолюється від суспільства, «знижуючи свій соціальний статус [5].

«Соціальна концепція» перш за все дозволяє індивіду діяти соціально. З цією метою різні державні установи створюють соціальні служби та розробляють цільові спеціалізовані програми [5]. «Політична концепція» акцентує увагу на тому, що діти з особливими освітніми потребами розглядаються як меншина, права і свободи якої не виправдано обмежуються. У зв'язку з цим ця модель дала поштовх для поширення руху людей з інвалідністю за права людини. Фундаментальний принцип моделі політики полягає в тому, що люди з інвалідністю, їхні родини та близькі мають бути головними експертами з питань інвалідності та мати пріоритетне право у визначенні соціальної політики, яка зачіпає їхні інтереси [5].

Він характеризує концепцію «культурного плюралізму» не як проблему здоров'я, а як проблему нерівності можливостей. З цієї точки зору до інваліда ставляться з точки зору громадянських прав, а не з точки зору патології. Він фокусується на всіх можливостях усунення фізичних і психологічних бар'єрів у соціальному середовищі шляхом створення різноманітних соціальних послуг, засобів і методів. Саме сфера соціальної роботи, а не медичний аспект, є основним, коли люди з інвалідністю отримують професійну підтримку, захист, допомогу та створюють усі умови для соціальної адаптації, реабілітації та інтеграції в суспільство [5].

Цей підхід цікавий тим, що пропонує альтернативу та вибір, який людина може зробити самостійно за підтримки соціальних служб. Крім того, слід підкреслити, що критерієм незалежності є якість життя з точки зору спеціалізованої допомоги. Прагнення поєднати переваги всіх цих концепцій сприяє створенню сучасної української системи соціального захисту, в основі якої лежить гуманістичний характер ставлення до людей з інвалідністю, особистісно-діяльнісний підхід, який не допускає відчуття неповноцінності і соціальне бачення особистості. Таке гуманістичне уявлення про те, що проблема людей з обмеженими можливостями аж ніяк не обмежується медичним аспектом, а оголошується соціальною проблемою нерівних можливостей.

Деякі напрямки такої діяльності вже реалізуються в Україні. Сьогодні складовими системи соціального захисту людей з інвалідністю є пенсії, державне соціальне страхування, система пільг і допомог, таких як соціальна допомога, фінансова підтримка програм соціального захисту, охорони здоров'я, освіти, соціальної реабілітації тощо.

На нашу думку, особливо важливими є заходи щодо можливості здобуття освіти особами з особливими освітніми потребами. Освіта є одним із найефективніших способів подолання соціальної ізоляції людей з особливими потребами, і саме новітні освітні програми, в тому числі дистанційне навчання, повинні знаходитися під повним впливом держави. Головною проблемою дитини-інваліда є її зв'язок зі світом – бідність контактів з однолітками і дорослими, спілкування з природою.

Адже проблема інвалідності не обмежується аспектом здоров'я, а є соціальною проблемою нерівності можливостей.

Загальноприйнятий термін «діти з особливими освітніми потребами» підкреслює необхідність додаткової підтримки в навчанні дітей з певними труднощами розвитку [6]. Логічним виглядає визначення, дане французьким вченим Ж. Лефрансуа: особливі потреби – це термін, який використовується для людей, чиї соціальні, фізичні чи емоційні характеристики потребують особливої уваги та послуг, оскільки вони мають можливість розвинути свій потенціал [3]. Сюди входять діти з винятковими здібностями або талантами, а також діти з фізичними, психічними та соціальними відмінностями. Найбільш поширене та прийняте стандартне визначення «особливих потреб», зокрема в Європейському співтоваристві, наведено в Міжнародній класифікації освітніх стандартів. Особливі освітні потреби – це ті, освіта яких потребує додаткових ресурсів. Додаткові ресурси можуть включати: персонал; матеріали; бюджет додаткових специфічних послуг [2].

Термін «діти з особливими освітніми потребами» має широке значення і охоплює всі категорії фізичних, психічних і психологічних відхилень у розвитку дитини. Як допомогти дитині-інваліду, яка опинилася в старшій школі, стикається з багатьма проблемними ситуаціями та власною неспроможністю?

Можна зрозуміти батьків, які для продовження навчання та соціалізації дитини віддають перевагу середній школі, а не спеціалізованому закладу, бо прагнуть зберегти для дитини статус «нормального стану».

Правильність внутрішнього інтуїтивного рішення батьків цих дітей щодо подальшої соціалізації підтверджують ідеї інклюзивної освіти, які останнім часом поширюються та осмислюються на державному рівні та в освітньому просторі. У розвинутих країнах люди з обмеженими можливостями мають не тільки право, а й можливість навчатися в школах зі здоровими дітьми. Така форма навчання називається «Інклюзія» (від англ. inclusion – включення, залучення). Громадський транспорт пристосований для людей з обмеженими можливостями, а будинки обладнані таким чином, що людину в інвалідному візку можна легко доставити до аптеки, кінотеатру чи книгарні [2].

Загалом інклюзія – це процес підвищення рівня участі всіх категорій громадян у суспільстві, у суспільному житті, особливо тих громадян, які мають певний дефект. Саме вироблення та реалізація державою таких рішень дозволить кожному на рівних засадах брати участь у суспільному житті та реалізовувати свої громадянські права. Це поняття відрізняється від термінів «сегрегація» (відокремлення, ізоляція, один із видів дискримінації, заборонених міжнародним правом) та «інтеграція» (з'єднання окремих частин у ціле). Інтеграція може бути кроком до інклюзії, так як передбачає участь усіх зацікавлених сторін для досягнення бажаного результату. Так, інклюзивне суспільство – це процес реальної та повної інтеграції людей з інвалідністю у суспільне життя.

Не можна вважати інваліда обділеним долею. Це людина, яка має різний спосіб життя залежно від обставин, і яка може бути цікавою і корисною як для суспільства, так і для суспільства цієї людини, тобто. Людина зацікавлена у взаємодії, з одного боку, і в державі та суспільстві, з іншого [5]. Інклюзивна освіта базується на ідеології, яка виключає дискримінацію дітей, гарантує

рівне ставлення до всіх і створює особливі умови для дітей з особливими потребами [4]. Право на освіту «без винятку», тобто інклюзивну, та його реалізація відповідають законним потребам громадян щодо знань, навичок та компетенцій, передбачених зобов'язанням держави забезпечувати безперервний та якісний процес освіти та навчання дітей і молодих людей, незалежно від їхніх фізичних та/або інтелектуальних здібностей [6].

Сучасний етап розвитку ІО в Україні насичений протиріччями та проблемами, вимагає відкритого професійного діалогу, конструктивних досліджень, вивчення зарубіжного та вітчизняного досвіду та узгодженості позицій. Важливою для цього процесу є підготовка навчальних закладів до змін. Для розвитку інклюзивних практик освіта потребує системних інституційних змін, а це відбувається не швидко. Але найскладніші зміни – це зміни у професійному мисленні та свідомості людей, починаючи від психології вчителя, закінчуючи економічно-фінансовими основами функціонування всієї системи.

Тому для подолання зазначених проблем вітчизняна освіта потребує серйозних змін. Це не лише організація системи освіти відповідно до законодавства, не лише реалізація державних програм щодо запровадження доступного середовища, а й зміна світогляду управлінців, професійного мислення педагогів та суспільства, стереотипів батьків.

В системі інститутів післядипломної педагогічної освіти впроваджено програми: «Вступ до інклюзивної освіти» (авт. А. Колупаєва, с. Єфименко), «Диференційоване навчання в інклюзивному класі» (авт. О. Таранченко, Ю. Найда, за редакцією головного редактора А. Колупаєва); програма та педагогічно-методичний посібник А. Колупаєва, Є. Данілавічюте, с. Литовченко «Професійне співробітництво в інклюзивному навчальному закладі»; навчальна програма та педагогічно-методичний посібник для педагогічних ВНЗ «Основи інклюзивної освіти» (під заг. керівництвом Колупаєва А.).

Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка Національної академії педагогічних наук України успішно співпрацює із закордонними науковцями, постійно організовує педагогічні та методичні семінари для психологів, педагогів та науковців, які працюють з «особливими» дітьми в умовах інклюзивного навчання. У рамках освітнього компоненту канадсько-українського проекту «Інклюзивна освіта дітей з особливими освітніми потребами в Україні: знання, практики та законодавство» відбулася міжнародна науково-практична конференція високого рівня. Під час конференції проаналізовано концептуальні підходи до впровадження інклюзивної освіти, презентовано педагогічне та методичне забезпечення інклюзивної освіти, питання нормативно-правового забезпечення та підходи соціальної політики щодо людей з особливими потребами, зокрема роль сім'ї у вихованні «особливої» дитини та консультуванні батьків у інклюзивному процесі [4].

Інститут постійно організовує навчально-методичні семінари для психологів, педагогів та науковців, які працюють з «особливими» дітьми навіть в умовах інклюзивного навчання. Результати наукових досліджень інституту увійшли до численних збірників наукових статей, монографій, підручників, програмно-навчальних комплексів.

Досліджуючи умови інклюзії в закладах спеціальної освіти, канадський учений Т. Лорман сформулював «сім опорних стовпів» інклюзивної освіти, які являють собою певний «компроміс» «між обґрунтуванням інклюзивного підходу та більш прагматичними практичними методами роботи» у класі». Кожен із семи опорних стовпів є необхідною умовою для успішного включення [5]:

Перший стовп: розвивайте позитивне ставлення. Досягнення позитивного ставлення освітян є основною передумовою забезпечення інклюзивного навчання.

Виховання позитивного ставлення до ІО має здійснюватися на всіх рівнях – від системи навчання студентів вищих педагогічних закладів до досвідчених викладачів-практиків.

Стовп другий: політика та лідерство для підтримки. Ключовою частиною створення інклюзивних шкіл є підтримка керівників шкіл.

Стовп третій: поточні процеси в школах і класах, які ґрунтуються на науково-обґрунтованих практиках. Щоб інклюзія була справді успішною, уся школа має змінитися та адаптуватися до

різноманітних потреб усіх учнів. Вчителі повинні замислитися над своєю новою роллю – переходом від «вчителів природничих наук» до «дитячих учителів». Важливо об'єднувати дітей у неоднорідні групи різного віку та здібностей. Вчителі повинні працювати в диференційованих командах з асистентами та іншим допоміжним персоналом.

Четвертий стовп: гнучкий навчальний план і педагогіка. Методи навчання, орієнтовані на дитину, допомагають інклюзії. Інклюзивність і загальна якість освіти покращаться, якщо вчителі обдумають свою філософію та адаптують свої методи викладання відповідно до найкращих педагогічних практик.

П'ятий стовп: залучення громади. Найважливішою групою в ширшій шкільній спільноті є батьки. Партнерство з іншими місцевими, національними та міжнародними громадськими організаціями також може бути корисним.

Шостий стовп: значущі роздуми. Рефлексія стає все більш важливою частиною методів постійного вдосконалення вчителя. Значення рефлексії зростає, якщо вона базується на даних, зібраних шляхом систематичних спостережень за практичною роботою вчителів. (Саме ця теза підкреслює рушійну роль педагога-дослідника в організації інклюзивного навчання).

Сьомий стовп: навчання та необхідні ресурси. Корисною моделлю є встановлення партнерства між університетом та школою. Інші ресурси, які вважаються корисними для шкіл і вчителів, включають додатковий час для планування та додатковий допоміжний персонал.

Тому для успіху інклюзії в освітній простір країни необхідно сформулювати та забезпечити функціонування чітко організованої та налагодженої інфраструктури спеціалізованої педагогічної, психологічної та соціальної допомоги дітям з особливими потребами, які навчаються в дитячих садках та загальноосвітніх середніх школах.

Посилаючись на В. Штерна, Л. Виготський проголосив компенсаторні здібності людини та її соціальну спрямованість. Він зазначав, що окремі функції можуть являти собою відхилення від норми, але індивід або організм в цілому можуть належати до абсолютно нормального типу. Науковець зазначав, що дитина з вадами не обов'язково є дефективною дитиною. Ступінь її дефективності і нормальності залежить від результату соціальної компенсації, тобто від остаточного формування його особистості в цілому. Самі по собі сліпота, глухота та інші індивідуальні дефекти не роблять того, хто їх носить, дефектним. Заміщення і компенсація функцій не тільки відбувається створюючи таланти з недоліків, але й обов'язково, як закон, виникає у формі прагнень і тенденцій там, де є недолік [3]. Процес компенсації, викликаний дефектом, може привести, за його словами, до розвитку компенсаторних функцій, до розкриття здібностей. Найчастіше ми спостерігаємо середні ступені компенсації, більш-менш близькі до певного соціального типу особистості; в цьому випадку перед нами нормальна, повноцінна і соціально повноцінна дитина [7].

Характеризуючи об'єкт нашого дослідження з точки зору соціології, виділяють такі дефініції: «люди з обмеженими можливостями (життєдіяльності)», «люди з обмеженою працездатністю» [2]. Ці терміни дозволяють розглядати цю категорію осіб як тих, хто потребує повної соціальної допомоги, правового захисту, так і рівноправних у суспільстві.

О. Шеманов і Н. Попова обґрунтовують необхідність урахування «особливих культурних потреб» у роботі з дітьми з вадами здоров'я. Визнання таких потреб потребує опису певних систем зв'язків, ідентифікацій, специфіки складових елементів, культурного середовища тощо. Такий підхід зміщує акцент на здібності (іноді унікальні) людини, а не на її недолік [3].

Функції помічника для задоволення вищезазначених потреб може виконувати соціальний працівник, наприклад, служби соціального захисту, тобто особа без спеціальної педагогічної підготовки. На думку А. Мудрика, усіх педагогів можна вважати соціальними працівниками, але не всі соціальні працівники є педагогами у професійному розумінні [2].

Термін «діти з особливими потребами» часто вживається в міжнародних законодавчих та нормативних документах різних країн. Потреби – це стан нестачі чогось в організмі; «те, без чого не обійтися; вимоги, які необхідно виконати; умови, необхідні для когось, для чогось» [6].

Тому суть цього терміну «передбачає зміщення акценту з недоліків і порушень у дітей, з відхилень від норми на задоволення їх особливих потреб». Термін «особливі потреби» використовується для позначення людей, чиї соціальні, фізичні чи емоційні характеристики вимагають особливої уваги та послуг, які дозволять їм розвинути свій потенціал [6].

У 1994 році Саламанкська декларація проголосила термін «особливі потреби» на міжнародному рівні, який використовувався по відношенню до «дітей, молоді та дорослих» з фізичними та/або розумовими вадами «з особливими освітніми потребами в звичайній системі освіти» [3].

В українських нормативно-правових документах термін «особливі потреби» вживається для позначення тих потреб, які виникають у зв'язку з інвалідністю людини і спрямовані на відновлення або компенсацію порушених або втрачених здібностей до різних видів діяльності, у тому числі здатності до набути знань (Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів України» [4]).

Семантично близьким у цьому контексті є термін «діти з особливими освітніми потребами», який має яскраво виражений педагогічний компонент. Цей термін використовується як в законодавчих документах, так і в сфері обчислювальної техніки. До дітей з особливими освітніми потребами А. Колупаєва відносить «усіх учнів, освітні потреби яких виходять за межі загальноприйнятої норми». Це стосується дітей з порушеннями психофізичного розвитку, в тому числі дітей-інвалідів, обдарованих дітей, дітей із соціально незахищених верств населення (наприклад, вихованців дитячих будинків тощо)» [7].

Особливі потреби мають ті, хто з різних причин потребує додаткової підтримки та використання адаптованих методів навчання. Причини можуть включати (але не обмежуватися ними) фізичні та розумові вади.

Інклюзивне суспільство має передусім вимагати, щоб освіта уникала соціальної сегрегації дітей з особливими потребами та забезпечувала їм можливість брати участь у житті дитячого колективу в навчальних закладах.

У процесі визначення моделей та перешкод розвитку інклюзії необхідно зосередитися на багатоаспектному розгляді основних дефініцій цієї сфери освіти. Дослідження інклюзивної освіти як феномену передбачає визначення її основних соціально-філософських концепцій.

Висновки. Успішне впровадження інклюзивної освіти дітей з особливими освітніми потребами потребує вирішення завдань на державному рівні, а саме: формування нової філософії державної політики щодо дітей з особливими освітніми потребами, удосконалення нормативно-правової бази відповідно до міжнародних договорів у сфері прав людини, впровадження та поширення моделі інклюзивного навчання дітей у дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладах. Завдяки вдосконаленню державної підтримки дітей з особливими освітніми потребами навчальні заклади стануть інклюзивними, де кожен учень отримає необхідну підтримку та послуги з урахуванням індивідуальної освітньої траєкторії.

Мають бути отримані такі результати:

- розроблено державну політику в рамках розвитку інклюзивної освіти, яка відображена в прийнятих нормативно-правових актах;
- запроваджено ефективну систему раннього виявлення особливих освітніх потреб учнів;
- забезпечено освітніми послугами осіб з особливими освітніми потребами відповідно до їхніх потреб у навчальних закладах, розташованих поблизу місця проживання;
- створено систему послуг, необхідних для підтримки осіб з особливими освітніми потребами;
- впроваджено модель адресної підтримки здобувачів освіти та їх сімей;
- атестовані педагогічні працівники мають навички роботи з особами з особливими освітніми потребами;
- у закладах освіти створено інклюзивне освітнє середовище;
- підвищено обізнаність громадськості про людей з особливими освітніми потребами та варіанти підтримки.

Список використаних джерел та літератури

1. Ашиток Н. Проблеми інклюзивної освіти в Україні. *Людиознавчі студії* : зб. наук. пр. Дрогобиц. держ. пед. ун-ту ім. І. Франка. Дрогобич, 2019. Вип. 1/33. С. 4–12.
2. Білоус С. Іванчук Л. Особливості організації навчання дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітніх навчальних закладах. *Педагогічний дискурс*. 2019. URL: <http://oaji.net/articles/2015/2025-1431587982.pdf>. (дата звернення: 02.09.2023).
3. Інклюзивна освіта в Україні: здобутки, проблеми та перспективи : [резюме аналітичного звіту за результатами комплексного дослідження]. *Європейська дослідницька асоціація: Демократичні ініціативи молоді* (червень 2021 – січень 2022). 36 с.
4. Колупаєва А.А., Таранченко О.М. Діти з особливими потребами в загальноосвітньому просторі. Путівник для педагогів : навч.-метод. посіб. Київ, 2020. 96 с.
5. Луценко Т.М. Аналіз нормативно-правового забезпечення інклюзивної освіти в Україні URL: <http://www.education-inclusive.com/wp-content/docs/2013/02/analizn-p-zab-iou.doc>. (дата звернення: 12.10.2023).
6. Скорик Т. В. Інклюзивна освіта в Україні: реалії та перспективи розвитку. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка*. 2011. №83. URL: <http://bo0k.net/index.php?p=article&id=14512>. (дата звернення: 10.10.2023).
7. Софій Н. З. Концептуальні аспекти інклюзивної освіти. *Інклюзивна школа: особливості організації та управління* : навч.-метод. посіб. / Кол. авторів : Колупаєва А. А., Найда Ю. М., Софій Н. З. та ін.; [За ред. Даниленко Л. І.]. К., 2007. 128 с.

УДК 159.94-057.36:355.01

ОСОБЛИВОСТІ ПОДОЛАННЯ БОЙОВОГО СТРЕСУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Коросько Юрій, магістрант факультету педагогіки, психології, соціальної роботи та мистецтв.

Науковий керівник – канд. психол. наук., доц. **Михайлова О.І.**, кафедра загальної та практичної психології.

У статті наведено різні підходи до визначення та оцінки стресостійкості. Розглядається модель стресоподолання BASIC Ph (модель «РЕСУРС» в українській інтерпретації) та досліджуються аспекти використання військовослужбовцями ресурсних каналів для зменшення стресового впливу.

Ключові слова: стресостійкість, бойовий стрес, копінг-стратегії, копінг-ресурси, модель стресоподолання, ресурсний канал.

Постановка проблеми. Дослідження психологічних змін у комбатантів внаслідок бойового досвіду проводилися з часів Першої світової війни і набули високого практичного значення після війни у В'єтнамі. Особливістю війни 2022-2023 років є те, що військовослужбовцями стають представники мирних професій. Тому дослідження факторів, що впливають на формування стресостійкості військовослужбовців, бачиться нами як особливо актуальне завдання сьогодні.

Дослідження, які проводилися під час антитерористичної операції 2014-2018 років дають дані про те, що 80% військовослужбовців, які брали участь у бойових діях, переживали значний бойовий стрес, який у 25% з них згодом спричинив посттравматичні стресові розлади різного ступеня складності. Зазначалося, що 98% учасників бойових дій потребують фахової допомоги. Виявлено також, що бойовий стрес може спричинити часткову або повну втрату боєздатності [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню стресостійкості особистості та впливу бойового досвіду на психологічний стан військовослужбовців присвячені роботи таких вітчизняних науковців як Блінов О. А., Дідух М. М., Климчук В. О., Когут О. О., Корсун С. І., Кравченко К. О., Крайнюк В. М., Лефтеров В. О., Осьодло В. І., Приходько І. І., Тімченко О. В., Титаренко Т. М., Тютюнник Л. Л., Ширококов Ю. М. та ін.

Метою дослідження є вивчення особливостей здатності військовослужбовців долати бойовий стрес, використовуючи ресурсні канали моделі BASIC Ph (модель «РЕСУРС» в українській інтерпретації).

Виклад основного матеріалу дослідження. Психологічна травма визначається суб'єктивним переживанням людини, а не самою травматичною ситуацією. Під час перебування в бойовій обстановці військовослужбовець зазнає комплексного впливу таких чинників як загроза життю, страх болю та страх фізичної й психічної травматизації, психоемоційна напруженість унаслідок втрати товаришів по зброї та необхідності вбивати ворога, відсутність можливості задоволення необхідних фізіологічних потреб, специфічність бойової обстановки [8]. Визнано, що будь-яка людина може «зламатися», перебуваючи під обстрілом, і що кількість психіатричних випадків можна передбачити, адже вона напряму залежить від важкості бойових умов. Водночас війна створює унікальні умови для задоволення більш складних особистісних потреб, наприклад потреби в спільності, співпричетності, повазі, відданості, самоподоланні [6].

Деструктивні наслідки дії стресорів у бойових умовах насамперед зумовлені індивідуальними особливостями особистості. Вони можуть мати різну силу і термін проявлення, можуть викликати гостру психічну реакцію або спричинити розвиток хронічних стресових розладів тощо. У боротьбі з психотравмуючим впливом, залежно від сили і терміну дії стресорів у бойовій обстановці, у військовослужбовця спочатку порушується функціонування когнітивної, а потім соціальної й емоційної особистісних складових [8].

Бойовий стрес має інтегративний характер і може бути діагностований за допомогою оцінки показників гострого стресового розладу і посттравматичних стресових розладів, ресурсного блоку, визначення впливу стрес-факторів, що безпосередньо та опосередковано емоційно впливають на особистість військовослужбовця [1].

Під дією бойового стресу у певної категорії військовослужбовців спостерігаються й позитивні посттравматичні тенденції: підвищення стресостійкості; впевненість у собі й у власних силах; покращення самодисципліни, самоконтролю і комунікативних здібностей; зростання особистісної зрілості; підвищення почуття власної гідності; переосмислення ролі сім'ї, категорій моральних цінностей і цінності різних аспектів людського життя; цілеспрямованість та наполегливість у досягненні мети; розширення планів на майбутнє; підвищення рівня групової згуртованості, психологічної і функціональної готовності до спільних бойових дій, внутрішньогрупової й міжгрупової взаємодії.

Також відомо, що при достатній кількості ресурсів, в результаті боротьби з важкими життєвими кризами може відбутися таке явище як посттравматичне зростання. Це досвід позитивних змін, коли людина не просто вижила, а й значуще змінилася порівняно зі своїм попереднім станом. Ці зміни проявляються у зростанні цінування життя в цілому, у наповненні стосунків новими смислами, у зростанні почуття особистої сили та збагаченні духовного життя [2].

Здатність особистості до стресостійкості пов'язують як з індивідуальними особливостями (впевненість в собі, локус контролю, мотивація, тренуване тіло, емоційна стабільність, аналітичне мислення, усвідомлення ризиків, позитивний дитячий досвід і підтримка значимих дорослих, комунікативні здібності, стратегії подолання), так і з наявністю зовнішніх факторів (соціальна підтримка, матеріальне забезпечення).

Стресостійкість особистості – це інтегративна властивість особистості, що має психофізіологічну, емоційно-комунікативну, когнітивну, ціннісно-вольову складові. О. Когут пропонує поетапну модель формування стресостійкості особистості високого рівня: адаптація; психофі-

зична саморегуляція; емоційно-комунікативний баланс; когнітивно-конструктивна самоорганізація; ціннісно-вольова саморегуляція [3].

Стресогенність військової служби, зокрема в умовах війни, визначається високою інтенсивністю стресових факторів, несподіваністю, очікуванням небезпеки та непередбачуваністю, тривалістю. При тривалому і комбінованому впливі комплексу стресових факторів важливою складовою є наявність стрес-долаючих стратегій (копінг, від англ. to cope - долати). Стрес-долаюча поведінка включає в себе використання всіх наявних ресурсів у людини, виконання певних дій та взаємодію з іншими. Копінг вступає в дію, коли складність задач перевищує межу звичних реакцій і рутинного пристосування недостатньо. Копінг-поведінку можна оцінити як успішну, якщо вона зменшує фізіологічні та психологічні негаразди; дозволяє особистості відновити достресову активність; оберігає від психічного виснаження [4].

Копінг-стратегії визначаються наявністю копінг-ресурсів, які можуть бути використані для подолання стресу. Найчастіше виділяють особистісні копінг-ресурси та копінг-ресурси соціального середовища.

Вітчизняними науковцями В. Корольчук, С. Корсун, К. Кравченко, В. Осьодло, О. Тімченко, Ю. М. Широбоков та ін. досліджувалися такі базисні стратегії подолання наслідків дії стрес-факторів, як «проблемно-орієнтована», «емоційно-орієнтована», «пошук соціальної підтримки», «уникання» та «відволікання» [8].

О. Блінов вказує на те, що при вивченні феномену бойового стресу поза увагою залишається ресурсна база особистості воїнів, яка за відповідних умов спроможна зміцнювати психологічний потенціал військовослужбовців і здійснювати регуляторну дію [1].

Ми виділили найбільш значимі особистісні ресурси стресостійкості.

Внутрішні ресурси:

- фізичні: *стан здоров'я, забезпечення фізіологічних потреби;*
- психоемоційні: *відчуття безпеки, цілеспрямованість, емоційно-вольові якості, навички саморегуляції, почуття гумору;*
- поведінкові: *копінг-стратегії;*
- ціннісно-мотиваційні: *власна ідентифікація, потреба в компетентності, пов'язаності та автономії; інституційна мотивація (патріотизм), прагматична мотивація, зовнішня мотивація;*
- професійна та соціальна реалізованість: *захоплення та інтереси, наявність перспектив, плани на майбутнє.*

Зовнішні ресурси:

- соціальна підтримка: *родина та друзі, військовий підрозділ, професійна допомога (лікарська чи юридична), інші соціальні інститути, наприклад, волонтерські організації;*
- матеріальні: *умови служби, матеріальна забезпеченість родини.*

Особливу цікавість для нашого дослідження представляє модель подолання стресу BASIC Ph, що розроблена М. Лаадом, якою ми вирішили скористатися для вивчення поведінки військовослужбовців під впливом бойового стресу. Поведінкова реакція на стрес за цією моделлю може залучати кілька ресурсних компонентів (каналів), таких як вірування, емоції, соціальна підтримка, уява, розум і тіло. Залучення більшої кількості ресурсних каналів дає більше можливостей подолати стрес.

Модель BASIC Ph неодноразово використовувалася для психосоціального відновлення після катастроф та надзвичайних ситуацій, в тому числі збройних конфліктів. На основі моделі стресостійкості BASIC Ph був розроблений опитувальник Multi-Modal Coping Inventory (MMCI), який ґрунтується на вимірюванні шести окремих психологічних аспектів. В українському варіанті це опитувальник «РЕСУРС» [7,10].

Найбільш домінуючим способом подолання стресу серед усього населення Ізраїлю виявився когнітивний канал, а другим був соціальний канал. Когнітивний канал значно переважав

над іншими каналами. Найменш домінуючим способом подолання, який статистично виявили серед учасників, був образний канал [10].

Наше дослідження проводилося серед військовослужбовців чоловічої статі віком від 25 до 55 років, які мали безпосередній бойовий досвід в зоні бойових дій. З метою запобігання повторної травматизації, в опитуванні приймали участь особи з легким або середнім рівнем травматизації. Серед досліджуваних не було осіб, які б зазнали тортур чи були в полоні, а також осіб із складними психічними порушеннями.

Збір емпіричних даних проходив за наступною схемою: спочатку після інструкції та роз'яснень досліджувані анонімно заповнювали розроблену нами анкету, яка окремим блоком містила опитувальник «РЕСУРС»; на другому етапі для збору даних проводилася бесіда за методикою TRIM (Trauma Risk Management), розробленої для оцінки рівня бойового стресу та наслідків його впливу на військовослужбовців [9]. На даний момент дослідження ще триває. В статті подані проміжні дані, які отримані від 21 особи.

Дослідження виявило, що найчастіше опитувані задіюють канал «Розум» - 22%, на другому місці канал «Тіло» - 17,2%. Практично на однаковому рівні використовуються канали «Релігія» - 15,1%, «Уява», «Соціальна підтримка», «Емоції» - 15,3%.

Як бачимо, домінуючим способом подолання серед опитуваних військовослужбовців також виявився когнітивний канал і він теж має суттєву перевагу поміж інших каналів. Однак, соціальний канал задіяний менше, що можна пояснити обмеженням в соціальній взаємодії, обумовленим умовами служби.

Кожен із каналів подолання може задіюватися більш широко або, навпаки, вузько. Дані таблиці 1 показують нам, який відсоток опитуваних послуговуються певним каналом на високому, середньому чи низькому рівні.

Крім того, 67% опитуваних використовують більше 3 каналів на середньому і вище рівнях. Всі шість каналів активні у 24% опитуваних. Спостереження показали, що при високій стресостійкості, а також в поєднанні з відносно невисоким рівнем стресового впливу, військовослужбовці значно менше звертаються до ресурсних каналів.

Таблиця 1.

Рівень використання ресурсних каналів в моделі «РЕСУРС», %.

N=21	Релігія	Емоції	Соц.підт.	Уява	Розум	Тіло
Низький	52,4	47,6	38,1	42,9	19	42,9
Середній	38,1	47,6	57,1	52,4	52,4	47,6
Високий	9,5	4,8	4,8	4,8	28,6	9,5

На першому місці серед найбільш поширених способів зниження стресу у військовослужбовців знаходиться «аналіз стресової ситуації, щоб зробити вибір, як вчинити» та «складання переліку усіх наявних ресурсів, які можуть знадобитися для вирішення ситуації» (когнітивний канал), що значно допомагає повернути контроль над ситуацією.

Поряд з цими способами є «віра в себе і свої можливості все здолати», що по частоті вживання перевищує такі способи як «звернення до Бога», «звернення до ангела-охоронця» та «звернення до свого оберега». Хоча ці способи подолання поширені на досить високому рівні у військовослужбовців. Саме віра в себе і свої сили може вказувати на те, що людина має високий рівень внутрішнього локус-контролю і не перекладає відповідальність за вихід із складної ситуації на інших або обставини.

Варто зауважити, що одним із перших способів подолання стресу у військових є їх здатність розряджати внутрішню емоційну напругу через жарт і почуття гумору. Цей спосіб, як зазначає у своєму дослідженні В. Москалець, допомагає покращити спілкування в підрозділі і зменшує ступінь самоізоляції внаслідок стресу [5].

Найменше військовослужбовці вдаються до таких способів подолання як «повторення ритуалу» та «перегляд гороскопів та астрологічних прогнозів» (релігійний канал). Також опитувані майже не звертаються в інші організації за допомогою, хоча й не заперечують, що таку допомогу отримують регулярно, як наприклад, від волонтерських організацій. Даний факт теж підкреслює те, що військовослужбовці у значній мірі покладаються на свої власні сили. Натомість, використовуючи ресурсний канал «Соціальна підтримка», опитувані найчастіше намагаються допомогти тому, кому потрібна допомога і лише на другому місці, по частоті, вдаються до «проведення часу в приємній компанії».

Якщо розглянути кореляційні зв'язки (за Пірсоном) між ресурсними каналами (таблиця 2), видно, що всі канали, крім каналу «Розум», мають високу пряму кореляцію один з одним. В той час як канал «Розум» має значний рівень кореляції лише з каналом «Соціальна підтримка» ($r = 0,38$).

Таблиця 2.

Кореляційні зв'язки шкал ресурсних каналів моделі «РЕСУРС»

	Релігія	Емоції	Соц.підт.	Уява	Розум	Тіло
Релігія	1					
Емоції	0,73	1				
Соц.підт.	0,62	0,62	1			
Уява	0,66	0,48	0,60	1		
Розум	0,05	0,19	0,38	-0,17	1	
Фіз.тіло	0,63	0,62	0,75	0,46	0,27	1

Провівши кореляційний аналіз шкали «Оцінка ризиків» за методикою TRIM та шкал ресурсних каналів, ми виявили значні прямі зв'язки з каналами «Релігія» ($r = 0,48$), «Соціальна підтримка» ($r = 0,40$). Існує прямий зв'язок оцінки ризиків із сумарним рівнем стресу ($r = 0,46$), а також є обернений зв'язок із здатністю долати стрес ($r = -0,38$). Тобто, при вищій оцінці ризиків військовослужбовець буде більш схильний до використання релігійного ресурсного каналу та каналу соціальної підтримки. Чим більша здатність впоратися зі стресом – тим менше ризиків отримати ускладнені наслідки, а також особа менше залучає канали «Релігія» ($r = -0,34$), «Соціальна підтримка» ($r = -0,31$) та «Тіло» ($r = -0,31$). Також можна сформулювати твердження, що низька здатність впоратися зі стресом в поєднанні із суб'єктивно високим рівнем бойового стресу може сприяти формуванню релігійних переконань у військовослужбовців, що має підтвердження в дослідженні О. Блінова [1].

Для оцінки стресостійкості ми ввели величину, яка сумарно визначається через такі змінні як «Плани на майбутнє», «Здатність впоратися з стресом», «Задоволеність життям», «Стосунки з близькими» та «Рівень підтримки близькими та друзями». Згідно результатів нашого дослідження високий рівень стресостійкості спостерігається у 76% і середній у 24% опитуваних. Дослідження показало, що «Стресостійкість» має значний рівень кореляції із каналами «Розум» ($r = 0,42$) та «Емоції» ($r = 0,35$).

Ми також спостерігали, що чим вище військовослужбовець оцінює свій рівень стресу, тим більше і повніше він використовує ресурсні канали. При високому рівні стресу опитувані також відзначають більш високий рівень підтримки близьких.

Наприкінці можна додати, що незважаючи на поранення і контузії, більшість опитуваних мають плани на майбутнє 95%, стосунки з близькими покращилися у 52% та зросла задоволеність життям у 48%.

Висновки. Отже, провівши наше дослідження ми з'ясували, що високий рівень стресостійкості військовослужбовців найбільше пов'язаний із залученням когнітивного каналу моделі «РЕСУРС», який в свою чергу корелює з каналом соціальної підтримки. Крім того, більшість опитуваних для подолання бойового стресу часто використовують три і більше ресурсних каналів. Нами виявлені певні особливості проявів цих способів подолання: в каналі «Релігія» найчастіше

військові вірять в себе і свої сили, а вже потім «віра в Бога і обереги», і зовсім не звертають уваги на гороскопи; в каналі «Соціальна підтримка» частіше шукають того, кому потрібна допомога, щоб її надати; в каналі «Емоції» завдяки почуттю гумору та жартам зменшують вплив тривожності та страху, який відчувають теж достатньо часто. Виявлено, що із збільшенням накопиченого стресу буде зростати ймовірність постстресових ускладнень, в той час, як збільшення здатності долати стрес може їх зменшити.

Хоча ми застосовували модель «РЕСУРС» як діагностичний інструмент, ця модель може бути залучена для проведення тренінгової діяльності з метою напрацювання більш об'ємних і конструктивних способів стресоподолання, що сприятиме підвищенню рівня стресостійкості військовослужбовців.

Список використаних джерел та літератури

1. Блінов О. А. Бойова психічна травма: монографія – К.: Талком, 2019. 700 с.
2. Климчук В. О. Посттравматичне зростання та як йому можна сприяти у психотерапії // *Наука і освіта*. 2016. №5. С. 46–52.
3. Когут О. О. Матриця розвитку стресостійкості особистості // *Наукові записки Нац. унів-ту «Острозька академія»*. Серія «Психологія». 2021. №12. С.108–113.
4. Корсун С. І., Ткачук Т. А. Психологія діяльності працівників податкової міліції: монографія. – К.: Центр учбової літератури, 2013. 194 с.
5. Москалець В. Почуття гумору як чинник гармонізації міжособистісної взаємодії у конфліктних ситуаціях // *Психологічний ж-л*. 2022. №8. С.74-80.
6. Титаренко Т. М. Психологічне здоров'я особистості: засоби самопомоги в умовах тривалої травматизації : монографія. Нац. акад. педаг. наук України, Ін-т соц. та політ. психології. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2018. 160 с.
7. Травматичні події: психологічна підтримка та самопомога. Довідник. Під ред. Н Несенюк та ін. 2022. 91 с. URL: <https://rm.coe.int/traumatic-events-ukr-/1680a765d4>
8. Тютюнник Л. Л. Бойовий стрес та шляхи подолання його психотравмуючих наслідків // *Вісник Національного університету оборони України*, 2 (55) /2022. С.106-115.
9. Greenberg N, Langston V, Jones N. Trauma Risk Management (TRiM) in the UK Armed Forces. *BMJ Military Health* 2008;154:124-127.
10. Lahad M. From Victim to Victor: The Development of the BASIC PH Model of Coping and Resiliency // *Traumatology*, 2017, Vol. 23, No. 1, 27–34.

УДК 159.955.4:17.024.3

ЗНАЧЕННЯ РЕФЛЕКСІЇ В СЬОГОДЕННІ

Кудринецька Наталія, магістрантка факультету педагогіки, психології, соціальної роботи та мистецтв.

Науковий керівник – канд. психол. наук, доц. **Ковтун А. Ю.**, кафедра загальної та практичної психології.

Анотація

У роботі розглядається значення рефлексії для особистості в сучасному світі. Показано, що рефлексія є важливою здатністю, яка сприяє особистісному розвитку та успіху в житті. У сучасному світі, який характеризується швидкими темпами змін, посиленням індивідуальності та розвитком інформаційних технологій, рефлексія є особливо актуальною. Пропонуються різні методи розвитку рефлексії, такі як самоаналіз, взаємодія з іншими людьми та рефлексивні практики.

Ключові слова: рефлексія, особистісний розвиток, успіх у житті, сучасний світ, швидкі темпи змін, посилення індивідуальності, розвиток інформаційних технологій.

Abstract

The work examines the importance of reflection for the individual in the modern world. It is shown that reflection is an important ability that contributes to personal development and success in life. In today's world, which is characterized by a rapid pace of change, increased individuality and the development of information technologies, reflection is especially relevant. Various methods of developing reflection are offered, such as self-analysis, interaction with other people, and reflective practices.

Key words: reflection, personal development, success in life, modern world, fast pace of changes, strengthening of individuality, development of information technologies.

Постановка проблеми. Сучасний світ є амбіційним майданчиком, де шалений розвиток технологій, постійна зміна соціокультурного середовища та глобальні трансформації на усіх рівнях вимагають від людини особливого ступеня адаптивності. У цьому контексті рефлексія стає не просто філософським поняттям, а невід'ємною частиною успішного функціонування в сучасному суспільстві.

Актуальність проблеми наростає під впливом кількох чинників. Стабільність оточуючого середовища стає чимось унікальним, адже зміни відбуваються так швидко, що важко встигнути за ними. Це вимагає від людини не тільки реактивної адаптації, але й систематичного аналізу власного досвіду для побудови стратегії майбутнього розвитку. Роль інформаційних технологій нині важко переоцінити. Вони, з одного боку, відкривають безліч можливостей для особистісного зростання та навчання, забезпечуючи доступ до найновіших знань та культурних цінностей. З іншого боку, надмірна інформація може перетворитися на заваду, роблячи важко відокремити суттєве від неважливого. У цьому контексті, рефлексія стає інструментом для фільтрації та обробки інформації, визначення власних інтересів і пріоритетів.

Індивідуалізація сучасного суспільства підкреслює важливість усвідомлення власних цінностей та цілей. Зростаюча різноманітність і потужність вибору вимагають від людини глибокого розуміння себе для визначення власного місця в цьому мозаїчному світі. Тут рефлексія стає інструментом самопізнання, допомагаючи визначити особисті цілі та спрямованість.

Рефлексія в сучасному світі виступає не лише як філософська абстракція, але як конкретний інструмент саморозвитку та самоусвідомлення. Її значення в контексті швидких темпів змін, інформаційного перенасичення та індивідуалізації стає невід'ємною складовою успішного функціонування сучасної людини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Поняття «рефлексія» здобуло значення та розгляд у різних галузях науки, включаючи філософію, психологію, педагогіку та інші. В історії філософської думки рефлексію висвітлювали видатні філософи, такі як Арістотель, Рене Декарт, Готфрід Лейбніц, Георг Гегель та Джон Локк [1]. Вони розглядали її як процес усвідомлення своїх дій, думок та почуттів, що стає особливо актуальним у сучасному світі з його швидкими темпами змін.

У сучасних психологічних дослідженнях рефлексія розглядається з декількох перспектив. По-перше, вона розглядається як особливий стан свідомості, що вивчається такими вченими, як Д. Браун, Ф. Василюк, О. Улибіна [2]. Далі, вона розглядається як важливий механізм самопізнання та саморегуляції, де дослідження Х. Хекхаузена, І. Кона, В. Століна, В. Слободчикова, Н. Гуткіної [6] виявляють важливість рефлексії для розвитку особистості та управління власним життям.

Далі, рефлексія розглядається як принцип існування індивідуальної свідомості та умова розвитку зрілої особистості за дослідженнями К. Роджерса, Б. Зейгарник, А. Холмогорової [11].

Нарешті, її визнають як особливу організацію мислення, пов'язану з зародженням нового змісту, в чому ролю відіграють В. Давидов, А. Зак, І. Семенов, с. Степанов [4].

Усі ці підходи об'єднуються в ідеї, що рефлексія стала не лише теоретичним концептом, але й конкретним інструментом для розуміння самого себе, для управління власним життям, для адаптації до змін у сучасному світі. Вона виступає як своєрідне дзеркало, в якому людина може розглядати свої дії, вчитися з досвіду та розвивати свій внутрішній світ в умовах постійного руху та розвитку.

Мета статті полягає у визначенні значення рефлексії для особистості в сьогоденні.

Виклад основного матеріалу. Рефлексія, яка є складним і багатограним явищем, знаходить своє місце у різних науках, таких як філософія, психологія, педагогіка та соціологія, кожна з яких пропонує свій теоретичний підхід до її розуміння.

У філософії рефлексія розглядається як важливий аспект здатності людини до самопізнання і саморозуміння. Вона виступає як інструмент, що дозволяє людині усвідомлювати себе як суб'єкта пізнання та взаємодії з оточуючим світом. У психології - як процес усвідомлення власних дій, думок та почуттів. Цей підхід підкреслює важливість рефлексії як складника людської психіки, що сприяє особистісному розвитку та вдосконаленню [10].

В педагогіці - як необхідний компонент навчального процесу. Учні, завдяки рефлексії, можуть усвідомлювати свої успіхи та помилки, планувати свій навчальний шлях та розвивати власні навички. Соціологічний підхід розглядає рефлексію як здатність людини розуміти себе в соціальному контексті. Це важливо для усвідомлення власної ролі у суспільстві та поглибленої взаємодії з іншими людьми [6].

Рефлексія відіграє важливу роль у житті особистості, виконуючи ряд ключових функцій, що впливають на різні аспекти її розвитку та функціонування.

Пізнавальна функція надає людині можливість усвідомлювати свої думки, почуття та дії. Цей аспект сприяє розвитку критичного мислення та творчості, що є важливим для адаптації до змін у навколишньому середовищі та розширенню інтелектуальних горизонтів.

Емоційна - полягає в тому, що вона допомагає людині краще розуміти свої емоції та ефективно управляти ними. Це сприяє емоційному здоров'ю та стабільності, дозволяючи краще реагувати на стресові ситуації та забезпечуючи психологічний комфорт [2].

Рефлексія виконує також поведінкову функцію, сприяючи усвідомленню своїх мотивів, цілей та покращенню самоконтролю. Це допомагає особистості досягати більш ефективної поведінки та успішно впливати на своє оточення.

Нарешті, ціннісно-сміслова функція рефлексії полягає в допомозі особистості в формуванні власних цінностей та цілей. Цей аспект рефлексії є основою для самореалізації та надає сенс життю, допомагаючи визначити основні пріоритети та напрямок розвитку [8].

Тому, рефлексія виступає не лише як внутрішній механізм розуміння себе, але і як важливий інструмент для досягнення успіху та гармонії в різних сферах життя.

Рефлексія дозволяє людині усвідомлювати свої сильні та слабкі сторони, свої мотиви та цілі, а також свої цінності та переконання. Це допомагає краще зрозуміти себе та свої можливості, а також приймати обґрунтовані рішення. У сучасному світі людина постійно стикається з новими викликами та завданнями. Щоб успішно їх долати, необхідно знати свої сильні та слабкі сторони. Рефлексія дозволяє людині усвідомити свої таланти та здібності, а також свої недоліки. Це допомагає людині правильно розподіляти свої сили та ресурси, а також ставить перед собою досяжні цілі [5].

Розвиток критичного мислення, творчість та інноваційність дозволяє людині краще розуміти навколишній світ та успішно вирішувати проблеми. У сучасному світі людина постійно стикається з новими інформацією та ідеями. Щоб успішно їх сприймати та використовувати, необхідно мати критичне мислення. Рефлексія дозволяє людині критично оцінювати інформацію, відокремлювати правду від вигадки, а також знаходити нові зв'язки між явищами.

Рефлексія також сприяє розвитку творчості та інноваційності. Людина, яка володіє рефлексією, здатна по-новому поглянути на старі проблеми та знайти творчі рішення. Це дозволяє людині бути більш успішною в сучасному світі, який характеризується постійними змінами [9].

Вона допомагає приймати відповідальність за свої дії та їхні наслідки. Це сприяє емоційному здоров'ю та психологічній стійкості. У сучасному світі людина постійно стикається з вибором. Рефлексія дозволяє людині приймати обґрунтовані рішення, враховуючи всі можливі наслідки. Це допомагає людині уникати помилок та емоційних потрясінь.

Рефлексія також сприяє розвитку емоційного здоров'я. Людина, яка володіє рефлексією, здатна краще розуміти свої емоції та управляти ними. Це допомагає людині справлятися зі стресом, тривогою та іншими негативними емоціями [11].

Актуальність рефлексії в сьогоденні обумовлена такими факторами:

1. Швидкі темпи змін в навколишньому середовищі. Рефлексія дозволяє людині адаптуватися до змінних умов та успішно функціонувати в сучасному світі.

2. Розвиток інформаційних технологій. Інформаційні технології створюють безліч можливостей для саморозвитку, але також роблять складніше відокремити важливе від неважливого. Рефлексія допомагає людині критично оцінювати інформацію та приймати обґрунтовані рішення.

3. Посилення індивідуальності. Рефлексія допомагає людині усвідомити свої власні цінності та цілі, а також знайти свій шлях у житті [8].

Таким чином, рефлексія є важливою здатністю, яка сприяє особистісному розвитку та успіху в житті. У сучасному світі, який характеризується швидкими темпами змін, посиленням індивідуальності та розвитком інформаційних технологій, рефлексія є особливо актуально

Розвиток рефлексії є важливим етапом в особистісному зростанні, і для цього можна використовувати різноманітні методи [6].

Перший крок у розвитку рефлексії - це вивчення навичок самоаналізу. Людина повинна навчитися уважно вислуховувати свої думки, аналізувати свої почуття та розуміти, як її дії взаємодіють з оточуючим світом. Це може включати в себе ведення особистого щоденника, рефлексію після важливих подій та усвідомлення внутрішніх мотивів.

Важливо враховувати погляди інших людей. Взаємодія з іншими дозволяє отримати додаткові точки зору та розширити розуміння ситуацій. Здатність бачити себе з точки зору інших сприяє більш об'єктивному самопізнанню і дозволяє покращити міжособистісні відносини.

Використання рефлексивних практик є ефективним способом розвитку рефлексії. Це може включати в себе письмовий самоаналіз, де особа веде щоденник або записує свої думки щодо конкретних ситуацій. Також важливо взяти участь у рефлексивних групах, де можна обговорювати свої думки та отримувати зворотний зв'язок від інших учасників [9].

Розвиток рефлексії є надзвичайно важливим аспектом особистісного росту, і для досягнення цієї мети можна скористатися рядом рекомендацій.

1. Розвивати самосвідомість. Це можна зробити через різноманітні методи, такі як письмовий самоаналіз, ведення щоденника та відео-рефлексію. Вони дозволяють уважно стежити за своїми думками та емоціями, розуміти їх взаємозв'язок та сприяють глибокому самопізнанню.

2. Розвивати критичне мислення. Задавання собі питань, порівняння різних точок зору та аналіз власних помилок допомагають формувати обґрунтоване та критичне мислення, що є ключовим для розвитку рефлексії.

3. Розвивати творчість. Використання нетрадиційних підходів до вирішення проблем, відступання від звичних схем мислення та прийняття нових ідей сприяють творчому розвитку та поглиблюють рефлексивний процес.

4. Емоційна самосвідомість є важливим аспектом розвитку рефлексії. Названня та відстеження емоцій, а також їхнє ефективне управління дозволяють не лише краще розуміти себе, але й підвищують рівень емоційного здоров'я.

5. Розвивати самоприйняття. Покладання акценту на власні сильні сторони, уникаємо порівнянь з іншими та будемо терплячими до власного розвитку, допомагає створювати позитивний внутрішній світ [5].

Загалом, розвиток рефлексії - це комплексний процес, який вимагає відданості та систематичного підходу. Впровадження цих рекомендацій допомагає створити освідомлену, творчу та емоційно стійку особистість.

Висновок. Рефлексія в сучасному світі стала не лише важливою здатністю, але й необхідністю для особистісного розвитку та досягнення успіху. В умовах стрімкого розвитку технологій, змін в суспільстві та акценту на індивідуальність, вміння власної рефлексії набуває особливого значення.

Однією з ключових переваг рефлексії є її здатність усвідомлювати як сильні, так і слабкі сторони особистості. Це сприяє глибокому зрозумінню власних мотивів, цілей, цінностей і переконань, надаючи можливість краще визначити свій потенціал та приймати обґрунтовані рішення.

Рефлексія розвиває критичне мислення, творчість та інноваційність. Здатність аналізувати власні думки та дії допомагає людині не лише краще розуміти себе, але й легше знаходити творчі рішення, необхідні в умовах сучасного загальноінформаційного суспільства.

Вона сприяє прийняттю відповідальності за свої вчинки та їхні наслідки. Це важливий елемент формування емоційного здоров'я та психологічної стійкості. Усвідомленість власних дій дозволяє особі уникати невірних кроків та ефективно впливати на своє життя.

Таким чином, розвиток рефлексії стає важливим завданням для всіх, хто прагне до особистісного зростання та успіху в глобалізованому світі. Застосовуючи різноманітні методи, від самоаналізу до взаємодії з іншими, людина виробляє ключові навички, необхідні для ефективного функціонування в сучасному суспільстві.

Список використаних джерел та літератури

1. Андрійчук І. П. Психолого-педагогічна система гармонізації Яконцепції майбутніх практичних психологів. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України. Київ, 2002. Том IV. Ч.3. С.14-20
2. Білошицька А. С., Бутузова Л.П. Рефлексія педагогів щодо причин неуспішності школярів. Рекомендовано до друку вченою радою Житомирського державного університету імені Івана Франка (протокол № від « листопада 2022 року). 2022. С. 23.
3. Калениченко Р. А., Дикса О.В. Рефлексія як механізм саморозвитку особистості. За зміст поданих матеріалів несуть відповідальність їх автори. 2023. С. 103.
4. Корильчук Н.І., Дзевицька Л.С., Василюк-Зайцева С.В. Проблеми та перспективи сучасної освіти України: спроби наукової рефлексії. Академічні візії. 2023. № 16.
5. Марусинець М. Професійна діяльність педагога: рефлексивний аспект Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. 2012. № 43(1). С. 39–45.
6. Перхайло Н. Актуальні тенденції в соціальній роботі та виклики сьогодення: теоретична рефлексія. Наукові інновації та передові технології. 2023. № 5 (19).
7. Петрова Л. О., Петров І.В. Методологічні основи формування навичок професійної рефлексії у курсантів в освітньому процесі. Збірник наукових праць Харківського національного університету Повітряних Сил. 2023. № 1 (75). С. 98-102.
8. Роменець В. А. Історія психології ХХ століття. Київ: Либідь, 2003.
9. Семиченко В. А. Психологія педагогічної діяльності. Київ: Вища школа, 2004. 335 с.
10. Сидорчук Н. Початкова семантика поняття рефлексії. Нова педагогічна думка. 2019. № 2. С. 82-84.
11. Чорний Є. В. Ініціювання професійної рефлексії у педагогів. Практична психологія та соціальна робота. 2002. Вип. 3. С. 1–4.

СУЧАСНІ ФОРМИ І МЕТОДИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАРКОМАНІЇ У СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ

Кулик Наталія, магістрантка факультету педагогіки, психології, соціальної роботи та мистецтв.

Науковий керівник – д-р пед. наук, проф. **Лісовець О. В.**, кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи

Анотація. У статті розкрито питання попередження наркоманії серед молоді як найактивнішої групи незаконного споживання наркотичних засобів та психотропних речовин. Охарактеризовано напрями, форми і методи попередження наркоманії у соціальній роботі.

Ключові слова: наркоманія, наркотизація, психотропні речовини, профілактика наркоманії, форми і методи попередження наркоманії.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасна соціальна ситуація в країні змінюється безперервно, створюючи нестабільну систему, на фоні якої здійснюється формування молодіжної субкультури. Будучи однією із найменш адаптованих і соціально незахищених груп, молодь несе на собі відбиток загальної соціальної нестабільності, невпевненості і тривожності. У результаті цього на перший план соціально-педагогічних і психолого-педагогічних проблем висувуються проблеми наркоманії. Попередження (профілактика) наркоманії серед молоді, як найактивнішої групи незаконного споживання наркотичних засобів та психотропних речовин, протягом багатьох років продовжує залишатися однією з провідних соціально значущих проблем нашого суспільства, що визначають гостру необхідність організації рішучої та активної протидії. Одним з найбільш активних учасників процесу профілактики наркоманії є сфера соціальної роботи. Тому важливо вивчити потенціал закладів, установ соціальної роботи у цьому напрямку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблем технологій, форм методів соціальної роботи з особами з наркотичною залежністю торкалися у своїх працях А. Бойко, П. Дупленко, К. Мілютіна, О. Савчук, С. Філь та багато ін. Означена проблема також стала предметом дослідження спеціалістів Українського науково-методичного центру практичної психології та соціальної роботи (О. Вінда, О. Коструб, І. Сомовата та ін.); Інституту психології ім. Г. Костюка АПН України (Н. Максимова, С. Толстоухова); Українського інституту соціальних досліджень (О. Балакірева, О. Яременко); а також спеціалістів інститутів, університетів, установ, які займаються питаннями здорового способу життя дітей, підлітків та молоді (Б. Лазаренко, І. Пінчук, А. Мазаєв та ін.). Унаслідок аналізу наукових праць із досліджуваної проблеми можна стверджувати, що їх існує значна кількість, проте ця проблема потребує наукового узагальнення.

Мета статті: проаналізувати напрями, форми і методи попередження наркоманії у теорії та практиці соціальної роботи.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих результатів. Розглядаючи соціальну роботу як інструмент попередження наркоманії у молодіжному середовищі, наголошуємо, що одним із напрямів соціальної роботи є власне медико-соціальна робота, яка орієнтована на профілактику різних соціально небезпечних хвороб. Великий досвід роботи з цією проблемою мають центри соціальних служб, служби у справах дітей, спеціалізовані заклади, громадські організації, які працюють у сфері профілактики наркоманії, оскільки Україна визнає наркоманію державною проблемою. Також очевидно, що фахівці у сфері соціальної роботи в силу своїх професійних обов'язків стикаються з різними проблемними категоріями населення. І однією з таких категорій є наркозалежні, які є невід'ємною частиною суспільства, повноправними його членами і держава повинна дбати, щоб вони користувалися тими ж правами і можливостями, що і інші люди, у тому числі отримували всю необхідну інформацію про наркотики, про ризик, пов'язаний з їх вживанням, і основне про те, як і де отримати допомогу. Донесення до

споживача наркотиків інформації та допомога у прийнятті правильного рішення в тій чи іншій ситуації є головним завданням соціального працівника, яке ставить перед ним суспільство.

Проблеми, які поширюються у практиці боротьби з наркотизмом, свідчать, що найбільш ефективним засобом боротьби з негативними явищами є їх профілактика. Їх зміст проявляється у «...виявленні і максимально можливо усуненні причин і умов правопорушень усіх видів, боротьбі з аморальними та іншими антигромадськими вчинками – джерелом правопорушень» [1].

В енциклопедичних джерелах подається наступне трактування поняття «профілактика» (з грецької – запобіжний) – система заходів, спрямованих на запобігання виникненню й поширенню хвороб, на охорону здоров'я. Також зазначається про три стратегії профілактики: 1) первинна – стосується здорового способу життя, загальних медико-психолого-соціальних аспектів; 2) короткотривала; 3) спеціалізована – відповідно до нозологічних форм і проблем [4, с. 338].

Найбільш дієвою профілактикою є первинна, яка спрямована на збереження і розвиток умов, які сприяють здоров'ю людини і попередженню різних впливів несприятливих чинників (рис. 1).

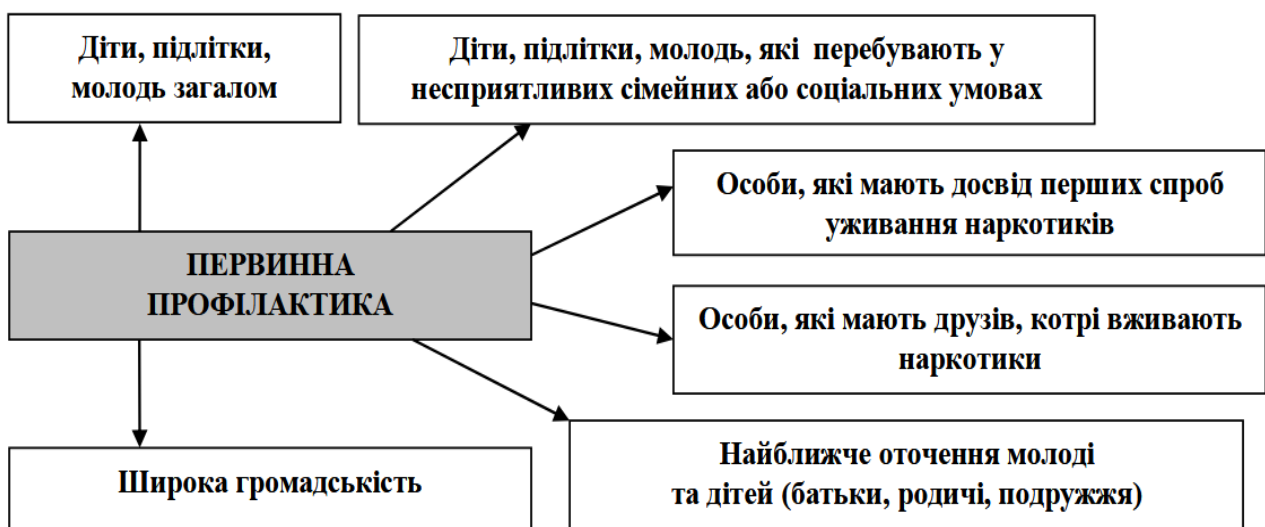

Рис. 1. Цільові групи первинної профілактики наркоманії

Головна умова первинної профілактики – утвердження здорового способу життя особистості. Основні завдання первинної профілактики наркоманії:

- попередження немедичного вживання наркотичних речовин;
- інформування дітей, молоді та різних категорій сімей про наслідки вживання наркотичних речовин;
- створення системи надання адресних профілактичних соціальних послуг дітям, молоді та їхнім батькам;
- забезпечення доступу дітей, молоді та їхніх батьків до адресних профілактичних соціальних послуг;
- створення дієвих механізмів міжвідомчої та міжсекторальної взаємодії щодо запобігання наркотичної залежності.

Мета вторинної профілактики – максимально скоротити вплив психоактивних речовин на людину, обмежити ступінь шкоди безпосередньо для споживача та його найближчого оточення, зберегти рівень психічного та соціального благополуччя людини, попередити хронічне захворювання (рис. 2):

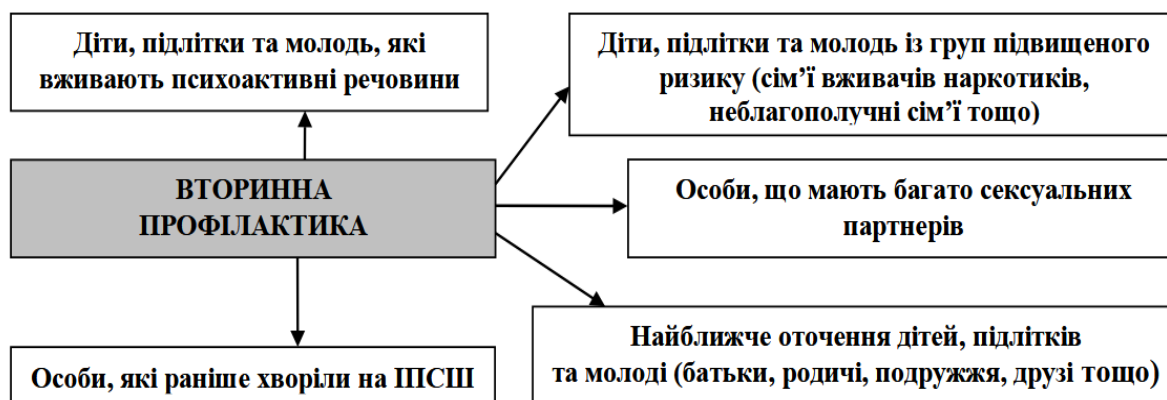

Рис. 2 Цільові групи вторинної профілактики наркоманії

Основні завдання вторинної профілактики:

- раннє виявлення дітей та молоді, які вживають наркотичні речовини, але ще не мають залежності, мотивація їх до змін поведінки;
- забезпечення комплексу заходів з інформування та навчання цього контингенту та його оточення;
- мотивація молоді з ризикованою поведінкою до зміни поведінки на безпечну;
- створення системи зменшення шкоди від вживання наркотичних речовин;
- забезпечення доступу до програм зменшення шкоди від уживання наркотичних речовин;
- створення системи надання комплексних адресних послуг молодим особам та їхнім батькам;
- забезпечення доступу до комплексного обстеження і надання кваліфікованої медичної, психологічної, педагогічної та соціальної допомоги, а також комплексних соціальних послуг дітям, молоді та їхнім батькам.

Третинна профілактика або реабілітація – це комплекс соціальних, освітніх і медико-психологічних заходів, що спрямовані на попередження зривів та рецидивів захворювання, сприяння відновленню особистісного та соціального статусу споживача психоактивних речовин, людини, його повернення у сім'ю, заклад освіти, трудовий колектив тощо (рис. 3).

Рис. 3 Цільові групи третинної профілактики наркоманії

Основні завдання третинної профілактики:

- лікування та адаптація осіб, які мають залежність;
- профілактика рецидивів;
- формування навичок поведінки, спрямованої на вирішення проблем та соціально прийнятної поведінки;

- реабілітація та ресоціалізація;
- формування соціально підтримуючого середовища;
- забезпечення доступу до програм зменшення шкоди від уживання наркотичних речовин;
- створення системи надання комплексних, адресних послуг молодим особам та їхнім батькам;

- забезпечення доступу до комплексного обстеження і надання кваліфікованої психологічної, медичної, педагогічної та соціальної допомоги, а також комплексних соціальних послуг дітям, молоді та їхнім батькам [3].

Усі типи профілактики здійснюються на трьох рівнях: особистісному, сімейному та соціальному.

Особистісний рівень профілактики – фокусування впливу на формуванні тих якостей особистості, які сприяють відповідальному ставленню до власних поведінки та здоров'я, підвищенню рівня здоров'я, самооцінки, впевненості у собі тощо.

Сімейний рівень профілактики передбачає вплив на найближче оточення, сім'ю з метою посилення та зміцнення впливу на особистість.

Соціальний рівень профілактики сприяє зміні суспільних норм щодо вживання наркотиків та ставлення до наркозалежних, людей, які мають інфекції, що передаються статевим шляхом, та людей, які живуть із ВІЛ/СНІД.

Науковці також виділяють різні підходи до профілактики:

1) інформаційний, суть якого полягає в інформуванні людей про нормативні вимоги, які висувають держава та суспільство;

2) соціально-профілактичний, що полягає у зосередженні на усуненні або пом'якшенні першопричин, конкретних соціальних подразників, які згубно діють на свідомість, а відповідно, і на поведінку людини;

3) медико-біологічний, який полягає у запобіганні можливим відхиленням від соціальних норм цілеспрямованими засобами лікувально-профілактичного характеру стосовно тих людей, які страждають на різні аномалії, тобто мають патологію на біологічному, психологічному рівнях [1].

Різні підходи та методики **профілактики наркоманії** можуть ґрунтуватися на певних моделях. ВООЗ рекомендує **5 моделей**:

1) модель моральних принципів, яка підкреслює, наприклад, що використання психоактивних речовин (або неконтрольована сексуальна активність) є аморальним та неетичним;

2) модель залякування, що ґрунтується на твердженні, що населення можна змусити не робити аморальні, небезпечні вчинки, якщо інформаційні кампанії підкреслюватимуть небезпеку такої поведінки;

3) модель фактичних знань (когнітивна), що докладає зусиль для покращення способів передачі та отримання інформації про здоровий спосіб життя та небезпеку деяких захворювань;

4) модель ефективного навчання, яка полягає у застосуванні афективних підходів – навчальних методик, які значною мірою фокусуються на корекції деяких особистісних дефіцитів, ніж на проблемі власне захворювання, уживання наркотиків або сексуальних перверзій;

5) модель покращення здоров'я, яку можна використовувати як непрямий підхід до заохочення розвитку позитивних звичок [2].

Науковці виділяють різні напрямки профілактичної роботи, яка проводиться фахівцями на різних рівнях соціальної роботи стосовно наркозалежних осіб і визначає зміст профілактики:

- загальне попередження вживання наркотиків через закони, засоби масової інформації і т. д.;
- створення бар'єрів вживанню наркотиків; забезпечення заходів щодо посилення особистих переконань проти застосування наркотиків і негативного відношення до вживання шкідливих речовин;

- формування стійкості особистості до соціального тиску щодо вживання наркотиків; навчання навичкам відмови від наркотиків у ситуаціях, коли їх пропонують;

- формування установки небезпеки вживання психоактивних речовин;

- навчання соціальним навичкам (комунікабельність, упевненість у собі, самоповага й ефективна взаємодія з навколишнім оточенням(з однолітками і дорослими);

- діяльність в галузі освіти з батьками з метою оздоровлення родини, її побуту й культури взаємин між її членами, допомога батькам з боку держави у виконанні ними виховної функції (важливий соціальний інститут демократичної держави);

- діяльність з соціальної реабілітації дитини, підлітка, молодого людини, які мають наркотичну залежність;

- посередницька діяльність між індивідом і соціумом з подолання явищ дезадаптації і т. п.

Найбільш поширеними сьогодні можна визначити такі напрямки соціальної роботи із профілактики наркоманії:

- консультування (первинна профілактика наркоманії, яка реалізується без участі правоохоронних органів);

- втручання (вторинна і третинна профілактика наркоманії, яка реалізується за участю саме правоохоронних органів, установ, які здійснюють лікування і реабілітацію осіб з наркотичною залежністю).

Зміст соціальної профілактики наркоманії передбачає:

- формування моделей поведінки на життя без наркотичних речовин; поширення друкованої профілактичної інформації;

- пропагування здорового способу життя; ініціювання змістовної діяльності профілактичної роботи; організацію заходів щодо виконання програм нормальної поведінки;

- поширення міжнародного передового досвіду із цієї проблеми;

- превентивну роботу із профілактики шкідливих звичок серед молоді.

Основні форми профілактичної діяльності з попередження наркоманії представлені у табл. 1:

Таблиця 1

Форми профілактичної діяльності

Профілактичне інформування	Профілактичне навчання	Специфічні форми профілактики
1. Короткі та тривалі інформаційні інтервенції.	1. Короткі та тривалі навчальні інтервенції.	1. Комплексні профілактичні кампанії в громаді, в тому числі інформаційні
2. Цільові профілактичні, навчальні інтервенції.	2. Цільові профілактичні програми, орієнтовані на: - організацію та проведення навчально-тематичних заходів для цільових груп, у тому числі тренінгів з використанням комунікативних моделей зміни поведінки;	2. Постійні форми профілактичної роботи в громаді, в тому числі клубна профілактична робота
3. Цільові інформаційно-навчальні кампанії.	- підготовку спеціалістів центрів та волонтерів з питань профілактики; - навчання волонтерів та представників громадських організацій у т. ч. за принципом «рівний–рівному»	3. Соціально-реабілітаційні заходи
		4. Заходи кримінологічної або медичної профілактики тощо.
		5. Програми «зменшення шкоди».
		6. Програми замісної терапії

У профілактиці використовуються індивідуальні, групові методи та методи роботи у громаді. Розглянемо основні з них. Серед індивідуальних методів виділяють:

1. Соціальний патронаж – передбачає відвідування клієнтів із діагностичною (вивчення умов проживання, аналіз проблем та потреб), контрольною (оцінка становища, моніторинг результатів соціального супроводу) чи адаптивно-реабілітаційною (надання відповідної соціальної послуги) метою. Патронаж може бути одноразовим або регулярним залежно від обраної стратегії роботи з конкретним клієнтом.

2. Соціальний супровід – передбачає спостереження за особами, які отримують соціальні послуги, подолали чи долають наслідки складної життєвої ситуації і роблять спробу пристосуватися до соціального життя.

3. Втручання – проводиться як із клієнтом індивідуально, так і з усіма представниками його близького оточення з профілактичною, освітньою, психолого-педагогічною метою.

4. Консультування – проводиться з соціально-психологічних, соціально-педагогічних, соціально-медичних, соціально-економічних, юридичних, інформаційних та інших проблем, а також стосовно здорового способу життя. Основними прийомами консультування є навчання, переконання, художні аналогії тощо. Основні види консультування: індивідуальне і групове; одноразове та багаторазове; консультування за направленням інших фахівців або за особистим зверненням клієнта; очне та дистанційне (консультування по телефону, через Інтернет, ЗМІ тощо).

Серед групових методів можна виділити:

1. Тренінги, основною метою яких є вирішення конкретних проблем сім'ї, клієнта, формування навичок спілкування, вирішення конфліктів, налагодження взаємодії, подолання психологічної кризи, планування майбутнього тощо. Залежно від мети до участі в тренінгу можуть залучатися члени родини клієнта, його родичі, друзі, знайомі, сусіди тощо.

2. Групове обговорення конкретних проблем з метою їх вирішення, до якого можуть залучатися усі суб'єкти, яких вони стосуються.

Методи роботи з клієнтами у громаді включають:

1. Групи взаємодопомоги споживачів психоактивних речовин та їх близького оточення. Основними формами роботи таких груп мають бути регулярні зустрічі з метою взаємодопомоги, телефонний зв'язок, різноманітні спільні заходи (розважальні, туристичні, екскурсійні), навчальні та оздоровчі заняття тощо.

2. Розширення участі споживачів психоактивних речовин у громадському житті за допомогою формування та розвитку соціальних зв'язків клієнта з оточуючими, їх активного залучення до отримання різних послуг, розширення соціального простору клієнта.

З метою оптимізації профілактики вживання наркотичних речовин науковці наголошують, що потрібно обов'язково проводити аналіз особливостей наркотичної ситуації в закладах освіти. Такий аналіз має базуватися на методі соціально-педагогічного спостереження і поглибленого аналізу матеріалів соціальних служб [1]. Ці матеріали реєструються на розробленій довільно карті елементів наркогенної поведінки молоді.

Профілактичні заходи можуть проводитись у різних умовах (наприклад, у спільноті, школі чи сім'ї). В успішних системах профілактики, втручання та стратегії не обмежуються одним середовищем, наприклад, сектором освіти, а здійснюються у різних секторах суспільства безліччю різних установ. Профілактичні заходи можуть проводитися на універсальному, вибірково чи зазначеному рівні, тобто вони можуть бути спрямовані або на населення в цілому, або на конкретні групи, які демонструють ранні ознаки проблемної поведінки, або на окремих людей, визначених як особи з підвищеним рівнем ризику.

Дійсна система профілактики включає всі ці модальності, і кожна з них вимагає особливого підходу. Наприклад, молодим людям з групи ризику може вимагатися більше підтримки для безпечної участі та внесення усвідомленої лепти, щоб звести до мінімуму небезпеку або ризик закріплення негативного ставлення до них з боку однолітків через їхню участь у роботі з профілактики. При роботі з молоддю дуже важливо враховувати будь-які потреби, які раніше існували, пов'язані з профілактикою, які можуть мати місце у молоді з групи ризику. Як правило, при роботі з молоддю слід розпочинати створення атмосфери взаємної поваги, створюючи середовище, в якому молоді люди можуть вільно ділитися не лише своїми ідеями, а й потребами, що, у свою чергу, може сприяти ефективності профілактичних зусиль. Вміння вислухати молодих людей, коли вони розповідають про те, яка підтримка їм потрібна, а також де і коли вони хотіли б її отримати, щоб краще долати проблеми, може стати вирішальним кроком у розробці доступних профілактичних заходів з ними та для них.

Слід зазначити, що ефективна профілактика на загальному рівні може включати і такі заходи, як навчальні заняття з дородового догляду, які охоплюють усіх вагітних жінок, або програми навчання навичкам для підлітків у шкільному середовищі. В обох цих прикладах увага не зосереджена безпосередньо на вживанні психоактивних речовин, хоча одним із передбачуваних кінцевих результатів є зниження вживання психоактивних речовин у майбутньому.

Висновки і перспективи подальших досліджень у цьому напрямку. Отже, профілактика наркоманії серед молоді є важливим напрямком роботи соціального працівника, оскільки заходи профілактичного характеру повинні вберегти молодь від спроби вживання наркотичних речовин та дозволять запобігти поширенню цього негативного явища в країні. Першочерговим завданням профілактики вживання наркотиків є надання допомоги людям, зокрема молодим людям, у тому, щоб уникнути або віддалити початок вживання наркотиків, або, якщо вони вже почали, уникнути розладів та інших негативних наслідків. Профілактика також має ширшу мету, яка полягає у підтримці розвитку дітей та молоді, дозволяючи їм реалізувати свої таланти та потенціал.

Список використаних джерел та літератури

1. Карпич І. Соціальна робота з профілактики наркоманії серед молоді. Соціальна робота та соціальна освіта. 2020. №1. С. 72–80.
2. Оржеховська В. М. Формування здорового способу життя: стратегія розвитку. Науковий світ. 2008. № 10. С. 28–30.
3. Профілактична робота з підлітками та молоддю з питань пропаганди здорового способу життя, профілактики алкоголізму, наркоманії та ВІЛ-інфекції: метод. посіб. Ужгород, 2010. 113 с.
4. Соціальна робота: навчальний енциклопедичний словник-довідник / За науковою ред. д.с.н., проф. В.М.Пічі. Вид. 4-те, випр., перероб. та доп. Львів: «Новий Світ - 2000», 2020. 618 с.

УДК 364.4-053.6-056.26

СОЦІАЛЬНА ДОПОМОГА МОЛОДІ З ІНВАЛІДНІСТЮ ЯК НАПРЯМ РОБОТИ ТЕРИТОРІАЛЬНОГО ЦЕНТРУ СОЦІАЛЬНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ

Лаврінець Марина, магістрантка факультету педагогіки, психології, соціальної роботи та мистецтв.

Науковий керівник - канд. пед. наук, доц. **Конончук А. І.**, кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи.

У статті розкрито діяльність Територіальних центрів соціального обслуговування щодо надання соціальної допомоги молоді з інвалідністю. Визначено основні аспекти, які впливають на якість надання соціальної допомоги молоді з інвалідністю: принципи роботи, індивідуальний підхід, базові соціальні послуги.

Ключові слова: соціальна допомога, молодь з інвалідністю, територіальний центр соціального обслуговування, індивідуальний підхід, соціальна послуга.

Проблема соціалізації молоді з інвалідністю є глобальною, оскільки кількість таких осіб постійно збільшується, зокрема й в Україні. За даними фахівців кількість молодих людей з інвалідністю, які потребують корекції та реабілітації фізичного розвитку, соціально-педагогічної допомоги і підтримки постійно зростає. «В Україні понад 3 мільйони людей з інвалідністю. Було 2,7 мільйони. За півтора року ми бачимо приріст приблизно у 300 тисяч», – навела цифри Оксана Жолнович, міністерка соціальної політики на відкритті «Всеукраїнського центру комплексної реабілітації для осіб з інвалідністю», а це більше 10 % від загальної кількості населення у країні» [9].

Реалізація в Україні європейських принципів суспільного життя вимагає забезпечення рівних прав і можливостей для осіб з інвалідністю. Такий підхід є одним із актуальних та найважливіших завдань державної соціальної політики. Важливим шляхом його реалізації є надання системи соціальних послуг закладами та установами соціальної сфери, серед яких ми вирізняємо Територіальні центри соціального обслуговування (надання соціальних послуг, далі ТЦСО). Якщо у 90-ті роки ХХ ст. соціальна політика щодо молоді з інвалідністю мала компенсаторний характер, оскільки основна увага була спрямована на грошову допомогу, то на сьогодні діяльність ТЦСО, на базі яких є центри денного перебування саме для роботи з цією категорією молоді, передбачає завдання іншого спрямування: інтеграцію та адаптацію молодих людей з інвалідністю до соціального середовища, створення умов для реалізації інтересів та потреб.

ТЦСО створено для надання соціальних послуг громадянам, які знаходяться в складних життєвих обставинах та потребують зовнішньої допомоги, проживають в умовах стаціонарного, тимчасового або денного перебування у визначеній територіальній області [5].

Згідно Закону України «Про соціальні послуги» (2021 р.), молодь з інвалідністю є однією з груп населення, що знаходиться у складних життєвих обставинах (це ті обставини, які негативно впливають на стан здоров'я, життя, розвиток особи, функціонування сім'ї, і які сім'я/особа не може подолати самотійно) [10].

ТЦСО у своїй діяльності дотримується принципів:

✓ *Гуманізму* (соціальний працівник визнає людину найвищою цінністю. спрямовує свої дії на захист її гідності й громадянських прав, створення умов для вільного і всебічного виявлення здібностей кожного);

✓ *Комплексності* (спеціалісти є відкритими для обговорення з клієнтами усіх проблеми, які вони хочуть підняти, наприклад, залежність, порушення соціальних норм, конфлікти із законом, насильство або пошук праці, беруть до уваги всі сфери життя людини, сукупність проблем, їх послідовність і потенційні наслідки. Окрім того, до діяльності залучається не лише молодь, але сімейна система загалом як впливовий чинник на поведінку та розвиток).

✓ *Важливості побудови стосунків* (молодій людині надають можливість налагодити міцні і надійні стосунки зі соціальними працівниками. Фахівці в центрах підтримують постійний контакт з клієнтами протягом довгого часу та дають молоді з інвалідністю можливість поступово виробити до себе довіру. Сам контакт (навіть без безпосередніх консультацій чи підтримки) молоді зі співробітниками є важливою якістю, оскільки завдяки цьому контакту вони знайомляться з тим, що таке повага і «нормальні» дорослі, які виявляють зацікавлення до їхнього життя);

✓ *Гнучкості* (особи з інвалідністю мають вільний доступ до соціальних послуг, які надає ТЦСО незалежно від географічних, економічних, соціальних, організаційних чи мовних бар'єрів. Соціальний працівник має бути зрозумілим та доступним для тих, хто контактує з ним/нею);

✓ *Орієнтації на ресурси* (спеціалісти орієнтуються на ресурси, які є у молоді. Вони не фокусуються на недоліках, а роблять спроби виділити сильні сторони особистості, підтримати і зміцнити їх. Соціальні працівники використовують ці стійкі якості також і для розширення можливостей та вирішення проблем, оскільки вже саме усвідомлення власних ресурсів молодою людиною дає поштовх до позитивних змін);

✓ *Конфіденційності* (обов'язок усіх спеціалістів - забезпечити конфіденційність інформації про усіх клієнтів, яка стала їм відомою в процесі професійної діяльності. Це виключає можливість розголошення будь-яких відомостей про клієнтів без їхньої згоди, за винятком випадків, коли існує загроза життю та здоров'ю самих молоді з інвалідністю або інших осіб. При виникненні гострої небезпеки з боку молодих людей стосовно до себе або інших, спеціалісти можуть втрутитися без дозволу, щоб зберегти добробут осіб, які опинилися в небезпеці. Без дозволу молодих людей соціальні працівники не беруть на себе обов'язку вирішувати будь-які завдання);

✓ *Прозорості* (фахівці забезпечують оприлюднення та доступність до публічної інформації про соціальні послуги, які надаються у ТЦСО)[5].

В умовах ТЦСО при роботі з молоддю з інвалідністю акцентується увага на важливості розробки та реалізації ефективних соціально-педагогічних напрямків роботи, які спрямовані на створення оптимальних умов для розвитку та інтеграції осіб з інвалідністю в суспільство. Це висуває складне завдання для фахів із соціальної роботи - забезпечити повноцінне життя та самореалізацію цієї категорії громадян. Розглянемо основні аспекти роботи, спрямовані на здійснення соціальної допомоги та розвитку осіб з інвалідністю у даному закладі.

Індивідуалізація підходу до молоді з інвалідністю в умовах ТЦСО є ключовим аспектом соціально-педагогічної роботи, оскільки враховує унікальні потреби, здібності та обмеження кожної особи.

Основні практичні аспекти індивідуалізації підходу: індивідуальна оцінка потреб передбачає проведення комплексної оцінки потреб та можливостей кожної особи з інвалідністю; збір інформації про фізичний стан, соціальні вміння, рівень освіти та інші аспекти життя; розробка індивідуального плану надання соціальних послуг денного догляду, враховуючи унікальні потреби та цілі кожної особи; визначення конкретних завдань та кроків для досягнення поставлених цілей; диференційоване використання методів навчання визначає застосування різноманітних методів і технік навчання, які враховують індивідуальні стилі навчання та особливості особистості; використання різних форматів матеріалів та завдань, таких як візуальні, аудіо- та кінестетичні; створення груп з урахуванням спільних інтересів та рівня навчання, щоб забезпечити ефективну взаємодію та підтримку; адаптація програм та завдань відповідно до потреб та здібностей кожного учасника; забезпечення доступності фізичного середовища для усунення бар'єрів та полегшення рухливості осіб з інвалідністю; використання спеціальних технічних засобів та пристосувань для полегшення їхнього повсякденного життя; використання технологій для створення індивідуалізованих програм та додатків для навчання та підтримки; застосування асистивних технологій, таких як програми для слабозорих чи інші технічні пристосування; врахування психологічних особливостей та емоційного стану кожної особи при плануванні соціально-педагогічних заходів [1, с. 85-86].

У сучасному суспільстві визнано, що доступ до якісної освіти є основним правом кожної особи, включаючи тих, хто має особливі потреби. Особи з інвалідністю, як важлива складова громади, потребують спеціалізованих навчальних програм, які спрямовані не лише на передачу знань, а й на розвиток їхніх когнітивних, соціальних та трудових навичок. Організація таких програм на базі ТЦСО стає стратегічною метою для забезпечення повного розвитку та інтеграції цієї категорії громадян в освітній та професійний простір.

Навчальні програми сприяють когнітивному, соціальному розвитку та розвитку трудових навичок. Когнітивний розвиток включає в себе удосконалення психічних функцій. Програми центрів адаптовані до індивідуальних потреб та можливостей кожного учасника та використовують інноваційні методи навчання та інтерактивні підходи. Програми формування соціальної взаємодії та комунікативних навичок включають в себе тренінги з комунікації, співпраці та взаєморозуміння. Під час занять з психологом важливо створити атмосферу, де особи з інвалідністю можуть вільно виражати свої думки та ідеї, розвивати емпатію та взаємопідтримку. Молодь з інвалідністю має право на розвиток трудових можливостей та самореалізацію в професійній діяльності. Тому навчальні програми включають модулі з розвитку трудових навичок, орієнтації на ринку праці, адаптовані курси професійної підготовки та підтримку в процесі трудової інтеграції [8, с. 56].

Також фахівцями ТЦСО надається молоді з інвалідністю цілий спектр соціальних послуг. На сьогодні соціальна допомога в умовах ТЦСО молоді з інвалідністю передбачає надання соціальної послуги денного перебування. Індивідуальний план надання соціальної послуги денного перебування є головним документом, де міститься перелік реабілітаційних заходів, спрямованих на відновлення навичок та здібностей молодшої особи до побутової, суспільної майбутньої професійної діяльності згідно з її потребами, колом інтересів, рівнем когнітивного та

мовленнєвого розвитку, фізіологічною витривалістю та реальних можливостей соціального середовища клієнта, спрогнозований потенціал соматичного стану [2, с. 86].

Розробка індивідуального плану особистості з інвалідністю має певні етапи, а саме: проведення оцінки потреб (за допомогою таких методик: «Комплексне визначення ступеня індивідуальних потреб отримувача соціальної послуги денного догляду», «Картка визначення індивідуальних потреб отримувача соціальної послуги», «Шкала оцінки навичок проживання за основними категоріями»); оцінка реабілітаційного потенціалу; прогноз соціальної адаптації та реабілітації; визначення заходів, які дадуть змогу молодій людині з обмеженими можливостями відновити чи компенсувати втрачені здібності до виконання побутової, пізнавальної діяльності, рухової активності з урахуванням вікових особливостей [5].

Соціальна послуга «представництво інтересів» для молоді людини з інвалідністю на базі ТЦСО передбачає надання допомоги у процесі отримання або відновлення документів, допомога у пошуку родичів та близьких, відновленні родинних та соціальних зв'язків, сприяння та встановлення контактів з іншими спеціалістами, службами, організаціями, підприємствами, установами тощо. Даною послугою можуть скористатися особи з інвалідністю та їх сім'ї, які не можуть самотужки вирішити складні життєві обставини та потребують сторонньої допомоги посередника.

Представництво інтересів в сфері соціальної роботи з особами з інвалідністю є засобом, інструментом або методом, який може бути використаний для розширення можливостей отримання послуг особами з особливими потребами. Цей підхід представляє собою ефективний механізм лобювання, інструмент впливу на політичну та громадську думку, а також метод захисту прав людей з інвалідністю у соціальних установах. Загалом його використання спрямоване на запобігання стигматизації та дискримінації, забезпечення доступу до рівних прав і свобод, які визначені в Конституції України [4, с. 35].

Соціальна профілактика, яка є однією з соціальних послуг, надається ТЦСО особам з інвалідністю, має комплексний характер і базується на вчасному визначенні та коригуванні негативних інформаційних, педагогічних, психологічних, організаційних факторів, що впливають на відхилення в психологічному та соціальному розвитку молоді. Це охоплює їхню поведінку, стан здоров'я, а також організацію життєдіяльності та відпочинку.

Завданнями профілактики є:

- ✚ формування усвідомленої думки про цінність здоров'я і прийняття здорового способу життя;
- ✚ створення особливостей для розкриття особистісного потенціалу кожної особи;
- ✚ самореалізації особистості у різних видах творчої, інтелектуальної та громадської діяльності;
- ✚ підвищення рівня освіченості осіб з особливими освітніми потребами щодо загальних аспектів здоров'я та здорового способу життя, наслідків незаконних вчинків, вживання різних видів алко-, нарко-, токсичних речовин і т.д.;
- ✚ створення стимулів для збереження та покращення здоров'я, прийняття здорового способу життя, використання безпечних поведінкових практик;
- ✚ виховання у молодого покоління навичок культурного відпочинку;
- ✚ формування у молоді життєвої перспективи (життєвої стратегії) та умінь щодо прогнозування власної поведінки з оцінкою її наслідків та впливу на побудовані життєві стратегії;
- ✚ формування таких особистісних якостей, які підтримують благополуччя [6, с. 87].

Соціальні працівники ТЦСО зобов'язані активно інформувати молодь про медіацію як соціальну послугу, здійснювати консультування з питань реалізації права на її отримання. Консультування здійснюється у формі, яка доступна для сприйняття особами з будь-якими видами порушення здоров'я, з врахуванням наявних перешкод фізичного та психологічного спрямування щодо сприйняття інформації. Фахівці можуть інформувати через друковані інформаційні матеріали, стенди, веб-сторінки та особистого консультування [3, с. 108].

Отже, можна відзначити, що соціальна допомога молоді з інвалідністю представляє собою ключовий напрям роботи ТЦСО. Забезпечення необхідної підтримки та ресурсів для цільової аудиторії виступає не лише завданням, але й важливою метою закладу.

Робота у цьому напрямі включає в себе комплексні заходи з оцінки потреб та можливостей молоді з інвалідністю, розробки індивідуальних програм соціальної підтримки, створення умов для повноцінного соціального та психологічного розвитку. Також важливою складовою є формування обізнаності та освіченості як самої цільової групи, так і суспільства загалом, щодо питань здоров'я, безпеки, та прав інвалідів.

Невід'ємною частиною цієї роботи є сприяння інтеграції молоді з інвалідністю у різні сфери суспільства, включаючи освіту та трудову діяльність. Посилення їхнього доступу до освітніх та професійних можливостей допомагає створити умови для самореалізації та активної участі у житті громади.

Таким чином, соціальна допомога молоді з інвалідністю в умовах Територіального центру соціального обслуговування є необхідною та важливою складовою соціальної політики, спрямованою на створення рівних умов і можливостей для всіх членів суспільства. Кожна молода особа з інвалідністю має унікальний шлях розвитку, свої переваги та виклики.

Молодь з інвалідністю може мати різний рівень обмежень у мобільності, інтелектуальних та мовленнєвих здібностях, а також різні освітні та соціальні перспективи. Незважаючи на ці відмінності, основною метою соціального супроводу в розвитку у всіх цих різномірних сценаріях є забезпечення можливості для незалежного життя особи у дорослому віці з різним рівнем соціальної підтримки та супроводу.

Список використаних джерел та літератури

1. Байда Л. Ю., Красюкова - Еннс О. В. Інвалідність та суспільство: навчально-методичний посібник. Київ, 2012. 216 с.
2. Бахтиєв Р. А., Остролицька Л. І. Розвиток соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю з інвалідністю в період реформування соціальної сфери: інформаційно-методична збірка. Дніпро: Середняк Т. Київ, 2020. 253 с.
3. Голова Н. І. Медіація як соціальна технологія в роботі соціального працівника: принципи реалізації та технологічні умови. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки.* 2022. № 1 (349). Ч. 2. С. 106-116.
4. Гончар, І. Г. Представництво інтересів людей з інвалідністю у соціальній роботі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: серія: Педагогіка. Соціальна робота.* Ужгород: Говерла, 2019. Вип. 1 (44). С. 33–37.
5. Деякі питання діяльності територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг): Постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2009 р. № 1417. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1417-2009-%D0%BF#Text>
6. Журавель Т.В. Соціальна профілактика як напрям соціально-педагогічної діяльності: навч. посібник / За заг. ред. О. В. Безпалько; Авт.-кол. О. В. Безпалько, І. Д. Зверева, Т. Г. Веретенко та ін. Київ: Академвидав, 2013. 312 с.
7. Капська А.Й. Соціальна педагогіка: підручник. 4-те вид. виправ. та доп. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 488 с.
8. Клопота Є.А., Бондаренко В.Г. Інтеграція молоді з обмеженими фізичними можливостями в суспільство: громадсько-правові, соціально-психологічні та інформаційно-технологічні аспекти: методичний посібник. Запоріжжя, 2008. 114 с.
9. Мультимедійна платформа іномовлення України. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3763345-v-ukraini-nalicuetsa-3-miljoni-ludej-z-invalidnistu-zolnovic.html>
10. Про соціальні послуги: Закон України від 17 січня 2019 р. № 2671-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19.#Text>

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ НУШ ТА ЗАСТОСУВАННЯ СУЧАСНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ ЙОГО ФОРМУВАННЯ

Лебідь Юлія, магістрантка факультету педагогіки, психології, соціальної роботи та мистецтв.

Науковий керівник – канд. психол. наук, доц. **Ковтун А. Ю.**, кафедра загальної та практичної психології.

Постановка проблеми: Психологічні особливості критичного мислення молодших школярів в умовах НУШ, аналіз застосування сучасних технологій для формування критичного мислення і їх практичне застосування

Виклад основного матеріалу дослідження: Однією з провідних сучасних технологій навчання, яка застосовується в НУШ, є технологія критичного мислення. За допомогою цієї технології у молодших школярів розвиваються такі компетентності як здатність до комунікації, самонавчання, самостійності суджень та прийняття рішень.

Наш практичний досвід доводить що уроки критичного мислення проходять активно у формі ігор, дослідів, експериментів, і це дозволяє учням краще зрозуміти та запам'ятати навчальний матеріал, а також збагнути, як використовувати набуті знання у повсякденному житті.

У статті розглядаємо також теоретичні аспекти формування критичного мислення у молодших школярів, а також особливості застосування різноманітних прийомів на уроках у початковій школі.

Описуємо етапи уроку, побудованого на основі технології критичного мислення, уточнюємо прийоми для використання на кожному з етапів, а також визначаємо характеристики особистості, яка критично мислить.

Розкрито актуальність та необхідність формування і розвитку навичок критичного мислення учнів початкової школи.

Хочемо наголосити, що технологія критичного мислення в освітньому процесі в НУШ сприятиме підвищенню якості знань, допоможе створити ситуацію успіху, зробити уроки цікавими та виховати творчу особистість

Ми живемо в період розвитку цифрових технологій і можемо отримати необхідну інформацію на просторах інтернету. Це дає можливість учням збагачувати самостійно власні знання. Але чи достовірною буде отримана інформація? В інформаційному світі з'явилися небачені чудовиська: «спами», «фейки», «фішинги», «тролінги», «пранки».

Світ для пересічної людини став нестерпним та нескінченним жахом [2]. Діти беруть на віру все прочитане і почуте. Тому необхідно розвивати в учнів навички критичного мислення, навчати школярів аналізувати отриману інформацію, співставляти факти, перевіряти, робити правильні висновки.

Нові освітні стандарти в Україні визначають 10 ключових компетентностей, спільними вміннями для яких є вміння читати і розуміти прочитане; вміння висловлювати думку усно і письмово; критично мислити; творити; здатність співпрацювати у команді; здатність логічно обґрунтовувати позицію; вміння вирішувати проблеми, оцінювати ризики та приймати рішення; застосовувати емоційний інтелект [3].

З огляду на це, розвиток критичного мислення у молодших школярів є досить актуальною проблемою сьогодення.

В Концепції Нової української школи саме розвиток критичного мислення у дітей є одним з наскрізних завдань освітнього процесу.

До операцій мислення відносяться запам'ятовування, розуміння, аналіз, синтез, застосування, оцінювання. Запам'ятовування, розуміння та застосування належать до процесів нижчого порядку. Тоді як аналіз, синтез та оцінювання належать до операцій вищого порядку.

У 1956 році американський психолог Бенджамін Блум розробив таксономію навчальних цілей та результатів [2]. Вона складається з шести цілей, які ставляться вчителем на початку уроку перед учнями та перед собою.

Згідно до цілей, на думку психологів, обираються методи та прийоми проведення уроку з метою більш ефективного розвитку та засвоєння навичок критичного мислення. Навчити дітей мислити критично – означає правильно задати питання, спрямувати увагу в правильному напрямку, навчати робити висновки і знаходити рішення, для того щоб кожна дитина могла розвинути свої творчі можливості, необхідне розумне керівництво з боку вчителя.

Необхідно кожен урок в школі перетворити на урок мислення, спілкування, урок-діалог. Загальна мета освіти сьогодні – виховання культури особистості. Формулювання запитань є одним із механізмів формування навичок критичного мислення. Можна з упевненістю сказати, що запитання стимулюють критичне мислення.

Для того щоб учні могли скористатися своїми можливостями критичних мислителів, важливо, щоб вчитель розвивав у них низку важливих якостей, серед яких Д. Халперн виокремлює:

1. Готовність до планування.

2. Гнучкість. Готовність сприймати ідеї інших, готовність змінити власну точку зору, зробити щось інакше

3. Наполегливість. Вчителю слід виробляти наполегливість у напруженні розумових сил, тоді учні обов'язково досягнуть значно ліпших результатів навчання.

4. Готовність виправляти свої помилки. Людина, що критично мислить, зробить правильні для себе висновки, скористається помилкою для продовження навчання.

5. Усвідомлення. Уміння спостерігати за собою в процесі розумової діяльності, відслідковувати перебіг міркувань.

6. Пошук компромісних рішень. Важливо, щоб ухвалені рішення могли сприйняти інші люди, інакше ці рішення так і залишаться на рівні висловлювань[2].

Критичне мислення розвивається краще та швидше, якщо на уроках діти постійно активно віднаходять інформацію, співставляють здобуті знання з власним практичним досвідом. Учні повинні навчитися піддавати сумніву достовірність отриманої інформації, робити висновки, приймати рішення, вивчати причини та наслідки різноманітних явищ. В технології розвитку критичного мислення синтезовані ідеї та прийоми технологій колективних і групових способів навчання, також співпраці тарозвивального навчання. Структура уроку із застосуванням технології критичного мислення складається з трьох етапів: **виклик, осмислення, рефлексія**.

На нашу думку спочатку учнів потрібно налаштувати на навчання і сприйняття нової інформації, згадати, що уже відомо по темі уроку, потім познайомитися з новою інформацією, і на стадії рефлексії закріпити їх, подумавши, для чого потрібні здобуті знання та як їх можна застосувати на практиці. Прийоми, які використовуються на етапі виклику, дозволяють учням побачити наявну інформацію, виявити протиріччя, незрозумілі моменти, які і визначають напрямки подальшого пошуку інформації.

До цих методів належать: кластер, кошик ідей, асоціативний куш, мозковий штурм, дерево передбачень, робота в парах, правильні і неправильні судження, діаграма Венна, вільне письмо. Після такого початку уроку вчитель підводить учнів до формулювання запитань, пошуку, осмислення матеріалу, відповідей на попередні запитання, визначення нових запитань і намагання відповісти на них. Ця друга фаза уроку є основним етапом уроку і називається фазою побудови знань. Дана фаза має на меті: порівняти очікування учнів із тим, що вивчається; переглянути очікування та висловити нові; виявити основні моменти; відстежити процеси мислення (перебіг думок учнів); зробити висновки й узагальнення матеріалу; поєднати зміст уроку з особистим досвідом учнів; поставити запитання до вивченого на уроці матеріалу [4].

На цьому етапі використовуються такі методи як: дискусія, читання з маркуванням, «тонкі» і «товсті» запитання, карта поняття, читання в парах, навчаючи вчуса, концептуальна таблиця. Коли учні зрозуміли ідеї уроку, до того як урок буде закінчено, необхідно переходити до

наступної фази. Учитель чи психолог спонукає учнів відрефлексувати те, про що дізналися, та запитати себе, що це означає для них, як це змінює їхні попередні уявлення, як вони зможуть це використовувати.

Ця третя фаза уроку називається фазою консолідації і має на меті: узагальнити основні ідеї; інтерпретувати вивчене; обмінятися думками; виявити особисте ставлення; апробувати ці ідеї; оцінити, як відбувається процес навчання; поставити додаткові запитання.

На етапі рефлексії доцільно використовувати наступні прийоми: **сенкан, бортовий журнал, шкала думок, кластер, кубування, займи позицію, «плюс – мінус – цікаво»**. Деякі прийоми можна застосовувати на різних етапах уроку. Наприклад, метод «знаємо – хочемо дізнатися – дізналися» використовується як на етапі виклику, так і на етапі рефлексії.

Для цього учням пропонується скласти таблицю зі стовпчиками. В перший стовпчик «знаємо» записується інформація, яка вже відома по темі, що вивчається. В другий стовпчик «хочемо дізнатися», третій стовпчик «дізналися» вноситься інформація, яку учні вивчили під час уроку. Також методи «тонкі» і «товсті» запитання, кластер, робота в парах можна використовувати на будь-яких етапах уроку. [4].

Технологія розвитку критичного мислення являє собою набір прийомів, застосування яких дозволяє побудувати освітній процес так, щоб забезпечити самостійну та усвідомлену діяльність учнів для досягнення навчальної мети, допомагає задіяти учнів до активного навчання, і тим самим підвищити якість знань.

Вивчивши матеріал можемо зробити такі висновки: що під час проведення уроку в НУШ слід застосовувати різні методи та прийоми розвитку критичного мислення, обираючи їх відповідно до поставленої мети та цілей навчання. Також необхідно враховувати вікові особливості учнів. Опишемо деякі прийоми розвитку критичного мислення.

Кластер – це графічна форма подачі інформації, коли відбувається виділення основних смислових одиниць, які зображуються у вигляді схеми і позначаються всі зв'язки між ними. Завдання прийому є систематизація матеріалу, встановлення причиннонаслідкових зв'язків між основними змістовними категоріями теми. Робота може здійснюватися індивідуально, в групах, учнем біля дошки, по всій темі, або по окремих її блоках.

Метою прийому є навчання графічній організації матеріалу, що дозволяє візуалізувати думки, які виникають щодо певної теми, у процесі читання тексту, пошуку взаємозв'язків між окремими поняттями, спільного дослідження інформаційного поля теми

Велике значення в технології розвитку критичного мислення мають прийоми, які формують уміння працювати з питаннями. В той час як традиційне навчання будується на готових відповідях, які викладаються учням, технологія розвитку критичного мислення орієнтована на питання, як основну рушійну силу мислення учнів.

Одним з таких методів є «Ромашка Блума».

Мета прийому – навчити усвідомленому та цілеспрямованому формулюванню запитань різного типу. Метод можна застосовувати на етапі виклику для формулювання учнями запитань, на які вони відповідають, за допомогою підручника або інших джерел інформації. «Ромашка» складається з шести пелюсток, на кожній з яких записуються запитання різного рівня: прості запитання, уточнюючі запитання на розуміння, практичні запитання на встановлення взаємозв'язків між теорією і практикою, синтезуючі запитання на встановлення причинно-наслідкових зв'язків, оцінні запитання, творчі запитання [3].

Традиційно, критичне мислення визначається як процес концептуалізації, аналізу, узагальнення та оцінки інформації. Він починається із залучення інформації та закінчується прийняттям рішення (рис.1.2).

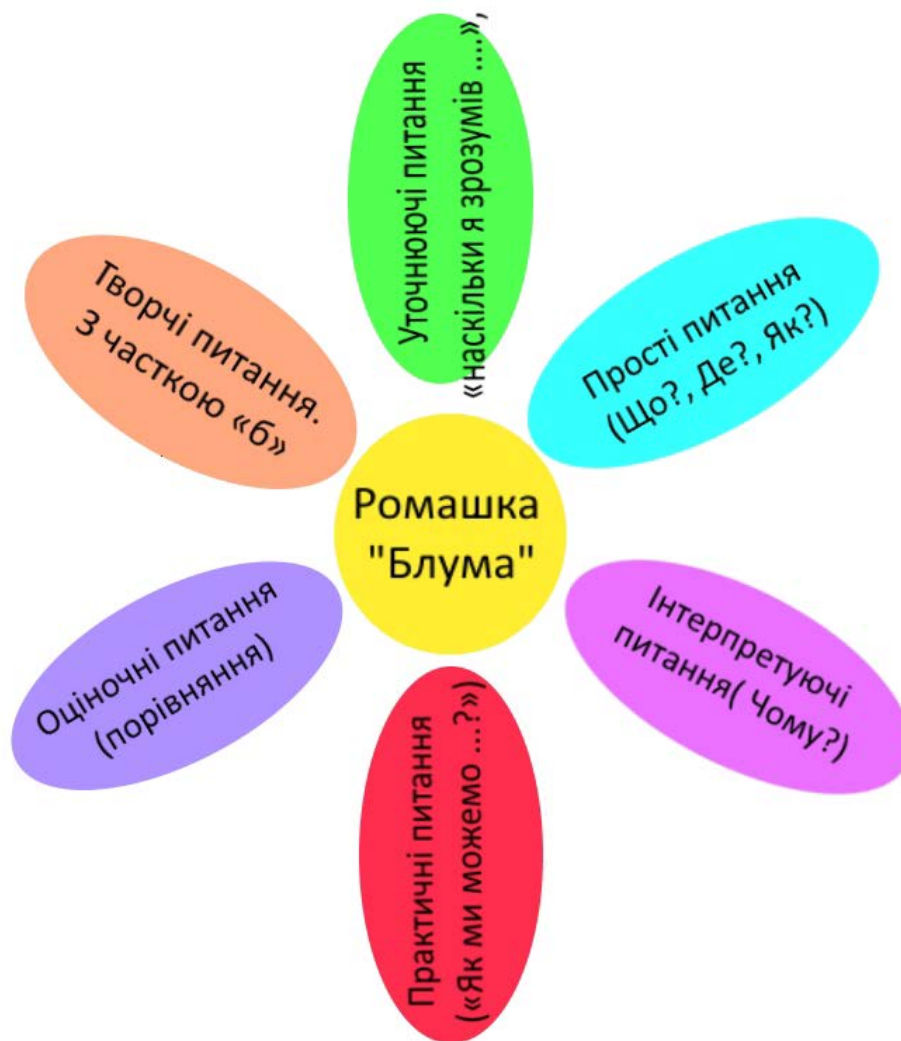

Рис.1.2. Процес критичного мислення

Також на уроках доцільно використовувати прийом «сенкан» в якості інструмента для синтезування та систематизації інформації. Складання «сенкану» є формою своєрідної творчості, яка вимагає від учнів уміння знаходити в інформаційному матеріалі найбільш вагомні елементи, робити висновки та коротко їх формулювати.

Правила складання «сенкану»: перший рядок – одне або декілька слів, зазвичай іменник, займенник, словосполучення, яке відображає тему;

другий рядок – два слова, прикметники або дієприкметники, які описують ознаки теми;

третій рядок – три слова, дієслова, які відображають дії теми «сенкану»; четвертий рядок – фраза з чотирьох слів, яка показує відношення до теми «сенкану»;

п'ятий рядок – одне або декілька слів, за допомогою яких висловлюються почуття та асоціації, пов'язані з поняттям.

В «сенкані» не повинні використовуватися однокореневі слова та вказівне слово «це». Вищенаведений прийом є незамінним для розвитку мовлення молодших школярів, формує вміння лаконічно передавати свої роздуми, сприяє розвитку образного мислення.

Зробивши аналіз цієї вправи ми дійшли висновку що її можна виконувати і на етапі осмислення, і на етапі рефлексії. Головною особливістю прийомів є те, що вони допускають різні шляхи вирішення питань, креативність у пошуку правильних відповідей, формуючи та розвиваючи оригінальність та гнучкість мислення, підтримують стійку цікавість до вивчення нового на уроках. Кожен прийом має за мету розкрити творчий потенціал учнів

О. Пометун визначає наступні види питань для стимулювання розумової діяльності молодших школярів та розвитку у них критичного мислення:

1. Запитання на знання – це найнижчий рівень запитань, що потребує механічного згадування інформації. Її відтворюють практично в тому самому вигляді, в якому отримали.

2. Запитання на розуміння задаються для розкриття смислу, сутності того, що вивчається, виявлення зв'язків між ідеями, фактами, визначеннями або цінностями.

3. Запитання на застосування спрямовані на використання вже відомої учням інформації в нових умовах чи обставинах.

4. Запитання на аналіз передбачають розкладання інфо мації на складові, виділення частин та аналіз кожної з виділених частин окремо у межах єдиного цілого.

5. Запитання на синтез пов'язані з творчим розв'язанням проблем на основі оригінального мислення.

6. Запитання на оцінку задаються учням для того, щоб вони сформулювали власні судження [3].

О. Бєлкіна-Ковальчук представила п'ять основних положень щодо практичного формування навичок критичного мислення молодших школярів:

1) формування автономності та самостійності мислення, творчий пошук індивідуального погляду на проблему та розвиток незалежності суджень;

2) формування у молодших школярів самостійності поглядів та незаангажованості світогляду, що дає школярам впевненості у власних судженнях;

3) адекватна оцінка своїх вчинків, та поглядів на власні помилки та їх аналіз;

4) формування пошукової здатності, яка проявляється у безперервному тяжінні до нових знань, пошуках унікальних шляхів вирішення актуальних питань;

5) розвиток комунікативних навичок дитини, що проявляються в умінні спілкуватися з членами колективу для подальшої плідної співпраці [6]

Висновки з проведеного дослідження: Отже, упровадження технології критичного мислення сприяє ефективності та якості засвоєння знань учнями, формуванню ключових компетентностей.

Стратегії розвитку критичного мислення необхідно впроваджувати з перших днів навчання. Технологія проведення уроку з розвитку критичного мислення залежить від його предметного наповнення і дидактичних завдань.

Для молодших школярів НУШ доцільно добирати цікаві для дітей завдання, що можуть навчити дітей критично та свідомо мислити, ухвалювати швидкі та обґрунтовані рішення. Важливою формою діяльності молодших школярів на уроках у початковій школі є групова робота, що створює можливості обмінюватися ідеями, поважати думку інших, уміти спілкуватися та налагоджувати контакт з будь-яким партнером

Список використаних джерел та літератури

1. Колодій Т. Впровадження технології критичного мислення на уроках в початковій школі. К.: Педагогічна думка, 2014. 346 с.

2. Андерсон Дж. Когнітивна психологія. 2002. 496 с.

3. Пометун О. І., Пилипчатіна Л. М., Сущенко І. М., Баранова І. О./ Основи критичного мислення: Навчальний посібник для учнів старших класів загальноосвітньої школи. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2010. – с.3

4. Солошко Н. Методика критичного мислення як інструмент самостійного опанування навчального матеріалу// Всесвітня література.–2005.- №2 –с. 21

5. Сухомлинський В. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості// Вибрані твори: 5-тит. – К.: Рад. шк., 1977. – Т.5. - с. 639

6. Козир В. Технологія розвитку критичного мислення у навчальному процесі: навчально-методичний посібник для вчителів. Тернопіль, 2017 р. С. 38

ВТІЛЕННЯ ПРИРОДНЬО-ОЗДОРОВЧИХ ПРОГРАМ НА ПРИКЛАДІ «СТАРОБІЛОУСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО КОМПЛЕКСУ»

Малишко Олена, магістрантка факультету педагогіки, психології, соціальної роботи та мистецтв.

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Останіна Н. С.**, кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи

Анотація: У статті висвітлюються особливості розроблення та втілення природньо-оздоровчих програм для людей похилого віку в приватному музеї «Старобілоуський історичний комплекс». Проблема, порушена у статті, – це важливий етап стратегічної політики України з питань створення умов для здорового та активного довголіття населення під час дії воєнного стану. Автор вказав на негативні наслідки життєвих обставин, які призводять до виникнення соматичних та психологічних розладів у людей похилого віку. З цього приводу автор звертає увагу на доцільність реалізації програм із залучення людей поважного віку до різних видів дозвіллевої та природньо-оздоровчої діяльності.

Ключові слова: природньо-оздоровчі програми, люди похилого віку, дозвіллева діяльність, музей як дозвіллевий заклад.

Актуальність теми. Коли людина починає старіти? Не тоді, коли їй прибавляються роки, коли старішає організм і насуваються хвороби, не тоді, коли людина вже не може бігати. Але тоді, коли вона не помічає барв неба при сході і заході сонця, коли вона не радіє дощу на весні, коли її не турбують біди ближніх та далеких, коли їй байдуже, як пахне квітка, коли їй стало нецікаво жити. [3].

У перший день жовтня, на протязі вже трьох десятиліть світова спільнота відзначає день людини похилого віку. Безперечно, означена тематика має актуальність: останні півстоліття в більшості країн світу спостерігається демографічне збільшення частки осіб похилого віку в загальній структурі населення. З початку XXI століття ця тенденція торкнулася і суспільства України. Таким чином, наша держава увійшла до 30 найстаріших країн світу за часткою осіб віком від 60 років: у 2015 році така частка становила 21,8 відсотка загальної чисельності населення, а частка осіб віком від 65 років і старше - 15,5 відсотка загальної чисельності населення. Згідно з національним демографічним прогнозом на період до 2025 року частка осіб віком понад 60 років становитиме 25 відсотків від загальної кількості населення, віком 65 років і старше - 18,4 відсотка, у 2030 році - понад 26 відсотків та понад 20 відсотків старше 65 років [2].

Стратегія державної політики України з питань здорового і активного довголіття населення передбачає співпрацю органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, громадянського суспільства та бізнесу. Ми бачимо, що соціально – відповідальне ставлення держави до людей поважного віку є запорукою і гарантією правильного виховання наступних поколінь, отже повага й підтримка людей похилого віку стала суспільно-важливим завданням. Переймаючи безцінний життєвий досвід попередників, молодь має визначити, що старість – це закономірний етап життя, який може й має бути фізично та творчо активним. Таким чином, шляхи державного регулювання проблем людей похилого віку мають бути направлені на розв'язання наступних питань: поліпшення умов для самореалізації та участі у процесах розвитку суспільства, забезпечення здоров'я та добробуту, створення середовища, сприятливого для активного життя, створення системи захисту прав [3].

Отже, проблема старіння населення є актуальною в світу, в зв'язку з цим й наша держава та суспільство зацікавлені в подовженні періоду життєвої активності людини в похилому віці, пошуку сучасних методик немедикаментозної корекції наростаючих змін в стані здоров'я. Так, наприклад, залучення осіб похилого віку до рухової активності є одним із пріоритетних напрямків

Національної стратегії із оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2025 року «Рухова активність - здоровий спосіб життя – здорова нація» у зв'язку із збільшенням тривалості життя населення нашої держави [1]. Підкреслимо, що рухова активність у похилому віці позитивно впливає на організм у цілому та на окремі його системи, дає можливість добре себе почувати, позбутися деяких недуг, підвищувати працездатність. Відповідно, здоровий стан організму дає змогу відтягнути старість й безпомічність.

Поряд з цим, сучасні наукові студії досліджують різноманітні кризові ситуації в життєдіяльності людей похилого віку в період військового стану, які тим чи іншим чином впливають на їхню свідомість і поведінку. Негативні наслідки кризових ситуацій призводять до порушення стану фізичного та психічного здоров'я людей похилого віку, дають поштовх для розвитку різноманітних захворювань. У складних умовах нашого сьогодення люди похилого віку є, безперечно, однією з вразливіших соціальних груп населення. З об'єктивних причин ця вікова категорія населення України на протязі останніх років перебуває у стані безперервного психологічного напруження. Коронавірусна пандемія обумовила необхідність самоізоляції для представників визначеної вікової групи; логічним наслідком пандемії стала економічна криза, спричинивши суттєве підвищення цін на продукти харчування, ліки та товари першої необхідності. Надалі військова агресія з боку російської федерації 2022 року призвела до погіршення умов життя людей похилого віку: більшість з них опинилася у стані розгубленості та дезорієнтації. Проте на сьогодні мешканці більшості міст та селищ України вже мають доступ до базових потреб - продуктів харчування, ліків, побутових товарів, та отримують соціальну допомогу від різноманітних благодійних фондів. Але лише матеріальна підтримка для людей похилого віку не є достатньою. Стан ментального здоров'я багатьох представників цієї вікової категорії, враховуючи вище означенні чинники, залишається незадовільним. За визначенням фахівців соціальної сфери, найстрашнішою загрозою для людської психіки під час війни є посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) [7]. Подібний стан здоров'я може виникнути внаслідок переживання людиною травматичної події, яка загрожувала її життю чи фізичній цілісності, або якщо людина була свідком подібного щодо інших людей чи дізналася про травматичну подію, що сталася з її рідними. Зазвичай ПТСР проявляється приблизно за шість місяців після травматичної події. Щоб допомогти людям похилого віку впоратися з відчуттям тривожності внаслідок перебування у зоні військових дій, бажано дотримуватися наступних фахових рекомендацій: допомагати створювати психологічно комфортне середовище; проявляти терпимість та лагідність. За вище наведених фактів ми дійшли висновку, що для людей похилого віку дуже важливим є спілкування з близькими та друзями; саме таке спілкування допоможе їм відчувати захищеність та впевненість.

Дослідники життєдіяльності людей похилого віку підкреслюють важливу роль дозвілля в їх житті, яке сприяє відновленню фізичного та психологічного стану. Потреба в дозвіллі є суто індивідуальним показником та залежить від особистих психофізичних можливостей індивіда, його суспільного становища та умов життя в цілому. Як бачимо, дозвілля – це одна з найважливіших соціальних складових у житті людини похилого віку, необхідна умова для всебічного розвитку її особистості, збереження сенсу життя та загальнолюдських цінностей.

Отже дозвілля поєднує різноманітні види людської життєдіяльності, адже людина на дозвіллі не обмежена зовнішніми чинниками і залежить лише від своїх внутрішніх бажань та уподобань. Вибір певного виду дозвіллевої діяльності зумовлюється його індивідуальною та соціальною цінністю в очах самої особистості, а змістове наповнення дозвіллевих занять відображає прагнення людини в набутті нових знань та навичок; сприйнятті та засвоєнні інших культурних цінностей, удосконаленні або опануванні нових сфер суспільної діяльності.

Виходячи з того, що змістове наповнення дозвілля відображає сутність, взаємозв'язок та розподіл основних його складових (самоосвіту, улюбленні заняття, оздоровчу діяльність, споживання культурних цінностей, спілкування за інтересом, пасивний відпочинок, творчі зайняття), у характеристиці дозвілля треба відмітити такі його риси як свободу вибору дозвіллевої діяльності, свободу від обов'язків, добровільність участі в дозвіллевій діяльності. Зазвичай місцем

концентрації соціально-культурної діяльності людей у сфері дозвілля виступають різноманітні культурно – дозвіллеві центри, де люди похилого віку мають змогу самореалізуватися у творчій діяльності, отримати позитивний досвід дозвіллевого поведіння.

З підвищенням віку людини показник задоволеності життям стає нижчим. Якщо на Заході показник задоволеності життям з віком підвищується, то в нашій країні виявлено протилежну тенденцію. Так, у ранньому дорослому віці переважає середній рівень задоволеності життям (у 60% осіб). У середньому дорослому віці переважає рівень задоволеності життям – нижче середнього (у 64% осіб). Що стосується пізнього дорослого віку (60–89 років), то тут найчастіше зустрічається рівень задоволеності життям нижче середнього (у 67% осіб) та незадоволеність життям (у 20% осіб) [8].

Музей «Старобілоуський історичний комплекс» (заснований 23.09.2011 року в селищі Старий Білоус Чернігівського району Чернігівської області в колишній сільській школі, а до жовтневої революції 1917 року - садибі Павла Григоровича Березовського -музиканта, місцевого поміщика) є неприбутковим приватним культурно- освітнім закладом. З квітня 2022 року в Музеї паралельно с основною дослідницькою роботою розроблюються та втілюються різноманітні соціальні проекти. Основна категорія бенефіціарів – е люди похилого віку, які в змозі вести достатньо активний спосіб життя. В своїй більшості відвідувачі музею – це чернігівці та жителі навколишніх населених пунктів.

Протягом останніх років спостерігається тенденція інтеграції музейних закладів у заклади дозвіллевої сфери. Це має прояв у створенні в музейних закладах окремих приміщень для проведення дозвіллевих заходів. У зарубіжних країнах на сьогодні вже досить широко представлена модель «відкритого музею», тобто культурно-просвітницького комплексу музейного типу, в якому власне музейні функції (збирання та збереження основних фондів, експонування колекцій) виконуються нарівні з освітніми, виховними та розважальними [6].

Більшість відвідувачів музею « Старобілоуський історичний комплекс» за часи військових дій 2022 року зазнали поневірянь та особистих втрат – рідних, друзів; пошкоджено житло. Все це мало, як наслідок, погіршення загального стану здоров'я. Дуже корисною, на нашу думку, у таких випадках є робота психологів, які досліджуючи специфіку розладів внаслідок перебування респондентів в зоні військових дій, рекомендують практику « Бути в моменті», тобто, бути в сьогоднішній реальності, бачити цільну картину життя, яке відбувається навколо нас. В означеній практиці відокремлюють наступні опорні пункти, які пов'язані з використанням наших основних органів відчуттів:

1. доторкнутися до чогось, відчути температуру та текстуру предмету,
2. побачити та дослідити побачене (предмет, явище),
3. спробувати нову страву, відчувши запах та смак,
4. почути звуки [8].

Запропоновані музеєм проекти екологічного напрямку дозволяють поєднати всі вищезначені практики водночас. Оточуюча нас жива природа має цілющі властивості – оздоровлює свіжим повітрям, покращує настрій, підвищує життєвий тонус, дарує естетичне задоволення. У Музеї від ранньої весни до пізньої осені квітнуть численні клумби та багатошарові алеї з тюльпанів, півників, півоній, ромашок, лілій, хризантем. Квіти оточують весь музейний простір, перебуваючи в горщиках на вікнах та у вазах.

Першим таким природньо-оздоровчим музейним мікропроектom стало створення еколокації «**Зелена альтанка**», з інтегрованим навколо неї «садочком ароматів». Роботу було розпочато на початку жовтня 2022 року силами волонтерів – друзів Музею: по колу окресленої ділянки посадили гілки лози, закріпивши їх між собою: така конструкція дозволила створити своєрідне приміщення- «альтанку». В середині альтанки складені колоди – нещодавно спилані аварійні тополі, а поряд викладено місце під кострище. Також оформлено навколишню зелену зону, сформовано підлогу з агроплівки з подальшим замощуванням її шарами дрібного щебню.

Навкруги альтанки розмістився «**Садочок ароматів**». Тут вже посаджено й заплановано подальшу культивування рослин, які виділяють ефірні масла. Такі «зелені друзі» дарують нам не лише приємні пахощі, вони також санірують оточуючий простір. Таким чином, «Зелена альтанка» стала окрасою музею, його додатковою природньою експозицією, але, в першу чергу, - місцем відпочинку та релаксації гостей музею. Додаток 1, фото 2.

photo Volodymyr Savchenko

Стисло окреслимо основні властивості саджанців, які висаджені та доглядаються людьми похилого віку- відвідувачами нашого музею. Залучення до такої діяльності до такої діяльності дає їм наснагу, зміцнює здоров'я та дарує відчуття задоволення від активності життя.

Естрагон(або тархун)- багаторічна рослина, має приємний аромат; більш відомий в якості приправи для багатьох страв. Насправді екстрагон також лікарські властивості: заспокоює нервову систему, зміцнює імунну систему.

Базиліку приписують властивість відновлювати еластичність судин, збуджувати пригнічену нервову систему, покращувати кровообіг і загальний стан організму.

Котяча м'ята або котовник застосовується при запальних захворюваннях дихальних шляхів. анемії, мігрені, депресії.

Рута використовується як протизапальний засіб, а також в гомеопатії - при лікуванні ангіо-спазмів та неврозів.

Полин гіркий є ефективним засобом при хворобах печінки, холециститах та жовтокам,яній недугі.

Чебрець у народній медицині використовують для лікування шлунково- кишкових захворювань, при нервових хворобах, безсонні, перевтомі.

Одним з ноу-хау цього року став мікро-проект музею, який було розпочато наприкінці серпня – « Казкова стежка». Цей задум є поєднанням творчих зусиль респондентів різних вікових категорій: дітей молодшого шкільного віку, молоді, людей зрілого та похилого віку. Мікро-проектом було передбачено від центральної алеї музею в бік саду оформити стежину, зачистивши траву та старе коріння. Присипана піском, вона має вихлясто проходить серед дерев. Приблизно через 50 метрів стежинка, повертаючи направо, підводить нас до старого дубу в зарості бузини, де майже на лісовій галявині зведено невеличкий «будиночок». Це природньо-рукотворне творіння дивує красою з гілок лози. На майбутнє, при гарному догляді, гілочки пустять коріння, і стіни – «розквітнуть». Додаток 1, фото 3.

Таким чином, відвідувачі музею «Старобілоуський історичний комплекс» мають змогу не лише ознайомитися з цікавими експозиціями історії Чернігово – Сіверщини кінця ХІХ, початку – середини ХХ століття, але й провести час на лоні природи; поспілкуватися з однодумцями; спробувати страви з прянощами, вирощеними поруч; випити філіжанку запашного цілющого чаю; насолодитися заспокійливим щебетанням пташок; помилуватися красою навколишньої ПРИРОДИ. До речі, зазначимо, що всі програми, проекти та заходи музею є безкоштовними.

За минулий рік ми спостерігаємо зростання уваги зацікавленості небайдужих до проєктів нашого музею. Це у своїй більшості чернігівці- представники старшої вікової групи, які відверто радіють красі, яка зустрічає їх на теренах музею. Свої враження гості залишають у численних відгуках у «Книзі відвідувачів» музею та дописи у соціальних мережах.

Так, наприклад, *Людмила З. 68 років, працююча пенсіонерка – держслужбовець, м. Чернігів*, пише, що з задоволенням відвідує музей «Старобілоуський історичний комплекс»: «Окрім музейних приміщень створено прекрасну природну зону відпочинку. Особливе захоплення викликає альтанка, де кожна деталь – це природний матеріал, використаний з любов'ю та користю для відпочиваючих. Дуже приємно посидіти на лавках, зроблених зі спилів старих дерев, подихати аромати різних лікарських трав, квітів, молодих дерев, які ростуть навкруги альтанки. Після такого спілкування люди стають друзями і надалі разом бажають створювати нові куточки природи.»

Микола В., військовий пенсіонер, селище Старий Білоус, 76 років: «Часто відвідую музей. По-перше, це можливість поспілкуватися з цікавими, творчими людьми. По-друге, це посилення фізична праця на свіжому повітрі. Але головне – це знайомство з історією родини Березовських, із долями людей, які колись будували будинок, в якому сьогодні розміщено музей. Нещодавно музей доповнився новими експозиціями: кімнатою Чернігова повоєнного часу (1940-х рр.). а також типовим класом сільської школи, яка довгий час розміщувалася на території садиби. Ділянка музею виглядає охайно й привабливо, є багато місць, де можна присісти й відпочити, помилуватися розмаїттям квітучих рослин, яких стає рік від року все більше».

Ольга С., пенсіонерка, 83 роки: «У селі Старий Білоус з'явився чарівний куточок природи. Старовинна дворянська садиба Березовських, в якій за радянських часів розміщувалася школа, а деякий час стояла пустою, коли прибудинкова ділянка з напівзасохлими старими деревами та чагарником заросла бур'яном. Упорядкування коштувало володарям великих зусиль, й сьогодні прибудинкова територія приведена до ладу: висаджені молоді дерева, створено різноманітні куточки «природнього» відпочинку, улюблений з яких – «Зелена альтанка». Милують око маленькі берізки – символ садиби Березовських, які ростуть вдовж центральної алеї.»

Ірина Г., 70 років, лікар-пенсіонерка, м. Чернігів: «Ще рік тому я була майже в депресії. З ранку прокинулася, прочитувала новини – і сльози в очах, клубок у горлі. Перестала виходити з дому, спілкуватися з людьми. А потім подруга Наталя виманила мене у гості «до Березовських»! І цей музей, спілкування та фотосесія мене так вразили! Я нібито прокинулася, роздивилася навколо: життя таки триває. І воно може бути цікавим навіть під час війни». Додаток 1, фото 4.

Підсумовуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що люди похилого віку зіштовхуються з багатьма проблемами економічного, побутового та психологічного характеру, й особливо – в часи військового стану. Музей «Старобілоуський історичний комплекс» має й надалі розвивати соціальні проєкти, допомагаючи людям похилого віку розкривати свій власний потенціал, збагачувати особисте життя через спілкування один з одним та живою природою, що покращуватиме та зміцнюватиме їх загальний стан здоров'я.

На жаль, розроблюючи та впроваджуючи авторські проєкти, музейній команді поки що доводиться розраховувати лише на свої сили, не отримуючи будь-якої державної підтримки, та констатуючи зневагу з боку благодійних організацій.

Список використаних джерел та літератури

1. Гакман Г. Оздоровчо-рекреаційна рухова активність у похилому віці. *Монографія*. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2005, с. 22.
2. Закон Верховної Ради України <https://zakon.rada.gov.ua/go/10-2018-%D1%80>
3. Кабінет міністрів України. Розпорядження N 10 від 11.01 1918 – про схвалення Стратегії державної політики з питань здорового та активного довголіття населення на період до 2022 року.
4. Леонтович О. Коли душа нестримно вірить в диво. Київ: АрТек, 2022, с.

5. Місцеві панянки мандрують у часі на фотосесіях у стилі ретро /Чернігівські новини: 7 днів № 42(1134) від 19/10/1923р., с. 1, 11.
6. Петрова І. Дозвілля в зарубіжних країнах, Київ: Кондор. 2005. с. 16 -17; с. 56 -57.
7. Що треба знати про посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) <https://www.unicef.org/ukraine/stories/about-post-traumatic-stress-disorder>
8. Як навчитися бути в моменті: 5 простих звичок <https://lifestyle.segodnya.ua/ua/lifestyle/psychology/kak-nauchitsya-byt-v-momente-pyat-prostyh-privyчек-1163614.html>

УДК 364.4-053.9

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ ГРОМАДЯНАМ ПОХИЛОГО ВІКУ: СОЦІАЛЬНІ, МЕДИЧНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Нейман Наталія, магістрантка факультету педагогіки, психології, соціальної роботи та мистецтв.

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Конончук А. І.**, кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи.

У статті проаналізовано особливості надання допомоги громадянам похилого віку, які пов'язані з соціальними, медичними, психологічними проблемами осіб даної вікової групи. Розглянуто, як якісно, професійно та з розумінням обслуговувати громадян похилого віку. З'ясовано роль професійних знань та умінь соціального працівника в успішності надання соціальної допомоги громадянами похилого віку.

Ключові слова: соціальна допомога, громадяни похилого віку, соціальне обслуговування, соціальні послуги, соціальні працівники.

Організація і надання соціальної допомоги громадянами похилого віку в даний час знаходяться в центрі уваги багатьох соціальних інститутів [7], соціальних і дослідницьких програм та спрямована на забезпечення належних умов для життєдіяльності даної категорії населення. Це пов'язано із загальною тенденцією збільшення кількості людей похилого віку у загальній структурі населення країни, яка продовжує посилюватися. Так, частка осіб 65 років і старших, котрі у 2010 році становили 14%, у 2025 році збільшиться до 21%, а до 2050 року. За прогнозом Інституту демографії і соціальних досліджень НАН України до 2025 року частка осіб старше 60 років складатиме 33,5% від усього населення країни [1]. Тенденція росту чисельності громадян похилого віку вимагає докорінної зміни соціальної політики щодо цієї, однієї з найбільше соціально незахищеної категорії населення, особливо зараз, в умовах військової агресії з боку РФ.

Слід зазначити, що до проблеми старості і старіння вчені і практики підходили і підходять з різних аспектів, а саме: біологічного, фізіологічного, психологічного, функціонального, хронологічного, соціологічного. А звідси і специфіка рішення проблем суспільного і соціального стану, ролі і місця в родині, в організації соціального забезпечення й обслуговування, соціальної реабілітації, соціального піклування та допомоги громадянам похилого віку. Дослідження свідчать, що процес старіння окремих груп населення відбувається далеко неоднаково. Таким чином, характеризуючи категорію громадян похилого віку як соціальну або вірніше, як соціально-демографічну, необхідно брати до уваги вікові особливості всередині самої групи людей. Відповідно до вікової періодизації Всесвітньої Організації Охорони Здоров'я віковий період населення від 60 до 74 років вважається літнім, від 75 до 89 років – це старечий вік, а 90 років і більше - це довгожителі [1].

У вітчизняній практиці більш вживаним є поняття «люди похилого віку». Людьми похилого віку згідно законодавства України вважаються особи, які досягли пенсійного віку (60-65 років),

вийшли на пенсію (тобто змінили свій соціальний статус) та у цьому статусі досягли віку 75 років [6]. Слід зазначити, що пенсійний вік у різних країнах різний. Разом з тим, жінки, як правило, йдуть на пенсію раніше чоловіків. Так, у нашій країні, вони мають право одержувати пенсію по старості з 60 років, тоді як чоловіки - з 65 років [5]. Серед пенсіонерів по праці абсолютна більшість належить пенсіонерам за віком. Найближчим часом цей показник буде коливатися в межах 88 - 90% від числа пенсіонерів по праці. Однак 75% пенсіонерів усе ще залишаються поза сферою уваги і діяльності системи соціального захисту. Саме ці громадяни похилого віку не можуть реалізувати свої потреби в необхідній їм соціальній допомозі, а те, що вона їм необхідна, особливо при рішенні матеріальних і побутових труднощів, не викликає сумніву. Досить часто люди похилого віку після першого контакту з чиновниками системи соціального захисту населення не приходять за соціальною допомогою повторно, тому що в них залишається почуття гіркоти й образи. Одна з причин виникнення цього почуття - недостатнє фінансування державою соціальних послуг і пільг для малозабезпечених верств населення, відсутність строгого обліку адресності соціального захисту.

Тому для працівників закладів і установ соціальної сфери для якісного соціального обслуговування людей похилого віку необхідно враховувати особливості надання допомоги даній категорії населення, зокрема, соціологічні, медичні, психологічні. Так, у людей похилого віку виявляється тенденція до повільно наростаючих хворобливих патологічних процесів, що приймають хронічний плин і важко піддаються лікуванню. Якщо взяти до уваги, що з 40 - 45 років уже відбувається «нагромадження» хвороби, то зрозуміло, чому так багато людей похилого віку не здатні навіть до самого елементарного самообслуговування. Разом з тим, літні - це дуже різні люди. Серед них є здорові і хворі; проживаючі в родині і самотні; задоволені виходом на пенсію і життям і нещасливі, зневірені в житті; малоактивні і життєрадісні, оптимістично налаштовані люди, які займаються спортом та ведуть активний спосіб життя. Тому для того, щоб успішно працювати з громадянами похилого віку, соціальному працівникові потрібно знати їх соціально-економічний стан, особливості характеру, матеріальні і духовні потреби, стан здоров'я, бути добре обізнаним про досягнення науки і практики в цьому напрямку. Зміна соціального статусу людини в старості, як показує практика, насамперед, негативно позначається на його моральному і матеріальному становищі, негативно впливає на психічний стан, знижує його резистентність до захворювань і адаптацію до змін навколишнього середовища.

Не можна також сприймати людину похилого віку ізольовано, поза її життєвим шляхом. Навпроти, те, якою є людина похилого віку зараз, це - відображення багатоаспектного і багатозарового становлення особистості протягом всіх попередніх років. Біографія кожної людини є відображенням досягнень і втрат, можливо, нереалізованого особистісного потенціалу та ін.

Для соціального працівника надзвичайно важливе значення має також цілий ряд факторів соціального і психологічного характеру, зв'язаних зі способом та рівнем життя людей похилого віку, становищем у родині, можливістю і бажанням працювати, станом здоров'я, соціально-побутовими умовами тощо. Саме головне - кожна людина похилого віку є особистість і як особистість має найбільшу цінність. Особистість - серцевина людського буття, її почуттів, переживань і дій. Особистість визначає і поведінка людини в процесі старіння. Кожна людина унікальна у своєму «Я» і ніяк не може бути замінена іншою людиною, і в такому вигляді іншої людини не існує.

Зміна соціального статусу людини в старості викликана, насамперед, припиненням або обмеженням трудової діяльності, трансформацією ціннісних орієнтирів, самого способу життя і спілкування, а також виникненням різних утруднень як у соціально - побутовій, так і в психологічній адаптації до нових умов життєдіяльності, диктує необхідність вироблення і реалізації специфічних підходів, форм і методів соціальної роботи з громадянами похилого віку. В організації соціальної роботи з громадянами похилого віку необхідно враховувати всю специфіку їхнього соціального статусу не тільки в цілому, але і кожної людини окремо, їхні потреби, біологічні і соціальні можливості, визначені регіональні й інші особливості життєдіяльності.

З переходом у категорію громадян похилого віку, пенсіонерів, найчастіше докорінно змінюються не тільки взаємини людини і суспільства, але і такі ціннісні орієнтири, як сенс життя, щастя, добро і зло та ін. Міняється і сам спосіб життя, розпорядок дня, коло спілкування. З віком змінюється ціннісна ієрархія самооцінки. Люди похилого віку приділяють менше уваги своїй зовнішності, зате більше - внутрішньому і фізичному стану. Міняється тимчасова перспектива людей похилого віку. У свідомості людини похилого віку найближче майбутнє починає переважати над віддаленим, коротшими стають життєві особисті перспективи. Ближче до старості час здається більш скороминучим, але менш заповненим різними подіями. При цьому люди, що активно беруть участь у житті, приділяють більше уваги майбутньому, а не минулому. Перші, тому, більш оптимістичні і більше вірять у майбутнє.

Старість приносить із собою зміну звичних життєвих стандартів, хвороби, важкі щиро-сердечні переживання. Люди похилого віку дуже часто виявляються на узбіччі життя. Мова йде не тільки і не стільки про матеріальні труднощі (хоча і вони відіграють істотну роль), скільки про труднощі психологічного характеру. Вихід на пенсію, втрата близьких і друзів, хвороби, звуження кола спілкування і сфер діяльності - усе це веде до збіднення життя, відходу з неї позитивних емоцій, почуття самотності і непотрібності.

Необхідно також враховувати особливості, що визначаються, принаймні, двома характерними рисами стилю життя громадян похилого віку. Як правило, життя людини похилого віку не багате різноманітними подіями. Однак ці події заповнюють собою весь її індивідуальний простір і час. Так, прихід лікаря - це подія, що може заповнити весь день. Похід у магазин теж подія, до якого передує ретельна підготовка. Іншими словами, відбувається гіпертрофованість, «розтягання» подій. Подія, що сприймається молодими як незначний епізод, для людини похилого віку стає справою цілого дня. Крім «розтягнутості» подій заповнення життя може здійснюватися шляхом гіпертрофованості якої-небудь однієї сфери життєдіяльності.

Друга особливість визначається своєрідним відчуттям часу. По-перше, людина похилого віку завжди живе в сьогодні. Минуле також присутнє в сьогодні, але воно має свої особливості, а звідси - запасливість, ощадливість, обережність людей похилого віку. Вони ніби консервуються в цю миттєвість, в такому збереженні знаходиться і духовний світ, і цінності і рух часу, який сповільнюється і стає більш плавним.

Головна драма людини похилого віку (якщо не вважати інвалідність, важку хворобу) – нереалізований потенціал, відчуття або побоювання власної непотрібності. Більш того, потенціал літньої людини найчастіше зовні не відповідає (або відповідає дуже мало) менталітетові нових поколінь. Але в них усіх є загальна основа, куди більш значуща, чим розбіжності, - загальнолюдські цінності.

Особливої уваги заслуговує і відношення самих громадян похилого віку до тієї допомоги, що їм надають соціальні працівники [2]. Практичний досвід роботи і проведені дослідження дозволяють виділити кілька визначених стереотипів поведінки людей похилого віку, а саме:

- з часом неприйняття соціальної допомоги в повсякденному житті, недовіра до соціальних працівників, небажання бути залежними від чужих, сторонніх людей;
- явні установки, прагнення і наполегливість в одержанні як можна більшої кількості послуг з боку соціальних працівників, покладання на останніх виконання всіх побутових обов'язків;
- незадоволеність своїми життєвими умовами переноситься на соціальних працівників, з якими безпосередньо спілкуються підопічні;
- соціальний працівник сприймається як об'єкт, що несе відповідальність за їхнє фізичне здоров'я, моральний і матеріальний стан.

Звичайно, основна частина населення людей похилого віку, з якими фахівцями ведеться соціальна робота в різних її видах, виражає свою щирю вдячність за їх турботу, високо оцінює їхню роботу. Однак маємо констатувати і недобррозичливе відношення, підозрілість, невдоволення послугами з боку отримувачів соціальних послуг. Іноді вони вдаються і до надмірного

замилування, вихваляння соціального працівника, щоб домогтися від нього тих послуг, що не входять у перелік виконуваних обов'язків згідно договору та індивідуального плану.

Таким чином, соціальне обслуговування громадян похилого віку має свої особливості у наданні соціальної допомоги у порівнянні з обслуговуванням інших категорій громадян. Тому, щоб уникнути професійної деформації фахівців, які працюють з ними, необхідна висока професійна підготовка, розуміння і знання медичних, соціальних та психологічних особливостей людей похилого віку. Соціальні працівники повинні бути підготовлені до того, щоб бути терплячими й турботливими до будь-яких запитів і проблем людей похилого віку.

Список використаних джерел та літератури

1. Демографічне старіння в Україні на фоні загальносвітової тенденції прискореного старіння населення: реферативний огляд. Укл.: Н.В. Добра, Є.О. Корнілова, Ж.В. Самохіна. Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського. Київ, 2015. 32 с. URL http://nbuv.gov.ua/sites/default/files/all_files/references/201512/vtdoro_6_0.pdf
2. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери /за заг. ред. І. Д. Зверевої. Київ, Сімферополь : Універсум, 2012. 536 с.
3. Житинська М. О. Деякі аспекти життєдіяльності людей похилого віку. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 11: Соціальна робота. Соціальна педагогіка : збірник наукових праць*. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2014. Вип. 18. С.
4. Мацкевич Ю.Р. *Зарубіжний досвід соціальної роботи з людьми похилого віку. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 11. Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління: зб. наукових праць*. Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2004. № 2. С. 47-52.
5. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 17.06.2012.- 15.07.2012 № 33 <https://zakon.rada.gov.ua>
6. Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 №2671-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-15>
7. Соціальна робота в Україні: навч. посібник /за заг. ред. І.Д. Зверевої, Г.М. Лактіонової. Київ: Науковий світ, 2003. С. 121–157.

УДК 373.5-057.874:613.7

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ, ЩО СПРИЯЮТЬ ЗДОРОВОМУ СПОСОБУ ЖИТТЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

Острянін Володимир, магістрант факультету педагогіки, психології, соціальної роботи та мистецтв.

Науковий керівник – канд. пед. наук., доц. **Останіна Н. С.**, кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи

Думай глобально, дій локально
Патрік Геддз

Анотація: Автор статті висвітлює сутність проблеми формування життєвих компетентностей учнівської молоді щодо здорового способу життя в умовах нової української школи, через аналіз понять «компетенція і компетентність». Автор надає характеристику понять «здоров'я і здоровий спосіб життя» через їх висвітлення з різних підходів до цих понять та їх визначення державними нормативними документами, що регулюють освітньо-оздоровчу діяльність в Україні.

Ключові слова: *життєва компетентність; компетентність; компетенція; здоров'я; здоровий спосіб життя; учнівська молодь.*

Актуальність. Особливої актуальності проблема формування здорового способу життя учнівської молоді набуває в умовах впровадження Нової української школи з метою модернізації системи освіти, особливо під час підступної війни проти України [7]. Згідно даних Державної служби статистики України станом на 01.01.2022 відбувається стале скорочення населення. В Інституті демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи прогнозують, що в 2030 році населення України становитиме близько 35 млн. [10]. Укрінформ повідомляє, що з початку бойових дій з України виїхало майже 9 мільйонів наших співвітчизників, а тих українців, хто залишив територію України і залишається за кордоном, нараховується від 1,3 до 1,4 мільйона.

Олександр Гладун, демограф з Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України заявляє, що за три десятиліття незалежності Україна вже втратила 10 мільйонів людей населення. Його думку підтримує директорка Інституту демографії та соціальних досліджень Елла Лібанова, яка стверджує, що існує високий ризик потрапляння країни до так званої «спіралі смерті» через демографічну кризу.

У 1991 році Україна посідала 22 місце в списку найбільш густонаселених країн світу (зараз 41 місце). Елла Лібанова, зазначає, що «народжуваність уже впала до 1,2 дитини на жінку до 2021 року. Це дуже далеко від рівня відтворення (2,15 дитини на жінку), враховуючи українську смертність». Війна прискорила падіння народжуваності: у 2022 році вона становила 0,9, а за попередніми оцінками, у 2023 - 2024 роках вона становитиме 0,7. За словами Лібанової, Україна вичерпала потенціал демографічного зростання [8].

Метою статті є наукове вивчення шляхів формування життєвих компетентностей, що сприяють здоровому способу життя учнівської молоді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дає підстави для визначення того, що огляд основних особливостей формування компетентностей здорового способу життя учнівської молоді підтверджує необхідність комплексного і збалансованого підходу до вирішення існуючих проблем.

Виклад основного матеріалу базується на висвітленні проблеми формування життєвих компетентностей учнівської молоді, що сприятиме зміцненню їхнього здоров'я.

З огляду на зазначене вище, питання збереження нації є вирішальним для майбутнього України. Декілька десятків мільйонів українців, що залишаються в країні мають стати оплотом збереження і розвитку української нації, її історії і культури, генофондом для майбутніх поколінь. Здоров'я в даному контексті є одним із визначальних факторів збереження нації і результатом здорового способу життя, звичайно, з урахуванням інших важливих чинників впливу – спадковості й екології.

Поняття «учнівська молодь» має різне трактування, в залежності від джерела інформації. Українське законодавство не надає чіткого визначення віку учнівської молоді в одному конкретному законі або документі. Однак вік учнівської молоді може бути визначений у контексті різних освітніх законів та нормативних актів залежно від освітнього рівня і вікових обмежень для вступу до навчальних закладів.

В контексті даного дослідження ми будемо триматись ідеї, що «учнівська молодь» – це соціальна категорія, яка включає в себе осіб, здобувачів освіти, що навчаються в навчальних закладах, зазвичай у віці від приблизно 12 років (основна освіта) до 24 років (фінал вищої освіти). Учнівська молодь включає школярів, студентів, учнів професійних навчальних закладів та інших осіб, здобувачів освіти. Наприклад, Чугунова Є. В. визначає учнівську молодь, як «...специфічну соціальну групу молодих людей віком 15-18 років, до якої входять старшокласники загальноосвітніх шкіл; учні гімназій, ліцеїв та студенти училищ, коледжів, обов'язковою ознакою яких є набуття у певний період формальної освіти, що здійснюється за різними напрямками» [2]. Основною характеристикою учнівської молоді є те, що її представники глибоко

залучені в навчальний процес. Проте, паралельно з процесом формування власної особистості, вони здобувають знання та набувають навичок, а також готуються стати повноцінними членами суспільства.

Отже, вважаємо, що учнівська молодь – це та вікова межа, за якою йде період, сприятливий для створення сім'ї і народження дитини. На момент досягнення цього віку, у людини вже повинно бути сформоване правильне уявлення про себе, свою ідентичність і унікальність, про навколишній світ та власне місце в цьому світі, що допоможе реалізувати себе в соціумі і здійснити свої мрії та наміри через позитив, а не негатив, через любов, а не через страх.

Відомо, що питанням здоров'я і здорового способу життя безпосередньо та/або опосередковано займаються законодавчі та виконавчі органи України, навчальні та соціальні заклади, громадські об'єднання, що керуються державними та міжнародними нормативними документами, а також сім'я і самі представники учнівської молоді, шляхом життєдіяльності та життєтворчості. Вони всі є зацікавленими сторонами даного процесу або стейкхолдерами.

Основним законом України є Конституція України, ст. 3 якої визнає найвищою соціальною цінністю людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку [3].

Закон України «Про систему громадського здоров'я», із змінами і доповненнями, внесеними Законом України, від 9 серпня 2023 року N 3302-IX дає наступне визначення детермінантам здоров'я: «б) детермінанти здоров'я - комплекс індивідуальних, соціальних, економічних і екологічних факторів, що визначають стан здоров'я окремих людей, контингентів або груп населення, зокрема:

індивідуальні детермінанти здоров'я - генетичні (спадкові) та поведінкові особливості конкретної людини;

соціальні детермінанти здоров'я - рівень доступності харчових продуктів, житла, роботи, освіти, медичної допомоги;

економічні детермінанти здоров'я - стан та рівень економічних відносин, що безпосередньо впливають на середовище життєдіяльності людини;...» [4].

Національна доктрина розвитку освіти (2003 р.) визначає пропаганду здорового способу життя одним із пріоритетних напрямків державної політики України щодо розвитку освіти. Серед низки обов'язків держави визначаються стимулювання у молоді прагнення до здорового способу життя і розвиток дитячого та юнацького спорту і туризму [6].

Здоров'я – стан повного фізичного, психічного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб і фізичних вад. Таке визначення прийнято й Законом України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» (ст.3) в редакції від 01.10.2023 р. [5].

Отже, поглиблене вивчення проблеми нашого дослідження дає підстави для з'ясування того, що основи законодавства України про охорону здоров'я визначають правові, організаційні, економічні та соціальні засади охорони здоров'я в Україні, регулюють суспільні відносини у цій сфері з метою забезпечення гармонійного розвитку фізичних і духовних сил, високої працездатності і довголітнього активного життя громадян, усунення факторів, що шкідливо впливають на їх здоров'я, попередження і зниження захворюваності,

Разом з тим, експерти різних галузей науки розробили багато теоретичних підходів до здорового способу життя. Нижче кратко представлено деякі з них:

- **медичний підхід**, до якого відносять Гіппократа та Галена. Сутність цього підходу базується саме на медичних аспектах здоров'я. До нього включають поняття фізичного здоров'я, харчування, регулярної фізичної активності і лікування захворювань;

- **психосоціальний підхід**, до нього включають Аарона Антонівського та Еріка Еріксона. В цьому підході здоров'я розглядається як результат взаємодії фізичних, психічних і соціальних факторів. Антонівським була розроблена концепція «соціального капіталу», що вказує на важливість для здоров'я саме соціальної підтримки;

- **екологічний підхід**, до якого можна віднести Рейчел Карсон та Альдо Леопольда. Здоров'я розглядається ними в контексті навколишнього середовища. Акцент робиться на впливі

забруднення навколишнього середовища на здоров'я людей і важливості збереження природи, як чинника збереження здоров'я;

- **соціокультурний підхід**, до якого відносять Рене Дюбо і Карен Армстронг. Даному підходу притаманно розглядати вплив культурних і соціальних факторів на здоров'я через роль культурних переконань, цінностей і норм у формуванні здорових звичок;

- **біоекологічний підхід** – це Урі Бронфенбреннер, розробник теорії екологічних систем, визначає здоров'я як продукт взаємодії людини з різними рівнями оточуючого середовища, включаючи мікросистему (сім'я, друзі), мезосистему (школа, робота) і макросистему (суспільство, культура). Теорія Бронфенбреннера надає комплексний погляд на вплив навколишнього середовища на розвиток людини і виділяє важливість взаємодії її різних рівнів [11], [12].

Важливою складовою розкриття проблеми формування здорового способу життя учнівської молоді, на нашу думку, є переключення уваги на питання компетентнісної освіти. Вчителі прагнуть сприяння успіху і щастя своїм учням в їх дорослому житті, щоб вони ставали успішними громадянами країни затребуваними конкурентоздатними висококваліфікованими фахівцями. Компетентнісна освіта спрямовує технології навчання на створення основних компетенцій, зазначених в документі «Нова Українська Школа» [7]. Для цього потрібно не лише мати ґрунтовні знання зі шкільних предметів, а й уміти навчатися протягом життя та ефективно застосовувати набуту інформацію. Процес повинен бути сталим протягом життя. Важливо акцентувати увагу на тому, що компетенції збільшуються в кількісних і якісних показниках, а загальна компетентність зростає – таким є бачення компетентнісної освіти. Таким чином, компетентнісна освіта спрямована на формування в учнів компетентностей як проявів обізнаності дитини у певних питаннях, умінь практичного застосування знань, ціннісного ставлення до себе, оточуючих та навколишнього середовища. Єрмаков І. Г. визначає здоров'я як важливу передумову життєвої компетентності та життєстійкості. Життєву компетентність він розглядає як «...здатність, готовність особистості до життєтворчості, успішного розв'язання життєвих завдань і продуктивного здійснення життя як індивідуального життєвого проекту». На його думку, здоровий спосіб життя є комплексом стійких компетенцій (здатностей), що є необхідними для збереження, відновлення та покращення здоров'я людини. Складові здорового способу життя як феномену життєдіяльності розглядаються з урахуванням їх трьох рівнів організації та функціонування: *аксіологічного, когнітивного та операційного*. Єрмаков І. Г. також наводить 6 груп компетенцій/здатностей до здорового способу життя і їх визначення:

1. Здатність до раціональної організації діяльності та дозвілля (вміння організації робочого місця, вміння безпечного поведіння на робочому місці з дотриманням санітарно-гігієнічних вимог, спроможність обирати оптимальний темп та ритм діяльності, визначати тривалість та зміст відпочинку, володіння навичками змістовного проведення дозвілля).

2. Здатність до дотримання морально та санітарно-гігієнічних норм (переконаність у цінності Життя, Здоров'я, прагнення довголіття, дотримання норм моралі. Знання та дотримання санітарно – гігієнічних норм, в т.ч. у власному помешканні).

3. Здатність до виконання заходів особистої гігієни та психогігієни (володіння навичками особистої гігієни, першої медичної допомоги, застосування лікарських засобів у відповідності до призначення лікаря тощо).

4. Здатність до підтримання раціонального режиму харчування (систематичний контроль за власним харчуванням, дотримання дієти, забезпечення повноцінності, збалансованості харчування, контроль якості питної води тощо).

5. Здатність до підтримання активного рухомого режиму та систематичних занять фізкультурою (маються на увазі щоденні заняття фізичною культурою, належний рівень рухової активності впродовж дня тощо).

6. Здатність до опору шкідливим звичкам, негативним соціальним явищам (розуміння шкідливості негативних явищ, небезпеки шкідливих звичок та соціальних хвороб (туберкульоз,

ХПСШ, ВІЛ/СНІД). Володіння вміннями та навичками безпечної поведінки. Володіння навичками *асертивної* поведінки [5].

Слід акцентувати увагу на тому, що формуючи мотивацію на здоровий спосіб життя під асертивністю ми маємо розуміти вміння відстоювати особистістю свої права, визначати межі, висловлювати почуття, погляди, поважати себе та свого співрозмовника. Асертивністю є вміння казати «Ні». Асертивна поведінка інтегрує внутрішню силу та ввічливість у стосунках з оточуючими. У ситуаціях зовнішнього тиску, це здатність впевнено і ввічливо відстояти свої інтереси, спокійно сказати «ні» тому, що вас не влаштовує [9].

Також, до *проблем* формування життєвих компетентностей, що сприяють здоровому способу життя учнівської молоді можна віднести цілу низку загальновідомих явищ. Ієрархія переліку проблем формування життєвих компетентностей в статті не є остаточною, так як в існуючій активній динамічній системі пріоритетність проблем формування життєво важливих компетентностей здорового способу життя може змінюватись в залежності від особливостей індивіда:

1. Сидячий спосіб життя та недостатня фізична активність.
2. Нездорове харчування.
3. Вживання шкідливих речовин.
4. Зависокий рівень стресу і психічне здоров'я.
5. Негативний вплив соціокультурного середовища.
6. Соціальна та економічна нерівність в доступності до здорових ресурсів і відсутність здорових альтернатив.
7. Відсутність/недостатній рівень освіти про здоровий спосіб життя.
8. Соціальний тиск та психологічні фактори.
9. Відсутність мотивації та інтересу.
10. Відсутність практичних навичок.
11. Недостатня підтримка з боку сім'ї і школи.
12. Форс-мажорні обставини.

Таким чином, виходячи з того, що здоров'я включає в себе фізичне, психічне та соціальне благополуччя, бажано враховувати кілька ключових компонентів, на які потрібно орієнтуватись при формуванні цих компетентностей:

1. Фізична активність: сприяти зміцненню фізичного здоров'я учнів, підтримуючи спортивні заходи, фізкультурні заняття та змагання.
2. Здорове харчування: надавати учням знання про здорове харчування і розуміння важливості балансованого харчування.
3. Психологічне благополуччя і психічне здоров'я: виховувати навички саморегуляції, стресостійкості та психологічного благополуччя.
4. Запобігання шкідливим звичкам: інформувати учнів про негативний вплив тютюнопаління, алкоголю і наркотиків.
5. Здоровий сон: навчати учнів важливості здорового сну і відпочинку.
6. Соціальні навички: розвивати комунікативні навички, сприяти формуванню позитивних міжособистісних відносин і дружби.
7. Особиста гігієна: навчати учнів правилам особистої гігієни, включаючи регулярне миття рук, чистоту тіла та догляд за зубами.
8. Профілактика хвороби: висвітлювати важливість щеплень та регулярних медичних оглядів для попередження захворювань.
9. Оцінка ризику: навчати учнів визначати ризики для свого здоров'я і приймати відповідні рішення для їх запобігання.
10. Підтримка рішень: сприяти формуванню навичок прийняття свідомих рішень, які мотивують до здорового способу життя.

Висновок. Формування життєвих компетентностей учнівської молоді є важливим компонентом сучасної освіти. Загалом, формування життєвих компетентностей, спрямованих на здоровий спосіб життя, вимагає інтегрованого і збалансованого підходу в навчальних програмах та позаурочних заходах. Для подолання проблем формування життєвих компетентностей, що сприяють здоровому способу життя учнівської молоді важлива глибока відданість і спільна система співпраця всіх стейкхолдерів. Важливо, щоб всі процеси відбувались у взаємодії з батьками і спеціалістами у сфері охорони здоров'я для створення сприятливого середовища щодо розвитку необхідних компетентностей. Важливо зазначити, що засоби формування компетентностей покликані забезпечувати оптимальний розвиток особистості та підготувати її до успішного і щасливого життя в суспільстві.

Список використаних джерел та література:

1. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. - К., 1997. <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>
2. Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», із змінами і доповненнями, внесеними № 3301-IX від 09.08.2023, URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (Дата звернення 09.10.2023)
3. Закон України «Про систему громадського здоров'я», із змінами і доповненнями, внесеними Законом України, від 9 серпня 2023 року N 3302-IX URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2573-20#Text> (Дата звернення 09.10.2023)
4. У К А З ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ «Про Національну доктрину розвитку освіти» 17 квітня 2002 року, N 347/2002 URL https://ips.ligazakon.net/document/U347_02?an=87 (дата звернення 08.10.2023).
5. Проектна діяльність у ліцеї: компетентнісний потенціал, теорія і практика: Науково-методичний посібник/ За ред. С.М.Шевцової, І.Г.Єрмакова, О.В.Батечко, В.О.Жадька. К.: Департамент, 2008. 520 с. С. 127, 141, 142-143
6. Чугунова Є. В. Специфіка художньо-виховного впливу різних видів та форм музично-дозвіллевої діяльності учнівської молоді. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. *Педагогічні науки*. Випуск 112. 2013. 214 с.
7. Концептуальні засади реформування середньої школи «Нова українська школа» URL:<https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>. (дата звернення 08.10.2023)
8. Главком. URL <https://glavcom.ua/world/observe/jevropa-virishuje-demografichni-problemi-za-rakhunok-ukrajinskikh-bizhentsiv-le-monde--960093.html> (дата звернення 08.10.2023)].
9. URL <https://caritas.ua/news/asertyvna-povedinka-abo-yak-vidstoyuvaty-sebe-ta-povazhaty-inshyh-blog-psyhologa/> (дата звернення 08.10.2023)]
10. URL https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/ds.htm (дата звернення 08.10.2023)]
11. https://en.wikipedia.org/wiki/Urie_Bronfenbrenner
12. <https://www.simplypsychology.org/bronfenbrenner.html>

ДЕВІАНТНЕ МАТЕРИНСТВО ЯК СОЦІАЛЬНО – ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Пільчевська Леся, студентка 3 курсу факультету педагогіки, психології, соціальної роботи та мистецтв.

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Хлєбїк С. Р.**, кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи.

Анотація: Автор статті розкриває науково-теоретичні підходи до визначення змісту поняття девіантне материнство, розбирає причини та наслідки, висвітлює сучасні форми і методи соціальної роботи з майбутніми матерями групи ризику.

Постановка проблеми

Материнство і дитинство належать до тих соціальних феноменів, які найбільш чутливі до суспільних трансформацій у державі. Материнство виступає однією з провідних соціальних ролей жінки, адекватна реалізація якої є необхідною умовою для повноцінного її функціонування і становлення, як особистості. Це природний стан жінки, одна із соціальних ролей у суспільстві. Відповідно, навіть закладена у жіночій природі потреба бути матір'ю зумовлюється соціальними нормами і цінностями, закладеними в суспільному житті країни. Ця ситуація певним чином впливає на прояви материнського ставлення до новонародженого малюка і на материнську поведінку в цілому.

На теперішній час проблема матерів, які виявляють по відношенню до своїх дітей відкриту зневагу та насильство й відмовляються від них, досить актуальна. У таких родинах порушені дитячо-батьківські відносини, що викликає знижений емоційний стан дитини та її відхилення у психічному розвитку. У зв'язку з цим не можна ігнорувати факти зростання кількості випадків девіантного материнства, особливо серед жінок групи ризику.

Аналіз останніх досліджень і публікацій по проблемі

Проблематика девіантного материнства є міждисциплінарною і привертає увагу спеціалістів різних галузей наукового і практичного пізнання. Однак, в теорії і практиці соціальної роботи, недостатньо розроблені питання, що стосуються соціально-психологічних причин відмовної материнської поведінки, наслідків формування девіантного батьківства, зв'язку материнської депривації зі здоров'ям відмовних дітей.

Актуальність поставленої проблеми підтверджують дослідження науковців, які питання природи материнської поведінки в своїх дослідженнях обмежували розглядом природно-біологічних проблем, в той час, як механізм формування материнства охоплює сукупність факторів від соціальних і психологічних до біологічних.

В сучасних наукових розвідках питання психологічної готовності до материнства розкриває Н. Даниленко, сутнісні характеристики та змістові аспекти психології материнства описує Н. Дармостук, психічних станів жінок-матерів вивчав В. Брутман, виховання ціннісного ставлення до материнства Н. Яремчук. На думку науковців, відмова від материнства - форма девіантної поведінки, в основі якої лежить комплекс соціальних, психологічних, педагогічних та патологічних причин, які діють у сукупності та порушують механізми формування материнства [3], [7].

Досліджуючи природу виникнення неадекватної материнської поведінки, науковці відмічають, що на розвиток поганого ставлення до дитини впливають різного роду чинники, які мають досить неоднозначний характер. Як правило, в основі порушення материнської сфери знаходяться індивідуальні особисті проблеми жінок. У переважній більшості випадків вони не усвідомлюються жінкою, а несприятливий перебіг вагітності, нестабільність соціального статусу і складні економічні умови їх життя формують невпевненість у позитивній життєвій перспективі для себе і для своєї майбутньої дитини. [1]

Материнство як соціокультурний та психолого-педагогічний феномен стало об'єктом досліджень О. Іщук, А. Кочарян, М. Кожина, С. Толстоухова та інших. Причини та індикатори девіацій у материнській поведінці та засоби їх корекції розглядали в своїх роботах В. Брутман, Л. Гридковець, Н. Даниленко, Н. Кодацька, М. Нестеренко, О. Швець, Н. Яремчук. Різноманітні аспекти організації ефективної соціально – профілактичної діяльності в системі роботи з сім'ями, у тому числі у складних життєвих обставинах аналізують у своїх дослідженнях О. Безпалько, Р. Вайнола, Г. Лактіонова, Р. Овчарова, В. Оржеховська, Ж. Петрочко, І. Трубавіна, с. Харченко та інші.

Разом з цим, відчувається певний дефіцит наукових робіт, спрямованих саме на удосконалення соціально-педагогічних засобів профілактики девіантного материнства. Отже, мета нашого дослідження – теоретичне вивчення феномену девіантного материнства, механізмів його формування і поширення, як основи розробки інноваційних технологій соціально-педагогічної профілактики девіантного материнства в роботі з майбутніми матерями групи ризику відмови від немовлят.

Виклад основного матеріалу

Усвідомлення материнства – вища цінність, що демонструє взаємозв'язки сутностей буття, які формують щастя і радість життя.

Узагальнюючи різні наукові підходи у визначенні поняття, в нашому дослідженні ми спираємося на наступне: девіантне материнство - це поведінка жінки, яка заважає їй формувати позитивний образ дитини. Як наслідок, це не сприяє збереженню здоров'я малюка, а інколи, навіть життя, порушує процес його нормального розвитку в пренатальному та перинатальному періодах, що в подальшому ускладнює її соціалізацію [5].

Це форма девіантної поведінки, в основі якої комплекс соціальних, психологічних, економічних, педагогічних причин, що спричиняють порушення механізмів формування материнства. Така різноманітність причин вказує на необхідність індивідуального підходу в кожному окремому випадку з урахуванням як соціокультурних та економічних факторів, так і віку, психологічного.

Досліджуючи природу виникнення неадекватної материнської поведінки, необхідно також відмітити, що на розвиток безвідповідального ставлення до дитини впливають чинники різного роду. Тому, в наукових дослідженнях вітчизняних вчених (Братусь І. В., І. В. Вовченко та інших) в основу класифікації причин девіантного материнства було покладено висновки вікової, гендерної психології, психології материнства, теорії соціалізації особистості та соціально-педагогічної роботи з молоддю. Вони визначають наступні групи ризиків, що можуть стати причинами формування девіантної форми материнської поведінки: перша група- це особистісні властивості жінок. До цієї групи відносяться - занижена самооцінка; невпевненість в собі, замкнутість; порушення вольової регуляції поведінки; порушення статево-рольової ідентифікації; емоційна неврівноваженість, дратівливість, істероїдність; емоційна холодність; агресивна, асоціальна поведінка, егоцентризм; викривлення в ціннісно-мотиваційній сфері; відсутність навичок ефективного спілкування; ведення нездорового способу життя [2].

1. Наявність несприятливого дитячого комунікативного досвіду (порушення дитячо-батьківських стосунків). У більшості випадків жінки, які мають порушення репродуктивної поведінки, виховувалися в психологічно несприятливому середовищі, що негативно відобразилося на формуванні образу материнства та повноцінної сім'ї.

2. Фактор небажаності вагітності та народження дитини. Незапланована вагітність та небажаність дитини супроводжується негативними емоційними переживаннями, високим рівнем психоемоційного напруження, що порушує у подальшому процес формування адекватної материнської поведінки.

3. Соціально-економічні фактори. Більшість з жінок, які мають порушення материнських функцій, мешкають у несприятливих соціальних та побутових умовах та відносяться до соціально незахищеної категорії населення.

Результатом девіантної поведінки вагітної стають: фізичне та психічне неблагополуччя, хроніострес, соціальна дезадаптація, порушення фетоплацентарних взаємостосунків матері та дитини (ФПН, порушення кровообігу та гормональної функції плаценти), системне страждання плоду (ЗВРП), передчасні пологи та аномалії пологової діяльності, народження неадаптивних дітей. Фізичні та психічні відхилення, висока ступінь схильності до невротизації дитини, формують її соціальне неблагополуччя у подальшому житті.

У дітей, які позбавлені адекватного материнського ставлення, часто спостерігається розвиток високого рівня жорстокості та агресивності, що значним чином ускладнює їх соціалізацію та впливає на підвищення рівня приступності та насильства в суспільстві.

Несвідоме материнство у ранньому віці має деструктивний вплив на формування адекватної материнської поведінки, а також на психофізіологічний та особистісний розвиток юної жінки.

Причини девіантної репродуктивної поведінки у дівчинок-підлітків це, лібералізація сексуальних стосунків; прагнення бути дорослим та самостійним; випадкова вагітність, що наступила в результаті згвалтування; низький матеріальний та освітній рівень родини, в якій відбувається виховання дівчини.

Така різноманітність причин вказує на необхідність індивідуального підходу в кожному окремому випадку з урахуванням, як соціокультурних та економічних факторів, так і віку, психологічного стану, середовище в якому перебуває майбутня мама.

Як психологічний феномен цінність у ставленні до материнства безпосередньо пов'язана з індивідуальними інтересами, мотивами, потребами, розвитком ціннісної сфери жінок-матерів і майбутніх матерів.

Серед науковців, які займалися питання профілактики, можемо виділити: І. Звереву, Ж. Петрочко, Н. Олексюк О. Безпалько, З. Кияницю, та ін. В їх роботах розкрито основні положення соціально-педагогічної роботи дівчатами-підлітками, з молодими сім'ями та підготовка до усвідомленого батьківства [6].

Яремчук Н. визначає систему формування ціннісного ставлення до материнства і характеризує такі його ознаки: заохочення молоді розвивати духовно-моральні цінності; розвиток ціннісного ставлення до майбутнього материнства, життєвий досвід, який включає зміст і способи поведінки молоді у сім'ї; застосування способів духовно-морального виховання, використовуючи гуманістичні, екзистенційні та релігійні цінності; застосування різних форм, методів і засобів виховання; розширення середовища освітнього закладу в напрямі соціокультурного значення материнства, яке набуває для вихованців особистісного значення [7].

Рівень дослідження даної проблеми в науковій літературі свідчить про необхідність подальшої розробки і впровадження в практику сучасних форм і методів соціальної роботи щодо профілактики девіантного материнства.

Розроблена нами програма «Соціально - педагогічна програма попередження та корекції можливих відхилень при формуванні материнської сфери в період вагітності» мала на меті сформувати у майбутньої матері свідомого і відповідального ставлення до народження дитини.

Завдання програми: виявлення груп ризику та ранніх проявів девіантної материнської поведінки у жінок в період вагітності; адаптація жінки до нової соціальної ролі та її адекватне прийняття; формування відповідальності за власні дії та життя дитини.

Методи і прийоми роботи: психодіагностика особистісних властивостей (рівень тривожності, самооцінка, риси характеру); індивідуальні та групові бесіди; психотерапевтичні техніки (асоціативна психотерапія, психодрама, АТ, арт-терапія); тренінгові форми роботи.

Проведення програми розділяємо в декілька етапів. Перший етап: формування позитивного ставлення до вагітності; встановлення довірливих стосунків; виявлення очікувань і побажань з боку майбутніх батьків щодо подальшої форми роботи. Другий етап: формування образу та цінності майбутньої дитини. Третій етап: формування образу майбутнього батьківства.

Четвертий етап: формування готовності до пологів і позитивне ставлення до новонародженої дитини.

Оцінка ефективності роботи: формування готовності до материнства, адекватного материнського ставлення (попередження проявів девіантного материнства); гармонізація психоемоційного стану; посилення позитивних почуттів; адаптація до нової соціальної ролі.

Запропонована програма дозволяє сформувати більш тісний зв'язок між матір'ю та дитиною, знизити ризик виникнення різних проявів девіантного материнства, попередити негативні наслідки для фізичного і психічного розвитку плоду, створити умови для гармонійного розвитку дитини на етапах онтогенезу.

В програму включені форми і методи пренатальної освіти. Завдяки розвитку пренатальної освіти стала можливою дієва профілактика психологічних, емоційних і фізичних відхилень, як у майбутніх батьків, так і у дитини. Пренатальна педагогіка - молода наука, історія якої сягає мудрого спадку наших предків. Вони були переконані в тому, що не зарано говорити про виховання малюка ще до його народження. Тому в сучасному побуті з'явилися такі поняття, як пренатальна педагогіка, пренатальне навчання, пренатальне виховання. Педагогіка (з грец. *paidagogikē* веду) це наука про виховання людини та навчання молодого покоління. Слово «пренатальний» (пре... 1 лат. *natalis* який стосується пологів) передпологовий; пов'язаний з дітородінням і допомогою породіллям.

Сучасна пренатальна педагогіка черпає знання з пренатальної та перинатальної психології (вона формується як окрема наукова дисципліна). Завдання педагогів пропагувати серед молодих батьків пренатальні знання. Адже діти, які відчувають і переживають батьківську любов ще до народження, активно розвиваються і зростають щасливими. Тож усвідомлене батьківство, особливе ставлення до вагітної жінки, консультативний супровід сім'ї, яка очікує народження малюка, відродження системи цінностей предків у питаннях виховання - це ті першочергові завдання, які потребують об'єднання фахівців різних напрямів (соціологів, демо-графів, психологів, медиків, юристів, педагогів) задля спільного вирішення їх на сучасному етапі соціокультурного розвитку суспільства. [4].

Майбутні батьки мають бути обізнані з найелементарнішими правилами, дотримання яких забезпечить допологовий розвиток і сприятиме нормальній життєдіяльності дитини. Ці правила дійшли до нас з прадавніх часів. На жаль, ставлення до них у сьогоденні майбутніх батьків буває іноді занадто легковажним.

В організації роботи програми використані дослідження М. Мід, в яких стверджується, що для народження здорової дитини, збереження здорового суспільства передусім потрібно виховувати матерів. Тому, в програму ми включили елементи просвітницької та роз'яснювальної, надаючи молодим людям право вибору моделі дошлюбної поведінки. Ідеться не лише про неприпустимість вживання майбутніми матір'ю і батьком алкоголю, паління тощо. Мовиться насамперед про психологічну зрілість подружжя [4].

Науковці обстоюють думку, що психологічна якість життя людини прямо залежить від того, як мати прийняла звістку про свою вагітність, з якими думками очікувала народження первістка чи наступної дитини. Оскільки плід в утробі проходить шлях еволюції від одноклітинного до «вінця творіння», то зрозуміло, що час для нього ущільнений.

Залежно від потреб жінки, до надання послуг можуть залучатися різні фахівці соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю, зокрема: психотерапевти, психіатри, юристи, представники служб у справах дітей, соціальні педагоги та соціальні працівники. Це послуги, які мають бути спрямовані на допомогу дітям і сім'ям, задоволення їх потреб, попередження або подолання складних життєвих обставин, збільшення можливостей батьків для виконання їх батьківської ролі, забезпечення оптимального розвитку дітей.

Висновки

Відхилення в поведінці, девіантна поведінка майбутніх матерів – це нормальне явище в розвитку любого суспільства. Соціальні правила, норми, цінності з часом змінюються. В той же

час, сучасна сім'я має зберігати свій статус основоположного інституту в структурі суспільства – забезпечити належні матеріальні, педагогічні, соціально-психологічні умови для фізичного, морального та духовного розвитку підростаючого покоління. Разом з тим сім'я, в свою чергу, сама потребує, як матеріальної, так і педагогічної та культурної допомоги з боку держави, громадських організацій та інших соціальних інститутів.

Проблемами, які можуть стати основою для подальших наукових розвідок, є розробка і впровадження інноваційних технологій превентивної діяльності соціальних працівників щодо попередження розвитку різних форм девіантної поведінки молодих метрів, створення відповідних центрів соціально-педагогічної допомоги і підтримки молодих матерів групи ризику відмови від новонароджених дітей.

Список використаних джерел та літератури

1. Брутман В.І. Динаміка психічного стану жінки Під час вагітності та після пологів / В.І. Брутман, Г.Г. Філіппова, І.Ю. Хамітова // Питання психології. № 3. – С. 109-117. 2002. – № 1. – С. 59 – 69.

2. Братусь І. В. Соціально-педагогічна робота з юними матерями у США та Великій Британії : дис.... канд. пед. наук : 13.00.05 / І. В. Братусь. – К., 2007. – 235 с.

3. Дармостук Н.В. Статеворольові чинники формування психологічної готовності до материнства. – Автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.01 / Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. – Харків, 2011. – 24 с.

4. Жербовський Б. М. Перинатальна та пренатальна педагогіка : Навч. посібн. / Керівник проекту Б. М. Жебровський. Автори упорядники: Т.Д. Азаренко, А.А. Грищенко, Т.Л. Гурковська, О. П. Долинна та ін. – Тернопіль: Мандрівець, 2013.– 80 с.

5. Мальцева О. В., Стьоганцев В.І. Соціальна робота з неповнолітніми матерями: соціально-педагогічний аспект. 2019.

6. Олексюк Н. С. Зміст роботи соціального педагога, щодо попередження відмови від новонароджених дітей Науковий вісник Чернівецького університету: Вип. 679. Педагогіка та психологія. Чернівці : Чернівецький нац. у-т, 2014. С.117-124.

7. Яремчук Н.В. Психологічні особливості готовності молодої жінки до майбутнього материнства / Н.В. Яремчук // Вісник післядипломної освіти: зб. наук. пр. / [ред. кол. : В.В. Олійник (гол. ред.) та ін.]. – К. : Геопринт, 2008. – Вип. 7. – С. 234- 239.

УДК 159.96:[616-001:355.01

ТРАВМАТИЗАЦІЯ МИРНОГО НАСЕЛЕННЯ У ВОЄННИЙ ПЕРІОД

Плавко Ольга, магістрантка факультету педагогіки, психології, соціальної роботи та мистецтв

Науковий керівник – канд. психол. наук, доц., **Кошова І. В.**, кафедра загальної та практичної психології

Анотація: У статті розглянуто переживання травмівної події в контексті війни. Досліджено факт переживання травмівної події мирного населення, а саме чернігівців. Викладені рекомендації.

Ключові слова: стрес, травма, травмівна подія, особливості травматизації.

Вступ. Війна «сніжним комом» зненацька «накрила» всіх мешканців України. Лютий місяць 2022 року кардинально змінив звичайний життєвий устрій багатьох. Люди, які опинились в епіцентрі активних бойових дій, під окупацією, виїхали, в тому числі за кордон, відчували страх,

паніку, безпорадність тощо. Громадяни, що змогли виїхати, часто переживають «провину вцілілого». Наразі в Україні, нажаль, немає безпечного місця, і проживаючи далеко від активних бойових дій, люди періодично або постійно, відчувають страх смерті в очікуванні ракетних ударів.

Загалом стрес можна охарактеризувати як комплексну реакцію в аспекті переживання певних подій. Розглядаючи стрес як негативну реакцію організму, науковці переконані, що її тривалий вплив може призвести до травматизації особистості.

Стрес призводить до дисбалансу гомеостазу організму (дихання, кров'яний тиск тощо), необхідного для нормальної життєдіяльності.

Постановка проблеми. Війна, як ситуація, що виходить за межі нормального, безперечно накладає відбиток на стан як психологічного так і фізичного здоров'я людини. Восени 2022 року були викладені на широкий загал результати досліджень психологічного стану українського суспільства вперше проведеного з початку вторгнення країни-агресора росії. Проведення дослідження було організовано Благодійним фондом адаптації до мирного життя «Майнді», компанією Kantar Україна, разом з Інститутом соціальної та політичної психології НАПН Україна. Участь в дослідженні прийняла і Державна служба України з надзвичайних ситуацій. Дослідження проведено методом онлайн-опитування за результатами якого головним висновком зазначено, що війна несе серйозні загрози психологічному здоров'ю більшості українців. Негативний вплив війни відзначається не тільки в учасників бойових дій, а й у мирного населення, під час як прямої загрози життю так і опосередкованої [1].

Метою статті є системний розгляд особливості травматизації мирного населення у період воєнних дій.

Виклад основного матеріалу. Війна є чи не найбільшою травмуючою ситуацією. Охарактеризувати її можна як неспецифічну та раптову ситуацію. І не кожна людина може бути готовою до таких випробувань.

У психологічному словнику готовність трактується як активно-дієва змобілізованість емоційних, вольових, інтелектуальних і поведінкових зусиль людини на виконання завдання. Для готовності до дій потрібні знання, уміння, навички, наполегливість, та спрямованість на їх здійснення. Передумовами виникнення готовності до виконання конкретної діяльності є її розуміння, усвідомлення відповідальності, бажання досягнути успіху, визначення послідовності дій і способів роботи. У рамках вивчення професійної діяльності, до структури готовності особистості входять такі компоненти: мотиваційний (ставлення до професії, інтерес до неї); орієнтаційний (уявлення про особливості і зміст професійної діяльності, про її вимоги до особистості); операційний (володіння способами і прийомами професійної діяльності, необхідними знаннями, уміннями та навичками); вольовий (самоконтроль, саморегуляція, уміння керувати собою у процесі виконання професійних обов'язків) та оцінний (самооцінка своєї професійної підготовки і її відповідності вимогам діяльності) [3, с. 63].

Однак виявилось, що середньостатистичні пересічні мешканці України не мають ані досвіду, ані навичок поведінкових, когнітивних, емоційних у контексті періоду воєнних дій.

Переживання стресу – процес індивідуальний. Науковцями доведено, що близько 80 відсотків людства має високий потенціал самовідновлення і не стикаються з явищами: від гострої стресової реакції до посттравматичного стресового розладу (ПТСР).

«Травматичний стрес – це особлива форма загальної стресової реакції, за якої відбувається перевантаження психологічних, фізіологічних та адаптаційних можливостей людини. У цьому випадку стрес для людини є травматичним та може стати причиною психологічної травми» – зазначає О.Туриніна [4, с.25].

Ступінь впливу травматичних подій визначається за допомогою психодіагностичних інструментів (опитувальники і шкали, бесіди, інтерв'ю, тощо). Автори навчального посібника «Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи називають психодіагностику – це один із перших етапів у процесі надання психологічної допомоги. На їх думку, процедури діагностування, окрім оцінювання, важливі для встановлення довірливих стосунків з клієнтом, його

інформування і підтримування, збирання інформації про проблеми фізичного та психологічного здоров'я, налагоджування співпраці тощо. Оцінювання виконує функцію мотивування до продовження спілкування з психологом та іншими фахівцями» [2, с. 86].

У ході емпіричного дослідження, з метою визначення впливу пережитої події серед мешканців міста Чернігів, було використано методу «Шкали оцінювання впливу травмивної події (**Impact of Event Scale - Revised, IES-R**)». Вибірку склали 30 чоловік, з них 12 жінок та 18 чоловік. Опитувальник включає в себе двадцять два питання, з інтерпретацією оцінювання характеру реагування на травмуючі події від нуля до п'яти балів. Узагальнення оцінювання зводяться до трьох варіантів: до 30 балів – низька реакція на стресову ситуацію (травму), від 30 до 50 балів – помірна реакція на стресову ситуацію (травму), більше 50 балів свідчать про виражену реакцію на стресову ситуацію (травму). Для деталізації ситуативних проявів автором виокремлені субшкали: «вторгнення», «уникнення», «фізіологічна збудливість». Перший варіант шкали оцінки впливу травматичної події було опубліковано ще в далекому 1979 році Марді Горовицем зі співавторами та складався із п'ятнадцяти пунктів.

На думку автора до першої категорії відносяться симптоми вторгнення, які включають нічні кошмари, нав'язливі думки тощо. До другої категорії належать симптоми уникнення, або зниження реактивності, пом'якшення, уникнення негативних емоцій, що пов'язані з травмивною подією. «Фізіологічна збудливість», пункти до цієї категорії були додані пізніше, характеризуються наявністю злості, збудливості, флешбеків, безсонням, розсіяністю тощо.

У результаті проведення діагностики виявлено, що 30% респондентів мають показник помірної реакції на травмивну подію та 13,3% – виражену реакцію. Переважна більшість, а саме, 63,3% мають симптоми категорії уникнення. Деякі потенційні респонденти дослідження відмовлялися від участі в опитуванні, проглянувши опитувальник, або висловлювали зауваження щодо компетентності анкетування, або приймали формальну участь в дослідженні з нульовим результатом, що, у свою чергу, свідчить, на мою думку, про наявність симптоматики уникнення. При порівнянні результатів дослідження виявлено, що за умови вираженої реакції на стресову ситуацію (травму) як у чоловіків, так і у жінок наявні ознаки лише симптомів категорії фізіологічної збудливості.

На сьогоднішній день місто Чернігів територіально далеко від активних бойових дій. Адаптивні захисні механізми організму сприяють пристосуванню чернігівців до умов сьогодення. Але це не означає, що травматизація населення на цьому припинилась.

Аналізуючи результати вільної бесіди з респондентами дослідження, можна зробити висновок, що основна особливість травматизації цивільного населення чернігівського регіону полягає в постійній потенційній загрозі життю при ймовірній ракетній атаці; а у мешканців прикордоння, – вірогідності проникнення диверсійно-розвідувальних груп. Аспект невідомого, розуміння, що змінити ситуацію особисто суттєво не має можливості, викликають відповідні рефлексії. Апатія, депресивні настрої і навіть фрустрація, вірогідні наслідки щоденних психологічних коливань. Сучасні технології також додають складнощів. Постійний перегляд новин, телеграм каналів таких як, наприклад, «Карта повітряних тривог» (канал всеукраїнського масштабу) виступає інформаційним чинником травматизації. Фактор невідомості в разі очікування рідної людини-військовослужбовця або полоненого за рівнем психологічного навантаження може виявитися непідйомним. Небезпека буває різною і різноманітність реакцій може залежати від того, наскільки травмивна подія була тривалою, приголомшливою, раптовою, безвихідною тощо.

Висновки. У воєнний період реакція людини може бути різноманітною: від тимчасового, помірнього стресу, до психологічних травм, що несуть безліч негативних наслідків для здоров'я, такі як депресія, суїцидальна поведінка, зловживання психотропними речовинами, посттравматичний стресовий розлад, психосоматичні розлади.

У ході аналізу даних нашого дослідження можна зауважити, що в умовах сьогодення поняття «травма» явище дуже поширене та все частіше вживається поняття «психологічна травма». Під час стресової ситуації соромитися емоційних проявів не варто, а тим паче боятися

їх. Доцільно вчитися їх опанувати, знаходити шляхи безпечного співіснування. З метою зниження психологічного тиску бажано зменшити, або звести до нуля, перегляд новин, телеграм каналів, ютюб та інших ресурсів з воєнною тематикою, тобто задіяти метод інформаційної гігієни. Такі прості речі як спорт, здоровий спосіб життя (правильне харчування, режим сну тощо), спілкування в колі родини та з друзями, усвідомлення життя «тут і зараз», самоконтроль, діяльність в межах можливого, може стати рятівним балансиром психологічного здоров'я навіть під час війни. У разі загострення симптомів та неспроможності справитися самотужки необхідно звернутися за спеціалізованою допомогою.

Список використаних джерел та літератури

1. [Представники ДСНС взяли участь у презентації дослідження психологічного стану суспільства в умовах повномасштабної війни \(dsns.gov.ua\)](https://bit.ly/3vKP6Va) Соціологічна група «Рейтинг». (2022, 6 квітня). Восьме загальнонаціональне опитування: Україна в умовах війни. <https://bit.ly/3vKP6Va>
2. Пророк Н. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи. Том 1. Київ. 2018. 208 с.
3. Синявський В.В., Сергєєнкова О.П. Психологічний словник. / за ред. Н.А. Побірченко. Київ, 2007. 336 с.
4. Туриніна О. Л. Психологія травмуючих ситуацій. Київ, 2017. 160 с.

УДК 374.015.3:172.15]:37.064.1

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ ПЕДАГОГІВ І БАТЬКІВ У ВИХОВАННІ ПАТРІОТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ ВИХОВАНЦІВ ЗАКЛАДІВ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Риженко Наталія, магістрантка факультету педагогіки, психології, соціальної роботи та мистецтв.

Науковий керівник – канд. пед. наук доц. **Конончук А. І.**, кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи.

Анотація: у статті висвітлюються особливості взаємодії педагогів і батьків у вихованні патріотичних цінностей вихованців закладів позашкільної освіти. Охарактеризовані та проаналізовані педагогічні умови виховання патріотичних цінностей в освітньому процесі закладів позашкільної освіти з опорою на науково-методологічний базис. Розглянуто наукові підходи до понять: «взаємодія», «патріотичне виховання», «патріотичні цінності» а також охарактеризовано їх значення та виявлено ключові відмінності між їх науковим трактуванням. Виділено та охарактеризовано патріотичні цінності.

Ключові слова: взаємодія, патріотичні цінності, заклад позашкільної освіти.

Постановка проблеми. У нинішніх важких умовах, у яких перебуває наша країна у зв'язку з повномасштабним вторгненням РФ, пріоритетного значення набуває формування патріотичних цінностей у сучасного підростаючого покоління. Наше суспільство активно об'єднується для того, щоб виховувати у дітей такі цінності, зокрема, слід зазначити активність у напрямку патріотичного виховання закладів позашкільної освіти. У цих закладах освітній процес побудований таким чином, що органічно поєднує у собі національне, громадянське, моральне, сімейне, естетичне, правове, екологічне, фізичне та трудове виховання. Особливо значимим є те, що діяльність даних закладів щодо патріотичного виховання охоплює всіх учасників освітнього процесу (дітей, батьків, педагогів) та сприяє формуванню та утвердженню у вихованців національних та загальнолюдських цінностей. Виходячи із вищезазначеного, важливості у вихованні патріотичних цінностей у дітей набуває саме взаємодія батьків та педагогів у даному напрямку роботи, яка

враховує вікові особливості вихованців, єдність та послідовність у виховних діях. Для дітей педагоги і батьки мають створити таке виховне середовище, де пануватиме доброзичлива творча емоційно-позитивна атмосфера, яка стимулюватиме різноманітну цікаву пізнавальну діяльність учнів для розкриття потенціалу особистості, розвитку, вияву й застосування кращих моральних і громадянських якостей.

Мета дослідження: *охарактеризувати та проаналізувати особливості взаємодії педагогів і батьків у вихованні патріотичних цінностей вихованців закладів позашкільної освіти.*

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Педагогічні засади взаємодії освітніх закладів із сім'єю, зокрема, аспекти спільної діяльності сім'ї із закладом позашкільної освіти, розкриті у роботах Н. Виноградової, Л. Врочинської, Л. Загік, Л. Калуської, В. Котирло, Т. Маркової, Л. Сухаревої та ін. Так, Л. Загік належить розробка вимог до стилю взаємин з дітьми та їх батьками, визначення принципів взаємодії закладу позашкільної освіти і сім'ї, рекомендації педагогам щодо роботи з сім'єю. Л. Сухаревою розроблено зміст і методи педагогічної освіти батьків. У працях В. Котирло науково обґрунтовано педагогічні умови ефективної взаємодії закладу позашкільної освіти і сім'ї з проблеми патріотичного виховання дітей шкільного віку. У дослідженні Л. Врочинської представлені проблеми виховання гуманної поведінки школярів. Співробітництву педагогів закладів позашкільної освіти з сім'єю щодо виховання засобами народних традицій присвячено дослідження Л. Калуської. На необхідність створення в закладі позашкільної освіти умов для співпраці родини та педагогів у народознавчому вихованні дітей вказують А. Пономарьов, Ю. Руденко та ін. Ґрунтовні дослідження українських народних виховних традицій здійснили також науковці С. Килимник, О. Макаренко, М. Стельмахович, В. Сухомлинський, П. Щербань та ін. У докторській дисертації В. Кульчицького розглядаються три базові педагогічні умови співпраці педагогів і батьків: дотримання основних принципів педагогічної роботи у вигляді систематичності, взаємодії та позитивного ставлення. У дисертаційній праці Г. Коломієць досліджується феномен педагогічних умов патріотичного виховання у рамках їх застосування у військово-спортивних іграх. Дисертація С. Тесленко присвячена питанню патріотичного виховання дітей дошкільного віку. Дослідниця, висвітлюючи цю проблему, запроваджує інноваційні педагогічні умови і обґрунтовує своє бачення необхідністю впровадження україномовного контенту в зміст національно-патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку[3].

Отже, слід зазначити, що різні аспекти наукової проблеми взаємодії сім'ї та педагогів у формуванні патріотичних цінностей вивчалися і є актуальними. На основі аналізу психолого-педагогічної літератури нами було виявлено, що формування патріотичних цінностей у дітей вимагає ефективної співпраці між сім'єю та педагогами. Ось деякі концептуальні засади взаємодії сім'ї та педагогів у цьому процесі:

1) спільні цілі: сім'я та педагоги повинні визначити спільні цілі і цінності, пов'язані з патріотичним вихованням дітей. Це може бути підтримка рідної культури, вивчення історії країни, розвиток патріотичних почуттів тощо. Взаємодія та комунікація передбачає, що сім'я та педагоги повинні підтримувати відкрите спілкування та обмін інформацією. Це включає в себе батьківські збори, регулярний контакт і спільні заходи для обговорення питань патріотичного виховання.

2) рольова модель: педагоги повинні слугувати прикладом у формуванні патріотичних цінностей. Їхні власні патріотичні вчинки та відношення можуть впливати на учнів і надихати їх.

3) включення сім'ї: вона передбачає те, що батьки повинні бути залучені до навчального процесу і виховання дітей. Вони можуть відвідувати заходи, брати участь у патріотичних проектах та підтримувати дітей в їхньому розвитку. Підтримка і практична допомога має на увазі, що педагоги можуть надавати батькам практичну допомогу і ресурси для виховання патріотичних цінностей вдома. Це може включати в себе поради щодо літератури, відвідування музеїв, організацію сімейних подій тощо.

4) гнучкість та індивідуальний підхід: він полягає у тому, що кожна родина має свої унікальні потреби та особливості. Педагоги повинні приділяти увагу індивідуальним особливостям кожної родини та враховувати їх в плануванні патріотичних активностей [4].

Таким чином, взаємодія між сім'єю та педагогами є важливою умовою формування патріотичних цінностей у дітей. Важлива роль у ефективності такої взаємодії належить врахуванню концептуальних засад співпраці педагогів і батьків.

Виклад основного матеріалу. У психолого-педагогічній науці поняття «взаємодія» відіграє важливу роль і має свої особливості. Воно вказує на процес взаємодії між різними факторами, такими як учні, вчителі, батьки, програми навчання, середовище та інші, в контексті освіти та виховання. Нами було досліджено та проаналізовано декілька аспектів взаємодії в психолого-педагогічній науці, а саме:

1. Взаємодія учень-вчитель:

- Ця взаємодія охоплює всі аспекти навчання та виховання в навчальному середовищі. Вчителі надають інструкції, надихають учнів, оцінюють їхні досягнення, створюють структуру уроків і сприяють розвитку навичок та знань учнів.

2. Взаємодія учень-учень:

- Учні також взаємодіють один з одним під час навчання. Вони співпрацюють, обмінюються інформацією, розвивають соціальні навички і взаємодіють в групових проектах.

3. Взаємодія школа – сім'я:

- Важливою є взаємодія між навчальним закладом і сім'єю учнів. Батьки грають важливу роль у вихованні та навчанні дітей, і співпраця між школою і сім'єю сприяє кращим результатам навчання.

4. Взаємодія програм та методів навчання:

- Вчителі взаємодіють з навчальними програмами та методами навчання, обираючи ті, які найкраще відповідають потребам та можливостям їхніх учнів.

5. Взаємодія вихованця з оточуючими середовищем:

- Ця форма взаємодії вказує на взаємодію дитини зі своїм оточенням, включаючи однолітків, дорослих, культурні та соціальні впливи.

Отже, взаємодія в психолого-педагогічній науці вивчається для розуміння та оптимізації процесів навчання і виховання. Вона допомагає вчителям, педагогам і батькам розробляти ефективні стратегії впливу на учнів і допомагає покращити результати освіти.

Ще одним суттєвим поняттям для нашої наукової роботи є поняття «педагогічна взаємодія у патріотичному вихованні». Педагогічна взаємодія у контексті патріотичного виховання відіграє особливу роль і має свою специфіку. Сутність цієї взаємодії полягає у створенні умов для формування патріотичних цінностей, почуття національної приналежності та готовності віддати свої зусилля для блага рідної країни[2]. Нами було досліджено та проаналізовано основні аспекти педагогічної взаємодії в патріотичному вихованні дітей, зокрема:

1. Створення патріотичного середовища. До нього відносимо наступне: педагоги повинні створити сприятливе оточення для розвитку патріотичних цінностей серед учнів. Це може включати у себе вивчення історії, культури та традицій своєї країни, організацію патріотичних заходів, вивчення національних символів.

2. Підтримка та взаємодія з батьками. Мається на увазі, що педагоги повинні співпрацювати з батьками, щоб спільно виховувати у дітей патріотичні цінності. Це може включати в себе батьківські збори, групи підтримки та спільні заходи.

3. Сприяння розвитку критичного мислення. Педагоги повинні сприяти розвитку критичного мислення серед учнів, допомагаючи їм аналізувати інформацію про свою країну, розуміти історичні події та культурні особливості.

4. Педагогічна взаємодія через приклад. Вчителі повинні слугувати прикладом патріотичної поведінки та відданості своїй країні. Їхня власна патріотичність може впливати на учнів і надихати їх на виховання патріотичних почуттів.

5. Використання різноманітних методів і засобів. Педагоги повинні використовувати різноманітні методи та засоби, такі як ігри, лекції, дискусії, відвідування музеїв і пам'яток, для відображення патріотичних аспектів у навчальному процесі[1].

Таким чином, педагогічна взаємодія педагогів і батьків у патріотичному вихованні дітей має на меті створення позитивного патріотичного ставлення до рідної країни, розуміння її цінностей та готовності активно долучатися до підтримки та розвитку свого суспільства. Взаємодія між закладом позашкільної освіти і сім'єю є ключовою для успішного виховання та навчання дітей.

Для більш досконалого розуміння даної взаємодії розглянемо та проаналізуємо принципи, на яких вона ґрунтується, які допомагають створити сприятливе середовище для розвитку дітей. *Партнерство* передбачає, що взаємодія повинна ґрунтуватися на відчутті однакової важливості сім'ї та закладу позашкільної освіти у даному процесі. Обидві сторони повинні відчувати, що їхні думки та дороги важливі, і разом вони спільно працюють для кращого розвитку дитини [8]. *Відкрита комунікація* говорить нам про те, що спілкування між сім'єю та закладом освіти повинно бути відкритим та чесним. Батьки та вихователі повинні бути готові ділитися інформацією, висловлювати свої думки та сприймати думки і погляди одне одного. *Індивідуальний підхід* передбачає те, що заклад позашкільної освіти повинен враховувати індивідуальні потреби та особливості кожної дитини. Батьки повинні бути включені в процес прийняття рішень про виховання та навчання своєї дитини. *Спільні цілі* спрямовані на те, що сім'я та заклад позашкільної освіти повинні встановити спільні цілі для навчання та виховання дітей. Це допоможе створити єдиний підхід для розвитку дитини та забезпечити їй послідовність та стабільність. *Взаємна підтримка* передбачає те, що сім'я та заклад позашкільної освіти повинні підтримувати один одного у спільній роботі над розвитком дитини. Це включає в себе підтримку батьків у ролях, які вони виконують вдома, і підтримку вчителів у їх професійній роботі. *Взаємодія на рівних* має на увазі, що взаємодія між сім'єю та закладом освіти має бути рівноправною, де обидві сторони враховують інтереси дитини та працюють для її кращого майбутнього[5].

Вивчаючи проблему взаємини педагогів з батьками, слід зазначити, що такі взаємини можуть бути різноманітними, і вони в значній мірі визначаються стилем спілкування, який обирають педагоги. Науковці зазначають, що важливо мати на увазі, що стиль взаємодії може залежати від конкретних обставин і індивідуальних особливостей батьків та вчителів. У психолого-педагогічній науці виділяють такі основні стилі взаємин між педагогами та батьками. *Кооперативним стилем* передбачено, що педагоги та батьки співпрацюють із загальною метою - добробуту та успіху дитини. Вони відкриті для обміну ідеями, пропозиціями та інформацією[6]. *Спільна комунікація* сприяє покращенню навчання та розвитку дитини. *Авторитарний стиль* характеризується тим, що вчителі виявляють високий рівень контролю та вимагають виконання своїх вимог. Батьки можуть відчувати себе менш впливовими в рішеннях, пов'язаних із навчанням дітей. *Демократичний стиль* - педагоги сприймають батьків як рівноправних партнерів у вихованні та навчанні дітей. Вони працюють разом з батьками, слухаючи їхні ідеї та погляди. *Діалоговий стиль* передбачає, що взаємодія між педагогами та батьками ґрунтується на відкритому діалозі. Педагоги пояснюють свої методи та стратегії, а батьки можуть висловлювати свої власні погляди та бажання. *Адаптивний стиль* - педагоги, які використовують цей стиль, враховують індивідуальні потреби та особливості батьків. Вони пристосовують свій підхід для оптимального спілкування з кожним із батьків [7].

Отже, стиль взаємодії між педагогами та батьками залежить від конкретного контексту і ситуації. Важливо враховувати той факт, що кожен батько та вчитель унікальні, і зусилля мають спрямовуватися на спільне досягнення кращих результатів для дітей.

Науковий інтерес для нашого дослідження становить поняття «патріотичні цінності». У тлумачному словнику української мови поняття патріотичні цінності трактується як ідеали та переконання, які підтримують національну гідність, єдність та розвиток. Ось декілька патріотичних цінностей і їх характеристики: любов до Батьківщини, відданість та вірність, гідність,

відповідальність та обов'язок, гордість за історію та культуру, співчуття та підтримка, відкритість до різноманітності, волонтерство та громадська активність, справедливість та рівність, патріотична освіта. Дані патріотичні цінності є основою для розвитку національного патріотизму та відчуття причетності до власної країни. Вони сприяють формуванню гармонійної громадянської ідентичності і допомагають підтримувати сталість і процвітання нації[4].

Аналізуючи психолого-педагогічну літературу, слід зазначити, що взаємодія педагогів та батьків є важливою умовою успішного виховання патріотичних цінностей у дітей. Науковці вказують на такі ознаки взаємодії: спільні цілі і цінності (педагоги та батьки повинні поділяти спільні патріотичні цінності і цілі щодо виховання дітей. Це створює єдність в підході до виховання); комунікація та обмін інформацією (важливо, щоб педагоги та батьки регулярно спілкувалися та обмінювалися інформацією про успіхи та труднощі, з якими стикаються діти в процесі виховання патріотичних цінностей); спільні заходи (організація спільних заходів, таких як відвідування історичних пам'яток, участь у святах та обрядах, спільні екскурсії, що допомагає дітям краще розуміти та відчувати патріотизм); підтримка навчання (батьки та педагоги можуть підтримувати навчання дітей з відповідних предметів або тем, надавати додаткову літературу та ресурси для дослідження); приклад для наслідування (як педагоги, так і батьки повинні бути прикладом для дітей в усьому, пов'язаному з патріотичними цінностями; це може включати участь у громадських заходах, підтримку благодійних організацій, дотримання законів тощо); діалог та відкритість (важливо відкрито обговорювати питання, пов'язані з патріотизмом, і дозволяти дітям висловлювати свої погляди та питання. Діалог стимулює розвиток критичного мислення); спільні проекти та діяльність (організація спільних проектів та діяльності, спрямованих на підтримку патріотичних цінностей, залучає батьків та педагогів до спільної роботи); вдосконалення виховних методів (педагоги та батьки можуть разом вивчати і впроваджувати кращі методи виховання патріотизму, а також розробляти програми і проекти для дітей); підтримка патріотичного середовища (спільна робота батьків та педагогів може включати створення патріотичного середовища вдома та навчальному закладі, включаючи прикраси, афіші та стенди)[3].

Висновки і перспективи подальших досліджень.

Патріотичні цінності як важлива складова громадянської ідентичності підрастаючих поколінь має велике значення для розвитку суспільства, його культури та майбутнього. Тому співпраця між педагогами і батьками у вихованні патріотичних цінностей дітей є ключовою для формування патріотизму та готовності приділяти увагу суспільним потребам і цінностям, виховання відповідальності за свою країну, гідності, громадянської активності та участі у вирішенні суспільних проблем. Взаємодія педагогів та батьків в процесі виховання патріотичних цінностей у вихованців закладів позашкільної освіти є важливою та актуальною умовою ефективності такого процесу. Особливості цієї взаємодії пов'язані з реалізацією спільної мети, спільної діяльності по її досягненню, освітою і навчанням, власним прикладом, вихованням громадянської активності, демократичним стилем спілкування.

Список використаних джерел та літератури

1. Горенко В. Виховання патріотизму в сучасній освіті: теорія і практика. Київ: Видавництво «Освіта», 2018. 19 с.
2. Савченко Л. Роль батьків у формуванні патріотичних цінностей дітей. Київ: Видавництво «Педагогічна думка», 2017. 18с.
3. Курочка О. Особливості взаємодії педагогів і батьків у вихованні патріотизму у дітей молодшого шкільного віку. *Педагогіка та психологія*. 2016. №2. С.15
4. Петренко Н. Виховання патріотичних цінностей у дітей через позашкільну освіту. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2015. №4. С. 23
5. Білик І. Патріотичне виховання в сім'ї: теорія та практика. Київ: Видавництво «Освіта», 2014. 200 с.

6. Семененко О. Взаємодія педагогів і батьків у вихованні патріотичних цінностей в умовах позашкільної освіти. *Педагогічний дискурс*. 2013. №2. С. 18
7. Рудніцька Л. Патріотичне виховання дітей та підлітків: теорія та практика. Київ: Видавництво «Освіта», 2012. 400 с.
8. Журавльова Т. Роль родини у вихованні патріотичних цінностей дітей. *Педагогіка і психологія*. 2011. №1. С.30
9. Якименко С.В. Педагогічні аспекти виховання патріотизму в позашкільних закладах. *Педагогічний аспект*. 2010. №3. С.48

УДК 37.013.42-058.833:2-457

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МОЛОДОГО ПОДРУЖЖЯ ДО ВИКОНАННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ОБОВ'ЯЗКІВ

Сарана Дарина, Шокун Дарина, магістрантки факультету педагогіки, психології, соціальної роботи та мистецтв.

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Качалова Т. В.**, кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи.

Анотація. У даній статті розглядається соціально-педагогічна діяльність з формування готовності молодого подружжя до виконання обов'язків батьків. Проаналізовано такі компоненти: статеве виховання, демографічне виховання молоді, формування контрацептивної культури, підготовка до прокреативної діяльності, психолого-педагогічна підготовка майбутніх батьків, підготовка до сімейного життя, соціально-педагогічна просвіта молодих батьків. Особливу увагу приділено діяльності територіальної громади з формування усвідомленого батьківства молоді.

Ключові слова: усвідомлене батьківство, молоде подружжя, батьківські обов'язки, соціально-педагогічна робота.

Актуальність. Сім'я як важливий інститут соціалізації реалізує політику держави через збереження та передачу життєвого досвіду народу, його морально-етичних цінностей. У ній закладаються перші уявлення дитини щодо виконання ролей чоловіка/жінки, батька/матері. Лише материнська і батьківська любов, піклування є гарантом та основною умовою психічного, фізичного, духовного розвитку дитини, адже її самопочуття визначається задоволенням у сім'ї найголовніших потреб: любові та довіри, самостійності, самоствердження та визнання. Саме таке батьківство є відповідальним і усвідомленим.

Важливо зазначити, що сучасні соціально-економічні умови життя українського суспільства неоднозначно позначилась на функціонуванні сім'ї як виховному інституті, породила виникнення нових проблем, пов'язаних із втратою таких загальнолюдських цінностей, як родина, рід, батьківство, материнство.

Життя підтверджує, що запорукою особистого щастя кожної людини є створення сім'ї та народження дітей. Досвідом підтверджено, що без дітей, без сім'ї людське життя збіднене і неповне. Проте, бути подружжям чи батьками дуже непросто. Сімейне щастя не дається просто, воно є результатом того, наскільки добре люди знають один одного, наскільки вони будуть дотримуватись законів сімейного життя і батьківства. Ось чому важливо розуміти поняття «батьківство» і цілеспрямовано формувати усвідомленість і відповідальне ставлення молоді до виконання батьківських обов'язків.

Постановка проблеми.

Аналіз наукової літератури з питань соціально-педагогічної діяльності, спрямованої на формування почуття батьківства у молоді, свідчить про те, що на сьогодні в Україні наявна

обмежена кількість комплексних соціально-педагогічних заходів, спрямованих на формування почуття батьківства у молоді. Формування усвідомленого батьківства молодих людей відбувається здебільшого в рамках окремих його компонентів.

Незважаючи на значну кількість наукових праць з проблем статевого виховання, підготовки учнівської молоді до шлюбу та усвідомленого батьківства, роль соціального педагога у вирішенні цих питань майже не досліджувалася. Отже, на сучасному етапі залишається актуальною потреба в спеціально розроблених програмах роботи зі старшокласниками, щодо їх підготовки до майбутнього сімейного життя та усвідомленого батьківства, в яких враховувалася б специфіка віку при викладанні матеріалу. Основною метою даних програм повинна бути не тільки загальна поінформованість молоді щодо питань сім'ї, а й сприяння ціннісному самовизначенню, особистісному та емоційно-чуттєвому розвитку учнів. Даний підхід, на нашу думку, слугуватиме тим механізмом, який буде мати вплив на формування усвідомленого ставлення до власного майбутнього загалом, та ставлення до себе як сім'янина, батька чи матері зокрема.

Метою дослідження є обґрунтування соціально-педагогічних аспектів (змісту, напрямів) роботи соціального педагога з формування усвідомленого батьківства молодого подружжя готовності до виконання батьківських обов'язків.

Аналіз сучасної наукової літератури. Особливу увагу до батьківства вчені різних наукових галузей (психології, соціології, соціальної педагогіки) стали приділяти в останні десятиріччя. З позиції системного підходу феномен батьківства можна розглядати як підсистему в системі сім'ї та водночас як відносно самостійне утворення.

Аналіз літератури дозволив визначити тенденцію, яка відображає деформацію соціальних і моральних цінностей у свідомості молоді щодо шлюбу та створення сім'ї. З одного боку, сучасна молодь досить рано починає статеве життя, а з іншого – виявляється психологічно не готова до створення сім'ї та виконання батьківських обов'язків.

Проблема підготовки молоді до виконання ролей батька/матері знаходиться в полі зору науковців різних галузей. Молода сім'я, особливості її функціонування і розвитку досліджувалися соціологами (Н.Головатий, І.Демент'єва, Н.Юркевич та ін.); психологами (Т.Андрєєва, О.Бодальов, О.Бондарчук та ін); соціальними педагогами (Т.Алексєєнко, А.Капська, В.Кравець, В.Кузь та ін). Формування педагогічної культури батьків досліджували Н.Гусак, І.Гребеннікова, Т.Кравченко, С.Толстоухова; формування культури та готовності до материнства – І.Братусь, В.Брутман, Н.Максимовська, О.Нестєрова та ін.; формуванню усвідомленого батьківства приділялась увага у дослідженнях Л.Буніної, Т.Веретенко, Р.Овчарової, Н.Шевченко та ін. Теоретичні та практичні проблеми девіантного материнства, психологічне підґрунтя аномальної материнської поведінки розкривають І. Братусь, В. Брутман, А. Варга, Т. Гурко, О. Ісупова та інші. Проте, недостатньо вченими визначаються особливості формування навичок усвідомленого батьківства в учнівської молоді.

Достатньо широко вивчаються проблеми підготовки молоді до формування усвідомленого батьківства в працях Л. Буніної, І. Братусь, В. Кравця, В. Кікінежді, О. Кізь, Г. Лактіонової, Н. Шевченко та сутності батьківства – В. Кравець, І. Зверєва, О. Безпалько, І. Братусь, Л. Буніна, О. Лещенко; усвідомленого батьківства в психологічному аспекті - І. Кон, Г. Філіпова, А. Співаковська, тощо. О. Могилєвська – досліджувала процес підготовки майбутніх матерів(вагітних) до батьківства.

Виклад основного матеріалу.

Українські дослідники О. Кізь, О. Кікінежді та В. Кравець проаналізували структуру формування свідомого батьківства у молоді та виокремили такі складові цього процесу [3, с. 38]:

- демографічна освіта молоді (спрямована на формування правильних репродуктивних установок)
- формування контрацептивної культури, підготовка до дітородної діяльності (інтимні стосунки як засіб відтворення нових поколінь, народження дітей)

- психолого-педагогічна освіта майбутніх батьків (шляхом набуття знань, за допомогою розвитку умінь та навичок виконання батьківських функцій) [2, с. 39].

Зважаючи на вище сказане, ми вважаємо, що до розглянутих у дослідженнях складових формування свідомого батьківства молоді буде доцільно додати такі компоненти, як статеве виховання та підготовку молоді до сімейного життя.

Враховуючи ці аспекти питання, необхідно розглянути кожен компоненту формування усвідомленого батьківства молоді більш детально.

I. Месері розглядає **статеве виховання** як тривалий процес свідомого і цілеспрямованого впливу на особистість з метою формування статевої свідомості, навичок статевої поведінки та засвоєння особистістю певних стандартів і культурних норм, якими керується суспільство на сучасному етапі розвитку [4, с. 114]. Статеве виховання передбачає формування у юнаків і дівчат культури духовності, високих моральних якостей, правил поведінки, відповідальності за вчинки, дружби, кохання та інтимних почуттів.

Статеве виховання дітей та підлітків в Україні здійснюється переважно в загальноосвітніх навчальних закладах, а його мета ґрунтується на необхідності знань з анатомії та фізіології статевих органів людини та їх функцій, потреби правильно розуміти сутність моральних норм і поглядів у сфері гендерних відносин та керуватися ними в усіх сферах діяльності, формувати в учнів сутність сексуальності [3, с. 147].

Іншим елементом формування усвідомлених батьківсько-дитячих стосунків є **демографічна освіта** молоді.

Алексєєнко Т. Ф. розглядає демографічну освіту як один із напрямів формування свідомого батьківства. Він стверджує, що «свідома орієнтація юнаків і дівчат на багатодітність має виконувати функцію своєрідного узгодження репродуктивних (відтворення потомства) і репродуктивних (відтворення населення) потреб» [1, с. 25].

Наука виділила два відносно самостійні, але послідовно взаємопов'язані напрями у здійсненні демографічної освіти молоді:

- Перший - допомога молодим людям у розумінні сучасної демографічної ситуації та її численних наслідків;

- Другий - формування та розвиток емоційно-особистісних цінностей дитини, які складають основу духовної близькості між подружжям та розвитку особистості [3, с. 37].

Змістова частина демографічної освіти молоді складається з трьох компонентів: когнітивного (пізнавального), афективного (емоційного) та поведінкового (мотиваційного). Когнітивний компонент відображає ставлення до певної кількості дітей, інтервалів між народженнями, ставлення до бажаної статі дитини, а також ставлення до вагітності та її щасливого завершення. Афективний компонент репродуктивних установок включає позитивні та негативні емоції, пов'язані з народженням певної кількості дітей. Поведінковий компонент характеризує силу мотивації до народження дітей та стійкість репродуктивних установок [3, с. 38].

Демографічна освіта в Україні здійснюється переважно представниками загальноосвітніх, спеціальних та вищих навчальних закладів, а також органами державної та громадської влади. Результати демографічної освіти виражаються, насамперед, у ставленні молоді до кількості дітей у їхніх майбутніх сім'ях. [3, с. 46].

На нашу думку, **формування репродуктивного здоров'я та підготовка до репродуктивної діяльності** є однаково важливими для усвідомленого батьківського образу молоді.

Репродуктивне здоров'я майбутніх батьків є основою для формування усвідомленого батьківства. За визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), репродуктивне здоров'я - це стан повного фізичного, психічного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб або розладів репродуктивних органів, тобто репродуктивне здоров'я означає здатність до задовільного і безпечного відтворення [4, с. 27].

Виходячи з цього визначення, головним критерієм репродуктивного здоров'я має бути добровільне рішення про розмір сім'ї, яке ґрунтується на праві визначати бажану кількість дітей

та інтервали між народженнями. Це рішення реалізується через формування репродуктивних установок та контроль репродуктивної поведінки [6, с. 84].

Контролюючи свою репродуктивну поведінку, молоді люди можуть обирати не тільки кількість дітей, але й час їх народження з урахуванням віку та соціально-економічних умов батьків, регулювати інтервал між народженнями та уникати небажаних вагітностей [3, с. 29].

Сьогодні питанням підготовки молоді до вагітності та пологів здебільшого займаються жіночі консультації та пологові будинки, але тільки для жінок. На жаль, чоловіки менше залучені до підготовки до вагітності та пологів, що негативно впливає на дитячо-батьківські та сімейні стосунки [6, с. 10].

Деякі автори вважають, що стабільність сімейних стосунків, особливо дитячо-батьківських, залежить від ступеня підготовки до шлюбу та створення сім'ї. Наступним елементом свідомого батьківського становлення молоді є її **підготовленість до сімейного життя**.

На думку І. М. Трубавіної, готовність до шлюбу - це «система соціально-психологічних установок особистості, яка визначає емоційно-позитивне ставлення до сімейного життя та шлюбних цінностей» [4, с. 96].

Алексєєнко Т. Ф. [1, с. 65], яка аналізувала питання готовності молоді до шлюбу як важливої сфери гендерної соціалізації, зазначає, що підготовка молоді до шлюбу має включати підготовку до різних аспектів сімейного життя:

- соціально-економічну готовність (здатність молодих людей матеріально забезпечувати себе та свою сім'ю)

- Соціальна готовність (здатність молодих людей дбати про себе та свою сім'ю матеріально);

- Моральна готовність (орієнтація на шлюб);

- Правова підготовка (знання основних норм сімейного права);

- Економічна та фінансова готовність (вміння будувати будинок, вести домашнє господарство, правильно розподіляти обов'язки між членами сім'ї, планувати і дотримуватися сімейних фінансів);

- Психологічна готовність до створення сім'ї та виконання подружніх ролей.

Останньою складовою формування свідомих батьків є **соціально-педагогічна освіта** молодих батьків, тобто підготовка до виконання батьківських і материнських функцій, формування педагогічної культури.

На думку І. Трубавіної, завданнями соціально-педагогічної освіти молодих батьків (у тому числі майбутніх батьків) на сучасному етапі є:

- 1) Допомогти батькам знайти інформацію, необхідну для розвитку і виховання дітей, зорієнтувати їх у цій інформації, зрозуміти потреби своїх дітей, створити умови для задоволення цих потреб, навчитися виховувати своїх дітей, ефективно використовувати існуючі інституції, що займаються питаннями здоров'я, харчування та психосоціального розвитку дітей;

- 2) підвищити впевненість батьків у собі, покращити стосунки між чоловіком і дружиною та дисциплінувати їхніх дітей; та

- 3) допомога батькам у розвитку життєвих навичок їхніх дітей [5, с. 97].

Соціально-просвітницька діяльність на рівні **територіальної громади**, спрямована на формування свідомого батьківства у молоді, що базується на розвитку та вдосконаленні когнітивних, емоційних та поведінкових елементів батьківства, а також формуванні індивідуальної позиції щодо виконання соціальної ролі батьків та створення сприятливих умов для гармонійного розвитку дітей у сім'ї. [4, с. 53].

Існує кілька груп сервісних НУО, які готують молодих людей до свідомого батьківства.

До першої групи належать організації, діяльність яких спрямована на профілактику негативних явищ у середовищі дітей та молоді. В рамках свідомої підготовки молодих людей до батьківства ця діяльність спрямована на профілактику ВІЛ/СНІДу та захворювань, що

передаються статевим шляхом, популяризацію здорового способу життя в цілому та репродуктивного здоров'я дітей та молоді зокрема [4, с. 54].

Другу групу громадських організацій соціального та освітнього спрямування становлять ті, які задекларували соціальну підтримку та допомогу дітям, молоді та сім'ям як основну мету своєї діяльності, що відображено в назві організації. За цією ознакою такі організації можна поділити на два типи [4, с. 57]: 1) представництва міжнародних організацій 2) національні громадські організації.

До третьої групи соціально-просвітницьких НУО належать організації, що працюють над формуванням усвідомлених батьківсько-дитячих стосунків серед молоді на комерційній основі [4, с. 58].

Основними формами та методами, які використовують громадські організації для реалізації таких програм, є організація та проведення семінарів, тренінгів, конференцій, прес-конференцій та круглих столів, створення клубів сімейного спілкування, розповсюдження інформаційних та методичних матеріалів [4, с. 61].

Висновки.

На основі аналізу наукових підходів вчених усвідомлене батьківство розглядається нами як соціально-педагогічне явище, що відображає форму батьківства, яка включає в себе сукупність якостей, знань, вмінь, навичок і передбачає виховання, навчання, розвиток дитини з метою забезпечення процесу формування всебічної та гармонійної особистості.

Важливою складовою процесу підготовки хлопців та дівчат до майбутнього сімейного життя є формування усвідомленого батьківства, як складного, системно організованого та відносно стійкого утворення, спрямованого на оптимальну адаптацію до виконання функцій батьків та ефективного функціонування в майбутньому сімейному житті.

Наразі проводиться різного роду соціально-педагогічна діяльність, спрямована на формування готовності молодого подружжя до виконання батьківських обов'язків. До неї відносяться: статеве виховання, демографічне виховання, формування репродуктивного здоров'я та підготовка молоді до прокреативної діяльності, підготовка до сімейного життя, соціально-педагогічна просвіта та діяльність територіальної громади. Всі ці види соціально-педагогічної діяльності мають створювати комплексний вплив на молодих людей задля формування здорових сімей.

Список використаних джерел та літератури

1. Алексєнко Т. Ф. Концептуалізація соціально-педагогічних основ сучасного сімейного виховання : дис. д-ра пед. наук : 13.00.05. Київ, 2017. 573 с.
2. Безпалько О.В., Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі. Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 208 с.
3. Красін С. А. Зміст і структура усвідомленого батьківства в контексті системного підходу. Наукові досягнення. Відкриття та шляхи розвитку педагогічної науки : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 20–30 травня 2020 р.). Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2020. С. 49–53.
4. Соціально-педагогічна діяльність територіальної громади з формування усвідомленого батьківства молоді : монографія. Хмельницький : Ун-т «Україна», 2017. 183 с.
5. Трубавіна І. М. Усвідомлене і відповідальне батьківство: спільне і відмінне. Вісник Луганського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Сер. : Педагогічні науки. 2013. № 13 (4). С. 96–101.
6. Фадєєв В.І., Лемещенко О.Р. Усвідомлене батьківство: сучасна модель сім'ї. Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія : зб. наук. пр. Крим. гуманітар. ун-ту. Ялта, 2013. Вип. 38(1). С. 165–170. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pspo_2013_38%281%29_29

ПОНЯТТЯ ЖЕРТВИ ТА ВІКТИМНОСТІ В ПСИХОЛОГІЇ

Ступак Сергій, магістрант факультету педагогіки, психології, соціальної роботи та мистецтв.

Науковий керівник – канд. біол. наук, доц. **Никоненко О. П.**, кафедра загальної та практичної психології.

В даному доробку ми розглядаємо поняття віктимності, як сукупності властивостей людини, обумовлених комплексом соціальних, психологічних і біофізіологічних умов, що сприяють дезадаптивному стилю реагування суб'єкта, що приводить до збитків для його фізичного або емоційно - психічного здоров'я.

Ключові слова: особистість, жертва, віктимна поведінка, суспільство, злочинність.

Постановка проблеми у загальному вигляді:

Термін «віктимна поведінка» виник в рамках кримінальної віктимології. Віктимологія (viktima - жертва, logos - знання) в буквальному перекладі означає «вчення про жертву». В широкому значенні представляє собою відносно самостійно розвиваюче навчання про жертви. Тривалий час, відповідаючи потребам соціальної практики, розвивався лише кримінальний напрям віктимології, представлений значною кількістю теоретичних і методологічних розробок вітчизняних і зарубіжних авторів. Проте в результаті неможливості вузького розгляду явища віктимності виникла необхідність системного підходу до даного явища в рамках міждисциплінарного аналізу. Таким чином, «віктимність» і «віктимна поведінка особи» стають предметом пильної уваги соціології, соціальної психології, психології особистості, психопатології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій:

Термін «віктимна поведінка» виник в рамках кримінальної віктимології. Віктимологія (viktima - жертва, logos - знання) в буквальному перекладі означає «вчення про жертву». В широкому значенні представляє собою відносно самостійно розвиваюче навчання про жертви. З'явившись спочатку як елемент народної творчості, віктимологія як науковий напрям почала складатися в 40-50-і рр. ХХ століття.

Створення віктимології пов'язане з іменами Ганса фон Гентіга і Бенджаміна Мендельсона. Час народження віктимології, очевидно, слід віднести до 1947-1948 рр., коли були опубліковані розроблені ними основні положення теорії. У 1948 р. Гентіг опублікував монографію «Злочинець і його жертва». Дослідження по соціобіології злочинності», в якій він сформулював і розвинув принципові положення віктимології. Гентіг виділяє три категорії понять, складаючих предмет віктимології: а) зазіхач-жертва, б) латентна жертва, в) стосунки між зазіхачем (завдавачем шкоди) і жертвою.

Термін «віктимна поведінка» виник в рамках кримінальної віктимології. Віктимологія (viktima - жертва, logos - знання) в буквальному перекладі означає «вчення про жертву». В широкому значенні представляє собою відносно самостійно розвиваюче навчання про жертви. З'явившись спочатку як елемент народної творчості, віктимологія як науковий напрям почала складатися в 40-50-і рр. ХХ століття.

Створення віктимології пов'язане з іменами Ганса фон Гентіга і Бенджаміна Мендельсона. Час народження віктимології, очевидно, слід віднести до 1947-1948 рр., коли були опубліковані розроблені ними основні положення теорії. У 1948 р. Гентіг опублікував монографію «Злочинець і його жертва». Дослідження по соціобіології злочинності», в якій він сформулював і розвинув принципові положення віктимології. Гентіг виділяє три категорії понять, складаючих предмет віктимології: а) зазіхач-жертва, б) латентна жертва, в) стосунки між зазіхачем (завдавачем шкоди) і жертвою.

Роботи Г. Гентіга стимулювали науковий пошук інших вчених. У 1958 р. М.Є. Вольфганг видав роботу «Типи вбивств», в якій, узагальнивши результати численних досліджень, типілізував ситуації, що складаються при взаємодії вбивць з їх жертвами.

У 1956 р. Г. Шульц увів поняття злочину на ґрунті особистих відносин між злочинцем і жертвою.

Тривалий час, відповідаючи потребам соціальної практики, розвивався лише кримінальний напрямок віктимології, представлений значною кількістю теоретичних і методологічних розробок вітчизняних і зарубіжних авторів.

Л.В. Франк розглядає «віктимну поведінку» через категорію віктимності, підкреслюючи, що всі типи віктимності існують у двох формах: потенційній та реалізованій.

Іншої точки зору дотримується Д.В. Рівман, що вказував, що існує «нормальна», «середня» і «потенційна» віктимність всіх членів суспільства, обумовлена існуванням у суспільстві злочинності.

Сучасна віктимологія як спеціальна соціологічна теорія здійснює комплексний аналіз феномену жертви, виходячи з теоретичних уявлень і моделей, спочатку розроблених у сфері інших соціальних дисциплін. Віктимологія - одна з наук про людину, яка вивчає поведінку, що відхиляється від норми безпеки.

Виокремлення недосліджених раніше частин загальної проблеми:

Аналіз розвитку вчення про жертву показав, що в даний момент немає однозначно теоретичного та операційного трактування основних понять і категорій віктимології, що призвело до необхідності дослідження змісту поняття віктимності жертви, віктимної поведінки та інших елементів понятійного апарату загальної теорії віктимології, з точки зору їх психологічного змісту.

Формулювання мети дослідження: Дослідити та проаналізувати поняття жертви та віктимності в психології.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих результатів:

Віктимність, на думку Л.В. Франка, - це «підвищена здатність людини» в силу її соціальної ролі і ряду фізичних і духовних якостей при визначених обставинах «ставати потерпілим».

Науковці розвиваючи думку Л.В. Франка, пропонують виділити чотири види такої «здатності»: «індивідуальну», «видову», «групову» і «масову».

У літературі поділяють віктимність на два інших головних види: загальна (що залежить від віку, статі, роду занять, соціального статусу) і спеціальна (що залежить від нестійкості в психічному плані, особливості волі алкогольної інтоксикації, особливостей волі і емоційної нестійкості). Як показує деякий аналіз, при нашаруванні цих двох типів віктимності ступінь її значно зростає.

Одним з перспективних напрямів кримінологічної віктимології є вивчення видів злочинів. Таке вивчення дозволяє отримати значну інформацію про віктимну поведінку, встановити фактори, що обумовлюють підвищену віктимність, зв'язати віктимну поведінку зі злочинною, таким чином, сприяючи розробці заходів, спрямованих на попередження злочинів.

Д.В. Рівман вважає за необхідне проводити класифікацію жертв також за віком, статтю; рольового статусу; морально-психологічними ознаками; тяжкістю злочину, від якого постраждала жертва; ступенем вини жертви, характером поведінки потерпілого.

Подальші дослідження, проведені Д.В. Рівманом, дали йому можливість дещо змінити класифікацію. Наступна класифікація заснована на характері і ступені вираженості особистісних якостей людини, визначають її індивідуальну віктимну схильність:

Універсальний (універсально-віктимний) тип;

Вибірковий (вибірково-віктимний) тип ;

Ситуативний (ситуативно-віктимний) тип;

Випадковий (випадково-віктимний) тип;

Професійний (професійно-віктимний) тип.

У сучасній юридичній та соціологічній літературі досить довгий час йшли дебати про визначення поняття жертви злочину.

Ряд авторів, ґрунтуючись на положеннях чинного кримінально- процесуального законодавства і матеріального права, стверджували, що жертвою злочину може бути тільки фізична особа, якій злочином заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду.

Наприклад, канадська вчена М. Бариль визначає жертву як особу (або групу осіб), яка перенесла безпосередньо посягання на свої основні права з боку іншої особи (або групи осіб), що діяли свідомо.

Жертва злочину визначається і як будь-яка особа, якій завдано шкоду або ушкодження іншою особою, яка відчуває себе потерпілим, повідомляє про це публічно, нормативно верифіковано як потерпілий і, отже, має право на отримання допомоги від державних, громадських або приватних служб.

Структурно визначення жертви злочину складається з наступних елементів: об'єкта, об'єктивно і суб'єктивно пов'язаного з ним джерела заподіяної шкоди і самої шкоди.

З точки зору кримінальної віктимології жертвою злочину визнається тільки особа, яка потерпіла від забороненого національним кримінальним законом діянням.

Проблема заподіяння шкоди фізичному здоров'ю, тілесної і психічної недоторканності жертви, аналіз характеристик матеріального збитку досить глибоко досліджені в теорії кримінального права та кримінології.

Проблема заподіяння шкоди фізичному здоров'ю, тілесної і психічної недоторканності жертви, аналіз характеристик матеріального збитку досить глибоко досліджені в теорії кримінального права та кримінології.

Для першої стадії травмування характерні шок, сумніви, для другої - страх прикрість, гнів. На третій стадії жертва «витісняє» завдану їй психічний шкоду, спрямовуючи свою енергію на інші сфери діяльності.

На жаль, у вітчизняній літературі проблеми дезадаптованості жертви злочину, яка не в змозі ні з чим впоратися після скоєного на неї нападу, звертають значно меншу увагу.

Не дивно, що дезадаптована поведінка, що відхиляється є як передумовою і наслідком віктимності, так і передумовою майбутньої кримінальної активності індивіда. Придбаний досвід жертви в соціальних конфліктах веде не тільки до рецидиву віктимності, але і до подальшої злочинної поведінки. Не випадково в сім'ях неповнолітніх, які вчинили агресивні злочини, спостерігається що частина батьків, грубо відносилися до своїх дітей: близько 80% правопорушників виросли в сім'ях, де їм не приділялося належної уваги [11, с.7], у 39 - 46% випадків у таких сім'ях відзначалися неодноразові агресивні конфлікти, що супроводжувалися сварками, образами, побиттям, застосуванням тілесних покарань до підлітків.

Висновки і перспективи подальших досліджень у цьому напрямку:

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що аналіз наукознавчих, статусних, поведінкових, нормативно-правових підстав і характеристик визначення потерпілих від злочинів дає підставу стверджувати, що жертвою злочину визнається будь-яка фізична особа (соціальна спільність, організація), якій злочином заподіяно фізичний, матеріальний або моральний збиток.

Список використаних джерел та літератури

1. Бовть, О.Б. Віктимна поведінка як психологічна проблема / О.Б.Бовть – К.: АКЛ, 2004. – с. 14-22.
2. Головкін Б. Віктимність як основна категорія віктимології. The Journal of Eastern European (Журнал східноєвропейського права). 2015. № 20. С. 6-13.
3. Кулик К. Щодо питання про типологію конкретної життєвої ситуації при вчинення розбещення неповнолітніх. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». Вип. 36. Т. 2. С. 88-92.
4. Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження) / за заг. ред. Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова. – Харків : Вид-во Кроссроуд, 2008. – 364 с.
5. Христин І. О. Сучасний стан латентної віктимності в Україні / І. О. Христин // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Економічна теорія та право : зб. наук. пр. / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Харків : Право, 2012. – №4 (11). – С. 196–204. – Бібліогр.: с. 203.
6. Юрченко О. Роль віктимної поведінки потерпілих при вчиненні насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи в Україні: дис.... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2004. 188 с.

ВПЛИВ ВІЙНИ НА ОСОБИСТІТЬ ПІДЛІТКА

Ткаченко Лариса, магістрантка факультету педагогіки, психології, соціальної роботи та мистецтв.

Науковий керівник – канд. психол. наук, доц. **Тимошенко О. А.**, кафедра загальної та практичної психології.

У статті висвітлюється особливості життєвої ситуації підлітків в умовах війни, описуються особливості життєстійкості особистості та смисложиттєві орієнтації в підлітковому віці.

Ключові слова: психологічні травми, життєстійкість, підлітковий вік, травматичні події.

Війна це збройна боротьба між країнами, державами за території, ресурси, сфери впливу, що супроводжується економічними і людськими втратами, нав'язуванням чужорідної політики з метою зміни політичного чи суспільного устрою, відмови від свободи та права вибору [1].

Життя людини за своїм наповненням суттєво відрізняється у мирний і воєнний час, що проявляється у ставленні особистості до самої себе, до інших людей та навколишнього світу.

Війна становить серйозну загрозу життю і здоров'ю дітей.

На відміну від мирного часу, коли особистість може вибудовувати близькі та далекі перспективи, планувати своє майбутнє, в умовах війни зростає фактор невизначеності, який має значний вплив на смисложиттєву сферу особистості підлітка.

Підлітковий період вважається найскладнішим у житті людини. Надмірна емоційність, дратівливість, бажання подобатися і бути сприйнятим – фізіологічно обґрунтовані особливості – які, однак, призводять до бажання змінитися тут і зараз, звернути на себе увагу, бути особливим і важливим [2].

Під час війни підлітки в різній мірі зіштовхуються з двома типами травматичних подій: несподівані травматичні події та довготривалі несприятливі події, що зумовлюють виникнення непродуктивних стратегій подолання труднощів.

У результаті цього підлітки значно частіше, ніж їх однолітки без досвіду перебування на війні, страждають від таких проблем як тривожний розлад, посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), депресія, дисоціативні розлади (добровільна соціальна ізоляція, деперсоналізація, дереалізація, небажання розмовляти, кататонічний синдром), поведінкові розлади (зокрема агресія, асоціальна і злочинна поведінка, схильність до насильства), а також більш схильні до зловживання алкоголем і наркотичними засобами. Отже, **довготривалий вплив насильства на дітей підвищує «ризик розвитку багатьох і нерідко тривалих форм фізичної, психологічної та соціальної дезадаптації».**

Психологічні травми, зумовлені війною, мають довготривалі наслідки для незрілої психіки: чим довший конфлікт, тим серйозніші симптоми.

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, десять відсотків людей, які пережили травматичну подію, пізніше матимуть симптоми психологічної травми, а ще десять відсотків демонструватимуть поведінкові зміни або психологічні розлади, які стануть перешкодою для повноцінної участі в повсякденному житті (найпоширенішими розладами є тривожний розлад, депресія і психосоматичні розлади). Найважливіші чинники, що визначають ступінь впливу війни на психічне здоров'я підлітків такі:

- відсутність базових ресурсів (як-от притулок, вода, їжа, освіта, охорона здоров'я, тощо);
- розрив сімейних стосунків (через втрату, розлуку або переміщення); - стигматизація і дискримінація (мають значний вплив на ідентичність); -песимістичний погляд на життя (постійне відчуття втрати та горя, нездатність уявити світле майбутнє) і нормалізація насильства.

Підлітки є активними членами суспільства, які створюють власні стратегії виживання і подолання труднощів та здатні самостійно вирішити: протистояти збройному конфлікту чи брати в ньому участь.

Останні психологічні дослідження показують, що, попри нелюдські умови, діти мають величезний потенціал життєстійкості, що дозволяє їм вирости та стати повноцінними індивідами всупереч отриманим психологічним травмам.

Дослідники визначили кілька захисних механізмів, найважливішими серед яких є: ефективні стратегії подолання труднощів, позитивна система переконань, здорові сімейні стосунки та дружба.

Бідність, неналежні житлові умови, домашнє насильство, дискримінація і соціальна ізоляція – це лише кілька проблем, які потребують розв'язання після закінчення війни, щоб уникнути наслідків травматичних подій і зміцнити життєстійкість.

Масштаби наслідків війни також залежать від післявоєнних подій, зокрема від того, чи успішно є післявоєнна відбудова країни та чи покращилася соціально-економічна ситуація. Неабияке значення також має притягнення до відповідальності осіб, які вчинили воєнні злочини, визнання сторонами відповідальності за свої злочини й впровадження місцевих механізмів примирення. Ключовим кроком до успішного врегулювання конфліктів і примирення з минулим стає включення методів врегулювання конфліктів до освітньої програми.

Підлітковий вік - це найскладніший етап в еволюціонуванні людини в її зростанні та розвитку. В цей період життя підліток зазнає суттєвих змін у фізіологічному і психологічному відношенні. Виникає підліткова криза, яка в житті людини є також однією з найскладніших. Підліток шукає себе, ставить собі запитання: хто я сам для себе, хто я для друзів та батьків? Багато нових проблем з'явилося, яких не було півроку тому.

А підліток у цей час починає все більше й більше занурюватись у себе, починає боятися підійти до батьків, запитати їх про щось в очікуванні ненормальної реакції. Вони ще більше, ніж зазвичай, закриваються, багато хто «втікає» у комп'ютерні ігри, за якими намагаються сховати страх перед війною. Діти зараз мало виходять на вулицю, бо, за їхніми словами, їм там нецікаво. На жаль, війна посилила залежність підлітків від комп'ютерних ігор і ще більше сприяє їх замкнутості.

– А що їх лякає найбільше?

– Насильство та вбивства, фотографії трупів – цього повно в інтернеті. Вони дуже бояться того, що бачать та чують.

Найбільшими стресорами для підлітків є: сирени, бомбардування та обстріли, навіть якщо вони далеко; паніка дорослих; різноманітні диверсійні дії і теракти; комендантська година та обмеження воєнного часу; руйнування житлових будинків; необхідність перебувати у бомбосховищах; інформація про масове насилля, полонених, тортури, втрати. Для дітей, які опинилися в окупації, такими стресорами є наслідки війни, масове насилля, виживання у надзвичайних ситуаціях, постійні загрози життю, втрата рідних, ризики, пов'язані з евакуацією, спогади. Тому батькам важливо залучати дітей до обговорення війни. *«Так, таке відбувається, ми не можемо на це вплинути, але це скоро закінчиться»* - дітям потрібно це говорити про війну частіше. І найголовніше – треба наголошувати на тому, що ми разом, ми поряд, і завжди підтримаємо один одного та захистимо. Це дітей заспокоїть.

Емоційний контакт дуже важливий, тому звичку спілкуватися потрібно легко виробляти. Причому пропозиція прийти поговорити має бути щирою. Так, нехай підлітки часто говорять маячню і висловлюють якесь безглуздя, але необхідно шукати в цьому зерно, і тоді все буде добре. Адже, так само як і батьки, підліток не розуміє, що відбувається у нього всередині.

Отже найбільша проблема, на яку сьогодні скаржаться батьки, – це замкнутість дітей та занурення у себе. Вони взагалі не говорять про війну та про життя до війни. У них є лише зараз. Але в тому й річ, що зараз дуже важливо проживати події, що травмують, і втрати, щоб продовжити жити далі. На жаль, діти не проживають це. Тіло заморозилося на стадії шоку і все.

Підлітки, особливо хлопці, свій страх уже свідомо приховують. Його можна виявити проєктивними методами, але вони самі себе переконують, нібито нічого не бояться. Вони мають більше поведінкових проблем, стають замкнутими й асоціальними, складніше адаптуються. Можуть заявляти, що не бояться війни, але насправді страх проявляється в іншому — наприклад, чомусь починають боятися павуків. Частіше це стається з хлопцями — дівчатам простіше сказати, що їм страшно. Це перегукується з особливостями віку, але може свідчити і про травму. Усе це може перетворюватися на панічні атаки і сомативні прояви — діти частіше хворіють, негативно відносяться до всього та агресивно сприймають оточуючих.

В умовах війни зростає необхідність формування стресостійкості у дітей підліткового віку як необхідної умови вирішення життєвих задач без шкоди для власного життя.

Рівень стресостійкості залежить від здатності особистості адекватно оцінювати ситуацію і власні можливості, навичок самоконтролю, вмотивованості, здатності знаходити рішення у надзвичайних ситуаціях, не занурюючись у стан стресу.

Крім того, стресостійкість підлітків у період війни значною мірою залежить від підтримки сім'ї та психолого-педагогічної допомоги, що має спрямовуватися на:

- розвиток емоційної стійкості усіх суб'єктів виховного процесу;
- планування та організації свого життя і досягнення життєвої мети;
- урахування досвіду виживання минулих поколінь в умовах війни;
- створення власного досвіду подолання труднощів [3].

У період війни у підлітків спостерігаються гострі емоційні реакції на те, що відбувається, емоційні перепади, істерики, надмірне збудження, стан ступору, страх тощо. Під впливом драматичних подій може втратитися здатність до співпереживання (дереалізації) як захисна реакція психіки. Ті підлітки, які перебувають у безпеці далеко від військових дій, відчувають провинку або комплекс того, хто вижив. Зважаючи на це, емоційна стійкість допомагає особистості справитися з негативним досвідом, який вона отримала, дозволяє пристосуватися до нових реалій та сприймати труднощі як тимчасові. Крім того, це здатність приймати рішення в умовах серйозних життєвих стресорів. Емоційна стійкість поєднує фізичні (здоров'я, енергійність, витривалість), психологічні (самооцінка, саморегуляція, увага, цілеспрямованість) та моральні характеристики (любов, партнерство, ідентичність). Підвищення рівня емоційної стійкості здійснюється за рахунок розвитку самосвідомості особистості, її самоконтролю, критичного мислення, сили волі, рішучості та наполегливості, міжособистісних стосунків та комунікацій.

Війна – це невизначеність, а також руйнування життєвих планів і майбутнього особистості, що викликає тривогу і розгубленість у підлітків. Підлітки, які разом з батьками покинули свої домівки, переживають тривожність, мають доволі розмиті перспективи на майбутнє, проблеми з адекватним сприйняттям нової чи незвичної інформації, що позначається на прийнятті рішень у нестандартних ситуаціях та їхній поведінці в умовах невизначеності. Безумовно, діти з невизначеними смисложиттєвими цінностями, відсутністю планів на майбутнє потребують психологічної підтримки та корекційної роботи з фахівцями. Для підлітків із песимістичним баченням власного призначення, невизначеною життєвою перспективою, низьким рівнем осмисленості власного життя характерна агресивна деструктивна поведінка, тиск на інших, конфронтація. Дітям із пасивною позицією більше притаманна втеча від проблем чи уникнення їхнього вирішення, надмірна обережність та поміркованість у прийнятті рішень, прагнення до соціальної самоізоляції, небажання спілкуватися з іншими людьми. У таких випадках важливо орієнтувати підлітків на заміну довгострокових планів на короткострокові, планування свого дня, оскільки в умовах війни людина не може контролювати власне життя як зазвичай. Однак навіть для короткострокових планів варто продумувати альтернативу. В умовах, коли рішення необхідно ухвалювати терміново, незважаючи на обставини, їх краще обговорити, зважити всі «за» і «проти». Виконання щоденних обов'язків та дотримання гігієни знижує напругу і додає почуття стабільності під час війни. Дослідження доводить, що дівчата і хлопці порізно вмотивовані на досягнення (формування) власних смисложиттєвих цінностей, що виявляється в тому, що дівчата

більше спрямовані на результат, тоді як хлопці – на самовдосконалення і змагання. У хлопців і дівчат пріоритетними є різні потреби: у хлопців домінує потреба досягнень, у дівчат – емоційного прийняття. Також привертає увагу той факт, що хлопці і дівчата вмотивовані на досягнення у різних видах діяльності. Якщо дівчата більше спрямовані на уникнення невдач, то хлопці – на ризиковану поведінку заради високої мети. Ще одним важливим чинником є врахування досвіду минулих поколінь щодо виживання в умовах війни. Усвідомлення підлітками того факту, що війну переживали їхні дідуся, бабусі чи інші члени сім'ї допомагає краще зрозуміти і свої можливості, потенції, налаштуватися на виживання у несприятливих умовах. Досвід облаштування безпечних місць при загрозі обстрілів, розподіл ресурсів, піклування про інших людей, допомога, волонтерство, навчання, саморозвиток є важливою умовою формування смисложиттєвої сфери зростаючої особистості.

Питання смисложиттєвих цінностей підлітків у період війни є умовою виживання. На цьому наголошував В. Франкл, який радив:

- 1) практику глибоких роздумів («уяви, що живеш вдруге..»);
- 2) «витискати» смисл навіть зі страждань;
- 3) обирати відповідальність;
- 4) допомагати віднайти смисл іншим.

Таким чином, підтримка сім'ї та психологопедагогічна допомога фахівців сприяють підвищенню рівня стресостійкості підлітків в умовах війни. Перспективи подальших досліджень убачаємо в аналізі проблеми подолання смисложиттєвої кризи в умовах війни та розробленні змістово-методичного забезпечення процесу виховання смисложиттєвих цінностей підлітків у сучасних умовах.

Залишившись на самоті, він не може знайти там опору і йде. Адже підлітки, начебто, і почуваються незалежними та самостійними, але водночас їм дуже потрібна батьківська підтримка.

Для цього й існують психологи, щоб допомогти батькам та підліткам поправити їхній емоційний стан. Підтримка сім'ї та психолого-педагогічна допомога фахівців сприяють підвищенню рівня стресостійкості підлітків у цій ситуації.

Список використаних джерел та літератури

1. Журба Катерина Війна як чинник впливу на смисложиттєву сферу сучасних підлітків. НОВА ПЕДАГОГІЧНА ДУМКА. 2022. 2 (110) С. 105-109.
2. Токарева Н. М. Сучасний підліток у системі психолого-педагогічного супроводу : монографія / Н. М. Токарева, А. В. Шамне, Н. М. Макаренко. – Кривий Ріг, 2014 – 312 с
3. Франкл В. Людина у пошуках справжнього сенсу. КСД. 2016. 160 с.

УДК 364.4-058.65-056.26(477)

СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ ДО МИРНОГО ЖИТТЯ В ПІСЛЯВОЄННІЙ УКРАЇНІ

Ткаченко Марина, магістрантка факультету педагогіки, психології, соціальної роботи та мистецтв

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Новгородський Р. Г.**, кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи

***Анотація.** В науковому дослідженні представлено аналіз проблеми соціальної адаптації ветеранів війни до мирного життя. Зокрема проаналізовано нормативно-правові документи, отримання статусу учасника бойових дій. Подано аналіз системи надання соціальної допомоги, пільги та державні гарантії для ветеранів.*

Ключові слова: соціальна адаптація, ветерани війни, статус учасника бойових дій, соціальна робота з сім'ями загиблих (померлих) ветеранів війни та сім'ї загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України.

Постановка проблеми. На наш погляд, однією із актуальних проблем сьогодні, що виникли внаслідок війни, для українського суспільства стала успішна адаптація ветеранів та членів їх родин до мирного життя. Отриманий вітчизняний досвід і зарубіжна практика свідчать про можливі негативні наслідки неуспіху у вирішенні цього завдання як для ветеранів і членів їх родин, так і для суспільства в цілому. Адаптація ветеранів війни є складною та багатоаспектною проблемою, тому потребує комплексного підходу, а також співпраці між урядом, громадськістю та власне ветеранами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковці також активно долучаються до визначення шляхів вирішення нових «викликів» у житті ветеранів після їхнього повернення та дослідження проблеми їх соціальної адаптації. До числа дослідників, які приділяють увагу вивченню цих питань, входять А. Горбань, І. Корольова, В. Корольчук, І. Пінчук, В. Пономаренко, В. Попова, П. Іванов, О. Караяні, Н. Тарабрина, Н. Завацька та інші.

Зокрема, у дослідженні Ю. Бриндікова розглянуто й обґрунтовано теоретичні та методичні основи організації реабілітаційної діяльності з військовослужбовцями, які брали участь у бойових діях на основі впровадження арт-терапії, ігрових технологій, тренінгів, сімейної терапії [1, с.13-15].

Організація реабілітаційних заходів для військовослужбовців стала об'єктом вивчення в дисертаційних роботах Н.Апалікіна, яка аналізувала ефективність психолого-акмеологічної реабілітації військовослужбовців; С. Беловодова проводила дослідження методів поведінкової психотерапії в медико-психологічній реабілітації військовослужбовців; В. Березовець займався аналізом соціально-психологічної реабілітації ветеранів бойових дій; А. Бурлак вивчав можливості використання ігрових технологій як засобу соціокультурної реабілітації військовослужбовців; В. Горлинський проводив дослідження системи соціально-моральної регуляції у Збройних Силах України; А. Денисов зосереджував увагу на соціальній реабілітації російських військовослужбовців-учасників військових конфліктів.

Мета нашого дослідження проаналізувати особливості соціальної адаптації ветеранів війни до мирного життя.

Виклад основного матеріалу. Адаптація відбувається тоді, коли людина має зовнішню мету, має план її досягнення, втілює цей план у життя і здатна протистояти стресам, які можуть виникнути при виконанні цього плану. Структуровані процеси адаптації є довгостроковими і мають здійснюватися на трьох рівнях: національному, регіональному та місцевому. Ефективні та дієві національні програми мають пов'язувати та координувати діяльність на всіх трьох рівнях, приділяючи особливу увагу місцевим можливостям реалізації. Виокремлення трьох рівнів - національного, регіонального та місцевого - корисне не тільки для виявлення регіональних відмінностей, а й для інформування політичного рівня про можливі заходи з адаптації, зокрема і соціальної адаптації.

Соціальна адаптація учасників бойових дій до мирного життя – це процес, під час якого ветерани здобувають навички, ресурси та підтримку, необхідні для успішного і повноцінного включення у цивільне суспільство після закінчення служби в зоні конфлікту. Цей процес може включати в себе психологічну, професійну та соціальну підтримку, а також надання можливостей для навчання та розвитку. Соціальна адаптація є важливим етапом у відновленні та інтеграції учасників бойових дій у цивільне життя.

На сьогодні згідно зі статтею 4 Закону України «Про статус ветеранів, гарантії їх соціального захисту», ветеранами війни є особи, які брали участь у захисті Батьківщини чи в бойових діях на території інших держав. До ветеранів війни належать: учасники бойових дій, особи з інвалідністю внаслідок війни, учасники війни. Для оформлення кожного зі статусів Кабінетом Міністрів України розроблені та затверджені окремі порядки, які включають в себе перелік

необхідних документів, процедуру оформлення, тощо. Гендерних особливостей в питання оформлення ветеранських статусів українським законодавством не визначено [2].

Статус учасника бойових дій, в свою чергу, має розподіл на 24 додаткові категорії, проте загалом статус надається військовослужбовцям резервістам, військовозобов'язаним, добро-вольцям Сил територіальної оборони Збройних Сил України, Національної гвардії України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, Державної прикордонної служби України та інших військових формувань, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції у період її проведення, у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, перебуваючи безпосередньо в районах та у період здійснення зазначених заходів, у заходах, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України [2].

Станом на вересень 2022 перелік категорій, які можуть отримати статус учасника бойових дій, був розширений з урахуванням участі у заходах, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України. Окрім відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, розширено право на отримання статусу під час безпосередньої участі у заходах, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави, внаслідок військової агресії Російської Федерації проти України.

На сьогодні відсутній порядок оформлення статусу учасника бойових для учасників оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави, внаслідок військової агресії Російської Федерації проти України. Обов'язок розробити та затвердити цей порядок покладено на Кабінет Міністрів України.

Сім'ї загиблих (померлих) ветеранів війни та сім'ї загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України є окремими категоріями у контексті статусу ветерана війни. Такі сім'ї мають право на державну підтримку, адже їх родичі загинули (пропали безвісти) або померли внаслідок поранення, контузії чи каліцтва, одержаних під час захисту Батьківщини або виконання інших обов'язків військової служби, а також внаслідок захворювання, пов'язаного з перебуванням на фронті або одержаного в період проходження військової служби (у тому числі на території інших держав) під час воєнних дій та конфліктів, тощо.

Нові правила для оформлення цього статусу вже були розроблені та опубліковані Кабінетом Міністрів України. Крім того, КМУ уточнив на підзаконному рівні, що статус членів сімей загиблих Захисників та Захисниць України буде надаватися, зокрема, сім'ям військовослужбовців, добровольців ТрО, членів ДФТГ, працівників підприємств, установ, організацій, та інших осіб, які вже були визначені законодавством і брали участь та залучалися до забезпечення заходів, необхідних для оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації, і загинули (пропали безвісти), померли внаслідок поранення, контузії, каліцтва або захворювання, одержаних під час безпосередньої участі в таких заходах після 24 лютого 2022 року [5].

Статус учасника війни, який також закріплений у Законі України «Про статус ветеранів, гарантії їх соціального захисту», є менш поширеним. Отримати цей статус, окрім певних категорій громадян у період Другої Світової війни, можуть працівники підприємств, установ, організацій, які залучалися та брали безпосередню участь у забезпеченні проведення антитерористичної операції, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції у період її проведення, у порядку, встановленому законодавством, які залучалися та брали безпосередню участь у забезпеченні здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, перебуваючи безпосередньо в районах та у період здійснення зазначених заходів, у порядку, встановленому законодавством.

У широкому розумінні соціальна допомога повністю ототожнюється із системою державного соціального забезпечення. Різноманітність видів соціальної допомоги обумовлена тим, що законодавець при їхньому визначенні враховує більшість життєвих ситуацій, за яких може виникнути право на соціальну допомогу. Правова пільга роз'яснюється як установлені законодавством або іншими нормативними актами юридично значимі винятки, за допомогою яких відбувається наділення суб'єкта додатковими заходами юридичного характеру, надання йому особливих додаткових прав і звільнення від установлених законом обов'язків. За українським законодавством пільги надаються залежно від статусу особи, а не тільки потреби в соціальному захисті [3].

Під соціальним захистом ветеранів та членів їхніх сімей слід розуміти функціональну діяльність держави та державних органів, що спрямовується на закріплення системи соціальних та правових гарантій, які функціонують задля забезпечення реалізації прав та свобод, задоволення необхідних потреб громадян у матеріальній та духовній сферах відповідно до особливостей їхньої служби та професійної діяльності, а також статусу в українському суспільстві.

Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», як основний закон у темі, визначає підстави для призначення ветеранського статусу та закріплює перелік передбачених гарантій. Гендерних особливостей у переліку та процедурі реалізації гарантій українське законодавство не передбачає. Для забезпечення виконання закріплених у вищезгаданому законі норм прийнята низка нормативно-правових актів. Законодавство у сфері соціального захисту ветеранів та членів їхніх сімей є розгалуженою системою підзаконних актів. Акти існують у форматі наказів МОУ, Мінсоцполітики, Мінветеранів та інших органів виконавчої влади. Також законодавство України дозволяє органам місцевого самоврядування встановлювати додаткові види соціальної допомоги у своєму регіоні.

Переважає більшість пільг визначена в Законі України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту». Система пільг та гарантій для ветеранів включає значну кількість складових з різних сфер. Частина пільг користується попитом серед ветеранів, інші ж є застарілими та не реалізуються: 1. Медичні пільги. 2. Протезування. 3. Пільги на житлово-комунальні послуги. 4. Забезпечення житлом. 5. Отримання земельних ділянок. 6. Пільги на проїзд. 7. Щорічна допомога до 5 травня. 8. Державна підтримка на здобуття освіти та професійної адаптації. 9. Трудові гарантії. 10. Пільги щодо судового збору та юридичної допомоги. 11. Податкові пільги. 12. Забезпечення автомобілем. 13. Цільова допомога для ветеранів та членів їхніх сімей. 14. Послуги зв'язку: установлення стаціонарних телефонів та знижка на абонплату. 15. Пільгове торговельне обслуговування та першочергове обслуговування [2].

Соціальні послуги – дії, спрямовані на профілактику складних життєвих обставин, подолання таких обставин або мінімізацію їх негативних наслідків для осіб/сімей, які в них перебувають [3]

Серед переліку складних життєвих обставин можуть бути в тому числі часткова або повна втрата рухової активності, пам'яті; невиліковні хвороби, хвороби, що потребують тривалого лікування; психічні та поведінкові розлади, у тому числі внаслідок вживання психоактивних речовин; інвалідність. Власне, це весь перелік складних життєвих обставин, з якими можуть стикатися ветерани з інвалідністю та члени їхніх сімей.

Особі/сім'ї можуть надаватися одна або одночасно декілька соціальних послуг. Загалом, ветерани з інвалідністю та члени їх сімей можуть отримувати різні соціальні послуги, але найбільш актуальними для них є послуги, перелічені нижче: інформування; консультування; консультативний кризовий телефон; посередництво; представництво інтересів; надання притулку; підтримане проживання осіб похилого віку та осіб з інвалідністю; соціальний супровід сімей / осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах; соціальний супровід при працевлаштуванні та на робочому місці; соціальна адаптація; соціально-трудова адаптація; догляд вдома; догляд стаціонарний; денний догляд; персональний асистент; соціальна реабілітація осіб з інтелектуальними та психічними порушеннями; соціально-психологічна реабілітація осіб із

залежністю від наркотичних засобів чи психотропних речовин; тимчасовий відпочинок для осіб, що здійснюють догляд за особами з інвалідністю, особами, які мають невиліковні хвороби, хвороби, що потребують тривалого лікування; натуральна допомога; фізичний супровід осіб з інвалідністю, які мають порушення опорно-рухового апарату та пересуваються на кріслах колісних, з інтелектуальними, сенсорними, фізичними, моторними, психічними та поведінковими порушеннями; транспортні послуги [3]

Надавачі соціальних послуг можуть бути державної, комунальної, недержавної форми власності (ПУО, ГО, БО, ФОП, релігійні організації), фізичні особи, які надають соціальні послуги з догляду членам своєї сім'ї. Останні - без здійснення підприємницької діяльності, на непрофесійній основі без проходження навчання та дотримання державних стандартів соціальних послуг членам своєї сім'ї, які є в тому числі особи з інвалідністю I групи, невиліковно хворі, які через порушення функцій організму не можуть самостійно пересуватися та самообслуговуватися.

Висновки. Загалом в Україні наявна законодавча основа та мережа відповідальних органів влади для забезпечення реалізації прав. Система є доволі розгалуженою та в цілому регулює основні сфери соціального життя.

Гарантії та права ветеранів наявні в більшості сфер. Проте велика кількість норм створює умови для складності та непрозорості реалізації їх, що значною мірою впливає на ефективність системи. Деякі з розглянутих норм залежать від людського фактора, значна частина не може бути реалізованою через недостатній рівень державного фінансування, а деякі норми не є актуальними станом на 2022 рік та в умовах бойових дій на території України. Через низку об'єктивних та суб'єктивних причин законодавча система та механізми її реалізації на даний момент не є сталими та достатньо ефективними для виконання завдань, що на них покладаються. Рівень економічного розвитку України зумовлює проблемні аспекти в питаннях фінансування компенсацій та виплат ветеранам, забезпечення задекларованого в нормативно-правових актах права військовослужбовців та членів їхніх сімей на гідне утримання. Необхідність модернізації застарілої матеріально-технічної бази та покращення методів управління у ветеранській сфері також є одним із пріоритетних напрямів удосконалення соціального та правового захисту ветеранів та членів їхніх сімей.

Список використаних джерел та літератури

1. Бриндіков Ю. Л. Теорія та практика реабілітації військовослужбовців учасників бойових дій в системі соціальних служб: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. д-ра пед. наук : 13.00.05 / Тернопільський нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2019. 39 с.].
2. Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (дата звернення 25.11.2023 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>
3. Закону України «Про соціальні послуги» (дата звернення 25.11.2023 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>
4. Конституції України (дата звернення 25.11.2023 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
5. Рада ухвалила Закон, яким спрощено порядок отримання статусу учасника бойових дій (дата звернення 27.11.2023 р.). URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/223391_rada-ukhvalila-zakon-yakim-sproshcheno-poryadok-otrimannya-statusu-uchasnika-boyovikh-dy

ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНОГО СТАНОВИЩА МАЛОЗАБЕЗПЕЧЕНИХ СІМЕЙ ТА ОРГАНІЗАЦІЙ ІМ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ

Фатєєва Юлія, магістрантка факультету педагогіки, психології, соціальної роботи та мистецтв
Науковий керівник – д-р пед. наук, проф. **Лісовець О. В.**, кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи

Анотація. У статті наведено результати дослідницької роботи з вивчення сучасного становища малозабезпечених сімей та організацій ім соціальної допомоги.

Ключові слова: соціальний захист, державна соціальна допомога, малозабезпечена сім'я, бідність.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У соціальній сфері України бідність – це одна з найбільш глобальних проблем. Саме це явище призводить до негативних соціальних наслідків й характеризується виникненням соціально незахищених категорій населення. Однією з таких категорій є малозабезпечені сім'ї. Це сім'ї, які мають низький рівень матеріального благополуччя і часто не можуть забезпечити базові потреби в достатку та комфорті. Такі сім'ї зазвичай стикаються з економічними труднощами, обмеженими можливостями та соціальним викликами. Дослідження сучасного становища малозабезпечених сімей та організацій ім соціальної допомоги є актуальною науковою проблемою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання надання соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям розкриваються у роботах І. Зверєвої, П. Павленок, Ж. Петрочко, В. Шахрай, О. Ярошенка та ін. Але в умовах воєнного стану ці питання знову загострюються і потребують особливої уваги. Адже державна соціальна підтримка малозабезпечених сімей в цих умовах є важливим напрямом державної політики щодо дітей в Україні.

Мета статті: проаналізувати результати дослідницької роботи з вивчення сучасного становища малозабезпечених сімей та організацій ім соціальної допомоги і охарактеризувати сучасний соціальний портрет малозабезпеченої сім'ї.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих результатів. Сьогодні значна частина українських сімей має незадовільне соціально-економічне становище, що спричиняє до соціальної напруженості і, в свою чергу, негативно впливає на всі сфери суспільного життя, перешкоджаючи прогресивному розвитку в країні та впливаючи на зростання кількості сімей зі статусом малозабезпеченості.

Нині в Україні у значній частині населення рівень доходів є нижчим за встановлений прожитковий мінімум. За різними підрахунками 25–30 % усього населення – це малозабезпечені громадяни і сім'ї.

У науковій літературі та нормативних документах малозабезпеченість розглядається як явище, при якому з поважних або незалежних причин від особи або сім'ї середньомісячний дохід нижчий від прожиткового мінімуму, встановлений для окремих громадян або сім'ї. Це означає, що внаслідок матеріальних нестатків малозабезпечені верстви населення не мають можливості харчуватися відповідно до встановлених стандартів; сплачувати за комунальні послуги та за житло, виходячи із своїх потреб; лікуватися та відпочивати, забезпечуючи відновлення втраченого здоров'я та працездатності; оплачувати навчання [2, с. 178].

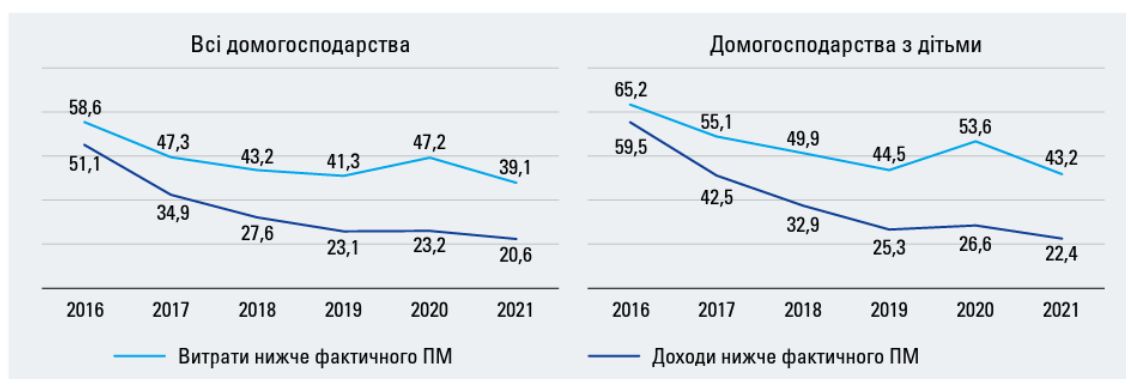
Згідно зі ст. 1 Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям», малозабезпеченою визнається сім'я, яка з поважних або незалежних від неї причин має середньомісячний сукупний дохід, нижчий від прожиткового мінімуму для сім'ї [3].

В межах виконання кваліфікаційної роботи нами було поставлено завдання вивчити сучасне становище малозабезпечених сімей в Україні з урахуванням умов воєнного стану. З цією метою нами було проаналізовано статистичну інформацію за період до введення воєнного стану (2016-2021 років) і після його введення (2022-2023 роки), аналітичні матеріали державних і

громадських інституцій (Держкомстат, ЮНІСЕФ та ін.). Також проведено опитування серед малозабезпечених сімей для з'ясування їхніх нагальних проблем і потреб. Далі представимо основні результати цього дослідження.

За період 2016–2021 років сформувався чіткий тренд щодо зменшення абсолютної бідності – за 6 років рівень бідності за витратами нижче фактичного прожиткового мінімуму знизився з 58,6 % до 39,1 %, а за доходами відповідно – з 51,1 % до 20,6 % [1].

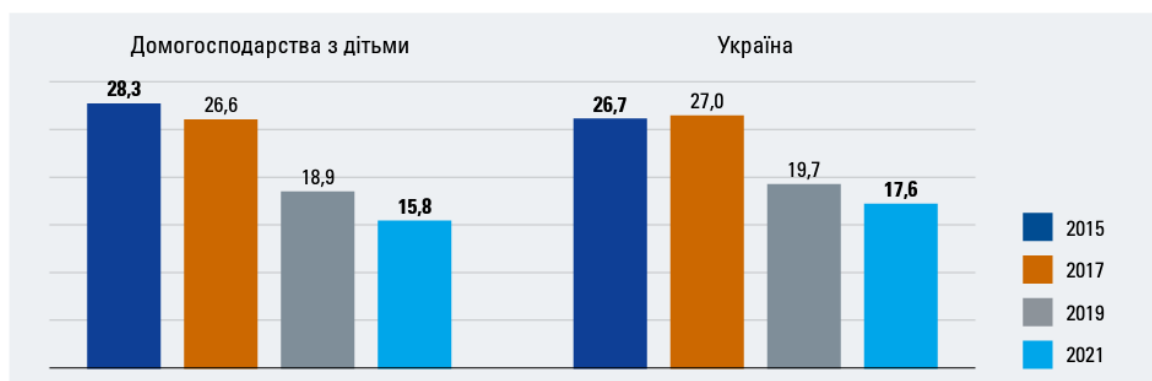
Падіння доходів домогосподарств, яке відбулося у 2020 році, було повністю компенсовано у 2021-му, і показники доходів та витрат повернулися на допандемійний рівень навіть перевищуючи значення 2019 року. Так, за період 2019–2021 років сукупні витрати домогосподарств виросли на 16,3 %, а загальні доходи – на 20,1 %. При цьому індекс споживчих цін за ці два роки склав лише 110,4 %, тобто зростання доходів та витрат випереджало зростання цін на товари та послуги. У 2021 році було зафіксовано помітне зниження рівня бідності за критерієм фактичного прожиткового мінімуму: частка населення з витратами нижче фактичного прожиткового мінімуму зменшилася з 47,2 % до 39,1 %, що свідчить про покращення споживчих можливостей значного числа домогосподарств. Зростання показника у 2020 році (з 41,3 до 47,2%) було короткостроковим, і не вплинуло на загальний позитивний тренд до зниження масштабів бідності в країні.

Джерело: розрахунки ІДСД НАН України за результатами ОУЖД

Рис. 1. Динаміка бідності за 2016-2021 рр. серед домогосподарств

Щодо немонетарної бідності (наявність 4 з 9 ознак депривації через нестачу коштів), то у 2021 році серед домогосподарств України її рівень становив 17,6 %, знизившись на 2,1 % порівняно з 2019 роком (або з 19,7 %). Серед домогосподарств з дітьми показник немонетарної бідності у 2021 році був нижчий – 15,8 %, знизившись на 3,1 % порівняно з 2019 роком (Рис. 2). Відмітимо, що наслідки пандемії COVID-19 не вплинули на динаміку немонетарної бідності. У цілому значне зниження рівня немонетарної бідності спостерігалось протягом 2015–2021 років. Особливо помітним є прогрес серед домогосподарств з дітьми – адже у 2015 році показники цієї групи мали найвищі значення (28,3 %) [1].

Джерело: розрахунки ІДСД НАН України за результатами ОУЖД

Рис. 2. Динаміка немонетарної бідності за 2015-2021 рр. серед домогосподарств

24 лютого 2022 року розпочалось повномасштабне вторгнення в Україну, що зумовило виникнення феномену раптової бідності, насамперед дитячої. Це відбувається через:

- втрати населенням нерухомого та іншого майна;
- руйнування будівель, об'єктів соціальної інфраструктури та систем життєзабезпечення;
- пошкодження транспортної інфраструктури та систем зв'язку та комунікацій;
- ускладнення забезпечення населення необхідними комунальними послугами, медичним, соціальними та освітніми послугами тощо;
- економічний занепад та зростання безробіття внаслідок закриття або фізичного знищення підприємств, зниження їх потужності, розриву економічних зв'язків;
- зниження купівельної спроможності населення внаслідок зменшення реальних доходів;
- погіршення стану навколишнього природного середовища тощо [1].

Спад виробництва, масове згорання малого і середнього бізнесу, релокація підприємств призвели до широкомасштабного скорочення кількості робочих місць, особливо в регіонах, розташованих у близькості до військових дій.

Системними негативними чинниками погіршення умов життя практично усього населення країни стали відсутність почуття безпеки, підвищення цін, насамперед на продовольчі товари, звуження джерел доходів, відключення електроенергії, водо- і тепlopостачання, навантаження на об'єкти інфраструктури, обмеження доступності послуг соціальної сфери, перехід на дистанційне навчання дітей, проблеми з отриманням якісних медичних послуг тощо.

Офіційні статистичні дані показують, що рівень бідності в Україні збільшився після початку війни. Щоправда, впродовж 2022-2023 років державна статистика практично не збирає відповідні дані, адже згідно з законами, пов'язаними з воєнним станом, демографи і соціологи не можуть проводити певні обстеження та дослідження. Тому всі дані 2022-2023 років – це статистичне моделювання. Так, за змодельованими даними, в 2022 році бідність становила 60 %, а в 2023 – 67%. Таким чином Україна майже повернулася на рівень 2001 року і втратила 20 років через війну [1].

За даними Світового банку, понад 7 млн людей в Україні опинилися за межею бідності. Але за основу вони беруть довоєнне населення. Втім, за оцінками Інституту демографії, на підконтрольній території України проживають 30-31 млн осіб. Тож можна припустити, що 20 млн українців перебувають за межею бідності.

Внаслідок війни у найбільш важкій ситуації опинилися багатодітні родини – серед таких домогосподарств рівень бідності становитиме 84,7 %, а серед домогосподарств з дітьми, де є безробітний/безробітні показник перевищив 80 %.

Домогосподарства з двома дорослими та однією дитиною зазнали найбільш раптового падіння рівня життя через війну. Рівень їх бідності, згідно оцінок, зріс з 31,4 % у 2021 році до 57,1 % у 2022 році, тобто у 1,8 рази, при середньому темпі змін у 1,5 рази по домогосподарствах з дітьми.

Більшого впливу, порівняно з середніми значеннями, внаслідок війни відчують «неповні» домогосподарства – серед домогосподарств, які складаються з одного дорослого з дітьми, рівень бідності зріс у 1,7 рази – з 39,4 % у 2021 році до 67,9 % у 2022 році.

Таким чином, внаслідок війни, за оцінками, відбулося різке збільшення масштабів бідності. Серед різних типів домогосподарств з дітьми спостерігається суттєве зростання рівня бідності та зменшення диференціації за цим показником.

Хоча оцінка бідності надає критично важливу інформацію про важке економічне становище домогосподарств із дітьми внаслідок війни, потрібні оцінки стану домогосподарств з дітьми у 2022 та у 2023 роках за актуальними даними щодо доступу дітей до освіти, до послуг охорони здоров'я, культури та спорту, виявлення причин недостатньої доступності та розробки напрямків усунення виявлених бар'єрів, у т.ч. шляхом пошуку шляхів збільшення фінансової спроможності органів місцевого самоврядування, на території яких ці послуги надаються. Можливість своєчас-

ного розв'язання проблем у цих сферах вимагає суттєвого розширення підтримки для адекватного аналізу якості життя домогосподарств з дітьми в Україні у воєнний період.

Для підтвердження даних щодо складного становища малозабезпечених сімей в останні роки, наведемо результати опитування, проведеного серед цієї групи респондентів весною 2023 року. З цією метою нами було розроблено анкету, яка містить 15 питань з варіантами відповідей. В опитуванні взяли участь представники 34 сімей м. Києва, які мали статус малозабезпечених та отримували державну соціальну допомогу. Наведемо інформацію, що всього у місті Києві кількість таких сімей станом на початок 2023 року суттєво зросла порівняно з 2021 роком – з 2,5 тисяч до 3,4 тисяч.

За результатами опитування з'ясовано, що у більшості одержувачі державної соціальної допомоги – люди працездатного віку 30-45 років (45 %) мають середню і середню-спеціальну освіту (58 %). Простежується закономірність у зверненні за державною соціальною допомогою представників наступних соціальних груп: працюючих (53 %), безробітних (23 %), а також непрацюючих жінок, які здійснюють догляд за дитиною (14 %).

48% одержувачів державної соціальної допомоги – це повні сім'ї, у яких два батьки з дітьми, 43 % сімей, які отримують державну соціальну допомогу - неповні сім'ї, з них 41,4% - неповні сім'ї з матір'ю, 1,6% - неповні сім'ї з батьком. В основному, у малозабезпечених сім'ях виховується одна дитина – 38% від загальної кількості сімей, у 32% сімей двоє дітей. На особливу увагу заслуговує той факт, що в числі малозабезпечених сімей 15,4% - багатодітні сім'ї.

Для з'ясування матеріального становища малозабезпечених сімей ми задавали питання «Що є основним джерелом прибутку Вашої родини?». Для 70% малозабезпечених сімей основним джерелом доходу є заробітна плата, для 60% - соціальні виплати. При цьому в 11 % сімей основним джерелом доходу названі лише соціальні виплати (пенсія і допомога), а в 2% – лише матеріальна допомога родичів.

Відповіді на питання «Яку частину сімейного бюджету Ви витрачаєте на харчування?»: 47 % сімей витрачають більше 50% і до 75% сімейного бюджету, 18 % витрачають більше 75% сімейного бюджету. Особливо гостро ця проблема стоїть в неповних і неповних багатодітних сім'ях.

Для з'ясування житлових умов малозабезпечених сімей було задано питання про умови проживання. За результатами опитування 5 % малозабезпечених сімей є власниками житла – проживають у приватизованій квартирі (будинку), 20 % респондентів проживають у квартирах (будинках) родичів, 15 % сімей орендують житло, 15 % сімей житло надано в тимчасове користування місцевими виконавчими органами.

Важливо було з'ясувати питання щодо зайнятості дітей із малозабезпечених сімей. На питання «Чи займаються Ваші діти у спортивних та культурно-дозвіллевих закладах?» ствердно відповіли 35% респондентів, хоча вік дозволяє бути задіяними в різних гуртках і секціях значно більшій кількості дітей. У відповідь на питання «Чому Ваші діти не займаються у спортивних та культурно-дозвіллевих закладах?» 40% відповіли, що діти ще маленькі, а 30% назвали основною причиною матеріальні труднощі.

Кожний другий респондент звертається за державною соціальною допомогою 1 раз на рік, кожен третій – 2-3 рази на рік.

На питання «Якщо Ви отримували матеріальну допомогу, то які потреби Ви її витрачали?» відповіді розподілилися наступним чином: купівля продуктів – 35%; придбання одягу, взуття 28 %; оплата ЖКП – 23%; купівля ліків – 20%; повернення боргів – 15%.

74% респондентів вживають заходів для поліпшення матеріального становища своєї сім'ї, шукають джерела натурального та грошового доходу. На жаль, необхідно відзначити і факт соціального утримання частини учасників опитування: 25 % респондентів зазначили, що нічого не роблять для покращення свого матеріального становища.

Ми попросили також скласти рейтинг основних проблем малозабезпечених сімей. Природно, що найактуальнішою проблемою по оцінці респондентів є низький рівень доходів у сім'ї: це гостро для 80 % сімей, з них для 73 % є дуже актуальним. Далі йде проблема відсутності житла.

Вона важлива для 28% сімей, в тому числі для 23% респондентів є дуже актуальною. Проблему нестачі часу для відпочинку як актуальну відзначили 28%. Від нестачі часу для занять з дітьми страждають 19%, в т. ч. для 6 % ця проблема дуже актуальна. Для 69% сімей характерний сприятливий психологічний клімат, конфлікти переважно не виникають. Погані взаємини сім'ї, конфлікти, несприятлива психологічна атмосфера характерні для 31 % малозабезпечених сімей. У 28 % сімей позначена проблема зловживання алкоголем деякими членами сім'ї.

Незважаючи на всі матеріальні труднощі та проблеми, характерні для малозабезпечених сімей, респонденти стосовно майбутнього своєї сім'ї в більшості своїй настроєні оптимістично. 50 % учасників дивляться у майбутнє з оптимізмом. Кожна третя малозабезпечена сім'я відчуває впевненість у добробуті своєї сім'ї лише стосовно найближчого майбутнього. Така перспектива не дозволяє людям будувати життєві плани, вони живуть «сьогоднішнім днем». У 12 % сімей у майбутньому благополуччі сім'ї впевненості немає, вони дивляться у майбутнє з песимізмом.

Проведене опитування дозволяє змалювати соціальний портрет малозабезпеченої сім'ї в сучасних умовах. Його загальними рисами є:

- низький рівень доходів – малозабезпечені сім'ї часто мають недостатні доходи для забезпечення базових потреб, таких як харчування, житло, освіта та медична допомога;
- безробіття або нестабільна зайнятість – члени таких сімей можуть часто стикатися з проблемами безробіття або мати нестабільну роботу з низькою зарплатою, що ускладнює їхню фінансову ситуацію;
- недоступність якісної освіти – у малозабезпечених сім'ях може бути обмежений доступ до якісної освіти через високі витрати на навчання та звужені можливості;
- непривабливі житлові умови – відсутність зручного житла або проживання в низькопрестижних та небезпечних районах;
- проблеми із здоров'ям – може бути обмежений доступ до медичної допомоги та відсутність коштів на ліки та профілактичні заходи;
- соціальна ізоляція – малозабезпечені сім'ї часто стикаються з відчуттям соціальної ізоляції та відсутністю підтримки в спільноті;
- низький рівень самооцінки – діти з таких сімей можуть стикатися з низьким рівнем самооцінки через відчуття відсутності можливостей та соціальних обмежень.
- відсутність можливостей для розвитку – обмежені фінансові ресурси можуть перешкоджати самореалізації та особистому розвитку членів сім'ї.

Важливо враховувати, що це загальні тенденції, і ситуація в різних регіонах може значно відрізнятись. Також важливо звертати увагу на індивідуальні особливості кожної сім'ї та шукати рішення, що враховують їхні потреби.

Висновки і перспективи подальших досліджень у цьому напрямку. З 2022 року внаслідок війни в Україні відбулося різке збільшення масштабів бідності. Серед різних типів сімей з дітьми спостерігається суттєве зростання рівня бідності та зменшення диференціації за цим показником. Також виникає феномен раптової бідності. Для підтвердження даних щодо складного становища малозабезпечених сімей в останні роки, наведено результати опитування, проведеного серед цієї групи респондентів. Проведене опитування дозволяє змалювати соціальний портрет малозабезпеченої сім'ї в сучасних умовах.

Список використаних джерел та літератури

1. Дитяча бідність: вплив війни на стан домогосподарств з дітьми. Київ: Представництво Дитячого Фонду ООН в Україні, 2023 р. 28 с.
2. Приходько А. Ф. Інструменти соціального забезпечення малозабезпечених осіб та сімей. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка.* 2014. Вип. 18. С. 177-180.
3. Про державну допомогу малозабезпеченим сім'ям: Закон України від 01.06.2000 р. № 1768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1768-14#Text>

ОСОБЛИВОСТІ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ПРИ ПТСР МЕТОДАМИ АРТ ТЕРАПІЇ В УМОВАХ ВІЙНИ

Фоміних Юлія, магістрантка факультету педагогіки, психології, соціальної роботи та мистецтв.

Науковий керівник – д-р психол. наук, проф., зав. кафедри **Папуча М. В.**, кафедра загальної та практичної психології.

«Створення творчої особистості, спрямованої у майбутнє, підготовлюється творчою уявою, яка втілюється у сьогодні» (Л. С. Виготський).

В умовах війни перед особою постає питання не лише пережиття жорстоких подій, а й можливого відновлення власного психічного здоров'я, відбудови соціального статусу та повернення втрачених ресурсів.

Війна в Україні докорінно порушила відчуття безпеки і призвела до стресу, психологічні наслідки якого можуть бути небезпечними для здорового майбутнього і дорослих, і дітей. Пережитий травмуючий досвід може стати причиною розвитку посттравматичного стресового розладу (ПТСР).

ПТСР – це крайня реакція на сильний стресор, що загрожує життю людини. Частота ПТСР саме у момент надзвичайної ситуації низька. Зазвичай ПТСР починає проявлятися приблизно через шість місяців після травмуючої події. Проте, якщо стресор має потужну тривалу у часі дію (наприклад, перебування в окупації, постійні ситуації обстрілів та повітряних тривог тощо), вірогідність швидкого розвитку ПТСР підвищується.

У кого найчастіше проявляється ПТСР

Чому одні люди, потрапивши в ситуацію, пов'язану з наднегативним впливом потужного стресу, з часом починають страждати від ПТСР, тоді як інші – ні? Виділяють три групи факторів, поєднання яких призводить до виникнення ПТСР:

- інтенсивність травмуючої події, її тривалість, несподіваність та неконтрольованість;
- сила захисних механізмів особистості та наявність соціальної підтримки;
- особисті фактори ризику: вік на момент травмуючих подій, наявність травмуючих подій та психічних розладів в попередні періоди життя людини.

Найбільш уразливими є люди у віці до 22 або старше 30 років. Щодо гендерних особливостей науковці зазначають, що у 8% чоловіків та 20% жінок розвивається ПТСР після травмуючих подій. Діти та підлітки так само перебувають у зоні ризику щодо розвитку ПТСР.

Водночас, кожна людина, яку зачепили військові дії, має свої переживання та реакції, що є абсолютно нормальними у відповідь на ненормальну ситуацію.

Важливо пам'ятати: психіка як дорослих, так і особливо дітей та підлітків, має величезні резерви для відновлення і саморегуляції. Завдяки підтримці рідних та, за потреби, психологічної підтримки фахівців, людина може повернутися до норми після травмуючого досвіду. Детальнішу інформацію про це ви знайдете нижче.

Прояви ПТСР

Для того, щоб передчасно не лякати себе різними негативними наслідками пережитих травмуючих подій, необхідно зрозуміти, що визначає наявність у людини ПТСР. Важливо відзначити, що прояви ПТСР можуть зберігатись протягом тривалого часу.

До основних ознак, що визначають наявність ПТСР у дорослих відносять:

- напливи нав'язливих спогадів про небезпечні для життя ситуації, учасником яких була людина;
- травмуючі сновидіння з кошмарними сценами пережитих подій, порушення сну;
- прагнення уникати емоційних навантажень;

- невпевненість через страх, і як наслідок – відкладання прийняття рішень, неконтактність з оточуючими;
- надмірна втома, дратівливість, депресивні стани, головні болі, нездатність концентрувати увагу на чомусь тощо.

- як наслідок всього вищезазначеного – схильність до антисоціальної поведінки (алкоголізація, наркотизація, надмірний цинізм).

Прояви ПТСР у дітей

- постійні згадування про пережиті події (нав'язливі спогади, про які дитина може не зізнаватися дорослим), водночас уникнення всього, що нагадує їй про пережите;

- емоційне напруження, вияви агресії або ж навпаки – апатичність, депресивність, емоційна відстороненість;

- порушення сну, страшні сновидіння, через які дитина прокидається вночі, діти дошкільного та молодшого шкільного віку можуть плакати вночі;

- підвищення рівня тривожності, очікування повторення подій;

- порушення пам'яті, уваги, здатності вчитися;

- постійне відігравання пережитого у грі (для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку);

- саморуйнівна поведінка (зокрема у підлітків: нанесення самоушкоджень, алкоголізація, наркотизація).

Здатність людини до відновлення після того, як вона пережила травмивні події наразі є однією із найактуальніших тем на сьогоднішній день. Також серйозним питанням є здатність фахівця, який також пройшов крізь травмивні події, пов'язані із війною, надавати допомогу особам, які пережили втрату близьких, руйнування будівки або інші страшні ситуації.

Цікавим є, які саме психологічні механізми можуть допомогти людині впоратися із травмивними переживаннями, які фактори впливають на те, щоб ці механізми «спрацювали».

Визначають такі фактори, які впливають на здатність до відновлення:

- здатність складати реалістичні плани;

- вміння діяти за планом та адаптуватися до умов ситуації, що склалася, щоб у подальшому мати змогу реалізувати бажане;

- оптимістичний погляд на життя, віра в себе, вміння довіряти собі та турбуватися про себе;

- вміння встановлювати доброзичливі взаємини із оточуючими, підтримувати відносини із значущими Іншими;

- вміння допомагати та просити про допомогу, приймати турботу та турбуватися;

- здатність управляти власними емоціями, потягами, бажаннями;

- вміння розуміти, на що неможливо вплинути, чим неможливо керувати й при цьому – здатність приймати рішення та діяти згідно ним, якщо є така можливість;

- здатність прийняти той факт, що єдине незмінне у житті – це зміни;

- вміння спостерігати за собою, досліджувати себе та цікавитися власними внутрішніми процесами;

- пошук додаткових ресурсів та самозміцнення

Образотворча діяльність сама по собі може бути потужним терапевтичним фактором. Вона допускає найрізноманітніші способи поводження з художніми матеріалами. Одні з них дозволяють досягати седативного ефекту і знімати емоційну напругу. Інші - відреагувати травматичний досвід і досягти над ним контролю.

Арт-терапія надає можливість не лише творчо самовиразитися, але й більше пізнати себе, виразити свій внутрішній світ через творчість. Поєднання вербальної і невербальної експресії сприяє переробці та переосмисленню травматичного досвіду. Арт-терапія не вимагає особливих здібностей або художніх навичок, а тому не має обмежень у використанні. Потрібно зазначити, що в процесі творчого самовираження можливий вибуховий вихід сильних емоцій, що вимагає

від психолога особливої підготовки. Завдяки використанню методу арт-терапії задіюються два механізми психокорекційного впливу: реконструювання травмуючої ситуації в особливій символічній формі та її вирішення шляхом переструктурування на основі креативних здібностей. «Незалежно від того, чим ми займаємося, ми відчуваємо глибоку радість від свідомості, що беремо участь у формуванні нового світу. Це, власне кажучи, і є мужність творити, навіть якщо наша творчість не найвищого польоту або носить випадковий характер.». Р. Мэй. При посттравматичному стресовому розладі (ПТСР) арт-терапія може бути основним методом роботи, що обумовлено декількома причинами. Дослідження останнього часу показали, що травматичний досвід закарбовується і зберігається переважно в невербальних образах. Це може бути пов'язано з тим, що він не піддається когнітивної переробки у фронтальних відділах мозку. Важливою умовою успішної психотерапії з котрі перенесли психічну травму клієнтами є створення у них відчуття безпеки і внутрішньої сили. В ході занять арт-терапією люди отримують можливість дистанціюватися від травматичних переживань за рахунок їх об'єктивації та утримання в візуальних, пластичних образах. Люди можуть «поглянути» на свої почуття, відображені в малюнках або інших матеріалах, що-небудь розповісти про них, переробити і переосмислити свій досвід. Завдяки поєднанню вербальної і невербальної експресії зміцнюється «я» клієнта і ефективність психотерапії підвищується. Арт-терапія виконує регулюючу, вітагенну, екзистенціальну функції, які дозволяють встановити баланс між внутрішніми процесами: несвідомими, підсвідомими, свідомими і надсвідомими - між дитиною і природою, соціумом, космосом. Це є головною умовою гармонізації всіх відносин особистості, в тому числі естетичного ставлення до себе, оточуючих людей, людині в цілому.

Завдяки арт-терапевтичним засобам людина видобуває внутрішні ресурси, знаходить внутрішнє безпечне місце, активізує внутрішні сили до самозцілення. На фоні стабілізації внутрішнього стану стає можливою робота над баченням позитивного майбутнього.

Арт-терапія надає можливість людині проявити, показати те, що вона почуває, думає, відчуває, уявляє за допомогою танцю, музики, об'єму, кольору, писемного твору та інших засобів. Інколи це геометричні фігури, тканина, фарба чи навіть діаграма, котра трансформується творчою уявою у мистецький, метафоричний образ.

Список використаних джерел та літератури

1. Большакова А. АРТ-терапія прийняття та відповідальності в роботі з психічною травмою. ХДАК, 2021.
2. Вознесенська О.Л., Сидоркіна М.Ю. Арт-терапія у подоланні психічної травми: практичний посібник. Київ: Золоті ворота, 2016. Вид. 2-е: випр. та доповн.
3. Курганська Т. Арт терапія для дітей «88 технік для роботи з найпопулярнішими запитамми» Київ-Харків, 2023-296с.
4. Піт Уокер Комплексний ПТСР: керівництво з відновлення від дитячої травми. 2022-316с.
5. Тараріна О. «Практикум з арт терапії. Скриня майстра» 5 видання, доповнене. Київ, 2019. – 224 с.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОНЯТТЯ «ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ»

Шамро Ігорь, магістрант факультету педагогіки, психології, соціальної роботи та мистецтв.

Науковий керівник – канд. психол. наук, доц. **Ковтун А. Ю.**, кафедра загальної та практичної психології.

Дана стаття являє теоретичне дослідження особистості, як суб'єкта власного життя, через необхідність розкриття життєвих шляху, стратегій, життєвих програм особистості, процесу самореалізації.

Ключові слова: юність, «Життєвий шлях», «Життєвий цикл», фази життєвого шляху, гуманістичний та екзистенційний підходи.

Постановка проблеми у загальному вигляді:

Життєвий шлях - це усвідомлений, пережитий, структурований час життя, який постійно переосмислюється. Це динамічна модель власного онтогенезу, яка час від часу рефлектується та корегується. Часто вживають такі синоніми, як «час життя» і «життєвий цикл», однак зміст їхній різний. Термін «життєвий цикл» розуміють, як повторювані більш менш інваріантні аспекти розвитку. Ці ники можуть бути біологічними(етапи народження, росту, дозрівання, старіння, смерті), соціальними(засвоєння, виконання, і на кінець втрата певних

комплексів трудових, сімейних та інших соціальних ролей), або біосоціальними. Крім індивідуального життєвого циклу говорять і про цикли сімейного життя, професійної кар'єри. Поняття «життєвий цикл» передбачає деяку замкнутість, завершеність процесу, центр якого знаходиться в ньому самому, а послідовність стадій чітко детермінована. Поряд з тим найважливіші етапи людського розвитку незрозумілі без врахування власних зусиль особистості і її взаємодії з іншими людьми і соціальними інститутами, яка не може бути описана в циклічних термінах. На відміну від життєвого циклу життєвий шлях характеризується багатомірністю, передбачає наявність багатьох автономних тенденцій, ліній і можливостей розвитку. В залежності від дослідницьких задач стиля мислення природничі і соціальні науки по-різному періодизують життєвий шлях. Біологи і психофізіологи підкреслюють значення критичних (сензитивних) періодів, коли організм відмічається підвищеною сприйнятливістю до певних зовнішніх і внутрішніх факторів, вплив яких в цей і ніякий інший період призводить до важливих, безповоротних змін. Соціологи - говорять про соціальні переходи, поворотні пункти розвитку, яким часто сприяють спеціальні ритуали, які радикально змінюють соціальне положення, статус чи структуру діяльності індивіда.

Аналіз останніх досліджень і публікацій:

Дослідженнями проблеми життєвого шляху, в контексті якої розглядається поняття життєвої програми займалися Ш. Бюлер, Л. І. Сохань, Т. М. Титаренко, Б. І. Цуканов, В. Н. Романець. Наприклад, Л. І. Сохань розглядає життєвий шлях, як продукт реалізації програм, цінностей. А життєву програму як цілісну структуру, яка охоплює основні життєві цілі та настанови, які мають відношення до професійного, громадянського самовизначення,

культурного зростання, особистого життя. Життєва програма виступає однією з форм самопрогнозування. Людина має співвідносити свої життєві цілі, програми зі своїми індивідуальними особливостями, щоб розкрити в собі нові якості та здібності.

Наприклад, Ш. Бюлер, Г. Олпорт, А. Маслоу, К. Роджерс відштовхуються від того, що людині з народження притаманні внутрішня сила - чи тенденція до самоактуалізації. В цьому смислі, як вони вважають, життєвий шлях являється історією об'єктивації структур внутрішнього світу особистості. Інша кагорта науковців навпаки, відмовляються від уявлень про те, що людина від народження наділена проектом.свого життєвого шляху. З їх точки зору людське життя-це результат життєвих виборів, які щогодинно робить особистість.

Виокремлення недосліджених раніше частин загальної проблеми:

Аналіз показав, що сучасний стан проблеми характеризується відсутністю єдиної теорії, відсутністю критеріїв оцінки життєвих програм, великою кількістю окремих підходів, але розгляд даного поняття є поверховим, немає чіткого розмежування поняття життєвої стратегії, життєвої позиції, життєвої лінії, життєвого плану та життєвої програми.

Формулювання мети дослідження: виявлення психологічних особливостей поняття життєвого шляху у вітчизняній та зарубіжній психології.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих результатів:

Поняття життєвого шляху розглядається в різних напрямках психології. Ми зупинимося на гуманістичній та екзистенційній психології.

На сучасному етапі розвитку екзистенційної психології відомий психолог Ірвін Ялом досить чітко визначив проблемне поле даного напрямку:

1. психологічні проблеми відношення людини до часу, життя і смерті;
2. психологічні проблеми свободи, відповідальності і вибору долі;
3. психологічні проблеми спілкування, любові, віри і самотності;
4. психологічні проблеми смислу життя.

Свобода є одним із екзистенціальних психологічних механізмів завдяки якому особистості вдається творити свій життєвий шлях. У вченні В. Франкла чітко розрізняють два типи свободи - позитивна та негативна. Негативна - це свобода від будь-яких детермінант і залежностей (біологічних, соціальних, психологічних), які жорстко задають напрям життєвого шляху. Негативна свобода потрібна людині, щоб скинути тягар долі. В поняття долі В. Франкл вкладає комплекс біологічних, психологічних та соціальних факторів, які обмежують свободу вибору людиною життєвого шляху.

Біологічна доля - це комплекс біологічно вроджених та набутих факторів, які накладають відбиток на життєвий шлях особистості.

Психологічна доля - це комплекс психологічних факторів (потреби, здібності, інтереси), які програмує життєвий шлях та накладають певні обмеження на свободу життєвого вибору особистості.

Соціальна доля - це комплекс макросоціальних та мікросоціальних факторів (соціальні ролі, сім'я, суспільство, історична епоха), які створюють загальну канву життєвого шляху особистості.

Р. Мей вважає, що доля і свобода не виключають, а доповнюють одна одну, тому що їх переплетіння в індивідуальному житті генерує рушійні протиріччя розвитку особистості: «З долею не можна не рахуватися, ми не можемо просто стерти її чи замінити чимось. Але ми можемо вибирати, як нам відповідати долі, використовуючи даровані нам здібності». В екзистенційній психології утверджується індетермінізм життєвого шляху особистості-його відносна непідвладність біологічним та соціальним детермінантам.

Інші науковці зробили спробу типологічного аналізу різних варіантів життя. За їх гіпотезою «існують незалежні від індивіда, створені людством і «відтворювальні» в часі життя, «варіанти життя». Людина в залежності від конкретних обставин може вибирати той чи інший варіант, але «варіант життя» може бути йому нав'язаний...» Під варіантом життя розуміють якісно-визначений спосіб здійснення особистістю свого життєвого шляху. Причому в цьому способі інтегруються певні цінності і смисли життя з інструментальними стратегіями їх досягнення. В такій трактовці поняття «варіант життя» є синонімом терміна життєвий сценарій. В якості «варіантів» виділяють наступні типи життя:

1. «життя починається завтра» - це варіант життя в якому особистості

відводиться пасивна роль мрійника. Особистість постійно відкладає на завтра здійснення важливих справ. В кінцевому результаті підготовча фаза життєвого шляху розтягується в часі, а часу на справжнє життя фактично не вистачає.

2. «життя, як творчість» - це варіант життя, в якому особистості відведена роль експериментатора, який ставить досліди над своєю долею. Основний зміст біографії складають події не зовнішнього, а внутрішнього життя - самовдосконалення, зміни в системі цінностей.

3. «життя, як досягнення» - людина жертвує теперішнім заради майбутнього, яке «маячить» на горизонті. Людина діє.

4. «життя - це сон» - відхід особистості від реалій життя в ілюзорний світ переживань. Це відчуття нереальності зовнішнього життя і одночасно відчуття реальності єдино бажаного внутрішнього життя.

5. «життя по правилах» - соціальні правила життєдіяльності виявлені у формі вікових очікувань, які пред'являються індивіду, який досягнув певного віку. Цей варіант вигідний тим, що він позбавляє людину від нелегкого вибору, так, як все розписано до нього і за нього.

6. «життя - трата часу» - пусте і безцільове проведення часу.

7. «життя проти життя» - основна рушійна сила-боротьба за виживання.[1].

Екзистенційна психологія з притаманною їй проблематикою все активніше заволодіває розумом російських психологів. Слід, всетаки остерігатися некритичного запозичення положень екзистенційної психології. Не краще б розвивати психологію життєвого шляху - вітчизняний варіант «психології життя». Тим більше, що вона має під собою стійкий фундамент із матеріалів багаточисельних емпіричних досліджень і добре розвинутий понятійний апарат. Так, наприклад, інноваційне поняття «варіант життя» і перебуваючою за нею психологічною реальністю вдало описує більш традиційне поняття-стиль життя. Тому механічний перенос, імпорт положень зарубіжної психології не завжди виправдовує себе і часто приводить до непотрібного примноження понять психології життєвого шляху. Не дивлячись на самотність концептуальних основ екзистенційної психології, між нею і психологією життєвого шляху є точки перетину:

В психології життєвого шляху, як і в екзистенційній психології особистість розглядається, як суб'єкт, який власним вибором буде індивідуальний життєвий шлях. Методологічне розходження психології життєвого шляху та екзистенційної психології - в об'ємі свободи, якою наділяється особистість, як суб'єкт життя. Екзистенційна психологія стверджує волюнтаризм («свавілля») та індетермінізм вчинків особистості, а в психології життєвого шляху прийнята більш поміркована діалектична позиція.

В психології життєвого шляху, як і в екзистенційній психології, психологічні особливості і здібності особистості трактуються як, ті, що реально з'являються від її реальної взаємодії з життєвими обставинами

Долається розрив між особистістю, як суб'єктом та її життям, як об'єктом.

А. Адлер вважав, що в дитинстві людина відчуває гріке розчарування у власних силах і потребує їх розвитку і примноження. Це змушує її активно діяти і боротися за існуванням. В результаті цієї боротьби у людини з'являється ціль і задачі сукупність яких називається «життєвим планом». Життєвий план вселяє в індивіда надію на краще майбутнє і спонукає активно прагнути до нього. Однак життєва ціль в більшості випадків ідеалізується і стає нереалістичною, фіктивною. Фіктивність життєвої цілі проявляється в тому, що її неможливо ні підтвердити ні спростувати із того положення в якому реально перебуває людина.

В індивідуальній психології спостерігається чітко феноменологічний підхід. Індивід у своїй життєвій поведінці керується не стільки об'єктивними фактами скільки суб'єктивними уявленнями про оточуючу дійсність. Аналогічно це відображається у психічній регуляції життєвого шляху, в основі якої функціонує суб'єктивна картина життя. В свою чергу суб'єктивна картина життєвого шляху є «вихідною» від смислу життя, який обумовлює сприймання, інтерпретацію та компонування біографічних фактів. Суб'єктивна картина життя є фрагментом глобального психічного образу-індивідуальної картини світу [2].

На думку К.Юнга основна екзистенційна проблема в наш час заключається в тому, що суспільство поглинає особистість і забирає в неї право на індивідуальність. Дана тенденція особливо помітна у сфері моральних смисложиттєвих проблем.

Шарлоті Бюлер належить перша психологічна концепція життєвого шляху особистості. Центральне місце в концепції займає ідея інтенціональності. Інтенціональність розглядається в якості функціонального ядра особистості, яке бере участь у всіх її життєвих виборах. Зміст інтенціональності складають вроджені цільові і ціннісно-сміслові структури особистості, які діють по ходу індивідуального життєвого шляху. Інтенціональність є вродженою структурою, яка не піддається прижиттєвому формуванню. Умови середовища і виховання пише міняють форми вираження інтенціональності, не перероблюючи її сутності. Тим не менше соціальне оточення може викривити і «задавити» в дитини паростки інтенціональності.

Крім того, Ш.Бюлер не лише констатує прагнення особистості до максимального прояву своїх вроджених потенцій, а також акцентує вікові особливості самоздійснення. В дитячому віці це спонтанність, в юнацтві- зрілість і самостійність, у дорослому-творчість та генеративність, в похилому - мудрість. Як пише Ш.Бюлер: «Кожному етапу життєвого шляху свої посягнення і звершення». Самоздійсненню передують довготривала і напружена внутрішня робота особистості, яка спрямована на розуміння смислу життя. Процес пошуку і осягнення особистістю смислу життя Ш.Бюлер називає самовизначенням. Продуктом самовизначення є індивідуальна концепція смислу життя, якою керується особистість при побудові життєвого шляху. Як тише Ш.Бюлер людина, яка не знає свого призначення не стане тим ким вона може і має стати. На її думку смисл життя і життєві цінності консолідують структуру особистості, а їх відсутність являється фактором дезінтеграції особистості і руйнування її психічного здоров'я.

Як істинний представник гуманістичної психології Ш.Бюлер активно підтримувала ідеографічний підхід до вивчення особистості і її життєвого шляху. Головною ідеєю даного підходу є тезис про унікальність і неповторність кожної конкретної людини і своєрідність її життєвого шляху. Ш.Бюлер життєвий шлях особистості розділяє на 5 фаз. Психологічна характеристика життєвих фаз базується на вікових особливостях функціонування самосвідомості особистості і відображає еволюцію особистісного самовизначення. Період життя до юнацького віку Ш.Бюлер не включає в свою періодизацію, по тій причині, що в цей час самосвідомість особистості ще перебуває в сплячому стані. Початок життєвого шляху датується моментом коли в людини вперше прокидається потреба в самосвідомості і самовизначенні.

Перша фаза-відіб до 20 років;

Друга фаза-з 25 до 30 років;

Третя фаза 55-40 років;

Четверта фаза 55-60 років;

Пята фаза 60 і до смерті.

Але в наукових школах найбільшу критику викликає теза про те, що типологія і хронологія життєвих фаз за Ш.Бюлер є повторенням стадій дитячого розвитку. Ця ідея отримала назву закону рекапітуляції по аналогії з діючим в біології.

Висновки і перспективи подальших досліджень у цьому напрямку:

Отже, ми можемо зробити висновок, що особистість не просто змінюється на протязі життя, а в якості суб'єкта життя вона виступає, як її організатор, в чому і проявляється її індивідуальний характер життя. Індивідуальність - це не тільки неповторність життя, яка звичайно підкреслюється поняттям долі, як начебто незалежної від людини. Індивідуальність життя виявляється в здатності особистості організувати її по своєму замислу, у відповідності зі своїми замислами, схильностями. Чим менше людина осмислює, продумує своє життя, тим менше вона прагне організувати її хід, тим більше, як правило, її життя стає схожою на життя інших, стандартною.

Різні люди в різній мірі є суб'єктами життя, оскільки вони в різній мірі прагнуть і можуть організувати своє життя, як ціле, з'єднати її окремі плани, ділі, виділити головний напрям.

Отже, здатність людини організувати свій життєвий шлях, як ціле, підвладне її цілям, цінностям, є вищий рівень і важлива якість суб'єкта життя. Вона одночасно дозволяє людині стати відносно незалежним, вільним по відношенню до зовнішніх вимог, тиску. Але це лише ідеал, реально у різних людей виявляється різна міра цілісності життєвого шляху, різний ступінь відповідності дій особистості її цінностям і намірам.

Список використаних джерел та літератури

1. Головаха Є.І., Кроник О.О. Психологічний час як регулятор життєвого шляху особистості // Мистецтво життєтворчості особистості: у 2 ч. К., 1997. 4. 1. с. 227-237.
2. Кохан В. Г. Продуктивна взаємодія військового керівника та його підлеглих як основа їх душевного комфорту // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. / За ред. Максименка С. Д. - К.: 2002, т. ІУ, ч. 7. - С. 117-121.
3. Підласа І. А. Проблема часу у теорії життєвого шляху // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка - К. 2001-Т.3, Ч.7-с.207-213.
4. Підласа І.А. Життєвий шлях особистості в теорії психології // Практична психологія та соціальна робота-2001-№3-с. 13-17.
5. Татенко В.А. Психологія в суб'єктивному вимірюванні. К., 1996.
6. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості у межах і за межами буденності. - К.: Либідь, 2003-376с
7. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості та детермінанти його побудови // Мистецтво життєтворчості особистості: У 2 ч. К., 1997. 4. 1.

УДК 159.922.6-053.67

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ САМОЕФЕКТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ У ПЕРІОД ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

Шамро Лариса, магістрантка факультету педагогіки, психології, соціальної роботи та мистецтв.

Науковий керівник – канд. психол. наук, доц. **Ковтун А. Ю.**, кафедра загальної та практичної психології.

В статті розкриваємо особливості юнацького періоду, як віку який максимально продуктивний для формування особистісних планів, визначення із суб'єктивно значущими перспективами на майбутнє й супроводжується першими кроками юнаків і дівчат у напрямку практичного здійснення власних намірів у різних сферах життєдіяльності.

Ключові слова: юнацький вік, самоефективності, самоактуалізація, психологічне утворення, самооцінка, компетентність, цілепокладання, професійний успіх.

Постановка проблеми у загальному вигляді:

Юнацький вік – період особистісного самовизначення, професійної підготовки, розширення кола соціальних взаємин – є сенситивним для зростання самоефективності та самоактуалізації особистості, що і викликало інтерес до даного вікового періоду. Самоефективність спрямовує особистість на очікування успіху в різних сферах життєдіяльності, ініціативність та стійкість у встановленні та підтримці соціальних контактів, гнучкість та наполегливість у досягненні мети.

Аналіз останніх досліджень і публікацій:

На думку науковців саме в студентські роки людина вирішує, в якій послідовності вона докладатиме свої здібності для реалізації себе у житті.

Однак, поруч із зростанням очікувань соціуму щодо студентської молоді, збільшується рівень інфантилізму в останніх. Ці явища змушують громадськість супроводжувати, певним чином допомагати в процесі дорослішання молоді людини та сприяти її самореалізації.

Основоположною для визначення самоефективності особистості більшістю науковців визнається соціально-когнітивна теорія А. Бандури. В рамках цієї теорії науковець визначив самоефективність особистості як багатомірне інтегральне психологічне утворення, яке можна вважати динамічним, але відносно стійким у часовому просторі [3, с.180-185]. Погляди на сутність самоефективності особистості представлені й у дослідженнях зарубіжних науковців.

Зокрема, Д. Майєрс співвідносить самоефективність з відчуттям особистої компетентності, вірою у можливість досягнути життєвого успіху. Г. Крайг, Д. Бокум пояснюють самоефективність через наявність у суб'єкта життєдіяльності здібностей до виконання різнопланових завдань (актуальна самоефективність), а також вказують на важливість сформованості адекватної оцінки свого особистого потенціалу, його співвіднесення з життєвими вимогами (самоефективність, яка суб'єктивно сприймається) [2, с.142].

С. Беллієр визначає самоефективність як готовність вирішувати проблемні ситуації і отримувати задоволення, мобілізуючи необхідні здібності. П. Пастре та Р. Самурсай розуміють самоефективність як постійний аналіз діяльності та соціальних інтеракцій, моніторинг вчинків, як процес життєтворення, адаптації власних здібностей до вимог реальності.

Вітчизняні дослідники О.Бажин, Ю.Гончаров розглядали самоефективність як особистісне утворення, що впливає на життєвий успіх та самореалізацію. Вони пропонують структуру самоефективності особистості, що включає в себе: саморозвиток особистості, самооцінку, компетентність, цілепокладання та професійний успіх [4, с.269].

Виокремлення недосліджених раніше частин загальної проблеми:

В зазначеній статті зроблена спроба виявити наявність взаємодетермінації самоефективності й особистісного самоздійснення осіб юнацького віку, яка на даний момент є недостатньо вивченими.

Формулювання мети дослідження:

теоретично дослідити та обґрунтувати самоефективність як чинник особистісного самоздійснення осіб юнацького віку.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих результатів:

Варто зупинитися на етимології поняття «самоефективність», що складається з двох слів: «само-» та «-ефективність», тобто самоефективна особистість здатна за допомогою власних ресурсів здійснити певні дії з максимальною ефективністю. У психології самоефективність виступає синонімом ефективності особистості та розуміється у двох значеннях: 1) ефективність особистості як інтегральна здатність бути компетентним, відповідати вимогам середовища; 2) ефективність особистості як почуття самоповаги і власної гідності, так і реальну компетентність (здатність та уміння вирішувати життєві проблеми).

На самоефективність особистості, на думку А. Бандури, певною мірою впливають умови її діяльності та соціальне оточення.

Учений стверджував, що важливою характеристикою особистості, є її вміння протистояти складним ситуаціям та впливати на ефективність діяльності, що залежить від трьох взаємопов'язаних джерел – поведінки, впливу оточення і особистісних. Також, згідно теорії він виділив чотири головних джерела формування самоефективності (таб.1).

Таблиця 1.

Джерела формування самоефективності

Власний досвід <i>(при успішному вирішенні проблемної ситуації у людини підвищується рівень особистісної самоефективності)</i>	Соціальний досвід <i>(приклад результату вирішення проблеми інших людей є важливим стимулом підвищення рівня самоефективності)</i>
Джерела формування самоефективності	
Соціальне переконання <i>(отримуючи від суспільства позитивну інформацію про себе, людина фокусується саме над своїм успіхом, а не на невдачах)</i>	Емоційний підйом <i>(настрій, емоційний стан і рівень стресу впливають на те, як людина впевнена у своїх силах і можливостях в певних життєвих ситуаціях)</i>

Науковцями доведено, що висока самоефективність пов'язана з очікуваннями успіху і, зазвичай, призводить до хорошого результату, підвищує самоповагу; низька – навпаки пов'язана з очікуванням провалу, призводить до невдачі й знижує самоповагу особистості.

А. Бандура вказував на можливі результати в процесі взаємодії самоефективності й умов навколишнього середовища:

1. Висока самоефективність в поєднанні з сприятливим середовищем дозволяють спрогнозувати успішний результат;

2. Низька самоефективність і сприятливе середовище можуть викликати у індивіда депресивний стан через успішність інших і уявну власну неспроможність;

3. Висока самоефективність і несприятливе середовище призводять до того, що людина збільшує свої зусилля, намагаючись подолати фактори несприятливого середовища, або в разі неуспіху шукає інші способи рішення задачі або більш сприятливе середовище;

4. Низька самоефективність і несприятливе середовище може привести людину до апатії, відчуття власної безпорадності перед обличчям несприятливих факторів [8, с.302-305].

Згідно з дослідженнями, люди з низькою самоефективністю:

- сприймають важкі завдання як особисті погрози, внаслідок чого уникають їх вирішення;
- вибирають собі цілі з низьким рівнем домагань;
- більш сконцентровані на самооцінці, ніж на знаходженні способів досягнення мети;
- думають про свої недоліки або перешкодах на своєму шляху і негативних наслідки;
- бачать причини невдач у власній неспроможності;
- після невдач повільно відновлюють почуття своєї ефективності;
- більш схильні до стресу і депресії [7, с.222-232].

Нині багато вчених звертають увагу на створення внутрішнього ресурсного стану в людині - розкриття внутрішніх сил, впевненості в своїх здібностях, в ефективності дій для гармонійного розвитку і досягнення психічного і фізичного здоров'я. Це і є високий рівень самоефективності.

Молоді люди з високим рівнем самоефективності:

- бачать у важких завданнях можливість проявити свої можливості;
- проявляють наполегливість у досягненні складних цілей;
- більш сфокусовані на деталях завдання, що приводить їх до успіху;
- причини невдач бачать в недостатці знань і умінь, які намагаються здобути;
- при ускладненнях збільшують зусилля;
- швидко відновлюють почуття ефективності після невдач;
- менш схильні до стресу і депресій.

Розвиток самоефективності проходить упродовж всього життя. У різні вікові періоди зазначене психічне утворення має конкретні специфічні особливості, пов'язані з соціальною ситуацією розвитку, зміною провідного виду діяльності та сформованістю вікових психічних новоутворень особистості.

Самоефективність має наступні особливості:

- вона являє собою судження (переконання, віру) щодо здібностей суб'єкта виконати будь-яку діяльність (впоратися з певними завданнями), а не особистісну рису;

- самоефективність є очікуванням особистої досконалості у вирішенні майбутніх продуктивних завдань;

- сприйняття власної ефективності впливає на мислення, на рішення, дії і переживання, на цілепокладання і наполегливість, на каузальні атрибуції і мотивацію, а також на ряд інших когнітивних і емоційних чинників, що впливають.

Особливу роль при вирішенні життєвих труднощів та ситуацій в юнацький період, відіграє самоефективність, що формується у свідомості як уявлення про власні вміння та можливості. Згідно цього, А. Бандура вказав на такі чинники самоефективності особистості:

1) *безпосередній досвід особистості* (в основі самоефективності лежать особистий досвід діяльності, самооцінка здібностей та впевненість в успіху);

2) *непрямий досвід* (самоефективність підвищується/знижується, коли суб'єкт спостерігає за успіхами/невдачами людини, схожої на неї);

3) *ставлення (оцінка) оточення* (схвальна оцінка середовища підвищує самоефективність суб'єкта в ситуації успішного виконання завдання);

4) *фізичний і емоційний стан* (хороший фізичний стан і помірне емоційне напруження підвищують самоефективність, а погане самопочуття і надмірне емоційне напруження – знижують її);

5) *колективна ефективність* (самоефективність підвищується, коли люди впевнені в тому, що їхні спільні зусилля можуть призвести до позитивних соціальних змін; сприяє подоланню глобальних проблем людства (наприклад, війн, голоду, злочинності, природних і техногенних катастроф тощо).

У наукових дослідженнях розглядається чимало видів самоефективності особистості, які вчені визначили залежно від сфери її діяльності, впевненості в індивідуальних або колективних можливостях тощо (див. рис.).

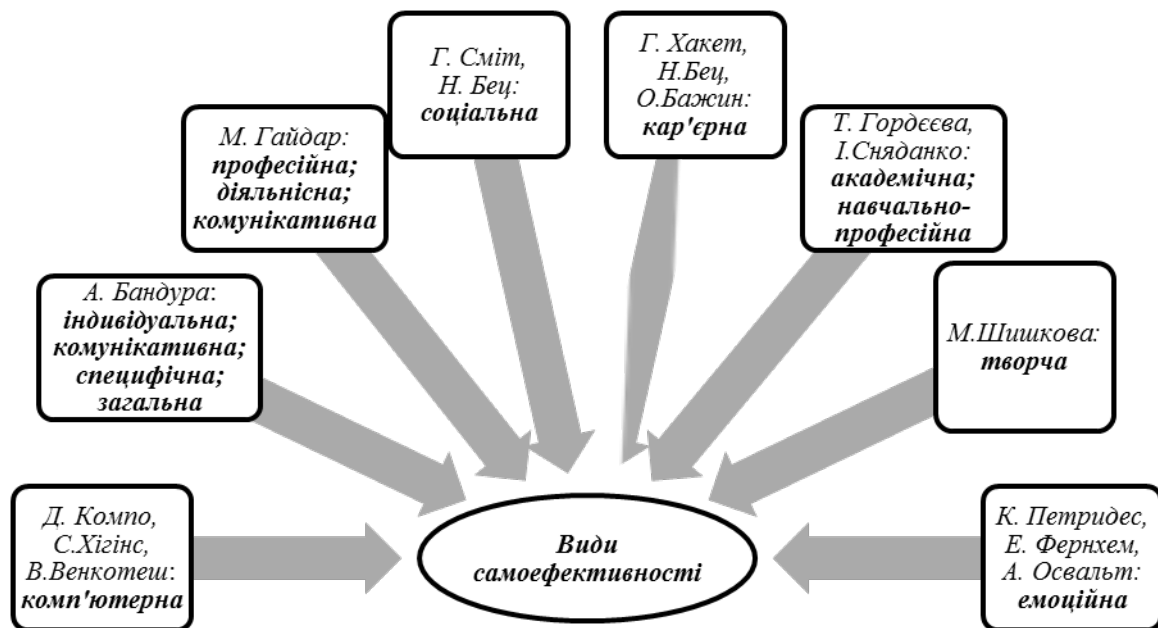

Рис. Види самоефективності особистості.

Висновки і перспективи подальших досліджень у цьому напрямку:

Таким чином, проведений аналіз наукових праць з проблеми самоефективності особистості дає можливість зробити висновок про те, що це поняття тлумачиться крізь призму спроможності особистості досягнення успішності в тій чи іншій сфері життєдіяльності та соціальної взаємодії. Самоефективність людини в першу чергу залежить від її віри у власний потенціал, спроможності ставити перед собою адекватні цілі, втілювати їх у своїй діяльності та долати перепони, які можуть виникнути на шляху до досягнення поставленої мети.

Список використаних джерел та літератури

1. Гуляс, І. А. Детермінанти самоздійснення особистості. *Психологічні перспективи*. 2011. Випуск 17. С.83-92.
2. Гуляс, І. А. Самоздійснення як форма суб'єктності особистості. Режим доступу: URL: http://www.rusnauka.com/30_NIEK_2009/Psihologia/53740.doc.htm
3. Ліпінська Н. Ф. Самоефективність особистості як джерело її активності. *Вісник Одеського національного університету. Психологія*. 2014. С.180-185.

4. Макаренко І.Є. Роль самоефективності педагога в забезпеченні його високих професійних досягнень. *Формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2014. 269 с.
5. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості: Видавництво ТОВ «КММ», 2006. 240 с.
6. Максименко, с. Д., Осьодло, В. І. Структура та особистісні детермінанти професійної самореалізації суб'єкта. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка, Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України*. Вип. 8. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. С.3-19.
7. Целякова А. Духовность и ценностная ориентация студенческой молодежи в Украинское трансформационное общество. *Гуманитарный вестник ZDIA*. Запорожье: ЗДИА, 2009. Вып. 38. С. 222-233.
8. Шапошник Д. О. Психологічні детермінанти самоефективності особистості. *Вісник Харківського нац. унів-ту імені В.Н. Каразіна*. 2011. С. 302-305.

УДК 364.042

ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ЦЕНТР СОЦІАЛЬНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ ЯК ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ ЛЮДЯМ ПОХИЛОГО ВІКУ

Шаповалова Інеса, магістрантка факультету педагогіки, психології, соціальної роботи та мистецтв

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Конончук А. І.**, кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи

Анотація. У статті розкриваються особливості діяльності територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг) з надання допомоги вразливим категорія населення і, зокрема, людям похилого віку.

Ключові слова: територіальний центр соціального обслуговування, людина похилого віку, соціальні послуги, університет третього віку, волонтерство.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Люди похилого віку традиційно були і є об'єктом уваги фахівців із соціальної роботи, виступаючи найчастіше як об'єкт соціальної політики, як отримувачі соціальних послуг. З іншого боку, інтерес до аналізу соціальної групи «люди похилого віку» як суб'єктів соціальної діяльності, розгляд бар'єрів та можливостей самоорганізації цієї категорії населення для вирішення їхніх соціальних проблем, використання можливостей соціального середовища також спостерігається як у сучасній соціальній теорії, так і в практиці. Один із ключових інститутів, що здійснює соціальну допомогу громадянам похилого віку, - це територіальний центр соціального обслуговування. Станом на початок 2022 року у структурі територіальних центрів в Україні лише офіційно обслуговувалось більше мільйона громадян похилого віку, які перебували на обліку та отримували комплекс соціальних послуг. Зараз їх кількість лише зростає.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми соціального обслуговування осіб відображені у наукових працях В. Бурака, М. Буянової, О. Гірник, Н. Рунової, с. Синчук, Б. Шашківа, Л. Шумної та ін. Специфіка роботи територіальних центрів соціального обслуговування відображена у працях М. Бук, Н.Гусак, І. Мещан, Н. Романової, Г.Слозанської та ін.

Мета статті: охарактеризувати територіальний центр соціального обслуговування як інститут соціальної допомоги людям похилого віку.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих результатів. У нормативному плані територіальний центр соціального обслуговування (надання соціальних послуг) утворюється для здійснення соціального обслуговування та надання соціальних послуг гро-

мадянам, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги, за місцем проживання, в умовах стаціонарного, тимчасового або денного перебування. ТЦСО функціонує згідно відповідного положення, яке розробляється на основі «Типового положення про територіальний центр соціального обслуговування (надання соціальних послуг)» (2009 р.) і затверджується місцевим органом виконавчої влади чи органом місцевого самоврядування, який його утворив. Як вказано у типовому положенні «центр провадить свою діяльність на принципах адресності та індивідуального підходу, доступності та відкритості, добровільного вибору отримання чи відмови від надання соціальних послуг, гуманності, комплексності, максимальної ефективності використання бюджетних коштів, законності, соціальної справедливості, забезпечення конфіденційності, дотримання державних стандартів соціальних послуг, етичних норм і правил» [1].

Принципи діяльності ТЦСО спрямовані на створення умов для повноцінного та комфортного життя людей похилого віку, а також на підтримку їхньої гідності та активної участі в громадському житті.

На отримання соціальних послуг в ТЦСО мають право такі категорії громадян: «громадяни похилого віку, особи з інвалідністю, хворі (з числа осіб працездатного віку на період до встановлення їм групи інвалідності, але не більш як чотири місяці), які не здатні до самообслуговування і потребують постійної сторонньої допомоги, визнані такими в порядку, затвердженому МОЗ; громадяни, які перебувають у складній життєвій ситуації у зв'язку з безробіттям і зареєстровані в державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу, стихійним лихом, катастрофою (і мають на своєму утриманні неповнолітніх дітей, дітей з інвалідністю, осіб похилого віку, осіб з інвалідністю), якщо середньомісячний сукупний дохід їх сімей нижчий ніж прожитковий мінімум для сім'ї» [1].

Як бачимо першими вказуються саме особи похилого віку, що підтверджує той факт, що ТЦСО є ключовим інститутом, що забезпечує соціальну допомогу людям похилого віку в місцевих громадах.

Однією з основних функцій ТЦСО є надання соціальних послуг, спрямованих на забезпечення повноцінного життя та самостійності літніх громадян. Це послуги соціально-побутового (надання допомоги у прибиранні, готуванні їжі, покупках тощо), медичного (організація медичних оглядів, допомога у здійсненні лікування, контроль за прийомом ліків), реабілітаційного (проведення занять та заходів, спрямованих на підтримку фізичної та психічної активності), просвітнього (консультування, неформальна освіта) транспортного (організація транспортного обслуговування для літніх людей, які мають обмеження у мобільності, проведення екскурсій та поїздок) характеру та ін.

Зазначимо, що перелік соціальних послуг, умови та порядок їх надання структурними підрозділами ТЦСО унормовано Постановою Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2009 р. № 1417. До основних соціальних послуг відносяться: догляд вдома, догляд стаціонарний, денний догляд, соціальна адаптація, паліативний/хоспісний догляд, консультування, представництво інтересів, соціальна профілактика, посередництво (медіація), соціально-економічні (у формі надання натуральної чи грошової допомоги), транспортні, інші соціальні послуги [1]. Для забезпечення якісного надання цих соціальних послуг у ТЦСО можуть утворюватися окремі структурні підрозділи (відділення). Це має бути не менш як два підрозділи різного спрямування, з наступних: 1) соціальної допомоги вдома; 2) денного перебування; 3) стаціонарного догляду для постійного або тимчасового проживання; 4) організації надання адресної натуральної та грошової допомоги.

У 2015 році постановою № 1093 було внесено зміни до назв і переліку структурних підрозділів терцентру та визначено, які саме соціальні послуги можуть надаватися в межах конкретного відділення (табл. 1):

Соціальні послуги, які можуть надаватися відділеннями ТЦСО

Назва відділення	Перелік соціальних послуг, які можуть надаватися відділенням
Відділення соціальної допомоги вдома	догляд вдома; паліативний/хоспісний догляд
Відділення денного перебування	денний догляд; соціальна адаптація; консультування; представництво інтересів; соціальна профілактика; посередництво (медіація)
Відділення стаціонарного догляду для постійного або тимчасового проживання	догляд стаціонарний
Відділення організації надання адресної натуральної та грошової допомоги	надання натуральної та грошової допомоги
Спеціалізовані відділення (наприклад, паліативного догляду; догляду вдома за особами з інвалідністю внаслідок психічного захворювання тощо)	паліативний/хоспісний догляд; догляд вдома; підтримане проживання
Інші підрозділи (наприклад, соціальне таксі)	транспортні; інші соцпослуги

Як бачимо з табл. 1. спектр сфер діяльності ТЦСО досить великий та різноманітний. Важливо наголосити, що територіальний центр повинен дотримуватися державних стандартів соціальних послуг. Це нормативні документи, які встановлюють вимоги до порядку надання соціальних послуг, їх кількості та якості, включаючи процедури, критерії та показники якості; права та обов'язки отримувачів соціальних послуг; вимоги до кваліфікації персоналу, який надає соціальні послуги. Важливо, що встановлюються і правила співпраці з іншими установами, які можуть бути включені у надання соціальних послуг.

Категорії працівників, яких рекомендовано включати до штату працівників, що безпосередньо беруть участь у наданні соціальної послуги або в залучені до її надання представлено на рис. 1:

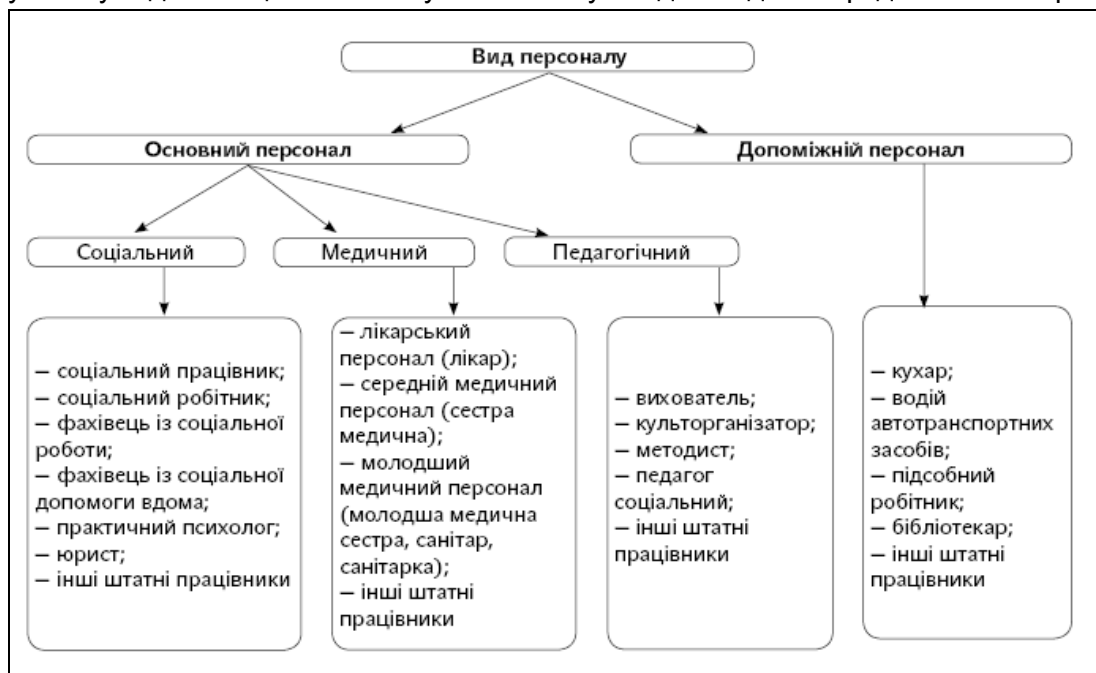

Рис. 1. Структура персоналу територіального центру соціального обслуговування

Зрозуміло, що виходячи з особливостей надання конкретної соціальної послуги **можна до-лучати** до основного чи допоміжного персоналу **інших працівників**, окрім зазначених на рис. 1.

Загальна технологія надання соціальних послуг у ТЦСО передбачає послідовні дії щодо визначення (оцінювання) індивідуальних потреб особи у наданні соціальних послуг; обстеження матеріально-побутових умов проживання особи, власне надання послуг, яке регламентується відповідними державними стандартами. У загальному вигляді це такі етапи як:

1. Звернення та реєстрація: особа, яка потребує соціальної допомоги, повинна звернутися за отриманням послуги. Це може бути особиста подача заяви, телефонний дзвінок або подання заяви через веб-сайт.

2. Обстеження потреб: фахівці проводять обстеження для визначення потреб та обставин особи, яка звертається.

3. Визначення права на послугу: здійснюється перевірка відповідності особи встановленим критеріям для отримання конкретної соціальної послуги.

4. Планування послуг: розробляється індивідуальний план послуг на основі визначених потреб та можливостей.

5. Надання послуг: здійснюється безпосереднє надання соціальних послуг включаючи медичну допомогу, консультування, фінансову допомогу тощо.

6. Моніторинг та оцінка: здійснюється постійний моніторинг надання послуг для перевірки їх ефективності та відповідності потребам користувача.

7. Актуалізація плану: у разі необхідності план послуг актуалізується з урахуванням змін у потребах користувача.

8. Завершення послуг: по закінченні періоду, на який надається соціальна допомога, проводиться завершальна оцінка та оформлення результатів.

Не характеризуючи детально кожну з соціальних послуг, які надаються людям похилого віку в умовах ТЦСО як базові чи додаткові, зупинимось на тих напрямках роботи цієї інституції з людьми похилого віку, які виходять за межі надання соціальних послуг.

Одним із таких напрямів роботи є організація функціонування на базі ТЦСО «Університету третього віку». Це освітній проект, спрямований на забезпечення можливостей для навчання та розвитку серед людей похилого віку. Ця соціально-педагогічна форма роботи створює сприятливе середовище для навчання, обміну досвідом і соціальної активності серед громадян похилого віку. Основна ідея університету третього віку полягає в тому, щоб забезпечити людям похилого віку можливість навчатися новому, розвивати свої інтелектуальні і творчі здібності, а також підтримувати активний і соціальний спосіб життя. Важливо, що створена нормативна база для впровадження моделі «Університету третього віку» (наказ № 326 Міністерства соціальної політики України від 25 серпня 2011 р.). Навчальні програми для університетів третього віку розроблялися за підтримки Фонду ООН в галузі народонаселення [2, с. 207].

Основні характеристики університетів третього віку включають:

- доступ до освіти: «Університет третього віку» надає можливість громадянам вивчати різні предмети, такі як історія, мистецтво, література, наука, комп'ютерні технології тощо;
- активну участь: учасники можуть брати участь у лекціях, семінарах, майстер-класах та інших освітніх заходах, що сприяє взаємодії та обміну досвідом;
- соціальну активність: «Університет третього віку» створює можливості для соціальної активності, сприяє формуванню нових товариських відносин та соціальних мереж;
- розвиток творчих здібностей: програми університетів третього віку можуть включати творчі компоненти, такі як малювання, музика, театр тощо;
- фізичну активність: деякі університети третього віку також пропонують фізичні заняття, які сприяють підтримці здоров'я і фітнесу серед учасників;

- допомогу в адаптації до сучасного світу: учасники можуть отримувати практичні знання щодо використання сучасних технологій, розвивати навички самообслуговування та інші корисні здібності.

Таким чином, «Університет третього віку» сприяє активному старінню та позитивному ставленню до життя, сприяючи психологічному, фізичному і соціальному благополуччю людей похилого віку.

ТЦСО може проводити і інші освітні заходи для підвищення рівня обізнаності громадян у різних сферах життя, таких як здоров'я, правова освіта, соціальна адаптація тощо. Це можуть бути різні майстер-класи, творчі групи, групи самодопомоги тощо.

Важливим напрямом є робота з розвитку волонтерських ініціатив. Це не лише залучення добровольців для надання додаткової допомоги та підтримки людям похилого віку, але й залучення самих людей похилого віку до волонтерської діяльності. Люди похилого віку можуть бути чудовими волонтерами, призначеними для виконання різноманітних завдань та служби громаді. Їхні досвід, мудрість та бажання допомагати можуть внести великий внесок у соціальну сферу. Наведемо кілька способів, які дозволяють людям похилого віку бути волонтерами:

- можуть виступати в ролі вчителів або наставників для молодших поколінь, передаючи свої знання та життєвий досвід;
- можуть надавати свою допомогу в різних громадських організаціях, церковних спільнотах або благодійних фондах;
- можуть віддавати свій час для допомоги в лікарнях, допомагаючи пацієнтам або працюючи у відділеннях догляду;
- можуть вести архіви або розповідати історії для збереження спогадів та традицій;
- якщо володіють комп'ютерними навичками, можуть допомагати іншим вивчати та розуміти сучасні технології;
- участь в садівництві чи екологічних проектах;
- робота з різними видами мистецтва або ремесел може стати частиною волонтерської діяльності.

Важливо створити такі програми волонтерства, які враховують інтереси та можливості людей похилого віку, забезпечуючи високий рівень комфорту та задоволення від їхнього внеску в громаду.

Звичайно, одним з найбільш важливих напрямів роботи ТЦСО є налагодження співпраці з іншими інституціями соціальної сфери: соціальними службами, медичними установами, благодійними організаціями та ін. Тобто для комплексного підходу до вирішення потреб клієнтів необхідне міцне міжсекторне соціальне партнерство.

Висновки і перспективи подальших досліджень у цьому напрямку. Соціальна робота з людьми похилого віку є важливим напрямом соціальної роботи, особливо в умовах швидкого старіння населення у багатьох країнах світу. Одним з інститутів роботи в цьому напрямі розглядається територіальний центр соціального обслуговування. Це установа, що надає різні соціальні послуги та підтримку громадянам на певній території і є важливою складовою системи соціальної роботи та реалізації соціальної політики. Такі центри виступають ключовими пунктами доступу до соціальних послуг і є важливим елементом системи соціальної інфраструктури для населення, зокрема для людей похилого віку, які можуть потребувати додаткової підтримки та догляду. А тому подальші дослідження з вивчення цих інститутів є актуальними і важливими для розуміння їх розвитку, удосконалення форм і методів роботи, розширення спектру соціальних послуг.

Список використаних джерел та літератури

1. Деякі питання діяльності територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг): Постанова Кабінету Міністрів України від 29.12.2009 р. № 1417. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1417-2009>.

2. Іванова І. Б. Соціальна робота з людьми похилого віку: навч. посіб. Київ: Університет «Україна», 2023. 220 с.

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ В УМОВАХ НЕПОВНОЇ СІМ'Ї

Щербакова Марина, магістрантка факультету педагогіки, психології, соціальної роботи та мистецтв.

Науковий керівник – канд. пед. наук, доц. **Качалова Т. В.**, кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи.

Анотація статті: описана неповна сім'я, що займає особливий статус у нашому суспільстві, яка є одним з основних соціально - демографічних типів сучасної сім'ї. Це мала група з частково неповними зв'язками, де немає традиційної системи відношень мати – батько - дитина. Неповні сім'ї – це вже реальність сьогодення, їх чисельність не знижується, а має тенденцію до зростання. Сім'я, будучи одним із важливих інститутів соціалізації, представляє персональне середовище життя та розвитку дитини, якість якого визначається низкою параметрів конкретної сім'ї. Сучасна сім'я відрізняється від сім'ї минулих років не тільки іншою економічною функцією, а й докорінною зміною своїх емоційно-психологічних функцій. Відносини у ній дітей і батьків змінюються, стаючи дедалі емоційно-психологічними, тобто що визначаються глибиною їхньої прихильності один до одного. Саме у сім'ї формується сприймання дитини навколишньої дійсності, самих себе, досвіду сімейного життя, ставлення до найважливіших духовних цінностей; здійснюється моральне, естетичне, трудове навчання, закладаються основи культури, здоров'я дитини, майбутнє професійне самовизначення, соціалізація в цілому.

Ключові слова: сім'я, неповна сім'я, соціалізація, середовище, цінності, когнітивний розвиток, символічний інтеракціонізм, соціальні норми, психоаналітична концепція, емоційна сфера, моральні норми.

Abstract: The article describes the single-parent family, which occupies a special status in our society and is one of the main socio-demographic types of the modern family. This is a small group with partially incomplete ties, where there is no traditional system of mother-father-child relationships. Single-parent families are already a reality today, and their number is not decreasing, but tends to grow. The family, being one of the most important institutions of socialization, represents a personal environment for the child's life and development, the quality of which is determined by a number of parameters of a particular family. The modern family differs from the family of the past not only in its economic function, but also in the radical change of its emotional and psychological functions. Relationships between children and parents are changing, becoming more emotional and psychological, that is, determined by the depth of their attachment to each other. It is in the family that children's perception of the surrounding reality, themselves, the experience of family life, and attitudes towards the most important spiritual values are formed; moral, aesthetic, and labor training is carried out, and the foundations of culture, child health, future professional self-determination, and socialization in general are laid.

Key words: family, single-parent family, socialization, environment, values, cognitive development, symbolic interactionism, social norms, psychoanalytic concept, emotional sphere, moral norms.

Сім'я є найважливішим інститутом у розвитку та вихованні дитини, тому проблеми сім'ї і батьківства є актуальними для сьогодення. Здорова міцна сім'я – це запорука стабільності і розвитку будь-якого суспільства. Серед проблем, які постають перед суспільством, є гостра криза сім'ї, причинами якої є зміна моральних норм в області взаємовідносин, поширення дошлюбних зв'язків, зміна традиційних сімейних ролей чоловіка та жінки, втрата сім'єю своєї виробничої функції, втрата історичних українських традицій щодо формування та збереження сім'ї, непідготовленість молоді до шлюбу, підвищені вимоги у відношенні до шлюбного партнера, алкоголізм і наркоманія та інші.

Особливий статус у нашому суспільстві займає неповна сім'я, яка є одним з основних соціально - демографічних типів сучасної сім'ї. Дослідженням проблеми соціалізації особистості

дитини в умовах неповної сім'ї займалися такі науковці: Буянов М, Монаков Н., Смирнова М., Целуйко М., Міщик І., Мудрик В., Усова І., Галагузова А., Холостова І., Титаренко Я. та інші. Вони вивчали різні соціально-педагогічні аспекти виховання та соціалізації дітей у неповних сім'ях.

Дослідники [4] довгий час стверджували, що структурна деформація сім'ї є найважливішим чинником, що відповідає за порушення особистісного розвитку дитини. Приводилися як зарубіжні, так і вітчизняні статистичні дані, відповідно до яких діти із просоціальною й асоціальною поведінкою, у тому числі і кримінальною спрямованістю, істотно відрізняються між собою за критерієм «повна-неповна сім'я».

Сьогодні все більше уваги приділяється чиннику психологічної деформації сім'ї. В Україні розпадається приблизно кожен третій шлюб, а у великих містах – кожен другий. Із тих, хто розлучився, тільки 40% чоловіків і 30% жінок зважаються на другий шлюб. Численні дослідження переконливо свідчать, що психологічна деформація сім'ї, порушення системи міжособистісних стосунків і цінностей в ній надають щонайпотужніший вплив на негативний розвиток особистості дітей, призводячи в майбутньому до різних деформацій – від соціального інфантилізму до асоціальної і делінквентної (протиправної, кримінальної) поведінки.

Неповними сім'ї стають з різних причин: розлучення подружжя або смерть одного з батьків, позбавлення одного з батьків батьківських прав, перебування в місцях позбавлення волі, позашлюбна дитина тощо.

Організоване мною експериментальне дослідження було спрямоване на реалізацію завдань та перевірку гіпотез роботи. Його метою було емпіричне дослідження соціалізації дітей молодшого шкільного віку. Добір конкретних методик здійснювався нами відповідно до психологічного змісту предмету дослідження, висунутих гіпотез та феноменологічних проявів, окреслених психологічними чинниками соціалізації, зокрема адаптаційного потенціалу особистості. Оскільки кожен з виокремлених мною чинників є комплексним об'єктом, який складається з цілого понятійного простору характеристик, то у виборі конкретних методик я орієнтувалася як на загальну спрямованість чинника, так і на його представленість у загальній структурі адаптаційного потенціалу та свмоставленні особистості. Вибірку дослідження склали 84 дитини віком від 10-12 років, медіанний вік - 11 років.

Емпіричне дослідження показників самоствавлення школярів осіб за методикою В. В. Століна, с. Р. Пантелєєва демонструє рівні вираженості деяких його показників (Рис. 1).

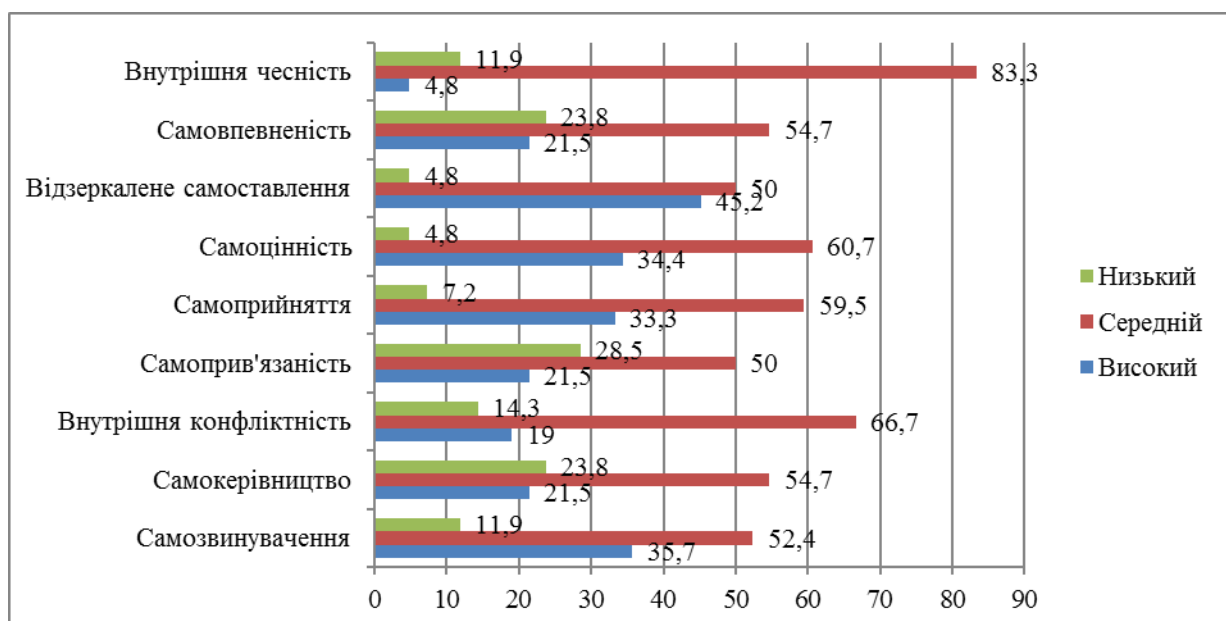

Рисунок 1. Розподіл рівнів вираженості показників самоствавлення за методикою В. В. Століна, с. Р. Пантелєєва

На рівні глобального самоствавлення загальний показник школярів становить близько 70%, тобто на достатньо високому рівні. Розглянемо далі, які параметри самоствавлення забезпечують такий рівень. Відтак, ми визначили, що самоствавлення респондентів має здебільшого середній рівень за всіма шкалами. Варто зазначити, що високий рівень самоствавлення має достатньо занижені показники відзеркалене самоствавлення (4,8%), самосприйняття (7,2%) та самоцінність (4,8%).

Результати дослідження за методикою діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса і Р. Даймонда розкривають специфіку стосунків людини з соціальним оточенням та власне самосприйняття. Адаптаційний процес має важливе значення для успішної взаємодії людини з навколишнім середовищем. Для задовільного протікання даного процесу необхідно навчитися протистояти дії несприятливих факторів навколишнього середовища, засвоювати нові соціальні ролі, стратегії поведінки, спрямовуватися в напрямку самореалізації та самоактуалізації, що сприятиме можливості успішно взаємодіяти.

Таблиця 1

Рівні складових соціально-психологічної за методикою К. Роджерса і Р. Даймонда (у%)

Амплітуда	Адаптивність	Прийняття себе	Прийняття інших	Емоційний комфорт	Внутрішній контроль	Домінування	Ескапізм
Високий	22,7	11,9	39,4	13,2	13,2	22,7	-
Середній	53,5	65,4	46,4	84,5	77,3	65,4	95,2
Низький	23,8	22,7	14,2	2,3	9,5	11,9	4,8

Застосовуючи багаторівневий особистісний опитувальник «Адаптивність» (А. Маклаков-С. Чермянін), ми отримали такі результати (Рис. 2).

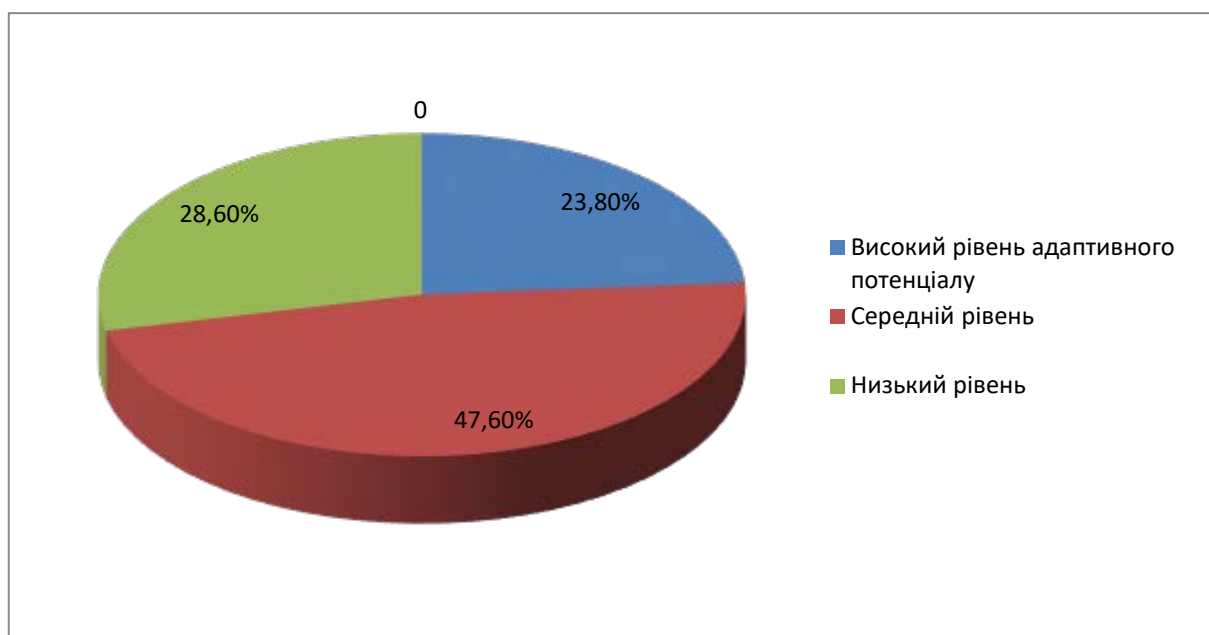

Рис. 2. Розподіл рівнів особистісного потенціалу СПА за методикою А. Маклакова-С. Чермяніна

Високий рівень адаптаційного потенціалу виявлено у 23,8% учнів, які мають високі прояви нервово-психічної стійкості, опірності впливу стресу, здатності до саморегуляції поведінки та емоцій. Також їм властиві розвинені комунікативні здібності та вміння конструктивно вирішувати конфлікти, і висока моральна нормативність, дотримання загальноприйнятих норм поведінки і статутів, правил.

У 47,6% респондентів виявлено середній рівень адаптаційного потенціалу, вони переважно мають емоційну стійкість до впливу зовнішніх обставин та умов, здатні до продуктивного спілкування з іншими людьми, налагодження співпраці з ними, переважно дотримуються правил поведінки.

Однак у решти 28,6% учнів встановлено низький рівень адаптаційного потенціалу, що вказує на переважну дезадаптованість, не здатність до адекватного спілкування з іншими, вирішення проблем. Також ці респонденти можуть порушувати дисципліну, норми поведінки, іноді здійснюють аморальні вчинки. Це високий показник, який потребує психологічної корекції.

Отже, оптимізація внутрішнього емоційного стану сприятиме покращенню дії адаптаційних механізмів, в результаті чого зростатиме здатність особистості до усвідомленого аналізу власної поведінки, що безперечним чином призведе до збільшення особистісної інтернальності, яка є важливою умовою успішної реалізації життєвих завдань та планів. Активізація адаптаційних стратегій також позитивним чином впливатиме на прийняття найближчого соціального оточення та налагодження гармонійної міжособистісної взаємодії у межах особистісного мікросоціуму. Прийняття інших, рівень самовпевненості та емоційний комфорт потребує подальшої корекційної роботи, що є важливим чинником для розвитку адаптаційного потенціалу. В той самий час, нижчий рівень ескапізму підвищує їх здатність до оперативного вирішення актуальних проблем та завдань, що є позитивним чинником в контексті успішного подолання ними ситуації кризи та соціальної адаптації до навколишнього середовища.

У сучасних умовах найважливіше при створенні виховної системи формувати цілісне розуміння батьками виховного процесу, залучати їх до організації виховного процесу у різних формах, організувати соціальну роботу на належному рівні. На початку роботи створюється програма діяльності класного керівника з виховної роботи класу. Вона створюється разом із представниками батьківської громадськості, з урахуванням їх побажань, вимог, адже це їхні діти виховуватимуться на основі цієї програми [6]. Адже нова освітня парадигма проголосила батьків суб'єктами освітнього процесу, а отже поклала на них відповідальність за якість освіти та виховання своїх дітей. Частина батьків активно прагне педагогічної самоосвіти, намагається розібратися в сутності сучасних освітніх процесів, особливо освітньої та виховної програм школи. Збільшений рівень педагогічної компетентності батьків дозволяє говорити про успішність їх психолого-педагогічної освіти. Широко використовуваний вид співпраці, що культивується, - батьківські збори, консультування батьків педагогами і психологами - виходить сьогодні у своєму змісті на якісно новий щабель.

Отже, у сім'ї закладається фундамент моральності особистості. Саме вона є своєрідним первинним середовищем, що прилучає дитину до досвіду того чи іншого суспільства, саме в ній формуються уявлення про Батьківщину, про рідну культуру, а також про форми поведінки, необхідні для успішного функціонування людини в суспільстві [1], і навіть соціально-значущі цінності, які переломлюючись через призму індивідуальної життєдіяльності, входять у психологічну структуру особистості формі особистісних цінностей [6]. Педагогічна взаємодія школи та сім'ї визначає формування базових національних цінностей школярів, однією з яких є громадянська ідентичність.

Список використаних джерел та літератури

1. Бех І. Д. Психологічні джерела виховної майстерності. Навчальний посібник. К. : Академвидав, 2009. 246 с.

2. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: навч. посіб. 3-те вид., доопрац. і доп. К. : Знання, 2008. 566 с.
3. Дерев'янка Н. П. Формування громадянської культури особистості школяра : навч.-метод. посіб. К. : Праймдрук, 2011. 350 с.
4. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: Навчальний посібник.К.: Академвидав, 2004. 352 с.
5. Рудніцька І. Стан здоров'я школяра як один із головних критеріїв перебігу адаптації. Все про адаптацію. № 25–26. К., 2004. 120 с.
6. Торохтій В. С. Методика діагностики психологічного здоров'я сім'ї. Практична психологія та соціальна робота, 2006. №9. С.30-35.
7. Туріщева Л. В. Вікові аспекти виховання школяра. Виховна робота в школі, 2006. № 8 С.36-41
8. Туріщева Л. В. Робота шкільного психолога з батьками. Навчально-методичний посібник для вчителя. Харків : Вид. група «Основа», 2007. 128 с.
9. Яблонська Т.М. Дитячо-батьківські взаємини як чинник розвитку ідентичності дитини. С.589-598. URL : <http://www.apppsychology.org.ua/data/jrn/v9/i9/75.pdf> (дата звернення: 15.08.2023).

ЗМІСТ

ПРИРОДНИЧО-ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ

Виниченко Катерина Сучасний стан національних парків Чернігівської області, їх вплив на природоохоронну та туристичну сферу регіону	3
Гніда Наталія Сучасний стан захворюваності на цукровий діабет в Україні	6
Мельник Максим Ойконіми Київської області: відображення минулих подій у назвах поселень	8
Ходаш Станіслав Спасо-Преображенський і Борисоглібський собори міста Чернігова як важливі об'єкти релігійного туризму	11
Хомиченко Михайло Проблеми розвитку екотуризму в Чернігівській області.....	16
Ющенко Тетяна Історико-культурні туристично-рекреаційні ресурси Черкаської області	18

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ, ІНФОРМАТИКА

Борисенко Марина Засоби штучного інтелекту для генерації та створення презентацій	22
Пилипчук Марина Формування цифрової компетентності на уроках математики при вивченні інтегрального числення на уроці контролю, оцінювання та корекції знань, умінь і навичок	27
Резнік Максим Використання ООП для розробки комп'ютерної гри Snake на мові Python	33
Сенченко Світлана Формування технологічних компетентностей у евристичному навчанні математики	37
Циганков Андрій Застосування байт-коду при розробці мови програмування.....	41
Чернишов Максим Освітні цілі вивчення математики на прикладі теми «Показникова і логарифмічна функції» у старшій школі	47
Ярошевська Надія Методика формування уявлень про математичне моделювання в учнів старшої школи	50
Щербина Анатолій Шляхи формування екологічної компетентності учнів при вивченні фізики в старшій школі.....	56
Щербина Наталія, Бондаренко Єлизавета Порівняльна характеристика систем штучного інтелекту ChatGPT та Perplexity.....	61

ІСТОРІЯ, ПРАВО, ПОЛІТОЛОГІЯ

Гордієнко Тимур Особливості сучасної культури корінних народів США	66
Калитка Сергій Теоретичні засади дослідження локальних війн	70
Каштанов Федір Співробітництво України та ЄС в умовах сучасних викликів.....	75
Кривуца Артем Використання гри Hearts of Iron в шкільному курсі історії.....	79
Кудрявець Дар'я Доба Незалежності: українсько-польські відносини в контексті викладання уроків історії.....	82
Кухар Максим Антична зброя на сторінках шкільних підручників та посібників ...	86
Свістула Олексій Каховська ГЕС. Чи доцільно її відновлювати?.....	90
Сіренко Карина Політика гендерної рівності в Україні 1919-1991 рр.....	92
Стець Даніел Висвітлення проблеми голодомору 1932-1933 рр. у фольклорі та народній творчості українського народу	97
Татаренко Богдан Вплив історіографії «Холодної війни» на формування історичної свідомості українців	101
Шекера Олександр Музеї просто неба: історія та перспективи розвитку.....	106

Шовкун Павло Особливості відносин України та ЄС у період російсько-українського конфлікту (2014-2023)	109

СЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ ТА ПЕРЕКЛАД, ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Бондаренко Катерина «Танго смерті» Юрія Винничука у рецепції літературних критиків.....	112

ІНОЗЕМНІ МОВИ

Бихно Катерина Шляхи і засоби індивідуалізації процесу формування англomовної лексичної компетентності в учнів профільної школи	117
Богдан Іван Особливості формування англomовної лексичної компетентності у закладах неформальної освіти.....	122
Восьмушко Данило Актуалізація лексики другої світової війни (на прикладі текстів німецьких новин).....	127
Євтушенко Олексій Використання онлайн-ігор для посилення мотивації та розвитку соціальних навичок учнів профільної школи.....	131
Коркін Ігор Характеристики номінативного простору «ЗАЛІЗНИЧНИЙ ТРАНСПОРТ» у сучасній англійській мові	136
Костенецький Павло Лінгвістична ідентифікація Володимира Зеленського у німецькомовному медіадискурсі.....	141
Купрій Ольга Лінгвістичний аналіз перекладу дієслівних одиниць німецької мови права.....	145
Петренко Олександр Мобільні додатки як інструмент удосконалення англomовної компетентності в усній інтеракції учнів профільної школи	149
Синенко Юлія The use of digital apps to improve motivation for learning English grammar in high school	154
Титенок Дарина Переклад Дж. Р. Р. Толкіна новотворів на основі роману «Володар перснів»	156
Ющенко Ірина Типологія конструкцій на позначення ділових відносин в англomовних текстах.....	159

ПСИХОЛОГІЯ, ПЕДАГОГІКА, СОЦІАЛЬНА РОБОТА

Батьковська Богдана Напрями роботи Червоного Хреста	166
Безродна Анна Методики визначення тривожності й стратегії подолання критичних ситуацій в дослідженні адаптації курсантів до складних умов навчання	167
Бондар Ольга Зарубіжний досвід організації паліативної допомоги	172
Бринявська Наталя, Ступак Сергій, Прищепя Ірина Дослідження соціальної адаптованості дітей з інвалідністю в умовах громадської організації.....	176
Вакулик Ольга Умови соціальної адаптації людей похилого віку в територіальному центрі соціального обслуговування (надання соціальних послуг).....	180
Гавриленко Костянтин Дорослість як період переходу у світ відповідальності та самостійності	185
Десятник Вікторія Освітня організація як об'єкт стратегічного управління в умовах нестабільного зовнішнього середовища	188
Дресвяннікова Наталя, Шелест Наталя Організація соціального підприємства як інноваційна форма підтримки вразливих груп населення	195
Дяков Ольга Національно-патріотичне виховання дітей з ООП.....	199

Загорулько Тетяна Соціально-психологічні особливості жінок з новонародженими дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах.....	203
Інджарабян Самвел Проблема порушення прав дітей під час збройного конфлікту.....	207
Калініченко Олександр Теоретичні засади національно-патріотичного виховання дітей підліткового віку в умовах воєнного стану.....	211
Катруха Крістіна Вплив гурткової роботи на розвиток моральних норм і цінностей у дітей молодшого шкільного віку.....	214
Коваль Олександр Теоретичні засади розгляду переживання самотності.....	218
Коломійченко Вікторія Концептуальні проблеми в дослідженні агресії.....	223
Коровай Тетяна Шляхи удосконалення державної підтримки дітей з особливими освітніми потребами в Україні.....	225
Коросько Юрій Особливості подолання бойового стресу військовослужбовцями в умовах війни.....	231
Кудриньцька Наталія Значення рефлексії в сьогоденні.....	236
Кулик Наталія Сучасні форми і методи попередження наркоманії у соціальній роботі.....	241
Лаврінець Марина Соціальна допомога молоді з інвалідністю як напрям роботи територіального центру соціального обслуговування.....	247
Лебідь Юлія Психологічні особливості критичного мислення молодших школярів в умовах НУШ та застосування сучасних технологій для його формування.....	252
Малишко Олена Втілення природньо-оздоровчих програм на прикладі «Старобілоуського історичного комплексу».....	257
Нейман Наталія Особливості соціальної допомоги громадянам похилого віку: соціальні, медичні та психологічні аспекти.....	263
Остринін Володимир Проблеми формування життєвих компетентностей, що сприяють здоровому способу життя учнівської молоді.....	266
Пільчевська Леся Девіантне материнство як соціально-педагогічна проблема.....	272
Плавко Ольга Травматизація мирного населення у воєнний період.....	276
Риженко Наталія Особливості взаємодії педагогів і батьків у вихованні патріотичних цінностей вихованців закладів позашкільної освіти.....	279
Сарана Дарина, Шокун Дарина Соціально-педагогічні аспекти формування готовності молодого подружжя до виконання батьківських обов'язків.....	284
Ступак С. С. Поняття жертви та віктимності в психології.....	289
Ткаченко Лариса Вплив війни на особистість підлітка.....	292
Ткаченко Марина Соціальна адаптація ветеранів війни до мирного життя в післявоєнній Україні.....	295
Фатєєва Юлія Дослідження сучасного становища малозабезпечених сімей та організації їх соціальної допомоги.....	300
Фоміних Юлія Особливості збереження психічного здоров'я при ПТСР методами арт терапії в умовах війни.....	305
Шамро Ігорь Психологічні особливості поняття «життєвого шляху».....	308
Шамро Лариса Психологічні особливості самоефективності особистості у період юнацького віку.....	312
Шаповалова Інеса Територіальний центр соціального обслуговування як інститут соціальної допомоги людям похилого віку.....	316
Щербакова Марина Особливості соціалізації дітей молодшого шкільного віку в умовах неповної сім'ї.....	321